

Vizyoner

Dergisi

CİLT:14 SAYI:40 YIL:2023 ISSN: 1308-9552

Süleyman Demirel University

Visionary

VOLUME:14 ISSUE:40 YIL:2023 Journal

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. Mehmet SALTAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi Adına / On Behalf of Süleyman Demirel University)

Editör / Managing Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Onur DEMİREL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Durmuş ACAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin DALGAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Metin TOPCUOĞLU Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Reşad Şahbazoğlu MURADOV Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. Şeref KALAYCI Karadeniz Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seil S. NAZHIMUDINOVA Kyrgyz-Turkish Manas University	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Tiago André LOPES Oporto Global University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Metin DURGUT Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Prof. Dr. Murat BASKICI Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa LAMBA Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SAKAL Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe KUMRAL Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Prof. Dr. Şenol BABUŞCU Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aygun ALASGAROVA Azerbaijan State University of Economics
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saadet GANDILOVA Azerbaijan State University of Economics	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Habeebullah ZAKARIYAH International Islamic University

Amaç / Aim

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde 2009 yılında yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Derginin amacı, İktisadi ve idari programları kapsayan tüm alanlarla ilgili bilimsel çabalara öncülük etmek için bilim insanlarının bilgi, görüş ve önerilerini paylaştıkları, özgür bilimsel düşünce gücünü destekleyen uluslararası bilimsel bir platform oluşturmaktır. Bu anlamda Vizyoner Dergisi'nin en temel vizyonu evrensel ölçekte bilgi üretmek toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere ilham ve yön veren uluslararası bir dergi olmaktır.

Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international refereed e-journal that begun to be issued in 2009 within the body of Süleyman Demirel University. In order to pioneer scientific endeavors related to all the fields of economic and administrative sciences the aim of the journal is to form an international scientific platform where the knowledge, opinion and proposals of the scientists are shared, and that supports free scientific thoughts. In this context, the major vision of Visionary Journal is to be an international journal that would inspire and direct social, economic and political developments according to the needs and expectations of the society by producing universal knowledge creation.

Kapsam / Scope

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda Türkçe veya İngilizce hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate veya Turnitin intihal programından geçirilmektedir. Vizyoner Dergisi açık erişim politikası benimsemiş bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmaktadır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts research articles and review articles on all the subjects of the fields of economics and administrative sciences that are written in Turkish or English. The journal is published four times in a year, namely in February, May, August and November. Evaluation fee and application fee are not charged from the articles sent to the journal. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics. In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). The articles that are sent to the Journal are going to be scanned thought the iThenticate or the Turnitin plagiarism program. Visionary Journal is a journal that adopts open access policy. All the papers published in the Journal are licensed by Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY 4.0). The opinions in articles published in the journal are not the views of the journal. All responsibility belongs to the authors. The journal does not pay any royalties to authors.

Dizgi / Type Setting

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Kapak Tasarım / Cover Design

Grafiker / Graphic Designer Durmuş Ali GÜRTOKLU

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi
Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür, Isparta / TURKEY
<https://dergipark.org.tr/pub/vizyoner>
vizyoner@sdu.edu.tr
+90 246 2110548

İndeksler / Indexes

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Süleyman Demirel University Visionary Journal are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

EBSCOHOST (2011)

Academic Resource Index (ResearchBib) (2016)

MIAR (2016)

Journal Factor (2016)

Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD) (2017)

Arastirmax (2017)

CiteFactor (2017)

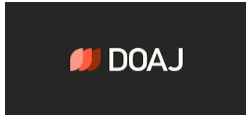
Akademik Dergiler Endeksi (ajindex.com) (2017)

TR Dizin (2017)

Eurasian Scientific Journal Index (2019)

Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2019)

EuroPub (2019)

Open Academic Journals Index (OAJI.net) (2020)

Directory of Research Journals Indexing (2022)

Rootindexing (2022)

Online Dergi Platformu ve İndeksleme Derneği (OJOP) (2022)

Scientific Indexing Services (SIS) (2022)

International Institute of Organized Research (I2OR) (2022)

Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Ersin KARAMAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Feriştah SÖNMEZ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
- Prof. Dr. Hamza Bahadır ESER
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail ÇELİK
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Lutfiye ÖZDEMİR
İnönü Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ARSLAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuray TAŞTAN AKDEMİR
Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN
Atatürk Üniversitesi
- Prof. Dr. Pelin ÖZTÜRK GÖÇMEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Alper GÜRER
Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Burhanettin UYSAL
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Emine ŞENER
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM
Gümüşhane Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hilal AKSOY
Hacettepe Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Doç. Dr. İnan ERYILMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ozan ÖZDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Rahmi BAKI
Aksaray Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saniye VATANDAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Vahap ÖNEN
İstanbul Topkapı Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Gülay DEMİR
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. İpek ÖZENİR
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mustafa Orhan ÖZER
Anadolu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Özlem GÜNCAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Prof. Dr. Halil SAVAŞ
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim Sanı MERT
Antalya Bilim Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut AKIN
Yozgat Bozok Üniversitesi
- Prof. Dr. Meltem ERDOĞAN
Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Okan ORMANLI
İstanbul Kültür Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur KESKİN
Anadolu Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ahmet ALKAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Arzu GÜRDAL
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aysun ÖCAL
Aksaray Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ebru ERTÜRK
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Fatih BUDAK
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Işıl USTA KARA
Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Nuran ÖZE
Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Önder DİLEK
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Sait Sinan ATILGAN
Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Tülay ÖZKAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ahmet ÜNLÜ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Gülşah KULALI
Anadolu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Muhammed Çağrı AKSU
Artvin Çoruh Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Nurcan COŞKUN US
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Saadet TULUM
Kırklareli Üniversitesi

Vizyoner

Dergisi

Yıl / Year: 2023

Cilt / Volume: 14

Sayı / No: 40

ISSN: 1308-9552

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Samet GÜRSOY
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seher YASTIOĞLU
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seher ULU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Sevil ASLAN
Kafkas Üniversitesi

Hakem kurulu listesi, dergimizin bu sayısında yayınlanan ve yayınlanması uygun bulunmayan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list of Reviewer Board constitutes of the referees that evaluate the articles that are published in this volume of our Journal and the articles that are found to be insufficient to be published. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arastırma Makalesi / Research Article

Prof. Dr. Tuğrul KANDEMİR

Öğr. Gör. Gözde UÇAR

Geleneksel ve İslami Hisse Senedi Endekslerinin COVID-19 Öncesi ve COVID-19 Dönemi Getiri Performanslarının Değerlendirilmesi

An Assessment of Return Performances of Conventional and Islamic Equity Indices Before and During the COVID-19 Period

1120-1141

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Ayça DOĞANER

Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İşsizlik Arasındaki İlişkilerin Fourier Eşbütünleşme Testi ile Analizi

Analysis of the Relationships between Public Expenditures and Unemployment in Türkiye with Fourier Cointegration Tests

1142-1155

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Gökben BAYRAMOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Nida PALABIYIK

Dr. Emre UYSAL

İş Yerinde Etik Körlük Kavramına İlişkin Ölçek Uyarlama Çalışması: Geçerlik ve Güvenirlik Analizi
Scale Adaption Study on the Concept of Ethical Blindness in the Workplace: Validity and Reliability Analysis

1156-1175

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Harun ÖĞÜNÇ

İmalat Sektöründe Leasing Amaçlı Fon Kullanımına İlişkin Bir Araştırma

A Research on the Use of Fund for Leasing Purposes in the Manufacturing Sector

1176-1191

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan COŞKUN US

Obez ve Obeziteye Yönelik Bilişsel Yapılar

Cognitive Structures Relating to Obese and Obesity

1192-1204

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih TUNA

Dr. Öğr. Üyesi Mesut POLATGİL

Prof. Dr. Oğuz KAYNAR

Restoran Müşterilerinin Geri Bildirimleri Üzerinde Hedef Kategorinin Tespiti ve Hedef Tabanlı Duygu Analizi

Detection of Aspect Category and Aspect-Based Sentiment Analysis on Restaurant Customers' Feedbacks

1205-1221

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ASLAN

Bir Üniversite Hastanesi Acil Servis Performansının Sağlıkta Kalite Standartları Göstergeleri Kapsamında Değerlendirilmesi

Evaluation of the Emergency Department Performance of a University Hospital within the Scope of Health Quality Standards Indicators

1222-1235

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Zühal ARSLAN

Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR

Sürdürülebilir Finans Kapsamında Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) ile Banka Karlılığı Arasındaki İlişki Üzerine Uluslararası Bir Araştırma

An International Research on the Relationship between Environmental, Social and Corporate Governance (ESG) and Bank Profitability within Sustainable Finance

1236-1263

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Dr. Ezgi Fatma ERBAŞ KELEBEK

Algılanan Aşırı Niteliklilik ile İş Stresi ve İş Yerinde Can Sıkıntısı Arasındaki İlişki ve Olası Etki

The Relationship and Possible Effect between Perceived Overqualification, and Work Stress and Job Boredom

1264-1275

Araştırma Makalesi / Research Article

Dr. Askeri TÜRKEN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT

Arş. Gör. Mehmet Aziz ÇAKMAK

Arş. Gör. Dr. Cuma ÇAKMAK

Multidisipliner Çözümler Işığında Sağlık Yönetimi: Evde Sağlık Hizmetleri ve Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon

Health Management in the Light of Multidisciplinary Solutions: Home Health Care and Physical Medicine and Rehabilitation

1276-1289

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. İrem KOÇYİĞİT

Doç. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL

Bireylerin Dijital Ayakizi Farkındalık ve Yönetim Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma

A Study on Digital Footprint Awareness and Management Levels of Individuals

1290-1310

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Tülin MERCAN

Dr. Ahmet CAN

İşgören Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin FUCOM Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Bir Havayolu İşletmesinde Uygulama

Evaluation of the Factors Affecting Personnel Selection with FUCOM Method: An Application in an Airline Company

1311-1329

Araştırma Makalesi / Research Article

Res. Asst. Avni Can YAĞCI

Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN

Consumer Racism Against Syrian-Origin Health Services and Its Effect on Buying Behaviors: Turkish Case

Suriye Menşeli Sağlık Hizmetlerine Yönelik Tüketici Irkçılığı ve Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Türkiye Örneği

1330-1347

Araştırma Makalesi / Research Article

Arş. Gör. Ramazan Furkan ÖZKUL

Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ

Dijital Oyun Oynayanların Kişilik ve Değerleri: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma
Personality and Values of Digital Game Players: A Study on Generation Z

1348-1367

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönül TÜRKKAN

Tuğba SOYMAN

Aşırı İş Yükü, İş Stresi, Presenteizm ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiler: Görgül Bir Araştırma
The Relationships between Work Overload, Job Stress, Presenteeism and Turnover Intention: An Empirical Study

1368-1389

Araştırma Makalesi / Research Article

Halil Can AYDEMİR

Doç. Dr. Erdal EKE

Yerel Yönetimlerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Bireylerin Memnuniyet Algısı
The Perception of Satisfaction of Individuals with Health Services Provided by Local Governments

1390-1411

Araştırma Makalesi / Research Article

Pınar ÖZER

Doç. Dr. Şerife GÜZEL

Sosyal Görünüş Kaygısı ve Sosyal Medya Bağımlılığının Estetik İşlem Yaptırma Algısı ile İlişkisi
The Relationship of Social Appearance Anxiety and Social Media Addiction and the Perception of Aesthetic Procedure

1412-1432

Derleme Makalesi / Review Article

Öğr. Gör. Dr. Banu ÖZÜŞEN

İklim Değişikliğinin Davranışsal İktisadı

The Behavioral Economics of Climate Change

1433-1450

Derleme Makalesi / Review Article

Öğr. Gör. Bora ALKAN

Hükümet Sistemlerinin Seçmen Davranışları Üzerine Etkileri ve Stratejik Oy Verme Davranışı (Türkiye ve Fransa Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz)

Effects of Government Systems on Voter Behavior and Strategic Voting Behavior (A Comparative Analysis on Turkey and France)

1451-1471

Derleme Makalesi / Review Article

Mehmet ZENGİN

Kaynak Bağımlılığının Örgütlerde Rekabet Avantajı Üzerine Etkisi: Kavramsal Bir İnceleme
The Impact of Resource Dependence on Competitive Advantage of Organizations: A Conceptual Review

1472-1491

YAYIN İLKELERİ

1. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir.
2. Dergiye iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleler gönderilebilir. Dergide yayımlanan derleme makale sayısı toplam makale sayısının %25'ini geçemez. Makale türü yazarların önerilerine göre değil, yapılan inceleme sonunda editör kurulu tarafından belirlenmektedir. Kongre veya sempozyumlarda sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayımlanan bildiriler dergimize gönderilemez. Sadece tam metni yayımlanmayan bildiriler, bu durumu belirtmek şartıyla gönderilebilir.
3. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır.
4. Dergiye makale gönderen bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz. Dolayısıyla dergide yayımlanması için birden fazla makale gönderen yazarlar bu kuralı kabul etmiş sayılmaktadır.
5. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
6. Makaleler web sayfamızdan elde edilebilecek dergi makale şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmelidir. Makaleler ile birlikte tüm yazarlar tarafından imzalanarak hazırlanmış Makale Başvuru Formunun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlar; unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim bilgilerini ve Orcid ID bilgilerini sisteme eksiksiz bir şekilde eklemelidir. DergiPark sistemi üzerinden makale gönderemeyen yazarlar vizyoner@sdu.edu.tr adresine mail atarak teknik destek alabilirler.
7. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmadan çalışmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın etik kurul izin belgesi istenmektedir. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Dolayısıyla etik kurul izin belgesi gerektirdiği halde bu belgeyi göndermeyen makaleler değerlendirmeye alınmayacak ve reddedilecektir.
8. Dergiye gönderilen makalelerde araştırmacıların katkı oranı beyanına, varsa destek ve teşekkür beyanına ve çatışma beyanına yer verilmelidir.
9. Dergiye gönderilen bir makale ön kontrol, değerlendirme ve yayın süreci şeklinde üç aşamadan geçmektedir. Yazarlar makaleyi gönderdikten sonra sadece ön kontrol aşamasında DergiPark sistemi üzerinden makaleyi geri çekebilirler. Diğer aşamalarda makalenin yazarlar tarafından geri çekilmesi mümkün değildir. Süreç makalenin kabul edilmesi veya reddedilmesi şeklinde tamamlanmak suretiyle sona erecektir.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak ön kontrol aşamasından geçirilmektedir. Bu aşama, makale gönderildiği tarihten itibaren en geç 30 gün içerisinde tamamlanmaktadır. Bu aşamada makalenin yayın ilkelerimize, yazım kurallarımıza, yayın etiği kurallarına ve bilimsellik şartlarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilmektedir. Yapılan değerlendirme çerçevesinde makalenin hakem değerlendirme sürecine geçebileceği, hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği veya hakem değerlendirme sürecine alınması ve yayımlanmasının uygun olmadığı kararı verilebilmektedir. Makaleye ilişkin hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği kararı verilirse yazarlar tarafından en geç 30 gün içerisinde bu eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
11. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ön kontrol aşamasında iThenticate veya Turnitin intihal programlarından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı %20'den yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir. Makaleye ilişkin intihal değerlendirmesi dergi tarafından yapılacak olup, yazarların herhangi bir intihal raporu göndermesine gerek bulunmamaktadır. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
12. Ön kontrol aşamasından sonra makaleler değerlendirme aşamasına geçmektedir. Değerlendirme aşamasının başında makaleler editör kurulu veya yayın kurulu tarafından kalitesi, özgünlüğü ve bilime katkısı açısından incelenmekte ve en geç 10 gün içerisinde makalenin hakem değerlendirme sürecinin başlamasına veya hakem değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmesine karar verilmektedir.
13. Makalenin hakem değerlendirme süreci başlayabilir kararından sonra ise makale içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme (çift kör hakeme) gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Makale, hakemlerine gönderildikten sonra makaleleri değerlendirip değerlendiremeyeceği kararını en geç 10 gün içerisinde vermeleri,

değerlendirmeyi kabul ettikleri takdirde 30 günlük süre içerisinde değerlendirme raporlarını göndermeleri istenmektedir. Verilen sürede geri dönüş yapmayan hakemlere uyarıda bulunularak en fazla iki defa olmak üzere 10'ar günlük ek süre verilmektedir. Hakemin verilen ek sürelerde de geri dönüş yapmaması durumunda makaleye yeni bir hakem atanmaktadır. Hakemler ilk tur değerlendirmesini tamamladıktan sonra ikinci ve üçüncü tur değerlendirmelere ihtiyaç duyarsa yukarıda belirtilen süreler tekrar baştan işlemektedir.

14. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir. Bu süreçte makalenin düzeltilmiş versiyonu dışında yapılan düzeltmeleri gösteren özet bir düzeltme raporunun da gönderilmesi zorunludur. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
15. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, editör kurulu makaleyi üçüncü bir hakeme gönderebilir veya hakem raporları çerçevesinde makalenin reddedilmesine karar verebilir. Dolayısıyla dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanabilmesi için en az iki ayrı hakemden olumlu görüş alması gerekmektedir.
16. Değerlendirme aşamasından başarıyla geçen makaleler kabul edilerek yayın süreci aşamasına geçmektedir. Yayın süreci aşamasında makaleler; geliş tarihi, makale türü, makale konusu ve yayın dili dikkate alınarak editör kurulu kararına göre yayın sürecine alınmaktadır. Bu aşamada her ne sebeple olursa olsun makalelerin yayım sürecini öne çekmeye ilişkin yazarların istekleri dikkate alınmamaktadır. Bu anlamda Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi belli bir sayıda yayımlanmak için makale kabul etmemekte, yazarlar istedikleri zaman dergiye makale gönderebilmektedir.
17. Yayın süreci aşamasında, makalenin yayınlanma sırası geldiğinde dizgi ve mizanpaj işlemleri başlamaktadır. Dizgi ve mizanpaj işlemleri bittikten sonra makale kontrol amaçlı son bir kez yazarlarına gönderilmektedir. Yazardan gelecek geri dönüşten sonra makaleler mizanpaj editörümüzün son kontrolünden geçecek ve makaleye DOI numarası verilerek yayın süreci başlayacaktır. Yazarlar kontrollere ilişkin belirtilen süre içinde geri dönüş yapmadıkları takdirde editör kurulu kararıyla makale bir sonraki sayıya kaydırılacak veya mevcut haliyle yayımlanacaktır.
18. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir ve tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.
19. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Açık Erişim politikasını benimsemiş bir dergi olup, Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) tanımına uygun olarak hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel çalışmaların, internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabilir, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olmasını kabul etmektedir. Yazarlar ve telif hakkı sahipleri bütün kullanıcıların ücretsiz olarak erişim olanağına sahip olduğunu kabul ederler. Makaleleri kabul edilen yazarlar telif hakkının korunması ve Creative Commons Attribution License altında bulunan derginin haklarının korunması için çalışmalarında yer alan bilgilerin referans gösterilerek paylaşılmasını kabul etmiş sayılırlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nin yayımlayacağı bütün makaleler [Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY) ile lisanslanmıştır.
20. Yayın ilkelerine uygun olmayan makalelerin başvuruları kabul edilmeyecektir. Eksiklikleri sonradan tespit edilen makalelerin ise hangi aşamada olduğuna bakılmaksızın değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.

YAYIN ETİĞİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özetle aşağıdaki etik sorumlulukları taşınması beklenmekte olup, her türlü etik vakası COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Yazarların Etik Sorumlulukları:

- Yazarlar dergiye gönderdikleri makaleleri başka bir yerde yayınlamamış ya da yayınlamak üzere göndermemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara kaynak göstermiş olmalıdır.
- Yazarlar makalenin kendi çalışmaları olduğunu, hiçbir şekilde intihal yapmadıklarını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmeli ve tüm yazarların makale üzerinde eşit sorumluluğa sahip olduğu bilinmelidir.
- Sorumlu yazar makalede adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli katkılar sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır. Bunun dışındaki kişilere teşekkür kısmında yer verilmelidir.
- Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları veya çıkar çatışmasını beyan etmekle yükümlüdür.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşım imkanı sağlamalıdır.
- Yazarlar dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleleri Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesine uygun olarak hazırlamış olmalıdır. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları:

- Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya makaleyi hızlı bir şekilde değerlendirmesinin imkansız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bu durumu bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.
- Hakemler kendilerine ulaşan makaleleri gizli tutmak ve hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler.
- Hakemler raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır ve editörün izni olmadan yazarlarla doğrudan iletişim kurmamalıdır.
- Hakemler makaledeki potansiyel etik meseleler konusunda özenli olmalı ve bunları editörün dikkatine sunmalıdır. Buna, değerlendirmedeki makale ile hakemin kişisel bilgi sahibi olduğu herhangi başka bir yayımlanmış çalışma arasındaki özlü benzerlik ve örtüşme dahildir.
- Hakemlik nesnel bir şekilde yapılmalıdır. Yazarlara dair kişisel eleştirilerde bulunulmamalı, değerlendirmeler yapıcı, dürüst ve kibar olmalıdır.
- Hakemler yazarlarından herhangi biriyle rekabetçi, işbirlikçi veya başka türlü bir ilişki veya bağlantıdan kaynaklanabilecek potansiyel bir çıkar çatışmasına sahip olduğu bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce editöre danışmalıdır.

Editör Kurulunun Etik Sorumlulukları:

- Dergide hangi makalelerin yayımlanacağına karar vermek editör kurulunun sorumluluğundadır. Yazarların makalelerini değerlendiren editör kurulu; ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmalıdır. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanmalıdır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.
- Editör veya herhangi bir editör kurulu üyesi, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir makale hakkında bilgi ifşa etmemelidir.
- Sunulan bir makalede açıklanan yayımlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya editör kurulunun kendi araştırmalarında kullanılmamalıdır.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler dergi makale şablonu kullanılarak “MS Office Word 2010” veya üzeri bir versiyonda, A4 boyutlarında hazırlanmalıdır. Uzunluğu en az 6000 kelimedenden oluşmalı ve dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir. Sayfa düzeni; Üst: 5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
2. Dergi makale şablonunda belirtilen kısımlara yazar bilgileri, makale ek bilgileri ve yazar beyanları dergi kurallarına uygun olarak eklenmelidir.
3. Başlık sayfası ve genişletilmiş özet sayfası hariç olmak üzere makale, 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmamalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
4. Makalenin başlık sayfasında; tek satır aralığında ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan tek paragraf halinde Türkçe ve İngilizce öz, en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ve en fazla 5 tane olmak üzere JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodları verilmelidir. Dili İngilizce olan makalelerde başlık, öz, anahtar kelimeler ve JEL sınıflandırma kodları, önce İngilizce sonra Türkçe olarak verilmelidir.
5. Makalede, dergi sayfa formatına göre toplamda 1 sayfayı geçmeyecek şekilde minimum 700, maksimum 1200 kelimedenden oluşan genişletilmiş özet bulunmalıdır. Genişletilmiş özet, Türkçe makaleler için İngilizce, İngilizce makaleler için Türkçe hazırlanmalıdır. Genişletilmiş özet; amaç ve kapsam (purpose and scope), yöntem (design/methodology/approach), bulgular (findings) ve sonuç ve tartışma (conclusion and discussion) şeklinde dört alt başlıktan oluşmalıdır. Her alt başlık tek paragraf halinde, 9 punto, tek satır aralığı, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak ve başlıklar arasında ilave boş satır bırakılmadan yazılmalıdır.
6. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.1.2.**, **1.1.2.1.** gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Numaralandırmaya “Giriş” başlığından başlanmalı ve “Sonuç” başlığına kadar devam etmelidir. Giriş ve sonuç başlıklarına alt başlık açılmamalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıkların ve alt başlıkların hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır. Sadece ana başlıklarda paragraftan önce 12nk paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmamalıdır.
7. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo ve şeklin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-9 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tablolarda sadece yatay çizgiler olmalı, dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makalede ondalık ayrıacı olarak Türkçe çalışmalarda virgül, İngilizce çalışmalarda nokta kullanılmalıdır. Binlik ayrıacı olarak ise Türkçe çalışmalarda nokta, İngilizce çalışmalarda virgül kullanılmalıdır. Makale metni içerisinde 0-9 arasındaki sayılar yazıyla ifade edilmeli, 10 ve üstündeki sayılar ise rakamla yazılmalıdır.
9. Makalede denklem, model ve formüller sola yaslı yazılmalı, her biri sıralı bir şekilde numaralandırılmalı ve numaralar parantez içerisinde sağa yaslı yazılmalıdır. Denklem, model ve formüller öncesi ve sonrasında satır boşluğu bırakılmamalıdır.
10. Makalede madde işaretli metinler sola yaslı olarak paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir.
11. Makalede bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı 40 kelimenin altında ise alıntı yapılacak ifadeler tırnak içerisinde alınarak ve kaynak gösterilerek metin içerisinde kullanılmalıdır. Alıntı 40 kelimeyi aştığında ise alıntılar normal metinde değil; yeni bir satırda, sol ve sağdan içe 1,25 cm girintili şekilde, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak ve kaynak gösterilerek yapılmalıdır.
12. Makalede “ek” yapılacaksa eklere, ek başlığı (**Ek 1.**, **Ek 2.**, vb. gibi) verilmek suretiyle kaynakçadan sonra yer verilmelidir.
13. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (**APA 7**) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde, iki yana yaslı, 8 punto ve Times New Roman karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak yazılmalıdır.
14. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. 2 yazarlı çalışmalarda yazar isimleri arasında dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “&” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda atıf yapılırken önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.

- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu, 2001, s. 28).
  - **2 yazarlı yayınlarda atıf:** (Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
  - **3 ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf:** (Çarıkçı vd., 2009, s. 55).
  - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934, s. 66; Wood, 2005, s. 36; Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
  - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995).
  - **İkincil kaynağa atıf:** (Freud, 1901, aktaran Bonomi, 1998).
15. Yazar adı olarak kısaltması olan bir grup kullanılıyorsa ilk atıfta kısaltma yapılmazken, daha sonraki atıflarda kısaltılarak kullanılır. Kısaltması olmayan gruplarda ise ilk ve sonraki atıflarda farklılık yoktur.
- **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa ilk atıf:** (Süleyman Demirel Üniversitesi [SDÜ], 2022).
  - **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa sonraki atıf:** (SDÜ, 2022).
16. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Bebbington ve Song, 2004).
  - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.
- (Kirzner, 1973a, s. 30).
  - (Kirzner, 1973b, s. 45).
18. Yazar adının cümle içerisinde geçtiği anlatsal alıntılarda, çalışma 2 yazarlı ise dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “and” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda ise önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.
- Moran’a (1994, s. 36) göre, ...
  - Acar ve Tetik (2018) .....
  - Çarıkçı vd. (2009) .....
19. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en eski tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynaklar ilk satır sola yaslı, sonraki satırlar 1,25 cm sol içeriden başlatılmalıdır. Bunun için paragraf seçeneğindeki “ilk satır” kısmı “asılı” olarak değiştirilmeli ve değer olarak 1,25 girilmelidir. Kaynakça Times New Roman karakteri ile 10 punto, tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 0nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada her kaynak arasında 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynakçada dergi adı hariç tüm yayınlarda (makale adı, kitap adı, bölüm adı, tez adı, vb) başlığın ilk harfi büyük, diğerleri ise özel isim veya kısaltma değilse küçük harfle yazılmalıdır. Dergi adında ise her kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. 2 ve daha çok yazarlı çalışmalarda son yazardan önce dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve” ifadesi kullanılmalı, İngilizce ise “virgül” ve “&” işareti kullanılmalıdır. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18. Baskı). Beta Basım Yayım.

Acar, D. ve Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16. Baskı). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B. ve Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.), Yayınevi, (Orijinal eserin yayın tarihi).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2. Baskı). (H. Koçak, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2013).

Editörlü Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bölümün adı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* içinde (Baskı sayısı, Bölümün sayfa aralığı). Yayınevi.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. H. H. Aygül ve E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* içinde (s. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Makaleler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin adı*, Cilt(Sayı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>
- Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.
- Oruç, K. O. ve Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>
- Beyaz, R., Güngör, A. Y. ve Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks' internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Tezler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tez başlığı* [Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi]. Üniversitenin / Kurumun Adı.
- Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Sempozyum/Konferanslar:

- Yazarın Soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bildirinin adı. *Sempozyum/Konferans Adı* (Sayfa Aralığı). Sempozyum / Konferansın gerçekleştiği şehir, Ülke.
- Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. ve Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (s. 673-689). Isparta, Türkiye.

Araştırma Raporları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Rapor No. xxx). Yayıncı. İnternet Adresi
- Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T. ve Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Medya Kaynakları (Film/Video vb.):

- Yapımcının/Konuşmacının Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Filmin/konuşmanın adı* [Film / Video / Sesli]. Prodüksiyon şirketi. Varsa İnternet Adresi
- Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931
- Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo's nest* [Film]. United Artists.

Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme Kararları:

- Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme adı. (Yayınlanma tarihi). İnternet Adresi
- Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, 27 Ocak). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, 20 Nisan). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

İnternet Kaynakları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yayınlanma tarihi / Erişim tarihi). *Başlık*. URL adresinden ..... tarihinde alınmıştır.
- Bebbington, J. ve Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. <http://www.europe.canterbury.ac.nz/> adresinden 14 Temmuz 2008 tarihinde alınmıştır.
- Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53> adresinden 17 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon> adresinden 10 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Gökçe, D. (2019, 19 Temmuz). *Çin'de 1992'den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522> adresinden 15 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.

20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

PUBLICATION PRINCIPLES

1. Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international peer reviewed e-journal and published four times a year in February, May, August and November.
2. Research and review articles on all subjects related to economics and administrative sciences may be submitted to the Journal. The rate of review articles to the total number of articles could not outnumber 25%. The type of the article is not determined according to the declaration of the authors but according to the decision of the board of editors following their inspection. The papers presented in the congresses or symposiums and published as full text in proceedings book could not be sent to the Journal. Only those papers that are not published as full text, providing that the related information is given could be sent to the Journal.
3. No fee is charged from the articles sent to the journal for evaluation or for application.
4. A single author cannot publish two articles in succeeding two volumes or in one year. Therefore those authors who send more than one article to the Journal are accepted to approve the rule.
5. The articles should be written either in Turkish or in English.
6. The articles should be prepared by using the article template to be attained from the web site of the Journal. The articles should be prepared in accordance with the spelling rules and should be uploaded to the DergiPark system. Together with the article(s) the Article Application Form that is signed by all the authors should be uploaded to the system. The authors should add their titles, institutions where they work/study, contact information and Orcid ID information to the system. Those authors who cannot upload their papers through the system may take technical support by e-mailing to vizyoner@sdu.edu.tr.
7. The articles sent to the Journal in order to be published should be prepared by the author(s) in accordance with research and publication ethics. A document of the approval of ethical committee is required from any type of studies that utilise qualitative or quantitative approaches and that necessitate data collection through questionnaires, interviews, focus group studies, observations, experiments, meeting techniques and the date of the study does not change this requirement. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented. In those articles necessitating ethics approval, approval-related information (name of the committee, date and number) should be given in the method part and also in the first/last page of the article. Therefore, in the cases that necessitate ethics committee approval, those articles that do not send these documents would not be evaluated and would be rejected.
8. In the articles submitted to the Journal, the declarations of contribution rate and if any support and thanksgiving, and conflict should be included.
9. An article sent to the Journal follows three stages: pre-control, evaluation and publication stage. After author(s) send(s) the article, the article may be withdrawn through DergiPark system only during the pre-control stage. In other stages, it is impossible for the author(s) to withdraw the article. The process ends with the approval or rejection of the article.
10. The articles sent to the Journal for publication are initially checked in the pre-control stage. The stage is completed at the latest in 30 days following the submission date of the article. In this stage, the article is checked for it compliance with our publication principles, spelling rules, the rules of publication ethics and being scientific. Within the scope of the pre-control three decision may be made: send to the reviewer (evaluation) process, for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made, and insufficient for sending to the reviewer and for publishing. If the second decision – for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made – is taken, the author(s) has/have 30 days for making the alterations and resend the article. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated and the article would be rejected.
11. The articles sent to the Journal for publication are checked with iThenticate or Turnitin plagiarism software in the pre-control stage. Those articles having a similarity index of more than 20% are rejected without taking to the evaluation process. The plagiarism evaluation of the articles are going to be made by the Journal, hence the author(s) do(es) not need to attach plagiarism report. The authors who submit their papers are accepted to have declared that they do not plagiarize; they accept any sanction caused by any plagiarism; and they admit that the Journal have no responsibility on such situations.
12. Following the pre-control stage, the articles pass to the evaluation stage. In the beginning of the evaluation stage, the articles are inspected by the editorial board or publication board for the quality, originality and scientific contribution and within 10 days at most, the article is sent to the reviewers or is rejected without sending to the reviewers.
13. After the decision that the article may be sent to the reviewers for the evaluation stage, the article is sent at least two reviewers (double blind reviewers) for a control in terms of content and format. No information is given to the authors about the identities of the reviewers or to the reviewers about the owner(s) of the article. The reviewers are requested to make a decision whether they are going to evaluate the article or not within 10 days and if they accept to evaluate the

article to finish their evaluation within 30 days and send their evaluation reports. Those reviewers who do not send the reports within the duration are warned and additional time of 10 days may be given for twice at most. In case of not sending the reports event within the additional duration, the article is sent to another new reviewer. If the reviewers need a second or third time evaluation following the first one, the aforementioned durations are initiated from the beginning.

14. In accordance with the evaluation reports from the reviewers, the paper may be published, may be re-sent to the author(s) for correction, or may be rejected. In case of a correction all correction(s) should be made within at the latest 1 months and sent to the Journal. Within the process, in addition to the revised version of the paper, a revision report should be sent. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated, and the article would be rejected.
15. If one of the reviews is positive while the other is negative, the editorial board may send the article to the third reviewer or may reject the article in accordance with the reviewer report. Therefore, in order for an article to be published, it should take positive decisions from at least two separate reviewers.
16. Those articles that are found to be sufficient in the evaluation stage are sent to the publication stage. In the publication stage, the articles are included in the publication stage according to the decision of editorial board by taking the date of arrival, type of article, subject of the article and publication language. In this stage, the requests of the authors for their articles to be published earlier are refused whatever the reason of the authors. In this respect, Süleyman Demirel University Visionary Journal do not accept any article for publishing it in a particular volume and the authors may submit articles to the Journal at any time they desire.
17. In the publication stage, when the publication turn comes, the typesetting and layout processes are initiated. After the completion of typesetting and layout processes, the article is sent to the author(s) once more for a last-check. After the return of the author, the articles are checked by the editor for the last time and the publication process of the article is initiated after giving a DOI number to the article. If the author(s) do(es) not return in the determined time duration, the article may be shifted to the following volume or may be published with its last format.
18. The opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal and all the responsibility belongs to the authors. The Journal does not pay any royalties to the author(s) of the articles published.
19. Süleyman Demirel University Visionary Journal is a journal that adopts Open Access policy and accepts that the scientific studies which are evaluated by reviewers in compliance with the definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) would be published through Internet, are accessible, readable, downloadable, duplicable, deliverable, printable, scannable without any financial, legal and technical obstacles and can be referred, indexed, transferred to software as data and can be used for any kind of legal purposes. The authors and copyright owners accept that all the users have the right to access the studies without any fee. The authors whose articles are published by the Journal accept that their studies can be cited under the provisions of the protection of copyrights and Commons Attribution License. All the articles to be published in Süleyman Demirel University Visionary Journal are licenced with [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0).
20. The applications of those articles that are not improper in terms of publication principles would not be accepted. The evaluation process of those articles whose deficiencies are noticed later on, would be terminated and the article would be rejected regardless of the stage of the evaluation process.

PUBLICATION ETHICS

In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). Accordingly, all the articles that do not comply with the accepted standards of ethics are rejected. The rule also applies for those articles that contains discrepancies which are detected after the publication. In the context of publication ethics, all the shareholders are expected to bear the following ethical responsibilities in brief and all the ethical incidences are going to be evaluated in compliance with COPE rules.

Ethical Responsibilities of Authors:

- Authors should send those articles which have not been published elsewhere or which have not been sent anywhere.
- Authors should give references to all the citations in their articles.
- Authors are accepted to declare that the article belongs to themselves, they do not plagiarise, all the responsibilities due to plagiarism belong to themselves and the journal does not have any responsibility in such cases.
- Authors should guarantee that they give scientific contribution to the article and it should be accepted that all the authors of the article have equal responsibility.
- Corresponding author should guarantee that all the co-authors mentioned in the article have an agreement on the publication of the article and on being named as co-authors. All the writers who give crucial contributions to the article should be named as co-authors. Others should be given place in the acknowledgement.
- Authors are responsible for declaring the supporting institutions, financial sources or conflicts of interest.
- In case of necessity authors should give access to the data sets utilised in the articles.
- The authors should prepare the articles to be published in the Journal in accordance with the Scientific Research and Publication Ethics Directive of the Council of Higher Education. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented.

Ethical Responsibilities of Reviewers:

- Any reviewer who is selected for reviewing the article but whose qualifications do not match with the subject of the article and/or to whom the time limitation of the review process is not appropriate should inform the editor and ask for her/his removal from the review process.
- Reviewers are responsible for the concealment of the articles they received and for not using the information attained from the reviewing process for personal interests.
- Reviewers should not share their evaluations reports or information about the article with others and should not directly communicate with the authors without the permission of the editor.
- Reviewers should be intensitive about potential ethical incidences in the article and should present them to the editor. This includes similarities and overlappings with the studies of the reviewer published elsewhere.
- Reviewing should be done objectively. Personal criticisms should be avoided and the evaluations should be constructive, honest and polite.
- Reviewers who may have potential conflict of interest with (at least) one of the authors due to a competitive, collaborative of other types of relationships or connections should inform the editor before accepting the reviewing process.

Ethical Responsibilities of Editorial Board:

- The decision of the selection of articles to be published in the Journal is under the responsibility of the editorial board. The editorial board should carry out the evaluation independent of race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. The decision to be made should be based on the accuracy, validity and importance of the article, and its relevance with the scope of the Journal. Legal necessities should also be consulted in cases of slander, copyright infringement and plagiarism.
- The editor or any member of the editorial board should not reveal any information about the article except for the related authors, reviewers, potential reviewers, other editorial consultants and publishers.
- The information in any article presented but not published should not be used in any research of the editor or of the member of the editorial board without express written permission of the authors.

SPELLING RULES

1. The papers should be prepared in A4 paper size with “MS Office - Word 2010” or with a higher version and by utilising the article template of the Journal. The length of the paper should be at least 6,000 words and be no longer than 30 pages with the journal template. The articles must be less than 30 pages with the template. Page margins should be as follows: Top: 5 cm, Bottom: 2.5 cm, Left: 2.5 cm and Right: 2.5 cm.
2. The author(s) information, article additional information and author declarations should be added to the parts declared in the Journal article template in accordance with the Journal rules.
3. Excluding the title page and expended abstract page, the article should be written with “Times New Roman”, 10pt size and single spacing. There should be one space after points and commas. No indents should be used for the paragraphs and 6pt spaces should be left before and after the paragraphs. Between the paragraphs no extra blank lines should be used.
4. In the title page of the article; single spacing and 3nk spacing before and after the paragraph should be used. Turkish and English titles should be 11pt size. Turkish and English abstracts should be 9pt size, between 120 and 200 words and single paragraph. There should be 3 to 5 keywords in Turkish and English. There should be max. 5 JEL (Journal of Economic Literature) codes. For those articles whose language is English, first English versions of title, abstract, keywords and JEL codes should be given and then the Turkish versions should be included.
5. In the article, an extended abstract that is not more than 1 page in accordance with Journal page format and that involves min 700, max 1200 words should be included. The extended abstract should be prepared in English for the articles in Turkish, and in Turkish for the articles in English. The extended abstract should be composed of four sub-headings: purpose and scope, design/methodology/approach, findings, and conclusion and discussion. Each sub-heading should be one paragraph, 9pt size, single spacing, 3nk spacing before and after the paragraph and without any extra spacing between titles.
6. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered decimally such as **1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1.** The numbering should be initiated from the “Introduction” part and should be continued till the “Conclusion” part. No titles for introduction and result part should be used. All the letters in main headings should be capital; only the first letters of the words in the sub-headings should be capital. No spacing should be made before and after the main and sub-headings. Only in the main headings 12nk spacing before the paragraph, and 6nk spacing after the paragraph should be applied.
7. All the tables and figures in the article should be given centered and in their proper places. All the tables and figures should be numbered in bold (**Table 1., Figure 2.,** etc.) and given titles in normal fonts. The titles should be above the Tables and Figures, should be centered, 10 pt., and only the initial letters should be capital, with a line spacing of 6nk before and after the paragraph. The text inside the Tables and Figures should be written in Times New Roman with 8-9 font sizes and with single spacing. All the visuals such as graphs, charts, maps, drawings and photographs should be specified as Figures. For the Tables only horizontal lines should be preferred, vertical lines should not be used. All the Tables and Figures should fit the aforementioned rules and should be legible. The sources in Tables and Figures should be given under the Table and Figure with 8 font size and 3nkt distance must be set before and after the paragraph. No blank line should be given before and after the Tables and Figures.
8. In those articles written in Turkish comma should be preferred as the decimal point, while point should be preferred in those articles written in English. For thousand separators, point should be used in Turkish articles while comma should be used in English articles. The numbers between 0 and 9 should be written with letters while 10 and larger numbers should be written numerically.
9. The equations, models and formulas in the article should be left justified, all of them should be numbered and the numbers should be written in parentheses and right justified. No blank line should be given before and after the equations, models and formulas.
10. The bulleted texts in the article, should be left justified and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
11. If the quotation from a source is less than 40 words, the expressions should be in quotation marks and the study quoted should be cited intext. If the quotation is more than 40 words, the quotation should be given in a new line; 1.25 cm tabbed from left and right, 3nk distance must be set before and after the paragraph and the study quoted should be cited.
12. If the article include any “appendix”, titles (**Appendix 1., Appendix 2.,** etc.) should be given to them and they should be given after the References part.
13. Intext citations, footnotes and reference lists in the papers should be prepared according to American Psychological Association (**APA 7**) style. The intext references should be given with author-date-page method. The explanations should be given at the button of the page as a footnote, as justified, with 8 font size and Times New Roman, single line spacing and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
14. Intext citations should include the surname of the author(s), year of the source, and page number, respectively. In the articles written by 2 authors, between the names of the authors “and” should be used if the article is written in Turkish; “&” should be used if the article is written in English. When referring an article that is written by 3 or more authors, the surname of the first authors should be written first, and then “vd.” should be used in Turkish articles; “et al.” should be used in English articles.

- **Works by a single author:** (Dulupçu, 2001, p. 28).
  - **Works by 2 authors:** (Acar & Tetik, 2018, p. 60).
  - **Works by 3 or more authors:** (Çarıkçı et al., 2009, p. 55).
  - **Citing more than one source:** (Schumpeter, 1934, p. 66; Wood, 2005, p. 36; Acar & Tetik, 2018, p. 60).
  - **Citing whole source:** (Drucker, 1995).
  - **Reference to secondary sources:** (Freud, 1901, as cited in Bonomi, 1998)
15. If a group including author abbreviations is used, while no abbreviation is used for the first reference, for the following references abbreviations are used. For those groups having no abbreviation, there is no difference between the first and the following references.
- **First reference:** (Süleyman Demirel University [SDÜ], 2022).
  - **Following references to a group including author name abbreviation:** (SDÜ, 2022).
16. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of Access.
- **If the author's name and publication year is known:** (Bebbington & Song, 2004).
  - **If the author's name and publication year is not known:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year.
- (Kirzner, 1973a, p. 30).
  - (Kirzner, 1973b, p. 45).
18. In narrative references in which the name of the author is written in the sentence, if the study has 2 authors “ve” should be used if the article is written in Turkish; “and” should be used if the article is written in English. In the studies written by 3 or more authors, first the surname of the first author should be written, then “vd.” and “et al.” should be used in Turkish and English articles, respectively.
- According to Moran (1994, p. 36), ...
  - Acar and Tetik (2018) .....
  - Çarıkçı et al. (2009) .....
19. In the articles, all kind of sources should be included in the References part. All the sources, without discriminating according to the type (thesis, book, article, report etc.), should be sorted alphabetically according to the surname of the authors. The studies of a particular author should be sorted in the References part from the oldest to the newest. Sources should be left justified in the first line, and 1.25 cm tabbed from left in the following lines. For that purpose, in the paragraph preferences “first line” should be adjusted to “hanging” and the value should be adjusted to 1.25 cm. References part should be prepared with Times New Roman, 10 pt size, single spacing and Onk spacing before and after the paragraph. In the References part, a blank line should be left between each publication. In the References part, the first letter of the name of all publications (article title, book title, chapter title, thesis title etc.) except Journal title should be capital, and the rest of the title should be lower case, if they are not proper name or abbreviation. For the title of a journal, the first letters of all words should be capital. In those studies, written by 2 or more authors, if the language of the article is Turkish, “ve” should be used before the last author; if the article language is English, “comma” and “&” should be used. The reference page should be prepared according to example shown below.

Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). Publisher.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18th ed.). Beta Basım Yayım.

Acar, D., & Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16th ed.). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B., & Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Translated Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). (First letter of the translator. Surname of the translator, Trans.), Publisher, (The publishing date of the original work).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2nd ed.). (H. Koçak, Trans.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Original work published 2013).

Edited Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Section title. In First letter of the editor. Surname of the editor (Ed.), *Title of the book* (Number of editions, Pages of the section), Publisher.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. In H. H. Aygül, & E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* (p. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Articles:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the article. *Journal title*, Vol(No), Pages. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.

Oruç, K. O., & Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>

Beyaz, R., Güngör, A. Y., & Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks’ internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Thesis:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Thesis title* [Master’s Thesis/ Ph.D. Dissertation]. Name of University / Institution

Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Ph.D. Dissertation]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Symposiums/Congresses:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the paper. *Symposiums/Congresses Name* (Pages). The city where the Symposium / Congress is organised, Country.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E., & Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. 15. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (p. 673-689). Isparta, Turkey.

Research Reports:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Title of the paper* (Report No. xxx). Publisher. Internet address

Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T., & Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Media Sources (Film/Video et al.):

Surname of the Producer / Speaker, First letter of her/his name. (Year). *The name of the film/speak* [Film / Video / Audible]. Production company. Internet Address (if any)

Anadol, R. (2020, July). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Conferences. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931

Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo’s nest* [Film]. United Artists.

Law/Regulation/International Convention/Court Orders:

Name of Law/Regulation/International Convention/Court. (Release Date). Internet Address.

Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, January 27). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, April 20). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

Internet Sources:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Date of publication / Date of access). *Title*. Retrieved ..... from URL

Bebbington, J., & Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. Retrieved July 14, 2008 from <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>

Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. Retrieved March 17, 2010 from <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>

Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. Retrieved January 10, 2020 from <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon>

Gökçe, D. (2019, July 19). *Çin’de 1992’den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. Retrieved January 15, 2020 from <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522>

20. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

GELENEKSEL VE İSLAMİ HİSSE SENEDİ ENDEKSLERİNİN COVID-19 ÖNCESİ VE COVID-19 DÖNEMİ GETİRİ PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

AN ASSESSMENT OF RETURN PERFORMANCES OF CONVENTIONAL AND ISLAMIC EQUITY INDICES BEFORE AND DURING THE COVID-19 PERIOD

Prof. Dr. Tuğrul KANDEMİR¹

Öğr. Gör. Gözde UÇAR²

ÖZ

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören BIST-50 ve BIST-30 geleneksel hisse senedi endeksleri ile KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin getiri performanslarını, BIST-100 piyasa endeksinin performansı temelinde değerlendirmektir. Çalışmanın örneklemini 9 Temmuz 2014-10 Mart 2020 COVID-19 pandemi öncesi ve 11 Mart 2020-30 Eylül 2021 COVID-19 pandemi dönemi olarak iki alt dönemden oluşmaktadır. Endekslerin günlük kapanış değerlerinin ele alındığı çalışmada getiri performansları, Riske Göre Düzeltilmiş performans ölçütleri olan Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa analizleriyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre COVID-19 öncesi dönemde en yüksek ortalama kazanç geleneksel endekslerden, COVID-19 döneminde ise İslami endekslerden sağlanmıştır. COVID-19 öncesi dönemde geleneksel endekslerin getirileri, COVID-19 döneminde ise İslami endekslerin getirileri piyasa dalgalanmalarına karşı daha duyarlı olarak tespit edilmiştir. Bu bakımdan sistematik riski ve getirisi en yüksek yatırım araçları COVID-19 öncesi dönemde geleneksel endeksler iken, COVID-19 döneminde İslami endeksler olarak belirlenmiştir. Son olarak her bir performans ölçütüne göre pandemi öncesi dönemde geleneksel endeksler daha yüksek getiri performansı sergilerken, COVID-19 döneminde ise İslami endekslerin daha yüksek performans sergilediği ortaya konulmuştur. Sonuç olarak endeks yatırımları değerlendirildiğinde pandemi öncesi dönemde geleneksel endekslerin, volatilitenin yüksek olduğu çalkantılı dönemlerde ise İslami endekslerin yatırımcılar için daha iyi bir seçenek olacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel ve İslami Endeks, Risk ve Getiri, Riske Göre Düzeltilmiş Performans, CAPM, COVID-19.

JEL Sınıflandırma Kodları: G23, G11, G32, G12, 100.

ABSTRACT

The aim of the study is to evaluate the return performances of the BIST-50 and BIST-30 conventional equity indices traded in Borsa Istanbul and the KAT-50 and KATLM-30 Islamic indices on the basis of the performance of the BIST-100 market index. The sample of the study consists of two sub-periods as 9 July 2014-10 March 2020 COVID-19 pre-pandemic and 11 March 2020-30 September 2021 COVID-19 pandemic period. In the study, which deals with the daily closing values of the indices, the return performances are evaluated with the Sharpe, Treynor and Jensen Alpha analysis, which are Risk Adjusted performance criteria. According to the findings, the highest average earnings are obtained from traditional indices in the pre-COVID-19 period, and from Islamic indices during the COVID-19 period. The returns of traditional indices in the pre-COVID-19 period and the returns of Islamic indices in the period of COVID-19 are determined to be more sensitive to market fluctuations. In this respect, while the investment instruments with the highest systematic risk and return are traditional indices in the pre-COVID-19 period, Islamic indices are determined in the COVID-19 period. Finally, according to each performance criterion, it is revealed that while conventional indices showed higher return performance in the pre-pandemic period, Islamic indices performed higher in the COVID-19 period. As a result, when index investments are evaluated, it is predicted that conventional indices will be a better option for investors in pre-pandemic period and Islamic indices in turbulent periods when volatility is high.

Keywords: Conventional and Islamic Indices, Risk and Return, Risk-Adjusted Performance, CAPM, COVID-19.

JEL Classification Codes: G23, G11, G32, G12, 100.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, kandemir@aku.edu.tr

² Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, gserezli@kastamonu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Equity is considered to be the riskiest investment instruments in terms of the uncertainty of the future, the inability to calculate the full return in advance, and the undertaking of possible losses as a company partnership investment. Equity indices, on the other hand, are new assets or portfolios created by bringing together the equities of companies according to certain principles. Therefore, the risk undertaken and the return to be obtained in a single equity investment are different from the risk and return undertaken in the index investment. The optimal portfolio combination depends on the balance between risk and return. The mean-variance model put forward by Harry Max Markowitz (1952), the pioneer of Modern Portfolio Theory, emphasizes that there is a trade-off between risk-return elements. The investor will not be able to provide a high return without accepting a certain risk. Sharpe's (1963) CAPM theory also defends the linear relationship between return and risk based on this assumption. However, Sharpe attributes the return on an investment not to the total risk, but only to the systematic risk and its measure, the Beta coefficient. Also, the CAPM theory states that all risky assets are part of the market portfolio. In this context, the returns of risky assets are associated with the returns of the market portfolio. In practice, an indicative market index reflecting the general performance of the stock market is considered as a market portfolio. The aim of this study is to apply the assumptions stated in Modern Portfolio Theory in the context of conventional and Islamic equity markets. Islamic investments differ from conventional investments in that they are based on Islamic finance principles. Equities traded on conventional principles are evaluated in terms of compliance with basic Islamic principles by advisory or fatwa committees established within the Islamic framework. The basic logic of Islamic equity indices is to filter all equities traded in the stock market in terms of field of activity and financial ratios, and to create an index with businesses that meet the criteria (BIST Participation Indices, 2023). This study does not focus on whether Islamic indices will be an alternative to conventional indices. Instead, the study aims to understand the return-risk profiles of conventional and Islamic indices and to investigate the return performances in the pre-pandemic period and the COVID-19 period, where the fluctuation is intense, by considering the period of 2014-2021. In this axis, firstly, the focus is on the average return, standard deviation and beta coefficient. Afterwards, Islamic indices are compared with conventional indices, taking these three factors into account. Finally, it focuses on how the return performances of conventional and Islamic indices differ in the pre-pandemic and turbulent periods. The results presented in this direction will be important for general investors, investment analysts and advisors. In addition, the results of the study will help investors who aim to achieve maximum returns by investing in conventional and Islamic indices in their investment decisions.

Design/methodology/approach:

The 2014-2021 period was analyzed in two sub-periods as the pre-pandemic period and the COVID-19 pandemic period. Within the pre-pandemic period of 9 July 2014-10 March 2020, each index has 1426 days of raw observation data. Within the scope of the COVID-19 period from March 11, 2020 to September 30, 2021, each index has 387 days of raw observation data. In the studies conducted in the literature, return performances were analyzed with the Sharpe, Treynor and Jensen Alpha methods, which are largely risk-adjusted performance measures. For this reason, the mentioned parametric criteria were used in the study.

Findings:

The index with the highest average value in the pre-pandemic period was determined as BIST-30. This was followed by KAT-50, market index (BIST-100), KATLM-30 and BIST-50 indices, respectively. The index with the highest standard deviation value, which is the measure of the total risk, was BIST-30, and the other was KAT-50. BIST-50 was determined as the index with the least total risk. When the statistics of the COVID-19 period were examined, the index with the highest average value was determined as KAT-50. However, unlike the pre-pandemic period, the highest average earnings in the COVID-19 period belonged to the KAT-50 and KATLM-30 Islamic indices. In the COVID-19 period, the indexes with the highest standard deviation values were KAT-50 and KATLM-30. When the pre-pandemic period Sharpe, Treynor, Jensen Alpha criteria are evaluated, the return performance of Islamic indices is generally lower than conventional indices; in the period of COVID-19, however, the opposite of this situation has been demonstrated.

Conclusion and Discussion:

There are many studies comparing the return performances of conventional and Islamic indices. In recent years, the interest and the number of researches in this direction have increased in our country. Alam and Rajjaque (2010), Al-Khazali et al. (2014), Ho et al. (2014), Jawadi et al. (2014), Karim et al. (2014), El Amri and Hamza (2017), Al-Yahyaee et al. (2020), Audi et al. (2021), Yıldız (2015) and Sakarya et al. (2018) analyzed the return performances of conventional and Islamic indices separately in time periods such as bear-bull market/pre-crisis/during-crisis/post-crisis/recession. The results of these studies generally show that conventional indices show higher return performance than Islamic indices in pre-pandemic periods; It has been revealed that Islamic indices outperform conventional indices in turbulent times. In the pre-pandemic period, the highest average return is obtained from the conventional indices, and in the turbulent period from the Islamic indices. While the BIST-30 index was the highest yielding but also the riskiest investment instrument in the pre-pandemic period, it was determined as the KAT-50 Islamic index in the turbulent period. On the other hand, according to each performance criterion, conventional indices performed higher than Islamic indices in the pre-pandemic period. However, each performance measure revealed that Islamic indices outperform conventional indices in the COVID-19 period, when volatility is intense. The findings of the study in this direction support the results of the studies presented in the literature.

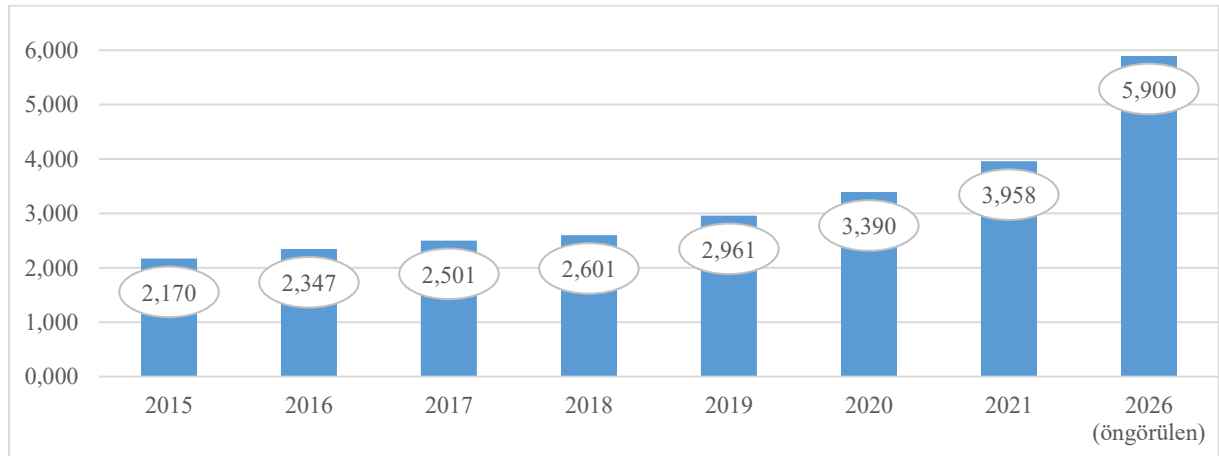
1. GİRİŞ

Hisse senetleri geleceğin belirsizliği koşullarında getirinin önceden hesaplanamaması ve bir şirket ortaklığı yatırımı olarak olası zararların da üstlenilmesi bakımından en riskli yatırım araçları olarak değerlendirilmektedir. Hisse senedi endeksleri ise şirketlere ait hisse senetlerinin belirli esaslara göre bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş yeni bir varlık ya da portföylerdir. Tek bir hisse senedi yatırımında üstlenilen risk ve elde edilecek getiri, hisse senedi endeks yatırımında üstlenilen risk ve getiriden farklı olmaktadır.

Portföy optimizasyonu risk-getiri arasındaki dengeye bağlıdır. Modern Portföy Teorisinin öncüsü Markowitz'in (1952) ortaya koyduğu ortalama-varyans modeli risk-getiri unsurları arasında bir takasın olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre bir menkul kıymetin beklenen ya da ortalama getirisi, o yatırımın toplam riski olarak nitelendirilen varyansına bağlıdır. Yatırımcı belirli bir riski kabullenmeden yüksek bir getiri sağlayamayacaktır. Sharpe'in (1963) Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (CAPM) de esasen bu varsayıma dayanarak getiri ile risk arasındaki doğrusal ilişkiyi savunmaktadır. Ancak Sharpe bir yatırımın getirisini toplam riske değil yalnızca sistematik riske ve bunun ölçüsü olan Beta katsayısına bağlamaktadır. Bu anlamda literatürde CAPM teorisi "tek endeks modeli" olarak da nitelendirilmektedir. CAPM'in tek endeks modeli olarak nitelendirilmesinin sebebi modelde pazar/piyasa portföyünün tek bir bağımsız değişken olarak ele alınmasıdır. Tüm riskli varlıkların getirileri, tek bağımsız değişken olan piyasa portföyünün getirileri ile ilişkilendirilmektedir (Karan, 2018, s. 217). Piyasa portföyü piyasadaki beşeri sermaye dahil altın, döviz, tahvil, gayrimenkul, hisse senedi gibi tüm mali ya da mali olmayan varlık gruplarını içermektedir. Ancak piyasadaki tüm varlıklara ait verilerin elde edilerek modele dahil edilmesinin mümkün olmamasından dolayı piyasa portföyünü temsilen ampirik çalışmalarda genellikle temel geleneksel hisse senedi endeksleri (gösterge piyasa endeksi) kullanılmaktadır. Bu bağlamda CAPM modeline dayanan sonuçların güvenilirliği, piyasa portföyünü temsilen seçilen temel piyasa endeksinin geçerliliğine bağlı olmaktadır (Sharpe, 1963; Özçam, 2005, s. 1-2).

Bu çalışmanın amacı Modern Portföy Teorisinde belirtilen söz konusu varsayımları geleneksel ve İslami hisse senedi piyasaları bağlamında uygulamaktır. İslami finans sistemi son yıllarda sermaye piyasalarında da hızlı bir ivme kazanmıştır. 2021 yılında %17 büyüyen küresel İslami finans endüstrisi varlıkları 4 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır. Bu değer, İslami Borsa Yatırım Fonu ürünlerine ait sermaye girişiyle birlikte 2025 yılına kadar 4,94 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir. İslami sermaye piyasalarının en köklü finansman aracı olan sukuk ise pandemi döneminde de canlılığını yitirmemiştir. Birçok hükümet 2020 ve 2021 yıllarında acil durum finansmanı için borçlanma araçlarına yönelirken, sukuk ihraçları 2021 yılında 196,5 milyar ABD doları artırılarak rekor seviyelere ulaşmıştır (Standard Chartered, 2023). Yayınlanan son İslami Finans Gelişim Raporuna göre Şekil 1'de toplam küresel İslami finans varlıklarının 2015-2021 yıllarındaki büyüme rakamları ve Şekil 2'de her bir varlık bazında tutarsal dağılımları sunulmuştur.

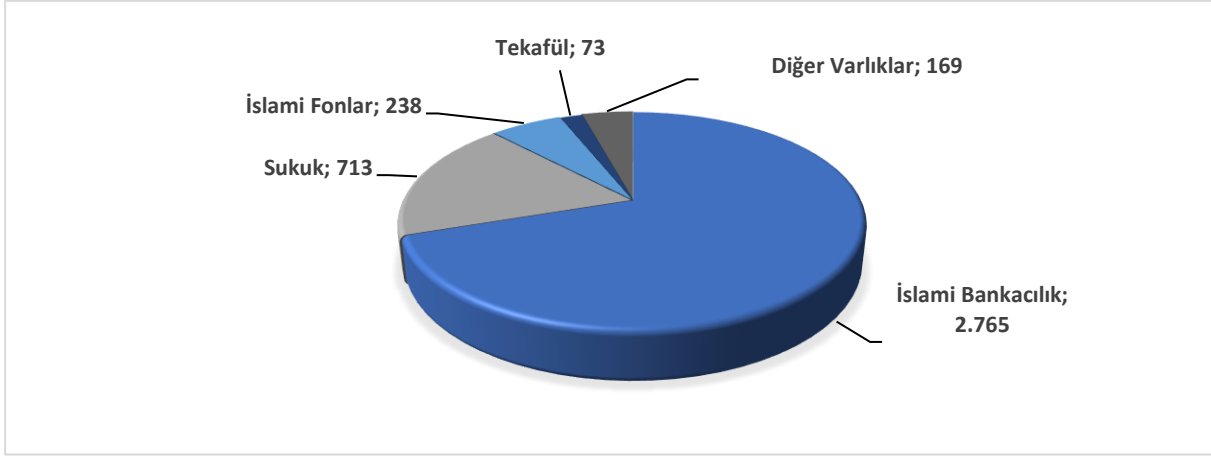
Şekil 1. Küresel İslami Finans Varlıklarının Toplam Büyüklüğü (2015-2021, Milyar ABD Doları)

Kaynak: (ICD-REFINITIV Islamic Finance Development Report, 2022, s. 8).

Şekil 1 çerçevesinde İslami finans sisteminin her geçen yıl büyüme gösterdiği ve ilerleyen yıllarda daha da büyüyeceği söylenebilir.

Şekil 2. Küresel İslami Finans Varlıklarının Değer Dağılımları (2021, Milyar ABD Doları)

Kaynak: (ICD-REFINITIV Islamic Finance Development Report, 2022, s. 8).

Şekil 2 incelendiğinde İslami finans sisteminden en büyük payı 2.765 milyar ABD doları ile bankacılık sektörünün aldığı ve bunu toplam 951 milyar ABD doları ile İslami sermaye piyasası varlıklarının (sukuk ve İslami fonlar) takip ettiği görülmektedir. Ek olarak aynı yayının 2021 raporunda toplamda 809 milyar ABD doları değerinde olan İslami sermaye piyasası varlıklarının, 2022 raporuna göre 142 milyar ABD doları değerinde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle sermaye piyasası yatırımlarının küresel anlamda her geçen yıl artan ivme kazandığı görüşü desteklenmektedir.

İslami sermaye piyasası yatırımları İslami finans ilkelerini temel almaları yönünden geleneksel sermaye piyasası yatırımlarından farklıdır. Geleneksel esaslara göre işlem gören hisse senetleri, İslami çerçevede oluşturulan danışma ya da fetva kurulları tarafından temel İslami ilkelere uygunluk bakımından değerlendirilmektedir. Geleneksel şirket hisseleri üç ayda bir taranarak, faaliyet alanı ve finansal durum bakımından temel İslami prensiplere uygun bulunan hisse senetleri yatırım yapılabilir varlık evrenine dahil edilmektedir. Yatırım yapılmaya uygun bulunan hisse senetlerinin bir araya getirilmesiyle İslami hisse senedi endeksleri de oluşturulabilmektedir. İslami hisse senedi endekslerinin temel mantığı borsada işlem gören tüm hisse senetlerinin faaliyet alanı ve finansal oranlar açısından filtrelenmesi, İslami ilkeleri karşılayan şirketlerin hisse senetleri ile bir endeks oluşturulmasıdır (BIST Katılım Endeksleri, 2023). İslami hisse senedi endeksleri dini inanışları yönünde yatırım yapmak isteyen yatırımcılara uygun varlık evrenini sunarak yardımcı olmaktadır. İslami ilkelere uygun olarak oluşturulan hisse senedi endeksleri sayesinde dini hassasiyetleri olan potansiyel yatırımcılar gerek gönül rahatlığıyla işlem yapma gerekse küresel finansal piyasalardaki gelişmeleri de takip etme imkanına sahip olmaktadır.

Son 15 yıllık süreçte İslami finansal araçlara olan talebi karşılayabilmek için uluslararası endeks sağlayıcıları (Dow Jones/DJ, Financial Times Stock Exchange/FTSE, Standard & Poor's/S&P, Morgan Stanley Capital International/MSCI) tarafından uluslararası İslami hisse senedi endekslerinin tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Uluslararası İslami hisse senedi endeksleri kronolojik olarak sırasıyla DJ (1999 şubat), FTSE (1999 Ekim), S&P (2006 Aralık) ve MSCI (2007 Mart) tarafından ortaya konulmuştur (El Khamlich vd., 2014, s. 1138). Yerel İslami hisse senetlerinin ve endekslerinin oluşumuna ilişkin ilk adım ise Malezya tarafından 1983 yılında atılmıştır. Takip eden süreçte Türkiye dahil birçok ülke kendi yerel İslami hisse senedi endekslerini oluşturmuşlardır.

Türkiye'nin sermaye piyasası platformu Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören KATILIM 30 (KATLM-30) ve KATILIM 50 (KAT-50) en köklü İslami hisse senedi endeksleridir. KATLM-30 endeksinin ilk işlem tarihi 6 Ocak 2011, KAT-50 endeksinin ise 9 Temmuz 2014 tarihidir. KAT-50 endeksini oluşturan 50 şirkete ait hisse senetlerinden seçilen 30 şirketin hisse senetleri KATLM-30 endeksini oluşturmaktadır. KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin danışmanlığı Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) ve Bizim Menkul Değerler (B.M.D) A.Ş. ve yayıncısı BIST iken, 1 Ekim 2021 tarihinde yapılan güncelleme ile danışmanlık yalnızca Türkiye Katılım Bankaları Birliği'ne (TKBB), yayıncı ve hesaplama işlemleri ise tamamen BIST'e devredilmiştir. Bu çerçevede İslami endeksler yeni isimleriyle 1 Ekim 2021 tarihinden itibaren kapanış fiyatlarından, 12 Kasım 2021 tarihinden itibaren ise eş zamanlı fiyatlardan hesaplanmaya başlamıştır. Başlangıç fiyatları ise temel gösterge endeksi olan BIST 100 fiyat endeksinin 30 Eylül 2021 tarihindeki kapanış fiyatı olarak alınmıştır (BIST, 2021).

İslami hisse senedi endeksleri ile geleneksel hisse senedi endeksleri volatilité yayılımları, uzun/kısa vadeli ilişkiler, risk/getiri karakteristikleri ve finansal performansları gibi açılardan sıklıkla karşılaştırılmaktadır. Diğer yandan geleneksel hisse senedi endekslerine göre daha farklı mantıkta oluşturulan İslami hisse senedi endeksleri döviz, faiz, emtia, altın, petrol fiyatları gibi birçok göstergeyle de etkileşimler bakımından kıyaslanmaktadır. Literatürde finans alanı kapsamında incelenen konular düşünüldüğünde İslami hisse senedi endekslerinin henüz birçok açıdan araştırılmamış olduğu tespit edilmiştir. İslami hisse senedi endekslerinin geleneksel hisse senedi endekslerinden getiri performansı yönündeki farklılıklarının Türkiye bağlamında anlaşılması ve alandaki boşluğun doldurulması adına bu araştırmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Bu çalışma İslami hisse senedi endekslerinin geleneksel hisse senedi endeksleri için bir alternatif olup olmayacağı konusuna odaklanmamaktadır. Çalışma bunun yerine 2014-2021 periyodunu ele alarak pandemi öncesi dönemde ve volatilitenin yoğun olduğu Koronavirüs (COVID-19) pandemi döneminde geleneksel ve İslami hisse senedi endekslerinin getiri-risk profillerini anlamayı ve getiri performanslarını araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ele alınan yatırım araçlarının getiri-risk analizlerinin pandemi öncesi ve pandemi sırası olmak üzere iki ayrı dönemde incelenmesi bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan en önemli noktadır. Ayrıca çalışma iki farklı esasa göre işlem gören geleneksel ve İslami hisse senedi endekslerine ait getirilerin çalkantılı dönemde ve daha stabil bir dönemde değişip değişmediğinin anlaşılması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Yatırımların temelinde temel değişken olarak dikkate alınan risklerin, hisse senedi endeksleri bağlamında hem pandemi öncesi dönem hem de pandemi sırasında karşılaştırılması çalışmayı önemli hale getirmektedir. Diğer yandan çalışmada ele alınan hisse senedi endeksleri ve örneklem dönemi de diğer çalışmalara göre farklılık göstermektedir. Bu eksende ilk olarak ortalama getiri, standart sapma ve beta katsayısına odaklanılmaktadır. Sonrasında, İslami endeksler bu üç unsur dikkate alınarak geleneksel endekslere göre kıyaslanmaktadır. Son olarak da geleneksel ve İslami endekslerin pandemi öncesi dönemde ve çalkantılı dönemde getiri performanslarının ne yönde farklılaştıklarına odaklanılmaktadır. Getiri performansları piyasa portföyü olarak belirlenen BIST-100 endeksi esas alınarak CAPM temelli Riske Göre Düzeltilmiş performans ölçütleriyle değerlendirilmektedir. Ortaya konulan sonuçlar genel yatırımcılar, yatırım analistleri ve danışmanları için önemli olacaktır. Ayrıca çalışma bulguları portföy çeşitlendirerek portföy riskini azaltmayı isteyen, geleneksel ve İslami endekslere yatırım yaparak maksimum getiri sağlamayı hedefleyen yatırımcılara yatırım kararlarında yardımcı olacaktır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Özellikle uluslararası literatürde geleneksel ve İslami endekslerin getiri performansları açısından kıyaslandığı çok sayıda çalışma mevcuttur. Bununla beraber, son yıllarda ülkemizde de bu yöndeki ilgi ve yapılan araştırma sayısı giderek artmıştır. Çalışmanın bu aşamasında uluslararası/ulusal geleneksel ve İslami hisse senedi endekslerini getiri performans farklılıkları açısından inceleyen çalışmaların özet bulgularına yer verilecektir.

Alam ve Rajjaque (2010) kriz döneminde İslami hisse senedi endekslerinin geleneksel endekslere göre getiri performansı farklılıklarını anlamak üzere üç Avrupa endeksinin 31 Temmuz 2006-30 Haziran 2009 periyodundaki haftalık kapanış fiyatlarını Sharpe ve Jensen Alfa ölçütleriyle değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda, ekonominin yavaşlama döneminde İslami endekslerin getirisinin piyasa portföyünden daha iyi performans gösterdiği ancak, ekonomide yukarı yönlü bir büyüme trendi mevcutken geleneksel piyasanın biraz altında performans sergilediği ortaya konulmuştur.

Al-Khazali vd. (2014) çalışmalarında İslami endekslerin geleneksel endekslerden daha iyi performans gösterip göstermediğini, finansal krizleri baz alarak 3 alt dönemde (1996-2000, 2001-2006, 2007-2012) stokastik üstünlük yaklaşımı ile araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları 1996-2012 tüm dönemde ve 2001-2006 dönemlerinde Avrupa piyasası dışındaki tüm piyasalarda tüm geleneksel endekslerin, İslami endekslere ikinci ve üçüncü sıralarda stokastik olarak hakim olduğu; 2007-2012 döneminde ABD, Avrupa ve Küresel İslami endekslerin geleneksel endekslere hakim olduğu; bu bağlamda kriz döneminde İslami endekslerin geleneksel endekslerden daha iyi performans gösterdiği ve sonuç olarak İslami endekslerin getirisinin, çöküş ekonomisi sırasında geleneksel endekslerden daha üstün olduğu ileri sürülmüştür.

Ho vd. (2014) 8 ülkenin (ABD, İngiltere, Malezya, Endonezya, Hong Kong, İsviçre, Hindistan, Fransa) geleneksel ve İslami endekslerinin performanslarını kriz dönemi, kriz öncesi ve kriz sonrası olmak üzere periyodlara ayırarak Riske Göre Düzeltilmiş performans ölçütleri olan Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa ile araştırmışlardır. Risksiz faiz oranı olarak hazine tahvili faiz oranı ve geleneksel endeks olarak MSCI Tüm Dünya endeksi ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları ise kriz dönemlerinde İslami endekslerin geleneksel endekslerden daha iyi performans gösterdiği yönünde gerçekleşmiştir.

Jawadi vd. (2014) çalışmalarında ABD, Avrupa, Dünya geleneksel ve İslami hisse senedi endekslerinin finansal performans farklılıklarını 2000-2011 periyodunda incelemişlerdir. CAPM-GARCH modellerinin yanı sıra Sharpe, Treynor, Jensen, Roy ve Omega performans ölçütlerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarından ilki, kriz öncesi ve durgunluk dönemlerinde geleneksel endeksler, çalkantılı dönemlerde ise İslami endekslerin daha iyi performans gösterdiği ortaya konulmuştur.

Karim vd. (2014) Malezya geleneksel ve İslami endekslerini Ocak 2000-Ekim 2011 periyodunu kriz öncesi, kriz sırası, kriz sonrası ve tüm dönem şeklinde ele alarak getiri performansı ve dinamik nedensellik yönünden incelemişlerdir. Performans ölçümleri için Sharpe, Treynor, Jensen Alfa ve Modifiye Edilmiş Sharpe ölçütleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları, İslami endekslerin tüm örneklem dönemlerinde geleneksel endekslere kıyasla daha iyi getiri performansı sergilediği yönünde ortaya konulmuştur.

Rana ve Akhter (2015) Pakistan'ın İslami ve geleneksel endekslerin uzun dönemli performanslarını Temmuz 2008-Kasım 2013 dönemindeki verilerini ele alarak incelemişlerdir. Getiriler arasındaki farklılıkları ölçmek için T-testi, performans analizi için Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa performans ölçütleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, geleneksel ve İslami endeksin getirileri arasında önemli bir farklılık bulunduğu ve İslami endeksin geleneksel endeksten daha düşük performans gösterdiği ifade edilmiştir.

El Amrı ve Hamza (2017) Dow Jones tarafından yayınlanan 4 İslami ve 4 geleneksel endeksi getiri performansları bakımından incelemişlerdir. Bu kapsamda 2003-2011 dönemi kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olmak üzere üç alt dönemde incelenmiştir. Sharpe oranı uygulanan çalışmanın bulguları, üç alt dönemde de yükselen İslami endeksler haricindeki İslami endeksler ile geleneksel endekslerin performansları arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı; kısa vadede ise üç alt dönemde de geleneksel ve İslami endeksler arasında farklı nedensel bağlantıların bulunduğu yönünde ifade edilmiştir.

Umar (2017) çalışmasında İslami ve geleneksel hisse senetlerinin portföy karakteristiklerini, performanslarını, kısa ve uzun dönemde yatırımcı açısından tercih edilebilirliklerini araştırmıştır. Çalışmada DJ Dünya, Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ülkeler ve ABD İslami ve geleneksel endekslerine ait Ocak 1996-2015 Nisan arası aylık gözlem verileri kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları ise İslami endekslerin ortalama getirilerinin ve Sharpe oranlarının geleneksel endekslere göre daha yüksek olduğu, en yüksek ortalama getiriye ve Sharpe oranına ABD endeksinin sahip olduğu, netice itibarıyla İslami hisse senetlerinin geleneksel hisse senetlerinden biraz daha iyi bir seçim olabileceği yönünde ifade edilmiştir.

Mahmood vd. (2019) Pakistan borsasında 2008-2014 periyodunda işlem gören geleneksel ve İslami hisse senedi fonları arasındaki performans farklılıklarını getiri ve riske dayalı ölçütlerle araştırmışlardır. Sonuç olarak İslami hisse senedi fonlarının, geleneksel fonlara göre daha yüksek performans gösterdiği, daha yüksek kazanç sağladığı ve beta/standart sapma göstergelerine bakılarak risk anlamında daha az riskli oldukları ortaya konulmuştur. Buradan hareketle, azalan ekonomi koşullarında İslami fonların riskten korunma amaçlı tercih edilebileceği vurgulanmıştır.

Aarif vd. (2020) çalışmalarında Bangladeş Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören İslami endeksin performans açısından geleneksel endeksten farklı olup olmadığını Sharpe, Treynor, MM ve Jensen Alfa performans ölçütleriyle araştırmışlardır. Ocak 2014-Aralık 2018 periyodunda aylık gözlemlerin ele alındığı çalışmanın bulguları, iki endeks arasında basit ortalama önemli bir farklılık olmadığı ancak, performans analizine göre İslami endeksin geleneksel endeksten daha iyi performans sergilediği ve dolayısıyla İslami endeksin geleneksel endeks üzerinde daha baskın olduğu yönünde ifade edilmiştir.

Al-Yahyaee vd. (2020) çalışmalarında pandemi öncesi dönemde ve kriz döneminde İslami endekslerin geleneksel endekslerden farklı bir performans gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Performans analizlerinde Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa, Roy ve Omega ölçütleri kullanılmıştır. Sonuç olarak tüm dönemde, kriz sırasında ve kriz sonrası dönemde İslami endeks getirilerinin geleneksel endeks getirilerinden daha yüksek olduğu ancak, kriz öncesi dönemlerde geleneksel endekslerin daha iyi performans gösterdiği yönünde ifade edilmiştir.

Alam ve Ansari (2020) Hindistan geleneksel ve İslami endekslerinin performans farklılıklarını Sharpe, Treynor, MM, değerlendirme oranlarına ve CAPM modeli, Fama-French 3 Faktör Modeli, Carhart 4 faktör modeline göre 2006-2018 periyodunda araştırmıştır. Çalışma sonucunda Riske Göre Düzeltilmiş Performans Ölçütlerine göre İslami endekslerin performansının geleneksel endekslerden biraz daha üstün olduğu, diğer ölçütlere göre İslami ve geleneksel endekslerin getirileri arasında istatistiksel olarak önemsiz farklılıkların bulunduğu ifade edilmiştir.

Trabelsi vd. (2020) geleneksel, İslami ve karma (geleneksel-İslami) endekslerin performanslarını sakin ve kriz rejimlerinde gelişmekte olan piyasalar çerçevesinde incelemişlerdir. Haziran 2002-Şubat 2017 aralığında Latin Amerika, Avrupa ve Asya bölgelerindeki 15 yükselen piyasanın MSCI İslami endekslerini ve bunların ABD'deki geleneksel endekslerini karşılaştırmışlardır. Markov rejim değişikliği modeli ve Sharpe oranları farklılık testi bulguları geleneksel, İslami ve karma endeksler arasında performans açısından bir farklılığın olduğu ancak, bunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı yönünde ifade edilmiştir.

Audi vd. (2021) çalışmalarında İslami ve geleneksel endekslerin performans farklılıklarını 2007-2018 periyodunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında araştırmışlardır. Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa ölçütlerinin uygulandığı çalışmada ulaşılan bulgular hem ülkeler çerçevesinde hem de genel olarak İslami endekslerin daha az riskli olduğu, kriz sırasında geleneksel endekslere göre daha üstün performans gösterdiği yönünde ortaya konulmuştur.

Jabeen ve Kausar (2022) Pakistan borsasında işlem gören geleneksel ve İslami endeksler arasındaki performans farklılığını 2009-2020 periyodunda Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa ölçütlerinin yanı sıra parametrik olmayan yöntemlerle de araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları İslami endeks getirilerinin geleneksel endeksten daha iyi olduğu ve İslami endeksin daha yüksek performans gösterdiği yönünde ifade edilmiştir. Yanı sıra, İslami ve geleneksel endekslerin risk ve volatilitelerinin benzer olduğu ifade edilmiştir.

Dağlı vd. (2010) yalnızca geleneksel endeksleri performans farklılıkları açısından incelediği çalışmasında 2007 Eylül-2009 Kasım periyodunda o dönem İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB bugünkü adıyla BIST) işlem gören Kurumsal Yönetim Endeksi, Ulusal-100, Ulusal-50, Ulusal-30, İkinci Ulusal Pazar ve Yeni Ekonomi Pazarı endekslerini piyasa portföyü olarak belirlenen İMKB Ulusal Tüm endeksini ele alarak araştırmıştır. Sharpe, Treynor, Jensen Alfa performans ölçütlerinin uygulandığı çalışmada bulgular Kurumsal Yönetim Endeksi, İkinci Ulusal Pazar ve Yeni Ekonomi Pazarı endekslerinin betalarının düşük olmasından dolayı daha az riskli oldukları; Ulusal-100, Ulusal-50 ve Ulusal-30 endekslerinin betalarının piyasaya göre yüksek olmasından dolayı daha riskli oldukları yönünde ifade edilmiştir. Performans sıralamasında ise en başarılı endeksin Ulusal-30, bunu ise Ulusal-50, Ulusal-100 endeksinin takip ettiği belirtilmiştir.

Saldanlı (2012) da geleneksel endeksler dahilinde o dönem itibarıyla İMKB'de işlem gören Kurumsal Yönetim Endeksi, Ulusal-100, Ulusal-50 ve Ulusal-30 endeksleri arasındaki performans farklılıklarını İMKB-Tüm endeksini piyasa portföyü olarak araştırmıştır. Sharpe, Treynor, Jensen Alfa, Sortino ölçütlerinin uygulandığı çalışmanın bulgularına göre en yüksek getiri performansını Ulusal-30 endeksinin sergilediği ve bu sıralamayı Ulusal-50, Ulusal-100 ve Kurumsal Yönetim Endeksi takip ettiği ifade edilmiştir.

Yıldız (2015) Türkiye'nin İslami endeksi olan KATLM-30 ile geleneksel BIST 100 endeksinin performans farklılıklarını 6 Ocak 2011-30 Ekim 2014 dönemini iki ayı iki boğa piyasası olmak üzere dört alt dönemde inceleyerek araştırmıştır. Ölçümler T-testi ve Sharpe, Treynor, Jensen Alfa ölçütleriyle yapılmıştır. Çalışmanın bulguları, KATLM-30 endeksinin getiri kaybının ayı piyasası koşullarında az olduğu, boğa piyasası koşullarında BIST 100 endeksine göre daha düşük ortalama getiri sağladığı yönünde tespit edilmiştir. Bununla birlikte, tüm dönemde KATLM-30 endeksinin BIST 100 endeksinden daha az riskli olduğu ve daha iyi performans gösterdiği bulguları ortaya konulmuştur.

Altın ve Caba (2016) BIST'de işlem gören sektör endeksleri ile KAT-50, KATLM-30 ve Katılım Model Portföy İslami endekslerini getiri performansı yönünden analiz etmişlerdir. Etkin piyasalar hipotezini sınadıkları çalışmada söz konusu endekslerin BIST-100 olarak belirlenen piyasa portföyünden normalüstü getiri sağlayıp sağlamadıkları konusunda öngörülerde bulunmuşlardır. Toplamda 33 endeksin 1 Ocak 2015-31 Aralık 2015 periyodunda günlük verilerle ele alındığı çalışmada ulaşılan bulgulardan ilki, sektör endekslerinden 25 tanesinin BIST-100 endeksinden daha fazla getiri sağladığı yönünde olmuştur. Bir diğer bulgu, İslami endekslerin de BIST-100 piyasa endeksine göre normalüstü getiri sağlayarak daha iyi performans sergilediği yönünde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çalışmada etkin piyasalar hipotezinin reddedildiği ifade edilmiştir.

Seçme vd. (2016) BIST-100 ile KATLM-30 endekslerini ilişki, oynaklık ve getiri performansı yönünden araştırmışlardır. İlişki analizi için Regresyon, oynaklık analizi için GARCH yöntemi kullanılmıştır. Getiri performansları ise Sharpe oranı, Treynor oranı, MM, TT, Jensen Alfa ve Değerleme oranı ölçütleriyle sınanmıştır. Çalışmanın bulguları, BIST-100 ile KATLM-30 endeksi arasında güçlü bir ilişki olduğu, BIST-100 endeksinin KATLM-30 endeksine göre daha oynak olduğu, KATLM-30 endeksinin performansının BIST-100 endeksinden daha üstün olduğu yönünde ortaya konulmuştur.

Tükenmez vd. (2019) ABD, Türkiye, Malezya, Japonya, Hindistan ülkelerinin İslami ve geleneksel endekslerini ve ayrıca MSCI Dünya İslami endeksi-Dünya Geleneksel endeksini Ocak 2010-Ocak 2019 döneminde ele alarak incelemişlerdir. Analiz kapsamında korelasyon analizi ve T-testinden faydalanılmıştır. Bulguları ise İslami ve geleneksel endekslerin getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı; ele alınan tüm İslami endekslerin geleneksel endekslerden daha yüksek getiri performansı sergilediği yönünde ortaya konulmuştur.

Sakarya vd. (2018) geleneksel ve İslami endeksleri ilişki, risk-getiri karakteristikleri ve performans açısından araştırmışlardır. Bu kapsamda, Kurumsal Yönetim Endeksi, KATLM-30 ve BIST-50 endeksini 2011-2016 döneminde ilişki olarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda KATLM-30 endeksinin diğer iki endekse kıyasla daha az riskli olduğu, özellikle ayı piyasası koşullarında daha iyi performans gösterdiği ve söz konusu koşullarda KATLM-30 endeksinin portföy çeşitlendirmede dikkate alınabileceği ortaya konulmuştur. Ayrıca, incelenen endekslerin getirileri arasında korelasyon olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan çalışmalar gerek ele alınan endeksler gerekse örneklem dönemi bakımından birbirinden ayrılmıştır. Ancak literatür özetlerinde ifade edildiği üzere getiri performansları büyük bir oranda CAPM temelli performans ölçütleriyle analiz edilmiştir. Bu sebeple çalışmada söz konusu parametrik ölçütler kullanılmıştır. Türkiye endeksleri ekseninde yapılan çalışmaların uluslararası endeksleri inceleyen çalışmalara kıyasla sayıca sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye kapsamında ele alınan geleneksel ve İslami endeksler ise genellikle BIST-100 ve KATLM-30 endeksleri olmuştur. Bu çalışmada ele alınacak üç temel geleneksel endeksin ve iki temel İslami endeksin performanslarının birlikte kıyaslandığı bir çalışma tespit edildiği kadarıyla ortaya konulmamıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada BIST-50, BIST-30 geleneksel endeksleri ile KAT-50, KATLM-30 İslami endekslerinin getiri performansı farklılıkları piyasa portföyü olarak belirlenen BIST-100 endeksi temel alınarak araştırılmıştır. Çalışmanın ele alınan endeksler haricindeki diğer bir önemi ise incelenecek dönemin dünya çapında pandemi ilan edilen COVID-19 dönemini kapsamaktadır. Literatürde geleneksel ve İslami endekslerin performans kıyaslamasında COVID-19 dönemini ayrı olarak analiz eden çalışma bulunmamaktadır. COVID-19 döneminin endekslerin getirileri üzerindeki etkilerinin incelenecek olması çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca çalışmanın 8 yılı kapsayan geniş bir periyodu günlük gözlemlerle ele alması da sağlıklı sonuçlar ortaya konulabilmesi adına çalışmanın önemini artırmaktadır. Bu çerçevede çalışma sonucunda varılan öngörüler dahilinde yatırımcılara farklı zaman dilimlerinde en riskli ya da getirisi en yüksek portföyleri görebilmeleri ve doğru yatırım kararları verebilmeleri adına faydalı bilgiler sunulacaktır. Çalışmanın söz konusu önemleri ve farklılıkları dolayısıyla literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ

Çalışmada BIST-50, BIST-30 geleneksel hisse senedi endeksleri ile KAT-50, KATLM-30 İslami endeksleri ele alınmıştır. Ayrıca piyasa portföyü olarak (benchmark-karşılaştırma ölçütü) ülkemiz borsasının genel performansını yansıtan ve gösterge endeks olarak nitelendirilen BIST-100 endeksi ele alınmıştır. Endekslere ait veriler 8 yılı içeren günlük kapanış değerlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla çalışma uzun dönemli kapsamlı sonuçlar ortaya koymaktadır. KATLM-50 endeksinin 9 Temmuz 2014 tarihinde yayımlanmaya başlaması sebebiyle tüm endekslerin günlük kapanış değerleri söz konusu tarihten itibaren incelenmiştir. Son güncellemeyle Katılım endekslerinin 1 Ekim 2021 tarihinde farklı bir değerden işlem görmeye başlaması sebebiyle tüm endekslerin kapanış verileri 30 Eylül 2021 tarihine kadar ele alınmıştır. Söz konusu periyod pandemi öncesi dönem ve COVID-19 pandemi dönemi olarak iki alt dönemde incelenmiştir. Pandemi öncesi dönem kapsamında her bir endeksin 1426 günlük ham gözlem verisi mevcuttur. Diğer yandan 11 Mart 2020 tarihi Türkiye’de ilk COVID-19 vakasının açıklandığı tarihtir. COVID-19 salgını tüm dünyada pandemi olarak ilan edilen, dalgalanmanın başta ekonomi olmak üzere hemen hemen her sektörde yoğun olarak hissedildiği olağanüstü bir dönemdir. Bu bağlamda, 11 Mart 2020-30 Eylül 2021 zaman dilimi COVID-19 dönemi olarak ayrı analiz edilmiştir. COVID-19 dönemi kapsamında her bir endeksin 387 günlük ham gözlem verisi mevcuttur. BIST-100, BIST-50 ve BIST-30 endeks verileri “Thomson Reuters Datastream” veri tabanından elde edilmiştir. KAT-50 ve KATLM-30 endeks verileri ise bu endeksin 1 Ekim 2021 tarihine kadar danışmanı ve yayıncısı olan “Bizim Menkul Değerler A.Ş” tarafından mail yoluyla elde edilmiştir. Tüm endeks verileri TL cinsinden ele alınmıştır.

Çalışmanın bir diğer verisi risksiz faiz oranıdır. Bu kapsamda risksiz faiz oranı olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Politika Faiz Oranı belirlenen periyotlarda aylık olarak elde edilmiştir. Literatürde risksiz faiz oranı olarak sıklıkla kısa vadeli hazine bonusu faiz oranı kullanılmaktadır. Ancak, ilgili periyotlarda Türkiye’nin hazine bonusu verilerinin düzenli yayınlanmaması sebebiyle söz konusu veri risksiz faiz oranı olarak alınamamıştır. Çalışmanın

bu kısıtı sebebiyle, hazine bonusu faiz oranı verilerine daha yakın olduğu ve performans analizinde karşılaştırma ölçütü olarak kullanılabilmesi düşünülen Merkez Bankası Politika Faiz Oranı aylık verileri IMF (Uluslararası Para Fonu) web sitesinden elde edilmiştir. İlgili aylık veriler günlüğe dönüştürülerek, günlük olarak ele alınan endeks veri setiyle uyumlu hale getirilmiştir.

4. METODOLOJİ

4.1. CAPM Teorisi

CAPM (Capital Asset Pricing Model-Sermaye Varlığı Fiyatlandırma Modeli) teorisinin bazı kaynaklarda William F. Sharpe (1963), Lintner (1965), Mossin (1966) gibi bilim insanları tarafından bağımsız zamanlarda geliştirildiği ifade edilmektedir. CAPM, Sharpe’ın lisansüstü danışman hocası olan Harry Max Markowitz’in (1952) ortalama getiri-varyans analizini esas alan Modern Portföy Teorisinin temeli üzerine inşa edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, CAPM teorisi Markowitz’in ortalama-varyans teorisinin doğasından kaynaklanan zorlukların günlük uygulamada üstesinden gelinerek daha uygulanabilir hale getirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. CAPM, Markowitz’in geliştirdiği yatırım teorisine ait formülasyonun gerçek yatırım ortamında uygulanabilirliği ve modelin ortaya koyduğu hesaplamaların kabul edilebilir bir sayıya indirgenerek istatistiksel temeller üzerine oturtulması bakımından önem arz etmektedir (Bernstein, 2005, s. 128).

Markowitz’in teorisinde bir menkul kıymetin beklenen ya da ortalama getirisi, o yatırımın toplam riski olarak bilinen varyansına ya da standart sapmasına bağlıdır. Bir takası ifade eden bu teorisin anlamı, yatırımcının belirli bir riski kabullenmeden bir getiri sağlayamayacağıdır. Ortalama getiri-varyans kuralı hem en yüksek beklenen getiriyi hem de en düşük varyansı veren bir portföy olduğunu varsaymaktadır ve bu portföyü yatırımcılara tavsiye etmektedir. Markowitz’in çalışmasında, menkul kıymetlerden elde edilen getirilerin birbirleriyle çok ilişkili olduğu, en yüksek beklenen getiriye sahip bir portföyün mutlaka minimum varyanslı olacağı anlamına gelmediği, portföy çeşitlendirmenin tüm riskleri ortadan kaldıramayacağı, yatırımcıların risk alarak beklenen getiriyi elde edebileceği ya da beklenen getiriden vazgeçerek riski azaltabileceği ifade edilmiştir (Markowitz, 1952, s. 79). Dolayısıyla, Markowitz beklenen getiri ve risk arasında doğrusal pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Sharpe’in CAPM teorisi de esasen bu varsayıma dayanarak getiri ile risk arasındaki doğrusal ilişkiyi savunmaktadır. Ancak, bir menkul kıymetin beklenen getirisi ile standart sapması arasında herhangi bir özel ilişkiyi ima etmemektedir. Çünkü, menkul kıymetin beklenen getirisi hakkında daha fazla şey söyleyebilmek daha derin bir analiz gerektirmektedir (Sharpe vd., 1999, s. 233).

Markowitz’in teorisinin aksine CAPM, bir menkul kıymetin ya da portföyün getirilerinin ekonomideki veya piyasadaki genel hareketlere verdiği tepkiyi tek bir temel faktöre (sistemik risk) bağlı olarak açıklayan metottur (Özçam, 2005, s. 1). Sharpe ortaya koyduğu bu yaklaşımı “diyagonal model” olarak tanımlasa da literatürde genellikle “tek endeks modeli” olarak nitelendirilmektedir. Sharpe bunu şu şekilde ifade etmektedir: “diyagonal modelin en önemli özeliği, çeşitli menkul kıymetlerin getirilerinin yalnızca bazı temel faktörlerle olan ortak ilişkilerden dolayı birbirleriyle ilişkili olduğu varsayımıdır”. Bu noktada Sharpe’in bir endeks olarak ifade ettiği, menkul kıymetlerin getirileri üzerindeki en önemli tek etki olarak düşünülen faktör piyasa riski (sistemik risk) ve bunun ölçütü “beta katsayısı”dır. CAPM modeli Denklem (1)’deki gibi ifade edilmektedir:

$$\bar{r}_i = r_f + \beta_i(\bar{r}_m - r_f) \quad (1)$$

$\bar{r}_i$ = *i varlığının beklenen ya da ortalama getirisi*

r_f = *risksiz varlığın getirisi (risksiz faiz oranı)*

$\bar{r}_m$ = *piyasa portföyünün ortalama getirisi*

$\bar{r}_m - r_f$ = *piyasa risk primi (aşırı getiri)*

β_i = *i varlığının beta katsayısı (sistemik risk)*

Denklem (1)’de ifade edilen risksiz varlık terimi, bu varlığa yatırım yapılması halinde risk üstlenilmeden belirli bir getiri sağlanacağını ifade etmektedir. Literatürde Hazine bonusu kısa vadeli risksiz varlık olarak, bunun faiz oranı ise risksiz getiri oranı (r_f) olarak kabul edilmektedir. Risksiz varlık yatırımında getiri kesin olduğundan yatırımın getirisinin standart sapması da sıfır olmaktadır. (Elton vd., 2014, s. 82-83; Karan, 2018, s. 211). Denklem (1)’de yer alan ($\bar{r}_m - r_f$) ifadesi ise yatırımcının risksiz bir varlığa yatırım yaparak belirli bir getiri elde edeceği,

daha fazla getiri elde etmek isterse belirli bir piyasa riskini kabul ederek riskli varlığa yani piyasa portföyüne (m) yatırım yapacağı, katlandığı bu piyasa riski karşısında daha yüksek getiri sağlayacağı varsayımına dayanılarak bir ödül (piyasa risk primi) elde edeceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla piyasa risk primi, risksiz menkul kıymetten elde edilecek getiri oranını aşan beklenen getiridir. Diğer bir ifadeyle ek getiridir.

CAPM modelinde esas amaç betayı tahmin etmektir. Sistemik risk ölçüsü olan beta, bir hisse senedi yatırımı açısından düşünüldüğünde hisse senedi getirisinin piyasa portföyünün getirisindeki değişimlere olan duyarlılığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, piyasaya göre daha değişken olan hisse senetlerinin beta katsayısı 1'den büyük; piyasaya göre fiyat dalgalanmaları daha az olan hisse senetlerinin beta katsayısı ise 1'den küçük olarak gerçekleşmektedir. Tüm hisse senetlerinin ortalama betasının ise tam 1 olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan, beta katsayısı 1 civarında sonuçlanmışsa hisse senedinin piyasa ile aynı oranda hareket ettiği ya da riskli olduğu söylenebilmektedir (Yolsal, 2011, s. 190). Beta katsayısı uygulamada tek endeks zaman serisi regresyonu ile tahmin edilmektedir. Beta katsayısı, genel bir ifade olan iki değişkenli basit regresyon modeli ile hem finansal varlığın ham getirileri kullanılarak hem de aşırı getirileri kullanılarak iki şekilde analiz edilmektedir. Ham getiriler ile kurulan tek endeks regresyon modeli Denklem (2) ve aşırı getiriler ile kurulan regresyon modeli Denklem (3)'te gösterildiği gibidir (Levy, 1978, s. 644; Yolsal, 2011, s. 182). Çalışmada ele alınan geleneksel ve İslami endekslere ait söz konusu parametreler Denklem (3) ile ifade edilen regresyon modeli uygulanarak tahmin edilmiştir.

$$r_{it} = \alpha_i + \beta_i r_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$r_{it} - r_f = \alpha_i + \beta_i (r_{mt} - r_f) + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

r_{it} = *i varlığının t dönemdeki getirisi*

r_{mt} = *piyasa portföyünün t dönemdeki getirisi*

α_i = *sabit terim (piyasa portföyünün getirisi 0 olduğunda, i varlığının getirisi)*

ε_{it} = *hata terimi*

4.2. CAPM Temelli (Riske Göre Düzeltilmiş) Portföy Performansı Ölçütleri

CAPM tabanlı performans ölçütleri olarak da bilinen Riske Göre Düzeltilmiş performans ölçütleri risk-getiri ilişkisini matematiksel denklemlerle ortaya koymaya çalışan, alternatif yatırım araçlarının getiri performansları arasında bir karşılaştırmaya imkan tanıyarak yatırım kararlarına yön verilmesine yardımcı olan yöntemlerdir. Ölçütlerden ilki olan ve CAPM teorisinin öncüsü Sharpe (1966) tarafından geliştirilen Sharpe Oranı, varlığın getirisini toplam riskle ilişkilendirmektedir. Sharpe geliştirdiği performans ölçütünde toplam riskin ölçüsü olarak standart sapmayı kullanmıştır (Mahmood vd., 2019, s. 91-92). Farklı yatırım seçenekleri değerlendirilirken Sharpe oranı en yüksek olan yatırım tercih edilmektedir. Sharpe oranı formülü Denklem (4)'te gösterilmiştir.

$$S_i = \frac{r_i - r_f}{\sigma_i} \quad (4)$$

S_i = *sharpe oranı*

r_i = *i varlığının getirisi*

r_f = *risksiz getiri oranı*

σ_i = *i varlığının getirilerinin standart sapması (toplam risk)*

Bir diğer performans ölçütü Jack Treynor (1965) tarafından geliştirilen ve Ödül/Volatilite oranı (RVOL) olarak da adlandırılan Treynor endeksidir. Ölçüt, bir birim sistematik risk başına elde edilecek aşırı getiriyi yani risk primini göstermektedir. Bu hesaplamada dikkate alınan risk ölçütü, Sharpe oranında ele alınan toplam riskin aksine toplam riskin bir unsuru olan ve portföyün sistematik riskini temsil eden beta katsayısıdır. Treynor bu ölçütü, yatırımcının çeşitlendirilmiş bir portföy tutarak firma riskini ortadan kaldırdılabileceğini varsaymaktadır. Yüksek Treynor değeri yatırımın tercih edilme sebebidir. İlgili formül Denklem (5)'te gösterilmiştir.

$$T_i = \frac{r_i - r_f}{\beta_i} \quad (5)$$

T_i = *treynor oranı*

$r_i = i$ varlığının getirisi

$r_f =$ risksiz getiri oranı

$\beta_i = i$ varlığının getirilerinin beta katsayısı (sistemik risk)

Son olarak, Jensen Alfa ölçütü Michael Jensen (1968) tarafından CAPM modelinden hareketle hesaplanmıştır. Söz konusu ölçüt, finansal varlık tarafından kazanılan aşırı getirileri, piyasanın aşırı getirilerini ve piyasa portföyüne duyarlılığı ifade eden beta katsayısını dikkate almaktadır. Alfa'nın pozitif değeri endeksin piyasaya göre üstün performansını, negatif değeri endeksin düşük performansını yansıtmaktadır (Rana ve Akhter, 2015, s. 7). Jensen Alfa ölçütü Denklem (6)'daki gibi hesaplanmaktadır.

$$\alpha_i = (r_i - r_f) - \beta_i(r_m - r_f) + \varepsilon_i \quad (6)$$

$\alpha_i =$ alfa değeri (sabit terim)

$r_i = i$ varlığının getirisi

$r_f =$ risksiz getiri oranı

$r_m =$ piyasa portföyünün getirisi

$\beta_i = i$ varlığının getirilerinin beta katsayısı (sistemik risk)

$\varepsilon_i =$ hata terimi

5. ANALİZ VE BULGULAR

Analiz kapsamında ilk adımda, pandemi öncesi dönem ve COVID-19 dönemi olarak iki alt dönemde incelenen ham gözlem verilerinin tanımlayıcı istatistikleri ve zamana bağlı fiyat eğilimleri Eviews programı yardımıyla analiz edilerek Tablo 1, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5'te raporlanmıştır.

Tablo 1. Endeks Serilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

COVID-19 Pandemi Öncesi Dönem (09.07.2014-10.03.2020) (1426 gözlem)					
	KAT-50	KATLM-30	BIST-50	BIST-30	Piyasa (BIST-100)
Ortalama	920,6732	914,6773	878,0012	1126,653	915,2695
Medyan	900,6880	897,1771	869,0332	1115,641	902,3183
Maksimum	1517,905	1471,605	1175,109	1496,787	1235,561
Minimum	685,4552	682,2187	652,5933	839,1177	685,6789
Standart Sapma	161,9179	155,8687	129,1279	164,7953	133,9357
Skewness	1,161263	1,022396	0,322280	0,288760	0,400166
Kurtosis	4,736666	4,227137	1,972639	1,919142	2,097742
Jarque-Bera	499,7019	337,9051	87,39767	89,23092	86,42748
Anlamlılık	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000
COVID-19 Pandemi Dönemi (11.03.2020-30.09.2021) (387 gözlem)					
	KAT-50	KATLM-30	BIST-50	BIST-30	Piyasa (BIST-100)
Ortalama	2088,839	1946,439	1149,310	1405,644	1281,457
Medyan	2293,520	2132,180	1197,750	1453,040	1356,340
Maksimum	2726,040	2523,280	1392,070	1697,580	1570,420
Minimum	986,9197	959,5761	802,1514	1014,097	842,4617
Standart Sapma	464,7203	416,4045	147,9785	168,3070	194,7065
Skewness	-0,590534	-0,555220	-0,360920	-0,297978	-0,386582
Kurtosis	2,106657	2,070426	2,076996	2,011621	1,935701
Jarque-Bera	35,36187	33,81708	22,13943	21,47942	27,90459
Anlamlılık	0,000000	0,000000	0,000016	0,000022	0,000001

Tablo 1 incelendiğinde pandemi öncesi dönemde ortalama değeri en yüksek olan endeks 1126,653 ile BIST-30 olarak tespit edilmiştir. Bunu ise sırasıyla KAT-50, piyasa endeksi (BIST-100), KATLM-30 ve BIST-50 endeksleri takip etmiştir. Ancak maksimum değer açısından sıralama değişmiştir. Pandemi öncesi dönemde yatırımları maksimum olarak 1517,905 değerine ulaştıran endeks KAT-50 olmuştur. Diğer bir maksimum değer 1496,787 ile BIST-30 endeksi tarafından sağlanmıştır. Öte yandan pandemi öncesi dönemde diğer endeksler arasında en düşük değeri BIST-50 endeksi sağlamıştır. Toplam riskin ölçüsü olan standart sapma değeri en yüksek hesaplanan endeks 164,7953 ile BIST-30, diğeri ise 161,9179 ile KAT-50 olmuştur. Standart sapma değeri 129,1279 olarak hesaplanan BIST-50 ise en az toplam riske sahip endeks olarak belirlenmiştir. Söz konusu dönemde BIST-30 endeksinin en yüksek toplam riske sahip olmasının yanı sıra en yüksek ortalama kazancı da sağlaması risk-getiri arasındaki doğrusal ilişkinin varlığını desteklemektedir. Benzer şekilde, BIST-50 endeksinin en düşük toplam riske sahip olmasıyla birlikte endeksler arasında en düşük kazancı sağlaması ve en düşük ortalama fiyata sahip olması, düşük risk-düşük getiri varsayımını doğrulamaktadır.

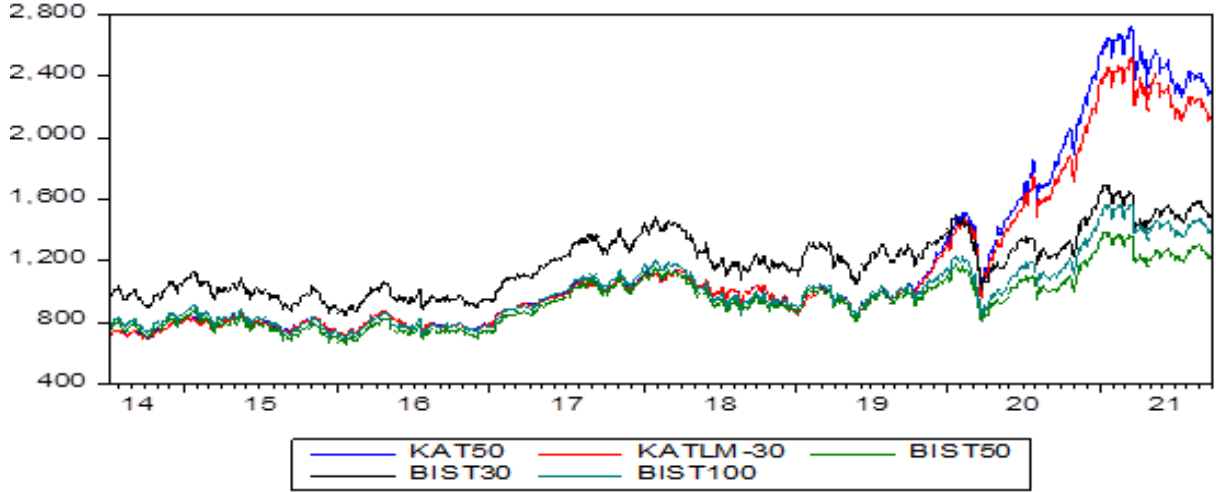
Pandemi öncesi dönemde Skewness yani çarpıklık değerleri değerlendirildiğinde her bir endeks değerinin pozitif olduğu dolayısıyla, serilerin sağa çarpık (asimetrik) dağıldığı belirlenmiştir. Diğer yandan, her bir endekse ait Kurtosis (basıklık) değerinin 0'dan büyük hesaplanması çan eğrilerinin sivri olduklarını ortaya koymaktadır. Endekslerin incelenen dağılım grafiklerinde çan eğrilerinin sivri olması da ele alınan dönemde ani fiyat artışlarının gerçekleştiğini göstermektedir. Normal dağılımın diğer bir ölçüsü olan Jarque-Bera istatistiğinin anlamlılık değerleri incelendiğinde her bir endeksin anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu dolayısıyla normal dağılım göstermedikleri belirlenmiştir. Hisse senedi endekslerinde uzun zaman diliminde inişli çıkışlı fiyat hareketlerinin görülmesi normal bir durumdur. Endeksler ülkelerdeki ekonomik, politik ve sosyal gelişmelere hemen tepki verebilen göstergelerdir. Dolayısıyla bu hassasiyet fiyat hareketlerine yansımaktadır. Bu bağlamda, endekslerin dağılımında normalliğin sağlanamamasının sebebinin, dönemin 8 yıl ve günlük veri alınarak incelenmesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

COVID-19 dönemi istatistikleri incelendiğinde en yüksek ortalama değere sahip endeks KAT-50 olarak tespit edilmiştir. Bunu ise sırasıyla KATLM-30, BIST-30, piyasa endeksi (BIST-100) ve BIST-50 endeksleri takip etmiştir. Pandemi öncesi dönemde olduğu gibi en düşük ortalama değer BIST-50 endeksinde aittir. Ancak pandemi öncesi dönemin aksine COVID-19 döneminde en yüksek ortalama kazançlar KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerine aittir. COVID döneminde yatırımları maksimum değere ulaştıran endeks, pandemi öncesi dönemi destekler şekilde KAT-50 olmuştur. İkinci maksimum değer ise pandemi öncesi dönemden farklı olarak KATLM-30 tarafından sağlanmıştır. Ayrıca COVID-19 döneminde de minimum kazanç BIST-50 tarafından sağlanmıştır.

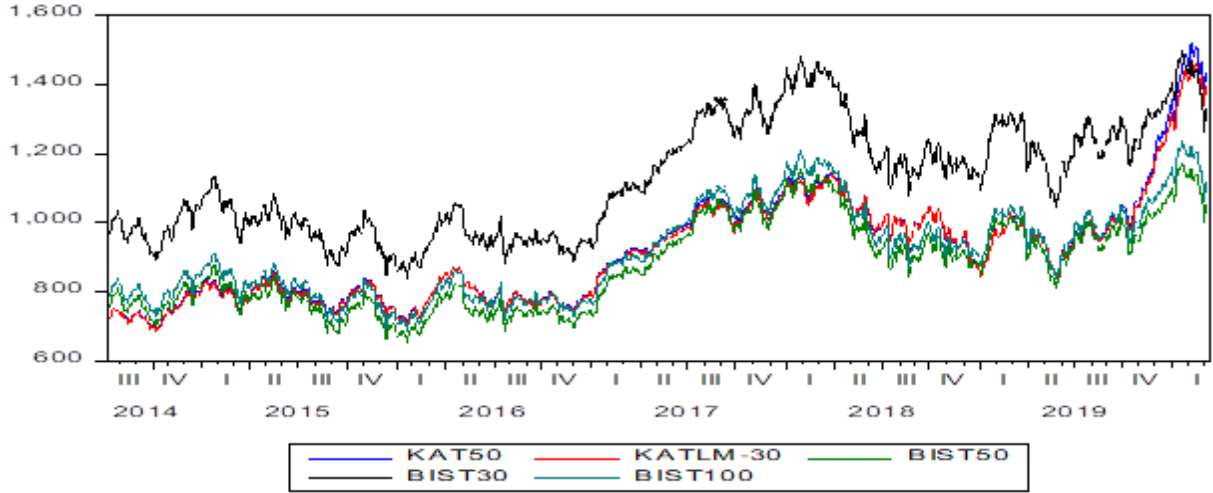
COVID-19 döneminde standart sapma değeri en yüksek endeksler KAT-50 ve KATLM-30 olmuştur. Standart sapma değeri en küçük endeks ise BIST-50 olarak belirlenmiştir. COVID-19 döneminde KAT-50 ve KATLM-30 İslami endeksleri hem ortalama değer ve maksimum değer hem de toplam risk açısından en yüksek değerlere sahip olmuştur. Dalgalanmanın yüksek olduğu COVID-19 dönemi İslami endeks yatırımcılarının riskliliğini artırsa da en yüksek kazançları da sağlamıştır. Geleneksel endeksler ise hem yüksek ortalama ve maksimum değerler hem de risklilik açısından İslami endekslerden sonra sıralanmışlardır.

COVID-19 dönemi çarpıklık değerleri değerlendirildiğinde, her bir endeksin negatif değerlerde hesaplandığı dolayısıyla, serilerin sola çarpık (asimetrik) olduğu belirlenmiştir. Her bir endekse ait basıklık değerinin 0'dan büyük hesaplanması sebebiyle çan eğrilerinin sivri oldukları tespit edilmiştir. COVID-19 döneminde serilerin daha basık hale geldiği görülmekte olup dalgalanmanın yüksek oluşu ve bunun hisse senedi piyasalarına doğrudan yansması sebebiyle sert fiyat hareketleri yaşanmıştır. Jarque-Bera normal dağılım istatistiğinin anlamlılık değerleri ise her bir endeksin anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olması sebebiyle endekslerin normal dağılım göstermediğini ortaya koymuştur.

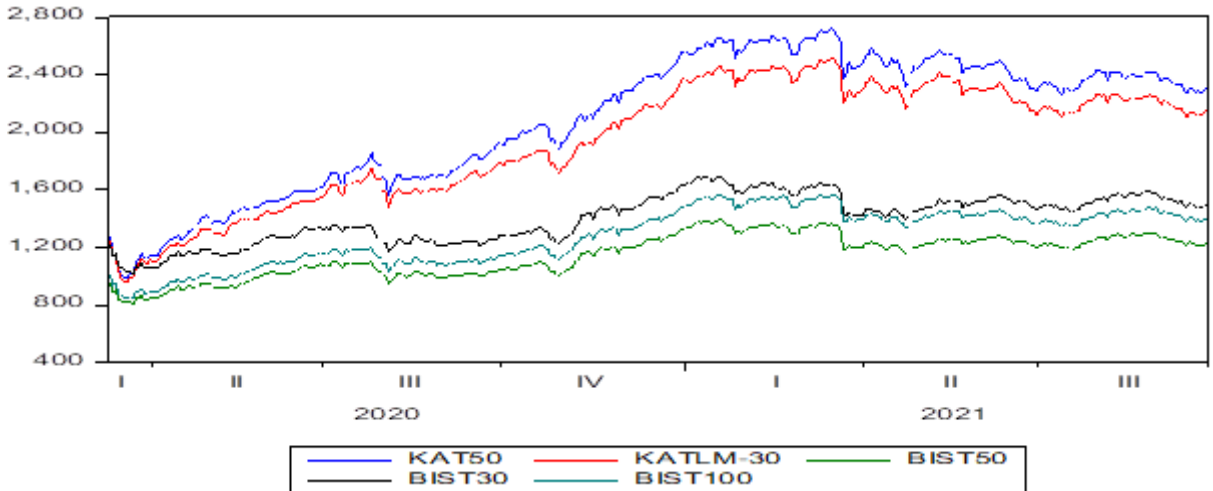
Şekil 3. Tüm Dönemde (2014-2021) Endekslerin Zamana Bağlı Fiyat Eğilimleri

Şekil 4. COVID-19 Pandemi Öncesi Dönemde Endekslerin Zamana Bağlı Fiyat Eğilimleri

Şekil 5. COVID-19 Pandemi Döneminde Endekslerin Zamana Bağlı Fiyat Eğilimleri

Endekslerin zamana bağlı fiyat hareketleri çerçevesinde her bir endeksin özellikle 2020 yılına kadar istikrarlı bir ivme kaydettiği tespit edilmiştir. 2020 yılına gelinceye kadarki dönemde sert fiyat hareketlerinin aksine getiriler ortalama değerlerde dalgalanmıştır. BIST-30 endeksi 2020 yılı birinci çeyreğine kadar her bir yılda diğer endekslerden daha fazla getiri sağlamıştır. Ancak 2020 yılı ilk çeyreğinde rüzgar tersine dönmüş KAT-50 ve KATLM-30 İslami endeksleri sert bir ivmeyle geleneksel endekslerin getirilerini geride bırakarak yatırımcılarına en yüksek getirileri sağlamıştır. İvmeleri tersine döndüren 2020 yılı birinci çeyreği, tüm dünyada her alanda olumsuz etkilerini gösteren COVID-19 pandemi dönemidir. Buradan hareketle borsa endekslerinin ülke ve dünyada yaşanan olumlu-olumsuz gelişmelere tepki veren, sistematik riski yüksek hassas yatırım araçları oldukları söylenebilmektedir. COVID-19 dönemi geleneksel endekslerin fiyat hareketlerinde İslami endekslerde olduğu gibi anormal derecede bir sıçramaya sebep olmamıştır. Olağanüstü gelişmelerin yaşandığı riskin yüksek olduğu dönemlerde İslami hisse senedi endekslerinin geleneksel endekslere göre yatırımcılarına daha yüksek getiri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak İslami endekslerin olağanüstü durumlarda olumlu getiri tepkisi vermesinin farklı sebeplerinin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Endeks kapsamında işlem gören şirketlerin sektörlerinin olağanüstü durumlara karşı farklı duyarlılıklarının olması ya da yatırımcıların bu dönemlerde İslami endekslere karşı talep fazlalığı oluşturması muhtemel sebepler olabilmektedir.

Analizin ikinci adımında, Excel yardımıyla pandemi öncesi dönem ve COVID-19 döneminde KAT-50, KATLM-30, BIST-50, BIST-30 ve piyasa (BIST-100) endekslerinin bir önceki gün kapanış verisi baz alınarak günlük getirileri hesaplanmıştır. Getiri serilerinin hesaplanmasında Denklem (7)'de gösterilen formülden faydalanılmıştır (Acma, 2014, s. 194; Karan, 2018, s. 140). Sonraki aşamada, getiri serilerinin ortalaması, standart sapması, beta katsayıları ve ortalama risksiz getiri oranı gibi parametreler yine Excel programı yardımıyla hesaplanarak Tablo 2'de raporlanmıştır. Bu aşamada hesaplanan beta katsayısı CAPM denklemi dikkate alınarak hesaplanmıştır. CAPM teorisine göre beta katsayısı zamana bağlı olarak değişmemektedir.

$$r_i = (P_t - P_{t-1}) / (P_{t-1}) \quad (7)$$

r_i = bir günlük elde tutma getiri oranı

P_t = endeksin cari gün sonu kapanış değeri

P_{t-1} = endeksin bir önceki gün sonu kapanış değeri

Tablo 2. Serilerin Risk-Getiri Karakteristikleri

COVID-19 Pandemi Öncesi Dönem (09.07.2014-10.03.2020) (1426 gözlem)						
Endeksler		r_i (endeks) ve r_m (piyasa) ort getirisi	σ_i	β_i	β_i (aşırı getiriler üzerinden)	r_f
İslami endeksler	KAT-50	0,000462	0,011060	0,751034	0,989298	0,105805
	KATLM-30	0,000447	0,011062	0,747097	0,989449	0,105805
Geleneksel endeksler	BIST-50	0,000249	0,013305	1,022238	1,001113	0,105805
	BIST-30	0,000251	0,013584	1,041033	1,001823	0,105805
	Piyasa (BIST-100)	0,000257	0,013001	1,000000	1,000000	0,105805
COVID-19 Pandemi Dönemi (11.03.2020-30.09.2021) (387 gözlem)						
Endeksler		r_i (endeks) ve r_m (piyasa) ort getirisi	σ_i	β_i	β_i (aşırı getiriler üzerinden)	r_f
İslami endeksler	KAT-50	0,001669	0,016411	0,982822	1,018190	0,127913
	KATLM-30	0,001544	0,016332	0,974362	1,012829	0,127913
Geleneksel endeksler	BIST-50	0,000765	0,014987	0,994942	0,997180	0,127913
	BIST-30	0,000660	0,015246	1,000561	0,995103	0,127913
	Piyasa (BIST-100)	0,000968	0,014970	1,000000	1,000000	0,127913

Tablo 2'de ifade edilen bulgular çerçevesinde pandemi öncesi dönemde piyasa portföyünün ortalama getirisi 0,000257 olarak gerçekleşirken, bu değer de üzerinde en yüksek ortalama getiriler sırasıyla KAT-50 ve KATLM-

30 İslami endekslerinde gerçekleşmiştir. Ele alınan İslami endekslerin ortalama getirilerindeki bu yüksekliğe, COVID-19 giriş döneminde söz konusu endekslerde görülen ani fiyat hareketlerinin ve 2021 yılı boyunca endekslerin yüksek fiyatlanmasının etki ettiği söylenebilir. Getiri serilerinin standart sapma istatistikleri değerlendirildiğinde ise en yüksek değerlerin sırasıyla BIST-30, BIST-50 ve piyasa endekslerine ait olduğu görülmektedir. En düşük standart sapma değerine sahip olması bakımından toplam riski en düşük endeks ise KAT-50 endeksi olarak hesaplanmıştır.

Endeks getirilerinin piyasa getirisindeki değişimlere karşı duyarlılığını ifade eden beta istatistikleri (β_i) pandemi öncesi dönemde incelendiğinde sırasıyla BIST-30 ve BIST-50 geleneksel endekslerin betalarının piyasa betası olan 1,00'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede BIST-30 endeksi başta olmak üzere genel olarak geleneksel endekslerin getirilerinin piyasa endeksinin getirisinde yaşanan bir birimlik değişimden daha fazla değişken olduğu dolayısıyla daha riskli yatırım araçları oldukları söylenebilmektedir. Pandemi öncesi dönemde toplam riski ve bunun bir bileşeni olan sistematik riski en yüksek endeksler geleneksel endeksler olarak tespit edilmiştir. Bu sonucun aksine KATLM-30 ve KAT-50 İslami endekslerinin betalarının 1,00'den küçük oldukları belirlenmiştir. En düşük beta değeri ise KATLM-30 endeksine aittir. Dolayısıyla KATLM-30 endeksi başta olmak üzere genel olarak İslami endeks getirilerinin pandemi öncesi dönemde piyasadaki değişimlere daha az tepki verdiği dolayısıyla sistematik riskliliği nispeten daha düşük yatırım araçları oldukları söylenebilmektedir. Yaklaşık %11 olarak hesaplanan ortalama risksiz getirin piyasa portföyü dahil her bir endeksin ortalama getirisinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda her bir endekse ilişkin piyasa risk primleri ($r_i - r_f$) formülüne göre negatif sonuçlanmaktadır. Risk primi, riskli bir varlığa yatırım yapılmasının karşılığında, yatırımcı tarafından elde edilmesi beklenen ek bir getiri yani ödülüdür. Risk ve getiri arasındaki doğrusal ilişkiye dayanılarak, göze alınan bir risk için daha yüksek bir getiri umulmaktadır. Analiz bulguları değerlendirildiğinde ele alınan her bir geleneksel ve İslami endeksin ortalama getirilerinin, risksiz varlığın ortalama getirisinden daha düşük olduğu, dolayısıyla alınan riske rağmen risk priminin düşük olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ele alınan endekslere yatırım yapmak yerine risksiz getiri oranıyla kamu araçlarına yatırım yapmanın daha karlı olabileceği söylenebilmektedir.

Tablo 2 çerçevesinde COVID-19 dönemi istatistikleri değerlendirildiğinde, en yüksek ortalama getiri sırasıyla KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinde hesaplanmıştır. COVID-19 döneminde İslami endekslerin ortalama getirilerinin geleneksel endekslerden büyük bir farkla ayrıştığı tespit edilmiştir. Toplam riskin ölçüsü olan standart sapma istatistikleri incelendiğinde İslami endekslerin standart sapma değerlerinin geleneksel endekslerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İslami endekslerin sistematik riski ve firma riski toplam değeri geleneksel endekslerden daha büyüktür. Sistematik riskin göstergesi olan beta katsayıları değerlendirildiğinde pandemi öncesi dönemde %75 olarak hesaplanan İslami endekslerin betaları COVID-19 döneminde %98'lere ulaşmıştır. Bu bağlamda, İslami endekslerin piyasa duyarlılığı yani sistematik riski COVID-19 döneminde büyük bir oranda artmıştır. İslami endeksler söz konusu dönemde piyasanın getirilerinde yaşanan değişimlere yakın oranda tepkiler vermiştir. Geleneksel endekslerin betaları COVID-19 döneminde piyasa portföyünün beta değerine İslami endekslerden daha yakın oranda hesaplanmıştır. Endeksler arasında yalnızca BIST-30 endeksinin 1,00 civarında hesaplanan betası piyasadaki değişimlerin daha üzerinde değişimler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, COVID-19 döneminde risksiz varlığın getiri oranında da artış görülmüştür. İlgili dönemde yaklaşık %13 olarak hesaplanan ortalama risksiz getirin pandemi öncesi dönemde olduğu gibi her bir endeksin ortalama getirisinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Endekslere ait zaman yolu grafiklerinden ve doğrusal olmayan sonuçları veren tanımlayıcı istatistiklerden yola çıkılarak beta katsayısının zamana bağlı olarak değişebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple beta katsayısı CAPM denkleminin yanı sıra, zamana bağlı olarak değişimi dikkate alan Dinamik Koşullu Korelasyon GARCH (DCC-GARCH) modeliyle de tahmin edilmiştir. DCC-GARCH modeliyle tahmin edilen ortalama beta katsayıları ve grafikleri Tablo 3 ve Şekil 6'te raporlanmıştır.

Tablo 3. DCC-GARCH Modeli Ortalama Beta Katsayıları

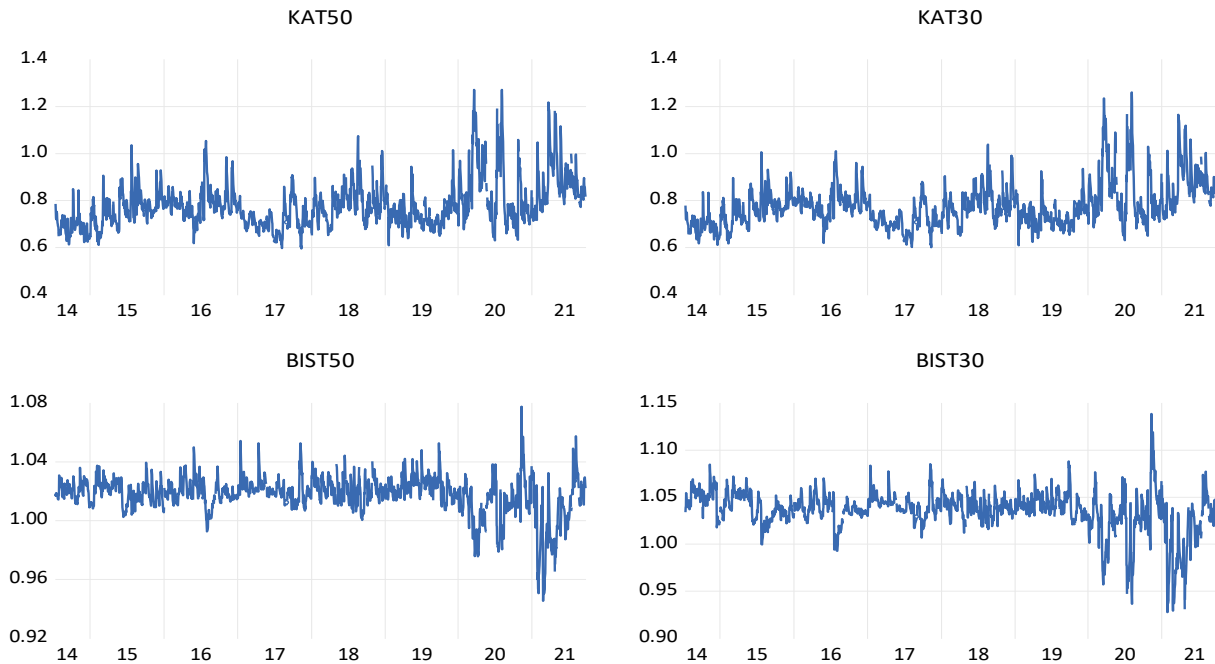
COVID-19 Pandemi Öncesi Dönem		
	Endeksler	β_i
İslami endeksler	KAT-50	0,76
	KATLM-30	0,75
Geleneksel endeksler	BIST-50	1,02
	BIST-30	1,04
	Piyasa (BIST-100)	1,00

COVID-19 Pandemi Dönemi		
	Endeksler	β_i
İslami endeksler	KAT-50	0,86
	KATLM-30	0,86
Geleneksel endeksler	BIST-50	1,01
	BIST-30	1,02
	Piyasa (BIST-100)	1,00

DCC-GARCH modeliyle hesaplanan beta katsayılarının CAPM modeliyle hesaplanan beta katsayılarıyla paralel değerde oldukları tespit edilmiştir. Buna göre beta katsayısının zamana bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği varsayımını dikkate alan DCC-GARCH modeli beta değerlerinin pandemi öncesinde CAPM modeli beta değerlerine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. İncelendiğinde sırasıyla BIST-30 ve BIST-50 geleneksel endekslerin betalarının piyasa betası olan 1,00'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun aksine KATLM-30 ve KAT-50 İslami endekslerinin betalarının 1,00'den küçük oldukları belirlenmiştir. Buna göre KATLM-30 endeksi başta olmak üzere genel olarak İslami endeks getirilerinin pandemi öncesi dönemde piyasadaki değişimlere daha az tepki verdiği belirlenmiştir. Dolayısıyla İslami endekslerin çeşitlendirme yönünden geleneksel endekslere göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Geleneksel endekslerin piyasadaki değişimlere göre daha fazla dalgalanması portföyün kayba uğramasına da sebep olabilecektir. Piyasa endeksi ile yapılacak bir portföy çeşitlendirmesine İslami endekslerin dahil edilmesinin portföy riskini azaltabileceği söylenebilir.

COVID-19 pandemi dönemi verileri incelendiğinde ise yine CAPM modeli katsayılarıyla yakın sonuçların elde edildiği görülmektedir. Pandemi döneminde İslami endekslerin beta değerlerinin pandemi öncesi döneme göre yükseldiği görülmektedir. İslami endeksler COVID-19 döneminde piyasaya daha duyarlı hale gelmiştir. Ancak İslami endeks getirilerinin pandemi döneminde de piyasadaki bir birimlik değişimden daha fazla değişkenlik göstermediği belirlenmiştir. DCC-GARCH modeline göre İslami endekslerin getirileri hem pandemi öncesinde hem de pandemi sırasında piyasa getirilerine göre daha az duyarlı tespit edilmiştir. Geleneksel endeks getirileri ise her iki dönemde de piyasa getirilerindeki değişime daha fazla tepki vererek duyarlı bulunmuştur. Buna göre pandemi döneminde de piyasa endeksi ile yapılacak portföy çeşitlendirmesine İslami endekslerin dahil edilmesi portföy riskinin azaltılması bakımından bir alternatif olabilecektir.

Şekil 6. DCC-GARCH Modeline Göre Serilerin Beta Grafikleri

CAPM ve DCC-GARH modellerine göre hesaplanan beta katsayıları paralel sonuçlar vermiştir. Dolayısıyla performans analizinde her iki yöntemle elde edilen beta katsayılarının kullanımı benzer bulgular ortaya koyacaktır. Bu sebeple performans analizi kapsamında çalışmanın kurgusuna ve literatüre bağlı olarak CAPM modeliyle hesaplanan beta katsayıları kullanılmıştır. Bu bağlamda Tablo 2'deki parametreler esas alınarak Sharpe, Treynor ve Jensen Alfa performans ölçütleri hesaplanmıştır. Treynor ve Jensen Alfa ölçütlerinde kullanılan beta katsayıları, Denklem (3) ve (6) regresyon modelleri kurularak aşırı getiriler üzerinden hesaplanmıştır. Regresyon modelleri kurulurken bağımlı değişken olarak $(r_i - r_f)$, bağımsız değişken olarak $(r_m - r_f)$ alınmıştır. Endekslerin aşırı getirilerinin piyasanın aşırı getirilerine karşı duyarlılıklarını ifade eden beta katsayıları (aşırı getiriler üzerinden) elde edilerek Treynor endeksi ve Jensen Alfa değerleri hesaplanmış ve Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4. Riske Göre Düzeltilmiş Performans Bulguları

COVID-19 Pandemi Öncesi Dönem (09.07.2014-10.03.2020) (1426 gözlem)							
Endeksler		Sharpe	Sıra	Treynor	Sıra	Jensen Alfa	Sıra
İslami endeksler	KAT-50	-9,524294	4	-0,1064824	4	-0,000925	5
	KATLM-30	-9,524623	5	-0,1064826	5	-0,000924	4
	BIST-50	-7,933561	2	-0,105438	2	0,000110	2
Geleneksel endeksler	BIST-30	-7,770196	1	-0,105361	1	0,000187	1
	Piyasa (BIST-100)	-8,118397	3	-0,105548	3	0,000000	3
COVID-19 Pandemi Dönemi (11.03.2020-30.09.2021) (387 gözlem)							
Endeksler		Sharpe	Sıra	Treynor	Sıra	Jensen Alfa	Sıra
İslami endeksler	KAT-50	-7,692782	1	-0,123989	1	0,003010	1
	KATLM-30	-7,737736	2	-0,124769	2	0,002205	2
	BIST-50	-8,483638	5	-0,127508	4	-0,000560	4
Geleneksel endeksler	BIST-30	-8,346576	3	-0,127879	5	-0,000929	5
	Piyasa (BIST-100)	-8,480070	4	-0,126946	3	0,000000	3

Tablo 4 incelendiğinde pandemi öncesi dönemde Sharpe ve Treynor performans sıralamasının birbirine paralel olduğu, Jensen Alfa performans sıralamasının ise küçük bir farkla değiştiği görülmektedir. Pandemi öncesi dönem Sharpe oranları değerlendirildiğinde genel olarak İslami endekslerin getiri performansının geleneksel endekslerden daha düşük oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, KAT-50 ve KATLM-30 İslami endeksleri sırasıyla 4. ve 5. olarak performans sıralamasında yer almışlardır. Piyasa endeksi dahil incelenen tüm endeksler arasında en yüksek Sharpe değerinin BIST-30 endeksine ait olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla pandemi öncesi dönemde getiri performansı en yüksek yatırım aracı BIST-30 endeksidir. Diğer bir ifadeyle, BIST-30 endeksi diğer endekslere göre yatırımcısına üstlenilen bir birim toplam risk başına daha fazla aşırı (ek) getiri sağlamaktadır. BIST-30 endeksini takiben yüksek Sharpe oranına sahip dolayısıyla yüksek getiri performansı gösteren endeks BIST-50 olmuştur.

Benzer sonuçlar pandemi öncesi dönem Treynor endeks değerlerinde de elde edilmiştir. Pandemi öncesi dönem Treynor performans sıralamasında en son sırayı İslami endeksler almıştır. En yüksek Treynor değerini diğer bir ifadeyle aşırı getirilerin volatilitesi başına en yüksek getiri performansını BIST-30 endeksi sağlamıştır. Bu bağlamda BIST-30 endeksi yatırımcısına üstlenilen bir birim sistematik risk karşısında daha yüksek aşırı getiri sağlamaktadır. Bununla birlikte, performans sıralamasını sırasıyla BIST-50 ve piyasa endeksleri takip etmektedir.

Pandemi öncesi dönem Jensen Alfa performans bulgularında da yine İslami endekslerin piyasaya göre daha düşük getiri performansı sergiledikleri, geleneksel endekslerin ise piyasa getirisinin üzerinde getiri sağlayarak daha üstün performans gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda sırasıyla KATLM-30 ve KAT-50 İslami endekslerinin negatif değerlerde hesaplandığı görülmektedir. Sırasıyla BIST-30 ve BIST-50 geleneksel endeksleri ise pozitif değerlerde tespit edilmiştir. Sharpe ve Treynor ölçütlerinde olduğu gibi Jensen Alfa ölçütünde de BIST-30 endeksinin getiri performansının piyasa dahil her bir endeksten daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak pandemi öncesi dönemde her bir performans ölçütünde geleneksel endekslerin İslami endekslere göre daha yüksek getiri performansı sergiledikleri tespit edilmiştir.

COVID-19 dönemi performans sonuçları pandemi öncesi dönemden farklı olarak ortaya çıkmıştır. Her bir ölçütte İslami endekslerin performanslarının geleneksel endekslerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre her bir ölçütte en yüksek performansı gösteren endeks KAT-50 olmuştur. Sıralamayı ise KATLM-30 endeksi takip etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, COVID-19 döneminde yatırımcısına üstlenilen toplam risk ve sistematik risk başına en yüksek aşırı getiriyi (ödülü) İslami endeksler sağlamıştır. COVID-19 döneminde İslami endekslerin getirileri pandemi öncesi döneme kıyasla piyasa volatilitesine daha duyarlı hale gelmiştir. Jensen Alfa ölçütüne göre ise KATLM-30 ve KAT-50 İslami endeksleri piyasanın üzerinde pozitif getiri sağlamışlardır. Diğer yandan, geleneksel endekslerin performans sıralaması Treynor ve Jensen Alfa ölçütlerinde aynı iken, Sharpe ölçütünde değişmiştir. Sharpe ölçütüne göre BIST-30 endeksi en yüksek 3. getiri olurken, Treynor ve Jensen Alfa ölçütlerinde son sırayı almıştır. Pandemi öncesi dönemde en yüksek performansı gösteren BIST-30 endeksinin getirilerinin COVID-19 döneminde piyasa volatilitesine daha az duyarlı olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, COVID-19 döneminde her bir performans ölçütünde İslami endekslerin geleneksel endekslere göre daha yüksek getiri performansı gösterdikleri ortaya konulmuştur.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Uluslararası literatürde oldukça popüler olan geleneksel ve İslami hisse senedi endeksleri kıyaslamaları son yıllarda ulusal çerçevede de araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu kapsamda, söz konusu endekslerin ilişki, yöntem, karlılık, getiri performansı gibi birçok yönden kıyaslandığı çalışmalar ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de işlem gören BIST-50 ve BIST-30 geleneksel endeksleri ile KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin getiri performansları, temel piyasa endeksi olan BIST-100’ün performansı temel alınarak değerlendirilmiştir. Performans değerlendirmesi iki alt dönemde yapılmıştır. 9 Temmuz 2014-10 Mart 2020 pandemi öncesi dönem, 11 Mart 2020-30 Eylül 2021 COVID-19 dönemi olarak incelenmiştir. Günlük kapanış değerlerinin ele alındığı çalışmada, pandemi öncesi dönemde yatırımcısına ortalama olarak en yüksek kazancı sağlayan endeksin BIST-30 olduğu belirlenmiştir. Bunu ise sırasıyla KAT-50, piyasa (BIST-100), KATLM-30 ve BIST-50 endeksleri takip etmiştir. Ancak, volatilitenin yüksek olduğu COVID-19 döneminde sırasıyla KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin yatırımcılarına geleneksel endekslerden daha yüksek kazanç sağladığı belirlenmiştir.

Endekslerin risk ve getiri karakteristiklerine yönelik bulgular değerlendirildiğinde, pandemi öncesi dönemde BIST-30 ve BIST-50 geleneksel endekslerinin beta katsayılarının 1,00’den büyük, KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin betalarının 1,00’den küçük olduğu belirlenmiştir. Pandemi öncesi dönemde geleneksel endekslerin getirilerinin piyasa endeksinin getirisinde yaşanan bir birimlik değişime göre daha fazla değişken olduğu dolayısıyla daha riskli yatırım araçları oldukları ortaya konulmuştur. Buna göre geleneksel endeksler ya da bu endekslerde yer alan şirket hisseleriyle piyasa endeksinin yer alacağı bir portföyden, risklerin düşürülmesi anlamında sağlanacak faydalar daha az olabilecektir. Pandemi öncesi dönemde İslami endeksler ile piyasa endeksi arasında yapılacak portföy çeşitlendirmesinin, portföy riskinin düşürülmesi yönünden faydaları daha fazla olabilecektir.

COVID-19 döneminde risk ölçütü bulguları incelendiğinde rüzgar tersine dönmüş, İslami endekslerin beta katsayıları 1,00’den büyük, geleneksel endeks betaları ise 1,00’den küçük olarak hesaplanmıştır. COVID-19 döneminde İslami endekslerin getirilerinin piyasa volatilitesine daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir. Çalkantılı dönem olan COVID-19 döneminde İslami endeksler piyasadaki değişimlere göre daha fazla değişkenlik göstermiştir. İslami endekslerin COVID-19 dönemindeki tepkileri değerlendirildiğinde, ülke ya da dünya çapında olağanüstü sayılabilecek düzeyde meydana gelebilecek dönemlerde de aynı tepkileri verebileceği ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan olağanüstü dönemlerde İslami endeksler ile piyasa endeksinin (ya da kapsam içerisinde yer alan şirket hisselerinin) bir portföyde birleştirilmesi portföy riskini artırabilecektir. Endekse karşı duyarlılığı diğer bir ifadeyle riski artan İslami endekslerin Şekil 5’te belirtildiği gibi getirisi de en yüksek seviyelere çıkmıştır. Bu bağlamda İslami endeksler COVID-19 döneminde yatırımcısına daha fazla kazandırmıştır. Ancak yüksek olan beta katsayıları sebebiyle getirinin kaybı olasılığının da yüksek olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ortalama risksiz faiz getirisinin hem pandemi öncesi dönemde hem de COVID-19 döneminde piyasa portföyü olan BIST-100 dahil her bir endeksin ortalama getirisinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede $(r_i - r_f)$ formülü uygulandığında her bir endekse ilişkin risk primleri negatif sonuçlanmaktadır. Ele alınan endekslere yatırım yapmak yerine risksiz getiri oranıyla kamu araçlarına yatırım yapmanın daha karlı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Endekslerin getiri performanslarına göre pandemi öncesi dönemde her bir ölçüt birbirine paralel performans sıralaması ortaya koymuştur. Pandemi öncesi dönemde Sharpe ölçütü bulguları, tüm endeksler arasında en yüksek getiri performansını BIST-30 geleneksel endeksinin sağladığını ortaya koymuştur. BIST-30 endeksi pandemi öncesi dönemde diğer endekslere kıyasla üstlenilen bir birim toplam risk başına yatırımcısına daha fazla aşırı getiri sağlamaktadır. BIST-30 endeksinin takiben en yüksek performansları sırasıyla BIST-50, piyasa (BIST-100), KAT-50 ve KATLM-30 endeksleri sağlamıştır. COVID-19 dönemi Sharpe değerlerinde ise pandemi öncesi dönemden farklı bir performans sıralaması gerçekleşmiştir. Pandemi öncesi dönemde en düşük performansları gösteren KAT-50 ve KATLM-30 İslami endeksleri COVID-19 döneminde en yüksek getiri performanslarını sergilemişlerdir.

Benzer sonuçlar Treynor ölçütünde de elde edilmiştir. Normal dönemde en yüksek Treynor değerine dolayısıyla en yüksek getiri performansına sahip endeks BIST-30 olarak tespit edilmiştir. BIST-30 endeksi yatırımcısına üstlenilen bir birim sistematik risk karşısında daha yüksek aşırı getiri sağlamaktadır. Normal dönem Treynor performans sıralamasını yüksekten düşüğe doğru sırasıyla BIST-50, piyasa (BIST-100), KAT-50 ve KATLM-30 endeksleri takip etmektedir. Sonuç olarak pandemi öncesi dönemde en yüksek getiri performansı geleneksel endeksler tarafından sağlanmıştır. COVID-19 dönemi Treynor bulguları ise pandemi öncesi dönemin aksine geleneksel endekslerin en düşük performansa, İslami endekslerin en yüksek performansa sahip olduklarını ortaya koymuştur. Volatilitenin yüksek olduğu bu dönemde en yüksek performans KAT-50 ve KATLM-30 İslami endeksleri tarafından sağlanmıştır.

Jensen Alfa ölçütü bulguları ise pandemi öncesi dönemde BIST-30 ve BIST-50 geleneksel endekslerinin pozitif değerlerde, KAT-50 ve KATLM-30 İslami endekslerinin negatif değerlerde olduğunu ortaya koymuştur. Pandemi öncesi dönemde geleneksel endekslerin piyasaya göre daha yüksek getiri sağladıkları dolayısıyla, daha üstün performans gösterdikleri belirlenmiştir. Sharpe ve Treynor ölçütlerinde olduğu gibi geleneksel endekslerin pandemi öncesi dönem Jensen Alfa değeri de en yüksek getiri performansının BIST-30 endeksinin ait olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak pandemi öncesi dönemde her bir performans ölçütünde geleneksel endekslerin İslami endekslere göre daha yüksek performans sergiledikleri tespit edilmiştir. COVID-19 döneminde pandemi öncesi dönemden farklı sonuçlar elde edilmiştir. COVID-19 dönemi Jensen Alfa bulguları İslami endekslerin piyasanın üzerinde daha yüksek pozitif getiri sağladığını ortaya koymuştur.

Özetle pandemi öncesi dönemde en yüksek ortalama getiri BIST-30 başta olmak üzere geleneksel endekslerden, çalkantılı dönemde KAT-50 başta olmak üzere İslami endekslerden sağlanmaktadır. Pandemi öncesi dönemde getirisi en yüksek ama aynı zamanda en riskli yatırım aracı BIST-30 geleneksel endeksi, çalkantılı dönemde ise KAT-50 İslami endeksi olarak belirlenmiştir. Her bir performans ölçütüne göre pandemi öncesi dönemde geleneksel endeksler İslami endekslerden daha yüksek getiri performansı sergilemiştir. Ancak her bir performans ölçütü volatilitenin yoğun olduğu COVID-19 döneminde İslami endekslerin geleneksel endekslerden daha yüksek performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Çalışmanın bu yöndeki bulguları dönemleri ayı-boğa piyasası/kriz öncesi/kriz sonrası/kriz sonrası/durgunluk gibi zaman dilimlerinde ayrı olarak inceleyen; Alam ve Rajjaque (2010), Al-Khazali vd. (2014), Ho vd. (2014), Jawadi vd. (2014), Karim vd. (2014), El Amri ve Hamza (2017), Al-Yahyaee vd. (2020), Audi vd. (2021), Yıldız (2015) ve Sakarya vd. (2018) tarafından ortaya konulan çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir. Dönemleri ayrı olarak ele almayan ancak tüm dönemde İslami endekslerin geleneksel endekslerden üstün performans gösterdiğini ortaya koyan Umar (2017), Mahmood vd. (2019), Aarif vd. (2020), Alam ve Ansari (2020), Jabeen ve Kausar (2022), Altın ve Caba (2016), Seçme vd. (2016) ve Tükenmez vd. (2019)'nin çalışma bulgularıyla bir noktada bağdaşmaktadır. Ayrıca bulgular yalnızca Türkiye geleneksel endekslerini inceleyen ve sonucunda Ulusal-30 (yeni tabirle BIST-30) endeksinin daha iyi performans gösterdiğini ortaya koyan Dağlı vd. (2010) ve Saldanlı'nın (2012) bulgularıyla da bir noktada uyumludur.

Ele alınan endeksler arasında işlem hacmi en yüksek olan geleneksel endeks, piyasa endeksi olarak ele alınan BIST-100'dür. Bunu takiben sırasıyla BIST-50 ve BIST-30 endeksleri işlem hacimleri bakımından sıralanmaktadır. Aynı şekilde İslami endeksler de işlem hacmi yüksekliği açısından KAT-50 ve KATLM-30 olarak sıralanmaktadır. İşlem hacmi göstergesinin yüksek olması özellikle yatırım araçlarının likiditesinin yüksekliği bakımından önemli olmaktadır. Ancak işlem hacmi bir yatırım aracının getiri performansını belirleyen tek etken olmamaktadır. Çalışmanın bulguları da bunu destekler şekilde ortaya çıkmıştır. Geleneksel endeksler arasında en düşük işlem hacmine sahip BIST-30 endeksinin en yüksek getiri performansına sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu noktada sağlıklı bir yorum yapılabilmesi için endekslerin getiri performanslarıyla işlem hacimleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelendiği çalışmaların bulgularının incelenmesi ve bu yönde güncel bir araştırmanın yapılması faydalı olacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aarif, B. H., Rafiq, M. R. I. ve Wahid, A. N. M. (2020). Do 'shariah' indices surpass conventional indices? a study on Dhaka Stock Exchange. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 14(1), 94-113.
- Acma, Q. (2014). Comparative study on performance evaluation of mutual fund schemes in Bangladesh: an analysis of monthly returns. *Journal of Business Studies Quarterly*, 5(4), 190-209.
- Alam, M. ve Ansari, V. A. (2020). Are Islamic indices a viable investment avenue? an empirical study of Islamic and conventional indices in India. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(3), 503-518.
- Alam, N. ve Rajjaque, M. S. (2010). Shariah-compliant equities: empirical evaluation of performance in the european market during credit crunch. *Journal of Financial Services Marketing*, 15(3), 228-240.
- Al-Khazali, O., Lean, H. H. ve Samet, A. (2014). Do Islamic stock indexes outperform conventional stock indexes? a stochastic dominance approach. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28(2014), 29-46.
- Altın, H. ve Caba, N. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören katılım endekslerinin performanslarının değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 229-248. <https://doi.org/10.1515/sbe-2017-0004>
- Al-Yahyaee, K. H., Mensi, W., Rehman, M. U., Vo, X. V. ve Kang, S. H. (2020). Do Islamic stocks outperform conventional stock sectors during normal and crisis periods? extreme co-movements and portfolio management analysis. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 101385.
- Audi, M., Sadiq, A. ve Ali, A. (2021). Performance evaluation of Islamic and non-Islamic equity and bonds indices. evidence from selected emerging and developed countries, *Journal of Applied Economic Sciences*. 16(3), 1-22.
- Bernstein, P. L. (2005). *Capital ideas, the improbable origins of modern wall street*. John Wiley & Sons, Inc.
- BIST (Borsa İstanbul). (2021). 2021/76 sayılı BIST katılım endekslerinin hesaplanmaya başlaması hakkında duyuru. <https://borsaistanbul.com/tr/duyuru/4773/202176-sayili-bist-katilim-endekslerinin-hesaplanmaya-baslamasi-hk-duyuru> adresinden 16 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- BIST Katılım Endeksleri. (2023). <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/6842/bist-katilim-endeksleri> adresinden 16 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Dağlı, H., Ayaydin, H. ve Eyüboğlu, K. (2010). Kurumsal yönetim endeksi performans değerlendirmesi: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 18-31.
- El Amri, H. ve Hamza, T. (2017). Are there causal relationships between Islamic versus conventional equity indices? International Evidence, *Studies in Business and Economics*, 12(1), 40-60. <https://doi.org/10.1515/sbe-2017-0004>

- El Khamlich, A., Sarkar, K., Arouri, M. ve Teulon, F. (2014). Are Islamic equity indices more efficient than their conventional counterparts? evidence from major global index families. *The Journal of Applied Business Research*, 30(4), 1137-1150.
- Elton, E. J., Gruber, M. J., Brown, S. J. ve Goetzmann, W. N. (2014). *Modern portfolio theory and investment analysis* (9th Edition). John Wiley & Sons, Inc.
- Ho, C. S. F., Abd-Rahman, N. A., Yusuf, N. H. M. ve Zamzamin, Z. (2014). Performance of global Islamic versus conventional share indices: international evidence. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28(2014), 110–121.
- ICD-Refinitiv Islamic Finance Development Report. (2022). 1-80.
- Jabeen, M. ve Kausar, S. (2022). Performance comparison between Islamic and conventional stocks: evidence from Pakistan's equity market. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 14(1), 59-72. <https://doi.org/10.1108/IJIF-07-2020-0150>
- Jawadi, F., Jawadi, N. ve Louhichi, W. (2014). Conventional and Islamic stock price performance: an empirical investigation. *International Economics*, 137(2014), 73-87.
- Jensen, M. C. (1968). The Performance of mutual funds in the period 1945–1964. *The Journal of Finance*, 23(2), 389-416.
- Karan, M. B. (2018). *Yatırım analizi ve portföy yönetimi* (5. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Karim, B. A., Datip, E. ve Shukri, M. H. (2014). Islamic stock market versus conventional stock market. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, II(11), 1-9.
- Levy, H. (1978). Equilibrium in an imperfect market: a constraint on the number of securities in the portfolio. *The American Economic Review*, 68(4), 643-658.
- Mahmood, K., Akhter, W. ve Shahzad, K. (2019). Return and risk based performance of conventional and Islamic equity funds: a comparative study from Pakistan. *Pakistan Business Review*, 21(1), 87-97.
- Markowitz, H. M. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Özçam, M. (2005). Türkiye’de üç finansal varlığa (kamu kağıtları, hisse senetleri ve döviz) dayalı fiyatlandırma modeli. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu* (Kamuya Açık).
- Rana, E. ve Akhter, W. (2015). Performance of Islamic and conventional stock indices: empirical evidence from an emerging economy. *Financial Innovation*, (2015), 1-15.
- Sakarya, Ş., Yıldırım, H. H. ve Yavuz, M. (2018). Kurumsal Yönetim endeksi ve KATILIM 30 endeksi ile BİST 50 endeksi'nin performanslarının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 439-454.
- Saldanlı, A. (2012). Kurumsal Yönetim endeks performansının analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (20. Yıl Özel Sayı 2012), 137-154.
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım endeksi getiri, performans ve oynaklığının karşılaştırmalı analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107-128. <https://doi.org/10.25095/mufad.396724>
- Sharpe, W. F. (1963). A simplified model for portfolio analysis. *Management Science*, 9(2), 277-293.
- Sharpe, W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119-138.

- Sharpe, W. F., Alexander, G. J. ve Bailey, J. V. (1999). *Investments* (6th Edition). Prentice Hall, Inc.
- Standard Chartered (2023). Islamic finance and the securities market outlook for 2023. <https://www.sc.com/en/feature/islamic-finance-securities-market-outlook-2023/> adresinden 30 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Trabelsi, L., Bahloul, S. ve Mathlouthi, F. (2020). Performance analysis of İslamic and conventional portfolios: the emerging markets case. *Borsa İstanbul Review*, 20(1), 48-54.
- Treynor, J. L. (1965). How to rate management of investment funds. *Harvard Business Review*, 43(1), 63-75.
- Tükenmez, N. M., Şaka, H. ve Kızgın, M. (2019). Conventional and Islamic indices: a comparison on performance. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Özel Sayı), 415-430. <https://doi.org/10.25095/mufad.607189>
- Umar, Z. (2017). Islamic vs conventional equities in a strategic asset allocation framework. *Pacific-Basin Finance Journal*, 42(2017), 1-10.
- Yıldız, S. B. (2015). Katılım 30 endeksi ile BİST 100 endeksi'nin performanslarının değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(606), 41-54.
- Yolsal, H. (2011). Hisse senetlerinin beklenen getiri ve risklerinin tahmininde alternatif modeller. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 0(47), 179-199.

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN FOURIER EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ İLE ANALİZİ

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND UNEMPLOYMENT IN TURKIYE WITH FOURIER COINTEGRATION TESTS

Doç. Dr. Ayça DOĞANER¹

ÖZ

Makroekonomi için en önemli unsurlardan bir tanesi kamu sektörüdür. Kamu harcamalarının etkin olup olmadığı tüm ülke ekonomilerinde araştırmacılar tarafından çalışılan önemli bir husustur. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisindeki kamu harcamalarının işsizlik oranları üzerindeki etkilerinin 1980-2020 dönemi için araştırılması amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında, kamu harcamaları ve işsizlik oranı değişkenlerinin durağanlıklarını sınamak için Fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök testi yapılmıştır. Yapılan Fourier KPSS birim kök testine göre, kamu harcamaları ve işsizlik oranı değişkenlerinin düzeyde durağan olmadıkları, birinci mertebeden durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Modeldeki trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlendikten sonra değişkenler arasındaki ilişkilerin tespiti için Tsong, Leei Tsai ve Hu (2016) Fourier Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlarda, Türkiye'de kamu harcamaları ile işsizlik oranlarında meydana gelen artış ve azalışların birbirlerini etkilediği tespit edilmiştir. Söz konusu etkinin işsizlik oranlarında meydana gelen 1 birim artışın, kamu harcamalarını 0.38 birim oranında artırdığı şeklinde ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, İşsizlik, Abrams Eğrisi Hipotezi, Fourier Eşbütünleşme.

JEL Sınıflandırma Kodları: H50, E24, C32.

ABSTRACT

One of the most crucial elements for macroeconomics is the public sector. It is an important issue that is investigated by all countries whether public expenditures are effective or not. In the study, it is aimed to investigate the effects of public expenditures in the Turkish economy on unemployment rates for the period of 1980-2020. Within the scope of the research, unit root test based on Fourier functions is conducted to test the stationarity of the variables of public expenditures and unemployment rates. According to the Fourier KPSS unit root test, it is concluded that the variables of public expenditures and unemployment rate are not stationary at the level but are stationary in the first order. After determining that the trigonometric terms in the model are statistically significant, Tsong, Leei Tsai and Hu (2016) Fourier Cointegration test is applied to determine the relationships between the variables. According to the results of the study, it is determined that the increase and decrease in public expenditures and unemployment rates in Türkiye affect each other. The effect can be expressed as a 1 unit increase on unemployment rate, increases the public expenditures by 0.38 unit.

Keywords: Government Expenditures, Unemployment, Abrams Curve Hypothesis, Fourier Cointegration.

JEL Classification Codes: H50, E24, C32.

¹ İstanbul Ticaret Odası, ayca.doganer@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

One of the most basic elements of the macroeconomic structure is the public sector. Policies towards the public sector also show the attitudes of the countries in this direction. It is very important to ensure public financial discipline with the policies created, to realize an effective and effective allocation within the resources, and to determine how the processes are/will be used with the mechanisms created in this regard. It is essential to use public expenditures effectively in order to increase social welfare and ensure fair distribution and a stable growth process. For this purpose, it is very important to determine the efficiency of public expenditures and to determine the expected benefit and effectiveness accurately and on time. In addition, one of the biggest problems faced by economies is unemployment. For this reason, countries implement some policies to prevent unemployment. In this study, the relationship between unemployment and public expenditures, which is one of the most important macroeconomic problems today, is investigated for Turkey in the years 1980-2020. The aim of this study is to contribute to the literature by determining whether public expenditures increase unemployment, in what direction and to what extent. The realization of the said contribution with Fourier-based tests is the part that makes this study unique.

Design/methodology/approach:

To measure the size of the government in an economy, the ratio of total public expenditures and public revenues to GDP is used. In the study, since the public expenditures variable will be used in Turkey, the ratio of the public's total final consumption expenditures to GDP is used. In order to determine the unemployment rate, which is another variable, the unemployment rate is taken as a percentage of the population. In order to determine whether the variables used in the study are stationary or not, the Becker-Enders-Lee Fourier unit root test is applied first. The Fourier cointegration test developed by Tsong, Leei, Tsai and Hu is applied to the variables that are determined to be stationary as a result of the unit root tests. Since the cointegrated relationship is determined, it is also tested whether the trigonometric terms are statistically significant.

Findings:

In this study, the relationships between public expenditures and unemployment rates are investigated by using annual time series in the 1980-2020 periods in Türkiye. The share of total public final consumption expenditures in GDP is used to represent public expenditures, and the share of the total number of unemployed in the total labor force is used to represent the unemployment rate. In order to determine the stationarity of the variables, Becker-Enders-Lee (2006) Fourier unit root test is performed and it is determined that the public expenditures and unemployment rate variables had unit roots. Since the series are unit rooted at the level, they are made stationary by taking their first difference. Then, Tsong, Leei Tsai, and Hu (2016) Fourier cointegration test is conducted to determine the long-term relationships between the variables. It is determined that there is a cointegrated relationship between the variables in the model including constant terms. In this case, in the model with an increase/decrease trend in both the public expenditures variable and the unemployment rate variable, the unemployment rate variable and the public expenditures variable are cointegrated in the long run. Considering the fixed and trending situation, it is concluded that there is no cointegrating relationship between the variables in both cases. Because of the cointegrated relationship between the variables, the statistical significance of the trigonometric terms is tested for the fixed model, and it is concluded that the trigonometric terms in the test regression in the fixed model are statistically significant. As a result of the empirical analysis for the estimation of the long-term coefficients, it is concluded that there is a relationship between the variables in the fixed model in the long-term.

Conclusion and Discussion:

According to the results obtained from the study, it is determined that the increase and decrease in public expenditures and unemployment rates in Turkey affect each other. As a result of the empirical analysis, it is determined that the said effect can be expressed as 1% unit increase on unemployment rate increases the public expenditures by 0.38%. According to the results of the study, it can be stated that there is no opportunity to create new job opportunities because it is determined that the public expenditures made in Turkey increase the unemployment rates. For this reason, it is likely that there will be a further increase in unemployment as a result of increasing public expenditures to create employment policies.

1. GİRİŞ

Ülkeler için oldukça önemli olan makroekonomik yapının en temel unsurlarından bir tanesi kamu kesimidir. Kamu kesiminin yeri ve önemi ülkelerin ekonomik bakış açısını da belirlemektedir. Kamu kesimine yönelik yapılan politikalar, ülkelerin bu doğrultudaki tutumlarını belirleyerek, oluşturulan politikalarla kamu mali disiplinin sağlanması, kaynaklar dahilinde en etkin ve etkili tahsisin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. Kamu kesimi bilançosunda gelirler ve harcamalar kalemleri bulunmaktadır. Bu anlamda kamu dengesinin sağlanması adına oluşturulan mekanizmalarla süreçlerin nasıl kullanıldığının/kullanılacağına tespiti oldukça önemlidir.

Kamu harcamaları olgusu, geçmişten günümüze tüm ülkelerde devletin varlığı için gerekli olan bir unsur olarak kabul edilmektedir. Basit anlamda, devlet tarafından mal ve hizmet alımları için yapılan harcamalara kamu harcamaları denilebilir. Kamu harcamaları, kamu yararı amacıyla oluşturulan çalışmaları finanse etmek için yapılan harcamalar olmak üzere, ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, ulaşım, altyapı, adalet gibi alanlarla ilişkilidir. Ayrıca makro anlamda da büyüme ve kalkınma hızına destek olmak, istihdamı desteklemek, gelir dağılımına katkı sağlamak ve kaynak dağılımını düzenlemek amaçlarıyla kamu harcamaları yapılabilir.

Kamu kesimi bir unsur olarak iktisadi yaşam içerisinde yer almaktadır. Kamunun iktisadi yaşam içerisinde bulunmasının asıl sebebi, sınırsız insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla giderilmesinin en etkin şekilde sağlanmasına yardımcı olmaktır. Bu nedenle asıl amaç piyasa ekonomisi ile rekabet etmek olmamalıdır. Tarihsel süreçte geçmişten günümüze dek kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payı giderek artmaktadır. Bu durum, kamu harcamalarının üretim, yatırım ve istihdam gibi değişkenler üzerindeki etkilerini de giderek artırmaktadır (Ertekin, 2019, s. 142).

Sosyal refahın artırılarak adaletli paylaşımın ve istikrarlı büyüme sürecinin sağlanması için kamu harcamalarının etkin olarak kullanılması elzemdir. Bu amaçla, kamu harcamalarının etkinliğinin tespit edilmesi, beklenen faydanın ve etkinliğin doğru ve zamanında belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu manada yurt dışı örneklerine bakıldığında kamu kesimi açıklarının kapatılması için kamu kesimi tarafından ihraç edilecek yeni bir takım finansal araçların kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Ulusoy ve Atay, 2018).

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerin yaşadığı en büyük sıkıntılardan bir tanesi işsizliktir. İşsizlik sorununun sosyo-ekonomik boyutları da bulunmaktadır. Bu nedenle ülkeler işsizliği önlemek adına bazı genişletici politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar sonucunda işsizlik oranların azaltılmasının yanı sıra işsizliğin yaratmış olduğu ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri de önleyici çalışmalar gerçekleştirmektedir (Topal ve Günay, 2018, s. 285).

Bu çalışmanın konusu, günümüzde en önemli makroekonomik sorunlardan birisi olan işsizliğin kamu harcamaları ile ilişkilerinin belirlenmesidir. Bu nedenle Türkiye için kamu harcamaları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, kamu harcamalarının artırılması ile istihdam sağlanıp sağlanmadığının araştırılması hedeflenmektedir. Bu çalışmada kamu harcamaları değişkeninde meydana gelen değişimlerin işsizlik değişkenini ne ölçüde etkilediğinin belirlenmesinin yanı sıra söz konusu etki ile ne yönde ve hangi ölçüde değişiklikler gerçekleştiğinin tespiti için literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Söz konusu etkinin tespit edilmesi açısından 1980-2020 döneminde Fourier eşbütünleşme analizleri ile sınamalar yapılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde giriş yapılarak, ikinci bölümde kavramsal içerik ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde literatür incelemesine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi açıklanarak, beşinci ve son bölümde çalışmaya ilişkin gerçekleştirilen ampirik analizin sonuçları aktarılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kamu harcamaları konusunda literatürde oldukça farklı görüşler yer almaktadır. Günümüzde modern devlet anlayışı dahilinde kamu kesiminin yükü, ihtiyaçların artması nedeniyle fazlalaşmaktadır. Bu doğrultuda kamu kesiminin yükümlülük üstlendiği harcama kalemlerinin sayısı gün geçtikçe daha fazla olmaktadır. Kamu kesimi tarafından karşı karşıya kalınan yük nedeniyle kamu harcamalarının iktisadi etkileri oldukça önemli bir konu haline gelmiştir.

Kamu harcamalarının iktisadi etkileri değerlendirildiğinde farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Genel anlamda ise geleneksel ve modern düşünce eksenleri bağlamında ayrımlar yapılan çalışmalar literatürde yer almaktadır (Kanca ve Bayrak, 2015, s. 57).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin rolü zaman içinde artmıştır. Tüm ülkelerde genel anlamda kamunun büyüklüğü ve yarattığı etkileri, o ülkenin siyasi ve ekonomik tercihlerine göre farklılaşmaktadır. Minimal devlet, düzenleyici ve denetleyici devlet, müdahaleci devlet, refah devleti ve kalkınmacı devlet gibi farklı yaklaşımlara sahip olan tartışmalarda kamu kesiminin ekonomideki rolü, yeri, büyüklüğü ve sınırı konuları ön plana çıkmaktadır.

Geçmişten günümüze dek incelendiğinde, farklı zamanlarda devletlerin uyguladıkları ekonomi politikalarının farklı amaçlar taşıdığı görülmektedir. Merkantilistler döneminde devlet ekonomide güçlü bir unsur olarak görülmüştür. Bunun nedeni merkantilistlerin ekonomide dış ticaret gelirlerinin sürekli artırılmasına önem vermeleri, ülkeden değerli maden çıkışları yaşanmaması için düzenlemelerin yapılması olarak değerlendirilebilir. Merkantilistlerin ardından Fizyokratlar karşı bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Fizyokratlar, devlet müdahalesinin olmadığı bir düzeni savunarak ekonomi politikası olarak liberalizmin temellerini oluşturmuşlardır (Bayraktar, 2017, s. 96).

Liberal bir bakış açısıyla kamu kesiminin etkinlik alanlarının sınırlandırılması görüşlerini içeren Klasik iktisat yaklaşımına karşılık, 1929 krizinden sonra müdahaleci devleti savunan Keynesyen politikalar ortaya çıkmıştır. Keynesyen politikalara göre devlet, toplam talebi artırıcı ve durgunluğu azaltıcı genişlemeci bir tavır sergileyerek piyasaların etkin çalışmadığı ve kendiliğinden tam istihdama ulaşamadığı durumlarda müdahale uygulamalıdır. Bu koşullar sağlandığında Keynesyen bir bakış açısıyla, kamu politikalarıyla ekonomik büyüme sağlanır ve istihdam artışı gerçekleşebilir. 1950 ve 1960'lı yıllardan sonra ise kalkınmacı devlet anlayışı yaygınlaşmıştır. Bu yaklaşım ile özellikle az gelişmiş ekonomiler için elzem olan sermaye birikimi sürecinde, devlet aktif bir role sahiptir. Kalkınmacı yaklaşımda devlet, özel sektörün faaliyetlerini düzenleyici ve tamamlayıcı bir unsurdur. Tüm bu gelişmeler sonucunda 1970 ve sonraki yıllarda kamu harcamaları hızla artmış ve tüm ülkelerde bütçe açıklarına dayalı ekonomik sorunlar başlamıştır. Bu durum devlet müdahalesinin olmadığı liberal bakış açılarında sahip olan Klasik iktisat anlayışına yönelmeye neden olmuştur (Durkaya ve Ceylan, 2016, s. 24).

İşsizlik bağlamında incelendiğinde, kamu harcamalarının işsizlik oluşturduğuna dair ve kamu harcamaları yoluyla istihdamın sağlanmasına dair iki yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Bu görüşlerden bir tanesine sahip olan Klasik yaklaşımda devletin kamu harcamaları yoluyla işsizliğe sebep olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kamu harcamaları yoluyla yapılan müdahaleler ile piyasada oluşan fiyatlar değişmekte ve kaynak dağılımının bozulması yönünde etkilere neden olmaktadır. Bu etkiler ile ekonomide büyüme sağlanamamakta ve üretimin olumsuz etkilenmesi ile işsizlik artmaktadır (Özüğurlu, 2005, s. 72-73). Bu nedenle, Klasik yaklaşımda istihdam düzeyi üzerinde değişiklik yapmak amacına sahip olan kamu harcamaları anlamlı ve işlevsel değildir.

Klasik yaklaşıma göre devletin ekonomide tam istihdamı sağlamak için kamu harcamalarını artırma yolunu değil, piyasa mekanizmasının düzenli işlemesi adına önlem yolunu seçmesi ve müdahalelerden kaçınması gereklidir (Bektaş, 2020, s. 4).

Diğer bir görüş olan Keynesyen yaklaşımda ise yapılan kamu harcamalarının talebi beslediği ifade edilmektedir. Yapılan harcamalar ile tam istihdamı destekleyici şekilde piyasa etkilenmekte olduğundan devletin kamu harcamaları yoluyla işsizliği azaltmak anlamında aktif bir role sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (Özüğurlu, 2005, s. 72-73). Bu nedenle, Keynesyen yaklaşımda istihdam düzeyi üzerinde değişiklik yapmak amacına sahip olan kamu harcamaları anlamlı ve işlevseldir.

Keynesyen yaklaşıma göre piyasada kendiliğinden bir tam istihdam dengesinin sağlanması tesadüfidir ve geçici süreyle ancak sağlanabilir. Bunun nedeni kendi fiyat mekanizmasına sahip piyasa koşullarındaki ekonomilerde eksik istihdam düzeyinin daha olağan olmasıdır (Bektaş, 2020, s. 5).

Günümüzde modern devlet anlayışında beklentilerin değişmesi doğrultusunda, istihdam olanaklarının artırılması ve işsizlik sorununun çözümü noktasında da devlet ön plana çıkmıştır. Ekonomilerin iç ve dış koşullarının sürekli değişmesi, farklı zamanlarda farklı krizlere maruz kalınması istikrarlı bir yapının sergilenmesine olanak tanımamaktadır. Küreselleşen dünyada bu durum sürdürülebilir yapıların gelişmesine engel olmakta, büyüme hızlarının ve işsizlik oranlarının sürekli olarak değişiklik göstermesine neden olmaktadır (Durkaya ve Ceylan, 2016, s. 24).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde kamu harcamaları ve işsizlik oranları ile alakalı yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar hem Türkiye hem de diğer ülkeler için farklı yöntemler kullanılarak analizler gerçekleştirilmesi yoluyla yapılmıştır. İlgili literatür dahilinde kapsamlı bir inceleme gerçekleştirildiğinde iki farklı sonucun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerden ilki, kamu harcamaları ile işsizlik oranları değişkenleri için pozitif yönlü bir ilişkinin varlığının tespit edildiği çalışmalardır. Diğeri ise, kamu harcamaları ile işsizlik oranları değişkenlerinin arasında negatif bir ilişkinin varlığının tespitinin yapıldığı çalışmalardır. Birbirinin tam tersi sonuçlar veren çalışmalarda, kamu harcamalarının işsizlik oranlarının azalttığı ve artırdığı sonuçlarına ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada kamu harcamaları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür, uluslararası ve ulusal olarak sıralanmıştır.

Uluslararası literatürde kamu kesiminin ekonomideki payının artışının işsizlikle olan ilişkilerini tespit etmek amacıyla ampirik olarak ilk çalışma gerçekleştirenlerin başında Abrams gelmektedir. Abrams (1999) tarafından yapılan çalışmada, 1984-1993 yıllarına ait 20 adet OECD ülkesinin verilerinin kullanılarak gerçekleştirilen analizde, kamu sektöründeki büyümenin işsizlik oranlarını pozitif olarak etkilediğini tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarında kamu harcamaları verilerindeki yüzde bir birim bir artışın işsizlik oranlarında yüzde 1.4 birim artışa neden olacağı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ile ortaya çıkan durum Abrams Eğrisi olarak literatüre geçmiştir. Abrams çalışmasında ayrıca, kamu kesiminin ekonomideki payının artması sonucunda ekonomik büyümenin de istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olarak etkilendiğini tespit etmiştir.

Demekas ve Kontolemis (1999) tarafından Yunanistan için yapılan çalışmada, kamu sektörünün hacmi ile işsizlik arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışmada, kamu sektörü hacminin artışının istihdam üzerinde azaltıcı etkilere sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Yuan ve Li (2000) tarafından ABD için yapılan çalışmada, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılarak, kamu harcamalarında gerçekleşen artışın, işçi başına çalışılan saati artırdığı, üretimi artırdığı ve istihdam hacmini azalttığı sonucunu elde etmiştir. Christopoulos ve Tsionas (2002) tarafından yapılan, 1961-1999 yılları için 10 Avrupa ülkesi örneklem olarak seçilen çalışmada, kamu harcamaları ile işsizlik oranları arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Christopoulos vd. (2005) tarafından 1961-1999 yılları için 10 Avrupa ülkesi örneklem yapılan çalışmada, kamu sektörü hacmi ile işsizlik oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada Abrams Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu görüşü de vurgulanmıştır.

Feldman (2006) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da 19 adet sanayileşmiş ülke örneklem olarak seçilmiştir. 1985-2002 yıllarını kapsayan verilerle, ekonomi içerisinde kamu kesiminin varlığının işsizlik oranlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Abrams tarafından elde edilen sonuçlara benzer sonuçlar elde edilerek, aynı doğrultuda kamu kesiminde gerçekleşen büyümenin işsizliği artırdığı tespit edilmiştir. Feldmann (2009) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, 1980-2003 yılları için 58 gelişmekte olan ülke örneklem olarak seçilerek, kamu sektörü hacminin büyümesi sonucunda işsizliğin artmasının muhtemel olduğu tespit edilmiştir. Feldman (2010) çalışmasında ise 1996-2010 yılları için 32 adet gelişmiş 51 adet de gelişmekte olan ülkelerin verilerini kullanarak, kamu kesiminin büyüklüğünün işsizlik oranlarına ve ekonomik büyümeye olan etkileri araştırılmıştır. Analiz sonuçlarında, kamu kesiminde var olan büyümenin söz edilen iki ülke grubunda da işsizlik oranları ile pozitif ilişkide bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler için işsizlik oranı üzerindeki göreceli etkinin, gelişmiş ülkelere neredeyse 3 kat daha fazla olduğu sonucu da elde edilmiştir.

Wang ve Abrams (2006) tarafından yapılan çalışmada 1970-1999 yılları arasında 20 adet OECD ülkesi örneklem olarak alınarak, kamu sektörü hacminin işsizlik üzerinde önemli etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Kamunun gerçekleştirdiği harcama türlerine göre değerlendirme yapılarak, transfer ve sübvansiyon harcamalarının etki düzeyinin önemli olduğu, tüketim harcamalarının ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Wang ve Abrams (2011) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, 1970-1999 yılları için 16 adet OECD-Avrupa ülkesi örneklem olarak alınarak, kamu harcamalarında transfer ve sübvansiyon harcamalarında yaşanan %6.7 oranında artışın, işsizliği %3.8 oranında artırdığı sonucu elde edilmiştir. Yorgjin (2011) tarafından yapılan ve 1996-2006 yılları arasında 32 gelişmiş 51 gelişmekte olan ülkenin örneklem olarak seçildiği çalışmada, kamu kesiminin büyüklüğü ile işsizlik oranları arasında pozitif bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Çalışmada, her iki ülke grubu için de kamu kesiminin varlığının işsizliği yükselteceği tespit edilerek, gelişmekte olan ülkelere ise kamu kesiminde gerçekleşen büyümelerin göreceli olarak 3 kat daha fazla işsizlik oranlarını artış yönünde etkileyeceği belirtilmiştir.

Holden ve Sparman (2011) tarafından 1960-2007 yılları için 20 adet OECD ülkesi ile gerçekleştirilen çalışmada, kamu kesiminin harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişkiler analiz edilerek, kamu kesiminin harcamaları ile işsizlik arasında negatif ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada kamu sektörünün GSYH içindeki payının %1 oranında artmasının, işsizliği %0.2 oranında azaltmakta olduğu sonucu tespit edilmiştir. Aysu ve Dökmen (2011) tarafından 1990-2007 yılları için 17 OECD ülkesinin panel veri analizi ile gerçekleştirildiği çalışmalarında, kamu sektörünün hacmi ile işsizlik arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, kamu kesiminin büyümesinin işsizlik ile güçlü oranda ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde, kamu harcamaları ile işsizlik oranları arasında ilişkinin olmadığı sonuçlarının da bulunmasının yanı sıra, genellikle bahsi geçen değişkenler arasında pozitif, anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır.

Bakırtaş (2003) tarafından Türkiye için yapılan 1983-2000 yıllarını kapsayan, kamu harcamalarının makroekonomik göstergelerle ilişkilerinin Granger nedensellik testi ile sınındığı çalışmada, kamu harcamalarının istihdam oranlarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Şahin ve Özenç (2007) tarafından Türkiye için yapılan ve 1988-2006 yıllarını içeren çalışmada, kamu harcamaları ile işsizlik oranları değişkenleri arasında ilişki olmadığı sonucu Granger nedensellik analizi kullanılarak tespit edilmiştir. Aslan ve Kula (2010) tarafından yapılan 2000-2007 yıllarını içeren çalışmada, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testleri kullanılarak, Türkiye’de kamu sektör büyüklüğünün işsizlik ile uzun dönemde pozitif ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir.

Göze Kaya vd. (2015) çalışmalarında, Granger nedensellik analizi kullanılarak, 1990-2013 yılları için Türkiye’de kamu harcamalarının artışının istihdam oranlarına olan etkileri test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda kamu harcamalarının istihdamla arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, ancak kısa dönemde istihdamda gerçekleşen bir artışın cari harcamalar üzerinde etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Kanca ve Bayrak (2015) tarafından Türkiye için yapılan 1980-2013 yıllarını içeren çalışmada, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testleri kullanılarak, kamu harcamaları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Kamu harcamalarının, cari harcamalar, transfer ve yatırım harcamaları olarak ayrı şekilde araştırıldığı çalışmada, işsizlik oranları ile tüm değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, kamu tarafından yapılan transfer harcamaları ile işsizlik oranları arasında çift yönlü ilişki olduğu, transfer ve yatırım harcamaları ile işsizlik oranları arasında negatif (azaltıcı) etkilerin olduğu tespit edilmiştir. Bölükbaş (2018) tarafından yapılan çalışmada, 2005-2018 yılları için Todo-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak, kamu kesiminin varlığının yüksekliğinin hem işsizliğe hem de genç işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucu elde edilmiştir. Topal ve Günay (2018) tarafından yapılan ve 1965-2016 dönemi için Türkiye’de Abrams eğrisinin geçerliliğini sınavan çalışmada, ARDL sınır testi ve tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, Türkiye’de Abrams eğrisi hipotezinin kısa dönem dahilinde geçerli olmadığı, uzun dönemde ise geçerli olduğu ve ayrıca kamu sektörü hacmi ile işsizlik oranları arasında pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğu sonucu elde edilmiştir. Ertekin (2020) tarafından 1980-2017 yılları için Engle-Granger eşbütünleşme testi kullanılarak, Türkiye’de kamu harcamalarında olan 1 birimlik artışın işsizlik oranlarını 0.1 birim artırdığı tespit edilmiştir. Özer (2020) tarafından yapılan kamu harcamaları ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi belirten Abrams eğrisinin Türkiye için 1980-2018 döneminde sınındığı çalışmada, Fourier Shin eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmada, kamu harcamalarında bir birim artışın işsizlik oranlarının yükselmesine neden olduğunu ifade eden Abrams eğrisinin Türkiye için geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Literatür incelemesi sonuçları değerlendirildiğinde, kamu harcamalarının büyüklüğü ile işsizlik oranları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların benzer/farklı sonuçlar içerdiği görülmektedir. Bunun nedenlerinin değerlendirilmesi gerektiğinde, seçilen dönemlerin farklı olması, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin benzer olmaması, kamu harcamalarının niteliği, ülkelerin politik ve siyasi durumları, dışa açıklık düzeylerinin farklılığı, uygulanan ekonomi politikaları gibi unsurlar sayılabilir. Bu çalışmada da kamu harcamalarının büyüklüğü ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiler literatürden daha önce yapılan bir ampirik analiz yoluyla, ancak verileri güncel bir şekilde tespit edilmeye çalışılacaktır.

4. METODOLOJİ

Bir ekonomide kamunun büyüklüğünü ölçmek için toplam kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin GSYH’ye oranı kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de kamu harcamaları değişkeni kullanılacağından kamunun toplam nihai tüketim harcamalarının GSYH’ye olan oranı kullanılmıştır. Diğer değişken olan işsizlik oranının tespiti için de

işsizlik oranının nüfusun yüzdesi olarak alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek üzere, öncelikle Fourier birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Birim kök testlerinin yapılması sonucunda durağan olarak tespit edilen değişkenlere Fourier eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

4.1. Becker-Enders-Lee (2006) Fourier Birim Kök Testi

Becker-Enders-Lee (2006) Fourier durağanlık testi, Kwiatkowski vd (1992)'nin KPSS durağanlık testi dayanak alınarak geliştirilmiştir. Bu testte Fourier fonksiyonları kullanılmaktadır. Fourier fonksiyonlarında sadece ani değişimler değil, aynı zamanda yavaş değişimler de tespit edilebilmektedir. Ayrıca yapısal kırılmaların konumu, sayısı ve biçiminden de etkilenmemektedir.

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (2)$$

Becker-Enders-Lee (2006) Fourier durağanlık testinde iki aşama bulunmaktadır. En küçük kareler yöntemi (OLS) yoluyla ilk aşamada yukarıda belirtilen modeller tahmin edilmektedir.

Örneklem büyüklüğü T ile ifade edilmektedir. Frekans sayısı olan k'nın mutlaka doğru şekilde tespit edilmesi gereklidir. Becker-Enders-Lee (2006) modelinde için k değerlerine 1, 2, 3, 4 ve 5 sayıları verilebilir. Yukarıda yer alan modeller için en uygun k değeri ile kalıntı karelerinin toplamı en küçük olan model tespit edilmeye çalışılır.

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T S_t(k)^2}{\sigma^2} \quad (3)$$

Modelde Fourier fonksiyonlarının trigonometrik terimlerini $\gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$ ve $\gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$ yapıları ifade etmektedir. Trigonometrik terimlerin önünde bulunan γ parametrelerine sıfır kısıtı getirilmektedir. Bu şekilde, yukarıda verilen test istatistiğinin kullanılması için bir karar verilir.

$$H_0: \gamma_1 = \gamma_2 \quad (4)$$

$$H_1: \gamma_1 \neq \gamma_2 \quad (5)$$

$$F(\hat{k}) = \left(\frac{SSR_0 - SSR_1(k)/2}{SSR_1(k)/(T-q)} \right) \quad (6)$$

Sıfır hipotezinin reddedildiği, alternatif hipotezin kabul edildiği, trigonometrik değişkenlerin önünde yer alan parametrelerin sıfırdan farklı olduğu durumda;

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) \quad (7)$$

test istatistikleri kullanılabilir. Alternatif hipotezin reddedildiği ve sıfır hipotezinin reddedilemediği, trigonometrik değişkenlerin önünde yer alan parametrelerin sıfıra eşit olduğu durumda ise test istatistiği klasik KPSS test istatistiğini vermektedir.

4.2. Tsong, Leei Tsai ve Hu (2016) Fourier Eşbütünleşme Testi

Tsong, Leei Tsai ve Hu (2016) Fourier Eşbütünleşme testi, Becker-Enders-Lee (2006) Fourier durağanlık testinin eşbütünleşme halidir. Bu test için de iki aşamalı yöntem bulunmaktadır. İlk aşamada bağımsız değişken bulunmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkileri dikkate almaktadır.

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta x_t + \sum_{i=-1}^l \Psi_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta x_t + \sum_{i=-1}^l \Psi_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Frekans sayısı olan k'nın doğru tespit edilmesi ve uygun bir değerle hesaplanması, diğer modelde olduğu gibi bu model dahilinde de önemlidir. Frekans sayısının uygun tespit edilmesi amacıyla k değeri için 1, 2 ve 3 sayıları verilmesine bu modelde izin verilmektedir. Öncelikle frekans sayısı olan k için tüm sayılar (1, 2 ve 3) verilmektedir. Bu işlemden sonra ortaya çıkan modellerde en küçük kalıntı kareler toplamını elde eden model seçilmektedir. Seçilen model için belirlenen frekans sayısı modelin uygun frekans sayısı olarak belirlenmektedir.

Bu şekilde seçilen modelin kalıntıları elde edilir. Bu modelleri ilk aşamada tahmin ederken, bahsedilen geçmiş ve gelecek değerlerin birlikte kullanılması nedeniyle dinamik en küçük kareler yöntemi (DOLS) kullanılır. İkinci aşamada, modelin ilk aşamasında elde edilen kalıntılarına KPSS testi uygulanır. Sıfır hipotezi ile alternatif hipotez aşağıdaki şekilde kurulur:

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Eğer test sonucunda H_0 kabul edilerek eşbütünleşik bir ilişki tespit edilirse, modeldeki trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlılığının sınanması gereklidir. Diğer durumda yani H_0 reddedilerek, eşbütünleşik bir ilişkinin olmadığı görülürse, sonuç raporlanır, trigonometrik terimlerin anlamlılığı sınanmaz. Trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığının sınanması için sıfır hipotezi ile alternatif hipotez ise aşağıdaki şekilde kurulur:

H_0 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamsızdır.

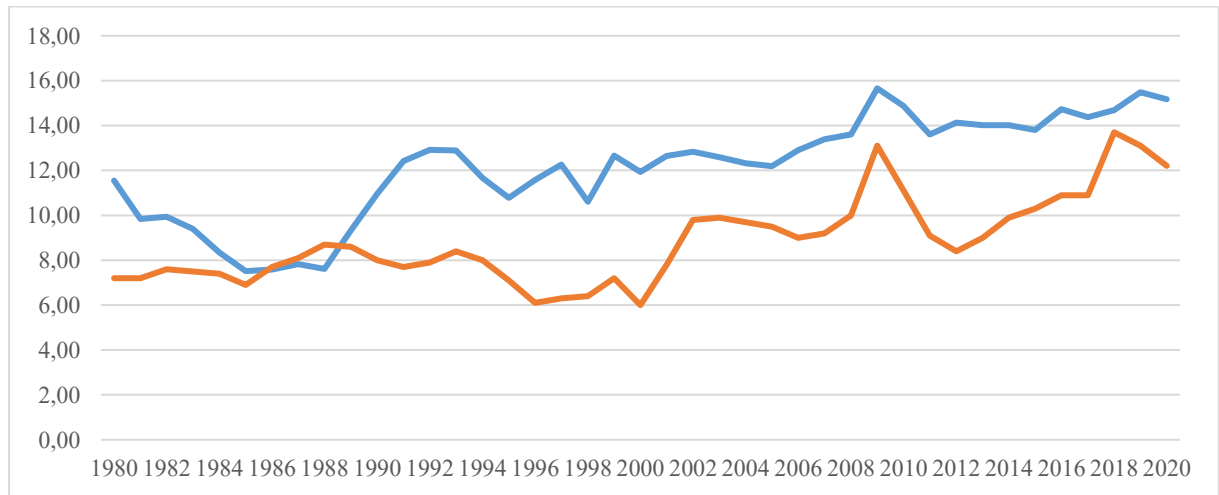
H_1 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Trigonometrik terimlerin anlamlı bulunmasından sonra ise elde edilen sonuçlar raporlanır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişkinin ne olduğu tespit edilmiş olur.

5. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu çalışmada, Türkiye için 1980-2020 dönemine ait yıllık verilere zaman serileri modelleri yoluyla, kamu harcamaları ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiler Fourier eşbütünleşme testleri kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. “Kamu harcamalarını değişkenini” temsilen toplam kamu nihai tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı verisi Dünya Bankası tarafından hazırlanan veri setinden, “işsizlik oranını” temsilen toplam işsiz sayısının toplam işgücü içerisindeki payı verisi ise Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) internet sitesinden temin edilmiştir. Fourier fonksiyonlarının tespiti amacıyla yapılan testler WinRats programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Modelde kullanılan değişkenlerin grafiklerini gösteren Şekil 1’de 1980-2020 dönemlerini kapsayacak şekilde, mavi çizgi kamu nihai tüketim harcamalarının GSYH içindeki payını, turuncu çizgi ise toplam işsiz sayısının işgücü içerisindeki payını temsil etmektedir. Kamu harcamalarını gösteren mavi çizgi ile işsizlik oranını gösteren turuncu çizgi 1980’li yıllar haricinde hiçbir yılda kesişmemiştir. Kamu harcamaları serisi işsizlik oranlarının üzerinde seyretmektedir. Ancak şekilde de görüleceği üzere kamu harcamalarının arttığı yıllarda işsizlik oranlarının da artış gösterdiği, düşüş yıllarında da aynı doğrultuda düşüş gösterdiği görülmektedir. Tarihsel seyir içerisinde iktisadi krizlerden etkilenmeleri ve birbirlerine yakınsamaları ve uzaklaşmaları da aynı doğrultuda seyretmektedir. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra bu etki daha dikkat çekici bir şekilde görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Normallik Testi Sonuçları

	Ortalama	Medyan	En büyük	En küçük	Standart sapma	Çarpıklık	Basıklık	Normallik
Kamu h.	12.11	12.59	15.66	7.52	2.28	-0.56	2.44	2.73 (0.25)
İşsiz o.	8.81	8.40	13.70	6.00	1.87	0.81	3.27	4.69 (0.09)

Not: Parantez içindeki değer olasılık değeridir.

Modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerin ve normallik testi sonuçlarının verildiği Tablo 1’de kamu harcamaları ile işsizlik oranları değişkeni bulunmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, işsizlik oranı değişkeni 0.10 olasılıkla normal dağılıma sahiptir. Kamu harcamaları değişkeni ise normal dağılıma sahip değildir.

Tablo 2. Becker-Enders-Lee (2006) Fourier Birim Kök Testi

Sabitli durum						
	k	$\tau_{\mu}(k)$	Tablo değeri (%5)	$\tau_{\mu}(n)$ -level	Tablo (%5)	MinSSR
Kamu	1	0.22**	0.17	21.76**	0.17	97.35
İşsiz	1	0.32**	0.17	14.97**	0.17	82.82
Sabit ve trendli durum						
	k	$\tau_{\tau}(k)$ - trend	Tablo değeri (%5)	$\tau_{\tau}(n)$ -trend	Tablo (%5)	MinSSR
Kamu	3	0.12**	0.05	9.12**	0.17	36.30
İşsiz	1	0.08**	0.05	5.95**	0.17	50.43

Not: Tabloda %5 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir. H_0 kabul * ile, H_1 kabul ise ** ile ifade edilmiştir.

Kamu harcamaları ile işsizlik oranları değişkenlerinin durağanlıklarının tespit edilmesi amacıyla Fourier birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre kurulan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıda yer almaktadır.

H_0 : Seriler durağandır

H_1 : Seriler birim köklüdür.

Tablo 2’de verilen Fourier KPSS birim kök testinin sonuçları incelendiğinde hem sabitli durum hem de sabit ve trendli durum söz konusuysen, H_0 reddedilerek, H_1 kabul edilmiştir. Bu durumda kamu harcamaları ve işsizlik oranı değişkenlerinin düzeyde birim köklü olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki değişkene ait serilerin düzeyde birim köklü olması nedeniyle, birinci farkları alınarak durağan hale getirilmek istenmiştir.

Tablo 3. Becker-Enders-Lee (2006) Fourier Birim Kök Testi – Birinci Farklar

Sabitli durum						
	k	$\tau_{\mu}(k)$	Tablo değeri (%5)	$\tau_{\mu}(n)$ -level	Tablo (%5)	MinSSR
dKamu	4	0.14	0.17	2.34	0.17	30.07
dİşsiz	3	0.15	0.17	1.07	0.17	39.60
Sabit ve trendli durum						
	k	$\tau_{\tau}(k)$ - trend	Tablo değeri (%5)	$\tau_{\tau}(n)$ -trend	Tablo (%5)	MinSSR
dKamu	4	0.11	0.05	2.12	0.17	29.85
dİşsiz	1	0.11	0.05	0.89	0.17	39.35

Not: Tabloda %5 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir.

Düzye birim köklü tespit edilen değişkenlerin birinci farklarının alınması için gerçekleştirilen birim kök testleri sonucunda, kamu harcamaları ve işsizlik oranı değişkenlerinin birinci mertebeden durağan oldukları tespit edilmiştir. Durağanlık elde edildikten sonra ise test regresyonunda verilen trigonometrik terimlerin katsayılarına bakılarak, söz konusu katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının sınaması yapılmıştır. Buna göre kurulan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıda yer almaktadır.

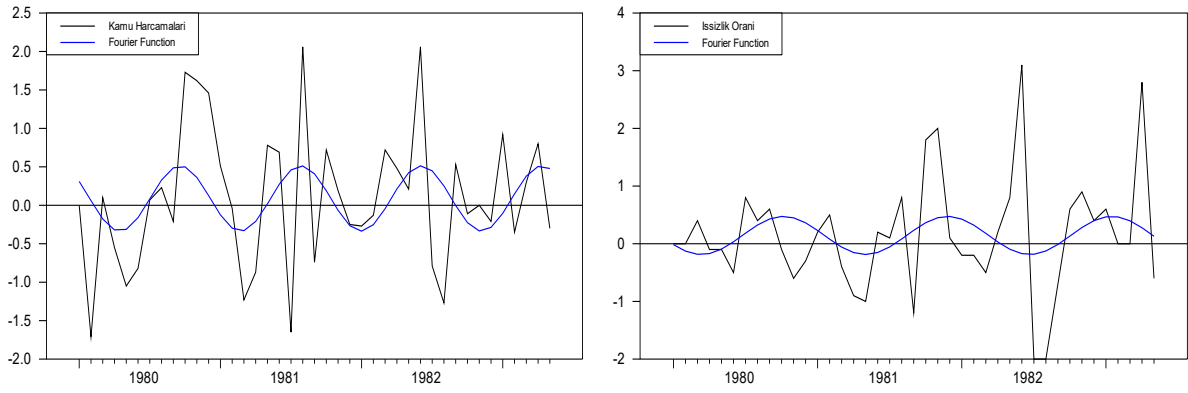
H_0 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlı değildir.

H_1 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlıdır.

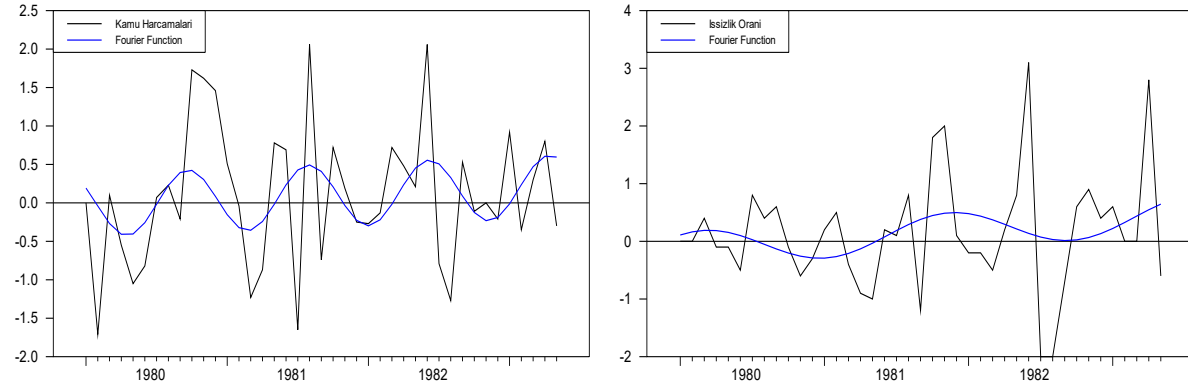
Fourier birim kök testleri sonucunda birinci farkları alınan değişkenlere ait Tablo 3'te yer alan verilerde de görüldüğü üzere, H_0 reddedilerek, H_1 kabul edilmiştir. Bu durumda modele ait trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre ilgili terimlerin test regresyonuna dahil edilebileceğine karar verilir.

Bu sonuçlar neticesinde, Fourier KPSS test istatistiğine ait sonuçların kullanılabilmesi ifade edilebilir. Bu doğrultuda, geleneksel birim kök testlerine gerek olmadığına da karar verilir.

Şekil 2. Değişkenler ve Fourier Tahminleri - Sabitli

Şekil 3. Değişkenler ve Fourier Tahminleri – Sabitli ve Trendli

Yukarıda yer alan şekillerde değişkenlere ait veriler ile Fourier tahminlerini içeren grafikler yer almaktadır. Söz konusu grafiklerde, sabitli durum ile sabitli ve trendli durum için Fourier fonksiyonlarını da içeren birim kök testleri yer almaktadır. Şekil 2 ve Şekil 3'te verilen grafikler incelendiğinde, Fourier fonksiyonlarının değişkenlere ait grafiklerle uyumlu şekilde seyrettiği görülmektedir.

Tablo 1. Tsong, Leei Tsai ve Hu (2016) Fourier Eşbütünleşme Testi

Sabit terimli							
Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	k	CI_f^m	Tablo değeri (%1)	$F^m(k^*)$	Test (%5)	MinSSR
Kamu	İşsiz	2	0.28	0.47	10.43	4.06	15.78
İşsiz	Kamu	3	0.11	0.50	17.61	4.06	14.81
Sabit ve trendli							
Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	k	CI_f^m	Tablo değeri (%5)	$F^m(k^*)$	Test (%5)	MinSSR
Kamu	İşsiz	2	0.25	0.09	11.56	4.01	14.72
İşsiz	Kamu	3	0.21	0.11	17.45	4.01	14.93

Not: Tabloda %1 ve %5 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir.

Değişkenlerin durağanlıklarının tespit edilmesi ve trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamlı bulunmasından sonra, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olup olmadığının sınanması için Fourier Shin eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Bu testte öncelikle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı sınanmaktadır. Buna göre kurulan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıda yer almaktadır.

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Tablo 4'te verilen Fourier eşbütünleşme testinin sonuçlarına göre, modele sabit terimlerin dahil olduğu zaman, CI_f^m değerlerinin bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her iki durumunda da tablo değerinden (kritik değer) mutlak değerce küçük olması nedeniyle H_0 reddedilememektedir. Yani sabit terimlerin dahil olduğu her iki modelde de değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğu söylenebilir. Uzun dönemde sabit terimlerin dahil olduğu modelde, hem kamu harcamaları değişkeni hem de işsizlik oranı değişkeninde meydana gelen bir artış/azalış trendi diğer değişkeni etkilemekte olup, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Sabit ve trendli durum göz önünde bulundurulduğunda, bağımlı değişkenin her iki değişken için de, CI_f^m değerlerinin tablo değerinden (kritik değer) mutlak değerce büyük olması nedeniyle H_0 reddedilmekte, H_1 kabul edilmektedir. Yani test regresyonundaki değişkenler arasında bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her iki durumunda da eşbütünleşik bir ilişki olmadığı söylenebilir. Kamu harcamaları değişkeninde gerçekleşen bir artış, sabit ve trendli model söz konusu olduğunda, işsizlik oranı değişkeni ile uzun dönemde eşbütünleşik ilişkili değildir. İşsizlik oranı değişkeninde de gerçekleşen bir artış/azalış trendi sabit ve trendli modelde kamu harcamaları değişkeni ile uzun dönemde eşbütünleşik ilişkili değildir şeklinde ifade edilebilir.

Sabit terimlerin dahil edildiği modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesi nedeniyle modelde yer alan trigonometrik terimlerin anlamlılığının sınanması gerekmektedir. Buna göre kurulan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıda yer almaktadır:

H_0 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlı değildir.

H_1 : Trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde, sabit terimlerin söz konusu olduğu modelde, bağımlı değişkenin hem kamu harcamaları hem de işsizlik oranı olması durumunda, $F^m(k^*)$ değerlerinin tablo değerinden (kritik değer) mutlak değer olarak büyük çıkması nedeniyle H_0 reddedilmektedir. Yani sabitli modelde test regresyonunda yer alan trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sabit ve trendli durum göz önünde bulundurulduğunda, bağımlı değişkenin hem kamu harcamaları hem de işsizlik oranı olması durumunda, $F^m(k^*)$ değerlerinin tablo değerinden (kritik değer) mutlak değer olarak büyük çıkması nedeniyle H_0 reddedilmektedir. Yani sabit ve trendli modelde de test regresyonunda yer alan trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 2. Sabitli Model- Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini (Bağımlı değişken Kamu Harcamaları)

	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık değeri
Sabit	-0.10	0.19	-0.54	0.59
SIN1	-0.23	0.26	-0.89	0.37
COS1	-0.50	0.17	-1.84	0.07
Dışsiz	0.38	0.15	2.49	0.01
U{1}	-0.25	0.47	-0.53	0.59

Sabit terimlerin dahil edildiği model ile sabit ve trendli model için hesaplanan uzun dönemli katsayıların tahminini içeren tablolarda, yalnızca sabitli modelde eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi nedeniyle tek tablo olarak verilmiştir. Buna göre, Tablo 5'te belirtilen veriler incelendiğinde, bağımsız değişken olan işsizlik oranına ait olasılık değerinin ilk modelde 0.05 değerinden küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle sonuç olarak uzun dönemde değişkenler arasında sabit terimlerin dahil olduğu model için bir ilişki olduğu söylenebilir. Yine sabitli model söz konusu olduğunda, bağımsız değişkene ait katsayı incelendiğinde de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemde, sabitli modelde, işsizlik oranındaki bir birim değişiminin kamu harcamalarını 0.3834 birim oranında artırdığı söylenebilir.

Yapılan analizlerde Türkiye'de kamu harcamaları ile işsizlik oranlarında meydana gelen artış ve azalışların birbirlerini etkiledikleri sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ

Makroekonomik yapı içinde büyük bir yeri olan kamu kesimi, ülkelerin iktisadi gelişmişlik düzeyinde önemli roller üstlenmektedir. Ülkeler tarafından oluşturulan politikalarla, kamunun mali disiplini sağlanmakta, kamu gelirlerinin, etkin ve etkili tahsisler yapılarak kullanılmasına çalışılmaktadır. Kamu harcamaları genel anlamda eğitim, sağlık, ulaşım, altyapı, adalet alanlarında kullanılmakla birlikte, makro anlamda da büyüme ve kalkınma hızına destek olmak, istihdamı desteklemek, gelir dağılımına katkı sağlamak ve kaynak dağılımını düzenlemek amaçlarıyla da kullanılabilir. Bu nedenle kamu harcamalarının nasıl kullanıldığını/kullanılacağını tespiti oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, Türkiye için 1980-2020 dönemlerine ilişkin yıllık veriler zaman serileri Fourier analizi kullanılarak, kamu harcamaları ve işsizlik arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Kamu harcamalarını temsilen toplam kamu nihai tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı verisi, işsizlik değişkenini temsilen toplam işsiz sayısının toplam işgücü içerisindeki payı verisi kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla Becker-Enders-Lee (2006) Fourier birim kök testi yapılarak, kamu harcamaları ve işsizlik oranı değişkenlerinin düzeyde birim köklü oldukları tespit edilmiştir. Seriler düzeyde birim köklü olarak çıktığından, birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Daha sonraki aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla, Tsong, Leei Tsai ve Hu (2016) Fourier eşbütünleşme testi yapılmıştır. Sabit terimlerin dahil olduğu modelde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, hem kamu harcamaları değişkeni hem de işsizlik oranı değişkeninde de yaşanan bir artış/azalış trendi sabitli modelde işsizlik oranı değişkeni ile kamu harcamaları değişkeni uzun dönemde eşbütünleşik ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Sabitli ve trendli durum dikkate alındığında ise, her iki durumda da değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki tespit edilmesi nedeniyle trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamlılığının sınanması yalnızca sabit terimlerin dahil olduğu model için yapılmıştır. Sabit terimli modelde test regresyonundaki trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemli katsayıların tahmini için yapılan ampirik analiz sonucunda ise uzun dönemde değişkenler arasında sabitli modelde bir ilişki vardır sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de kamu harcamaları ile işsizlik oranlarında meydana gelen artış ve azalışlar birbirlerini etkilemektedir. Söz konusu etki, Fourier fonksiyonlarına dayanılarak yapılan ampirik analizler sonucunda, işsizlik oranlarında meydana gelen 1 birim artışın, kamu harcamalarını 0.38 birim oranında artırması olarak tespit edilmiştir.

Benzer şekilde literatürde daha önce Fourier fonksiyonlarına dayanılarak yapılan Türkiye’de kamu harcamaları ve işsizlik oranı arasında pozitif ilişkinin tespit edildiği çalışmaya uygun sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada verilerin güncel olması ön plana çıkmaktadır.

Çalışma sonuçlarına göre, Türkiye’de yapılan kamu harcamalarının işsizlik oranlarını artırması nedeniyle, yeni iş fırsatlarının yaratılması imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle istihdam politikaları oluşturmak anlamında kamu harcamalarının yapılması sonucu daha fazla işsizlik olarak kendini göstermesi ihtimali yüksektir. Politika yapıcıların istihdam politikaları uygulamalarında dikkate alması gereken bu husus geliştirilmeye açıktır. Kamu harcamalarının istihdamı artırmak amacıyla yapılamayacağı, kamu harcamalarının artırılmasının istihdamı artırmadığı yapılan analiz sonucunda tespit edilmiştir. İstihdam oranlarını yükseltmek amacıyla daha farklı politikaların geliştirilmesi elzemdir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abrams, B.A. (1999). The effect of government size on the unemployment rate. *Public Choice*, 99(3/4), 395-401.
- Aslan, A. ve Kula, F. (2010). Kamu sektör büyüklüğü-işsizlik ilişkisi: Abrams Eğrisi’nin Türkiye ekonomisi için testi. *Maliye Dergisi*, 159, 155-166.
- Aysu, A. ve Dökmen, G. (2011). An investigation on the relationship between government size and unemployment rate: Evidence from OECD countries. *Sosyoekonomi Dergisi*, 16(16), 179-190.
- Bakırtaş, İ. (2003). Kamu harcamalarının temel makroekonomik göstergelerle ilişkisi ve nedenselliği (1983-2000 Türkiye örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 41-66.
- Bakrakdar, S. (2017). Kamu büyüklüğünün işsizlik üzerine etkisi: Teorik bir inceleme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(2), 95-117.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A stationary test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Bektaş, A. (2020). Türkiye’de kamu yatırım harcamaları ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-29.
- Bölükbaş, M. (2018). Kamu büyüklüğü işsizliğin ve genç işsizliğin nedeni midir? Türkiye örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-17.
- Christopoulos, D. K. ve Tsionas, E. G. (2002). Unemployment and government size: Is there any credible causality?. *Applied Economics Letters*, 9(12), 797-800.
- Christopoulos, D. K., John, L. ve Efthymios, G. T. (2005). The Abrams Curve of government size and unemployment: Evidence from panel data. *Applied Economics*, 37, 1193-1199.
- Demekas, D. G. ve Kontolemis, Z. G. (1999). *Government employment and wages and labor market performance*. IMF Working Paper, WP No. 55.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2016). İşsizliğin azaltılmasında kamu kesimi büyüklüğünün rolü. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(615), 23-40.

- Ertekin, Ş. (2019). Türkiye’de kamu kesimindeki büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi: 1980 sonrası dönem analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 141-154.
- Feldmann, H. (2006). Government size and unemployment: evidence from industrial countries. *Public Choice*, 127, 443-459.
- Feldmann, H. (2009). Government size and unemployment: evidence from developing countries. *The Journal of Developing Countries*, 43(1), 315-330.
- Feldmann, H. (2010). Government size and unemployment in developing countries. *Applied Economics Letters*, 17(3), 289-292.
- Göze Kaya, D., Durgun Kaygısız, A. ve Altuntepe, N. (2015). Türkiye’de kamu harcamalarının toplam istihdama etkisi üzerine bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 83-96.
- Holden, S. ve Sparman, V. (2011). *Do government purchases affect unemployment?*. CESifo Working Paper, No. 3482.
- Kanca, O. C. ve Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları bileşenleri ile işsizlik arasındaki ilişki (Türkiye örneği). *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 55-74.
- Özer, M. O. (2020). Kamu harcamaları ve işsizlik oranı arasındaki ilişki: Abrams eğrisinin Türkiye için sınanması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 307-322.
- Özüğurlu, Y. (2005). Kamu harcamalarının bölüşüm ilişkileri üzerine etkisi: Türkiye açısından bir değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(55), 69-88.
- Şahin, M. ve Özenç, Ç. (2007). Kamu harcamaları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 177-200.
- Topal, M.H. ve Günay, H.F. (2018). Türkiye’de Abrams Eğrisi Hipotezinin geçerliliği. *International Congress on Political, Economic and Social Studies*, 284-305.
- Tsong, C. C., Lee, C.F., Tsai, L. J. ve Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empir Econ*, 51, 1085-1113.
- Ulusoy, T., ve Atay, H. (2018). İl Özel İdarelerinde alternatif finansman kaynakları: Karbon sertifikaları ve kullanımı. *Turkish Studies*, 13(30), 477-494.
- Wang, S. ve Abrams, B. A. (2011). *The effect of government size on the steady-state unemployment rate: A dynamic perspective*. Department of Economics, Alfred Lerner College of Business & Economics, Working Paper Series No.2011-12.
- Wang, S., Abrams, B. A. (2006). *The effect of government size on the steady-state unemployment rate: A structural error correction model*. Department of Economics, Alfred Lerner College of Business & Economics, Working Paper Series No. 2005-2006.
- Yongjin, S. (2011). Government size, economic growth and unemployment: Evidence from advanced and developing economy countries (A time series analysis, 1996–2006). *International Review of Public Administration*, 16(2), 95-116.
- Yuan, M. ve Li, W. (2000). Dynamic employment and hours effects of government spending shocks. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 24(8), 1233-1263.

İŞ YERİNDE ETİK KÖRLÜK KAVRAMINA İLİŞKİN ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ANALİZİ*

SCALE ADAPTION STUDY ON THE CONCEPT OF ETHICAL BLINDNESS IN THE WORKPLACE: VALIDITY AND RELIABILITY ANALYSIS

Doç. Dr. Gökben BAYRAMOĞLU¹

Dr. Öğr. Üyesi Nida PALABIYIK²

Dr. Emre UYSAL³

ÖZ

Etik körlük, karar verme sorumluluğunu üstlenen kişilerin farkında olmadan etik dışı davranışlarda bulunmaları anlamına gelmektedir. Ulusal alan yazında geçerli ve güvenilir ölçüm aracı ihtiyacından dolayı etik alanındaki çalışmaların yetersiz kaldığı düşünülmüştür. Bu çalışmada Aleksic (2017) tarafından geliştirilen İş Yerinde Etik Körlük (Ethical Blindness at Work) ölçeğinin Türkçe alan yazınına kazandırılması amaçlanmaktadır. İlgili ölçek, uyarlama çalışmalarında tavsiye edilen kapsam, yapı ve ölçüt geçerliliği açısından analiz edilmiştir. Öncelikle ölçek maddeleri Türkçeye uygun duruma getirilmiştir. Ardından pilot çalışma yardımıyla iç tutarlılık oranı ($\alpha < 0,70$) ve madde toplam korelasyon değerleri ($r > 0,30$) incelenerek ölçeğe son şekli verilmiştir. Ölçeğin son şekliyle hazırlanan anket formu, farklı sektörlerde çalışanlara uygulanmıştır. 550 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar, ölçeğin orijinal yapısına uygun şekilde “rasyonelleştirme”, “rutin” ve “bilgisizlik” olmak üzere üç faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçüt geçerliliği kapsamında, işle bütünleşme ölçeği ve duygusal bağlılık ölçeği kullanılarak İş Yerinde Etik Körlük ölçeğinin diğer yapılarla ilişkisi incelenmiştir. Ulaşılan tüm sonuçlar dikkate alındığında, İş Yerinde Etik Körlük Ölçeğinin Türkçe alan yazınında kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Etik, İş Etiği, Etik Körlük, Bağlılık, İşle Bütünleşme.

JEL Sınıflandırma Kodları: D23, M10.

ABSTRACT

Ethical blindness means that people who take responsibility for decision-making unknowingly engage in unethical behavior. Due to the need for a valid and reliable measurement tool in the national literature, studies in the field of ethics are considered insufficient. In the study, it is aimed to bring the Ethical Blindness at Work scale developed by Aleksic (2017) into Turkish literature. The relevant scale is analyzed in terms of scope, construct and criterion validity recommended in adaptation studies. First, the scale items are adapted to Turkish. Then, the scale is finalized by examining the internal consistency ratio ($\alpha < 0.70$) and item-total correlation values ($r > 0.30$) with the help of a pilot study. The questionnaire form, which is prepared with the final form of the scale, is applied to employees in different sectors. Data from 550 participants are analyzed. The results show that the scale has a three-factor structure: "rationalization", "routine" and "ignorance" in accordance with its original structure. In addition, within the scope of criterion validity, the relationship between the scale of Ethical Blindness in the Workplace and other structures is examined by using the scale of work engagement and emotional commitment scale. Considering all the results, it can be said that the Ethical Blindness Scale at Work is a valid and reliable measurement tool that can be used in the Turkish literature.

Keywords: Ethic, Business Ethics, Ethical Blindness, Commitment, Work Engagement.

JEL Classification Codes: D23, M10.

* Bu çalışma için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonundan 21/10 sayılı ve 21.04.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gokbenbayramoglu@hitit.edu.tr

² Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nida.palabiyik@yobu.edu.tr

³ Çorum Belediyesi Prof. Dr. Hayreddin Karaman Anadolu İmam Hatip Lisesi, emre.uysal19@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Ethical blindness, which expresses that good people who are in the position of decision makers, act unethically because they are not aware of the ethical dimension of the decision, cause significant negative consequences for businesses. In addition to the corruption caused by the spread of unethical behaviors within an enterprise, it also brings about many negative consequences, such as appointing unqualified employees or overlooking their talents, undermining their efforts to cooperate within a team, and decreasing their performances. Since it arises from uncontrolled elements, it is not a problem that can be solved with classical punishment or intensive ethical training. In this respect, it is very important to raise awareness of individuals about the fact that they may have blind spots that they are not aware of while making decisions. Although studies on ethical blindness, limited ethics or blind spots in ethics have rapidly become popular in the international individual ethics literature, it is realized that this issue has not been sufficiently researched in the national literature yet. It is thought that the absence of a scale whose validity and reliability have been tested is also effective in the emergence of this situation. From this point of view, in this study, it is aimed to bring the Ethical Blindness in the Workplace scale developed by Aleksić (2017) to the literature in Turkey.

Design/methodology/approach:

The questionnaire technique, one of the quantitative research methods, was used within the scope of the research. Two different study groups were formed to test the language-cultural validity and to construct validity needed in scale adaptation studies. First, a group was formed with the participation of language and field experts to ensure language and cultural validity, and the scale items were adapted to Turkish with their contributions. Then, a questionnaire form containing the relevant scale items was created and applied to a group of 52 people within the scope of the pilot study. Secondly, to test the construct validity of the scale, a questionnaire form prepared with the final version of the scale was applied to another sample group within the scope of the main study. 550 people working in different sectors participated in the study via convenience sampling. Explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis were performed to test the construct validity of the scale in line with the data obtained, and then the reliability test was applied. Within the scope of criterion validity, the relationship between the scale of Ethical Blindness at Work and other constructs was examined by using the scale of work engagement and emotional commitment scale.

Findings:

According to the results of the analysis of the data obtained from the pilot study within the scope of the research, the internal consistency ratio of the scale is $\alpha < 0.70$, and the item-total correlation values are $r > 0.30$. In line with these results, a questionnaire form prepared with the final version of the scale was applied to another sample group within the scope of the main study to test the construct validity of the scale. As a result of the exploratory factor analysis in line with the data obtained, it was determined that the scale had a three-factor structure consisting of 13 items. As a result of confirmatory factor analysis, it was understood that the goodness of fit values of the three-factor scale were at a good and acceptable level. The internal consistency coefficient of the scale is 0.82. To examine the criterion-related validity of the Ethical Blindness Scale at Work, its correlation with the Work Engagement Scale and the Affective Engagement Scale was examined. It was found to have significant relationships with these scales. When all the findings are evaluated, it can be said that the Ethical Blindness Scale at Work is a valid and reliable scale that can be used in the literature in Turkey.

Conclusion and Discussion:

Most people think that they can stay ethical and impartial, make fair decisions, and objectively evaluate the ethical consequences as well as the economic, social, and societal consequences of a decision or action to be taken. However, research reveals that these self-evaluations by people are overly optimistic, and their ethical awareness is much lower than expected. From this point of view, it should be considered that even people with moral principles can often act unethically. It is important for employees with decision-making responsibility to be aware of the ethical aspect of the decision. In this respect, it is an original study that is expected to contribute to the national literature, as it aims to raise awareness and increase the recognition of ethical blindness. In this context, the Ethical Blindness in the Workplace scale, which was determined to be valid and reliable in this study, can be used in research to determine the ethical blindness of employees, managers, or business owners. Although the unit of analysis of the adapted ethical blindness scale is the individual, it is recommended to investigate the effects of organizational culture or organizational climate on ethical blindness in future studies, since both rationalization and routine dimensions are closely related to the institution. Analyzing the issue at the organizational level as well as at the individual level is important in terms of taking precautions regarding the issue. In this context, it is recommended to carry out studies to determine the antecedents of ethical blindness (social culture, organizational culture, leadership style, organizational communication, hierarchical ladder in the organization, ethical codes, personality, etc.) and their successors (organizational corruption, organizational silence, etc.) in future studies. In addition, considering that ethical blindness can be experienced in daily life as well as in business life, it can be recommended to conduct a validity and reliability study again on the relevant sample when it is desired to be applied to a sample group not included in business life.

1. GİRİŞ

Etik kelimesinin kökeni Yunanca adet ve alışkanlık gibi kavramları karşılayan ethostan gelmektedir. Etik, iyi ile kötünün ne olduğu, yanlış ve doğrunun nasıl anlaşılması gerektiği gibi insana ait değerleri incelemektedir (Canbulut, 2020). Bilgece bir eylem yolu bulmayı ve pratik varoluşu, iyi tasarımı etrafında düzenlemeyi amaçlayan etik, öznel bir eylemin evrensel yasayla nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna odaklanmaktadır (Badiou, 2019, s. 17). Yani etik, eylemin hangi koşullar altında doğru ya da ahlaki olduğunu belirtmekte (Miles, 2016) ve neyin yapılabileceğinin ya da neyin istenip istenemeyeceğinin bilinmesi anlamına gelmektedir (Özkalp ve Kırel, 2013, s. 504). Etik ile ilişkili bir kavram olarak görülen ahlak ise Arapça hulk kökünden gelmekte olup tıpkı Yunanca ethos ve Latince mos köklerinden kaynaklanan etik ve moral sözcükleri gibi töre, gelenek, görenek, alışkanlık, karakter, huy vb. anlamlara gelmektedir. Ahlakla ilgili en çetrefilli tartışmalar, toplumlar arasında büyük farklılıkların olduğu ve doğru cevabın bulunmadığı kültür alanında gerçekleşmektedir (Horner ve Westacott, 2021, s. 140). İnsan davranışları açısından kültürün en önemli etkisi, belli alışkanlıklara yol açması ve bu alışkanlıklar yoluyla belli karakter özelliklerinin ve huyların kabul görmesine neden olmasıdır (Orman, 2013, s. 13). Yani ahlak, her zaman belirli bir topluluğa, yere ve zamana bağlı olarak değerlilik ölçütleri ya da kuralları tanımlamaktadır. Bu bağlamda ahlak, toplumsal ve tarihsel bir nitelik taşıırken; etik daha çok bir bilgi alanını oluşturmaktadır (İyi, 2011, s. 8). Kısaca söylemek gerekirse ahlak, bireyin veya grubun neyin doğru-yanlış ya da iyi-kötü olduğu konusunda sahip olduğu kural ve yönergeleri ifade ederken; etik ilkeler de doğru ya da yanlış hakkında fikir verir. İnsan davranışları, duygu ve hislerden önemli ölçüde etkilendiğinden etik ve ahlak arasında ayırım yapmak oldukça zordur ve bazen tüm amaçlar için aynı anlama gelebilir (Manisha, 2007, s. 6).

Teknolojik gelişmeler, tüketici gereksinimlerindeki kontrol edilemez artış ve tüketici koruma gruplarının daha dinamik hale gelmesi; ticari faaliyetlerin örgütlenmesi ve işleyişiyle ilgili etik kaygıları ön plana çıkarmıştır. Bu kaygılardan doğan iş etiği, etik prensiplerin iş hayatına uygulanmasını ifade etmekte olup politikalara, kurumlara ve davranışlara uygulanan ahlaki standartlara odaklanmaktadır (Manisha, 2007, s. ix). Etik prensipler bağlamında çalışanların, bazen aldıkları kararların etik olmayan yönlerini algılamakta başarısız oldukları ve farkında olmadan etik dışı davranabilecekleri konusunda giderek artan bir kabul vardır (Aleksić, 2017). Etik körlük olarak tanımlanan bu durum; karar verici konumunda olan iyi insanların, kararlarının etik boyutunun farkında olmadığı için doğalarına aykırı bir biçimde diğer bir deyişle patolojik şekilde davranması olarak açıklanabilmektedir (Palazzo vd., 2012, s. 324). Bazerman ve Tenbrunsel (2011, s. 5) ise etik körlüğü, bireyin başkalarına zarar veren kararlar aldığı ve bu zararın karar vericilerin bilinçli inanç ve tercihleriyle tutarsız olduğu durumlar şeklinde tanımlamaktadır (Bazerman ve Tenbrunsel, 2011, s. 5). Hatta kişinin, etik dışı bir eylem gerçekleştirdikten sonra eylemi yasaklayan ahlaki kuralları unutarak (Shu ve Gino, 2012) ya da ortaya çıkan zararda mağdurun da sorumluluğunu olduğunu ileri sürerek kendini aklamaya dahi mükündür (Chugh ve Kern, 2016). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere etik körlük; a) kararın etik boyutlarını tam olarak idrak edememek, b) kasıtlı bir niyetin olmayışı, c) başkalarına zarar verecek sonuçlara neden olmak, d) kişinin bilinçli tercihleriyle tutarsızlık ve e) verilen kararı haklı gösterecek gerekçelendirmelere yönelmek gibi beş temel özelliğe sahiptir. Bu özellikler itibarıyla kişinin, başkasına vereceği zararın farkında olmadan etik dışı kararlara yönelmesinin yaratacağı sorunlar, kasıtlı olmayan etik dışı davranışların nedenlerinin anlaşılması ve çözülmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Kasıtlı olmayan etik dışı davranışların bir yansıması olan etik körlük alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde konuya ilişkin farklı terimlerle yapılmış olan araştırmalara da rastlanmaktadır. Bu bağlamda sınırlı etik davranış (Zhang vd., 2015; Chugh ve Kern, 2016), etik kör nokta (Bazerman ve Tenbrunsel, 2011; Sezer vd., 2015), ahlaki miyopluk (Drumwright ve Murphy, 2004) başlığı altında gerçekleştirilen çalışmalar da alan yazın taramasında dikkate alınmıştır.

Etik körlük, etik olmayan davranışların anlaşılması bakımından önemli bir bakış açısı sunmakla birlikte bu alanda özellikle Türkçe alan yazında yapılan nicel çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden birisi ise etik körlüğün değerlendirilmesinde kullanılabilecek geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçeğin bulunmamasıdır. Bu konuya ilişkin olarak ulaşılan çalışmalardan ilki Özdamar (2018) tarafından yazılan yüksek lisans tezidir. Söz konusu çalışmada, Aleksić (2017) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanan yargı ifadelerinin ışığında hazırlanan örnek olaylardan yararlanılmıştır. Özdamar'ın çalışmasında yer alan örnek olaylardan hareketle Öztürk-Başpınar ve Mısırdalı-Yangil (2021) de etik körlük üzerine bir araştırma yapmışlardır. Bu alandaki çalışmaların artırılabilmesi için örnek olaylardan ziyade geçerliliği ve güvenilirliği test edilerek Türkçeye uyarlanmış bir ölçeğin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu noktadan hareketle Aleksić (2017) tarafından geliştirilen ve 3 boyuttan (rasyonelleştirme, rutin ve bilgisizlik) oluşan "etik körlük" ölçeğinin Türkçe alan yazınına kazandırılması amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle işyerinde etik körlük kavramının teorik alt yapısına

ilişkin bilgi sunulmuş, daha sonra ise ölçüğe ilişkin analizlere yer verilmiştir. Böylelikle örgütlerde etik körlük kavramının teorik ve deneysel zemininin geliştirilmesine olanak sağlamak amaçlanmıştır.

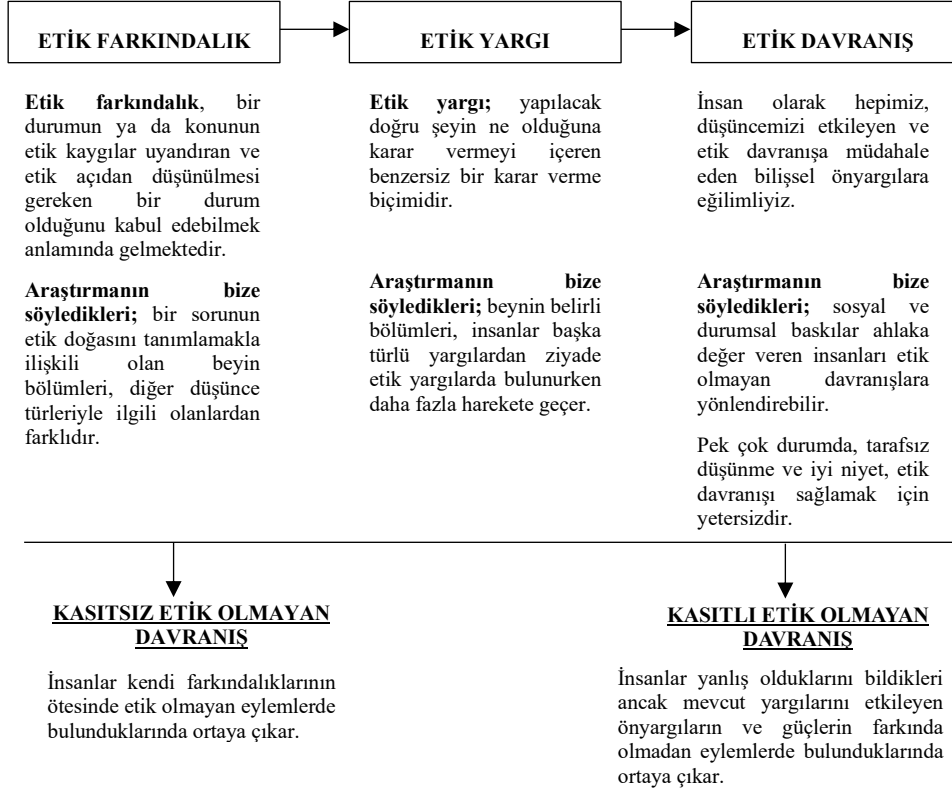
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Etik Körlük Kavramı ve Boyutları

Hile, aldatma, örgütsel suiistimal ve diğer birçok etik olmayan davranış, toplumsal sorunların başında gelmektedir. Bu sorunlarla ilgili medyada yer alan haberler genellikle kriz düzeyinde etki yaratan etik dışı davranışlar olmakla birlikte aslında daha sık ve yaygın olan, sıradan etik dışı davranışlardır. Ahlaka değer veren ve benimseyen ancak hile yapma fırsatıyla karşı karşıya kaldığında etik dışı davranışlarda bulunan insanların gerçekleştirdiği eylemler, işletmeler açısından çok daha önemli sonuçlar doğurmaktadır (Gino, 2015, s. 107). Ne yazık ki insanların altına imzalarını attıkları ahlaki ilkeler, davranışları yönlendirmekte başarısız olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ahlaki ilkelerin, davranış şekillendiren tek güç olmadığı anlaşılmaktadır (Kurzban, 2012, s. 35). Çünkü insanlar genellikle önce davranışta bulunur, daha sonra kararlarını akıl süzgecinden geçirirler. Diğer bir değişle durumsal koşullar, bireylerin uzun vadeli olumsuz sonuçlardan ziyade kısa vadeli kazançlara odaklanmasına neden olabilmektedir. Kâr/kazanç elde etme arzusu, ahlaki ilkeleri gölgede bırakabilmektedir. Ayrıca insanlar etik ikilemde kaldıklarında genellikle etik davranma yeteneklerini abartarak durumun gücünü fark edemezler. Sonuçta uymaları beklenen davranış standartlarıyla gerçekleşen davranış arasında tutarsızlık ortaya çıkar (Sherif ve Mohsin, 2021, s. 66). Wright (1995, s. 25), bu bağlamda insanlığı; ahlaki donanımları bakımından muhteşem ancak onu kötüye kullanma eğilimleri açısından trajik ve kökleşmiş cehaleti bakımından acınası bir tür olarak tanımlamaktadır. Ping (2015) ise iş dünyasındaki ahlaki başarısızlıkların çoğunun arkasında kötü şeyler yapan kötü insanların değil, kötü şeyler yapan ve bilişsel işlevlerini, suçluluklarını rasyonalize etmek için kullanan iyi insanların yer aldığını ifade etmektedir. Diğer bir değişle, insanlar çıkar elde edecek kadar sahtekârca fakat kendi doğruluklarına inanacak kadar dürüstçe davranabilmektedir (Chamorro-Premuzic, 2015). Vergi kaçırma, kişilerarası ilişkilerde aldatma, performans sonuçlarını ya da kişilerin takım performansına olan katkılarını abartma, raporları şişirme ya da pazarlıklarda yalan söyleme bunların en yaygın örnekleridir (Gino, 2015, s. 107).

Psikoloji ve davranış etiği konusunda araştırma yapan birçok bilim insanı, insanları etik alanından saptıran faktörleri incelemektedir. Bu araştırmaların iki ana akış içerisinde yürütüldüğü söylenebilmektedir. İlk akış, bireyleri etik olmayan davranışlara yönlendiren öngörülebilir durumsal ve sosyal güçleri inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Bu araştırma grubu, genellikle insanların yanlış olduğunu bildikleri, ancak kendilerini etik sınırları aşmaya iten güçlerin farkında olmadıkları için giriştikleri davranışlara odaklanır (kasıtlı etik olmayan davranış). İkinci araştırma akışı ise sınırlı etik nedeniyle yani insanların yaptıklarının farkında bile olmadan etik dışı eylemlerde bulunma eğilimleri (kasıtsız etik olmayan davranış) hakkındadır (Gino, 2015). Şekil 1, etik karar verme sürecinin ana adımlarını özetlemekte ve sürecin hangi noktasında kasıtlı ve kasıtsız etik dışı davranışların ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Şekil 1. Etik Karar Verme Süreci

Kaynak: (Gino, 2015, s. 108).

Girişte de belirtildiği üzere töre ve geleneklerle yani kültürle yakından ilişkili olan ahlak, toplumsal ve bireysel düzlemde belli karakter ve huyların oluşmasına yol açmaktadır. Kültür, gruplar aracılığıyla kişilerin ahlaki zihin çerçevelerini şekillendirmektedir. Bu nedenle ahlaki farkındalık, toplumsal anlamlandırma süreci olarak anlaşılmalıdır. Diğer bir deyişle kişinin, bir kararın etik boyutunun farkında olup olmaması, üyesi olduğu sosyal grup içerisinde ortaya çıkan anlamlandırma sürecine bağlıdır (Palazzo vd., 2012). Bu bağlamda etik kararın verilebilmesi için her şeyden önce sürecin farkında olunması gerekmektedir. Kişi, kararının ahlaki boyutunun farkında değilse, sonraki adımlara geçememektedir. Yani bilgiyi normatif bakış açısıyla değerlendiremediği için ahlaki niyet oluşturamamakta ve dolayısıyla etik bir karar verememektedir (Palazzo vd., 2012). Daha basit anlatmak gerekirse insanların zihninde ahlaki hükümlerine yön veren ve toplum tarafından şekillendirilmiş belli kalıplar bulunmaktadır. Kişi, ahlaki bir sorunla karşılaştığında otomatik bir örüntü arayışına girmekte ve durumu sahip olduğu zihinsel kalıplarla eşleştirmeye çalışmaktadır. Bir eşleştirme sağlanırsa buna dayanarak sezgisel bir hüküm vermektedir. Ardından da daha bilinçli, daha üst düzey muhakemesini kullanarak bu içgüdüsel tepkiyi gerektirmektedir (Smith ve Kouchaki, 2022). Diğer bir deyişle insanların etik karar alıp almamaları, gelen bilgileri ahlaki kategorilerde işleme ve kodlama yeteneklerine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında etik körlük, sorunları tanımlamak ve çözmek için kullanılan çerçevelerin entelektüel manzarayı tekellediği ve eldeki sorunları anlama ve çözme yeteneğini engellediği zaman ortaya çıkmaktadır. Yani kişi, dünyayı anlamlandırmak için kullandığı bu zihinsel çerçeveleri hem çözülmesi gereken sorunun kendisi hem de bunu çözenin aracı olarak tanımladığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Aslında bu çerçeveler, günlük yaşam için gereklidir. Bireyin; içinde bulunduğu karmaşık durumları tanımasını, yorumlamasını ve anlamasını; böylelikle uygun eylem planları yapmasını sağlamaktadır. Ancak bu çerçeveler; kültürel değerler, inançlar ve ideolojiler tarafından belirlenir. Toplumla uyum açısından çok yararlı olmakla birlikte bu çerçeveler, sınırların dışında kalan seçenekleri görmeyi zorlaştıran zihinsel engeller, yani kör noktalar oluşturduğu için sınırlayıcıdır (Slomp ve Broad, 2020, s. 233).

Etik körlük, bilinçsiz bir düzeyde gerçekleşmektedir. Bireyler, temel bilgileri fark etme konusundaki sınırlı kapasitelerinden kaynaklanan önyargıların, kararlarını nasıl etkilediğinin farkında bile değildir. Genellikle, örtük

önyargı ve çıkar çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Eşitliği ve çeşitliliği benimseyen bireyler bile farkında olmadan cinsiyete ya da ırka dayalı ayrımcılık yapabilirler. Bu örtük önyargılar tarafsız olmaya çalışan bireylerin bile üstesinden gelmekte zorlandıkları basmakalıp çağrışımlarından kaynaklanmaktadır (Zhang vd., 2015). Örneğin kişiler, üyesi oldukları grubun üyelerine (aynı okuldan mezun olduğu kişilere karşı işe almada daha olumlu yaklaşmak), kendisine (ekibe yaptığı katkıyı abartılı bir şekilde değerlendirerek daha fazla itibar talebinde bulunmak) ya da kendisine fayda sağlayacak kişilere (çıkarcı çatışması) ayrıcalık tanıyabilmektedir. Çıkar çatışmaları dürüst ve etik profesyonellerin bilinçsiz bir şekilde etik olmayan tavsiyelerde bulunmalarına neden olabilmektedir (Banaji vd., 2013, s. 168). Örneğin bir denetçi, denetlediği işletmede gelecekte yönetici olma olasılığı olduğunu düşündüğünde, tarafsız denetim yapma konusunda farkında olmadan etik dışı davranışlar sergileyebilir (Zhang vd., 2015). Diğer bir deyişle insanlar, kişisel çıkarlarıyla ahlaki standartları çeliştirdiğinde gerçeği eğip bükme yolunu tercih etmekte ve dünyayı çıkarlarına uygun bir şekilde görmelerine olanak sağlayacak sahtekârlıklara yönelmektedir (Ariely, 2008, s. 218). Ancak bunu bilinçli bir değerlendirme sonucunda yapmadıkları için insanları cezalandırmak ya da eğitimi vermek etik karar alma davranışının ortaya çıkması için yeterli olmamaktadır (Banaji vd., 2013, s. 158). Bu bilgiler ışığında, sahip olduğu karakteristikler dikkate alındığında Aleksic (2017) etik körlüğü; rasyonelleştirme, rutin ve bilgisizlik olmak üzere 3 boyutta ele almaktadır.

- **Rasyonelleştirme:** İnsanlar, inançlarını ya da eylemlerini gerekçelendirmek için kurgulanmış çeşitli dayanaklardan yararlanır ve genelde bunda oldukça başarılı olurlar. Örneğin bir müvekkil avukatından, yaptığı hatayı kurtarabilecek bir yol olup olmadığını sorduğunda avukat harekete geçer. Bu isteğin alt metninde, “beni kurtarmak için tüm gücünü kullan” mesajı yatmaktadır. Güdülenmiş muhakeme ile hareket eden avukat, kendince yeterli bir delil bulduğunda düşünmeyi sonlandırır. Özetle insan, istediği her şeyi akla uygun duruma getirecek bir yol bulabilir ya da fikir üretebilir (Haidt, 2019, s. 88). Gino ve Ariely (2012) özellikle yaratıcı zihne sahip kişilerin, kendi davranışlarını onaylama eğilimine sahip olduklarını ve bu nedenle etik dışı davranma potansiyellerinin daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Özenle hazırlanmış bahaneler ya da mantıklı açıklamalar, kişinin kendisini kandırma kullandığı savunma mekanizmaları haline gelebilmektedir. Bu tür rasyonelleştirmelere örnek olarak şunlar söylenebilir (Özkalp ve Kirel, 2013, s. 507; Hall, 2009): *Herkes yapıyor, yapabiliyorsan sen de yap, bunu yapmazsam işimi kaybederim ve işim olmazsa kimseye faydam olmaz, ahlaki sorgulamalar için zamanım yok, kimse incinmedi, yaptığının yanlış olduğu bilmiyordum.*

Rasyonelleştirme, algılama sorununu güçlendiren benmerkezci bir süreçtir (Drumwright ve Murphy, 2004, s. 11). Kişi davranışını, kendi çıkarına hizmet edecek ve öz-saygısını korumasına yardımcı olacak şekilde rasyonelleştirmektedir. Araştırmalar, bireylerin hem yanlış yaptım düşüncesine hem de bunun sonucunda ortaya çıkacak olumsuz duygulara karşı oldukça dirençli olduğunu göstermektedir. Rasyonelleştirme aynı zamanda olumsuz bir karar ya da eylemin sorumluluğunu bir dış kaynağa (başka bir kişi, amir, kurum ya da dış baskılar) kaydırmayı içerdiğinden kişinin yanlış bir şey yaptığını kabul etmesinin benliğine vereceği zararı önemli ölçüde engelleyebilir. Bu rasyonelleştirme, zahmetli ve bilinçli olmaktan ziyade otomatik ve tepkisel bir şekilde gerçekleştiğinde kişi, davranışları üzerindeki etkisini ya da ortaya çıkabilecek etik körlüğü fark edemeyebilir (Hall, 2009). Nihayetinde etik dışı davranışlarının farkında olmayan bireyler, doğru olanı yaptıklarına inandıkları için davranışlarını iyileştirmenin yolunu aramazlar (Aleksić, 2017).

- **Rutin:** Davranışsal etik yazını, önceki durumların (bilfiil ya da hayali olarak) mevcut durumları etkilediğini ileri sürmektedir. Geçmiş davranış ve tercihler, kişinin benlik algısını şekillendirmekte ve böylece şimdiki ve gelecekteki davranışlarını etkilemektedir. Yani kişinin geçmişteki etik olmayan seçimleri, kartopu etkisi yaratarak ileriki davranışların etik açıdan önemli ihlaller içermesine ve daha sorunlu olmasına neden olabilmektedir (Chugh ve Kern, 2016, s. 84). İşletmelerdeki etik problemler ise bireyleri aşarak daha kurumsal bir nitelik kazanmaktadır. Yani işyerinde etik dışı davranışlar, kurumsal emirlerin yerine getirilmesinden ya da kurumsal çıkarlar nedeniyle suiistimallere göz yumulmasından kaynaklanabilmektedir. Yönetim, bu tür davranışlara gizli (göz yumma, kullanılan araçlara bakılmaksızın sonuca odaklanma vb.) ya da açık bir şekilde rıza göstererek etik dışı davranışları resmi olarak onaylamakta ve tekrarlanmasına neden olmaktadır (Brief vd., 2012, s. 472). Ayrıca etik olmayan uygulama ne kadar sıklıkla tekrar edilirse, kişilere o kadar normal görünmeye başlamaktadır (Kump ve Scholz, 2022, s. 2). Benzer şekilde Ashforth ve Anand (2003) örgütsel yolsuzlukların; kurumsallaşma (yozlaşmış karar ya da eylemlerin süreçlere yerleşerek rutin bir hâl alması), rasyonelleştirme (yolsuzluğu haklı çıkarma hatta değerli kılma) ve sosyalizasyon (bu davranışları örgüte yeni katılanlara da kazandırma) olmak üzere birbirini güçlendiren üç sürecin etkisiyle olağan duruma getirildiğini ifade etmektedir. İşletmelerde, etik kişileri etik olmayan seçimler yapmak zorunda bırakarak etik körlüğün rutin hale gelmesine sebep olan bazı durumlara rastlamak mümkündür (Carucci, 2016). Bu durumların başında

konuşmak güvenli değil algısının hâkim olması gelmektedir. Açık kapı politikası olsa bile bazen liderlerin eylemleri, etik kaygıları dile getirmek için gereken cesareti engelleyebilir. Çalışanlar, konuşmanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini düşündüklerinde ya da karşılığında görecekları tepkilerden çekindiklerinde susmayı tercih edebilirler. İnsanların etik standartlardan ödün vermesine neden olan etmenlerden birisi de *gerçekçi olmayan iş hedeflerine ya da son teslim tarihlerine uyma baskısı*, kişinin kariyerini ilerletme arzusu ve kişinin geçimini koruma endişesi sayılabilmektedir (April vd., 2010). Wels vd. (2019), yüksek ve zorlu hedeflerin performansı arttırdığını kabul etmekle birlikte sonuç odaklı amaçlar belirlendiğinde insanların olumsuz bir sonucu engellemek için aşırı güdülendiklerini ve yetersiz kalmamak için her çareye başvurduklarını tespit etmişlerdir. Netice itibarıyla çalışanların etik dışı davranışları, yönetim tarafından gizli ya da alenen onaylanmaya başlandığında çalışanlar bu duruma boyun eğmeye başlar. Böylelikle bu uygulamalar, rutin süreçlerin ve günlük örgütsel yaşamın bir parçası haline gelerek kurumsallaşmaktadır (Brief vd., 2012, s. 473). Bu nedenle, işletmeler amaçlarını daha geniş tanımlayarak ve çalışanlar tarafından adil ve ulaşılabilir olarak algılanan hedefler belirleyerek etik dışı davranışları azaltabilirler.

- **Bilgisizlik:** Etik dışı davranışlar hakkında yapılan araştırmalarda, genellikle aktörlerin davranışlarını ya da eylemlerini etik dışı olarak kabul etmedikleri görülmektedir. Bu durum, insanların etik bakış açısı bakımından kısıtlı oldukları ve öngörülebilir bir şekilde etik kör noktalara maruz kaldıkları için kararlarının etik boyutunu kavrayamadıklarını göstermektedir. Özellikle rutin süreçlerin, çok kişinin katılımını gerektirmesi ve etik olmayan görevleri birlikte yürüten çalışanların genel sonuç katkılarını tam olarak fark edememeleri, bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu nedenle de eylemlerinin sonuçlarından kendilerini sorumlu hissetmeyebilmektedirler (Kump ve Scholz, 2022). Bunun dışında ise bireyler, başkalarına karşı kasıtlı olarak ayrımcılık yapmayabilir ancak sevdiklerine öncelik verdiklerinde (nepotizm, kayırmacılık vs.), bu bağlardan yoksun olan kişilere karşı bilinçsizce ayrımcılık yapmakta ama bu insanlara verdikleri zararları fark etmemektedir (Sezer vd., 2015). Arkadaşına ya da tanıdığı yardım etme isteğinin, tanımadığı insanların işe alınma şansını etkileyebileceği hatırlanmadığı sürece kişi, eylemlerinin sonuçlarını sorgulamayacaktır (Epley ve Kumar, 2019).

2.2. Etik Körlük ile İşle Bütünleşme ve Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişki

Günümüzde işletmelerin başarısı, ekonomik performanslarının yanı sıra etik ilkelere göre yönetilmeleriyle de ölçülmektedir. Etik değerlerin; karar süreçlerine, faaliyetlere, politikalara ve davranışlara uygulanması, sorumluluk düzeyine bakılmaksızın işletmedeki herkes için önem taşımaktadır (Grigoropoulos, 2019). Özellikle karmaşık sorunların çözümü için sağduyulu etik kararların alınmasında; bilgi, idrak, sezgi ve bağlam oldukça önem taşımaktadır (Newman ve Blanchard, 2020, s. 129). Bu bağlamda etik ilkelere bağlı, rasyonel düşünebilen ve duygusal olarak gelişmiş bireylerin varlığı sadece toplumu değil, işverenleri de yakından ilgilendirmektedir. Ancak yine de etiğin önemini kavranabilmesi için iş yaşamında büyük krizlerin yaşanması gerekmiştir. Özellikle 2000'li yıllarda Enron ve Lehman Brothers gibi kurumların sebep olduğu finansal krizler, yasal düzenlemelerin yapılmasını ve etiğin önemini anlaşılmasını sağlayan önemli dönüm noktalarıdır (Canbulut, 2020). Art arda yaşanan etik dışı davranışların tetiklediği krizler; bireylerin neden, nasıl ve hangi koşullar altında etik kararlar aldığını ve bunu ne zaman yapamadıklarını açıklayan teoriler geliştirilmesine neden olmuştur. Bu teoriler, yöneticilerin ve çalışanların etik davranmak ya da işletmenin çıkarını korumak arasında tercih yapmak gibi etik ikileme karşılaştıklarında, hangi psikolojik tepkilerin etkisinde kaldıklarını açıklamaya çalışmaktadır (Bazerman ve Tenbrunsel, 2011, s. 4). Bu çalışma kapsamında etik bir ikileme karşı karşıya kalan bireylerin işle bütünleşme ve duygusal bağlılık düzeylerine bağlı olarak vereceği tepkiler arasında ilişki olacağı düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle işle bütünleşme ve duygusal bağlılık durumlarının, etik körlüğe meyletme durumuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

İşle bütünleşme kavramı, "kişiliğin bilişsel, duygusal ve fiziksel olarak işe aktarılması" olarak tanımlanmaktadır (Christian vd., 2011, s. 97). İşle bütünleşmeden bahsedilebilmesi için fiziksel, duygusal ve bilişsel bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir. Bütünleşmenin sağlanması; çalışanların sahip oldukları yetenekleri ve enerjileri işlerine yönlendirerek zihinsel dinçlik duygusu hissetmelerini sağlamaktadır. İşini benimseyerek çalışanlar, tüm dikkatlerini işe yoğunlaştırdıkları için dikkat dağıtabilecek dış etkenlerden de uzaklaşabilmektedirler (Deese, 2009, s. 3). Bu anlamda işle bütünleşmenin, çalışanlar üzerinde yarattığı olumlu duygular örgütsel düzeyde de olumlu sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. İşiyile bütünleşen kişilerin, öncelikle bireysel düzeyde kendileriyle ve işleriyle gurur duydukları ve örgütsel başarıya odaklı şekilde sorumluluklarına daha fazla bağlanarak çalıştıkları görülmektedir (Erim, 2009, s. 146). Bu sorumluluk duygusuna bağlı olan kişilerin, karar

verme süreçlerinde daha rasyonel davranışları ve işlerine zarar verebilecek etik dışı davranışlardan uzaklaşmaları mümkün olacaktır. Dolayısıyla kararların etik boyutlarını tam olarak idrak edememe ve bilinçli yapılan tercihler arasında tutarsızlıkla karşılaşma gibi etik körlüğe yönelik durumların ortaya çıkma olasılığının azalması beklenebilir. Bunun yanı sıra işle bütünleşme düzeyinin artmasıyla birlikte kişilerin, yalnızca işine odaklanarak diğer etkenleri göz ardı etmesi ve etik körlüğe meyletmesi de söz konusu olabilir. Etik körlük ölçeğinin geliştirilmesiyle birlikte bu durumun tespit edilmesi de mümkün olacaktır. Öte yandan çalışanların örgütlerine yönelik güçlü bir aidiyet hissettikleri durumu açıklayan duygusal bağlılık düzeyinin yüksek olması halinde de etik körlüğün azalması beklenebilir. İşe yönelik duygu durumlarını açıklayan işle bütünleşmenin yanı sıra örgüte yönelik duygu durumlarının da karar verme süreçleriyle ilişkili olduğu görülmektedir (Köylü ve Gündüz, 2019, s. 279). Duygusal bağlılığı yüksek kişiler, kendilerini örgütün bir parçası olarak görme eğilimindedir. Bu durum, kişi ile örgüt arasında etik değerler itibarıyla de bir uyumun olduğunu gösterebilmektedir. Ancak işle bütünleşme durumunda olduğu gibi örgüte ilişkin duygusal bağlılık düzeyi artan kişilerin, örgütün çıkarları söz konusu olduğunda etik dışı sayılabilecek diğer etmenlere karşı körleşmesi mümkün olabilir. Bu düşünceden hareketle çalışma kapsamında, bu durumların tespitine yönelik analizlere de yer verilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmannın çalışma grubu, veri toplama aracı ve veri analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Çalışma Grubu

Ölçek uyarlama amacıyla yürütülen bu çalışmanın evreni hali hazırda kamu sektörü, özel sektör ya da kendi işinde çalışan kişiler olarak tanımlanmış ancak evrenin çok büyük olması nedeniyle örneklem seçilmesine karar verilmiştir. Ölçek uyarlama sürecinde; Çorum, Yozgat ve Ankara illerinde ikamet eden kamu ve özel sektör yöneticileri, çalışanları ve kendi işinin sahibi olan kişilerle kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak farklı çalışma grupları oluşturulmuştur. Çalışma gruplarından toplanan verilere, yüz yüze ve çevrim içi olarak karma şekilde ulaşılmıştır.

Ölçek uyarlama çalışmalarında temel olarak kapsam, yapı ve ölçüt geçerliklerine ihtiyaç duyulduğu için araştırma kapsamında farklı çalışma grupları oluşturulmuştur. Ölçek uyarlama sürecinde ilk etapta dil (kapsam) geçerliliğini sağlamak üzere dil ve alan uzmanlarının katılımıyla bir grup oluşturulmuş ve ölçek maddeleri Türkçeye hazır duruma getirilmiştir. Hazırlanan ölçek maddelerini içeren bir anket formu pilot çalışma kapsamında 52 kişiden oluşan bir gruba uygulanmıştır. Ardından ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek için 200 kadın ve 350 erkekten oluşan toplam 550 kişiden (çalışan, yönetici ve iş sahibi) veri toplanmıştır. Yapı geçerliliğini test etmek amacıyla kullanılan faktör analizlerinde en az ölçekteki madde sayısının on katı kadar katılımcıya ulaşılması gerektiği kabul görmektedir (Kline, 2011, s. 11). Ölçeğin madde sayısı itibarıyla (13 madde) araştırmadaki çalışma grupları dikkate alındığında geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılabilmesi için gerekli görülen katılımcı sayısına ulaşıldığı düşünülmektedir. Araştırmannın ölçüt geçerliliğini test etmek için ise 54'ü kadın ve 78'i erkek olmak üzere 132 kişiden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda etik körlük ölçeğinin uyarlanma sürecinde toplam 734 kişiden oluşan çalışma grupları oluşturulmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları

İş yerlerinde etik körlük durumunu ölçmek amacıyla yürütülen bu çalışmada Aleksic (2017) tarafından geliştirilen *İş Yerinde Etik Körlük-İYEK (Ethical Blindness at Work) Ölçeği* kullanılmıştır. Uygun ölçek seçilirken ölçeğin, belirlenen ihtiyacı giderebilme potansiyeli ve geçerlik-güvenirlik açısından yeterlilik ölçütü dikkate alınmıştır (Seçer, 2015, s. 68). Özgün ölçek 13 madde ve üç boyuttan oluşan yedili Likert Tipi bir ölçektir. Katılımcıların ölçekten aldığı puanın artması, etik körlük davranışlarının yükseldiğini göstermektedir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin özgün şekliyle ilgili verilen bu bilgilere sadık kalınmıştır. Ancak yabancı kaynaklı ölçeklerin Türkçeye uyarlanması durumunda Türk kültürüne uygunluğunu sağlayabilmek amacıyla yedi ya da sekiz seçeneğe ölçeklerden ziyade beş seçeneğin tercih edilmesinin daha uygun olduğu kabul edilmektedir (Seçer, 2015, s. 67). Bu uyumu sağlayabilmek amacıyla ölçeğin çeviri işlemleri tamamlanıp son şekli verildikten sonra beşli Likert Tipinde uygulanmıştır. Böylece ölçek maddeleri (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde puanlanmıştır.

İYEK ölçeği formunun ölçüt geçerliliğini test etmek için beşli Likert formatında olan İşle Bütünleşme Ölçeği ve Duygusal Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. *İşle Bütünleşme Ölçeği (Utrecht Work Engagement Scale/UWES)*, Schaufeli vd. (2002) tarafından geliştirilmiş ve Bal (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 17 ifadeden oluşan

ölçek formunun 6 maddesi azim, 5 maddesi adama ve 6 maddesi benimseme boyutlarını ölçmektedir. *Duygusal Bağlılık Ölçeği*, Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen ve Wasti (2000) tarafından Türkçeye uyarlanan üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Toplam 6 ifadeden oluşan duygusal bağlılık ölçeği beşli Likert formatında değerlendirilmiştir.

3.3. Veri Analizi ve İşlem

Ölçek uyarlama çalışmaları, yabancı dilde geliştirilmiş bir ölçeğin dil ve kültür eş değeri sağlanarak başka bir dilde kullanılabilir duruma getirilmesini ifade etmektedir (Seçer, 2015, s. 65). Geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmek için özellikle çeviri sürecinde dil unsuruyla birlikte kültür farklılığının da dikkate alınarak hareket edilmesi gerekmektedir (Seçer, 2015, s. 66). Bu nedenle ölçeğin dil eşdeğerliliğini sağlama sürecinde alan ve dil uzmanlarının katılımıyla bir ekip oluşturulması önem taşımaktadır. Seçer'e (2015, s. 68) göre doğru sonuçlara ulaşabilmek için en az 2 Türkçe ve Türk Dili Uzmanı, 6 yabancı dil uzmanı ve 2 alan uzmanı sürece katkı sağlamalıdır. Bahsi geçen bilgiler dikkate alınarak İş Yeri Etik Körlük ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmasında alan uzmanları, İngilizce dil uzmanları ve Türkçe dil uzmanları sürece dâhil edilmiştir.

İş Yeri Etik Körlük (İYEK) Ölçeğinin Türkçe uyarlama çalışmalarına başlamadan önce ilgili araştırmacıdan, ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasında kullanılabilmesine ilişkin gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca anket formuna son şekli verildikten sonra Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'na başvurularak (Karar No: 21/10 ve Tarih: 21.04.2021) etik kurul izni de alınmıştır. İzin sürecinin tamamlanmasının akabinde ölçek uyarlama çalışmalarına başlanmıştır. İlk olarak ölçeğin dil geçerliliğini sağlamaya yönelik çeviri süreci başlatılmıştır. Çeviri sürecinde öncelikle birbirinden bağımsız iki farklı Çeviri Bilim Uzmanı ölçek maddelerini Türkçeye çevirmiştir. Ardından çevirisi yapılan ölçek sürümleri, ölçeğin niteliği de dikkate alınarak araştırmacılar tarafından incelenip en uygun ifadelerle tek ölçek formu haline getirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunu incelemek üzere bir Türk Dili ve Edebiyatı uzmanından ve Yönetim ve Organizasyon alanında uzman bir akademisyenden görüş alınmıştır. İlgili uzmanların görüşleriyle birlikte sunduğu inceleme raporu farklı birer Çeviri Bilim Uzmanına, Türkçe alan uzmanına ve Yönetim ve Organizasyon alan uzmanına yönlendirilerek sonuçların uygunluğu doğrulanmıştır. Bu aşamada Çeviri Bilim Uzmanı yapılan çevirinin dil uygunluğunu; Türkçe alan uzmanı çeviri ifadelerinin dil bilgisi ve anlam uygunluğunu ve Yönetim ve Organizasyon alan uzmanı ise ölçek maddelerinin kuramsal çerçevesinin uygunluğunu incelemiştir. Türkçe çevirisi tamamlanan ölçek maddeleri, İngilizceye hâkim olan iki Çeviri Bilim uzmanı tarafından hedef dilden kaynak dile (Türkçeden İngilizceye) çevrilerek özgün ölçek maddeleriyle karşılaştırılmıştır. Bu aşamada özgün ölçek maddeleri ile Türkçeden geri çevirme yöntemiyle elde edilen maddeler arasında önemli düzeyde bir farklılık gözlenmediği için çeviri işlemleri tamamlanarak ölçeğe ilk şekli verilmiştir.

Çeviri süreci sonrasında ulaşılan ölçek formu, örneklem grubuna uygulanmadan önce 52 kişiden oluşan pilot bir uygulama ile test edilmiştir. Pilot uygulamadan elde edilen verilerle ölçeğin iç tutarlılık değerleri ve madde toplam korelasyon değerleri incelenmiştir. Sonuçlara göre ölçeğin iç tutarlılık oranı ($\alpha < .70$) ve madde toplam korelasyon değerleri ($r > .30$) itibarıyla sorunlu bir madde olmadığı tespit edilmiştir (Seçer, 2015, s. 75). Böylece ölçeğe son şekli verilip geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmak üzere anket formu hazırlanarak örneklem grubuna uygulanmıştır. Geçerlik analizleri kapsamında ölçeğin Türk kültürüne yönelik yapı geçerliliği açıklayıcı (AFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizleri vasıtasıyla test edilmiştir. Ölçüt geçerliliğini incelemek için İşle Bütünleşme Ölçeği ve Duygusal Bağlılık Ölçeği ile arasındaki korelasyonlara bakılmıştır. Güvenirlik analizleri için ise iç tutarlılık analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, öncelikle çalışmanın katılımcılarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ardından, çeviri süreci tamamlanan İYEK ölçeğinin SPSS ve AMOS programları yardımıyla yürütülen geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında yapı geçerliliği, ölçüt geçerliliği ve güvenilirlik analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin farklı illerinde ikamet eden kamu kurumlarında ve özel kurumlarda çalışanlar ve yöneticiler ile iş sahipleri olmak üzere toplam 550 kişi oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	Değişken	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	200	36,4
	Erkek	350	63,6
	Toplam	550	100,0
Medeni Durum	Evli	263	47,8
	Bekar	287	52,2
	Toplam	550	100,0
Çalışma Alanı	Kamu	223	40,5
	Özel Sektör	200	36,4
	Kendi İşim	127	23,1
	Toplam	550	100,0
Yaş	18-23 Yaş Arası	75	13,6
	24-29 Yaş Arası	126	22,9
	30-35 Yaş Arası	134	24,4
	36-41 Yaş Arası	92	16,7
	42-47 Yaş Arası	79	14,4
	48 Yaş ve Üzeri	44	8,0
	Toplam	550	100,0
Toplam Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	52	9,4
	1-5 Yıl Arası	111	20,2
	6-10 Yıl Arası	101	18,4
	11-15 Yıl Arası	80	14,5
	16 Yıl ve Üzeri	206	37,5
	Toplam	550	100,0
Mevcut İş Yerinde Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	87	15,8
	1-5 Yıl Arası	192	34,9
	6-10 Yıl Arası	112	20,4
	11-15 Yıl Arası	83	15,1
	16 Yıl ve Üzeri	76	13,8
	Toplam	550	100,0
Gelir	1000 TL ve Altı	41	7,5
	1001-3000 TL Arası	125	22,7
	3001-5000 TL Arası	142	25,8
	5001-7000 TL Arası	116	21,1
	7001-9000 TL Arası	56	10,2
	9001 TL ve Üzeri	70	12,7
	Toplam	550	100,0

Tablo 1'e göre katılımcıların gelir düzeyleri dikkate alındığında yoğunluğun 3001-5000 TL aralığında (%25,8) olduğu görülmektedir. Cinsiyet itibarıyla katılımcıların %63,6'sı erkeklerden oluşurken yaş itibarıyla ise %24,4'ü 30-35 yaş grubu aralığında yer almaktadır. Meslek hayatındaki toplam çalışma süresi olarak en fazla katılımcının 16 yıl ve üzerinde (%37,5) olduğu ve çalışmakta oldukları kurumdaki çalışma sürelerinin ise ağırlıklı olarak 1-5 yıl arasında (%34,9) olduğu görülmektedir.

4.2. Yapı Geçerliliği

Ölçek uyarlama sürecinde yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi yapılmaktadır. Bu bölümde de İYEK ölçeğinin faktör yapısını belirlemek amacıyla yapılan AFA ve ölçeğin özgün sürümündeki faktör yapısına ilişkin model uyumunun incelenmesi amacıyla yapılan DFA bulgularına yer verilmiştir (Seçkin, 2015, s. 2).

4.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizinden Elde Edilen Bulgular

İYEK ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek üzere SPSS programında, temel bileşenler ve direct oblimin döndürme yöntemleri kullanılarak AFA yapılmıştır. Bu kapsamda, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değerinin 0,837 ($p > .60$) olduğu ve faktör analizi yapılabilmesi için yeterli örneklem büyüklüğünün sağlandığı belirlenmiştir. Bartlett küresellik testinin 2454,691 ($p = .000 < .001$) düzeyinde anlamlı olması ise maddeler arası korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 330). Bu sonuçlar, verilere faktör analizi uygulanabileceğini göstermektedir. Yapılan analiz sürecinde, faktörlerin oluşması için öz değerlerin birden büyük olması sağlanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 330). Bu doğrultuda yapılan AFA sonuçlarına ilişkin değerler ise Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. İYEK Ölçeğine İlişin AFA Sonuçları

Maddeler	Rasyonelleştirme	Rutin	Bilgisizlik
İşimi korumak için kişisel değerlerime aykırı görevler yapmak zorunda kalıyorum. (<i>Kişisel Değerlere Aykırılık</i>)	0,769		
İş arkadaşlarımı korumak için etik dışı davranışlarda bulunmak zorunda kalıyorum. (<i>Arkadaşları Korumak</i>)	0,818		
"Ben yapmazsam nasılsa başkası yapacak" düşüncesi etik olmayan davranışlar yaptığımda beni rahatlatır. (<i>Nasılsa Başkası Yapacak</i>)	0,654		
Baskı altında olduğum için değerlerime aykırı şeyler yapmak zorunda kalıyorum. (<i>Baskı Altında Olmak</i>)	0,788		
Neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda kararsızlık içerisinde kaldığım oluyor. (<i>Neyin Doğru Olduğu</i>)	0,539		
Tecrübeli olduğum görevleri yerine getirirken etik olup olmadığını sorgulamıyorum. (<i>Tecrübe</i>)		0,819	
İşimle ilgili standart prosedürleri uygularken, bu prosedürlerin etik olup olmadığını sorgulamıyorum. (<i>Standart Prosedür</i>)		0,853	
Günlük sıradan kararlar verirken etik sorgulamalar yapmıyorum. (<i>Günlük Kararlar</i>)		0,805	
Yaptığım eylemlerin etik yönüne genellikle dikkat etmiyorum. (<i>Etik Yön</i>)		0,594	
Farkında olmadan etik dışı bir şey yaptığımda bir süre sonra yanlış yaptığımı anlıyorum. (<i>Farkında Olmamak</i>)			0,765
Deneyim eksikliği nedeniyle istemeden etik olmayan şeyler yapabiliyorum. (<i>Deneyim Eksikliği</i>)			0,824
Neyin doğru sayıldığını bilmediğim için etik olmayan şeyler yapabiliyorum. (<i>Doğruyu Bilmemek</i>)			0,780
İstemeden etik olmayan şeyler yapabiliyorum. (<i>İstemeden Yapmak</i>)			0,778
Açıklanan Varyans Yüzdeleri	32,726	14,077	13,517
Toplam Açıklanan Varyans (%)			60,321

Yapılan AFA sonuçlarına göre on üç maddeden oluşan İYEK ölçeğinin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve faktörlerin, toplam varyansın %60,321’ini açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan ilk beş madde rasyonelleştirme boyutunu, sonraki dört madde rutin boyutunu ve son dört madde bilgisizlik boyutunu oluşturmaktadır. Tablo 2’de de görüldüğü üzere birinci faktör %32,726, ikinci faktör %14,077 ve üçüncü faktör %13,517 oranında varyansı açıklamaktadır. Madde faktör yük değerleri itibarıyla bakıldığında ise değerlerin 0,539 ile 0,853 aralığında iyi bir düzeye ($p > 0,32$) sahip olduğu görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2018). Faktörler itibarıyla bakıldığında ise rasyonelleştirme boyutunda 0,539 ile 0,818 arasında, rutin boyutunda 0,594 ile 0,853 arasında ve bilgisizlik boyutunda 0,765 ile 0,824 olduğu belirlenmiştir. Bu faktörler arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere yapılan korelasyon analizi sonuçları da Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. İYEK Ölçeğinin Faktörler Arası Korelasyon Sonuçları

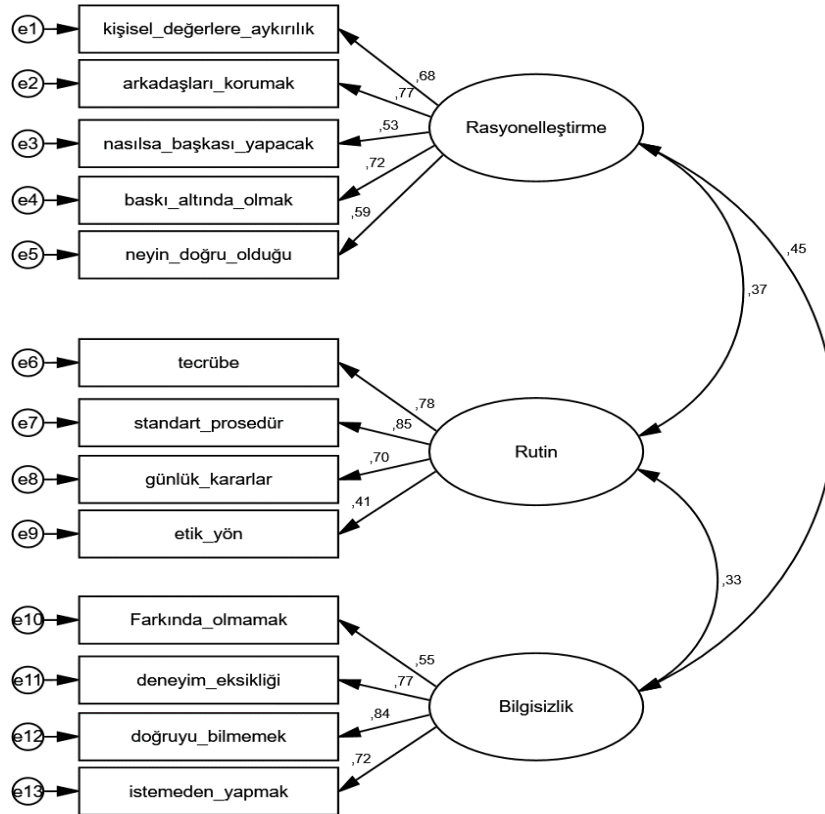
Faktör	1	2	3
(1) Rasyonelleştirme	1		
(2) Rutin	0,253**	1	
(3) Bilgisizlik	0,273**	0,272**	1

**p<.01 düzeyinde anlamlı

İYEK ölçeğinin alt boyutları arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Korelasyon değerlerinin zayıf düzeyde olmasına rağmen anlamlı olabileceğini belirten Gürbüz ve Şahin (2018, s. 262), bu durumun örneklem sayısından kaynaklanabildiğini ifade etmiştir. Örneklem sayısının 200'ün üzerinde olduğu çalışmalarda zayıf aralığında yer alan korelasyon değerlerinin anlamlı çıkabileceğine vurgu yapmıştır. Bu sonuçlar İYEK ölçeğinin 13 maddeden oluşan üç faktörlü yapısının geçerli olduğunu göstermektedir.

4.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizinden Elde Edilen Bulgular

AFA sonucunda İYEK ölçeğinin üç faktörlü yapıya sahip olduğu belirlendikten sonra model uyumunu incelemek amacıyla AMOS 24.0.0 programı kullanılarak DFA yapılmıştır. DFA yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan ön analizler kapsamında, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının +1,5 ile -1,5 aralığında olduğu ve veri setinin normal dağılım varsayımına uygun olduğu söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2018, s. 341; Büyüköztürk, 2002, s. 480). Bu durumda verilerin DFA yoluyla analiz edilmeye uygun olduğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda İYEK ölçeğine ilişkin standardize edilmiş değerleri gösteren DFA analizi sonucuna ait path diyagramı Şekil 2'de görüldüğü gibidir.

Şekil 2. İYEK Ölçeğine İlişkin DFA Sonuçları

CMIN/DF=2,712; p=,000; RMSEA=,056; CFI=,956; GFI=,954; AGFI=,932; TLI=,944

Şekil 2'ye göre İYEK ölçeğine ilişkin uyum kriterleri istenilen düzeylerde olduğu için modifikasyon işlemine gerek duyulmamıştır. Modele yönelik diğer bilgiler de Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. İYEK Ölçeğinin Modele Yaptığı Katkıların Katsayıları

Maddeler	Faktörler	β_1	C.R.	R ²	Hata
Kişisel Değerlere Aykırılık	Rasyonelleştirme	0,68		0,46	
Arkadaşları Korumak	Rasyonelleştirme	0,77	14,284**	0,59	0,73
Nasıl Başkası Yapacak	Rasyonelleştirme	0,53	10,601*	0,28	0,64
Baskı Altında Olmak	Rasyonelleştirme	0,72	13,704**	0,52	0,77
Neyin Doğru Olduğunu Bilmemek	Rasyonelleştirme	0,59	11,771	0,35	0,69
Tecrübe	Rutin	0,78		0,62	
Standart Prosedür	Rutin	0,85	17,541	0,72	0,58
Günlük Kararlar	Rutin	0,68	15,608**	0,49	0,55
Etik Yön	Rutin	0,42	9,080**	0,17	0,55
Farkında Olmamak	Bilgisizlik	0,55		0,30	
Deneyim Eksikliği	Bilgisizlik	0,77	12,141**	0,56	0,12
Doğruyu Bilmemek	Bilgisizlik	0,84	12,506**	0,71	0,13
İstmeden Yapmak	Bilgisizlik	0,72	11,734**	0,52	0,11

β_1 Standartlaştırılmış katsayılar, **p<0.01

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde etik körlüğün rasyonelleştirme boyutu üzerine en çok etki eden maddenin “İş arkadaşlarımı korumak için etik dışı davranışlarda bulunmak zorunda kalıyorum” (0,77); rutin boyutu üzerine en çok etki eden madde “İşimle ilgili standart prosedürleri uygularken, bu prosedürlerin etik olup olmadığını sorgulamıyorum” (0,85); bilgisizlik boyutu üzerine en çok etki eden madde ise “Neyin doğru sayıldığını bilmediğim için etik olmayan şeyler yapabiliyorum” (0,84) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Şekil 2 dikkate alındığında rasyonelleştirme ile rutin boyutları arasında 0,37 değerinde, rutin ile bilgisizlik boyutları arasında 0,33 değerinde ve rasyonelleştirme ile bilgisizlik boyutları arasında 0,45 değerinde anlamlı bir ilişki gözlenmektedir ($t>2,56$ ve $p<0,01$). Benzer şekilde her bir maddenin modele katkısının da anlamlı olduğu görülmektedir. Hata varyansları itibariyle çok yüksek değere sahip bir madde de bulunmamaktadır.

DFA sonuçları itibariyle ölçek uyumu değerlendirilirken uyum iyiliği değerleri de dikkate alınmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. İYEK Ölçeğinin DFA Modeline Ait Uyum İyiliği İndeksleri

İndeks	İyi Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Araştırma Bulgusu	Sonuç
χ^2/df	≤ 3	≤ 5	2,712	İyi Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$ (0,10)	0,056	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,10$	0,049	İyi Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,932	Kabul Edilebilir Uyum
NNFI (TLI)	$0,95 \leq NNFI \leq 1$	$0,90 \leq NNFI < 0,95$	0,944	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1$	$0,90 \leq CFI < 0,95$	0,956	İyi Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,954	İyi Uyum
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$	0,932	İyi Uyum
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI < 0,95$	0,956	İyi Uyum
RFI	$0,95 \leq RFI \leq 1$	$0,90 \leq RFI < 0,95$	0,915	Kabul Edilebilir Uyum

Üç faktörden ve 13 maddeden oluşan İYEK ölçeğinin model uyumuna ilişkin χ^2/df değerinin 2,712 olduğu görülmüştür. Uyum iyiliği değerleri itibariyle ise RMSEA= 0,056; CFI= 0,96; GFI= 0,954; AGFI=0,932; TLI=0,944; $p=0,000$ ve SRMR= 0,049 olarak istenilen sınırlar içerisinde bulunmuştur. Değer aralıkları

kapsamında, χ^2/df , SRMR, CFI, GFI, AGFI ve IFI değerlerinin iyi uyum düzeyine; RMSEA, NFI, NNFI ve RFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek üzere son olarak yakınsak geçerliliği test edilmiştir. Yakınsak geçerliliğinin sağlanabilmesi için ortalama varyans (AVE) ve bileşik güvenirlik (CR) değerleri dikkate alınarak üç şartın sağlanması beklenmektedir. Buna göre AVE değerlerinin 0,50 ve üzerinde olması, CR değerlerinin ise 0,70 ve üzerinde olması ve CR değerlerinin AVE değerlerinden yüksek olması gerekmektedir (Byrne, 2016). Ancak Fornell ve Larcker (1981, s. 46), AVE değerlerinin 0,5'in altında olması durumunda da kabul edilebileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Hair vd. (2009) de CR değerlerinin 0,6'dan büyük olması durumunda AVE değerlerinin 0,5'ten küçük çıkmasının kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Buna göre AVE<0,5 olması durumunda CR>AVE şartı sağlanıyorsa yakınsak geçerliliği kabul edilebilmektedir. Bu bilgiler ışığında Tablo 5'teki sonuçlar da dikkate alındığında AVE değerlerinin 0,44 ile 0,53 ($AVE_{\text{rasyonel}}=0,44$; $AVE_{\text{rutin}}=0,50$ ve $AVE_{\text{bilgisizlik}}=0,53$) aralığında ve CR değerlerinin 0,79 ile 0,82 ($CR_{\text{rasyonel}}=0,80$; $CR_{\text{rutin}}=0,79$ ve $CR_{\text{bilgisizlik}}=0,82$) aralığında kabul edilebilir olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu bulgular dikkate alındığında İYEK ölçeğinin üç boyuttan ve 13 maddeden oluştuğu belirlenmiştir.

4.3. Ölçüt Geçerliliği

İş Yerinde Etik Körlük Ölçeğinin ölçüt geçerliliği için İşle Bütünleşme Ölçeği ve Duygusal Bağlılık Ölçeği ile arasındaki korelasyon düzeylerine bakılmış ve ulaşılan bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. İYEK Ölçeğinin Ölçüt Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Ölçek/Faktör	1	2	3	4	5	6	7
İş Yerinde Etik Körlük							
1.Rasyonelleştirme	1	0,504**	0,517**	-0,364**	-0,284**	-0,189*	-,252**
2.Rutin		1	0,553**	-0,155**	-0,122**	-0,227**	-,192**
3.Bilgisizlik			1	-0,197*	-0,127*	-0,128*	-,189*
İşle Bütünleşme							
4.Azım				1	0,860**	0,660**	0,477**
5.Adama					1	0,715**	0,550**
6.Benimseme						1	0,481**
Duygusal Bağlılık							1
7.Duygusal Bağlılık							

*p<0,05 ve **p<0,01

İYEK Ölçeği ile işle bütünleşme ölçeği ve duygusal bağlılık ölçeği arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda İYEK ölçeğinin ölçüt geçerliliğine sahip olduğu söylenebilir.

4.4. Güvenirlik Analizinden Elde Edilen Bulgular

İYEK ölçeğinde yer alan maddelerin, toplam ölçek puanı içerisindeki payını ve bir bütün olarak ölçekle ilişkilerini belirlemek amacıyla madde toplam korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 7). Sonuçlar itibariyle İYEK ölçeğinin, 0,70'ten büyük bir değer olması gerektiği kabul edilen cronbach alpha değerinin 0,820 olduğu tespit edilmiştir (Büyüköztürk, 2007, s. 41).

Tablo 7. İYEK Ölçeğine İlişkin Madde Analizi Sonuçları

Maddeler	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (S.S.)	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Alfa
Kişisel Değerlere Aykırılık	1,73	0,976	0,427	0,810
Arkadaşları Korumak	1,66	0,894	0,491	0,806
Nasılsa Başkası Yapacak	1,40	0,849	0,363	0,814
Baskı Altında Olmak	1,66	0,973	0,461	0,807
Neyin Doğru Olduğunu Bilmemek	1,93	0,899	0,530	0,803
Tecrübe	2,10	1,304	0,499	0,805
Standart Prosedür	2,10	1,232	0,526	0,802
Günlük Kararlar	2,14	1,252	0,499	0,804
Etik Yön	1,92	1,230	0,336	0,820
Farkında Olmamak	2,48	1,000	0,343	0,816
Deneyim Eksikliği	2,04	1,015	0,497	0,805
Doğruyu Bilmemek	1,87	1,023	0,568	0,799
İstmeden Yapmak	1,94	0,967	0,485	0,806

Tabloda verilen değerler itibarıyla İYEK ölçeğinin toplam korelasyon değerleri 0,30'un üzerindedir. Bu sonuç doğrultusunda ölçekten madde çıkarılmasına ihtiyaç duyulmamıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 157).

5. SONUÇ

Bu çalışmada etik ve etik olmayan davranışı farklı bir açıdan değerlendirmek hedeflenmiştir. Genelde insanların; kişisel çıkarlarını korumak, işyerinde/toplumdaki statüsüne zarar gelmesinden çekinmek ya da müdahalenin etkisiz olduğunu düşünmek vb. bilinçli bir değerlendirme sonucunda etik dışı davranışlara yöneltilen ya da kendilerinin dışında gerçekleşen etik dışı davranışlara göz yumdukları bilinmektedir. Ancak etik dışı davranışlar her zaman kasıtlı ya da bilinçli bir şekilde gerçekleşmemektedir. Etik körlük kavramı, insanların kararlarının etik olmayan sonuçlarını kavramakta başarısız oldukları ve farkında olmadan etik dışı davranabilecekleri görüşünden hareket etmektedir. Bu bağlamda kararın etik sonuçlarını tam olarak anlayamamaktan kaynaklanan etik dışı davranışın, etik sonuçların farkında olduğu ancak dile getirmekten ya da müdahale etmekten kaçınıldığı durumlardan ayrıştırılmasında fayda olduğu düşünülmektedir. Kişilerin kararlarının ahlaki sonuçlarını kavramalarına engel olan faktörleri belirlemek ve çözümlenebilmek için geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçeğin Türk diline uyarlanması, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

İş yaşamının dinamiklerinin çok hızlı değişmesinin yarattığı baskı, hızlı karar vermenin yanı sıra sonuçların da bir an önce alınması yönünde bir algı yaratmaktadır. Bu nedenle yöneticiler ya da çalışanlar, karar verirken kısa dönemde örgüt çıkarlarına olumlu katkı sağlayacak alternatiflere yönelmektedir. Alternatif seçeneklerin etik sonuçlarının analiz edilebilmesi ise kişinin sahip olduğu bilgiyi ahlaki kategorilerde değerlendirmesine bağlıdır. Ancak işyerinde ya da grup içerisinde hâkim olan temel ilke ve değerler, kişilerin olayları yorumlama ve anlamlandırma sürecini önemli ölçüde biçimlendirmekte ve bazen kararların etik yönünü görünmez kılabilir. Özellikle kazanç elde etmek amacıyla verilen kararlar, ahlaki standartları kör noktada bırakabilmektedir. Dolayısıyla akıl süzgecinden geçirilmeden davranışa dönüştürülen her karar, etik körlüğe davet çıkarmaktadır. Bu anlamda özellikle işletmelerde etik körlüğe yönelik farkındalığın artırılması önem taşımaktadır. Türkçe alan yazında ise etik körlükle ilgili çalışmaların çok yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın başlangıç noktası etik dışı davranışlara ilişkin farkındalığı artırmak ve etik körlük durumuna dikkat çekmektir. Bu doğrultuda Aleksic (2017) tarafından geliştirilen İş Yerinde Etik Körlük ölçeği Türk kültürüne uyarlanarak araştırmalarda kullanılabilir bir ölçme aracının alan yazına kazandırılması amaçlanmıştır.

Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanmasını sağlamak üzere öncelikle dil uzmanlarının katkılarıyla dil geçerliliği sağlanmış ve ölçek formu oluşturulmuştur. Ardından ölçek formu 52 kişiden oluşan bir çalışma grubuna uygulanarak pilot çalışma kapsamında madde toplam korelasyon değeri ve ölçeğin iç tutarlılık değerine bakılmıştır. Daha sonra 550 gözlem üzerinde açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Üç boyut ve 13 maddeden oluşan

İYEK Ölçeğinin model uyumuna ilişkin χ^2/df değerinin 2,712 olduğu görülmüştür. Uyum iyiliği değerleri itibariyle ise RMSEA= 0,056; CFI= 0,96; GFI= 0,954; AGFI=0,932; TLI=0,944; p=0,000 ve SRMR= 0,049 olarak istenilen sınırlar içerisinde bulunmuştur. Ölçüt geçerliliği kapsamında işle bütünleşme ve duygusal bağlılık ölçekleriyle yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre İYEK ölçeğinin ölçüt geçerliliğine de sahip olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular dikkate alındığında üç boyuttan ve 13 maddeden oluşan İYEK ölçeği geçerli ve güvenilir kabul edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda etik körlüğün rasyonelleştirme boyutu üzerine en çok etki eden ifadenin “iş arkadaşlarımı korumak için etik dışı davranışlarda bulunmak zorunda kalıyorum” ($\beta_1=0,77$) maddesi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Hall’ın (2009) belirttiği üzere rasyonelleştirmenin etik dışı karar ya da eylemin sorumluluğunu bir dış kaynağa (başka bir kişi, amir, kurum vb.) yansıtılması yoluyla benlik saygısının korumasına yardımcı olduğu görüşüyle tutarlılık göstermektedir. Kişi, iş arkadaşlarını korumak için etik dışı davranışta bulunmak “zorunda” kaldığına inandığında kendini etik dışı davranmış gibi hissetmemekte ve bunun vicdani yüklerinden kurtulmaktadır. Benzer şekilde Drumwright ve Murphy (2004), reklam ajansı personelinin etik sorunları nasıl algıladığını ve bu konu düşünme biçimlerini araştırdıkları çalışmalarında katılımcıların etik konular hakkında (yanlış bilgilendirme, karalama, aşırı imaj düzenleme vb.) çok düşünmedikleri ve bir nevi ahlaki dilsizlik sergilediklerini tespit etmiştir. Katılımcıların, zaten müşterilerin kandırılmayacak kadar akıllı olduğu ya da eğer yozlaşma varsa bunun sorumlusunun reklamlar değil toplumdaki genel eğilimler olduğunu ileri sürerek sorumlulukları başkasına yükledikleri ve etik dışı durumlara ilişkin kendilerince rasyonel gerekçeler buldukları tespit edilmiştir. Bu açıdan araştırma sonuçlarının, bu çalışmalarla uyumlu olduğu ifade edilebilmektedir.

Rutin boyutuna en çok etki eden ifadenin ise “işimle ilgili standart prosedürleri uygularken, bu prosedürlerin etik olup olmadığını sorgulamıyorum” ($\beta_1=0,85$) maddesi olduğu görülmektedir. Bu durum ise etik dışı davranışlar kurumsallaştığı takdirde diğer bir değişle prosedürlere yerleşerek tekrar edildiğinde kişilere normal gelmeye başlamasından kaynaklanmaktadır. Davranışlar tekrar edildikçe etik değerlendirmeler ya da sorgulamalar azalmaktadır. Bilgisizlik boyutuna en çok etki eden ifade ise “neyin doğru sayıldığını bilmediğim için etik olmayan şeyler yapabiliyorum” ($\beta_1=0,84$) maddesidir. İnsanlar yaptıkları seçimlerin sonuçlarını tam olarak bilmediklerinde ya da kararın olumsuz sonuçları konusunda uyarılmadıklarında davranışlarını değerlendirmeye gerek görmemektedir. Bu açıdan ölçekte ön plana çıkan ifadelerin, etik körlüğün üzerinde önemli vurguladığı faktörler olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak İYEK ölçeğinin, çalışanların, yöneticilerin ya da iş sahiplerinin etik körlük durumlarının tespit edilmesine yönelik araştırmalarda kullanılabilmesi söylenebilir. Her ne kadar uyarılması yapılan etik körlük ölçeğinin analiz birimi birey olsa da gerek rasyonelleştirme gerekse rutin boyutlarının çalışılan kurumla yakından ilişkisi bulunması nedeniyle, ileriki çalışmalarda özellikle örgüt kültürü ya da örgüt ikliminin etik körlük üzerindeki etkilerinin araştırılması önerilmektedir. Konunun bireysel düzeyde olduğu kadar örgütsel düzeyde de analiz edilmesi konuya ilişkin önlemler alınması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda ileriki çalışmalarda etik körlüğün öncüllerinin (toplum kültürü, örgüt kültürü, liderlik tarzı, örgütsel iletişim, örgütte bulunan hiyerarşik basamak, etik kodlar, kişilik vb.) ve ardıllarının (örgütsel yozlaşma, örgütsel sessizlik vb.) belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Ayrıca iş hayatının yanı sıra günlük yaşamda da etik körlük yaşanabileceği dikkate alınarak iş yaşamı içerisinde yer almayan bir örneklem grubuna uygulanmak istendiğinde ilgili örneklem üzerinden tekrar geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması önerilebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

April, K., Peters, K., Locke, K. ve Mlambo, C. (2010). Leading ethically: What helps and what hinders. C. Millar ve E. Poole (Ed.), *Ethical Leadership: Global Challenges and Perspectives* içinde (s. 165-188), Palgrave Macmillan.

Aleksić, D. (2017). The development and validation of a scale to measure ethical blindness at work. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings, 1*. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2017.173>

- Ariely, D. (2008). *Akıldışı ama öngörülebilir*. (A. Hekimoğlu Gül ve F. Bolat, Çev.), Optimist Yayınları.
- Ashforth, B. ve Anand, V. (2003). The normalization of corruption in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 25, 1-52. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(03\)25001-2](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(03)25001-2)
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 8(32), 470-483. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/108451>
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Pegem Yayıncılık.
- Badiou, A. (2019). *Etik: Kötülük kavrayışı üzerine bir deneme* (T. Birkan, Çev.), Metis Yayınları.
- Banaji, M. R., Bazerman, M. H. ve Chugh, D. (2013). Ne kadar etik (değil) siniz?. *HBR'S 10 must read: Doğru karar almak içinde* (M. İnan, Çev.) (s. 157-180), Optimist Yayınları.
- Bazerman, M. H. ve Tenbrunsel, A. E. (2011). *Blind spots: Why we fail to do what's right and what to do about it*, Princeton University Press.
- Brief, A., Buttram, R. ve Dukerich, J. (2012). Collective corruption in the corporate world: Toward a process model. M. E. Turner (Ed.), *Groups at Work: Theory and Research* içinde (s. 471-501). Routledge.
- Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modelling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (3. Baskı). Routledge.
- Canbulut, M. (2020). Yapay zekâ çağında etik. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/dergi/yapay-zeka-caginda-etik>
- Carucci, R. (2016). Why ethical people make unethical choices. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2016/12/why-ethical-people-make-unethical-choices>
- Chamorro-Premuzic, T. (2015). İşte nasıl ve neden yalan söyleriz? *Harvard Business Review*. <https://hbrturkiye.com/blog/iste-nasil-ve-neden-yalan-soyleriz>
- Christian, M., Garza, A. ve Slaughter, J. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology*, 1(64), 89-136. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2010.01203.x>
- Chugh, D. ve Kern, M. C. (2016). A dynamic and cyclical model of bounded ethicality. *Research in Organizational Behavior*, 36, 85-100. <http://dx.doi.org/10.1016/j.riob.2016.07.002>
- Deese, M. (2009). *Testing an Extention of the job demands-resources model: The addition of personal resources as mediators to the resources- engagement relationship* [Yüksek Lisans Tezi]. The Graduate School of Clemson University.
- Dixit, A. ve Nalebuff, B. (2010). *Strateji sanatı: Oyun kuramı ile iş hayatında başarı* (Ü. Şensoy, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Drumwright, M. E. ve Murphy, P. E. (2004). How advertising practitioners view ethics: moral muteness, moral myopia, and moral imagination. *Journal of Advertising*, 33(2), 7-24. <https://doi.org/10.1080/00913367.2004.10639158>
- Epley, N. ve Kumar, A. (2019). Etik bir organizasyon nasıl tasarlanır. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/dergi/etik-bir-organizasyon-nasil-tasarlanir>

- Erim, F. (2009). *Individual response to organizational change: Creating facade of conformity its antecedants and effects on participating in decision making, work engagement, job involvement and intent to quit* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Greenwald, T., Banaji, M. ve Nosek, B. (2021). Project implicit. *Harvard University*. <https://implicit.harvard.edu/implicit/>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (felsefe-yöntem-analiz)* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Gino, F. (2015). Understanding ordinary unethical behavior: Why people who value morality act immorally. *Current Opinion in Behavioral Science*, 3, 107-111. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.03.001>
- Gino, F. ve Ariely, D. (2012). The dark side of creativity: original thinkers can be more dishonest. *Journal of Personality and Social Psychology*. 102(3), 445-459. <https://doi.org/10.1037/a0026406>
- Grigoropoulos, J. E. (2019). The role of ethics in 21st century organizations. *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 167-175. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2019.189.12>
- Haidt, J. (2019). *Mutluluk varsayımı: Modern gerçekliği kadim bilgelikte bulmak* (Ö. Özgür, Çev.). Hil Yayın.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2009). *Multivariate data analysis* (7. Baskı). Pearson.
- Hall, K. (2009). Why good intentions are often not enough: The potential for ethical blindness in legal decision-making. *ANU College of Law*, 09-32, 1-19.
- Horner, C. ve Westacott, E. (2021). *Felsefe aracılığıyla düşünme* (6. Baskı). (A. Arslan, Çev.) Phonix.
- İyi, S. (2011). Etik nedir? İ. Kuçuradi ve D. Taşdelen (Ed.), *Etik içinde* (s. 2-22). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kline, R. (2011). *Principles and practice of structural equation modelling* (3. Baskı). The Guilford.
- Köylü, D. ve Gündüz, Y. (2019). Öğretmenlerin karar alma sürecine katılım düzeylerinin örgütsel bağlılık ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 279-299. <https://doi.org/10.1080/10669868.2018.1459130>
- Kump, B. ve Scholz, M. (2022). Organizational routines as a source of ethical blindness. *Organization Theory*, 3, 1-24. <https://doi.org/10.1177/26317877221075640>
- Kurzban, R. (2012). *Neden (sizden başka) herkes ikiyüzlüdür?: Evrim ve modüler akıl* (Z. Avşar, Çev.). Alfa Bilim.
- Manisha, P. (2007). *Business ethics*. New Age International Publishers.
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Miles, J. A. (2016). Etik kuramı. M. Polat, ve K. Arun (Ed.), *Organizasyon Kuramları* (Z. N. Nişancı, Çev.). Nobel Yayınevi.
- Newman, D. ve Blanchard, O. (2020). *İnsan ve makine: Makinelerle ortaklığımızın geleceği* (F. Kılınçarslan, Çev.). Orenda.

- Orman, E. (2013). *Ahlak felsefesi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Özdamar, B. (2018). The influence of ethical blindness on organizational citizenship behavior in organizations [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2013). *Örgütsel davranış*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztürk-Başpınar, N. ve Mısırdalı-Yangil, F. (2021). Yanlış yaptığımı bilmiyordum: Akademisyenlerde etik körlük üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 41-66.
- Palazzo, G., Krings, F. ve Hoffrage, U. (2012). Ethical blindness. *Journal of Business Ethics*, 109, 323-338. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2212617>
- Ping, A. (2015). Why good people do bad things in business and the application of existentialism to minimize unethical outcomes. *5th Annual ABEN (Australasian Business Ethics Network) Conference*, Sydney Australia.
- Schaufeli, W., Martinez, I., Marques Pinto, A., Salanova, M. ve Bakker, A. (2002). Burnout and engagement in university students: Across national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 464-481. <https://doi.org/10.1177/0022022102033005003>
- Schermelleh-Engel, K. ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci (SPSS ve Lisrel uygulamaları)*. Anı Yayıncılık.
- Sezer, O., Gino, F. ve Bazerman, M. (2015). Ethical blind spots: explaining unintentional unethical behavior. *Current Opinion in Psychology*, 6, 77-81. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.03.030>
- Sherif, K. ve Mohsin, H. (2021). The effect of emergent technologies on accountant's ethical blindness. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 61-94. https://doi.org/10.4192/1577-8517-v21_3
- Shu, L. L. ve Gino, F. (2012). Sweeping dishonesty under the rug: how unethical actions lead to forgetting of moral rules. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1164-1177. http://dx.doi.org/10.4192/1577-8517-v21_3
- Smith, I. H. ve Kouchaki, M. (2022). Etik bir şirket inşa etmek. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/dergi/etik-bir-sirket-insa-etmek>
- Slomp, D. ve Broad, B. (2020). Monsters, Inc.: Curing ethical blindness in an era of test-based accountability. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 64(2), 232-235. <https://doi.org/10.1002/jaal.1077>
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2018). *Using multivariate statistics* (7. Baskı). Pearson.
- Wasti, S. A. (2000). Meyer ve Allen üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi. *8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri* (401-410), Kayseri, Türkiye.
- Wright, R. (1995). *The moral animal: why we are, the way we are: The new science of evolutionary psychology*. Vintage.
- Zhang, T., Fletcher, P. O., Gino, F. ve Bazerman, M. H. (2015). Reducing bounded ethicality: How to help individuals notice and avoid unethical behavior. *Organizational Dynamics: Special Issue on Bad Behavior*, 44(4), 310-317. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2015.09.009>

Ek 1. İş Yerinde Etik Körlük Ölçek Formu

İfadeler	1	2	3	4	5
İşimi sürdürmek için kişisel değerlerime aykırı görevler yapmalıyım. (RA1)					
İş arkadaşlarımı korumak için etik olmayan davranışlar sergilemeliyim. (RA2)					
İşimi sürdürmek için etik olmayan şeyler yapıyorum ve bunu "Ben yapmazsam başkası yapacak" diyerek kendimi haklı çıkarıyorum. (RA3)					
Değerlerime aykırı şeyler yapıyorum çünkü bunu yapma baskısı altındayım. (RA4)					
Deneyimimin fazla olduğu konularla ilgili görevleri yerine getirirken etik hakkında pek düşünmüyorum. (RU1)					
İşyerimde standartlaştırılmış prosedürleri kullanırken etik yönü hakkında düşünmüyorum. (RU2)					
Rutin kararlar verirken etik hakkında düşünmeyi unutuyorum. (RU3)					
Yaptığım faaliyetin etik yönüne dikkat etmeyi unutuyorum. (RU4)					
Farkında olmadan etik olmayan bir şey yapıyorum. Bir süre sonra yanlış yaptığımı anlıyorum. (B1)					
Deneyim eksikliği nedeniyle istemeden etik olmayan bir şey yapıyorum. (B2)					
Etik olmayan bir şey yapıyorum çünkü neyin doğru sayıldığını bilmiyorum. (B3)					
İstemeden etik olmayan bir şey yapıyorum. (B4)					

1= "Kesinlikle Katılmıyorum", 2= "Katılmıyorum", 3= "Kararsızım", 4= "Katılıyorum", 5 "Kesinlikle Katılıyorum"

RA1-RA4= Rasyonelleştirme Boyutu, RU1-RU4=Rutin Boyutu, B1-B4= Bilgisizlik Boyutu

İMALAT SEKTÖRÜNDE LEASING AMAÇLI FON KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON THE USE OF FUND FOR LEASING PURPOSES IN THE MANUFACTURING SECTOR

Doç. Dr. Harun ÖĞÜNÇ¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımının maddi duran varlıklar üzerindeki etkisini belirlemektir. Ayrıca imalat sektöründe leasing amaçlı fon kullanımının Türk Lirası ve yabancı para cinsinden farklılık gösterme durumu ve ortalama çalışan sayısı ile leasing amaçlı fon kullanımı arasındaki ilişki durumu da çalışmanın diğer amaçlarıdır. Araştırmaya ilişkin veriler TCMB tarafından yayımlanan sektör bilançolarından elde edilmiştir. Araştırma kapsamında z testi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmış olup bu analizler için IBM SPSS programı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortalama çalışan sayısı ile leasing amaçlı fon kullanımı arasında ilişki kurulamamıştır. Ayrıca Türk Lirası cinsinden leasing amaçlı fon kullanımının yabancı para cinsinden fon kullanımına göre maddi duran varlıklar üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Leasing, İmalat Sektörü, TCMB, Regresyon.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M40, M41.

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the effect of using Turkish Lira and foreign currency leasing funds on tangible assets in Turkey. In addition, the difference between the use of funds for leasing purposes in the manufacturing sector in terms of Turkish Lira and foreign currency, and the relationship between the average number of employees and the use of funds for leasing purposes are also the other objectives of the study. The data related to the research are obtained from the sector balance sheets published by the CBRT. Within the scope of the research, z-test, correlation analysis and regression analysis are performed, and IBM SPSS program is used for these analyses. According to the findings, a significant difference is determined between the use of funds for leasing purposes in Turkish Lira and foreign currency. A relationship could not be established between the average number of employees and the use of funds for leasing purposes. In addition, it is determined that the use of funds in Turkish Lira for leasing purposes has more impact on tangible assets than the use of funds in foreign currency.

Keywords: Leasing, Manufacturing Sector, CBRT, Regression.

JEL Classification Codes: M10, M40, M41.

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, ogunc@mehmetakif.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Equities are often insufficient for businesses to invest and renew their current fixed assets. In this case, it is inevitable to obtain the funds needed from foreign sources. One of these sources of funds is the leasing method. Businesses can make leasing transactions in foreign currencies as well as in national currencies. Although it is also used in domestic sources, the use of foreign currency will be predominant, especially in fixed assets obtained from foreign sources. The aim of this study is to determine the effect of using Turkish Lira and foreign currency leasing funds on tangible assets in Turkey. In addition, the difference between the use of funds for leasing purposes in the manufacturing sector in terms of Turkish Lira and foreign currency, and the relationship between the average number of employees and the use of funds for leasing purposes are the other objectives of the study. The scope of the study is the manufacturing sector in Turkey, and the data of the said sector in 2021 has been taken into account.

Design/methodology/approach:

In the study, which was carried out based on the quantitative research method, the sectoral balance sheets of the manufacturing sector for the year 2021 published by the Central Bank of the Republic of Turkey were used. Within the scope of the manufacturing sector, a total of 95 sub-sectors were classified. Of these, data for 9 sub-sectors could not be reached, and 86 sub-sectors were examined. In the study, the use of funds for leasing purposes belonging to the manufacturing sub-sectors has been examined and it has been determined that there are funds in Turkish Lira (TL) and Foreign Currency (FC). However, since there is no use of funds for leasing purposes in TL and FC in 8 sub-sectors, analyzes were made on 78 sub-sectors. IBM SPSS software was used in the analysis and the statistical significance limit was accepted as $p < 0.05$. Mann Whitney U test was applied to determine whether the use of funds differed in terms of currency. Then, correlation analysis was conducted to determine whether there is a statistically significant relationship between the average number of employees in the manufacturing sub-sectors and the use of funds for leasing purposes in these sectors. In this context, "Total Number of Employees/Total Number of Firms" data was used while calculating the average number of employees. Multiple linear regression analysis was carried out to measure the effect of leasing fund use on buildings, facilities, machinery and devices, vehicles, fixtures and investments in progress, which are included in tangible fixed assets and included in the scope of leasing. Therefore, the hypotheses of the research were formed as follows. H₁: The use of funds for leasing purposes in the manufacturing sub-sector differs in terms of currency. H₂: There is a relationship between the average number of employees in the manufacturing sub-sectors and the use of funds for leasing purposes in these sectors. H₃: The use of funds for leasing purposes in TL has more impact on tangible assets than the use of funds for leasing purposes in FC.

Findings:

The difference between the funds used for leasing purposes and the currency type has been examined. The Mann Whitney U test was applied since the data on the leasing amounts did not show a normal distribution. In the light of the findings obtained, it was determined that the use of funds for leasing purposes in TL and FC in the manufacturing sub-sectors showed a statistically significant difference ($p < 0.05$). The relationship between the average number of employees and the use of funds for leasing purposes in these sectors has been examined. Spearman correlation test was applied since the data of the average number of employees did not show normal distribution. In the light of the findings, it has been determined that there is no statistically significant relationship between the average number of employees in the manufacturing sub-sectors and the use of funds for leasing purposes in both TL and FC. In order to measure the effect of leasing funds in TL and FC on the amount of tangible fixed assets, the amount of tangible fixed assets was determined first. In this context, lands and plots that are not directly involved in leasing, underground and surface improvements, advances given, as well as other intangible assets and depreciation are excluded. In the regression analysis, logarithmic transformation was applied to the data to ensure the normal distribution condition. As a result of the analysis, it was determined that the model created explained 59.5% of the change in the dependent variable. It has been determined that the use of funds for leasing purposes in TL affects the amount of tangible fixed assets at the level of approximately three times the use of funds in FC.

Conclusion and Discussion:

One of the biggest obstacles for businesses to make investments is the limited financial possibilities of the investment in question or the difficulty of payment conditions. Leasing is one of the ways businesses that do not consider investing with their own resources or whose own resources are not sufficient to invest. In this study, the situation of the use of funds for leasing purposes in the manufacturing sector was examined. It was determined that the use of funds in foreign currency and TL showed a statistically significant difference. In addition, a significant relationship could not be determined between the average number of employees in the sub-sectors of the manufacturing sector and the currency of the funds used for leasing purposes. Finally, it has been determined that the use of TL denominated leasing funds has a greater effect on tangible fixed assets than those in foreign currency. Although this research is important in that no research on the use of funds for leasing purposes has been reached before, it presents a limited view in terms of examining only the data of the manufacturing sector for 2021. Making a comparative analysis with other sectors will be useful in terms of revealing a broader perspective.

1. GİRİŞ

İşletmeler mevcut durumlarını korumak, kullandıkları teknolojiyi geliştirmek veya büyüme amacıyla çeşitli yatırımlar yapmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yatırımlar içerisinde maddi duran varlık yatırımları oldukça büyük bir paya sahiptir. Özellikle imalat ve hizmet sektörlerinde bu tür yatırımların büyüklüğü ve yenilenme gerekliliği dikkat çekmektedir. Burada yatırımı gerekli kılan hususlar arasında eskime veya yıpranma ile gerek teknolojik açıdan gerekse tüketici talebi açısından demode olma durumları öne çıkmaktadır. Örneğin bir konaklama işletmesini ele alacak olursak kullanılan yataklar konfor gerekliliği açısından zaman içerisinde eskiyecek ve yenilenmesi gerekecektir. Benzer şekilde, aynı konaklama işletmesi konukları otel ile havaalanı arasında taşırken kullandığı taşıtları yenilemesi gerekecektir. Söz konusu yatırımların öz kaynaklarla finanse edilmesi de bir seçenek olmakla birlikte yaygın bir şekilde yabancı kaynaklardan faydalanılması gerektiği su götürmez bir gerçektir. Yabancı kaynakların kullanımı ise elde edilen fonun maliyeti ve bu fonun kullanım koşulları açısından farklılık taşımaktadır. Özellikle maddi duran varlıklar için elde edilen fonun geri ödeme süresi, yatırımın geri dönüşüyle ilişkili şekilde uzun sürelere yayılmak durumundadır. Dolayısıyla sözü edilen hususlarda sağladığı fayda nedeniyle leasing yöntemi oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yukarıda sayılanların yanında vergisel olarak sağladığı avantajlar da leasing işlemlerinin önemini artırmaktadır. 27.12.2011 tarihli ve 28155 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan yasal düzenleme neticesinde bazı yatırım mallarında %1 oranında KDV uygulanıyor olması, leasing yoluyla yatırım yapan işletmeler için önemli bir fayda sağlamaktadır.

Bu çalışmada imalat sektöründe Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımının maddi duran varlıklar üzerindeki etkisi, imalat sektöründe leasing amaçlı fon kullanımının Türk Lirası ve yabancı para cinsinden farklılık gösterme durumu ve bu sektörde ortalama çalışan sayısı ile leasing amaçlı fon kullanımı arasındaki ilişki durumu araştırılmıştır.

2. LEASING

İşletmelerin yaşam sürelerinin uzunluğunda; gelişmenin, ilerlemenin ve büyümenin hatta mevcut durumu korumanın bile çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bunların sağlanabilmesi ise yatırım kararlarının doğru bir şekilde alınmasına ve uygulanmasına bağlıdır. Hangi özelliklere sahip hangi varlıklar hangi koşullarda elde edilecek şeklindeki sorulara verilecek yanıtlar, işletmelerin sürekliliğinde ve kârlılığında önem arz etmektedir. Yatırım kararları alınırken, yapılacak yatırımın sağladığı fayda ile bu yatırım için katlanılacak maliyetin uyumlu bir görünüm sergilemesi gerekmektedir. Dolayısıyla elde etme koşulları açısından işletmenin farklı alternatifleri değerlendirmesi gerekmektedir. Bu noktada önemli ve yaygın bir yöntem olan leasing öne çıkmaktadır.

Leasing, bir malın kullanım hakkını belirli bir kira bedeli karşılığında belirli bir süre için kiralama işlemidir. Kiracı işletme, kiralama süresi sonunda söz konusu varlığı satın alarak kullanım hakkının yanında mülkiyet hakkına da sahip olabilmektedir (Ayдын, 2008, s. 361).

“Leasing, kiralayan olarak isimlendirilen varlık sahibi ile kiracı olarak isimlendirilen kullanıcı arasında yapılan bir sözleşmedir.” Bu sözleşme kapsamında üreticiden kiracının seçtiği ve mülkiyeti kendisinde kalmak üzere kiralayanın satın aldığı, kullanım hakkını ise belirli bir kira ödemesi karşılığında kiracıya bırakan bir işlem söz konusudur. Her türlü taşınır ve taşınmaz mal leasing konusu olabilirken marka, patent, lisans hakkı ve yazılım gibi maddi olmayan haklar leasing kapsamında değerlendirilemez. Ayrıca leasing kapsamındaki varlığın bağımsız nitelikte olması ve üzerinden amortisman ayrılabilmesi gerekmektedir (Sevil, 2019, s. 8-9). Dolayısıyla maddi olmayan duran varlıkların yanı sıra amortisman ayrılmayan arazi ve arsaların da leasing kapsamında değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi yetersiz düzeyde kaldığı için yüksek teknoloji kullanımının yaygınlaşmasında leasing önemli bir rol oynamaktadır. Leasing yönteminin bilgisayar, tarım makineleri ve üretim makinelerinin yanı sıra fotokopi makinesinden uçağa kadar çok geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Uygulamada faaliyet kiralaması ve finansal kiralama olmak üzere temel iki tür kiralama işlemi söz konusudur (Şişman ve Şişman, 2017, s. 145-146). Faaliyet kiralamasının amacı, kullanıcılara bir varlığın faydalı ömründen daha kısa süre için faydalanma imkânı sunmaktır. Faaliyet kiralaması, sözleşmenin erken sonlandırılmasına imkân vermekte olup teknolojik açıdan yetersiz kalan varlıkların geri verilmesine olanak tanımaktadır (Parasız, 1990, s. 28). Faaliyet kiralamasında leasing konusu olan malın ekonomik ömrü kiralama süresini aşmakta ve ödeme bedelleri maliyet bedelinin altında kalmaktadır. Leasing konusu mala ait mülkiyet hakkının leasing şirketinde kalması, kiralanan malların denetiminin kiracıda kalması ve kira süresi sonunda malın mülkiyetini kiracının isteğine bağlı olarak kiracıya verilebilmesi durumunda ise finansal kiralama işlemi söz

konusu olmaktadır. Bu yöntemde, sözleşmede belirlenen süre sona ermeden finansal kiralama işlemi sonlandırılmamaktadır (Şişman ve Şişman, 2017, s. 147).

Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 16 Kiralamalar bölümü 62'inci maddesinde bir kiralamanın finansal kiralama olarak nitelendirilebilmesi için varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aksi durumda söz konusu kiralamanın faaliyet kiralaması olarak sınıflandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Yine TFRS 16'da yer alan 63'üncü madde, bir kiralamanın finansal kiralama kapsamında sayılabilmesi için tek başına veya birlikte sağlaması gereken koşulları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Kiralanan varlığın mülkiyetinin, kiralama süresinin sonunda veya daha önce kiracıya devredilmesi,
- Kiralanan varlığın, "opsiyonun kullanılabilir hale geldiği tarihteki gerçeğe uygun değerinden yeterince düşük olması beklenen bir fiyattan satın alma opsiyonuna sahip olan kiracının, kiralama sözleşmesinin başlama tarihinde bu opsiyonu kullanacağından makul ölçüde emin olması",
- Kiralanan varlığın mülkiyeti devredilmese bile söz konusu varlığın ekonomik ömrünün büyük bir kısmının kiralama süresi tarafından kapsanması,
- Kiralama sözleşmesinin başlama tarihinde, söz konusu varlığa ait kira ödemelerinin bugünkü değerinin gerçeğe uygun değerinin tamamına yakın bir tutarda olması,
- Kiralanan varlığın, üzerinde büyük değişiklikler yapılmadığı sürece yalnızca kiracının kullanabileceği özel bir yapıya sahip olması.

Genel olarak yukarıdaki bölümlerde belirtilmiş olan finansal kiralama ile faaliyet kiralaması arasındaki farklılıklar ise aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1. Finansal Kiralama ile Faaliyet Kiralamasına Ait Karşılaştırma

Finansal Kiralama	Faaliyet Kiralaması
Kira sözleşmesi orta veya uzun süreli olmaktadır.	Kira sözleşmesi kısa süreli olmaktadır.
Kira sözleşmesi sona erdiğinde kiralanan malın mülkiyeti kiracıya geçer.	Kira sözleşmesi sona erdiğinde kiralanan malın mülkiyeti kiracıya geçmez.
Kiralanan mal, önceden belirlenen bir bedel karşılığında kiracıya satılabilir.	Kiralanan mal, önceden belirlenen bir bedel karşılığında satılmaz.
Toplam ödenen kira bedeli, kiralanan malın değerinden fazladır.	Toplam ödenen kira bedeli, kiralanan malın değerinden daha azdır.
Kiralanan malın bakım ve onarım masrafları kiracıya aittir.	Kiralana malın bakım ve onarım masrafları finansal kiralama şirketine aittir.
Kiralama hizmeti finansal kiralama şirketleri tarafından verilmektedir.	Kiralama hizmetini üretici veya tüccar vermektedir.

Kaynak: (Ercan, 2013, s. 65).

Yukarıdaki karşılaştırma kapsamında genel bir değerlendirme yapılması gerekirse; süre, mülkiyet, toplam kira bedelinin varlık değeri içindeki payı, bakım-onarım masraflarının muhatabı ve kiraya verenin kim olduğu açılarından finansal kiralama ile faaliyet kiralaması arasında farklılıkların olduğu söylenebilir. Genel olarak finansal kiralama işlemlerinin avantajlarını ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Türkiye İş Bankası, 2023):

- KDV avantajı,
- Operasyonel süreçlerde elde edilen kolaylık,
- Döviz ile borçlanma imkânı,
- KDV'yi taksitler halinde ödeme imkânı,
- Orta ve uzun vadeli finansman olanağı,
- Vergi avantajı,
- Öz kaynak kullanmadan yatırım yapma imkânı,
- Kira süresi boyunca sabit kira ödemeleri,
- Kiracının nakit akışına göre geri ödeme kolaylığı,
- Amortisman ayırma ve yeniden değerlendirme yapma imkânı,

- Farklı yatırım ölççeklerini finanse edebilme imkânı,
- Kira süresi bittiğinde sembolik bir tutar karşılığında mülkiyeti alabilme imkânı.

Yukarıda KDV avantajı, vergi avantajı ile amortisman ve yeniden değerlendirme imkânları, leasing işlemlerinin vergi yönünden işletmelere sağladığı avantajları temsil etmektedir. Bunun yanında öz kaynak kullanmadan yatırım yapma, döviz ile borçlanma, orta ve uzun vadeli borçlanma, sabit kira ödemeleri ve geri ödeme kolaylığı şeklinde ifade edilen maddeler ise borçlanma ve ödeme avantajlarını ortaya koymaktadır.

Leasing işlemlerinin işletmelere sağladığı faydalar göz önünde tutulduğunda söz konusu imkanlardan ne ölçüde yararlandığı da incelenmeye değer bir durumdur. Bu kapsamda leasing işlemlerinin yıllık hacmi açısından ülkelerin sıralaması yapıldığında ilk 30 ülkenin durumu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Yıllık Leasing Hacmi Açısından İlk 30 Ülkenin Leasing Sıralaması

Sıralama	Ülke	Yıllık Leasing Hacmi (2021) (Milyar USD)	Yıllık Leasing Oranı (2021) (%)	2020-2021 Değişim Oranı (%)
1	ABD	472,97	32,96	7,40
2	Çin	341,46	23,80	10,71
3	İngiltere	91,97	6,41	14,32
4	Almanya	90,44	6,30	21,85
5	Japonya	64,82	4,52	8,71
6	Fransa	59,63	4,16	12,50
7	İtalya	34,45	2,40	25,61
8	Kanada	30,63	2,13	6,93
9	Avustralya	26,71	1,86	7,65
10	İsveç	25,51	1,78	30,16
11	Tayvan	23,02	1,60	23,40
12	Polonya	21,94	1,53	25,62
13	Rusya	17,00	1,18	-
14	Kore	14,5	1,01	12,14
15	İsviçre	13,82	0,96	-2,58
16	Danimarka	11,62	0,81	4,97
17	İspanya	11,51	0,80	29,98
18	Avusturya	9,57	0,67	2,07
19	Kolombiya	8,81	0,61	36,00
20	Norveç	8,46	0,59	12,98
21	Belçika	8,37	0,58	13,04
22	Hollanda	8,26	0,58	4,00
23	Meksika	6,79	0,47	2,30
24	Brezilya	5,92	0,41	72,20
25	Çek Cumhuriyeti	5,15	0,36	15,37
26	Şili	4,94	0,34	37,50
27	Porto Riko	4,69	0,33	636,00
28	Türkiye	4,29	0,30	48,15
29	Finlandiya	4,00	0,28	-7,50
30	Portekiz	3,64	0,25	5,53
Toplam		1434,89	100	

Kaynak: (Solifi, 2023).

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye'nin leasing işlemlerini yatırımlarında oldukça düşük tutarda kullandığı ve bunun sonucunda ilk 30 ülke arasında 28. sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'yi Finlandiya ve Portekiz takip ederken ilk

sırada yer alan ABD ve onu takip eden Çin'in söz konusu ülkeler baz alındığında toplam içerisindeki payı %56,76 düzeyindedir. Türkiye'nin ise binde üç oranında bir paya sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık bir önceki yıla göre değişim oranlarına bakıldığında Türkiye'deki leasing işlemlerinde %48,15 düzeyinde bir artış ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye'deki durumu daha detaylı bir şekilde ortaya koymak amacıyla sektörler açısından 2021 yılına ait leasing işlemlerinin dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Finansal Kiralama İşlemlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2021 Yılı)

	Brüt İşlem Hacmi (Bin TL)	Brüt İşlem Hacmi (%)	Brüt İşlem Hacmi (Bin USD)	Brüt İşlem Hacmi (Bin Euro)	İşlem Sayısı	Müşteri Sayısı
İmalat Sektörü	18.565.115	51,4	2.039.086	1.737.293	8.121	5.969
Enerji Üreten Madenlerin Çıkarılması	767.153	2,1	69.399	60.100	151	114
Enerji Üretmeyen Madenlerin Çıkarılması	939.289	2,6	106.852	89.584	396	279
Gıda, Meşrubat ve Tütün Sanayii	884.555	2,4	94.100	79.083	630	443
Tekstil ve Tekstil Ürünleri Sanayii	4.841.994	13,4	542.136	462.784	1.277	888
Deri ve Deri Ürünleri Sanayii	92.309	0,3	10.130	8.562	69	52
Ağaç ve Ağaç Ürünleri Sanayii	219.158	0,6	25.034	21.463	286	234
Kağıt ve Kağıt Ürünleri Basım Sanayii	864.264	2,4	95.062	82.054	283	199
Nükleer Yakıt, Petrol, Kömür Üretim Sanayii	69.056	0,2	6.944	10.119	31	28
Kimya ve Kimya Ürünleri ile Sentetik Lif Sanayii	470.940	1,3	53.728	41.864	248	170
Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayii	1.253.969	3,5	139.779	119.021	680	518
Diğer Metal Dışı Madenler Sanayii	799.591	2,2	82.905	71.546	372	264
Metal Ana Sanayii ve İşlenmiş Madde Üretimi	2.487.429	6,9	277.398	235.632	1.657	1.286
Makina ve Teçhizat Sanayii	1.117.467	3,1	122.740	104.247	719	535
Elektrik ve Optik Aletler Sanayii	515.525	1,4	54.366	46.117	219	145
Ulaşım Araçları Sanayii	815.243	2,3	86.815	76.156	280	183
Başka Yerlerde Sınıflandırılmamış İmalat Sanayii	1.025.006	2,8	111.656	93.449	641	507
Elektrik Gaz ve Su Kaynakları	1.402.168	3,9	160.042	135.513	184	124
Hizmet sektörü	15.458.292	42,8	1.729.456	1.476.263	9.895	6.220
İnşaat	6.485.646	17,9	724.608	618.650	3.860	2.870
Toptan ve Perakende Ticaret, Motorlu Araç Servis	2.668.648	7,4	299.458	254.023	2.471	1.390
Otel ve Restoranlar (Turizm)	328.765	0,9	37.922	32.075	260	133
Taşımacılık Depolama ve Haberleşme	1.726.117	4,8	198.309	168.950	1.326	606
Finansal Aracılık	430.737	1,2	48.304	40.877	192	59
Emlak Kom. Kiralama ve İşl. Faaliyetleri	2.374.020	6,6	260.958	226.528	785	548
Savunma ve Kamu Yönetimi Zorunlu Sosyal Güvenlik	14.298	0,0	1.440	1.220	10	11
Eğitim	32.043	0,1	3.882	3.257	65	31
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	1.051.794	2,9	114.607	97.097	462	354
Diğer Toplumsal Sosyal ve Kişisel Hizmetler	341.830	0,9	39.510	33.197	458	212
İşçi Çalıştıran Özel Kişiler	4.392	0,0	458	388	6	6
Tarım Sektörü	1.222.680	3,4	138.035	117.750	770	672
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık	1.195.806	3,3	134.984	115.132	746	656
Balıkçılık	26.874	0,1	3.050	2.617	24	17
Tüketici Konut Finansmanı	765.441	2,1	69.529	62.194	891	891
Diğer	122.828	0,3	13.431	11.215	76	52
Genel Toplam	36.134.356	100	3.989.537	3.404.715	19.753	13.804

Kaynak: (FKB, 2023).

Tablo 3 incelendiğinde işlem adedi açısından 9.895 adetle ve müşteri sayısı açısından 6.220 adetle en fazla hizmet sektöründe, sonrasında ise imalat sektöründe leasing işlemi ortaya çıktığı görülmektedir. Buna karşılık brüt işlem hacmi açısından hem Türk Lirası hem de yabancı para cinsinden işlemlerde en fazla imalat sektöründe, sonrasında hizmet sektöründe leasing işlemlerinin yer aldığı görülmektedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Leasing üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalar araştırılmış ve Tablo 4'te belirtildiği şekilde altı farklı çalışma alanı veya türünde çalışmaların yapıldığı gözlenmiştir.

Tablo 4. Literatürde Leasing Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışma Kapsamı/Türü	Yazar
Anket / Görüşme / Örnek Olay	Menderes ve Malkoç (2000a)
	Öncü vd. (2008)
	Çondur vd. (2008)
	Yıldırım vd. (2010)
	Öztoprak (2014)
	Gedik Göçer ve Macit (2019)
	Wang vd. (2020)
	Chang vd. (2021)
	Köse (2021)
	Derleme / Verilerin Sunumu
Parasız (1990)	
Menderes ve Malkoç (2000b)	
Ege vd. (2012)	
Kolpak vd. (2016)	
Çağlar vd. (2016)	
Şişman ve Şişman (2017)	
Kayhan (2022)	
Finansal Kiralama Sektörü / Enflasyon / Banka Kredileri	Kurt Cihangir (2021)
	Bıtrak (2022)
Finansal Performans / Kârlılık / Hisse Senedi Getirisi	Krishnan ve Moyer (1994)
	Koçyiğit ve Kılıç (2008)
	Ece ve Özdemir (2011)
	Turan Kurtaran (2016)
	Gürol (2018)
	Selimler ve Taş (2019)
	Kıracı ve Asker (2019)
	Alagöz ve Zaif (2020)
	Gör ve Bilici (2021)
	Koç (2022)
	Gülcan (2022)
Katılım Bankacılığı / Yeşil Finansman	Kacı (2020)
	Özcan ve Durmuşoğlu (2022)
	Sinan (2023)

Çalışma Kapsamı/Türü	Yazar
VUK / TMS / TFRS / FFMS / Muhasebeleştirme	Okka (1985)
	Köksal ve Beller (2013)
	Altıntaş (2013)
	Şengür (2013)
	Gökgöz (2013)
	Gönen ve Akça (2014)
	Duman vd. (2016)
	Ryabchenko vd. (2016)
	Cengiz (2017)
	Sabuncu (2017)
	Demirci ve Kıymaz Kıvraklar (2018)
	Yalçın (2019)
	Karahan (2019)
	Özdoğan ve Uygun (2020)
	Akdoğan ve Umut Erhan (2020)
	Kaya ve Utku (2021)
	Güdelci (2021)
	Arzova ve Şahin (2021)
	Dinç ve Bakacak (2021)
	Yenisu (2022)

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde leasing üzerine oldukça çok sayıda ve farklı konular açısından çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalar için belirli bir sınıflandırma yapıldığında en fazla çalışmanın Vergi Usul Kanunu (VUK), Türkiye Muhasebe Standartları (TMS), Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS), Faizsiz Finansal Muhasebe Standartları (FFMS) ve muhasebeleştirmeye yönelik yapıldığı; ardından finansal performans, kârlılık ve hisse senedi getirisi konularında bir yoğunluk olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca son yıllarda katılım bankacılığı ve yeşil finansman ile ilişkili şekilde leasing üzerine çalışmaların da yapıldığı belirlenmiştir. Ancak bu çalışmanın esasını oluşturan leasing amaçlı fon kullanımı kapsamına giren herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurma yönünde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, imalat alt sektörlerinde leasing amaçlı fon kullanımının maddi duran varlık kalemleri üzerindeki etkisini; imalat alt sektörlerinde leasing amaçlı fon kullanımının Türk Lirası ve yabancı para cinsinden farklılık gösterme durumunu ve bu sektörlerde ortalama çalışan sayısı ile leasing amaçlı fon kullanımı arasındaki ilişki durumunu ortaya koymaktır.

Araştırma, imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaları kapsamakta olup sadece Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan sektör bilançolarından faydalanılması ve 2021 yılına ait verilerin kullanılması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Nicel araştırma yöntemine dayalı bir şekilde gerçekleştirilen çalışmada TCMB web sayfasında yayımlanan, imalat sektörüne ait 2021 yılı sektör bilançoları kullanılmıştır. Söz konusu yıldaki verilerin araştırma kapsamına alınmasının sebebi, çalışmanın yapıldığı tarihte mevcut en son yayımlanan verilerin 2021 yılına ait olmasıdır. İmalat sektörü kapsamında toplam 95 alt sektör sınıflandırılmıştır. Bunlardan 9 alt sektöre ait veriye ulaşılamamış ve 86 alt sektör incelenmiştir. Çalışmada imalat alt sektörlerine ait leasing amaçlı fon kullanımları incelenmiş olup Türk Lirası (TL) ve Yabancı Para (YP) cinsinden fon kullanımlarının olduğu belirlenmiştir. Ancak 8 alt sektörde Türk Lirası ve

yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımı olmadığı için 78 alt sektör üzerinden analizler yapılmıştır. Söz konusu fon kullanımlarının para cinsi açısından farklılık taşıyıp taşımadığını belirlemek amacıyla non-parametrik bir test olan Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Ardından imalat alt sektörlerindeki ortalama çalışan sayıları ile bu sektörlerdeki leasing amaçlı fon kullanımları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla non-parametrik bir test olan Spearman korelasyon testi uygulanarak korelasyon analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ortalama çalışan sayısı hesaplanırken “Toplam Çalışan Sayısı/Toplam Firma Sayısı” verileri kullanılmıştır. Maddi duran varlıklar üzerinde leasing amaçlı fon kullanımının etkisini ölçmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Maddi duran varlıklarda leasing kapsamına giren binalar, tesis, makine ve cihazlar, taşıtlar, demirbaşlar ve yapılmakta olan yatırımlar dikkate alınmıştır. Analizlerde IBM SPSS 22 yazılımı kullanılmış ve istatistiksel olarak anlamlılık sınırı $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın hipotezleri ise aşağıda sıralanmıştır.

H₁: İmalat alt sektörlerinde leasing amaçlı fon kullanımları para cinsi açısından farklılık göstermektedir.

H₂: İmalat alt sektörlerindeki ortalama çalışan sayıları ile bu sektörlerdeki leasing amaçlı fon kullanımları arasında ilişki vardır.

H₃: Türk Lirası cinsinden leasing amaçlı fon kullanımları yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarına göre maddi duran varlıklar üzerinde daha fazla etkiye sahiptir.

Söz konusu hipotezlere ait yapılan analizlerin sonuçları ve bu sonuçlara ait değerlendirmeler aşağıda incelenmiştir.

5. BULGULAR

Araştırma kapsamında imalat sektörünün alt sektörleri incelenmiş olup söz konusu alt sektörler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde gruplara ayrılmıştır.

Tablo 5. İmalat Alt Sektörlerine Ait Gruplar

Alt Sektör Grupları	Alt Sektör Sayısı	Firma Sayısı	Firma Sayısı %	Çalışan Sayısı	Çalışan Sayısı %
Gıda ürünlerinin imalatı	9	17.548	11,57	443.936	11,57
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)	7	18.013	11,87	322.854	8,41
Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	7	7.586	5,00	242.897	6,33
Elektrik teçhizat imalatı	6	5.591	3,69	193.789	5,05
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	5	13.974	9,21	271.338	7,07
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	5	5.944	3,92	100.347	2,61
Diğer imalatlar	5	4.895	3,23	63.544	1,66
Ana metal sanayii	5	3.577	2,36	164.238	4,28
Tekstil ürünlerinin imalatı	4	10.704	7,06	472.513	12,31
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	4	1.556	1,03	45.596	1,19
Motorlu kara taşıtı, treyler	3	3.509	2,31	206.273	5,38
Giyim eşyalarının imalatı	2	15.331	10,10	508.688	13,26
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	2	9.314	6,14	233.778	6,09
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	2	8.895	5,86	97.707	2,55
Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek eşyaların imalatı	2	3.349	2,21	54.930	1,43
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	2	3.251	2,14	55.898	1,46
Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	2	3.157	2,08	86.755	2,26
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	2	917	0,60	25.313	0,66
Mobilya imalatı	1	9.101	6,00	149.440	3,89
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	1	4.108	2,71	35.295	0,92
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	1	777	0,51	44.529	1,16
İçeceklerin imalatı	1	624	0,41	17.920	0,47
Toplam	78	151.721	100	3.837.578	100

Kaynak: (TCMB, 2023).

Tablo 5'te belirtildiği gibi çalışmada en fazla dokuz alt sektörü barındıran gıda ürünlerinin imalatına ilişkin alt sektör yer almaktadır. Sonrasında diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı yediser alt sektörle çalışmaya dahil edilmiştir. İçeceklerin imalatı, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı ile mobilya imalatı ise birer alt sektörle çalışmada yer edinmiştir. Firma sayısı açısından bakıldığında fabrikasyon metal ürünleri imalatı ilk sırada, gıda ürünlerinin imalatı ikinci sırada yer alırken çalışan sayısı açısından bakıldığında ise giyim eşyalarının imalatı ilk sırada, tekstil ürünleri imalatı ikinci sırada bulunmaktadır.

Analizler kapsamında kullanılacak olan ortalama çalışan sayısı, leasing tutarları ve maddi duran varlık tutarlarına ilişkin özet bilgiler ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Verilere Ait Özet Bilgiler

	Ortalama Çalışan Sayısı	Leasing (TL)	Leasing (YP)	Maddi Duran Varlık
N	78	78	78	78
Ortalama	37,62	147.395	447.577	11.166.927
Medyan	26,50	67.591	158.848	8.098.694
Standart Sapma	55,92	222.865,20	917.511,49	11.396.754
Minimum	5	818	539	45.481
Maximum	489	1.239.470	5.897.694	67.542.535

Araştırmada kullanılacak testin belirlenmesinde normallik testi ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda öncelikle normallik testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Leasing Tutarları ve Ortalama Çalışan Sayısına Ait Normallik Testi Sonuçları

	df	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
		İstatistik Değeri	p	İstatistik Değeri	p
Leasing Tutarı (TL)	78	0,266	0,000	0,609	0,000
Leasing Tutarı (YP)	78	0,313	0,000	0,480	0,000
Ortalama Çalışan Sayısı	78	0,180	0,000	0,774	0,000

Araştırmanın ilk aşamasında leasing amaçlı kullanılan fonların para cinsine göre farklılık gösterme durumu incelenmiştir. Leasing tutarlarına ait veriler için yapılan normallik testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş olup non-parametrik bir test olan Mann Whitney U testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Bu test, sürekli değişken niteliğindeki iki bağımsız grup arasındaki farklılığı test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Uçar, 2006, s.99).

Tablo 8. Leasing Amaçlı Kullanılan Fonların Para Cinsine Göre Farklılık Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Z	p
Leasing Tutarı (TL)	78	67,50		
Leasing Tutarı (YP)	78	89,50	-3,041	0,002
Toplam	156			

Elde edilen bulgular ışığında imalat alt sektörlerinde Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu farklılığın ise yabancı para cinsinden leasing tutarı lehinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, leasing işlemlerinde yabancı paralı işlemlerin ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Bunun altında yatan temel sebep ise leasing işlemlerine konu olan maddi duran varlıkların ağırlıklı olarak yurtdışından temin edilmesidir.

Araştırmanın ikinci aşamasında imalat alt sektörlerinde ortalama çalışan sayıları ile bu sektörlerdeki leasing amaçlı fon kullanımları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ortalama çalışan sayılarına ait veriler için yapılan normallik testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş olup non-parametrik bir test olan Spearman

korelasyon testi uygulanmış ve sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Bu test, değişkenlerin normal dağılım göstermediği durumlarda değişkenler arasındaki ilişkinin bulunma durumunu ve düzeyini ortaya koymak amacıyla uygulanmaktadır (İşler ve Sungur, 2006, s. 116).

Tablo 9. Ortalama Çalışan Sayısı ile Leasing Amaçlı Fon Kullanımı Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

		Leasing Tutarı (TL)	Leasing Tutarı (YP)
Ortalama Çalışan Sayısı	Korelasyon Katsayısı	0,176	0,174
	p	0,123	0,127

Elde edilen bulgular ışığında imalat alt sektörlerindeki ortalama çalışan sayısı ile hem Türk Lirası hem de yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiş ($p>0,05$) ve H_2 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla imalat alt sektörlerinde ortalama çalışan sayısı ile leasing amaçlı fon kullanımı arasında aynı yönde veya ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

Araştırmanın son aşamasında imalat alt sektörlerinde maddi duran varlıklardaki tutar üzerinde Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarının etkisini ölçmek amacıyla öncelikle maddi duran varlık tutarı belirlenmiştir. Bu kapsamda leasing konusuna doğrudan girmeyen arazi ve arsalar, yer altı ve yerüstü düzenleri ile verilen avansların yanında diğer maddi olmayan duran varlıklar ve amortismanlar hariç tutulmuştur. Regresyon analizinde normal dağılım koşulunun sağlanması için verilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır.

Regresyon analizi kapsamında öncelikle bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı problemini kontrol etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10. Regresyon Analizi için Korelasyon Analizi

		Leasing (TL)	Leasing (YP)	MDV
Leasing (TL)	Korelasyon Katsayısı	1,000	0,695	0,749
	p	-	0,000	0,000
Leasing (YP)	Korelasyon Katsayısı	0,695	1,000	0,654
	p	0,000	-	0,000
MDV	Korelasyon Katsayısı	0,749	0,654	1,000
	p	0,000	0,000	-

Tablo 10 incelendiğinde bağımsız değişkenlerimiz olan Leasing (TL) ile Leasing (YP) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon söz konusu olmasına rağmen bu oranın 0,80'in altında olması nedeniyle çoklu bağlantı problemi görülmemiştir (Öztürk, 2006, s. 267).

Maddi duran varlıklar üzerinde Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımının etkisini tespit etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 11. MDV Üzerinde TL ve YP Cinsinden Leasing Amaçlı Fon Kullanımının Etkisine Dair Regresyon Analizi

Model	B	Beta	t	p			
MDV	Sabit	3,617	11,142	0,000	R: 0,771	F: 55,071	
	Leasing (TL)	0,509	0,569	5,565	0,000	R ² : 0,595	p: 0,000
	Leasing (YP)	0,182	0,259	2,530	0,014	Düzeltilmiş R ² : 0,584	Durbin Watson: 1,827

Tablo 11 incelendiğinde R² değerinin 0,595 olduğu belirlenmiş olup buna bağlı olarak modelin, bağımlı değişkendeki değişimin %59,5'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (F, $p<0,05$) belirlenmiş ve regresyon denklemi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$MDV = 3,617 + 0,509 * Leasing (TL) + 0,182 * Leasing (YP)$$

Buna göre Türk Lirası cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarının, yabancı para cinsinden fon kullanımının yaklaşık üç katı düzeyinde MDV tutarını etkilediği (0,509/0,182=2,79) belirlenmiştir. Türk lirası cinsinden leasing

amaçlı fon kullanımları yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarına göre maddi duran varlıklar üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu için H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

6. SONUÇ

İşletmelerin yatırım yapmalarının önündeki en büyük engellerden biri, söz konusu yatırıma ait finansal imkanların kısıtlılığı veya ödeme koşullarının zorluğudur. Öz kaynaklarıyla yatırım yapmayı düşünmeyen veya öz kaynakları yatırım yapmaya yeterli olmayan işletmelerin başvurduğu yollardan biri leasing yöntemidir. Sağladığı vergisel avantajlar ve varlığa sahip olmayı elverişli hale getiren ödeme kolaylıkları başta olmak üzere birçok faydayı içinde barındıran leasing işlemleri, özellikle büyük ölçekli yatırım planlarında göz önünde bulundurulması gereken bir yapıya sahiptir. Leasing işlemlerinde Türk Lirası ve yabancı para cinsinden fon kullanımları gerçekleştirilmektedir. Söz konusu fon kullanımları sektörler arasında farklılık taşıdığı gibi aynı sektör içerisindeki alt sektörlerde de birbirinden ayrışabilmektedir.

Bu çalışmada imalat sektöründe leasing amaçlı fon kullanımlarının durumu incelenmiştir. Çalışmaya ait veriler TCMB tarafından yayımlanan sektör istatistiklerinden elde edilmiştir. Bu kapsamda yapılan ilk analizde yabancı para ve Türk Lirası cinsinden gerçekleştirilen fon kullanımlarının imalat alt sektörlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Söz konusu bulguya ait hipotez test edilirken Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Ardından Spearman korelasyon testi uygulanarak imalat sektöründeki alt sektörlerde ortalama çalışan sayıları ile leasing amaçlı kullanılan fonların para cinsi arasındaki ilişki düzeyi incelenmiş ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak maddi duran varlıklar üzerinde Türk Lirası ve yabancı para cinsinden leasing amaçlı fon kullanımlarının etkisi incelenmiş ve bu kapsamda çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre maddi duran varlıklar üzerinde Türk Lirası cinsinden leasing amaçlı fon kullanımının yabancı para cinsinden olanlara göre daha fazla etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırma, daha önce leasing amaçlı fon kullanımlarına ilişkin herhangi bir araştırmaya ulaşamamış olması açısından önem taşımakla birlikte sadece imalat sektörünün 2021 yılına ait verilerinin incelenmesi yönüyle kısıtlı bir görünüm ortaya koymaktadır. Diğer sektörlerle karşılaştırmalı bir analizin yapılması, daha geniş bir bakış açısı ortaya koyulması açısından yararlı olacaktır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. ve Umut Erhan, D. (2020). TFRS 16 kiralama standardının finansal tablolar üzerine etkisi ve perakendecilik sektörü üzerine bir araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(1), 164-191.
- Alagöz, M. ve Zaif, F. (2020). Kiralama işlemlerinde kullanılan raporlama esaslarının işletme finansal yapısı ve karlılığı üzerine etkileri: perakende sektörü örneği, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(3), 235-256.
- Altıntaş, T. (2013). Türkiye finansal raporlama standartları kapsamında yabancı para cinsinden yapılan finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe ve Denetim Bakışı*, (39), 103-124.
- Arzova, S. B. ve Şahin B. Ş. (2021). Kiralama işlemlerinin kiracı tarafından KGK yeni hesap planına göre raporlanmasının TFRS 16 ve BOBİ FRS bölüm 15 kapsamında incelenmesi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(1), 419-449.
- Aydın, N. (2008). *Genel işletme*, G. N. Zeytinoğlu (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Bıtrak, O. O. (2022). Türkiye’de finansal kiralama sektörünün piyasa yoğunlaşma analizi, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 441-470.

- Cengiz, S. (2017). Finansal kiralama işlemlerinin mevzuat boyutu ve muhasebe uygulamaları: TMS 17 ve VUK kapsamında incelenmesi, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(11), 43-56.
- Chang, J., Yang, T. ve Shi, Y. (2021). *Finance leases: In the shadow of banks*, Review of Finance, Oxford University Press.
- Çağlar, R. U., Kılıç, O. ve Başer, U. (2016). Türkiye’de tarım sektöründe finansal kiralama, *Journal of Life Economics*, 3(2), 31-40.
- Çondur, F., Evlimoğlu, U. ve Bozdağlıoğlu, E. Y. (2008). Finansal yenilikler kapsamında leasingin KOBİ’lerde kullanımına ilişkin bir araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 1-26.
- Demirci, Ş. D. ve Kıymaz Kıvraklar, M. (2018). Ulusal ve Uluslararası düzenlemeler çerçevesinde finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, (10. Yıl Özel Sayısı), 508-531.
- Dinç, Y. ve Bakacak, M. E. (2021). Kiralama ve mülkiyetin devri ile sona eren finansal kiralama sözleşmeleri kapsamında gerçekleşen işlemlerin TMS / TFRS ve AAOIFI temelli raporlama farklılıkları, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 126-145.
- Duman, H., Polat, Y. ve Özal, H. (2016). Effects of financial leasing on financial ratios and tables by Turkish accounting standard 17 (TMS 17), *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 74-86.
- Ece, N. ve Özdemir, F. (2011). Halka açık finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin performans ölçümü ve analizinde kullanılan EVA ve TOPSİS yöntemlerinin hisse senedi değerleri ile karşılaştırmalı analizi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(561).
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E. ve Gizer, Z. (2012). Finansal krizlerin Türk bankacılık sistemindeki leasing ve factoring işlemlerine etkisi (2001-2010 dönemi), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 159-169.
- Ercan, T. (2013). *6361 sayılı finansal kiralama, faktöring ve finansman şirketleri kanunu ile nelere değişti?*. Seçkin Yayıncılık.
- FKB. (2023). <https://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/finansal-kiralama-sektor-raporlari> adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gedik Göçer, S. ve Macit, D. (2019). Finansal kiralamanın devralma stratejisindeki rolü: pegasus hava taşımacılığı ve izair işbirliğine yönelik bir inceleme, *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(4), 254-264.
- Gökgöz, A. (2013). Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 107-121.
- Gönen, S. ve Akça, N. (2014). Finansal kiralama işlemlerinin TMS-17 kiralama işlemleri standardı ve vergi usul kanunu açısından muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 71-94.
- Gör, Y. ve Bilici, F. M. (2021). Financial performance of leasing companies between 2011-2020, *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 94-110.
- Güdelci, E. N. (2021). TFRS 16 kiralama standardının Türk perakende işletmelerinin finansal göstergelerine etkisi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 355-372.

- Gülcan, N. (2022). Finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin finansal performans değerlendirmesinde VIKOR yönteminin uygulanması, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 2022, 235-247.
- Gürol, B. (2018). Faktoring, finansal kiralama ve leasing sektörlerinin performanslarının TOPSİS yöntemi ile ölçülmesi: Türkiye karşılaştırması, *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 61-73.
- İşler, D. B. ve Sungur, O. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed.), Asil Yayın Dağıtım.
- Kacı, T. (2020). Katılım bankacılığında uygulanan finansal kiralama yöntemindeki risk faktörünün islam hukuku açısından değerlendirilmesi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 454-466.
- Karahan, M. (2019). Finansal kiralama işlemlerinin vergi usul kanunu ile büyük ve orta boy işletmeler (BOBİ) açısından karşılaştırılması üzerine bir değerlendirme, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2259-2285.
- Kaya, Y ve Utku, M. (2021). Faizsiz finans muhasebe standardı 8 (FFMS 8 icare ve icare müntehiye bitimlik) çerçevesinde finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(4), 693-710.
- Kayhan, F. (2022). Alternatif fonlama yöntemi olarak leasing sektörü: Türkiye finansal kiralama piyasası örneği, *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 159-171.
- Kıracı, K. ve Asker, V. (2019). Hava aracı leasing şirketlerinin performans analizi: entropi temelli TOPSİS uygulaması, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (24), 17-28.
- Koç, F. (2022). Havacılık işletmeciliğinde covid 19 etkisi: finansal kiralamalar ve işletme karlılığı bakımından Türk hava yolları A.O. ile Lufthansa şirketlerinin analizi, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2051-2080.
- Koçyiğit, M. ve Kılıç, A. (2008). Leasing sektöründe KDV oranı değişikliğinin İMKB’de işlem gören leasing şirketlerinin hisse senedi getirisine etkisi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 165-174.
- Kolpak, E. P., Gorynya, E. V., Shaposhnikova, A. I., Khasenova, K. E. ve Zemlyakova, N. S. (2016). Special aspects of leasing activities and Its meaning in conditions of enterprise competitiveness, *International Review of Management and Marketing*, 6(6), 126-133.
- Köksal, A. G. ve Beller, B. (2013). Finansal kiralama işlemlerinin TMS 17, vergi mevzuatı, BDDK tebliği açısından incelenmesi ve muhasebe uygulamaları, konferans bildirisi, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 150-171.
- Köse, Y. (2021). Havayolu sektöründe uçak leasing (kiralama) işlemleri, satınalma-kiralama kararı analizi: bir örnek olay incelemesi, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 71-78.
- Krishnan, V. S. ve Moyer, R. C. (1994). Bankruptcy costs and the financial leasing decision, *Financial Management*, 23(2), 31-42.
- Kurt Cihangir, Ç. (2021). Türkiye’de enflasyon ve banka kredilerinin leasing işlemleri üzerindeki asimetrik etkisi: NARDL modeli uygulaması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 28-46.
- Menderes, M. ve Malkoç, E. (2000a). Finansal kiralamanın (leasing) uygulanabilirliği ve ege üniversitesi hastanesi uygulamasının analizi, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(1), 29-46.

- Menderes, M. ve Malkoç, E. (2000b). Hastanelerde alternatif bir fon kaynağı olarak finansal kiralama (leasing), *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(2), 55-82.
- Okka, O. (1985). Satın alma ve kiralama kararları, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (7), 139-151.
- Öncü, M. A., Çatı, K. ve Beşiroğlu, M. (2008). Finansal kiralama (leasing): İstanbul'daki havayolu şirketlerinde bir araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5(1).
- Özcan, M. ve Durmuşoğlu, S. M. (2022). Yenilenebilir enerji yatırımlarının finansmanında yeşil tahvillerin kullanımı, *Mühendis ve Makina*, 63(707), 279-313.
- Özdemir, M. (1988). Tekstil sektörünün modern tekstil makinaları açığını kapamada ithalat yolu ile kiralamanın önemi ve sağlayabileceği yararlar, *Tekstil ve Mühendis*, 2(7), 24-29.
- Özdoğan, B. ve Uygun, U. (2020). TMS 17 kiralama işlemleri standardından TFRS 16 kiralama standardına geçişte BIST şirketlerine yönelik sektörel etkilerin karşılaştırmalı analizi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 209-227.
- Öztoprak, E. (2014). Kiralama yoluyla araba temin eden bir işletmede AHP yöntemi uygulaması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 337-348,
- Öztürk, E. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ş. Kalaycı (Ed.), Asil Yayın Dağıtım,
- Parasız, İ. (1990). "Leasing ", " factoring", "forfaiting" ve karşılıklı ticaret, *Tekstil ve Mühendis*, 4(19), 26-35.
- Resmî Gazete. (2011). *Mal ve hizmetlere uygulanacak katma değer vergisi oranlarının tespitine ilişkin kararda değişiklik yapılmasına dair karar*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111227.htm> adresinden 28 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ryabchenko, A. V., Shmatova, E. V., Pazderova, V. Y., Tkhangapso, R. A. ve Khot, F. T. (2016). Topical issues of accounting of leasing transactions in terms of international financial reporting standards, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 225-232.
- Sabuncu, B. (2017). Finansal kiralama şirketlerinde riskten korunma muhasebesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (73), 93-112.
- Selimler, H. ve Taş, C. (2019). Finansman, faktoring ve leasing şirketlerinin kredi yönetim performansının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi: (2015 – 2018), *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 286-306.
- Sevil, G. (2019). *Finansal yönetim II*, N. Aydın, (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sinan, Ş. N. (2023). Ghassan el-şeyh, islam hukukunda finansal kiralama, dimaşk: daru'l-kalem yayınevi, 1.baskı/2010 kitap incelemesi, *İslam Ekonomisi Dergisi*, 3(1),90-95.
- Solifi. (2023). https://storage.pardot.com/682923/16772297792zz5BW1M/Solifi_Global_Leasing_Report_2023.pdf adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şengür, E. D. (2013). Finansal kiralama işlemlerinde kiracı açısından asgari kira ödemelerinin hesaplanması ve finansal raporlama üzerindeki etkileri, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 263-279.

- Şişman, D. ve Şişman, M. (2017). Finansal kiralama (leasing) ve ekonomi için önemi: riskler, avantajlar, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 144-154.
- TCMB, (2023). <https://www3.tcmb.gov.tr/sector/#/tr/C/imalat> adresinden 14 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- TFRS 16. (2023). *Kiralamalar*. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Kirmizi_Kitap/TFRS/TFRS%2016.pdf adresinden 28 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Turan Kurtaran, A. (2016). Finansal kiralamanın küçük ve orta ölçekli imalat işletmelerinin finansal performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17), 1-24.
- Türkiye İş Bankası. (2023). *Leasing nedir, leasing türleri nelerdir?*. <https://www.isbank.com.tr/blog/leasing-nedir-turleri-nelerdir> adresinden 28 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uçar, N. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed.), Asil Yayın Dağıtım.
- Wang, W., Feng, L., Li, Y., Xu, F. ve Deng, Q. (2020). Role of financial leasing in a capital-constrained service supply chain, *Transportation Research Part E.: Logistics and Transportation Review*, (143), 1-21.
- Yalçın, S. (2019). Muhasebe mevzuatı ve standartlarında kiralama işlemleri: muhasebeleştirme, ölçüm, sunum ve açıklamalar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1619-1641.
- Yenisu, E. (2022). VUK/MSUGT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS kapsamında finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi: karşılaştırmalı bir analiz, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 331-355.
- Yıldırım, S., Albez, A. ve Küçük, O. (2010). KOBİ'lerde finansal kiralamadan (leasing) yararlanma düzeyi: bir uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 361-376.

OBEZ VE OBEZİTEYE YÖNELİK BİLİŞSEL YAPILAR*

COGNITIVE STRUCTURES RELATING TO OBESE AND OBESITY

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA¹

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan COŞKUN US²

ÖZ

Küresel salgın metaforuyla yayılım ve riskin büyüklüğüne sıklıkla vurgu yapılan obezite, sağlık sektöründe çok çeşitli sebeplerle hizmet almak zorunda olan bir kitlenin hastalığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu müzmin kitlenin, sağlık hizmeti sunucuları açısından nasıl algılandığı, alacakları hizmetin kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada sağlık sektöründe aktif rol alması beklenen sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin obez ve obeziteye yönelik bilişsel yapıları kelime ilişkilendirme testi aracılığı ile tespit edilmiştir. Obezitenin sebepleri olarak beslenme özellikleri, yaşam tarzı ve kontrol dışı faktörler şeklinde bir örüntüde tespit edilmiştir. Algıların önemli bir kısmının olumsuz şemalardan oluştuğu görülmüştür. Olumsuz şemalar ağırlıklı olarak kişilik ve fiziksel özelliklere yönelik damgalayıcı ifadelerden oluşmaktadır. Obez bireyler iradesiz ve hareketsiz olarak görülmekte, obez olmaktan kendileri mesul tutulmaktadır. Yanı sıra obez bireyin psiko-sosyal durumu da olumsuz olarak algılanmaktadır. Obez bireyler ağırlıklı olarak mutsuz, izole ve dışlanmış olarak kodlanmıştır. Obeziteden kurtulma stratejilerinde profesyonel destekle ilgili algılar daha baskın durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Obez, Obezite, Bilişsel Yapılar.

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I12.

ABSTRACT

Obesity, which is frequently emphasized by the global epidemic metaphor and the extent of its spread and risk, emerges as a disease of a population that has to receive service in the health sector for various reasons. The perception of this chronic group among health-care providers has a substantial impact on the quality of care they will receive. In the study, the cognitive conceptions of obese and obesity are determined by word association test among health sciences faculty students, who are expected to play an active role in the health sector. The causes of obesity are identified in a pattern as nutritional characteristics, lifestyle and uncontrollable factors. It is observed that a significant part of the perceptions consisted of negatives schemas. Negatives schemas mainly consist of stigmatizing statements about personality and physical characteristics. Obese individuals are seen as weak-willed and inactive and are held responsible for being obese. In addition, the psycho-social state of the obese individual is perceived negatively. Obese individuals are predominantly coded as unhappy, isolated, and excluded. Perceptions of professional support are more dominant in obesity recovery strategies.

Keywords: Obese, Obesity, Cognitive Structures.

JEL Classification Codes: I10, I12.

* Bu çalışma 27-28 Ekim 2021 tarihleri arasında yapılan II. Sağlık Sosyolojisi Çalıştayı'nda (SAS) sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayınlanmayan "Obez ve Obeziteye Dair Bilişsel Yapılar" başlıklı bildirden hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 109/8sayılı ve 05.07.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, eliffakkas@sdu.edu.tr

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nurcan.coskun@omu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Obesity rates are increasing rapidly all over the world, especially in developed countries, and more recently in poorer countries (Gearhardt et al., 2011, p. 1211). Psychological problems such as major depressive disorder, social phobia (Eren & Erdi, 2003), anxiety, negative body image (Abilés et al., 2010) and stigma can also be seen in obese individuals (Taşkın Yılmaz et al., 2013). Goffman defined stigmatization as "the behavior of valuing the stigmatized individual less, people carrying this label are less desirable and are not perceived as almost human" (Bilge & Çam, 2010). Labeling behavior constitutes the first stage of stigmatization (Link & Phelan, 2001, p. 367-368). Labels are fed by individuals' cognitive structures. In this context, determining the cognitive structures underlying the stigmatization behavior is the main purpose of this study.

Design/methodology/approach:

In this study, qualitative research method was preferred. In the study, the phenomenology design was used to reveal the participants' perceptions of obesity and obesity. The word association test was used as a data collection tool in the research. The concept of "obese" was chosen as the key concept on the first page. 5 lines to write the connotations related to the concept of obese, and "Because...". Age groups are approximately parallel to the classes, and their departments are all departments that provide education in the faculty of health sciences. Content analysis was used in the analysis of the data. The data collected from the participants were first put in an order, then the data were transferred to the Excel program. Various categories were obtained by gathering similar expressions on the data that were cast. Finally, the frequencies of the expressions in each category were calculated and the categories and the codes belonging to these categories were interpreted and presented.

Findings:

There are findings on the organization, categorization and association of obese and obesity-related word associations by subjecting students to content analysis, and evaluations on these findings. A total of 3600-word data sets were obtained from 240 participants. The relevant ones of these data ($f=3024$), not directly related, not associated with obesity or obesity in the reasoning text and used by only one participant ($f=576$) were not included in the relationship tables in terms of the nature of the research but were exemplified as concepts eliminated in the comments section. A total of 3024 expressions were categorized under 6 themes and 11 sub-themes. These themes are "reasons for being obese", "stigmatizing associations", "psycho-social status of the obese individual", "consequences of being obese", "obesity recovery strategies" and "free associations".

Conclusion and Discussion:

Stigmatizing attitudes and behaviors towards obese people can be found in every segment of society. One of these segments is health workers (Carr et al., 2008). With the study of Puhl and Brownell (2006), a similar stigmatization tendency was found in the health sciences faculty students who were the sample of this study. In the study of Schwartz and Brownell (2004), it was determined that stigmatizing views about obese individuals as incompetent, defective, weak-willed, indecisive, and careless are common. Among the students of the faculty of health sciences, obese individuals were stigmatized with reference to their personal and physical characteristics. Expressions such as insecure, smelly, sluggish, excluded, isolated, asocial are among the striking stigmatizing expressions. Similarly, in a study conducted among dietitian students in the USA, it was found that more than half of the participants evaluated obese individuals as sick, tired, limited in movement, slow, reluctant to exercise, low quality of life, and weak will power (Puhl et al., 2009). As a result, it was seen that the two main issues that obesity is most associated with are the eating habits that cause obesity and the lifestyle that is directly related to energy burning. In general, it is seen that accelerated, fast, additive, processed, flavored foods that are far from healthy nutrition are coded in direct relation with obesity. Obese individuals are generally exposed to many negative stigmatizations. People with a high body mass index are stigmatized as lazy, weak-willed, clumsy, and even unhealthy, and show the existence of cognitive codes that are biased towards individuals. It is striking that the opinion that the obese individual is "his own fault" free of data such as his/her psycho-social status, access to healthy food, and whether there is a health condition that makes it difficult to lose weight is common. In addition, slang terms such as ugly, bad appearance, fat are a stigmatizing rhetoric that should be avoided by healthcare professionals. The associations about the psycho-social states of obese individuals, which are thought to be among the important findings of the study, show that obese people are coded with negative moods/personality traits by almost all participants. Being obese is mostly associated with negative situations such as unhappiness, depression, psychological problems, introversion, and worthlessness. When the connotations of the consequences of being obese are evaluated, medical and physical consequences come to the fore. Obesity recovery strategies point to a cognitive structure focused on Professional support. As a result of the study, it is seen that negative concepts are dominant in a significant part of the cognitive codes for obesity. It is recommended to take a more detailed picture of this cognitive structure, some of which has a stigmatizing nature, to conduct similar studies on individuals such as physicians and dietitians who directly provide/will provide health services to obese individuals, and to make programs to affirm cognitive structures in line with the results of these studies.

1. GİRİŞ

Obezite, vücutta sağlık için risk oluşturacak ölçüde yağ birikimidir. Beden Kitle İndeksi (BKİ) kişinin kilosunun (kg) boyunun (m) karesine bölümüdür. BKİ değeri 25-29.9 olanlar fazla kilolu, 30 ve üzeri olanlar ise obez olarak kabul edilir. Bireyin fazla kilolu veya obez olması diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve kanser gibi kronik hastalıklar için risk faktörüdür (World Health Organization, 2021). Obezite 21. yüzyılın en önemli halk sağlığı sorunlarından biridir (World Health Organization, 2021). Türkiye’de ve dünyada yaşam tarzı değişikliklerine bağlı olarak obezite prevalansı her geçen gün artmakta, beraberinde sağlık sorunlarını ve ekonomik sorunları getirebilmektedir (Obezite Tanı ve Tedavi Kılavuzu, 2019).

Yapılan çalışmalar obez bireylerin oranlarının artmaya devam ettiğini ve obeziteyle ilişkili hastalıklardan daha fazla ölüme neden olduğunu göstermektedir (Campanavd., 2019). Obezite oranları, başta gelişmiş ülkelerde, daha yakın zamanda daha yoksul ülkelere, günümüzdeyse tüm dünyada hızla artmaktadır (Gearhardt vd., 2011, s. 1211). Küresel olarak önlenbilir ölümün önde gelen nedenlerinden biridir ve birçok hastalık ve sağlık komplikasyonu ile ilişkilidir (Tobore, 2020, s. 29). Obezite; depresyon, diyabet, yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, kanser, uykuda esnasında yaşanan solunum bozuklukları, osteoartrit, safra kesesi hastalıkları, gebelik komplikasyonları, artrit, adet bozuklukları, istem dışı idrar kaçırma gibi birçok sağlık sorununu da beraberinde getirmektedir. Ayrıca bireyin tıbbi bakım maliyetlerini artırmakta, istihdam şansını düşürmektedir. Çok sayıda sağlık hizmeti kaynağının kullanılmasıyla da ekonomik yük getirmektedir (Tobore, 2020, s. 6). Ebeveynlerden birinin veya ikisinin obez olması, aynı çevreyi paylaştıkları ve genetik olarak benzerlik gösterdikleri için çocuklarının da obez olmasına sebep olabilir (Whitaker vd., 1997, s. 872). Obeziteden etkilenen ve çoğunluğun da çocuk olan obez bireylerin sayısının artmasıyla, sıklıkla ölümcül ve maliyetli olan bu durumla mücadele için geleneksel çabalara alternatifleri düşünmeye başlamak gerekmektedir (Avenave Gold, 2011, s. 1214). Bu nedenle, hastalığı daha iyi anlama ve insidansını azaltma ihtiyacı göz ardı edilemez.

Obeziteyi önlemek ve obeziteye yönelik daha etkin/başarılı tedavi yolları geliştirmek için bilim insanları yüksek obezite oranına neden olan faktörlere yönelmişlerdir (Dimitrijević vd., 2015, s. 102). Obeziteye neden olan genetik ve çevresel (Blumenthal ve Gold, 2010, s. 363) birçok faktör vardır (Schultevd., 2015, s. 1). Obezitenin nedenleri arasında polikistikover gibi nöroendokrin hastalıklar vardır. Kronik sosyal stres, uyku problemleri obezite ile bağlantılıdır (Tobore, 2020, s. 9). Katkıda bulunan birçok faktör mevcut olsa da değişen gıda ortamı özellikle dikkat gerektirmektedir (Gearhardt vd., 2011, s. 1211). Genetik, bağırsak mikrobiyomu, uyku ve hatta doğum öncesi anne beslenmesi gibi faktörler obezitede ve obeziteye yakınlıkta rol oynar (Tobore, 2020, s. 29). Obez ve aşırı kilolu bireyler diğer kişilere göre daha çok hiperfaji (yiyeyeceğe büyük ilgi duyma ve aşırı yeme) göstermektedir (Ferrario, 2017, s. 361). Birçok obezitenin hiperfaji sonucu ortaya çıktığı düşünülür (Leighve Morris, 2018, s. 3). Obeziteye olası bir nedenin de belli gıdaların bağımlılık düzeyinde tüketimini tetikleyen yeme bağımlılığı olduğu öne sürülmüştür (Schulte vd., 2015, s. 1). Yapılan çalışmalar birçok obez ve aşırı kilolu insanların yeme bağımlılığı davranışı sergilediğini ortaya koymuştur. Obezite ve ilaçların yanlış kullanımı, beyin dopamin sisteminde ve bağımlılık benzeri davranışların ortaya çıkmasında aynı etkiyi göstermiştir (Tobore, 2020, s. 25).

Obezite fiziksel sorunların yanı sıra psiko-sosyal sorunlara da yol açmakta (Obezite Tanı ve Tedavi Kılavuzu, 2019) ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Kushner ve Foster, 2000). Obezite, vücut sistemleri ve psikososyal durum üzerine yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle sağlık sorunları oluşturmaktadır. Obezite; hipertansiyon, koroner arter hastalığı, diyabet gibi kronik hastalıklar ve bazı kanserler hastalıkları için önemli bir faktördür (World Health Organization, 2021). Ayrıca obez bireylerde majör depresif bozukluk, sosyal fobi (Eren ve Erdi, 2003), anksiyete, olumsuz beden algısı (Abilés vd., 2010) ve damgalama (stigma) gibi sosyo-psikolojik sorunlarda görülebilmektedir (Taşkın Yılmaz vd., 2013). Tüm bu problemler arasında damgalama, bireylerin sosyal hayatlarına ket vurması, birtakım hizmet alımlarında ayrımcılığa ortam yaratması gibi sebeplerle obez ve sağlık sektörü ilişkisi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Sağlık çalışanlarının obezlere yönelik damgalayıcı söylem ve tutumları obez bireylerin eşit bir sağlık hizmetine erişimlerini engelleyebilmektedir.

Damgalamanın ilk geniş kapsamlı tanımı Goffman tarafından yapılmıştır (Bos vd., 2013). Goffman damgalamayı, “damgalanan bireye daha az değer verme davranışı, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir ve neredeyse insan gibi algılanmaması” olarak tanımlamıştır (Bilge ve Çam, 2010). Damgalama, bir kişiye veya bir olaya karşı itibarını zedeleyici, gözden düşürücü, aşağılayıcı, hor görücü tavır veya olumsuz davranış sergilenmesi durumudur. Damgalamanın temelinde olumsuz düşünceler ve buna bağlı olarak önyargı vardır. Bu önyargılı davranışlar ayrımcılık ve dışlama davranışlarını oluşturur (Avcil vd., 2016). Damgalama bir süreçtir ve süreç şu şekilde çalışır:

- Etiketleme: Kişinin ayrı ve farklı olduğunu düşündüren, sürecin ilk aşamasıdır (Baysal, 2013).
- Stereotipler: “Kişilerin nasıl kişiler oldukları konusu toplumun daha önce üzerinde hemfikir olduğu tanımları belirleyen bir kavramdır” (Taşkın, 2007).
- Bilişsel ayırma ve önyargı: Etiketlenen kişilerin stereotiplere göre gruplandırılarak “onlar” olarak tanımlanması, biz ve siz ayrımı yapılmasıdır (Link ve Phelan, 2001).
- Duygusal reaksiyonlar: Önyargıların stereotipleri desteklemesi sonucu öfke veya korku gibi duygusal reaksiyonlar ortaya çıkar (Baysal, 2013).
- Sosyal konum yitimi ve ayrımcılık: Kişilerin etiketlenmeleri, dışlanmaları, istenmeyen özelliklerle ilişkilendirilmeleri onların sosyal konum yitimine ve ayrımcılığına yol açtığına damgalanmış olur (Link ve Phelan, 2001).

Sonuç olarak, damgalama, etiketleme ile başlayan ve sosyal konum yitimi ve ayrımcılık ile son bulan bir süreçtir. Damgalama, bireylerin destek arayışlarının yanı sıra tedavi süreçlerini de olumsuz etkilemektedir. Obez bireylerde damgalanma, baskı oluşturabilmektedir. Puhl ve Brownell’in (2006) obez bireyler üzerinde yaptığı araştırmada her iki cinste de damgalanmaya maruz kalma sıklığı ile daha yüksek BKİ ilişkili bulunmuştur. Kiloyla ilgili kendini damgalama, duygu durum bozukluğu, beden imajı kaygısı, zayıf olma dürtüsü, tıknıracasına yeme ve düşük benlik saygısı gibi çok sayıda olumsuz psiko-sosyal sonuçla ilişkilidir (Durso ve Latner, 2008).

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Ayrımcılığa maruz kaldığı bilinen obez hastaların, aldıkları sağlık hizmetlerinden memnuniyetlerinin, doğrudan sağlık hizmeti arz eden personelle ilgili olduğu kanısına dayanarak, bu hizmeti arttırmanın yollarından birinin sağlık çalışanlarını hastalar arası ayrımcılık davranışına iten bilişsel kodlarının iyileştirilmesi olduğu düşünülmektedir. Sağlık sektörünün potansiyel çalışanlarını oluşturan Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin, gelecekteki hasta portföylerinde yer alan obez bireylere ve obezite hastalarına yönelik bilişsel kodlarının tespiti bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’nun 05.07.2021 tarihli ve 109/8 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 39). Araştırmada katılımcıların obez ve obeziteye dair algılarının ortaya konulabilmesi için fenomenoloji deseninden faydalanılmıştır. Olgu bilim deseni ile kurgulanmış bir çalışmada kişilerin tecrübe ettikleri bir olguya odaklanılır. Böylelikle kişilerin bireysel tecrübeleri ortak bir fenomene indirgenir (Güler vd., 2015, s. 43). Yani tek tek kişilerin bakış açılarından yola çıkılarak, onların anlam dünyaları/bilişsel yapıları ortaya çıkartılır (Mayring, 2011, s. 110).

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Anahtar kavram olarak ilk sayfada “obez” kavramı seçilmiştir. Obez kavramına ilişkin çağrışımların yazılması için 5 satır, her bir satırda yer verilen çağrışım kelimesinin gerekçesinin belirtilmesi adına bu amaç belirtilerek; “Çünkü...” ifadesi ile başlayan birer satır verilmiştir. Yakın ilişkili “obezite” ve “obezite tedavisi” kavramları için de birer sayfa ayrılmış, aynı 5 satırlı sistemle katılımcılara sunulmuştur. Veri toplama aracı Google Formlar üzerinden oluşturulmuş ve online ortamda gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple katılımcıların “ilk akla gelen” kavramları yazabilmeleri için her bir bölüm için 30’ar saniyelik sayaçlar konulmuş ve bir bölümü tamamlamadan diğer bölümleri görmemeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte veri toplama aracının sonunda cinsiyet, yaş, eğitim görülen bölüm ve sınıf bilgilerin olduğu kişisel bilgi formuna yer verilmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmını kadın öğrenciler oluşturmakta olup bu tablo sağlık sektöründe yer alan kadın ağırlıklı personel görünümü ile uyum taşımaktadır. Yaş grupları sınıflarla yaklaşık paralellik göstermekte, bölümleri ise sağlık bilimleri fakültesinde eğitim veren tüm bölümler (bkz. Tablo 1) oluşturmaktadır. Katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgilere yer verilmesi, araştırma bulgularının okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması ve yorumlanması amacını taşımaktadır.

2.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışmada evren kriteri olarak sağlık bilimleri alanında eğitim alıyor olmak belirlenmiştir. Amaç doğrultusunda belirlenen evrenden ulaşılabilecek katılımcılar yönelik herhangi bir örneklem seçim metodu kullanılmamış olup, 19 Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin tamamına ulaşılmaması hedeflenmiştir. Bu araştırma kapsamında Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 241 öğrenci gönüllülük esasınca çalışmaya katılmıştır. Çalışmanın yaz döneminde yapılması, öğrencilere yalnızca online erişimin mümkün olması kısıtlayıcı faktörler olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcı Grubunu Tanımlayıcı Bilgiler

Cinsiyet/n (241)		Bölüm/n (241)		Sınıf/n (241)	
Kadın	193	Beslenme ve Diyetetik	14	Birinci sınıf	18
Erkek	48	Dil ve Konuşma Terapisi	14	İkinci sınıf	83
Yaş/n (241)		Ebelik	81	Üçüncü sınıf	74
18	7	Hemşirelik	19	Dördüncü sınıf	66
19	33	Odyoloji	10		
20	72	Ortez-Protez	18		
21	63	Sağlık Yönetimi	71		
22 ve üzeri	66	Sosyal Hizmet	14		

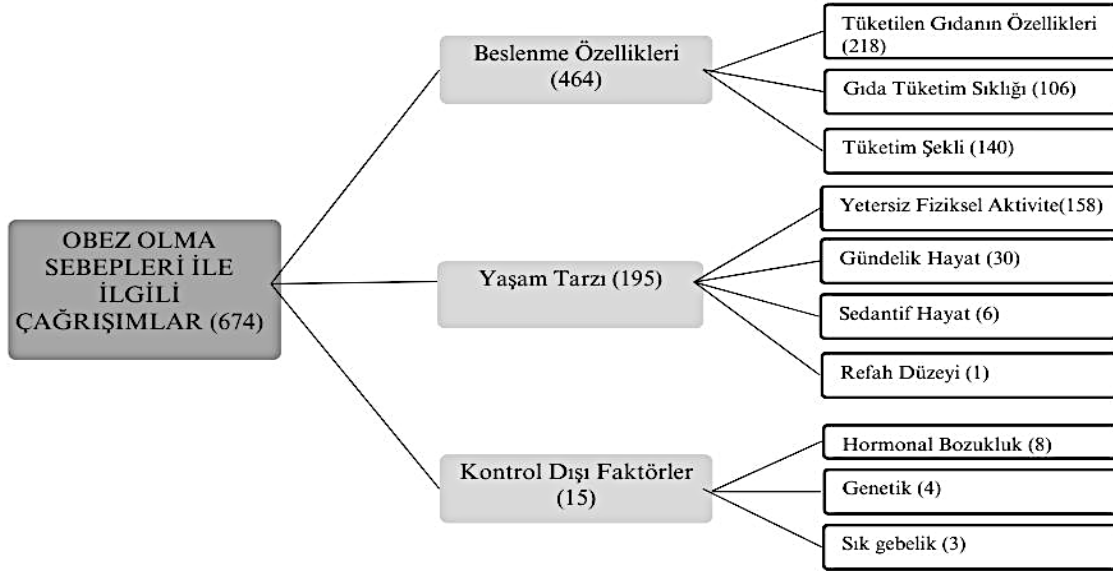
2.4. Veri Analizi

Veriler bir içerik analizi tekniği olan frekans analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi yapacak bir araştırmacı çalışmasını çeşitli aşamalardan geçirecek şekilde kurgulamalıdır: a) araştırma hedefleri belirlenmeli, b) örneklem seçilmeli c) verilerden kategoriler oluşturulmalı d) frekanslar hesaplanmalı ve gerekli ise kategoriler arası ilişki kurulmalı e) değerlendirme, çıkarsama ve yorumsama yapılmalıdır (Bilgin, 2014, s. 11). Buna göre katılımcılardan toplanan veriler öncelikle bir sıraya konulmuş, ardından veriler Excel programına aktarılmıştır. Döküm alınan veriler üzerinde benzer ifadeler bir araya toplanarak çeşitli kategoriler elde edilmiştir. Benzer kategoriler bir araya getirilerek temalar belirlenmiştir. Her bir kategoriye giren ifadelerin frekansları hesaplanmış ve kategoriler ve bu kategorilere ait kodlar ifadelere yönelik katılımcı gerekçelerine bağlı kalarak yorumlanarak sunulmuştur. Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliği açısından araştırmacılar önce ayrı ayrı kodlamalar gerçekleştirmiş, tema ve kategoriler belirlenmiştir, ardından çapraz kontrol sağlanmıştır. Büyük oranda tutarlı olan kodlama ve kategoriler sabit tutulmuş, farklı yapılmış kodlar üzerinde birlikte çalışılmıştır.

3. BULGULAR

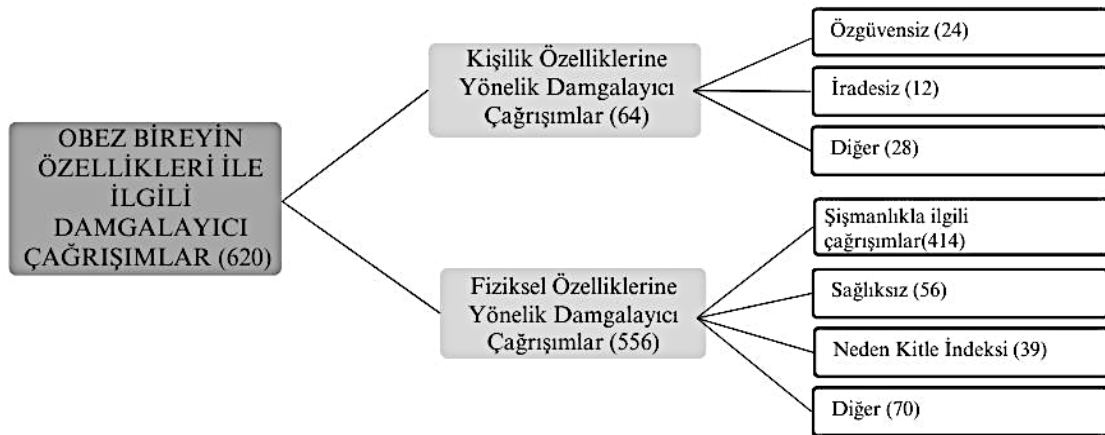
Bu bölümde, öğrencilerin obez ve obezite ile ilgili kelime çağrışımlarının içerik analizine tabi tutularak düzenlenmesine, temalara ayrılmasına ve ilişkilendirilmesine dair bulgular ve bu bulgulara yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. 240 katılımcıdan toplamda 3600 kelimelik veri seti elde edilmiştir. Bu verilerin ilgili olanları (f= 3024), doğrudan ilgili olmayan, gerekçe metninde de obez veya obezite ile ilişkisi kurulmayan ve yalnız bir katılımcı tarafından kullanılan ifadeler (f=576) araştırmanın niteliği yönünden ilişki tablolarına dahil edilmemiş ancak yorumlar bölümünde elenen kavramlar olarak örneklendirilmiştir. Toplamda elde edilen 3024 ifadeden 6 tema, 11 kategori elde edilmiştir. Her bir temada kaç ifade olduğu ve her ifadenin kaç kez tekrarlandığı ile ilgili frekanslar parantez içinde belirtilmiştir. Frekanslara, bilişsel yapıların yoğunlaştığı kavramları vurgulamak amacıyla yer verilmiştir. Tablo 1’de, “Obez” kavramına ile ilişkilendirilmiş “obez olma sebepleri” ile ilgili bulgular yer almaktadır.

Şekil 1. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapılarının Obez Olma Sebeplerine Göre Dağılımı

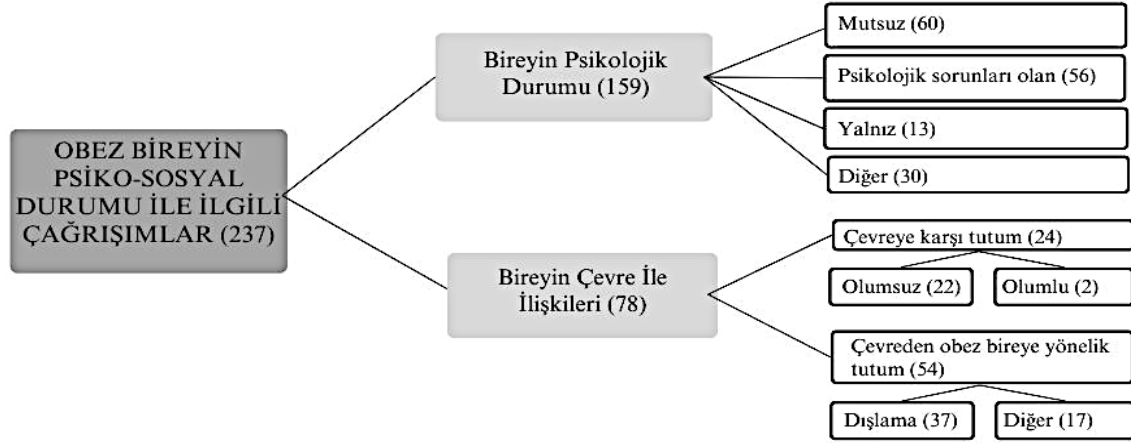
Obez ve obeziteye yönelik bağımsız kelime ilişkilendirme testinden elde edilen bulgulara göre, obez ve obezite kavramlarına yönelik beklenildiği üzere en yaygın olarak “beslenme özellikleri” ile ilgili çağrışımlar olduğu görülmektedir. Buna göre, en çok akla gelen kelime grubu olarak karşımıza “tüketilen gıdanın özellikleri” (f= 218) kodu çıkmaktadır. Obez olma sebepleri ile ilgili çağrışımlar teması kapsamında elde edilen kavramlar, üç kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; “beslenme özellikleri”, “yaşam tarzı” ve “kontrol dışı faktörler” olarak adlandırılmıştır. Beslenme özelliklerinde, “tüketilen gıdanın özellikleri” başlığı altında obeziteye sebep olduğu bilinen “karbonhidratlı gıdalar”, “şekerli gıdalar”, “hazır gıdalar” ve “yağlı gıdalar” ifadelerinden oluşmaktadır. “Gıda tüketim sıklığı” kodu aşırı yemek yeme, açlık, fazla yemek gibi kodlar yer alırken, “tüketim şekli” başlığı altında sağlıksız beslenme, dengesiz beslenme, yeme bozukluğu gibi diğer ifadelerden oluşmaktadır. Yaşam tarzı kategorisi, “yetersiz fiziksel aktivite”, “gündelik hayat”, “sedatif hayat” ve “refah düzeyi” kodlarından oluşmaktadır. Yetersiz fiziksel aktivite; hareketsizlik, hareketsiz, sporsuz yaşam gibi ifadelerden oluşmaktadır. Stresli yaşam, düzensiz uyku, düzensiz yaşam gibi ifadeler gündelik hayat kodunu oluşturmaktadır. Sedatif hayat kodunu bilgisayar başında olmak, sedanter hayat ifadeleri oluştururken, refah düzeyini kodunu zenginlik, refah düzeyi ifadeleri oluşturmaktadır. Kontrol dışı faktörler kategorisi ise hormonal bozukluk, genetik ve sık gebelik kodlarından oluşmaktadır.

Şekil 2. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapılarının Damgalayıcı Çağrışımlara Göre Dağılımı

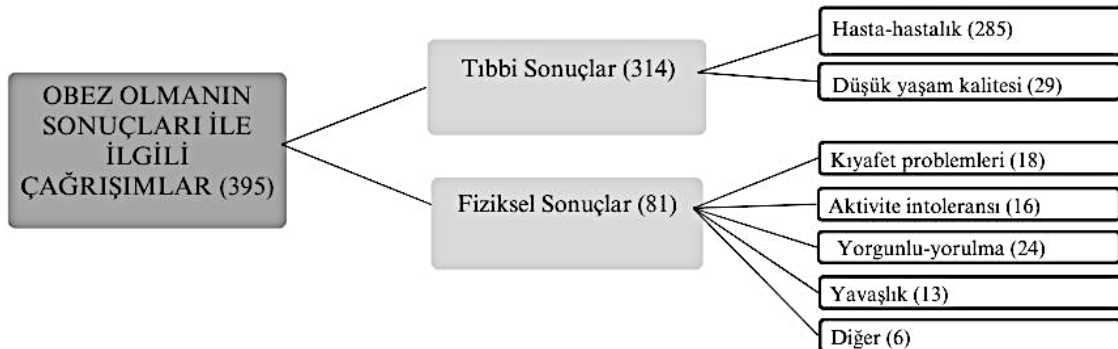
Obez ve obeziteye yönelik bağımsız kelime ilişkilendirme testinden elde edilen bulgularına göre bireylerin bilişsel yapıları ile ilgili damgalayıcı çağrışımlardan en yaygını “fiziksel özelliklerine yönelik damgalayıcı çağrışımlar” (f=556) ile ilgili olduğu görülmektedir. Buna göre, en çok akla gelen kelime grubu olarak karşımıza “şişmanlıkla ilgili çağrışımlar” (f=414) kodundan oluşmaktadır. Obez bireylerin özellikleri ile ilgili damgalayıcı çağrışımlar teması kapsamında elde edilen kavramlar iki kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; “kişilik özelliklerine yönelik damgalayıcı çağrışımlar” ve “fiziksel özelliklerine yönelik damgalayıcı çağrışımlar”dır. Kişilik özelliklerine yönelik damgalayıcı çağrışımlar kategorisi “özgüvensiz”, “iradesiz”, “bilinçsiz”, “tembel” gibi kodlardan oluşmaktadır. Fiziksel özelliklerine yönelik damgalayıcı çağrışımlar kategorisi ise “şişmanlıkla ilgili”, “sağlıksız”, “beden kitle indeksi” gibi kodlarından oluşmaktadır.

Şekil 3. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapıların Obez Bireyin Psiko-Sosyal Durumlarına Göre Dağılımı

Obez ve obeziteye yönelik bağımsız kelime ilişkilendirme testinden elde edilen bulgulara göre katılımcıların obez ve obeziteye yönelik bilişsel kodlarına yönelik bulgularda öne çıkan temalardan bir diğeri obez bireyin psiko-sosyal durumuna yönelik çağrışımlar olmuştur. En yaygın olanı ise “bireyin psikolojik durumu” (f=159) ile ilgili kategoride yer almaktadır. Buna göre, en çok akla gelen kelime grubu olarak karşımıza “mutsuz” (f=60) kodu olmuştur. Obez bireylerin psiko-sosyal durumu ile ilgili çağrışımlar teması kapsamında elde edilen kavramlar iki kategoriden oluşmaktadır. Bunlar “bireyin psikolojik durumu” ve “bireyin çevre ile ilgili ilişkileri” kategorileridir. Bireyin psikolojik durumu kategorisi de “mutsuz”, psikolojik sorunları olan”, “yalnız” kodlarından oluşmaktadır. Bireyin çevre ile ilişkileri kategorisi ise “çevreye karşı tutum” ve “çevreden obez bireye yönelik tutum” kodlarından oluşmaktadır. Çevreye karşı tutum kodu ise asosyal-izole, az yakın arkadaşı olan olumsuz çağrışımları da içeren kodlardır. Aynı zamanda çevreye karşı olumlu tutum kodu dışadönük ve neşeli olma halini de çağrıştırmaktadır. Çevreden obez bireye yönelik tutum kodu dışlama, psikolojik baskı ve sosyal çevre problemleri kodlarından müteşekkildir.

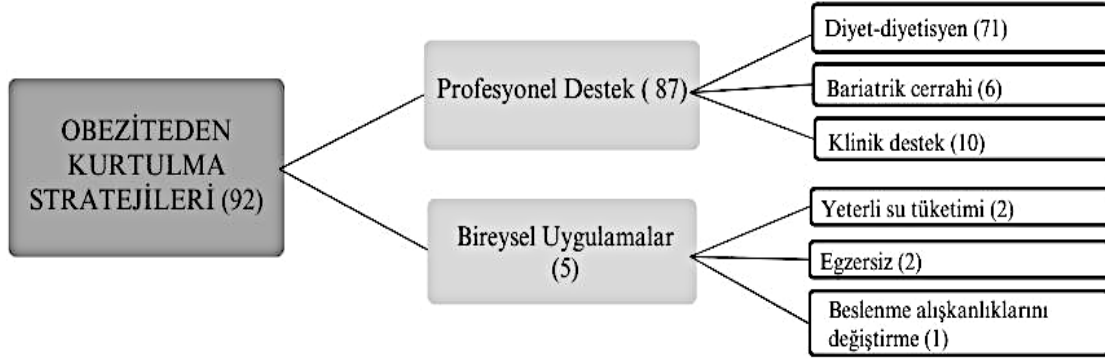
Şekil 4. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapıların Obez Olmanın Sonuçlarına Göre Dağılımı

Obez ve obeziteye yönelik bilişsel kodlar incelendiğinde, yoğun bir şekilde sağlık ile ilişkilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Obezite hem çok çeşitli sağlık sorunlarını beraberinde getirmesi yönüyle hem de kendi müstakil bir sağlık sorunu olması sebebiyle sıklıkla “tıbbi sonuçlar” (f= 314) ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bireyin fiziksel kabiliyetlerini kısıtlaması, obezitenin “fiziksel sonuçlar”ının (f=81) bilişsel bir kategori olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Obez olmanın sonuçları ile ilgili çağrışımlar “tıbbi sonuçlar” ve “fiziksel sonuçlar olmak üzere 2 kategoriden oluşmaktadır. Tıbbi sonuçları, “hasta-hastalık” ve “düşük yaşam kalitesi” kodları oluşturmaktadır. Nefes sorunları, ağrı, kronik hastalıklar gibi kodlar hasta-hastalık kodları örnek verilebilir. Fiziksel sonuçlar ise; kıyafet problemleri, aktivite intolereansı, yorgunluk-yorulma, yavaşlık kodlarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra yaşam süresinde azalma, halsiz, hızlı yaşlanma gibi kodlardan oluşmaktadır.

Şekil 5. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapıların Obeziteden Kurtulma Stratejilerine Göre Dağılımı

Katılımcıların obez ve obeziteye yönelik bilişsel yapılarından biri de “obeziteden kurtulma stratejileri” (f= 92) ile ilgili temadır. Bu temanın önemli bir kısmını “profesyonel destek” (f=87) ile ilgili kategori oluşturmaktadır. Profesyonel destek kategorisi diyet-diyetisyen, klinik destek ve bariatrik cerrahi kodlarından oluşmaktadır. Bununla birlikte çok az sayıda katılımcı ifadesinde obezite ile mücadele ile ilgili “bireysel uygulamalar” (f= 5) yer verildiği görülmüştür. Bireysel uygulamalar kategorisi de yeterli su tüketimi, egzersiz ve beslenme alışkanlıklarını değiştirme kodlarından oluşmaktadır.

Şekil 6. Katılımcıların “Obez”, “Obezite” ve “Obezite Tedavisi” Kavramları ile İlgili Bağımsız Kelime İlişkilendirme Testiyle Elde Edilen Bilişsel Yapılarına Yönelik Kelime Bulutu

Katılımcıların obez ve obezite ile ilgili ancak doğrudan bir kategoriye girmeyen ifadeleri görseldeki kelime bulutunda toplanmıştır. Buna göre “yemek” (f= 22), zor yaşam (f= 17), aşırılık (f= 3), ağır yaşam (f= 2), israf (f= 4), kötü beslenme hastalığı (f= 2), tartı (f= 6) gibi obez ve obezite ile ilgili çeşitli kavramlar bu kategoride yer almaktadır.

4. TARTIŞMA

Obez bireylere yönelik bilişsel algıların tespit edildiği çalışmanın bulguları, yapılmış saha çalışmalarının bulguları ile karşılaştırılmıştır. Buna göre, obezitenin artması ile birlikte bireyin benlik saygısı ve benlik algısı azalmaktadır (Hamurcu, 2014). Yapılan çalışmada da benzer şekilde bireyin olumsuz benlik algısı ve düşük benlik saygısına yönelik özgüvensizlik, öz bakım eksikliği, öz saygı düşüklüğü gibi ifadeler tespit edilmiştir. Yine benzer şekilde Değirmenci (2006) tarafından yapılan çalışmada obez bireylerde uyum bozukluğu, anksiyete ile giden uyum bozukluğu ve mix tip uyum bozukluğu gibi psikiyatrik tanımlar bulgulanmıştır. Pınar (2002) tarafından yapılan çalışmada obez olan ve obez olmayan bireyler arasında yapılan karşılaştırmada beden imajı ve benlik saygısı puanları açısından istatistiksel bir fark bulunamazken, obez bireylerin yarıya yakın oranlarda depresif ve benlik saygısının düşük olduğu görülmüştür. Bu çalışmada da obez bireyin psikolojik durumuna yönelik bulgular arasında psikolojik sorunlar, anksiyete, depresyon gibi kodlar yer almaktadır. Meksika’da beslenme eğitimi alan öğrenciler ile “yağ (ağırılık) fobisi ölçeği” kullanılarak yapılan bir çalışmada öğrencilerin %88’inin obez bireylere yönelik olumsuz tutum sergiledikleri bulgulanmıştır (Bacardí-Gascón vd., 2015). Yine Meksika’da tıp fakültesi ve psikoloji bölümünde okuyan öğrenciler arasında yapılan çalışmada obeziteye yönelik olumsuz tutumlar gözlemlenmiş aynı zamanda erkeklerde damgalamanın daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Sotovd., 2014). Avustralya’da diyetisyenler arasında yapılan çalışmada da benzer bulgular elde edilmiştir (Diversivd., 2016).

Obezlere yönelik damgalayıcı tutum ve davranışlara toplumun her kesiminde rastlanabilmektedir. Bu kesimlerden biri de sağlık çalışanlarıdır (Carr vd., 2008). Puhl ve Brownell’in (2006) çalışması ile bu çalışmanın örneklemini olan sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinde de benzer bir damgalama eğiliminin varlığı tespit edilmiştir. Schwartz ve Brownell’in (2004) yaptıkları çalışmada, obez bireylerin beceriksiz, kusurlu, iradesiz, kararsız ve özensiz olduğu ile ilgili damgalayıcı görüşlerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmada da sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri arasında obez bireyler kişisel ve fiziksel özelliklerine atıfla damgalanmıştır. Özgüvensiz, ter kokulu, hımbıl, dışlanmış, izole, asosyal gibi ifadeler çarpıcı damgalayıcı ifadeler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Amerika’da diyetisyen öğrenciler arasında yapılan bir çalışmada, katılımcıların yarısından fazlası obez bireyleri hasta, yorgun, hareket kısıtlı olan, yavaş, egzersiz yapmaya isteksiz, yaşam kalitesi düşük, iradeleri zayıf olarak değerlendirdiği bulgulanmıştır (Puhl vd., 2009).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Geleceğin sağlık çalışanları” ile yapılan bu çalışmada, sağlık bilimleri fakültesinde eğitim almakta olan üniversite öğrencilerinin obez, obezite ve obezite tedavisi kavramlarına yönelik bilişsel kodlarının tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 240 öğrenci ile gerçekleştirilen çalışmada, kelime ilişkilendirme testi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda, obezitenin en çok ilişkilendirildiği iki temel hususun obeziteye sebep olan beslenme alışkanlıkları ve buna bağlı olarak enerji yakımı ile doğrudan ilişkili olan yaşam tarzı olduğu görülmüştür. Genelde sağlıklı beslenmeden uzak, hızlandırılmış, çabuk, katkılı, işlenmiş, lezzeti artırılmış gıdaların obezlerle doğrudan ilişkili olarak kodlandığı görülmektedir. Bununla birlikte gıdaların sık ve hızlı tüketimi, aşırı iştah hali, sağlıksız beslenme davranışları yine obeziteye sebep olan beslenme alışkanlıklarına yönelik bilişsel kodlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan yaşam tarzının hareketsizlik odaklı olması, günlük egzersiz programlarının olmaması, aktif spor yapılmaması, tıpkı beslenmede olduğu gibi uyku ve hayatta ilgili genel bir düzensizliğin hâkim olması, çeşitli bağımlılıklar, dijitalleşme gibi yaşam tarzı göstergeleri yine obeziteye yönelik baskın bilişsel yapıları oluşturmaktadır. Obeziteyi ortaya çıkaran, ancak bireyin çoğunlukla kontrol altında tutmasının mümkün olmadığı durumlar çok kısıtlı da olsa bilişsel yapıda kendine yer bulmaktadır. Bu sayısal fark, esasında yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarının bireyin genetik yatkınlık ya da hormonal bozukluk gibi istisnai durumlardan çok daha etkili ve yaygın bir neden olduğunun göstergesi niteliğindedir.

Obez bireyler, genellikle pek çok olumsuz damgalamaya maruz kalmaktadır. Beden kitle indeksi yüksek kişiler, tembel, üşengeç, iradesiz, hantal ve hatta sağlıksız olarak damgalanmakta, bu durum obez bireylere yönelik önyargı niteliğinde bilişsel kodların varlığını göstermektedir. Obez bireyin psiko-sosyal durumu, sağlıklı gıdaya erişim olanakları, kilo vermeyi zorlaştıran bir sağlık durumunun var olup olmaması gibi verilerden azade bir “kendi suçu” olduğu kanaatinin yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra çirkin, kötü görümlü, şişko gibi argo tabirler yine sağlık camiası çalışanlarınca uzak durulması gereken damgalayıcı bir retorikğin yaygınlığını göstermektedir. Geleceğin sağlık çalışanları, hasta memnuniyeti başta olmak üzere, eşit ve adil hizmet sunumu, ayrımsız sağlık hizmeti gibi pek çok noktaya “olumsuz” bir bilişsel potansiyelle yaklaşmaktadır.

Dolayısıyla bu noktada öğrencilerin zihnindeki damgalayıcı obez algısının irdelenmesi ve değiştirilmesi uzun vadede fayda sağlayabilecektir.

Çalışmanın önemli bulguları arasında olduğu düşünülen obez bireylerin psiko-sosyal durumları ile ilgili çağrışımlar, obezlerin neredeyse tüm katılımcılar tarafından olumsuz ruh halleri/kişilik özellikleri ile kodlandığını göstermektedir. Obez olmak büyük oranda mutsuzluk, depresyon, psikolojik sorunlar, içe dönüklük, değersizlik gibi olumsuz durumlarla örtüştürülmüştür. Bir kısım katılımcı, halihazırda kötü ruh hallerinin bireye hareketsizliğe ve daha çok yemek tüketimine iterek obeziteye sebep olduğunu ifade ederken, bir kısım katılımcı da obez olmanın kötü ruh hallerine sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Her hâlükârda obezlerin psikolojik durumları “*kötü*” olarak sınırlandırılmış, neredeyse olumlu hiçbir kavram obez bireylerle ilişkilendirilmemiştir. Bu yönüyle obezite, kötü psikoloji ile örtüştürülmüştür. Öte yandan obez bireylerin çevre ile ilişkilerinde de benzer bir karamsar tablo çizildiği görülmektedir. Obez bireylerin çevreye karşı çekinik, asosyal tutumları vurgulanırken; çevreden obez bireye yönelik tutumlarında ağırlıklı olarak küçük görme, dışlama, zorbalık, baskı gibi olumsuz davranışlara odaklı bir yapı sergilediği görülmektedir. Obezitenin normal ya da insanlık hali olduğu noktasında çok az sayıda katılımcı görüş bildirmiştir.

Obez olmanın sonuçları ile ilgili çağrışımlar değerlendirildiğinde, tıbbi ve fiziksel sonuçlar öne çıkmaktadır. Tıbbi sonuçlar, obezitenin beraberinde getirdiği birtakım sağlık sorunlarına odaklanırken, fiziksel sonuçlar daha çok aktivite intoleransı, çabuk yorulma, hızlı yaşlanma, bedenine uygun kıyafet bulamama gibi doğrudan fiziksel durumla ilgili sorunları vurgulamıştır.

Obeziteden kurtulma stratejileri profesyonel destek odaklı bir bilişsel yapıya işaret etmektedir. Yani bu noktada obezitenin bir hastalık olduğu, bundan kurtulmak için de tıbbi beslenme tedavisi başta olmak üzere profesyonel destek almanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Bireysel uygulamalar sayıca çok az ifade edilmiş olmasıyla, bireyin kendi çabası ile üstesinden gelmesinin oldukça zor olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bilişsel yapılar, obezitenin ciddi bir sorun olduğu bilincini taşımaktadır.

Obez ve obezite ile ilgili doğrudan bir kategori altında yer verilmeyen ancak kavram ile yakın ilişki içinde olan çeşitli ifadeler serbest çağrışım temasında toplanmıştır. Burada görünümü itibariyle obez olduğu düşünülen ünlü bir isim, özellikle refah durumuna vurgu yapılarak kullanılan bir ifade olan Almanca, obez bireylerin zayıflama deneyimlerini konu olan bir reality show olan Ağır Yaşamlar, obezite hastalığını nitelendirmek için kullanılan çağımızın hastalığı, geleceğin hastalığı, sağlıksız yeme hastalığı gibi kavramlar, kaynakların hem tüketimde hem de iyileşme sürecinde boşa gittiği fikrine istinaden israf, tedavi sürecinde sıklıkla kullanılan bir araç olarak tartı gibi kavramlara yer verilmiştir.

Çalışma sonucunda görülmektedir ki, obeziteye yönelik bilişsel kodların önemli bir kısmında olumsuz kavramlar hâkimdir. Bir kısmı damgalayıcı nitelik de taşıyan bu bilişsel yapının, daha detaylı resminin çekilmesi, özellikle hekim, diyetisyen gibi doğrudan obez bireye sağlık hizmeti sunan/sunacak olan bireyler üzerinde benzer kapsamda çalışmalar yapılması ve bu çalışmaların sonuçları doğrultusunda bilişsel yapıların nötrlenmesi/olumlanması yönünde programlar yapılması önerilmektedir. Çalışma sonuçlarından hareketle sağlık çalışanı olmaya aday bireylerle yapılan bu çalışmanın sağlık meslek mensupları ile yapılması gerekliliği mevcut durumun analizi açısından önem taşımaktadır. Bir diğer öneri de kronik hastalıkların toplumsal yansımalarını ortaya koymak adına farklı hastalık ve hastalık grupları üzerine, sağlık çalışanları başta olmak üzere toplumun farklı kesimlerinde bilişsel kod çalışmaları yapılmasıdır. Bu sayede hastaların sağlık hizmeti almak başta olmak üzere, diğer pek çok sosyal ilişkilerinde maruz kalabilecekleri potansiyel önyargılar ve muameleler noktasında bilgi edinilerek, gerekli durumlarda farkındalık çalışmaları planlanabilir. Yapılan bu çalışma ve yapılacak çalışmaların eğitim müfredatlarının hasta-sağlık çalışanı ilişkisini güçlendirme yönünden katkı sunması beklenmektedir. Eğitim müfredatının salt bilgi aktarımı dışında insan ilişkilerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi hususunda gözden geçirilmelidir.

Obezite salgınının önlenmesi yönünde atılacak adımların obez bireylere yönelik bir ayrımcılık unsuruna dönüşmemesi konusunda gerekli tedbirler alınmalıdır. Özellikle obezitenin ortaya çıkma nedenlerinin salt beslenme düzeni ile açıklanmıyor oluşu önemle ve üst ağızlardan vurgulanmalıdır. Obezitenin mevcut bilişsel yapı nezdinde sosyal ve kültürel olarak “*iradi hastalık*” kategorisine itildiği görülmekte, irade dışı faktörlerin genellikle ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada sosyo-kültürel yapının hastalık kodları çeşitli çalışmalarla ortaya koyulmalı, obezitenin obez olan ve olmayan bireyler nezdinde çeşitli sosyo-kültürel gruplar ekseninde tespit edilmelidir. Bununla birlikte obeziteye sebep olan yeme bozukluğu gibi ruhsal sorunların tanı ve tedavisi

konusunda erişilebilir ruh sağlığı hizmetleri önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri kapsamında sunulmalıdır. Ayrıca çocukluk obezitesi ve akran zorbalığı ilişkisi de araştırmacıların dikkatine sunulmaktadır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abilés, V., Rodríguez-Ruiz, S., Abilés, J., Mellado, C., García, A., De La Cruz, A. P. ve Fernández-Santaella, M. C. (2010). Psychological characteristics of morbidly obese candidates for bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 20(2), 161-167.
- Avcil, C., Bulut, H. ve Hızlı Sayar, G. (2016). Psikiyatrik hastalıklar ve damgalama, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(2), 175-202. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.2.2.4>
- Avena, N. M. ve Gold, M. S. (2011). Food and addiction—sugars, fats and hedonic overeating. *Addiction*, 106(7), 1214-1215.
- Bacardí-Gascón, M., Jiménez-Cruz, A., Castillo-Ruiz, O., Bezares-Sarmiento, V. ve León-González, J. M. (2015). Fatphobia in Mexican nutrition students. *Nutrición Hospitalaria*, 32(6), 2956-2957.
- Baysal, G. Ö. D. (2013). Damgalanma ve ruh sağlığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(2), 239-251.
- Bilge, A. ve Çam, O. (2010). Ruhsal hastalığa yönelik damgalama ile mücadele. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(1).
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi, teoriler ve örnek çalışmalar*. Siyasal Kitabevi. Ankara.
- Blumenthal, D. M. ve Gold, M. S. (2010). Neurobiology of food addiction. *Current Opinion in Clinical Nutrition ve Metabolic Care*, 13(4), 359-365.
- Bos, A. E., Pryor, J. B., Reeder, G. D. and Stutterheim, S. E. (2013). Stigma: advances in theory and research. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1), 1-9.
- Campana, B., Brasiel, P. G., de Aguiar, A. S. and Luquetti, S. C. P. D. (2019). Obesity and food addiction: similarities to drug addiction. *Obesity Medicine*, 16, 100-136.
- Carr, D., Jaffe, K. J. ve Friedman, M. A. (2008). Perceived interpersonal mistreatment among obese Americans: do race, class, and gender matter?. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 16, S60–S68.
- Değirmenci, T. (2006), *Obez erişkinlerde benlik saygısı, yaşam kalitesi, yeme tutumu, depresyon ve anksiyete* [Uzmanlık Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Dimitrijević, I., Popović, N., Sabljak, V., Škodrić-Trifunović, V. ve Dimitrijević, N. (2015). Food addiction-diagnosis and treatment. *Psychiatria Danubina*, 27(1), 0-106.
- Diversi, T. M., Hughes, R. ve Burke, K. J. (2016). The prevalence and practice impact of weight bias amongst Australian Dietitians. *Obesity Science and Practice*, 2(4), 456-465.
- Durso, L. E. ve Latner, J. D. (2008). Understanding self directed stigma: development of the weight bias internalization scale. *Obesity*, 16(Suppl. 2), 80-86.

- Eren, İ. ve Erdi, Ö. (2003). Obez hastalarda psikiyatrik bozuklukların sıklığı. *Klinik Psikiyatri*, 6(3), 152-157.
- Ferrario, C. R. (2017). Food addiction and obesity. *Neuropsychopharmacology*, 42(1), 361.
- Gearhardt, A. N., Grilo, C. M., Di Leone, R. J., Brownell, K. D. ve Potenza, M. N. (2011). Can food be addictive? public health and policy implications. *Addiction*, 106(7), 1208-1212.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. ve Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma: içerik analizi* (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hamurcu, P., (2014). *Obez bireylerde benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilim Üniversitesi.
- Kushner, R. F. Ve Foster, G. D. (2000). Obesity and quality of life. *Nutrition*, 16(10), 947-952.
- Leigh, S. J. ve Morris, M. J. (2018). The role of reward circuitry and food addiction in the obesity epidemic: An update. *Biological Psychology*, 131, 31-42.
- Link, B. G. ve Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363-385.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*. (A. Gümüş ve M. S. Durgun, Çev.), Bilgesu Yayıncılık.
- Pınar, R. (2002). Obezlerde depresyon, benlik saygısı ve beden imajı: karşılaştırmalı bir çalışma. *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(1), 30-41.
- Puhl, R. M. ve Brownell, K. D. (2006). Confronting and coping with weight stigma: An investigation of overweight and obese adults. *Obesity*, 14(10), 1802-1815.
- Puhl, R., Wharton, C. ve Heuer, C. (2009). Weight bias among dietetics students: Implications for treatment practices. *Journal of the American Dietetic Association*, 109(3), 438-444.
- Schulte, E. M., Avena, N. M. ve Gearhardt, A. N. (2015). Which foods may be addictive? The roles of processing, fat content, and glycemic load. *Plos One*, 10(2), e0117959.
- Schwartz, M. B. ve Brownell, K. D., (2004), Obesity and body image, *Body Image*, 1(1), 43-56,
- Soto, L., Armendariz-Anguiano, A. L., Bacardí-Gascón, M. ve Cruz, A. J. (2014). Beliefs, attitudes and phobias among Mexican medical and psychology students towards people with obesity. *Nutricion Hospitalaria*, 30(1), 37-41.
- Taşkın Yılmaz, F., Karakoç Kumsar, A. ve Olgun, N. (2013). Obez bireylerde stigma. *Diyabet, Obezite ve Hipertansiyonda Hemşirelik Forumu Dergisi*, 5(1), 28-33.
- Taşkın, E. O. (2007). Ruhsal hastalıklarda damgalama ve ayrımcılık. *Stigma Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlar ve Damgalama*, 1, 17-30.
- Tobore, T. O. (2020). Towards a comprehensive theory of obesity and a healthy diet: the causal role of oxidative stress in food addiction and obesity. *Behavioural Brain Research*, 112560.
- Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. (2019). *Obezite tanı ve tedavi kılavuzu 2019* (8. Baskı). Bayt Grafik Tasarım ve Yayın Hizmetleri.
- Whitaker, R. C., Wright, J. A., Pepe, M. S., Seidel, K. D. ve Dietz, W. H. (1997). Predicting obesity in young adulthood from childhood and parental obesity. *New England Journal of Medicine*, 337(13), 869-873.

World Health Organization. (2018). *Obesity and overweight*, <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/obesity> adresinden 23 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.

World Health Organization. (2020). *Obesity*. <https://www.who.int/topics/obesity/en/> adresinden 18 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

RESTORAN MÜŞTERİLERİNİN GERİ BİLDİRİMLERİ ÜZERİNDE HEDEF KATEGORİNİN TESPİTİ VE HEDEF TABANLI DUYGU ANALİZİ

DETECTION OF ASPECT CATEGORY AND ASPECT-BASED SENTIMENT ANALYSIS ON RESTAURANT CUSTOMERS' FEEDBACKS

Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih TUNA¹

Dr. Öğr. Üyesi Mesut POLATGİL²

Prof. Dr. Oğuz KAYNAR³

ÖZ

Günümüzde tüketicilerin ürün ve hizmetler konusunda fikir paylaşabilecekleri birçok mecra bulunmaktadır. Bu fikirler, geri bildirim yapıları itibarıyla genellikle metin formatındadır. Duygu analizi, metin tabanlı bilgi kaynaklarında son yıllarda önem kazanan bir konudur. Daha hassas bir duygu analiz türü olan Hedef Tabanlı Duygu Analizi bir cümle içerisinde hedef terim, hedef kategori ve duygu sınıfının belirlenmesi işidir. Bu çalışmada Semeval ABSA yarışmasında yarışmacılara sunulan restoran müşterilerine ait yorumlardan oluşan bir veri seti kullanılmıştır. Word2vec, Glove, Fasttext ve Bert yöntemleri kullanılarak veri seti üzerinde hedef terim, hedef kategori ve duygu sınıfının belirlenmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. Kelimeyi vektörü ile cümle vektörünün birleştirilmesi ABSA için sınıflandırma başarısını artırıp artıramayacağı hipotezi test edilmiştir. Dört farklı vektör yöntemi ile yapılan sınıflandırmada hedef terim için 0,78 F1 skoru ile Fasttext yöntemi, hedef kategori için 0,57 F1 skoru ile Fasttext ve duygu sınıfı için 0,76 F1 skoru ile Bert yöntemi en başarılı sonuçları vermiştir. Bu sonuçlar literatürde farklı veri setleri ve farklı diller için yapılan çalışmalarla kıyaslanmıştır. Sonuç olarak Fasttext ve Bert temsil yöntemlerinin hedef tabanlı Türkçe dilindeki metinlerin duygu analizinde başarılı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Restoran Yorumları, Hedef Tabanlı Duygu Analizi, Fasttext, Bert.

JEL Sınıflandırma Kodları: O47, O53, E13, R11.

ABSTRACT

Today, there are many channels where consumers can share their ideas about products and services. These opinions are usually in text format due to the nature of the feedback. Sentiment analysis is a topic that has gained importance in recent years, especially in text-based information sources. Aspect-based Sentiment Analysis, which is a more sensitive sentiment analysis technique, is the task of determining the aspect term, aspect category and sentiment class in a sentence. A data set consisting of the comments of restaurant customers presented to the competitors in the Semeval ABSA competition is used in the study. Using Word2vec, Glove, Fasttext and Bert methods, the aspect term, aspect category and sentiment class are determined on the data set. The hypothesis is tested whether combining the word vector and the sentence vector can improve classification success for ABSA. In the classification made with four different vector methods, Fasttext method with 0.78 F1 score for the target term, Fasttext with 0.57 F1 score for the target category, and Bert method with 0.76 F1 score for the sentiment class have the most successful results. These results are compared with studies in the literature for different data sets and different languages. As a result, it is determined that Fasttext and Bert representation methods give successful results in sentiment analysis of target-based Turkish language texts.

Keywords: Restaurant Reviews, Aspect Based Sentiment Analysis, Fasttext, Bert.

JEL Classification Codes: O47, O53, E13, R11.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, mftuna@cumhuriyet.edu.tr

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bilişim Sistemleri ve Teknolojileri Bölümü, mesutpolatgil@cumhuriyet.edu.tr

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, okaynar@cumhuriyet.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Reviews of consumers are a type of information which must be considered by businesses when they form their marketing strategies. Customers' reviews on the use of any product or service are one of the most important parameters that real and potential customers consider when deciding whether to prefer the relevant product. Developments in the informatics and communication sector have allowed consumers to share their ideas about products and services, thus allowing them to freely express their views. This type of information is usually in text format due to the nature of the feedback. Sentiment analysis is a topic that has gained importance in recent years, especially in text-based information sources. However, classical sentiment analysis falls short in analyzing feedback from businesses that have sub-products and services, such as hotels or restaurants. However, the situation is not the same for aspect-based sentiment analysis (ABSA). As a more sensitive and fine-grained analysis technique in sentiment analysis, ABSA covers the tasks of determining the aspect term, aspect category and sentiment class in a sentence. In the SemEval'15 ABSA Competition held in 2016, four subtasks were defined regarding aspect-based sentiment analysis: aspect term detection, aspect category detection, sentiment term detection and sentiment polarity detection. This study focuses on aspect term detection, aspect category detection and sentiment term detection, which are related subtasks that point to the restaurant service component.

Design/methodology/approach:

In this study, a new model has been proposed by authors for aspect term, category and sentiment classification on the Turkish restaurant dataset created in the ABSA competition. The data set used in this study is publicly accessible and has been prepared for ABSA SemEval'15 competition. There are 1415 sentences in this data set. 148 of these sentences don't contain any sentiments. The sentences that don't contain the target term ('null') have not been evaluated in analysis proc. Using Word2vec, Glove, Fasttext and Bert methods, the aspect term, aspect category and sentiment class have been determined on the data set. While using these representation methods, ready vector models obtained because of training on large data sets have been also used in the study. For this process, the hypothesis that a successful classification can be made by combining the vector representing the word and the vector representing the sentence has been tested. At the point of the performance of these sub-tasks, the performance levels of the methods used have been tested by experimenting with various machine learning methods on the data set containing Turkish restaurant comments and presented to the contestants in the competition.

Findings:

In the study, a Keras Library-based neural network model has been used, and all the information about the neural network used has been given as Python code. As a result of classification process, in the classification made with four different vector methods, Fasttext method with 0.78 F1 score for the target term, Fasttext with 0.57 F1 score for the target category, and Bert method with 0.76 F1 score for the sentiment class have the most successful results. The performance of the models in which different word representation methods are used in sentiment classification is almost close to each other. The method using the BERT word representation method has showed the best performance compared to the others with a score of 0.76.

Conclusion and Discussion:

Results derived from machine learning process have been compared with studies in the literature for different data sets and different languages. As a result, it has been determined that Fasttext and Bert representation methods give successful results in sentiment analysis of target-based Turkish language texts. The results obtained in this study, in parallel with the literature, support that embedded representation methods can be used as a good feature identifier independent of classification algorithms in identifying aspect terms, categories and sentiments from ABSA tasks. It is thought that performance criteria can be increased by creating different data sets specific to different products and trying alternative methods on them. One of the problems that marketing science seeks to solve is to evaluate customers' feedback accurately and quickly. At this point, the study has the feature of being one of the effective tools for understanding customer views on services with multiple dimensions. In this respect, it is thought that the study will contribute both to businesses that produce products and services with more than one sub-dimension, and to academics who conduct various sentiment analysis studies on textual feedback.

1. GİRİŞ

Müşterilerin herhangi bir ürünü ya da hizmeti kullanmaya ilişkin geri bildirimleri, gerçel ve potansiyel müşterilerin ilgili ürünü tercih etme ya da etmeme kararını verirken göz önünde bulundurdıkları en önemli parametrelerden biridir. Nitekim sosyal medya ve internet teknolojilerindeki gelişim, müşterilerin deneyimlerini birçok açıdan farklı coğrafyalarda yaşayanlara bile rahatlıkla aktarabilmesini mümkün kılmaktadır. Web 2.0'ın yaygınlaşması ve akabinde geliştirilen mobil teknolojiler sayesinde var olan içeriklerin büyük bir kısmı sosyal medyadaki aktif kullanıcılar tarafından üretilir hale gelmiştir (Çetin ve Eryiğit, 2018). İçeriklerin firmalar tarafından değil de kullanıcılar tarafından üretilmesi, bir yandan tüketicilerin arasındaki etkileşimi güçlendirirken, diğer yandan işletmeler ve onların ürünleri üzerinde daha fazla söz sahibi hale gelmişlerdir. Nitekim bugün bir firmanın kendi ürünü hakkındaki iddialarından daha fazla inanılan bir şey varsa o da o firmanın ürünü hakkındaki tüketicilerin sosyal medyada var olan algısıdır. Dünya genelinde faaliyet gösteren firmaların yaklaşık onda dokuzunun mevcut bütçelerinin yaklaşık %11'ini sosyal medyadaki tüketici katılımına ayırmaları, bunun en büyük göstergesidir (de Oliveira Santini vd., 2020).

Müşterilerle karşılıklı ilişkilerin kurulması ve yönetilebilmesi için, müşterilerden gelen geri bildirimlerin etkin biçimde değerlendirilerek dönüş sağlanması gerekmektedir. Omisakin vd. (2020, s. 3), bu geri bildirimlerin yeterince hızlı yapılabilmesi durumunda müşteri sadakatini artırılabilceğini ifade etmektedir. Bu geri bildirimlerin günümüzde en fazla alınabildiği kaynaklardan biri sosyal medya ve mikro bloglardır (Kim vd., 2011). Nitekim bu kaynaktan sağlanan ürün ve hizmetlere ilişkin veriler genellikle son kullanıcılardan sağlanmakta ve giderek işletme karar süreçleri açısından daha yaygın kullanılır hale gelmiştir. Bunlardan bazıları ürün ve hizmetlere ilişkin son kullanıcı yorumlarını içerdiğinden, işletmelerin karar süreçlerinde yararlandıkları bir tür veri sağlayıcı konumuna gelmişlerdir. Bu noktada bahsedilen kanallar hem tüketicilerin ürün ve hizmetlerle ilgili bilgi arayışlarına yardımcı olmakta hem de ilgili kurumların kendilerini daha iyi tanıtmalarına imkân vermektedir (Ahuja ve Medury, 2010). Dahası firmalar, tüketicilerin erişimine açık olan platformlardan elde ettikleri geri bildirimler doğrultusunda ürün ve hizmetlerini iyileştirebilmektedirler. Çetin ve Eryiğit (2018, s. 44) bu durumu; "...kullanıcıların aldıkları ürün ve hizmetler ile ilgili görüşlerinin toplanması ve incelenmesi ve bu incelemeler ışığında her kurum veya firmanın kendine ait dersler çıkarabilmesi önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır." şeklinde ifade etmektedir. Bahsedilen iyileştirmeler ve platformda paylaşılan geri bildirim göstergeleri, işletmeyi tercih etme ihtimali bulunan potansiyel müşteriler için de viral bir cazibe yaratmaktadır (Chen vd., 2004).

İnternet teknolojilerini kullanan tüketiciler akran etkisiyle sürekli olarak fikirlerini ve görüşlerini paylaşma yönünde güdülenmekte, bu durum da sosyal medya ve mikro bloglarda ürün ve hizmetlere yönelik yorumların artış göstermesine neden olmaktadır (Schouten ve Frasinca, 2016). Lee ve Bradlow (2011, s. 881) bu olguyu "müşteriyi müşterinin sesiyle çağırma" şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca Barger vd. (2016)'ne göre günümüz tüketicisi sosyal medya ve mikro bloglardan gelen verilere yoğun ilgi göstermektedir. Bunun bir sebebi olarak tüketicilerin ürün ve markalar hakkında ilginç şeyleri paylaşıyor olmaları da gösterilebilir ki Berger ve Iyengar (2013, s. 568) bunun muhtemel iki sebebi bulunduğunu öne sürmektedir: (i) ürün ve markalar hakkında gönderileri kendilerine yansıyacak bir gelişim motivasyonu olarak görmeleri ve (ii) tüketicilerin mesaj yazmaya konuşmadan daha istekli olmaları. Yazmanın daha etkili bir yönelim olmasından ötürü, sosyal medya ve mikro bloglar temelinde yer alan veriler genel olarak metinsel ifadelerden oluşmaktadır. Çetin ve Eryiğit (2018, s. 44)'e göre bu yazılar genellikle tüketicilerin kendi dillerinde oluşturulmaktadır. Dolayısıyla sosyal medyada var olan tüketici görüşlerini içeren metinsel ifadeleri incelemek bir anlamda onların taleplerini üretim sürecine aktarmak anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, elde edilen görüşleri incelemeyi mümkün kılacak bir takım veri madenciliği temelli tekniklere ihtiyaç duyulmuştur (Do vd., 2019). Nitekim bu görüşleri manuel olarak analiz edilmesinin zaman maliyeti yüksek olduğu gibi insanlar tarafından objektif bir yaklaşımla değerlendirilmesi güçtür (Yoldaş, 2021).

Duygu analizleri 2000'li yıllar itibariyle akademik ve endüstriyel alanlarda kullanılan trend yöntemlerden biri haline gelmiştir (Pang vd., 2002). Brun vd. (2016, s. 838) duygu analizlerinin doküman, cümle ya da hedef tabanında gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bu düzeylerden hedef tabanlı duygu analizi (ABSA-Aspect Based Sentiment Analysis) bir metnin içinde yer alan farklı duyguların ilgili oldukları hedef varlıklar ile birlikte tespit edilmesidir (Çetin ve Eryiğit, 2018). İnce taneli bir analiz metodu olan bu analiz, genel olarak spesifik bir alana özgü büyük veri setleri üzerinde makine öğrenmesi temelli olarak gerçekleştirilmektedir (Liu vd., 2015). Dahası, hedef terim genellikle çeşitli kelimeler tarafından temsil edildiğinden, bu yöntem genellikle birden çok

sınıflandırma algoritmasının kullanımını gerektirmektedir (Schouten ve Frasinca, 2016). Bu yöntem, restoran ve oteller gibi tüketici duygularının birden çok hedefe işaret edebileceği işletmelere dair kullanıcı yorumlarında tercih edilen güçlü bir yöntemdir. Yöntemi gerçekleştirmek için kullanıcı yorumları (örneğin restoranlara ilişkin) sisteme girdi olarak verilmekte ve ilgili işletmedeki hedef ürün özelliklerine (örneğin yemek, servis ya da fiyat) bağlı olarak özetlenmektedir (Ma vd., 2019).

2016 yılında düzenlenen SemEval'15 ABSA (Aspect Based Sentiment Analysis) yarışmasında, hedef tabanlı duygu analizlerine ilişkin dört alt görev tanımlanmıştır. Bu görevler; hedef terim tespiti, hedef kategori tespiti, duygu teriminin tespiti ve duygu kutupsallığının tespit edilmesidir (Zhang vd., 2022). Bu çalışma, restoran hizmet bileşenine işaret eden ilgili alt görevlerden hedef terim tespiti, hedef kategori tespiti ve duygu teriminin tespitini konu edinmektedir. Bu alt görevlerin başarımı noktasında, bahsedilen yarışmada yarışmacılara sunulan ve Türkçe restoran yorumlarını içeren veri seti üzerinde çeşitli makine öğrenmesi yöntemleriyle denemeler yapılarak kullanılan yöntemlerin başarım düzeyleri test edilmiştir. Dolayısıyla araştırma soruları şu şekildedir:

- Daha önce eğitilmiş modellerden eğitilen kelime temsil vektörleri (Word2vec, Glove, Fasttext, Bert) ABSA 2016 veri seti için hedef terim tespitinde sınıflandırma başarısını artırabilir mi?
- Daha önce eğitilmiş modellerden eğitilen kelime temsil vektörleri (Word2vec, Glove, Fasttext, Bert) ABSA 2016 veri seti için hedef kategori tespitinde sınıflandırma başarısını artırabilir mi?
- Daha önce eğitilmiş modellerden eğitilen kelime temsil vektörleri (Word2vec, Glove, Fasttext, Bert) ABSA 2016 veri seti için duygu tespitinde sınıflandırma başarısını artırabilir mi?

2. LİTERATÜR

ABSA'nın asli alt görevlerinden biri olan hedef terim çıkarımı, belirli bir metinde ifade edilen görüşlere ilişkin hedef terimleri ayıklama olarak tanımlanabilir (Li vd., 2020). Hedef terimlerin tespiti, hedef tabanlı duygu analizlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Giannakopoulos vd. (2017), duygu analizlerinde hedef terimin tespitinin gerekliliğini iki zorluğa bağlamaktadır. Bunlardan birincisi cümle düzeyindeki duygu analizinin nitelikli bilgiler sağlamada yaşadığı güçlülüdür (Li vd., 2018). İkincisi ise birçok cümle veya paragrafın, farklı hedeflere karşı zıt kutuplar içermesi ve doğru bir genel polarite atamanın oldukça zor oluşudur (Li ve Lam, 2017). Bu zorluklar metin derlemleri içinden hedef terimin tespitini gerekli kılmaktadır. "Pizza lezzetliydi fakat hizmet korkunçtu" şeklinde bir cümle, bir restoran işletmesi için "pizza" ve "hizmet" hedef terimlerinin çıkarılabileceği örnek cümle olarak gösterilebilir (Zhang vd., 2022). Hedef terim çıkarımı, ABSA ile ilgili literatürün en fazla odaklandığı konu olma özelliği taşımaktadır. Literatürde makine öğrenmesi temelli hedef çıkarımı çalışmalarının denetimli (Li vd., 2018), yarı-denetimli (Li vd., 2020) ve denetimsiz (He vd., 2017) makine öğrenmesi yöntemleriyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Makine öğrenmesi ile hedef terim çıkarımını konu edinen çalışmaların ağırlıklı olarak denetimli makine öğrenmesi yöntemlerini tercih ettiği görülmektedir. Denetimli hedef çıkarımı çalışmalarında sınıflandırma metodu olarak HAST (Li vd., 2018); CL-BERT (Yang vd., 2020); Seq2Seq4ATE (Ma vd., 2019); MIN (Li ve Lam, 2017); B-LSTM (Giannakopoulos vd., 2017); CMLA (Wang vd., 2017) ve DE-CNN (Xu vd., 2018) yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu yöntemlerden HAST (History Attention and Selective Transformation), Li vd. (2018) tarafından önerilen ve yorumların tarihsel sıralaması temelinde hedef terim temsili yapabilen bir yöntemdir. CL-BERT (Constituency Lattice Bidirectional Encoder Representation from Transformers) ön eğitilmiş bir doğal dil işleme yöntemi olan BERT yönteminin seçim örgüsü (constituency lattice) yöntemi ile birleştirilmiş olan versiyonudur (Yang vd., 2020). Bir kelimenin anlamını ardıl ve öncülleriyle semantik ilişkiler yardımıyla değerlendirmeyi sağlayan BERT yöntemi, nöral makine çeviri yöntemlerinin klasik ifade tabanlı dil işleme yöntemlerinden daha başarılı performans üretmesine olanak tanıyan dikkat (attention) mekanizması ile birleştirilmektedir. Dikkat sayesinde kod çözücüler birtakım gizli durumların oluşması durumunu hafifletmek için kaynak dizisine geri dönebilmektedir. Dikkati eşli çok katmanlı kullanan bir yöntem olan CMLA (Coupled Multi-Layer Attentions), hedef terim dikkati (aspect attention) ile fikir dikkatinden (opinion attention) oluşmaktadır. Yüksek standartlarda etiketlenmiş veri gerektiren bu yöntem, bu dikkat mekanizmalarına hangi 'token'ların ne olasılıkla denk gelecek bir temsil oluşturacağını belirlemeye odaklanmaktadır (Wang vd., 2017). Bunun dışında Seq2Seq4ATE (Sequence to Sequence for Aspect Term Extraction) yinelemeli sinir ağlarını bir sekans girdisi alan ve bir başka sekans çıktısı verilen ağların hedef terim belirlenmesinde belirlediği bir modeldir (Ma vd., 2019). Bir diğer yöntem olan MIN (Memory Interaction Network), hedef terim çıkarım görevlerinde başarılı sonuçlar üreten ve LSTM (Long Short Term Memory) temelli

çoklu derin öğrenme görevlerinde kullanılan bir yöntemdir (Li ve Lam, 2017). LSTM temelli bir diğer yöntem olan B-LSTM, ağırlı yinelenmeli olarak iki yönde eğitilmesi prensibine dayanmaktadır (Liu vd., 2015). Derin öğrenme temelli bir diğer yöntem olan DE-CNN (Double Embeddings-Convolutional Neural Network) çift gömülü evrimsel ağlar anlamına gelmektedir. Burada kullanılan ikinci gömülü katman, bir önceki katmanın ürettiği faydalı bilgilerin daha kolay elde edilmesini sağlamaktadır (Xu vd., 2018).

Yarı-denetimli hedef çıkarımı çalışmaları incelendiğinde koşullu artırım (Li vd., 2020) ve Softproto (Chen ve Qian, 2020) yöntemlerini kullanan çalışmalara ulaşılmıştır. Bu yöntemlerden koşullu artırım (conditional augmentation), hedef terim çıkarımında mevcut verilerden sentetik veriler üretmek veri setini artırmayı ön gören bir yöntemdir (Li vd., 2020). Softproto hedef terim tespitinde dış dünyadan bir prototip yazılım yardımıyla alınan cümlelerin kanıtlayıcı özelliğinin sistemin öğrenme başarısına yansıtılmasına imkân tanımaktadır (Chen ve Qian, 2020). Son olarak denetimsiz hedef terim çıkarımı çalışmaları incelendiğinde, WDEmbed (Yin vd., 2016); LCC+GBC (Liao vd., 2019) ve ABAE (He vd., 2017) yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemlerden WDEmbed (Word and Dependency Path Embedding), Yin vd. (2016) tarafından geliştirilen bir gömülü kelime temsil yöntemidir. LCC+GBC ise Liao vd. (2019) tarafından geliştirilmiş olan bir hedef terim çıkarma yöntemidir. Bu yöntemde küresel ve yerel çaptaki metin derlemleriyle eşlenen hedef terimi işaret eden göstergeler artırılma yoluna gidilmiştir. Yine He vd. (2017) tarafından kullanılan ABAE (Attention-Based Aspect Extraction), tıpkı CL-BERT ve CMLA gibi dikkat mekanizmasından yararlanan yöntemlerden biridir ve var olan gömülü hedef terimlerin en yakın komşularıyla birlikte anlamlandırılmasını sağlamaktadır.

ABSA'nın ikinci alt görevi olan hedef kategori tespiti, belirli bir cümlede verilen hedef kategorilerin belirli bir alana özgü ön tanımlı bir kategori kümesine ait olduğunu tespit etmektir (Pontiki vd., 2014). Bir önceki alt görevde verilen örneğin devamı olarak hedef kategori tespitinde, uygulanan modelin yemek ve hizmet kategorilerini tahmin etmesi gerekmektedir (Movahedi vd., 2019). Zhang vd. (2022), tüketicileri doğru anlayabilme noktasında hedef kategorinin tespitinin iki açıdan hedef terimin tespitinden daha faydalı olacağını savunmaktadır. Bunlardan birincisi, hedef terimin genelde bireysel terimleri tahmin etmede başarıyla, hedef kategorinin kapsayıcı (şemsiye) terimi tahmin etmede başarılı olmasıdır (Ghadery vd., 2019). İkincisi hedef kategori tespitinin cümlede açıkça bahsedilmese bile hedef terimi belirleyebilecek yetiye sahip olmasıdır (Zhou vd., 2015). “Fiyatlar çok abartılı ve tadı güzel değil” gibi bir örnek cümlede, hedef kategori tespiti sayesinde sistem sırasıyla “fiyat” ve “yemek” kategorilerini tespit edebilecektir (Zhang vd., 2022). Makine öğrenmesi yöntemiyle hedef kategori tespitini ele alan literatürün ilgili görevi denetimli (Zhou vd., 2015) ve denetimsiz (Shi vd., 2020) yöntemler temelinde ele aldığı görülmektedir. Birinci alt göreve göre literatürde çok daha az yer bulan bu çalışmalardan denetimli makine öğrenmesi kullananların LICD (Ghadery vd., 2019) ve RepLearn (Zhou vd., 2015) gibi yöntemlere başvurduğu gözlemlenmiştir. Bu yöntemlerden LICD (Language-Independent Category Detection), kategori tespitinden dilden bağımsız olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntem, spesifik bir kategoriye ait olan belirli bir cümlenin, ilgili kategoriyi temsil edecek bir dizi anahtar kelimeye yüksek anlamsal benzerlik taşınması üzerine kuruludur (Ghadery vd., 2019). RepLearn (Representation Learning) yöntemi ise etiketlenmemiş verilerden oluşan büyük veri setlerinde kullanılan bir temsil öğrenmesi yöntemidir (Zhou vd., 2015). Bu yöntemde farklı kelimeler arasındaki anlamsal ilişkilerin kolaylıkla yakalanması mümkün olmaktadır. Bununla birlikte denetimsiz makine öğrenmesi kullananların ise SSCL (Shi vd., 2020) ve CAT (Tulkens ve van Cranenburgh, 2020) gibi yöntemleri seçtiği görülmektedir. Bu yöntemlerden SSCL (Self-Supervised Contrastive Learning), aynı yorum segmentinin iki farklı temsili arasındaki uyumun maksimize etmek için gömülü hedefleri karşıt bir şekilde öğrenebilmektedir (Shi vd., 2020). Diğer yöntem CAT (Contrastive Attention), bir cümlenin ilgili olduğu hedefle alakalı daha fazla karşıt bulunan bilgiyi yine cümle içinden çıkarmayı sağlayan ve bu noktada RadBas fonksiyonunu temel alan bir yöntemdir (Tulkens ve van Cranenburgh, 2020).

Bu çalışmada denemeleri yapılan son ABSA alt görevi, duygu terimi çıkarımıdır. En temel haliyle belirli bir hedefe yönelik duygu ifadesini belirleme görevi olarak tanımlanabilir (Winatmoko vd., 2020). Duygu terimi ve hedef terim her halükârda birlikte kullanıldığından, ilgili hedef terim dikkate alınmadan çıkartılan duygu terimleri anlamını yitirmektedir (Yu vd., 2019). Duygu terim çıkarımı, hedef terimin bir girdi ya da çıktı olarak kullanılma durumuna göre hedef duygu eş çıkarımı ve hedef yönelimli duygu kelimesi çıkarımı olmak üzere iki alt göreve ayrılmaktadır (Zhang vd., 2022). Bu alt görevlerden hedef duygu eş çıkarımı, hedef ve duygu terimlerini birlikte tahmin etmeyi amaçlamaktadır (Wang vd., 2017). Hedef yönelimli duygu kelimesi çıkarımı ise belirli bir hedef terime karşılık gelen duygu terimini çıkarmayı amaçlamaktadır (Fan vd., 2019). Duygu terim çıkarımının ilki olan hedef duygu eş çıkarımını konu edinen çalışmaların CMLA (Wang vd., 2017), DeepWmaxSAT (Wu vd., 2020) ve HAST (X. Li vd., 2018) yöntemlerini kullandığı görülmektedir. İkinci boyut olan hedef yönelimli duygu

kelimesi çıkarımına odaklanan çalışmalarda ise PositionEmbed (Mensah vd., 2021), IOG (Fan vd., 2019) ve ONG (Veysch vd., 2020) yöntemlerinin tercih edildiği literatürden anlaşılmaktadır. Bu yöntemlerden daha önce açıklanmayan ilk yöntem olan DeepWmaxSAT, hedef terim çıkarımında derin ağırlıklandırma (deep weighted) yöntemi, maksimum anlamsal bağdaşmayı sağlayacak tatmin edici cümle sayısını artırmayı hedefleyen maxSAT (maximum satisfiable clause) yöntemlerinin birleştirilmesinden oluşmaktadır (Wu vd., 2020). PositionEmbed yönteminde, hedef duygunun çıkarımında hedef terimin gömülü kelimelere olan uzaklığı (yani göreceli pozisyonu) temel alınmaktadır (Mensah vd., 2021). Öte yandan IOG Fan vd. (2019) tarafından tasarlanan LSTM temelli bir sinir ağı modeli. Bu model veri setinin içinde ilgili hedef terimi içeren ve içermeyen (inward-outward) metin derlemine analize birlikte dâhil etmekte ve hedef duygunun çıkarımında veri setini küresel bağlamdaki ifadelerle kıyaslamaktadır. Son olarak ONG yöntemiyle (Veysch vd., 2020), hedef duygu tespitinde cümledeki kelimelerin model temelli olasılıklarının hesaplanmasını temel alan sıralı nöron (ordered neuron) ve LSTM yöntemlerini bir arada kullanmışlardır.

Literatürde ayrıca bu çalışmada izlenen yolla benzer biçimde ilk üç alt görevi bir arada ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Hercig vd. (2016) tarafından, Çek ve İngilizce dillerindeki restoran yorumlarına hedef tabanlı duygu analizi uygulanmıştır. Çalışmada yöntem olarak HAL, COALS, GloVe, CBOW, SKIP ve LDA yöntemleri ile denetimsiz modeller oluşturulmuştur. Çalışmada hedef terim tespitinde İngilizce ve Çek dilleri için sırasıyla %75,6 ve %71,4 F1 skoru değerlerine ulaşılırken, hedef kategorinin belirlenmesinde F1 skor değerleri sırasıyla %77,6 ve %71,7 olarak belirlenmiştir. Duygu kutupsallığı değerleri ise aynı diller için sırasıyla %67,4 ve %69,7 olarak belirlenmiştir.

Brun vd. (2014) tarafından yapılan bir diğer çalışmada SemEval 2014 yarışmasının veri seti üzerinde hedef terim tespiti, hedef kategori tespiti, duygu terim kutupsallığı tespiti ve bu çalışmada ele alınmayan (dolayısıyla performans ölçütüne ilişkin bilgi verilmeyen) kategori tespiti görevlerine odaklanılmıştır. XRCE sınıflandırma yöntemini kullandıkları çalışmalarında ilk iki alt görev için buldukları F1 skorları sırasıyla %84 ve %82 olmuştur. Üçüncü alt görev olan terim kutupsallığı için performans ölçümü olarak doğruluk değeri seçilmiş ve çalışmada izlenen metot sonucunda ulaşılan değerin yaklaşık %78 olduğu öne sürülmüştür.

Dört alt görevi birlikte konu edinen bir diğer çalışmada Castellucci vd. (2014), SemEval-2014 yarışmasında sunulan iki farklı veri seti (laptop ve restoran yorumlarını içeren) kullanarak ilgili alt görevlere ilişkin makine öğrenmesi temelli bir yaklaşım izlemişlerdir. Yazarlar yapılandırılmış öğrenme esasına dayanan UNITOR ismini verdikleri yöntemle laptop ve restoran verileri için; hedef terim tespitinde sırasıyla %75 ve %84 F1 skoru değerlerine; hedef terim kutupsallığının tespitinde ise sırasıyla %80,95 ve %70,48 doğruluk değerlerine ulaşmışlardır. Hedef kategori tespitinde ise sadece restoran verileri üzerinde denemeler yapan yazarlar, en yüksek %89 F1 skoru performans değerine ulaşmışlardır.

Literatürde Türkçe dili için 3 alt görevi birlikte ele alan çalışmalarda ise Çetin ve Eryiğit (2018), hedef terim tespiti için F1 değerini %51, kategori tespitinde %59 ve duygu sınıflandırmasında ise doğruluk değeri olarak %76,1 olarak bulmuşlardır. Çalışmalarında kelime vektörleri, komşuluk değerleri ve koşullu rastgele alanlar yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışmada ise farklı kelime temsil vektörlerinin ABSA 3 alt görevi için nasıl başarı göstereceğini cümle vektörünü de hesaba katarak analiz etmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Veri seti

Çalışmada SemEval ABSA 2016 kapsamında oluşturulmuş ve birçok çalışmada da kullanılmış olan Türkçe restoran yorumlarını içeren bir veri seti kullanılmıştır (SemEval, 2016). Bu veri setinde 1415 tane cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerden 148'i herhangi bir duygu durumunu içermemektedir. Veri setinden örnek bir ekran görüntüsü Şekil 1'de verilmiştir. XML türünde dosyada yer alan veri setinde id=1008:1 olan cümle için sadece text verisi yani cümle bilgisi bulunurken, id=1008:2 olan cümle için ise Opinions etiketi içerisinde polarity özelliği ile duygu bilgisi bulunmaktadır. Veri setinde yer alan cümlelerde hedef terim barındırmayan ('null') cümleler değerlendirilmeye alınmamıştır.

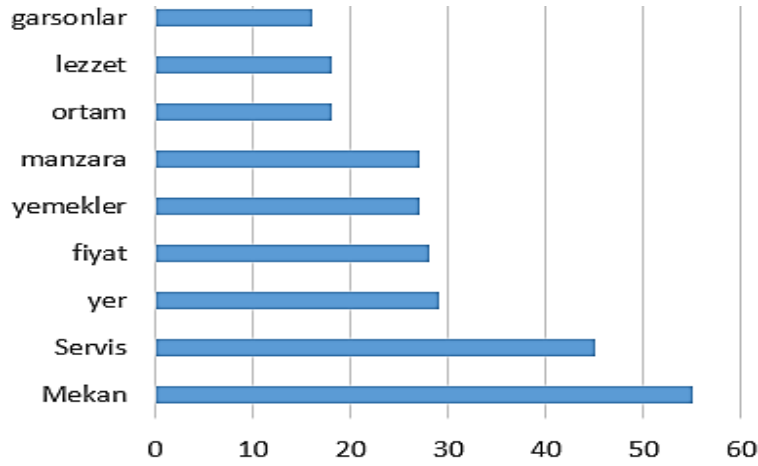
Şekil 1. Veri Setinden Örnek Birkaç Cümle

```

<sentence OutOfScope="TRUE" id="1008:1">
  <text>Bir arkadaşımın tavsiyesi ile Ortaköy şubesine gittim.</text>
</sentence>
<sentence id="1008:2">
  <text>Fasulyesi ağızda dağılıyor adeta, lokum gibi.</text>
  <Opinions>
    <Opinion target="Fasulyesi" category="FOOD#QUALITY" polarity="positive" from="0" to="9" />
  </Opinions>

```

Veri setinde en çok yer alan hedef terimler Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Veri Setinde En Çok Geçen Hedef Terimler

Kaynak: (Salur vd., 2022).

Şekil 1’de en çok geçen hedef terimlerin mekân, servis, yer ve fiyatlar olduğu görülmektedir. Restoran ile ilgili olabilecek ifadelerin hedef terim olarak öne çıktığı görülmektedir. Veri setinde toplam 9007 adet kelime bulunmaktadır. Eğitim ve test kümelerine göre kelime sayıları ise Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Hedef Terimlerin Eğitim ve Test Veri Seti İçerisindeki Sayıları

	Eğitim	Test	Toplam
Hedef terim	1439	153	1592
Hedef terim değil	6699	716	7415

Tablo 1’de görüldüğü gibi veri, sınıflardaki dağılım farklılıklarından dolayı dengesizlikler içermektedir. Çünkü hedef terim sayısı, hedef terim olmayan diğer kelime sayısına göre oldukça azdır. Hatta hedef terimi ifade eden sayısı, toplam kelime sayısının beşte biri kadardır. Bu tür veri setlerinde dengesizlik özelliğinden modelin etkilenmemesi için çeşitli çözümler bulunmaktadır. Bu çalışmada bu çözümlerden ‘oversampling’ yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile örneklerin sayısını dengelemek amacıyla, daha az örneğe sahip sınıfa ait örneklerin kopyalanarak tekrarlanması ve daha fazla örneğe sahip sınıfın örnek sayısına eşitlenmesi işlemidir. Bu işlem, sınıflar arasında dengeyi sağlamak için kullanılır (Coşgun vd, 2019). Bu çalışmada da hedef terim olan cümle sayısı az olduğu için bu verilerden rassal olarak seçilen veriler kopyalanmış ve tekrar eklenmiştir.

Veri setinde hedef terimlere ait kategori bilgileri ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Hedef Terimlere Ait Kategori Bilgileri

Kategori	Eğitim	Test
Yiyecek#Kalite (FOOD#QUALITY)	483	72
Ortam#Genel (AMBIENCE#GENERAL)	254	25
Servis#Genel (SERVICE#GENERAL)	237	19
Yiyecek#Stil (FOOD#STYLE_OPTIONS)	137	11
Restoran#Genel (RESTAURANT#GENERAL)	106	9
Restoran#Ücret (RESTAURANT#PRICES)	55	5
İçecek#Kalite (DRINKS#QUALITY)	53	3
Konum#Genel (LOCATION#GENERAL)	38	4
DRINKS#STYLE_OPTIONS	35	-
FOOD#PRICES	31	3
DRINKS#PRICES	9	1
RESTAURANT#MISCELLANEOUS	1	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi kategori başına düşen veri sayısının birbirinden farklı olmasından ötürü veri setinin dengesiz olduğu görülmektedir. DRINKS#PRICES ve RESTAURANT#MISCELLANEOUS gibi kategorilerin ise veri setinde oldukça az sayıda yer aldığı da görülmektedir. Veri setinde hedef terimlere ait duygu bilgileri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Hedef Terimlere Ait Duygu İfadeleri Sayısı

	Eğitim	Test
positive	814	106
negative	506	41
neutral	119	6

Tablo 3’de görüldüğü gibi veri setinde en çok pozitif duygu yoğunluğuna sahip hedef terimler yer alırken, nötr duygu sınıfına sahip hedef terim sayısının oldukça az olduğu görülmüştür.

3.2. Önerilen Yöntem

Bu çalışmada ABSA 2016 yarışması kapsamında 3 temel görevler için bir model önerilmiştir. SemEval ABSA yarışmasında 3 temel görev olduğu belirtilmiştir. Bunlar; cümle düzeyi (sentence-level) ABSA, metin düzeyi (text-level) ABSA ve alan dışı (Out-of-Domain) ABSA olarak adlandırılmıştır. Cümle düzeyi ABSA görevi 3 alt bölüme ayrılmıştır. Bunlar; hedef terimin belirlenmesi, hedef kategorinin belirlenmesi ve duygu sınıfının belirlenmesi. Burada tespit edilen tüm tahminler cümle düzeyinde olmaktadır. Metin düzeyi ABSA kategorisinde analiz bir yorum üzerinden yapılmaktadır ki bu yorum genellikle birden fazla cümle içerebilir. Alan dışı ABSA kategorisinde ekiplere daha önce hiç görmedikleri bir alanda eğitim verisi sağlanmadan sistemlerini test etme imkânı verilmektedir. Yarışma sonuçları değerlendirilmesinde 2 aşama söz konusudur. İlk aşamada hedef terim, hedef kategori çiftinin bulunması, diğer aşamada ise duygu sınıfının bulunması yer almaktadır. Sonuçlar F1 sınıflandırma ölçütüne göre değerlendirilmektedir.

Polatgil vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada hedef terim tespiti sadece kelime vektörlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada önerilen modelde ise kelimenin kendisine ek olarak cümle vektörü de kullanılmıştır. Bu sayede önceden eğitilmiş modellerden elde edilen gömülü kelime temsil vektörleri ile desteklenmesi sonucunda hedef terimin, kategorisinin ve duygu sınıfının yüksek başarı ile tespit edilebileceği hipotezi test edilmek istenmiştir. Özetle bu araştırma, ABSA 2016 yarışmasında cümle düzeyi ABSA kategorisinin 3 alt görevine odaklanmıştır.

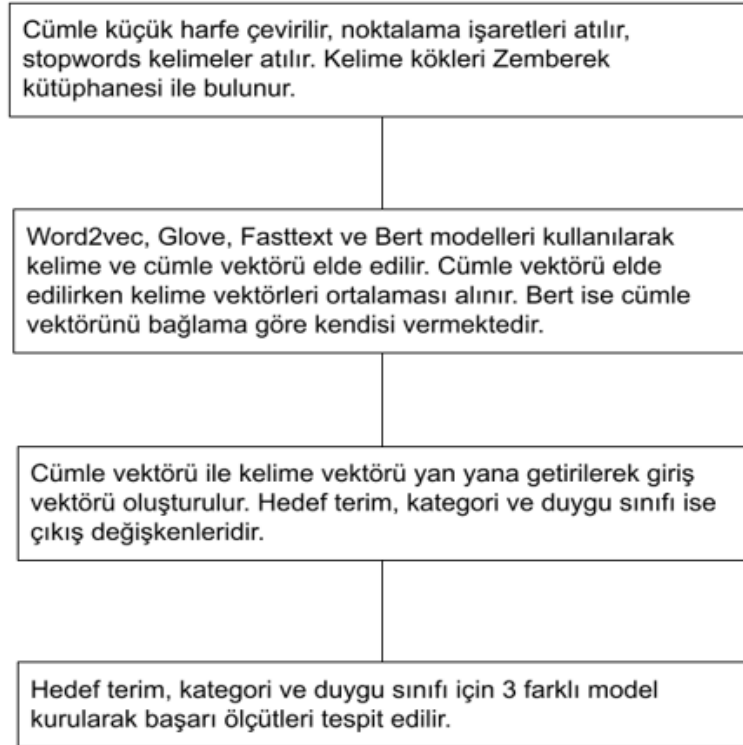
Çalışmada Keras Kütüphanesi kullanılarak oluşturulan sinir ağı modeli kullanılmıştır. Kullanılan sinir ağına ait tüm bilgiler Python kodu olarak aşağıda verilmiştir.

model = Sequential()

```
model.add(Dense(350, input_dim=1537, activation='relu'))
model.add(Dropout(0.2))
model.add(Dense(100, activation='relu'))
model.add(Dropout(0.2))
model.add(Dense(50, activation='relu'))
model.add(Dropout(0.2))
model.add(Dense(15, activation='relu'))
model.add(Dropout(0.2))
model.add(Dense(12, activation='sigmoid'))
model.compile(loss='categorical_crossentropy', optimizer='adam', metrics=["accuracy"])
```

Sinir ağı ile hedef terim, kategori ve duygu sınıflandırması yapılacağı için 3 farklı model oluşturularak kullanılmıştır. Sinir ağı modelleri hedef terim için 10 epoc ve 30 batch size ile kullanılırken, kategori ve duygu sınıflandırmasında 50 epoc ve 75 batch size değeri ile kullanılmıştır. Bu değerler modellerin başarısını artırmak için deneme yanılma yolu ile elde edilmiştir. Çalışmada önerilen yöntem Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3. Çalışmada Önerilen İşlem Adımları

Şekil 3’de verildiği gibi hedef terimi elde etmek için önerilen model öncelikle ilgili cümlelerin kelimelere bölünmesi, sonrasında küçük harfe dönüştürülmesi, ardından noktalama ve durak (stopwords) kelimelerin atılması gibi bir takım metin ön işleme adımların uygulanması ile başlamaktadır.

Daha sonra her bir kelimenin kökü Zemberek Kütüphanesi yardımı ile elde edilerek bulunur (Akın ve Akın, 2007). Zemberek kütüphanesi ile veri setindeki bir örnek cümle <sentence> etiketleri ile şu şekilde yer almaktadır.

<sentence id="1000:0">

<text>Manzara sahane evet ama servis rezalet.

</text>

<Opinions>

<Opinion target="servis" category="SERVICE#GENERAL" polarity="negative" from="24" to="30" />

<Opinion target="Manzara" category="AMBIENCE#GENERAL" polarity="positive" from="0" to="7" />

</Opinions>

</sentence>

Bu şekildeki cümle için kök bulma işlemi sonuçları ise Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3. ABSA Veri Setinde Bulunan Örnek Cümlelerin Zemberek ile İşlenmesi

	0	1	2	3
[manzara, sahne, evet, servis, rezalet]	manzara	manzara	1	
[manzara, sahne, evet, servis, rezalet]	sahne	sahne	0	
[manzara, sahne, evet, servis, rezalet]	evet	evet	0	
[manzara, sahne, evet, servis, rezalet]	servis	servis	1	
[manzara, sahne, evet, servis, rezalet]	rezalet	rezalet	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	soğuk	soğuk	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	isteyince	iste	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	soğuk	soğuk	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	bunun	bu	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	sular	su	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	disari	disar	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	cikardik	cikar	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	diyen	diye	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	garson	garson	1	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	siparişten	sipariş	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	saat	saat	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	sonra	sonra	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	gelen	gele	0	
[soğuk, isteyince, soğuk, bunun, sular, disari...]	yemekleri	yemek	0	

Kelime kökleri elde edildikten sonra her kelimenin Word2Vec, Glove ve Fasttext ve Bert yöntemleri ile daha önce hazır olarak eğitilmiş modellerden sırasıyla 400, 300, 300 ve 786 boyutlu gömülü vektör temsil modelleri elde edilmiştir. Kelimeler için bu vektörler kullanılırken cümleler için Bert modeli zaten cümle vektörünü vermektedir. Word2vec, Fasttext ve Glove için ise cümlede bulunan kelime vektörlerinin ortalaması alınarak cümleyi temsil eden vektörü oluşturulmuştur. Bu sayısal vektörler veri seti için giriş bilgisini oluştururken, ilgili terimin hedef terim olup olmadığı, kategorisi ve duygu sınıfı ise çıkış bilgisini oluşturmaktadır. Oluşturulan veri setinden ilk cümle için örnek Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Veri Setinin Yapısı Örnek Cümle Gösterimi

Cümle	Kelime	Vektör	Hedef Terim	Kategori	Duygu
	Manzara	(0,43; 0,47; 0,01 .....0,22)	1	AMBIENCE#GENERAL	pozitif
Manzara, şahane, evet, servis, rezalet	Şahane	(0,12; 0,41; 0,59 .....0,45)	0	-	-
	Evet	(0,15; 0,52; 0,07 .....0,74)	0	-	-
	Servis	(0,59; 0,48; 0,02 .....0,36)	1	SERVICE#GENERAL	negatif
	Rezalet	(0,92; 0,14; 0,85 .....0,62)	0	-	-

Word2Vec kelime temsillerini elde etmek için daha önceden eğitilmiş bir modelden yararlanılmıştır. Türkçe Wikipedia derlemi kullanılarak eğitilen modelde CBOW yöntemi tercih edilmiş, kelime vektör uzunluğu 400, pencere boyutu ise 5 olarak belirlenmiştir (Köksal, 2022). Glove yöntemi ile oluşturulan diğer model ise 21 GB boyutundaki Commoncrawl verileri ile eğitilerek, 300 uzunluğundaki kelime vektörleri ile oluşturulmuştur (Çiftçi, 2022). Fasttext vektör temsillerini elde etmek için daha önce Grave vd. (2018) tarafından yapılmış bir çalışmada kullanılan ve Türkçe için eğitilmiş 300 uzunluklu kelime vektörüne sahip bir modelden yararlanılmıştır. Bert modeli içinde Transformers Kütüphanesi kullanılarak 768 boyutlu vektör üreten hazır model kullanılmıştır.

4. BULGULAR

ABSA yarışmasında restoran veri seti eğitim ve test olarak ayrılmıştır. Eğitim veri seti yardımıyla önerilen modeller eğitilmiş ve test veri kümesi ile de modellerin başarımları değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da eğitim kümesi kullanılarak modeller kurulmuş ve test veri kümesi ile de başarı değerlendirilmiştir. ABSA yarışmasında hedef terim ve kategori tespitinde F1 skoru, duygu sınıflandırmasında ise doğruluk skoru verildiği için bu çalışmada da aynı başarı kriterleri kullanılmıştır. Hedef terim tespiti için gömülü vektörlerin sınıflandırma başarımları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Hedef Terim Tespiti İçin Gömülü Vektörlerin Sınıflandırma Başarımları

	Word2vec	Glove	Fasttext	Bert
Kesinlik	0,73	0,71	0,75	0,66
Duyarlılık	0,74	0,80	0,81	0,67
F-1 Skoru	0,73	0,752	0,78	0,66

Tablo 5’de gösterildiği gibi test kümesi üzerinde F1 skoru bakımından sırasıyla Word2Vec için ortalama %73, Glove için ortalama %75 ve Fasttext için ortalama %77 ve Bert için %66 başarı elde edilmiştir. Sonuçlardan da anlaşılacağı üzere en iyi başarı 0.78 F1 skoru ile Fasttext vektör temsili kullanılması durumunda elde edilmiştir.

Hedef kategori sınıflandırması için test verileri üzerindeki başarısı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kategori Tespiti İçin Gömülü Vektörlerin Sınıflandırma Başarımları

	Word2vec	Glove	Fasttext	Bert
Kesinlik	0,41	0,41	0,6	0,40
Duyarlılık	0,4	0,4	0,59	0,36
F-1 Skoru	0,4	0,4	0,57	0,37

Tablo 6’da kategori tespitinde sınıflandırma başarımlarının hedef terim ve duygu sınıflandırmasına göre daha düşük olduğu görülmüştür. En iyi sonuçları Fasttext algoritması ile elde edilmiştir. Duygu durumu sınıflandırması için test verileri üzerindeki başarısı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Duygu Tespiti İçin Gömülü Vektörlerin Sınıflandırma Başarımları

	Word2vec	Glove	Fasttext	Bert
Accuracy	0,73	0,75	0,75	0,76

Duygu sınıflandırmasında farklı kelime temsil yöntemlerinin kullanıldığı modellerin başarımları hemen hemen birbirine yakın elde edilmiştir. BERT kelime temsil yönteminin kullanıldığı yöntem 0,76 skorla diğerlerine oranla en iyi başarımları göstermiştir.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada ABSA yarışmasında oluşturulmuş olan Türkçe restoran veri kümesi üzerinde hedef terim, kategori ve duygu sınıflandırması için yeni bir model önerilmiştir. Önerilen modelde cümle vektörü ve kelime vektörü birlikte kullanılmış, buradan hareketle hedef terim, kategori ve duygu sınıflandırması görevinde kullanılabileceği hipotezi araştırılmıştır. Hedef terim tespitine yönelik Türkçe restoran veri seti üzerinde farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. SemEval ABSA tarafından hedef terim tespiti için temel bir yöntem zaten önerilmiş ve yarışma

ekiplerinden daha başarılı sonuçlar beklenmiştir. ABSA tarafından önerilen temel modelde kategoriler için bir sözlük oluşturulmuştur. Kategorilerde geçen terimler bu sözlük içine konulmuş ve bir terim ilgili kategori sözlüğünde yer alıyorsa hedef terim olarak sınıflandırılmıştır. Bu yöntemin başarısı ise %41,8 olarak belirtilmiştir. Yarışmada Türkçe verisi ile ilgili olarak başka başvuru olmamıştır.

Hedef terim tespit edilmesi için literatürde farklı yöntemler (Bayraktar vd., 2019; Çetin ve Eryiğit, 2018; Kama vd., 2016; Pontiki vd., 2016) ve farklı yöntemlerin birlikte kullanıldığı ensemble (topluluk) yöntemler (Ozyurt ve Akcayol, 2021; Salur vd., 2022; Salur ve Aydın, 2021) önerilmiştir. Önerilen yöntemlerin sınıflandırma başarısında özellikle ABSA temel yöntemine göre iyileştirmeler yapıldığı gösterilmiştir. Bu çalışmalar temel yöntemlere göre başarı göstermiş olsalar da bu çalışmada önerilen yöntem literatürde önerilen diğer yöntemlerden daha üstün performans göstermiştir. Çalışma %78'lik bir sınıflandırma başarımı ile hedef terim tespitinde Türkçe veri seti üzerindeki en yüksek başarıyı elde etmiştir. Kullanılan kelime temsil yöntemleri arasında en iyi sonuç Fasttext algoritması ile alınmıştır.

Hedef terimlerin ait olduğu kategorilerin tespit edilmesi ABSA alanındaki önemli bir başka görevdir. Bu çalışmada önerilen model yine aynı veri setinde kategori tespitinde de kullanılmış ve en iyi sonuç yine Fasttext algoritması ile %57 F1 skoru ile elde edilmiştir. Kategori tespitinde model başarısının biraz düşük kalmasında kategorilere düşen veri miktarının yetersiz olması önemli bir faktör olmuş olabilir. Örneğin DRINKS#STYLE_OPTIONS isimli kategori eğitim verisinde 35 kez bulunmakta iken test veri setinde hiç bulunmamaktadır. Buna rağmen model %57 F-1 skor değeri ile kategorileri sınıflandırmayı başarmıştır.

Hedef terim ve kategorinin tespit edilmesinden sonra duygu sınıfının belirlenmesi ABSA için yine önemli aşamalardan birisidir. Çalışmada önerilen model duygu sınıflandırması ile kullanılmış ve %76 doğruluk skoru ile duygu sınıflandırması başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Pozitif ve negatif duygu sınıflarının tespitinde modelin daha başarılı olduğu görülürken nötr duygu sınıfının tespitinde başarının daha düşük olduğu görülmüştür.

Literatürde ABSA görevini ele alan çalışmalar ile karşılaştırıldığında bu çalışmada önerilen modelin diğer çalışmalarla benzer başarı gösterdiği hatta bazı noktalarda daha başarılı olduğu görülmüştür. Brun vd., 2014 tarafından gerçekleştirilen çalışmada ilk iki alt görev için daha başarılı sonuçlar %84 ve %82 bulunurken duygu sınıfı tespitinde ise yakın sonuçlar (yaklaşık %78) bulunmuştur (Castellucci vd., 2014). SemEval-2014 yarışmasında sunulan iki farklı veri seti (laptop ve restoran yorumlarını içeren) kullanarak ilgili alt görevlere ilişkin makine öğrenmesi temelli bir yaklaşım izlenmiştir. Yazarlar yapılandırılmış öğrenme esasına dayanan UNITOR ismini verdikleri yöntemle laptop ve restoran verileri için; hedef terim tespitinde sırasıyla %75 ve %84 F1 skoru değerlerine; hedef terim kutupsallığının tespitinde ise sırasıyla %80,95 ve %70,48 doğruluk değerlerine ulaşmışlardır. Hedef terim tespitinde Laptop veri seti için bu çalışmada önerilen model daha başarılı sonuç verirken restoran veri setinde de yine bu çalışmadaki model duygu tespitinde daha başarılı olmuştur. Ayrıca kategori tespitinde model daha başarılı sonuçlar vermiştir. Bu durum önerilen modellerin farklı veri setlerinde farklı başarılar gösterebilmesinin bir sonucu olarak görülebilir. Türkçe dili üzerinde yapılan çalışmalarda Semeval Absa 2016 verileri kullanıldığı için bu çalışmada da bu veri seti kullanılmıştır.

Hercig vd. (2016), İngilizce ve Çek dilleri için sırasıyla %75,6 ve %71,4 F1 skoru değerlerine ulaşılırken bu çalışmada %77 ile hedef terim tespiti yapılabilmektedir. Duygu kutupsallığı değerleri ise aynı dilleri için sırasıyla %67,4 ve %69,7 olarak belirlenirken bu çalışmada ise aynı başarı kriteri %76 olarak hesaplanmıştır. Hedef kategorinin belirlenmesinde F1 skor değerleri sırasıyla %77,6 ve %71,7 olarak bulunurken bu çalışmada daha düşük bir oran (%57) elde edilmiştir. Yani bu çalışmada önerilen yöntem hedef terim ve duygu sınıfı tespitinde daha başarılı sonuçlar elde etmiştir. Çalışmada kelime vektörüyle cümle vektörünün birlikte kullanılmasının ABSA yarışmasındaki üç temel kategorideki başarısı test edilmiştir. Araştırma sonuçları, önerilen yöntemin hedef terim ve duygu sınıfının tespitinde başarılı olduğunu ortaya koymuştur. ABSA ile ilgili çalışmalar bir ürün ya da ticarete konu olan çok boyutlu herhangi bir meta hakkında klasik duygu analizlerinden daha keskin sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu sayede tüketicilerin geri bildirimlerinden hareketle ilgili ürüne ve bünyesinde barındırdığı özelliklere ilişkin detaylı bilgiler elde edilebilmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, literatürle paralellik gösterir biçimde, gömülü temsil yöntemlerinin ABSA görevlerinden hedef terim, kategori ve duygu belirlemede sınıflama algoritmalarından bağımsız olarak iyi bir öznitelik belirleyici olarak kullanılabileceğini desteklemektedir. Farklı ürünlere özgü farklı veri setlerinin oluşturulması ve bunlar üzerinde alternatif yöntemlerin denenmesi ile başarımların artırılacağı düşünülmektedir. Pazarlama biliminin çözüm aradığı sorunlardan biri müşterilerin geri bildirimlerini doğru ve hızlı biçimde değerlendirmektir. Bu noktada çalışma, birden çok boyutu olan hizmetlere ilişkin müşteri görüşlerinin anlaşılmasına yönelik etkin araçlardan biri olma

özelliği taşımaktadır. Nitekim müşteri geri bildirimlerinin hızlı analizi, işletmelerin ana ürünleri ile bu ürünlere ilişkin alt hedeflere ilişkin alınacak veri destekli kararların ortaya konma hızına pozitif yönde katkı sağlayabilecektir.

Literatürde ABSA görevinin Türkçe dili üzerinde gerçekleştirildiği çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (Çetin ve Eryiğit, 2018). Hatta ABSA yarışmasında da Türkçe dili üzerinde yarışmaya katılım oldukça azdır. Bu yüzden Türkçe dili üzerinde ABSA görevinin analiz edilmesi ve yeni yöntemlerin önerilmesi oldukça önemlidir. Çalışma bu yönü ile literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu yönüyle çalışmanın hem birden fazla alt boyutu olan ürün ve hizmet üreten işletmelere hem de metinsel geri bildirimler üzerinde çeşitli duygu analizi çalışmaları yürüten akademisyenlere ve firmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Günümüzde bazı önemli e-ticaret siteleri artık müşteri yorumlarında öne çıkan özellikleri gösterebilmektedir. Örneğin bir ürünü satın alırken ürüne yapılan binlerce yorum içerisinde ürünün fiyatı ya da beden ölçüsü gibi hedef terimleri vurgulayarak müşterilerin önem verdikleri kriter ile ilgili yorumları incelemesini sağlayabiliyorlar. Bu özellik ABSA içerisinde ki hedef terimin belirlenmesi işlemine bir örnektir. Ayrıca ilgili hedef terim bazında o terim ile ilgili duygu durumu yani puanlanamsı da yine ABSA içerisinde yer alan duygu sınıfının tespit edilmesi görevine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada önerilen model bu gibi durumlarda başarı ile uygulanabilir. Böylece insanlar alışveriş yaparken satın almayı düşündükleri ürün ile ilgili bilgilere daha spesifik olarak bakabilirler. Şirketler sosyal medya ortamında kendileri ile ilgili yapılan yorumları analiz ederek firmaları hakkında insanların hangi konuları öne çıkardıklarını tespit edebilir bu konulardaki duygu durumlarını inceleyerek tedbirler alabilirler.

6. SONUÇ

Bu çalışmada ABSA için yeni bir model önerilmiştir. Önerilen model üç alt görev için kelime vektörü ile cümle vektörünün yan yana eklenmesi ile daha başarılı olabileceğini göstermiştir. Özellikle hedef terim ve duygu sınıfının tespitinde önerilen model başarılı olurken kategori tespitinde ise başarı düşük kalmıştır. Ayrıca kelime ve cümle vektörleri oluşturulurken farklı yöntemlerde karşılaştırılmıştır ve en iyi sonuçlar Fasttext yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışma sonucunda ABSA için kelime ve cümle vektörlerinin yan yana eklenmesinin model başarısını artırıcı bir unsur olacağına ve fasttext vektörlerinin sonuç üzerinde daha başarılı olduğuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, ABSA yarışması kapsamında sunulan veri seti ile gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra ABSA için Türkçe dilinde yeni veri setleri yaratılmıştır. Bu veri setleri üzerinde de önerilen model test edilebilir. Ayrıca hedef terim, kategori ve duygu tespiti bir firmanın itibarının incelenmesinde, bir kişi ile ilgili analizlerde de kullanılabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Ahuja, V. ve Medury, Y. (2010). Corporate blogs as e-CRM tools – building consumer engagement through content management. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 17(2), 91-105.

Akın, M. D. ve Akın, A. A. (2007). Türk dilleri için açık kaynaklı doğal dil işleme kütüphanesi: ZEMBEREK. *Elektrik mühendisliği*, 431, 38-44.

Barger, V., Peltier, J. W. ve Schultz, D. E. (2016). Social media and consumer engagement: A review and research agenda. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 10(4), 268-287.

Bayraktar, K., Yavanoglu, U. ve Ozbilen, A. (2019). A rule-based holistic approach for Turkish aspect-based sentiment analysis. *2019 IEEE International Conference on Big Data* (s. 2154-2158). Los Angeles, CA, USA.

- Berger, J. ve Iyengar, R. (2013). Communication channels and word of mouth: how the medium shapes the message. *Journal of Consumer Research*, 40(3), 567-579.
- Brun, C., Popa, D. N. ve Roux, C. (2014). XRCE: hybrid classification for aspect-based sentiment analysis. *Proceedings of the 8th International Workshop on Semantic Evaluation* (s. 838-842). Dublin, Ireland.
- Castellucci, G., Filice, S., Croce, D. ve Basili, R. (2014). UNITOR: aspect based sentiment analysis with structured learning. *Proceedings of the 8th International Workshop on Semantic Evaluation* (s. 761-767). Dublin, Ireland.
- Chen, P.-Y., Wu, S. ve Yoon, J. (2004). The impact of online recommendations and consumer feedback on Sales. *ICIS 2004 Proceedings* (s. 711-724). Washington, DC, USA.
- Chen, Z. ve Qian, T. (2020). Enhancing aspect term extraction with soft prototypes. *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 2107-2117). Punta Cana, Dominican Republic.
- Coşgun, E., Çelebi, A. ve Güllü, M. K. (3-5 Ekim 2019). Dengesiz Veri Kümeleri İçin Epileptik Nöbet Tahmini, Tıp Teknolojileri Kongresi, Kuşadası/Aydın.
- Çetin, F. S. ve Eryiğit, G. (2018). Türkçe hedef tabanlı duygu analizi için alt görevlerin incelenmesi – hedef terim, hedef kategori ve duygu sınıfı belirleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(1), 43-56.
- Çiftçi, O. (2022). *Türkçe GloVe - Repository for Turkish GloVe word embedding*. <https://github.com/inzva/Turkish-GloVe> adresinden 18 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- de Oliveira Santini, F., Ladeira, W. J., Pinto, D. C., Herter, M. M., Sampaio, C. H. ve Babin, B. J. (2020). Customer engagement in social media: A framework and meta-analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(6), 1211-1228.
- Do, H. H., Prasad, P., Maag, A. ve Alsadoon, A. (2019). Deep learning for aspect-based sentiment analysis: A comparative review. *Expert Systems with Applications*, 118, 272-299.
- Fan, Z., Wu, Z., Dai, X.-Y., Huang, S. ve Chen, J. (2019). Target-oriented opinion words extraction with target-fused neural sequence labeling. *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, Volume I (s. 2509-2518). Minneapolis, MN, USA.
- Ghadery, E., Movahedi, S., Jalili Sabet, M., Faili, H. ve Shakery, A. (2019). LICD: A language-independent approach for aspect category detection. L. Azzopardi, B. Stein, N. Fuhr, P. Mayr, C. Hauff, ve D. Hiemstra (Ed.), *Advances in information retrieval* içinde (s. 575-589). Springer International Publishing.
- Giannakopoulos, A., Musat, C., Hossmann, A. ve Baeriswyl, M. (2017). Unsupervised Aspect Term Extraction with B-LSTM & CRF using Automatically Labelled Datasets. *Proceedings of the 8th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis* (s. 180-188). Copenhagen, Denmark.
- Grave, E., Bojanowski, P., Gupta, P., Joulin, A ve T. Mikolov (2018). Learning word vectors for 157 languages. *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation* (s. 3483-3487). Miyazaki, Japan.
- He, R., Lee, W. S., Ng, H. T. ve Dahlmeier, D. (2017). An Unsupervised Neural Attention Model for Aspect Extraction. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics-Volume 1* (s. 388-397). Vancouver, Canada.

- Hercig, T., Brychcín, T., Svoboda, L., Konkol, M., Steinberger, J., Hercig, T., Brychcín, T., Svoboda, L., Konkol, M. ve Steinberger, J. (2016). Unsupervised methods to improve aspect-based sentiment analysis in Czech. *Computación y Sistemas*, 20(3), 365-375.
- Kama, B., Ozturk, M., Karagoz, P., Toroslu, I. H. ve Ozay, O. (2016). A web search enhanced feature extraction method for aspect-based sentiment analysis for Turkish informal texts. S. Madria ve T. Hara (Ed.), *Big data analytics and knowledge discovery* içinde (s. 225-238). Springer International Publishing.
- Kim, K.-S., Yoo-Lee, E. ve Joanna Sin, S.-C. (2011). Social media as information source: Undergraduates' use and evaluation behavior. *Asis&t*, 48(1), 1-3.
- Köksal, A. (2022). *Turkish Pre-trained Word2Vec Model*. <https://github.com/akoksal/Turkish-Word2Vec> adresinden 19 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Lee, T. Y. ve Bradlow, E. T. (2011). Automated marketing research using online customer reviews. *Journal of Marketing Research*, 48(5), 881-894.
- Li, K., Chen, C., Quan, X., Ling, Q. ve Song, Y. (2020). conditional augmentation for aspect term extraction via masked sequence-to-sequence generation. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (s. 7056-7066). World Wide Online.
- Li, X. ve Lam, W. (2017). Deep multi-task learning for aspect term extraction with memory interaction. *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 2886-2892). Copenhagen, Denmark.
- Li, X., Bing, L., Li, P., Lam, W. ve Yang, Z. (2018). Aspect term extraction with history attention and selective transformation. *ArXiv:1805.00760*, 4194-4200.
- Liao, M., Li, J., Zhang, H., Wang, L., Wu, X. ve Wong, K.-F. (2019). Coupling global and local context for unsupervised aspect extraction. *Proceedings of the 2019 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and the 9th International Joint Conference on Natural Language Processing* (s. 4579-4589). Hong Kong, China.
- Liu, P., Joty, S. ve Meng, H. (2015). Fine-grained opinion mining with recurrent neural networks and word embeddings. *Proceedings of the 2015 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 1433-1443). Lisbon, Portugal.
- Ma, D., Li, S., Wu, F., Xie, X. ve Wang, H. (2019). Exploring sequence-to-sequence learning in aspect term extraction. *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (s. 3538-3547). Florence, Italy.
- Mensah, S., Sun, K. ve Aletras, N. (2021). An empirical study on leveraging position embeddings for target-oriented opinion words extraction. *arXiv:2109.01238*, 9174-9179.
- Movahedi, S., Ghadery, E., Faili, H. ve Shakery, A. (2019). Aspect category detection via topic-attention network, *arXiv:1901.01183*, 1-9.
- Omisakin, O. M., Bandara, C. ve Kularatne, I. (2020). Designing a customer feedback service channel through AI to improve customer satisfaction in the supermarket industry. *Journal of Information & Knowledge Management (JIKM)*, 19(03), 1-34.
- Ozyurt, B. ve Akcayol, M. A. (2021). A new topic modeling based approach for aspect extraction in aspect based sentiment analysis: SS-LDA. *Expert Systems with Applications*, 168, 114231.

- Pang, B., Lee, L. ve Vaithyanathan, S. (2002). Thumbs up? Sentiment classification using machine learning techniques. *Proceedings of the 2002 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 79-86). Philadelphia, PA, USA.
- Pontiki, M., Galanis, D., Papageorgiou, H., Androutsopoulos, I., Manandhar, S., AL-Smadi, M., Al-Ayyoub, M., Zhao, Y., Qin, B., De Clercq, O., Hoste, V., Apidianaki, M., Tannier, X., Loukachevitch, N., Kotelnikov, E., Bel, N., Jiménez-Zafra, S. M. ve Eryiğit, G. (2016). *SemEval-2016 task 5: Aspect based sentiment analysis. Proceedings of the 10th International Workshop on Semantic Evaluation* (s. 19-30). San Diego, CA, USA.
- Pontiki, M., Galanis, D., Pavlopoulos, J., Papageorgiou, H., Androutsopoulos, I. ve Manandhar, S. (2014). SemEval-2014 task 4: Aspect based sentiment analysis. *Proceedings of the 8th International Workshop on Semantic Evaluation* (s. 27-35). Dublin, Ireland.
- Salur, M. U. ve Aydin, İ. (2021). An annotated Turkish aspect based sentiment analysis corpus for smart tourism. *Proceedings of Innovations in Intelligent Systems and Applications Conference* (s. 1-6). Elazig, Turkey.
- Salur, M. U., Aydın, İ. ve Jamous, M. (2022). An ensemble approach for aspect term extraction in Turkish texts. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 28(5), 769-776.
- Schouten, K. ve Frasincar, F. (2016). Survey on aspect-level sentiment analysis. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 28(3), 813-830.
- SemEval (2016). *Task 5: Aspect-Based Sentiment Analysis*. <https://alt.qcri.org/semeval2016/task5/> adresinden 17 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır
- Shi, T., Li, L., Wang, P. ve Reddy, C. K. (2020). A simple and effective self-supervised contrastive learning framework for aspect detection, *arXiv:2009.09107*, 1-13.
- Tulkens, S. ve van Cranenburgh, A. (2020). Embarrassingly simple unsupervised aspect extraction. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (s. 3182-3187). World Wide Online.
- Veyseh, A. P. B., Nouri, N., Derroncourt, F., Dou, D. ve Nguyen, T. H. (2020). Introducing syntactic structures into target opinion word extraction with deep learning, *arXiv:2010.13378*, 8947-8956.
- Wang, W., Pan, S. J., Dahlmeier, D. ve Xiao, X. (2017). Coupled multi-layer attentions for co-extraction of aspect and opinion terms. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 31(1), 1-7. San Francisco, CA, USA.
- Winatmoko, Y. A., Septiandri, A. A. ve Sutiono, A. P. (2020). Aspect and Opinion Term Extraction for Hotel Reviews using Transfer Learning and Auxiliary Labels, *arXiv:1909.11879*, 1-5.
- Wu, M., Wang, W. ve Pan, S. J. (2020). Deep weighted maxsat for aspect-based opinion extraction. *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 5618-5628). World Wide Online.
- Xu, H., Liu, B., Shu, L. ve Yu, P. S. (2018). Double embeddings and CNN-based sequence labeling for aspect extraction. *Proceedings of the 56th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics-Volume 2* (s. 592-598). Melbourne, Australia.
- Yang, Y., Li, K., Quan, X., Shen, W. ve Su, Q. (2020). Constituency lattice encoding for aspect term extraction. *Proceedings of the 28th International Conference on Computational Linguistics*, (s. 844-855). Barcelona, Spain (Online).

- Yin, Y., Wei, F., Dong, L., Xu, K., Zhang, M. ve Zhou, M. (2016). Unsupervised word and dependency path embeddings for aspect term extraction. *Proceedings of the Twenty-Fifth International Joint Conference on Artificial Intelligence* (s. 2979-2985). New York, USA.
- Yoldaş, İ. N. (2021). Türkçe metinlerde duygu analizi: sözlük tabanlı yaklaşım ve insanların tepkilerinin karşılaştırılması. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 2(1), 1-6.
- Yu, J., Jiang, J. ve Xia, R. (2019). Global inference for aspect and opinion terms co-extraction based on multi-task neural networks. *IEEE/ACM Transactions on Audio, Speech, and Language Processing*, 27(1), 168-177.
- Zhang, W., Li, X., Deng, Y., Bing, L. ve Lam, W. (2022). A survey on aspect-based sentiment analysis: Tasks, methods, and challenges, *arXiv:2203.01054*, 1-21.
- Zhou, X., Wan, X. ve Xiao, J. (2015). Representation learning for aspect category detection in online reviews. *Proceedings of the Twenty-Ninth AAAI Conference on Artificial Intelligence* (s. 417-423). Austin, TX, USA.

BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİ ACİL SERVİS PERFORMANSININ SAĞLIKTA KALİTE STANDARTLARI GÖSTERGELERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF THE EMERGENCY DEPARTMENT PERFORMANCE OF A UNIVERSITY HOSPITAL WITHIN THE SCOPE OF HEALTH QUALITY STANDARDS INDICATORS

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ASLAN¹

ÖZ

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesi acil servis performansının Sağlıkta Kalite Standartları göstergeleri kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma tanımlayıcı nitelikte kesitsel tipte tasarlanmıştır. Çalışmanın evrenini, üniversite hastanesinde 01.01.2021-31.12.2021 tarihleri arasında Sağlık Bakanlığı acil servis göstergeleri kapsamında takip edilen; acil servise yeniden başvuru oranı, konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresi, acil serviste ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı kayıtları oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçilmemiş ve evrenin tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Veri toplama aracı olarak acil servis gösterge kartı kullanılmıştır. Verilerin analizinde Sağlık Bakanlığı gösterge kartlarında belirtilen hesaplama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada acil servise aynı şikayetle yeniden başvuru oranının %0,002 olduğu ve performans hedefi olarak belirlenen değere (%1) ulaşıldığı tespit edilmiştir. Acil servis ortalama müşahede süresinin 2021 yılı ortalamasının 93 dakika olduğu ve kurumsal hedefe (720 dakika) ulaşıldığı görülmüştür. Konsültan hekimin acile ulaşma süresinin 2021 yılı için ortalama 32 dakika olduğu ve hedef değer olarak belirlenen 30 dakikanın aşıldığı bulunmuştur. Çalışmada hasta sevk oranının (%0,001) hedeflenen değer (%1) altında olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda acil servise yeniden başvuru oranı, acil servis ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı için hedefe ulaşıldığı, konsültan hekimin acil servise ulaşma süresi için kurumsal düzeyde hedeflenen değere ulaşamadığı ve bu konuda iyileştirme çalışmasına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Acil Servis, Performans, Kalite Göstergesi, Hastane.

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I18.

ABSTRACT

The study aims to evaluate the emergency department performance of a university hospital within the scope of Health Quality Standards indicators. Descriptive and cross-sectional research methods are used to design the study. The population of the study, which is followed up in a university hospital between January 1st, 2021, and December 31st, 2021, within the scope of the Ministry of Health emergency service indicators, include the rate of re-admissions to the emergency department, the average time of reaching the emergency department by the consultant physician, the average observation time in the emergency department, and the rate of patient referral. No sample is selected for the study, and the entire universe is evaluated. The tool used for collecting data is the emergency department indicator card. In the analysis of the data, the calculation methods specified in the indicator cards by the Ministry of Health are used. According to the study, the rate of revisits to the emergency department with the same complaint is 0.002%, and the performance target of 1% is reached. It is observed that the average observation time in the emergency department is 93 minutes, and the target of 720 minutes is reached. It is found that the time for the consultant physician to reach the emergency department is 32 minutes in 2021, and the target for this indicator is exceeded by 30 minutes. It is found that the patient referral rate (0.001%) is well below the target (1%). As a result of the study, the target is reached for the rate of revisits to the emergency department, the average hospitalization time in the emergency department, and the patient referral rate, but the target for the consultant physician's time to reach the emergency department could not be reached, and in this regard there is a need for an improvement.

Keywords: Emergency Department, Performance, Quality Indicator, Hospital.

JEL Classification Codes: I10, I18.

* Bu çalışma için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan 2022-1/211 sayılı ve 12.01.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, yaseminaslan@bandirma.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

This study was aimed at evaluating the emergency department performance of a university hospital within the scope of Health Quality Standards indicators. The initial point of contact for patients in urgent need of medical care is emergency services. Critical medical care is typically offered in emergency services, which are an important part of health services. Hospital emergency departments are one of the most crowded and carry more burdens than other components of the health system. It is crucial to evaluate emergency services' performance in order to utilize them wisely.

Design/methodology/approach:

This research is a descriptive cross-sectional case study. Cross-sectional studies are characterized by timing, in which events are studied at one point in time. A case study is a type of research in which a single event or situation is examined in depth, data is systematically collected, analyzed, and reported, and what happens in real life. The study was carried out in a university hospital in Istanbul. The universe of the research was followed by the Ministry of Health between January 1, 2021, and December 31, 2021, in a university hospital within the scope of emergency service indicators: The rate of re-admissions to the emergency department, the average observation time in the emergency department, the average time of reaching the emergency department by the consultant physician, and the patient referral rate constitute the records. The whole universe was assessed without any sample selection. In the study, the Ministry of Health emergency service indicator card was used as a data collection tool. In the analysis of the data, the calculation methods specified in the indicator cards by the Ministry of Health were used. Institutional permission and ethics committee approval was obtained for the study.

Findings:

In the study, it was found that the rate of re-admissions to the emergency department within 24 hours with the same complaint was 0.003% for January-March 2021, 0.002% for July-September 2021, and 0.001% for October-December 2021. When the 2021 average is evaluated (0.002%), it was seen that the target value (1%) has been reached for this indicator at the level of all months. It was observed that the average observation time in the emergency department was 70 minutes for January-March 2021, 95 minutes for July-September 2021, and 109 minutes for October-December 2021. It was observed that the average observation time of the emergency department in 2021 was 93 minutes, and the target was reached (720 minutes). It was observed that the time for the consultant physician to reach the emergency department was 36 minutes for January-March 2021, 37 minutes for April-June 2021, and 36 minutes for October-December 2021. When the general average of 2021 was evaluated (32 minutes), it was determined that the target value for this indicator was exceeded. The rate of patients referred from the emergency department to another health center was found to be 0.001% for all periods, and the target was achieved.

Conclusion and Discussion:

Emergency departments are units that have high stress levels, requiring uninterrupted service delivery and high risk for patients. According to the study, the target for the rate of re-admission to the emergency was achieved. There is no common target value on this issue around the world. Unexpected returns to the emergency department significantly increase the burden not only on patients but also on staff and the healthcare system. This suggests that effective patient follow-up is performed in the emergency department. The efficiency and the quality of emergency care can be increased by lowering readmission. It was stated that the average observation time in the emergency department was 72 minutes, and the target was reached by staying below the target value of 720 minutes recommended by the Ministry of Health. Long waiting times are a common problem in healthcare system. The solution that decreases costs and increases the standard of treatment in the emergency department can be found by optimizing patient flow and eliminating bottlenecks. It has been claimed that the duration of stay in the emergency is an appropriate tool for evaluating the quality and efficacy. According to the study, the average time for the consultant physician to reach the emergency department was 32 minutes. The target value for this indicator exceeded 30 minutes. When the consulting physicians' time to reach the emergency was evaluated according to the departments, it was observed that the targeted times were exceeded mainly in the orthopedics and cardiology departments. Shortening emergency department consultation time can improve patient flow and provide cost benefits. It has been stated that standardization of the patient admission process, preparation of evidence-based guidelines, modification of the consultation process, short message application (SMS), supervision and feedback, and training practices are effective and provide cost advantages in order to reduce the response time to emergency service consultations. The patient referral rate for 2021 was calculated to be 0.001% and the target was achieved (1%). This result suggests that since the hospital in which the study was conducted was a university hospital, it had the capacity and equipment to meet the clinical needs of the patients who applied to the emergency department, so there was no need to transfer the patients to other health care institutions. According to the study findings, it is recommended that monitoring the performance indicators, improve communication between health care professionals, provide training to the employees, assign sufficient quality and number of personnel, and increase the motivation of the employees. In addition, improving the working environment and conditions, using standard evidence-based guidelines, and utilizing user-friendly health technologies may be beneficial.

1. GİRİŞ

Acil servisler, sağlık hizmetine acil ihtiyaç duyan hastaların ilk başvuru noktasını oluşturan, genellikle hayati tehlike taşıyan kalp krizi, solunum durması, çoklu travmalar, ağır kanamalar, yanıklar, ağır trafik kazaları gibi acil müdahalelerin yapıldığı, 24 saat kesintisiz hizmet sunulan, hasta hareketliliğinin yüksek olduğu, yoğun ve stres seviyesi yüksek ünitelerdir. Acil sağlık hizmetleri hasta akış süreci genellikle hastane öncesi acil müdahale ile başlayıp, ambulans hizmetleri, acil hastanın sağlık kurumuna kabulü, triyaj değerlendirmesi, muayene, teşhis ve tedavi süreci ile devam eden, taburculuk veya yatarak tedavi kararı ile son bulan hizmetlerdir. Bu zincirin halkalarının herhangi birinde meydana gelen bir aksaklık bütün zincirin başarısını etkileyebilmektedir. Son yıllarda, birçok ülkede acil servislerin rolleri, ekonomik nedenler, klinik faktörler ve sağlık sistemindeki değişiklikler nedeniyle daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle acil sağlık hizmetlerinin akılcı kullanılması amacıyla maliyet-etkin politikaların geliştirilmesi yönünde çaba gösterilmektedir (Morganti vd., 2013, s. 3; Enard ve Ganelin, 2013, s. 413). Cooke vd. (2003)'nin çalışmasında, acil servise başvuran hastaların %29,4'ünün herhangi bir tedaviye veya ileri düzey incelemeye ihtiyacı olmadığı bulunmuştur. Acil servislerin bilinçsizce kullanılması, hasta yoğunluğuna, hastaların bekleme sürelerinin uzamasına, çalışanların iş yükünün artmasına, ciddi hastalığı olan bireylerin ilk müdahalelerinin ve tedavilerinin yapılmasında gecikmeler yaşanmasına, hasta memnuniyetsizliğine ve bakım kalitesinin olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir (Ahsan vd., 2019b, s. 200; Ersel vd., 2006, s. 26). Söyük ve Kurtuluş (2017)'un çalışmasında; acil serviste triyajın etkili bir şekilde yapılmadığı, acil servisin hastalar tarafından uygunsuz şekilde kullanıldığı, acil servis bölümüne gereksiz sevklerin yapıldığı, acil serviste fiziksel alanın yeterli olmadığı, malzeme temini noktasında sorunlar yaşandığı, iş yükünün ve çalışma saatlerinin fazla olmasına karşın, personel sayısının yetersiz olduğu ve acil servislerde iletişim problemleri yaşandığı tespit edilmiştir.

Dünya genelinde acil servis hizmetlerine olan talebin giderek arttığı ve bu durumun hasta bakım kalitesi üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu belirtilmiştir. Örneğin, acil servise aynı şikayetle planlanmamış geri dönüşler önemli bir ek iş yükü oluşturmaktadır (Loi vd., 2018, s. 1; Sah vd., 2020, s. 1). Bu ünitelerde görev yapan hekimler, paramedikler ve diğer çalışanlar en iyi şekilde hizmet sunmaya gayret etse de çeşitli nedenlerle hastaları olumsuz yönde etkileyen bazı hatalar yaşanabilmektedir (Loi vd., 2018, s. 1). Acil servislerde hasta güvenliği uygulamalarını standardize etmek, hizmet sunum süreçlerinde yaşanan istenmeyen olayları önlemek ve sağlık hizmet kalitesini yükseltmek amacıyla bazı kalite standartları geliştirilmiştir. Türkiye'de bu standartlar Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanmakta olup belirli aralıklarla güncellenmektedir. Bu standartlara uyum durumunun takip edilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından acil servise yeniden başvuru oranı, konsültan hekimin acil servise ulaşma süresi, acil serviste ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı gibi acil servise özel bazı performans göstergeleri belirlenmiştir. Bu göstergelerin temel amacı, acil sağlık hizmetlerinin hasta güvenliğini riske atmayacak şekilde acil servisin seviyesine ve kapasitesine uygun ve zamanında sunulmasını sağlayarak, hizmet kalitesinin artırılmasıdır. Bu amaçla Sağlıkta Kalite Standartları Gösterge Yönetimi Rehberi hazırlanarak gösterge kartları oluşturulmuştur. Sağlık Bakanlığına bağlı acil sağlık hizmeti sunulan bütün kurumlarda bu performans göstergelerinin takip edilmesi gerekmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020b, 74-77).

2. LİTERATÜR

2.1. Acil Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetleri farklı düzeylerde karmaşık bir yapıya sahip, işlevsel bağımlılığı yüksek, multidisipliner ekip çalışması gerektiren hizmetlerdir. Sağlık hizmetlerinin maliyetindeki artışlar, dünya çapında bu hizmetlerin önem kazanmasına ve sağlık hizmeti sunucularının kuruluşlarının kalite yönetimini, verimliliğini ve ekonomisini iyileştirmeye zorunlu tutmaktadır. Sağlık hizmetlerinin önemli bir bileşenini meydana getiren acil servisler genellikle kritik tıbbi bakımın sunulduğu ünitelerdir. Hastane acil servisleri, sağlık sisteminin diğer bileşenlerine göre daha fazla yükü taşıyan en kalabalık bölümlerden biridir. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan Sağlıkta Kalite Standartları Hastane Setinde "Acil servis hizmetleri; ani gelişen, kaza, hastalık, yaralanma gibi beklenmeyen durumlara bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunlarında, ölüm ya da sakatlıktan korumak amacıyla hastalara acil serviste sunulan hizmetler" şeklinde tanımlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020a, s. 2). Acil sağlık hizmetlerinin temel amacı, hastane dışında meydana gelen ve sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan bireylerin uygun sağlık kurumlarına transferini gerçekleştirmekle birlikte, hastane içerisinde hastaların ihtiyaç duyduğu sağlık

hizmetlerinin kanıt temelli kılavuzlara uygun bir şekilde sunulmasını sağlayarak, istenen sağlık çıktılarına ulaşmaktır (Altındış ve Ünal, 2017, s. 52). Acil servise başvuran hastalara standardize edilmiş bakım sunulması hedeflenmekle birlikte, hasta çeşitliliği açısından büyük farklılıklar söz konusu olduğu için değerlendirilen her hasta bir öncekinden çok farklı şikayetlere sahip olabilmektedir. Bu durum acil serviste çalışanların dikkatli olmasını gerektirmektedir (Aydın vd., 2010, s. 165). Acil servise kabul edilen hastaların bir bölümü ilk değerlendirmenin ardından uygun tedavi planı düzenlenerek taburcu edilirken, bir kısmı tedavilerinin devamlılığının sağlanması amacıyla hastaneye yatırılmakta; bir kısmı ise sağlık kurumunda hastanın takip ve tedavisinin devamlılığı için ihtiyaç duyulan özellikli hizmet ünitelerinin bulunmaması ya da hasta ve hasta yakınlarının isteği doğrultusunda tedavilerinin ileri düzey bir kurumda devam etmesi amacıyla farklı bir sağlık kurumuna sevk edilmektedir.

Hastane acil servisleri, özellikli müdahale alanları, nitelikli işgücü, laboratuvarlar ve görüntüleme tesisleri gibi yüksek sermaye gerektiren ancak sınırlı kaynaklardan oluşan karmaşık sistemlerdir (Ahsan vd., 2019a, s. 253). Günümüzde acil servis hizmetlerinin akılcı kullanılması bir yandan hasta ve çalışan güvenliği ile hasta ve çalışan memnuniyetinin sağlanması, diğer yandan maliyet-etkin acil sağlık hizmeti sunulması açısından üzerinde sıkça durulan konulardan biridir. Acil servis hizmetlerinin maliyeti yüksektir. Çalışmalar, bazı acil servis başvurularının bakıma yetersiz erişim, hastaların zayıf seçimleri ve hasta bakımının iyi yönetilememesi nedeniyle önlenebilir olduğunu göstermektedir (Dowd vd., 2016, s. 135). Özellikle birinci basamak sağlık hizmetleriyle önlenebilir veya tedavi edilebilir bazı durumların hastanelerin acil servisine taşınması, sağlık sistemlerinin verimliliğinin düşmesine ve maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır (Enard ve Ganelin, 2013, s. 412). Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki acil servis ziyaretlerinin %13,7'si ile %27,1'inin daha iyi bir yönetim ile 4,4 milyar dolar tasarruf sağlanabileceği belirtilmiştir (Weinick vd., 2010, s. 1630).

Sonuç olarak, dünya genelinde acil servisler her geçen gün daha yoğun hale gelmeye devam etmektedir (Lowthian vd., 2011, s. 373). Diğer yandan, acil servisler bütçe kısıtlamaları ve hükümetlerin ek düzenlemeleri nedeniyle sürekli baskı altındadır. Her ülkenin sağlık sektörü çok hassastır ve ulusal politikada önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla istenilen sağlık hizmetinden sapma, sağlık çalışanları üzerinde ek bir baskı oluşturabilir. Bütün bu durumlar, acil servislerin kaynak optimizasyonu açısından sürekli olarak hizmetlerini iyileştirmesini zorunlu hale getirmektedir (Ahsan vd., 2019a, s. 253).

2.2. Acil Sağlık Hizmetleri ve Kalite Standartları

Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları hastane seti 2020 yılı versiyonunda (sürüm 6.1) sağlık hizmetleri acil servis hizmetleri boyutu altında 14 adet standart ve 49 adet değerlendirme ölçütüne yer verilmiştir. Acil servis standartlarının amacı, acil serviste yapı ve süreç bazlı faaliyetlerin, hasta ve çalışan güvenliğini sağlayacak şekilde düzenlenerek, etkin ve güvenilir sağlık çıktılarına ulaşılmasının sağlanmasıdır. Bu standart sette acil servis sağlık hizmet kalitesinin artırılması amacıyla belirlenen standartlar arasında; acil servis işleyişine yönelik yapısal düzenlemenin yapılması, hasta kabul, müşahede, yatış, taburculuk ve sevk işlemlerine yönelik süreçlerin tanımlanması, triyaj düzenlemesi, muayene, müşahede, teşhis ve konsültasyon süreçlerinin tanımlanması, adli vakalar, zehirlenmeler, afet ve acil durum yönetimine yönelik düzenlemelerin yapılması, acil serviste risk yönetiminin değerlendirilmesi, acil servise en hızlı erişimi sağlayacak şekilde tedbirlerin alınması, acil servisin yasal mevzuata uygun olacak şekilde fiziksel düzenlemesinin yapılması, acil sağlık hizmetleri için ihtiyaç duyulan ilaç, cihaz ve tıbbi sarf malzemelerin bulundurulması, kritik hasta gruplarına yönelik kanıt temelli teşhis ve tedavi algoritmalarının oluşturulması, acil serviste konsültasyon işlemlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi, gözlem altına alınan hastalara etkin bir sağlık hizmeti sunulması, hastalara ait numunelerin güvenli bir şekilde ilgili birimlere transferinin sağlanması, acil serviste hasta ve çalışanların can ve mal güvenliğinin sağlanmasına yönelik güvenlik tedbirlerinin alınması, acil servis çalışanlarına kardiyopulmoner resüsitasyon eğitimi verilmesi yer almaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 237-245).

Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü tarafından hazırlanan ve başvuru süreci gönüllülük esasına dayanan Sağlıkta Akreditasyon Standartları Hastane Seti'nde (v3/2021) acil sağlık hizmet kalitesinin yükseltilmesi amacıyla; acil serviste hizmet sunumunu kolaylaştıran yapısal düzenlemelerin yapılması (acil servise ulaşım, dokümantasyon, acil servis ile ilgili fiziki alan ve mimari yapı), acil servise hasta kabulünden taburculuğuna kadar olan bütün aşamalara yönelik (danışma, kayıt, yönlendirme, hasta transferi, müdahale ve tedavi önceliğinin belirlenmesi, konsültasyon süreçlerine yönelik düzenlemelerin yapılması) süreçlerin tanımlanması süreçlerine yer verilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2021, s. 219-225).

Sağlık hizmetlerinde kalite ve akreditasyon çalışmaları konusunda uluslararası bilinirliği en fazla olan ve merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan bağımsız bir değerlendirme kuruluşu olan Joint Commission International hastane standartları seti yedinci versiyonunda acil sağlık hizmetleri ile ilgili çok sayıda standarda yer verildiğini görmek mümkündür. Bu standartlardan bazıları; acil serviste kimlik doğrulaması yapılması, triyaj kriterlerinin tanımlanması, hastaların bakımı ve güvenli transferi, acil serviste ilaç yönetimi, acil servisten tetkik istemine yönelik düzenlemelerin yapılması, özellikli hasta kabullerine yönelik protokollerin hazırlanması, acil servisi de kapsayacak şekilde hastane geneli hasta akışının planlanması, acil servis ile diğer hasta yatış üniteleri arasında bakımın sürekliliğinin ve koordinasyonunun sağlanması, acil bakım alan hastaların kabul ve ayrılma sürelerinin takip edilmesi, acil serviste tedavi reddine yönelik düzenlemelerin yapılması, acil servisten hasta nakillerinin ilgili yasa ve yönetmeliklere uygun şekilde yapılması, acil serviste kullanılan elektronik bilgi sisteminin çökmesi durumunda hizmet sunumunun sürekliliğinin nasıl sağlanacağına dair planlamaların yapılması ve acil servis çalışanlarına eğitim verilmesine yönelik düzenlemeleri içermektedir (JCI, 2021).

Kaliteli bir acil sağlık hizmeti sunumu için göstergeler önemli birer araçtır. Göstergelerin temel amacı, acil servis performansının belirlenen kriterler kapsamında değerlendirilerek, iyileştirmeye açık alanların belirlenmesi ve hizmet sunum kalitesinin iyileştirilmesidir. Ölçüm sonuçları kurumun kendi performansını değerlendirme fırsatı sunmakla birlikte, takip edilen gösterge kapsamında diğer ulusal ve uluslararası kurumlar ile hizmet sunum çıktılarını karşılaştırma fırsatı da sunar (Altındış ve Ünal, 2017, s. 52). Acil sağlık hizmetleri kalite göstergelerine ulusal yaklaşımlar ülkelerin içinde bulunduğu makroekonomik durumlara göre farklılık gösterebilmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde acil sağlık hizmetleri süreçlerinin iyileştirilmesi amacıyla kalite güvence sistemi kurma ve sürdürülebilirliğini sağlama çabası varken, kaynak kısıtlılığı yaşayan nispeten dar gelirli ülkelerde acil sağlık hizmetleri sunumunda bakımın etkinliği ve zaman konusuna daha ağırlık verilmektedir. Dünya genelinde acil sağlık hizmetleri kalite göstergelerine yaklaşım yapı, süreç ve sonuç odağında güvenli, etkili, zamanında, maliyet etkin ve eşit sağlık hizmetinin sunulmasıdır. Bu amaçla sürekli ölçme ve değerlendirme yaklaşımı kalite çalışmalarının bir gerekliliği olarak önemli bir yer tutmaktadır (Aaronson vd., 2015, s. 1). Acil servis performansının değerlendirilmesinde kullanılacak performans göstergelerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmada toplam 55 adet gösterge tanımlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere ve İsveç'te kullanılması önerilen performans ölçütlerinde zaman aralıkları ve hastayla ilgili ölçütlerin baskın olduğu, acil servis kalış süresi, 72 saat içerisinde aynı şikayetle plansız geri dönüşler, mortalite/morbidite oranları, istenmeyen olay sayısı hastayla ilgili takip edilmesi en fazla önerilen göstergeler olarak kabul edilmiştir (Sørup vd., 2013, s. 1). Acil sağlık hizmetleri performansının değerlendirilmesi amacıyla en çok takip edilmesi önerilen göstergeler arasında acil servise aynı şikayetle planlanmamış geri dönüşler, acil serviste ortalama müşahede süresi, acil serviste konsültasyonlara uyum süresi ve hasta sevk oranı yer almaktadır (Loi vd., 2018, s. 7; Ay vd., 2010, s. 329; Aydın vd., 2010, s. 163; Andersson vd., 2020, s. 1; Beckerleg vd., 2020, s. 56; Sağlık Bakanlığı, 2020b, s. 77). Bu çalışmada bir üniversite hastanesi acil servis performansının Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları göstergeleri kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Türü

Yapılan bu araştırma, tanımlayıcı nitelikte kesitsel bir durum saptama çalışmasıdır. Kesitsel araştırmalar zamanlama ile karakterize, olayların zamanın bir noktasında incelendiği çalışmalardır (Çaparlar ve Dönmez, 2016). Durum saptama araştırmaları ise tek bir olay ya da durumun derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı, analiz edildiği, raporlandığı ve gerçek hayatta neler olduğuna bakıldığı bir araştırma türüdür (Davey, 1991).

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde yer alan bir üniversite hastanesinde 01.01.2021-31.12.2021 tarihleri arasında Sağlık Bakanlığı tarafından acil servis göstergeleri kapsamında takip edilen; acil servise yeniden başvuru oranı, konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresi, acil serviste ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı kayıtları oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçimine gidilmemiş ve evrenin tamamı değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak acil servis gösterge kartı kullanılmıştır. Bu gösterge kartı Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan ve ulusal ölçekte acil servis hizmeti veren sağlık kurumları tarafından takip edilmesi gereken; acil servise yeniden başvuru oranı, konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresi, acil serviste ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı olarak dört adet göstergeden oluşmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2020b, 74-77).

3.4. Verilerin Analizi

Gösterge kartları aracılığıyla toplanan verilerin analizinde Sağlık Bakanlığı tarafından gösterge kartlarında belirtilen hesaplama yöntemleri kullanılmıştır.

Acil servise yeniden başvuru oranı için: $\text{Acil servise 24 saat içerisinde aynı şikâyet ile tekrar başvuran hasta sayısı} / \text{Acil servise toplam başvuran hasta sayısı} \times 100$

Acil serviste ortalama müşahede süresi için: $\text{Müşahede alanında yatan hastaların yatış süreleri toplamı (dakika)} / \text{Müşahede alanına yatırılan toplam hasta sayısı} \times 100$

Konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresi için: $\text{Acil servise çağrılan konsültan hekimlerin ulaşma süreleri toplamı (dakika)} / \text{Acil servisten istenen toplam konsültasyon sayısı} \times 100$

Hasta sevk oranı için: $\text{Acil servisten başka bir kuruma sevk edilen hasta sayısı} / \text{Acil servise başvuran hasta sayısı} \times 100$ hesaplama yöntemleri kullanılmıştır.

Gösterge kartlarında belirtilen pay ve payda verileri hastane bilgi yönetim sisteminden elde edilmiştir. Aynı protokol numarası ile farklı zamanlarda acil servis hizmetinden faydalanmış olan hastalar da çalışmaya dahil edilmiştir. Gösterge veri toplama periyodunun belirlenmesinde Sağlık Bakanlığı'nın önerilerinden, göstergelerin hedef değerlerinin belirlenmesinde ise Sağlık Bakanlığı referansları ile birlikte kurum verileri ve literatür bulgularından faydalanılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020b, 74-77; Savrun ve Gökçen, 2020, s. 129; Ekşi ve Tekin, 2021, s. 49; Engeloğlu vd., 2022, s. 379).

3.5. Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmanın yapılabilmesi için araştırmanın yapıldığı kurumdan ve Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 12.01.2023/2022-1/211 sayılı izin alınmıştır.

4. BULGULAR

Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları kapsamında acil servis performansını değerlendirmek amacıyla belirlenen göstergelerden biri olan acil servise yeniden başvuru oranına dair veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Acil Servise Yeniden Başvuru Oranı

Aylar (2021)	Acil Servise 24 Saat İçinde Aynı Şikâyetle Tekrar Başvuran Hasta Sayısı	Acil Servise Başvuran Toplam Hasta Sayısı	Acil Servise Yeniden Başvuru Oranı (%)	Hedef Değer (%)
Ocak-Mart	51	14589	0,003	1
Nisan-Haziran	25	17960	0,001	1
Temmuz-Eylül	36	19517	0,002	1
Ekim-Aralık	32	24124	0,001	1
Toplam	144	76190	0,002	1

Acil servise aynı şikâyet ile 24 saat içerisinde yeniden başvuru oranının Ocak-Mart 2021 için %0,003, Temmuz-Eylül 2021 için %0,002, Ekim-Aralık 2021 için %0,001 olduğu bulunmuştur. 2021 yılı ortalaması değerlendirildiğinde (%0,002) bütün aylar düzeyinde bu gösterge için hedef değere (%1) ulaşıldığı görülmüştür.

Acil serviste ortalama müşahede süresine (dakika) dair bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Acil Servis Ortalama Müşahede Süresi (dk)

Aylar (2021)	Acil Servis Müşahede Odalarında Yatan Hastaların Yatış Süreleri Toplamı	Acil Serviste Müşahedeye Alınan Hasta Sayısı	Acil Serviste Ortalama Müşahede Süresi (dk)	Hedef Değer (dk)
Ocak-Mart	193318	2781	70	720
Nisan-Haziran	276060	3181	87	720
Temmuz-Eylül	406194	4292	95	720
Ekim-Aralık	513309	4724	109	720
Toplam	1,388,881	14978	93	720

Acil servis ortalama müşahede süresinin Ocak-Mart 2021 için 70 dakika, Temmuz-Eylül 2021 için 95 dakika ve Ekim-Aralık 2021 için 109 dakika olduğu görülmüştür. Acil servis 2021 yılı ortalama müşahede süresinin 93 dakika olduğu ve kurumsal hedefe ulaşıldığı (720 dakika) görülmüştür.

Konsültan hekimin acil servise ulaşma süresine dair bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Konsültan Hekimin Acil Servise Ulaşma Süresi (dk)

Aylar (2021)	Konsültan Hekimlerin Acil Servise Gelme Süreleri Toplamı	Acil Servisten İstem Yapılan Konsültasyon Sayısı	Konsültan Hekimin Acil Servise Ulaşma Süresi (Dakika)	Hedef Değer (dk)
Ocak-Mart	7997	223	36	30
Nisan-Haziran	10746	294	37	30
Temmuz-Eylül	8105	333	24	30
Ekim-Aralık	8958	252	36	30
Toplam	35,806	1102	32	30

Ocak-Mart 2021 için konsültan hekimin acil servise ulaşma süresinin 36 dakika, Nisan-Haziran 2021 için 37 dakika ve Ekim-Aralık 2021 için 36 dakika olduğu görülmüştür. 2021 yılı genel ortalaması değerlendirildiğinde (32 dakika), bu gösterge için hedef değer olarak belirlenen 30 dakikanın aşıldığı ve hedefin karşılanmadığı tespit edilmiştir.

Acil servis performansını değerlendirmek amacıyla belirlenen bir diğer gösterge olan hasta sevk oranına dair bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Hasta Sevk Oranı (%)

Aylar (2021)	Acil Servisten Başka Merkeze Sevk Olan Hasta Sayısı	Acil Servisten Başka Merkeze Sevk Olan Hasta Sayısı + Acil Servisten Taburcu Olan Hasta Sayısı	Hasta Sevk Oranı (%)	Hedef Değer (%)
Ocak-Mart	21	14589	0,001	1
Nisan-Haziran	24	17960	0,001	1
Temmuz-Eylül	6	19517	0,000	1
Ekim-Aralık	20	24124	0,001	1
Toplam	71	76190	0,001	1

Acil servisten bir başka merkeze sevk olan hasta sayısının Ocak-Mart 2021, Nisan-Haziran 2021 ve Ekim-Aralık 2021 dönemlerinde %0,001 olduğu, 2021 yılı genel ortalaması için hedef değer olan %1'in altında kaldığı ve bu performans göstergesi için kurumsal düzeyde hedefe ulaşıldığı tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA

Acil servisler, bireylerin acil bir durumla karşılaştıklarında ilk başvuru noktasını oluşturan, kesintisiz hizmet sunumunun söz konusu olduğu, stres seviyesi yüksek ve hastalar açısından yüksek riskli ünitelerdir. Acil durumların ne zaman ortaya çıkacağı önceden bilinemediği için bu ünitelerin yatak, insan gücü, cihaz, malzeme ve ekipman açısından iyi organize edilmesi önemlidir. Acil servislerde hasta güvenliğinin sağlanması ve hizmet sunum kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla ulusal ve uluslararası ölçekte bazı kalite standartları geliştirilmiştir. Bu

sayede kurum yöneticileri ve acil servis çalışanları mevcut durumu daha net bir şekilde ortaya koyarak, sistemin gelişmeye açık yanlarını iyileştirme fırsatı yakalayabilmektedir.

Çalışmada acil servise aynı şikâyet ile yeniden başvuru oranının 2021 yılı için %0,002 olduğu ve hedef değere ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu göstergenin takip edilmesindeki temel amaç, hastaların acil servise ilk başvurduğu dönemdeki takip ve tedavisinde hasta güvenliği açısından risk oluşturan unsurların değerlendirilmesini sağlamaktır. Acil servise yeniden başvuru oranının takibi için dünya genelinde ortak bir standart bulunmamakla birlikte, genellikle ilk 24 saat, ilk 72 saat ve ilk 7 gün ölçümüne dayanan hesaplamalara rastlamak mümkündür (Sağlık Bakanlığı, 2020b, s. 74; Ekşi ve Tekin, 2021, s. 49; Lu vd., 2020, s. 114; Saunders vd., 2016, s. 218). Yeniden başvuru oranı ile ilgili çalışmaların bir kısmının acil servis hizmetlerini değerlendirmek amacıyla yapıldığı (Saunders vd., 2016, s. 218; Loi vd., 2018, s. 1; Palungwachira vd., 2022, s. 1), bir kısmının ise acil servis hizmet kalitesinin bir göstergesi olarak kalite bakışıyla ele alındığını söylemek mümkündür (Ekşi ve Tekin, 2021, s. 49; Lu vd., 2020, s. 114; İncesu vd., 2016, s. 1; Yorulmaz vd., 2017, s. 92; Hu vd., 2012, s. 1118; Cheng vd., 2013, s. 1492; Sah vd., 2022, s. 1). Beklenmeyen geri dönüşler, yalnızca hastaların değil, aynı zamanda personelin ve sağlık bakım sisteminin yükünü de önemli ölçüde artırmaktadır (Loi vd., 2018, s. 7). Acil servise yeniden başvurular genel hasta popülasyonu ile birlikte yaş gruplarına ya da tanıya özel olacak şekilde de takip edilmektedir (İncesu vd., 2016, s. 1; Yorulmaz vd., 2017, s. 92). Acil servise yeniden başvuran hastalarda mortalite oranının %4,1 ile %15,2 arasında değiştiği, hastanede kalış sürelerinin daha uzun olduğu ve bu durumun teşhis ve tedavideki gecikmelere veya hastaların acil servisten erken taburcu edilmesine bağlı olabileceği belirtilmiştir (Hu vd., 2012, s. 1110; Cheng vd., 2013, s. 1494; Wang vd., 2007, s. 437). Akenroye ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, kronik hastalık öyküsü ile küçük yaşın yeniden başvuru riskini artırdığı saptanmıştır. Tayvan'da ikinci basamak bir hastanede yapılan çalışmada, acil servise ilk 72 saat içerisinde yeniden başvuru oranının %5,47 olduğu ve yeniden başvuruların prognoz, tedavi ve bilgilendirme kaynaklı tıbbi hatalarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Wu vd., 2010, s. 512). Tayland'da yapılan bir çalışmada acil servise ilk 48 saat içerisinde geri dönüş oranın %0,36 olduğu bulunmuştur (Palungwachira vd., 2022, s. 3). Aynı hastanenin acil servisine 72 saat içerisinde yeniden başvuruların değerlendirildiği bir çalışmada bu oran %5,8 olarak bulunmuştur (Lu vd., 2020, s. 114). Sah ve arkadaşlarının (2022) araştırmasında ilk 72 saat içerisinde aynı problemle acil servise başvuru durumunun değerlendirilmesi amacıyla basit rastgele örneklem yöntemi kullanılarak seçilen 50 hastanın %56'sının hastalıkla ilgili nedenler, %26'sının hekim kaynaklı nedenler ve %18'inin hasta kaynaklı nedenlerle acil servise yeniden başvuru yaptığı saptanmıştır. Malezya'da acil servisten taburcu olduktan sonraki dokuz gün içerisinde acil servise yeniden başvuru oranı %0,66 bulunmuştur (Loi vd., 2018, s. 1). Türkiye'de 2021 yılı çocuk acil servise yeniden başvuruların değerlendirildiği bir çalışmada, ilk 24 saatte yeniden başvuru oranının %1,35 ve ilk 72 saatte yeniden başvuru oranının ise %4,37 olduğu tespit edilmiştir (Akçay ve Gül, 2022, s. 280). Konya Seydişehir Devlet Hastanesi acil servisine 2011-2013 yılları arasında 24 saat içinde yeniden başvuru oranının %3,6 olduğu ve esansiyel hipertansiyon tanısı alan hastaların en sık yeniden başvuru nedenini oluşturduğu tespit edilmiştir (İncesu vd., 2016, 2. 1). Yorulmaz ve arkadaşları (2017) tarafından 2015-2017 yılları arasında yürütülen bir araştırmada, acil servise yeniden başvuru oranının %0,72 olduğu görülmüştür. Bir eğitim ve araştırma hastanesinde COVID-19 hastalarının %0,4'ünün 72 saat içerisinde benzer şikayetlerle acil servise yeniden başvurduğu tespit edilmiştir (Esen vd., 2022, s. 609). Savrun ve Gökçen (2020) 24 saat içinde aynı şikayetle acil servise yeniden başvuran hastaların %3'ün altında olduğunu bulmuştur. Çalışma sonuçlarının literatürde yer alan bulgulardan düşük olduğu görülmektedir. Bu durum acil serviste etkin bir hasta izlemi yapıldığını düşündürmektedir. Acil servise yeniden başvuruların azaltılması, acil servisin etkinliğini ve acil bakımın kalitesini iyileştirebilir. Acil servis hekim sayısındaki artışın, 48 saat içindeki geri dönüş oranını azalttığı ve risk faktörlerine sahip hastalar için standart bir taburculuk bakım planı oluşturulmasının bu sürece katkı sağlayabileceği belirtilmiştir (Palungwachira vd., 2022, s. 1). Buna ek olarak küçük yaş gruplarının yeniden başvuru için bir risk faktörü olduğu, yeniden başvuran değerlendirilmesinin iyileştirme çalışmaları için potansiyel yararlı bir araç olduğu, tanıya spesifik Uluslararası Hastalık Sınıflama (International Classification of Diseases-ICD) kodlamalarına dikkat edilmesi önerilmiştir (Akçay ve Gül, 2022, s. 284).

Çalışmada acil servis ortalama müşahede süresinin 72 dakika olduğu ve Sağlık Bakanlığı tarafından hedef değer olarak önerilen 720 dakikanın altında kalıp hedefe ulaşıldığı tespit edilmiştir. Uzun bekleme süreleri, sağlık sisteminin tüm birimleri için ortak bir sorundur. Acil serviste darboğazların ortadan kaldırılması ve hasta akışının optimize edilmesi maliyeti azaltabilir ve bakım kalitesini artıran bir çözüm sağlayabilir (Waring ve Bishop, 2010, s. 1332). Acil serviste kalış süresinin, acil servisin süreç kalitesini ve performansını değerlendirmek için uygun bir araç olduğu belirtilmiştir (Casalino vd., 2013, s. 644; Schull vd., 2011, s. E28-43). Almanya'da yapılan bir

çalışmada, acil servise başvuran hastaların %69,6'sının ilk dört saat içerisinde, %5'inin sekiz saat sonra acil servisten ayrıldığı ve bu grup içerisinde ortalama kalış süresinin 11 saat 48 dakika, bütün hastalar düzeyinde ortalama kalış süresinin 3 saat 28 dakika olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada hastaların %0,38'inin acil serviste kalış sürelerinin 24 saati geçtiği tespit edilmiştir (Otto vd., 2022, s. 1203). Kanada'da Sağlık Bakanlığı hastanelerinin acil servislerinde hastaların kalış sürelerinin incelenmesi amacıyla yürütülen bir çalışmada, hastaların %73,5'inin dört saatten az, %26,5'inin ise dört saatten fazla kaldığı bulunmuştur (Al Nhdi vd., 2021, s. 311). Hollanda'da yapılan bir çalışmada acil serviste kalış süresinin kısa olması yüksek hasta memnuniyeti ile ilişkilendirilmiştir (de Steenwinkel vd., 2022, s. 3). Savrun ve Gökçen (2020), hastaların acil servis müşahede odasında hedeflenen kalış süresi olan 6 saatin altında tutulduğunu bulmuştur. Erenler ve arkadaşları (2014), hastaların acil serviste ortalama kalış süresinin 164,1 dakika olduğunu, Aydın ve arkadaşları (2010) ise bütün hastalar için ortalama kalış süresinin 143,1 dakika, acil servisten yatışına karar verilen hastalar için ise bu süresinin 585,1 dakika olarak hedeflenen değerin çok üzerinde olduğu bulmuştur. Al-Refaie ve arkadaşları (2014) tarafından Ürdün'de acil servislerin kalabalık olması, hastalar açısından uzun bekleme süreleri ve hastaneler açısından yönetilmesi en zor ve en kritik bölüm olarak kabul edilen acil servis performansının artırılması amacıyla yürütülen bir çalışmada, simülasyon uygulamaları ve veri zarflama analizi sayesinde en iyi senaryonun hastaların ortalama bekleme süresinin 195 dakikadan 183 dakikaya düşürülmesi, hizmet verilen hasta sayısının 8853'ten 8934 hastaya çıkarılması ve hemşire işgücünün %52'den %62'ye çıkarılmasıyla sonuçlanan iş yükü paylaşım atamalarına bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresinin 32 dakika olduğu, bu gösterge için hedef değer olarak belirlenen 30 dakikanın üzerine çıktığı ve hedefe ulaşamadığı görülmüştür. Bölümlere göre konsültan hekimlerin acil servise ulaşma süreleri değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak ortopedi ve kardiyoloji bölümlerinde hedeflenen sürelerin aşıldığı görülmüştür. Acil servis hasta yönetiminde konsültasyonların önemli bir yeri olduğu ve hastaların ortalama %40'ına konsültasyon istendiği belirtilmiştir (Özyurt vd., 2018, s. 276; Woods vd., 2008, s. 25). Samuel ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında konsültasyon süresinin ortalama 134 dakika, hasta ile ilgili karar verme süresinin ise ortalama 119 dakika olduğu, cerrahi ve cerrahi olmayan birimler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı ancak cerrahi konsültasyonların daha uzun toplam konsültasyon süresi ve karar verme aralığı yönünde bir eğilim gösterdiği görülmüştür. Acil servis konsültasyon süresinin kısaltılmasının acil servis hasta akışını iyileştirebileceği ve maliyet avantajı sağlayabileceği belirtilmiştir (Samuel vd., 2015, s. 10). Engeloğlu ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında, acil servis ortalama müşahede süresinin 1-100 dakika, çalışma yapılan hastanelerin %38,9'unda konsültan hekimin acil servise ortalama ulaşma süresinin 16-45 dakika arasında olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada acil servis muayene sayısının, kurum türünün, konsültasyon istem sayısının ve hastanenin yatak sayısının acil servise ulaşma süresini etkileyen faktörlerin %77'sini açıkladığı bulunmuştur (Engeloğlu vd., 2022, s. 379). Savrun ve Gökçen (2020) çalışma bulgularıyla uyumlu şekilde konsültan hekimlerin acil servise ulaşma süresinin 30 dakikayı aştığını tespit etmiştir. Erenler ve arkadaşları (2014), konsültan hekimlerin acil servise ulaşma süresinin de benzer şekilde ortalama 64 dakika olduğunu tespit etmiştir. Acil servis konsültasyonlarına cevap süresinin azaltılması amacıyla hasta kabul sürecinin standartlaştırılması, kurumsal kılavuzların oluşturulması, konsültasyon sürecinin modifiye edilmesi, kısa mesaj uygulaması (SMS), denetim ve geri bildirim ile eğitim uygulamalarının etkili olduğu ve maliyet avantajı sağladığı belirtilmiştir (Beckerleg vd., 2020, s. 56).

Çalışmada hasta sevk oranının 2021 yılı için %0,001 olduğu ve hedefe ulaşıldığı (%1) tespit edilmiştir. Savrun ve Gökçen (2020) acil servisten başka bir merkeze sevk edilen hasta oranının çalışma bulgularıyla uyumlu şekilde %1'in altında olduğunu bulmuştur. Aydın ve arkadaşlarının (2010) çalışmasında hastaların %4,5'inin sevk edildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, çalışmanın yapıldığı hastanenin üniversite hastanesi olması nedeniyle acil servise başvuran hastaların klinik ihtiyaçlarını karşılayacak kapasite ve donanımda olduğunu, bu nedenle hastaların başka kurumlara transferine gerek duyulmadığını düşündürmektedir. Acil servis performans göstergelerinin değerlendirildiği bir çalışma sonucunda, acil servis hizmet kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla; acil tıp uzmanlarının sayısının bütün merkezlerde artırılması, teknik donanım ve altyapısı yüksek olan merkezlerde acil tıp uzmanlarının görevlendirilmesi ve acil servis performans göstergelerinin düzenli aralıklarla değerlendirilerek, tespit edilen eksikliklere yönelik düzeltici ve önleyici tedbirler alınması önerilmiştir (Savrun ve Gökçen, 2020, s. 133).

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı tarafından acil servis hizmet performansının değerlendirilmesi amacıyla, yukarıda belirtilen dört göstergeye ek olarak dünya genelinde farklı göstergelerin de takip edilmesi önerilmektedir. Birleşik Krallık'ta Delphi tekniği kullanılarak acil tıp uzmanları, acil servis hemşireleri ve hastalardan oluşan bir grubun

görüşlerinin değerlendirildiği bir çalışmada, hasta grupları göz önünde bulundurularak yapı, süreç ve sonuç göstergeleri kapsamında üzerinde görüş birliğine varılan toplam 36 gösterge belirlenmiştir. Örneğin pediatrik hastalar için menenjit şüphesi olan çocuklarda antibiyotik uygulanma zamanı, astımlı çocuklarda kanıt temelli kılavuzlara uyum düzeyi, ateşi >38.5 olan çocuklarda önceki altı saat içinde kullanılmadıysa antipiretik verilme zamanı, pediatrik kardiyak arrest ekibinin varlığı; dahili tıp bilimleri alanı için kardiyak göğüs ağrısı tanısıyla başvuran hastalarda elektrokardiyografi çekilme oranı, miyokard enfarktüsü tanısıyla başvuran hastalara aspirin verilme oranı örnek göstergeler arasında gösterilebilir (Beattie ve Mackway-Jones, 2004, s. 49). Afrika’da yapılan ve uzman görüşlerine dayanan bir çalışmada, düşük ve orta gelirli ülkelerde acil bakım hizmeti sunumuna yönelik 76 kalite göstergesi belirlenmiştir. Bu göstergeler hastaların durumu göz önünde bulundurularak çıktı kategorilerine göre mortalite, morbidite, değerlendirme, teşhis ve yapı göstergeleri şeklinde gruplandırılmıştır. Mortalite göstergeleri arasında; travma öyküsü ve astım tanısıyla acil servise başvurduktan sonraki 24 saat içinde ölen hasta oranı, alt solunum yolu enfeksiyonu tanısıyla acil servise başvurduktan sonraki 24 saat içinde ölen yetişkin ve 5 yaş altı hasta oranı; morbidite göstergeleri arasında yerel transfüzyon kriterlerini karşılayan ve kan transfüzyonu uygulanan hasta oranı, aktif dış kanama nedeniyle başvuran hastalarda kanamanın kontrol altına alınma oranı, ekstremitte kırığı nedeniyle başvuran hasta oranı, ağrısı olduğu belgelenen ve ağrı kesici ilaç uygulanan hasta oranı, acil serviste kaldığı süre içerisinde sepsis ve pnömoni tanısıyla antibiyotik verilen yetişkin ve beş yaş altı hasta oranı, oksijen saturasyon değeri <%92 olan ve ilave oksijen verilen hasta oranı göstergeleri yer almaktadır (Broccoli vd., 2018, s. 6). Acil servis performansını etkileyen göstergelerin belirlenmesi amacıyla Delphi tekniğiyle yapılan diğer bir çalışmada üzerinde görüş birliğine varılan 20 adet gösterge belirlenmiş olup, herhangi bir dalgalanma/artış anında performansı doğrudan etkileyen en önemli göstergelerin acil servis yatak doluluk oranı, hemşire başına hasta başına, çalışan memnuniyeti ve yoğun bakım yatak sayısı olduğu belirlenmiştir. Bu göstergelere ek olarak acil serviste kalış süresi, transfer edilen hasta oranı, yatışıma karar verilen hasta oranı, triyaj zamanı, hekim başına hasta sayısı da takip edilmesi önerilen diğer göstergeler arasında değerlendirilmiştir (Etu vd., 2022, s. 9).

6. SONUÇ

Acil servisler akut ve karmaşık bakım gerektiren hastaların ilk başvuru noktasını oluşturan, stres seviyesi yüksek, dinamik bir yapıya sahip, kalabalık ve hasta güvenliği açısından yüksek riskli ünitelerdir. Acil servislerde hasta bakım kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla performans göstergelerinin takip edilmesi önemlidir. Çalışma sonucunda acil servise yeniden başvuru oranı, acil servis ortalama müşahede süresi ve hasta sevk oranı performans göstergeleri için hedefe ulaşıldığı, konsültan hekimin acil servise ulaşma süresi için kurumsal düzeyde hedeflenen değere ulaşamadığı ve bu konuda iyileştirme çalışmasına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Acil sağlık hizmet kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen performans göstergelerinin düzenli aralıklarla takip edilmesi, sağlık çalışanları arasındaki iletişimin geliştirilmesi, yeterli nitelik ve sayıda personel görevlendirilmesi, acil servis hizmetlerinde görev alan çalışanlara belirli aralıklarla eğitim verilmesi, çalışanların karar alma süreçlerine dahil edilerek motivasyonunun artırılması, çalışma ortam ve koşullarının iyileştirilmesi, standardize edilmiş kanıt temelli bakım uygulanması ve kullanıcı dostu sağlık teknolojilerinden faydalanılması önerilmektedir. Bunlara ek olarak makro düzeyde Sağlık Bakanlığı tarafından acil servis hizmet kalitesinin değerlendirilmesi amacıyla performans göstergelerinin ve kalite standartlarının zenginleştirilmesi, göstergelerle ilgili verilerin toplanması ve iyileştirme çalışmalarına rehberlik edilmesi, acil servise özgü belirlenen kalite standartlarına uyum durumunun izlenmesi, acil servis çalışanlarının sahip olması gereken niteliklerin tanımlanması, acil servislerde çalışan personelin memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenerek sağlık politikaları düzeyinde ve kurumsal ölçekte iyileştirme çalışmaları yapılması acil servis hizmet performansının artırılması için faydalı olabilir Mikro düzeyde acil servis performansının kanıt temelli literatür bulgularına dayanarak olgu düzeyinde takip edilmesi, acil servis işgücü planlaması yapılarak ihtiyaç duyulan insan kaynağının temin edilmesi, çalışan eğitimine önem verilmesi, hasta ve çalışan memnuniyetinin belirli aralıklarla takip edilmesi mortalite ve morbiditenin azaltılması ve klinik çıktıların iyileştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu noktada hedef değerden sapa gösteren performans kriterlerinin iyileştirilmesi amacıyla kurum üst yönetimi tarafından ihtiyaç duyulan kaynakların sağlanması, kalite ve hasta güvenliği uygulamalarının kurumun öncelikleri arasında yerleştirilmesi, kurumda olumlu bir hasta güvenliği kültürü oluşturulması, acil servis yöneticilerinin kalite iyileştirme çalışmalarına liderlik yapması ve çalışanların iyileştirme süreçlerine dahil edilmesi önemlidir. Gelecek çalışmalarda acil servise başvuran olgu ve hastalık grupları düzeyinde göstergelere yer verilmesi, gösterge verilerinin güvenli bir şekilde toplanmasını sağlayacak sistem tasarımlarının ele alınması, Türkiye’de acil servise

özel gösterge seti oluşturulması amacıyla acil tıp uzmanlarının, acil servis hemşirelerinin, acil tıp teknikerlerinin, hastaların ve diğer paydaşların katılımıyla ileri düzey çalışmalar yapılması önerilmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aaronson, E. L., Marsh, R. H., Guha, M., Schuur, J. D. ve Rouhani, S. A. (2015). Emergency department quality and safety indicators in resource-limited settings: an environmental survey. *International Journal of Emergency Medicine*, 8(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s12245-015-0088-x>
- Ahsan, K. B., Alam, M. R., Morel, D. G. ve Karim, M. A. (2019a). Emergency department resource optimisation for improved performance: a review. *Journal of Industrial Engineering International*, 15, 253-266. <https://doi.org/10.1007/s40092-019-00335-x>.
- Ahsan, K. B., Karim, M., FitzGerald, G. J., Morel, D. G. ve Burke, J. A. (2019b). Development of relationship between triaging of patients and emergency department performance. *Procedia Manufacturing*, 30, 200-207. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2019.02.029>
- Akçay, G. ve Gül, Ö. (2022). Çocuk acil servisine yeniden başvuran vakaların demografik ve klinik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(3), 280-285.
- Akenroye, A. T., Thurm, C. W., Neuman, M. I., Alpern, E. R., Srivastava, G., Spencer, S. P., ... ve Stack, A. M. (2014). Prevalence and predictors of return visits to pediatric emergency departments. *Journal of Hospital Medicine*, 9(12), 779-787. <https://doi.org/10.1002/jhm.2273>
- Al Nhdi, N., Al Asmari, H. ve Al Thobaity, A. (2021). Investigating indicators of waiting time and length of stay in emergency departments. *Open Access Emergency Medicine*, 13, 311-318. <https://doi.org/10.2147/OAEM.S316366>
- Al-Refaie, A., Fouad, R. H., Li, M-H. ve Shurrab, M. (2014). Applying simulation and DEA to improve performance of emergency department in a Jordanian hospital, *Simulation Modelling Practice and Theory*, 41, 59-72. <https://doi.org/10.1016/j.simpat.2013.11.010>
- Aydın, T., Aydın, Ş. A., Köksal, Ö., Özdemir, F., Kulaç, S., ... ve Bulut, M. (2010). Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi acil servisine başvuran hastaların özelliklerinin ve acil servis çalışmalarının değerlendirilmesi. *Akademik Acil Tıp Dergisi*, 9, 163-168.
- Beattie, E. ve Mackway-Jones, K. (2004). A Delphi study to identify performance indicators for emergency medicine. *Emergency Medicine Journal*, 21(1), 47-50. <https://doi.org/10.1136/emj.2003.001123>
- Beckerleg, W., Wooller, K. ve Hasimjia, D. (2020). Interventions to reduce emergency department consultation time: A systematic review of the literature. *Canadian Journal of Emergency Medicine*, 22(1), 56-64. <https://doi.org/10.1017/cem.2019.435>
- Broccoli, M. C., Moresky, R., Dixon, J., Muya, I., Taubman, C., Wallis, L. A. ve Calvello Hynes, E. J. (2018). Defining quality indicators for emergency care delivery: findings of an expert consensus process by emergency care practitioners in Africa. *BMJ Global Health*, 3(1), e000479. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2017-000479>

- Casalino, E., Choquet, C., Bernard, J., Debit A, Doumenc, B., Berthoumieu, A. ve Wargon, M. (2013). Predictive variables of an emergency department quality and performance indicator: a 1-year prospective, observational, cohort study evaluating hospital and emergency census variables and emergency department time interval measurements. *Emergency Medicine Journal*, 30(8), 638-645. <https://doi.org/10.1136/emmermed-2012-201404>
- Cheng, S. Y., Wang, H. T., Lee, C. W., Tsai, T. C., Hung, C. W. ve Wu, K. H. (2013). The characteristics and prognostic predictors of unplanned hospital admission within 72 hours after ED discharge. *American Journal of Emergency Medicine*, 31(10), 1490-1494. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2013.08.004>
- Cooke, M. W., Arora, P. ve Mason, S. (2003). Discharge from triage: modelling the potential in different types of emergency department. *Emergency Medicine Journal*, 20(2), 131-133. <http://dx.doi.org/10.1136/emj.20.2.131>
- Çaparlar, C. Ö. ve Dönmez, A. (2016). What is scientific research and how can it be done? *Turkish Journal of Anaesthesiology and Reanimation*, 44(4), 212-218. <https://doi.10.5152/TJAR.2016.34711>
- Davey, L. (1990). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 2(9), 1-2. <https://doi.org/10.7275/02g8-bb93>
- de Steenwinkel, M., Haagsma, J. A., van Berkel, E. C. M., Rozema, L., Rood, P. P. M. ve Bouwhuis, M. G. (2022). Patient satisfaction, needs, and preferences concerning information dispensation at the emergency department: a cross-sectional observational study. *International Journal of Emergency Medicine*, 15(5), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12245-022-00407-7>
- Dowd, B., Karmarker, M., Swenson, T., Parashuram, S., Kane, R., Coulam, R., ... ve Jeffery, M. M. (2014). Emergency department utilization as a measure of physician performance. *American Journal of Medical Quality*, 29(2), 135-43. <https://doi.org/10.1177/1062860613487196>
- Ekşi, M. A. ve Tekin, D. (2021). Unscheduled revisits within 24 hours to the pediatric emergency department: a first single-center prospective study in Turkey. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, 4(2), 49-54.
- Enard, K. R. ve Ganelin, D. M. (2013). Reducing preventable emergency department utilization and costs by using community health workers as patient navigators. *Journal of Health Management*, 58(6), 412-427.
- Engeloğlu, Ş., Yenimahalleli Yaşar, G. ve Günaltay, M. M. (2022). Ankara ilinde konsültan hekimlerin acil servise ulaşma sürelerinin ve bu süreleri etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(2), 371-395. <https://doi.org/10.30586/pek.1130631>
- Erenler, A. K., Akbulut, S., Guzel, M., Cetinkaya, H., Karaca, A., Turkoz, B. ve Baydin, A. (2014). Reasons for overcrowding in the emergency department: experiences and suggestions of an education and research hospital. *Turkish Journal of Emergency Medicine*, 14(2), 59-63. <https://doi.org/10.5505/1304.7361.2014.48802>
- Ersel, M., Karcıoğlu, Ö., Yanturalı, S., Yürüktümen, A., Sever, M. ve Tunç, M. (2006). Bir acil servisin kullanım özellikleri ve başvuran hastaların aciliyetinin hekim ve hasta açısından değerlendirilmesi. *Türkiye Acil Tıp Dergisi*, 6(1), 25-35.
- Esen, H., Şengöz, T. Ç. ve Karaca, A. (2022). Covid-19 hastalarının acil servise tekrar başvuru oranı ve klinik özellikleri: tek merkezli çalışma. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(4), 609-615. <https://doi.org/10.26453/otjhs.1140897>
- Etu, E. E., Monplaisir, L., Aguwa, C., Arslanturk, S., Masoud, S., Markevych, I. ve Miller, J. (2022). Identifying indicators influencing emergency department performance during a medical surge: A consensus-based modified fuzzy Delphi approach. *PLoS One*, 17(4), e0265101. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265101>

- Hu, K. W., Lu, Y. H., Lin, H. J., Guo, H. R. ve Foo, N. P. (2012). Unscheduled return visits with and without admission post emergency department discharge. *Journal of Emergency Medicine*, 43(6), 1110-1118. <https://doi.org/10.1016/j.jemermed.2012.01.062>
- İncesu, E., Beylik, U. ve Küçükendirci, H. (2016). Acil servis sağlık hizmetlerinde başvuru tekrarı sorunu: Türkiye’de bir devlet hastanesi acil servis araştırması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 1-13.
- Joint Commission International (JCI). (2021). *Akreditasyon standartları, genel hastaneler ve akademik tıp merkezi hastaneleri standartları*. Illinois.
- Loi, S. L., Fauzi, S. H. H. ve Noh, A. Y. (2018). Unscheduled early revisit to emergency department. *Hong Kong Journal of Emergency Medicine*, 25(5), 264-271. <https://doi.org/10.1177/1024907918767012>
- Lowthian, J. A., Curtis, A. J., Cameron, P. A., Stoelwinder, J. U., Cooke, M. W. ve McNeil, J. J. (2011). Systematic review of trends in emergency department attendances: an Australian perspective. *Emergency Medicine Journal*, 28(5), 373-7. <https://doi.org/10.1136/emj.2010.099226>
- Lu, T. C., Ling, D. A., Tsai, C. L., Shih, F. Y. ve Fang, C. C. (2020). Emergency department revisits: a nationwide database analysis on the same and different hospital revisits. *European Journal of Emergency Medicine*, 27(2), 114-120. <https://doi.org/10.1097/MEJ.0000000000000650>
- Morganti, K. G., Bauhof, S., Blanchard, J. C., Abir, M., Iyer, N., Smith, A., ... ve Kellermann, A. L. (2013). The evolving role of emergency departments in the United States. *Rand Health Quarterly*, 3(2), 3.
- Otto, R., Blaschke, S., Schirrmeyer, W., Drynda, S., Walcher, F. ve Greiner, F. (2022). Length of stay as quality indicator in emergency departments: Analysis of determinants in the German Emergency Department Data Registry (AKTIN registry). *Internal and Emergency Medicine*, 17(4), 1199-1209. <https://doi.org/10.1007/s11739-021-02919-1>
- Özyurt, E., Aykutlug, M., Ugurlu, D., Kudaş, Ş. M., Ilıcan, B., Çimen, G. ve Alper, M. (2018). Acil servis konsültasyon sürecinde SMS uygulaması Dışkapı Hastanesi modeli. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 5(4), 275-281. <https://doi.org/10.5455/sad.13-1529306047>
- Palungwachira, P., Montimanutt, G., Musikatavorn, K. ve Savatmongkornkul, S. (2022). Reducing 48-h emergency department revisits and subsequent admissions: a retrospective study of increased emergency medicine resident floor coverage. *International Journal of Emergency Medicine*, 15, 66. <https://doi.org/10.1186/s12245-022-00471-z>
- Sağlık Bakanlığı. (2020a). *Sağlıkta kalite standartları hastane seti (Sürüm 6.1)*. Ankara.
- Sağlık Bakanlığı. (2020b). *Sağlıkta kalite standartları gösterge yönetimi rehberi (Sürüm 2.1)*. Ankara.
- Sağlık Bakanlığı. (2021). *Sağlıkta akreditasyon standartları (SAS) hastane seti (v3/2021)*. Ankara.
- Sah, R., Murmu, L. R., Aggarwal, P. ve Bhoi, S. (2022). Characteristics of an unscheduled emergency department revisit within 72 hours of discharge. *Cureus*, 14(4), e23975. <https://doi.org/10.7759/cureus.23975>
- Samuel, P. A., Aldeen, A. Z., Gravenor, S. ve Malik, S. (2015). Analysis of emergency department consultation times. *Annals of Emergency Medicine*, 66(4), 10. <https://doi.org/10.1016/j.annemergmed.2015.07.057>
- Saunders, N. R., To, T., Parkin, P. C. ve Guttmann, A. (2016). Emergency department revisits by urban immigrant children in Canada: a population-based cohort study. *Journal of Pediatrics*, 170, 218-226. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2015.11.037>

- Savrun, A. ve Gökçen, E. (2020). The investigation of a tertiary hospital emergency department in terms of quality standards. *Middle Black Sea Journal of Health Science*, 6(1), 129-134. <https://doi.org/10.19127/mbsjohs.712709>
- Schull, M. J., Guttman, A., Leaver, C. A., Vermeulen, M., Hatcher, C. M., Rowe, B. H. ve Anderson, G. M. (2011). Prioritizing performance measurement for emergency department care: consensus on evidencebased quality of care indicators. *Canadian Journal of Emergency Medicine*, 13(5), 300-309. <https://doi.org/10.2310/8000.2011.110334>
- Sörup, C.M., Jacobsen, P. ve Forberg, J.L. (2013). Evaluation of emergency department performance – a systematic review on recommended performance and quality-in-care measures. *Scandinavian Journal of Trauma, Resuscitation and Emergency Medicine*, 21, 62. <https://doi.org/10.1186/1757-7241-21-62>
- Söyük, S. ve Kurtuluş, S. A. (2017). Acil servislerde yaşanan sorunların hastaların gözünden değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 44-56.
- Waring, J. J. ve Bishop, S. (2010). Lean healthcare: rhetoric, ritual and resistance. *Social Science and Medicine*, 71(7), 1332-1340. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.06.028>
- Weinick, R. M., Burns, R. M. ve Mehrotra, A. (2010). Many emergency department visits could be managed at urgent care centers and retail clinics. *Health Affairs*, 29(9), 1630-1636. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2009.0748>
- Woods, R. A., Lee, R., Ospina, M. B., Blitz, S., Lari, H., Bullard, M. J. ve Rowe, B. H. (2008). Consultation outcomes in the emergency department: exploring rates and complexity. *Canadian Journal of Emergency Medicine*, 10(1), 25-31. <https://doi.org/10.1017/s1481803500009970>
- Wu, C. L., Wang, F. T., Chiang, Y. C., Chiu, Y. F., Lin, T. G., Fu, L. F. ve Tsai, T. L. (2010). Unplanned emergency department revisits within 72 hours to a secondary teaching referral hospital in Taiwan. *Journal of Emergency Medicine*, 38(4), 512-517. <https://doi.org/10.1016/j.jemermed.2008.03.039>
- Yorulmaz, M., Karaalp, F., Bükeçik, N. ve Özyılmaz, A. F. (2017). Acil servise tekrar başvuru oranı değerlendirmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 92-99.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS KAPSAMINDA ÇEVRESEL, SOSYAL VE KURUMSAL YÖNETİM (ESG) İLE BANKA KARLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE ULUSLARARASI BİR ARAŞTIRMA*

AN INTERNATIONAL RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND CORPORATE GOVERNANCE (ESG) AND BANK PROFITABILITY WITHIN SUSTAINABLE FINANCE

Dr. Öğr. Üyesi Zühal ARSLAN¹

Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, bankaların çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) faaliyetlerinden elde edilen performanslarının bileşenleri olan ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skorunun aktif ve özsermaye karlılıklarına etkisini incelemektir. Bu amaçla 2010-2019 yılları arasında 25 ülkeden 63 banka kapsama alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda ESG kurumsal yönetim skorunun banka aktif karlılığını pozitif, ESG, ESG sosyal ve ESG çevresel skorunun aktif karlılığı negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca banka özsermaye karlılığı ile ESG sosyal skoru arasında negatif yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulguların pek çok kesim için yol gösterici olması beklenmektedir. Bulgular bankaların sorumlu ve sürdürülebilir finansmanı destekleme noktasında ortaya çıkan kazanç ve maliyetler konusunda aydınlatıcı olmaktadır. Ayrıca kamu ve özel sektör işletmelerinin sermaye bütçelemesi ve yatırımların değerlendirilmesi aşamalarında ESG bileşenlerinin de finansal performans ile ilişkisini gözlemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara sermaye verimliliğini artıracak ve kurumsal finansman maliyetlerini düşürecek ESG uygulamalarının belirlenmesi ve teşviki ile ilgili düzenleme ve yönergelerin oluşturulmasında yol gösterici olması beklenmektedir. Kurumsal ve bireysel yatırımcıların ise sürdürülebilirlik ilkelerini yatırım süreçlerine entegre ederken sosyal sorumlu firmalarla oluşturulacak portföylerde ESG bileşenlerinin portföy performansı üzerindeki etkilerini anlamalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Finans, Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG), Banka Karlılığı, Panel Veri Analizi.

JEL Sınıflandırma Kodları: C23, G21, Q56.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the effects of the ESG score, Combined ESG score, ESG discussion score, ESG social score, ESG corporate governance score and ESG environmental score, which are the components of the performance obtained from the environmental, social and corporate governance (ESG) activities of banks, on their asset and return on equity. For this purpose, between 2010-2019, 63 banks from 25 countries are included in the study. As a result of the analysis, it is seen that the ESG corporate governance score positively affects the bank's return on assets, while the ESG, ESG social and ESG environmental scores negatively affect the bank's return on assets. In addition, it is revealed that there is a negative relationship between the bank's return on equity and the ESG social score. It is expected that the findings obtained within the scope of the research will be guiding for many segments. The findings are illuminating on the gains and costs of banks to support responsible and sustainable finance. It also reveals that public and private sector enterprises should consider the relationship of ESG components with financial performance in the stages of capital budgeting and valuation of investments. On the other hand, it is expected to guide regulatory and supervisory institutions in determining and promoting ESG practices that will increase capital efficiency and reduce corporate finance costs. It is thought that while integrating sustainability principles into their investment processes, institutional and individual investors will help them understand the effects of ESG components on portfolio performance in portfolios to be created with socially responsible companies.

Keywords: Sustainable Finance, Environmental, Social and Corporate Governance (ESG), Bank Profitability, Panel Data Analysis.

JEL Classification Codes: C23, G21, Q56

* Bu çalışma Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR danışmanlığında Zühal ARSLAN tarafından hazırlanan ve 08.04.2022 tarihinde savunulan "Bankalarda Finansal Performansın Belirleyicileri: Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Skorlarının Etkisi Üzerine Uluslararası Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, zuhalkucukcikal@isparta.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, gamzeyagcilar@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Today, the fact that the climate and energy crisis is closely related to all sectors has caused the issues of sustainability, corporate social responsibility and responsible investment within the scope of sustainable finance to become important for all companies. In terms of banks, especially after the 2008 financial crisis and the bankruptcies involving some large banks, they discredited and turned their face to sustainability activities in order to protect their image. Investors, on the other hand, want to access all financial and non-financial information about companies and banks in order to create more effective portfolios. In this context, in addition to the financial statements that must be disclosed, sustainability reports on a voluntary basis have come to the fore. These sustainability reports have been gathered under the title of ESG (environmental, social and corporate governance) reports in recent years. Activities aimed at improving environmental, social and corporate governance performance for banks achieve their goals, and if managed well, they increase the reputation of banks, strengthen their position in the market and improve financial performance. On the other hand, if the environmental, social and managerial risks are not managed well, they cause some operational costs to increase and profitability to decrease. Therefore, all stakeholders take into account the information in the banks' ESG reports and the effect of this information on the performance or profitability of the banks. In the light of this information, it is aimed to determine the relationship between the ESG scores and profitabilities of 63 banks from 25 countries, which are operating in the world between 2010-2019, and whose data on the ESG rating and other variables can be fully accessed by years.

Design/methodology/approach:

In line with the purpose of the study, each component of the ESG score is considered as a separate independent variable and its relations with profitability are investigated. These components are Combined ESG score, ESG controversy score, ESG social score, ESG environmental score and ESG governance scores. Return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are used as profitability indicators. Panel data analysis is performed to determine the control variables that affect return over assets (ROA) and return over equity (ROE) ratios of banks. In this context, diagnostic tests are carried out in order to decide on the appropriate estimator in the analysis of panel data. After identifying the determinants (i.e. control variables) of ROA and ROE, Driscoll-Kraay (1998) estimator is employed to reveal the effects of ESG and its components on profitability.

Findings:

The effects of ESG and its components on profitability are investigated separately for ROA and ROE. In the model with ROA as the dependent variable, the coefficient of ESG Governance found to be positive and significant; the coefficients of ESG Social and ESG Environmental are found to be negative and significant. No significant relationship is found between Combined ESG-ROA and ESG Controversy-ROA pairs. When ROE is taken as dependent variable, only significant relation is revealed between ESG Social and ROE with a negative coefficient. In terms of control variables; the analysis reveals significant and positive relationships between equity ratio, capital adequacy ratio, annual growth rate of GDP and ROA; and significant and negative relationships between the ratio of non-performing loans to total loans and the efficiency ratio and ROA. The effects of control variables on ROE are found to be positive for capital adequacy ratio and annual growth rate of GDP and negative for equity ratio, efficiency ratio and bank size

Conclusion and Discussion:

When the effects of ESG scores on profitability are evaluated, it is noteworthy that the positive relationship exists only between ESG Governance and ROA. A high corporate governance score means that the bank pays attention to the issues including communication with all stakeholders, integrating sustainability policies into all operations; informing the public; implementation of a fair, transparent, responsible, accountable and ethical management approach; personal and financial rights of managers. These reformative practices are expected to increase employee satisfaction, strengthen the bank's reputation and position in the market, and therefore positively affect profitability. The main point to be emphasized within the scope of the study; ESG activities reduce profitability due to the costs they bring. For example, during the financing of long-term renewable energy projects, the compliance of the projects with the Environmental Impact Assessment regulation is audited while evaluating potential environmental and social risks together. For this process, additional human resources are needed in banks. In addition, if physical risks arising from credit and climate change are not well identified and managed, operational costs may increase and profitability may decrease (TBB, Sustainability Guide for the Banking Industry). Ensuring gender equality in working life; promoting entrepreneurship; health, safety and training of employees; compliance with human rights are among the issues that can be addressed within the scope of activities to improve social activity. To reduce the risks encountered at this stage, banks are trying to increase individual awareness on human and employee rights issues through general and technical trainings; carry out practices that increase the motivation and commitment of employees; establish a management mechanism for employee complaints and problems. Additional human resources are needed to manage this whole process well and to minimize social risks, so if the process is not managed well, costs increase and profitability decreases (TBB, Sustainability Guide for the Banking Industry). In future studies, focusing on the effects of sustainability activities on the costs of banks will be beneficial in terms of revealing the factors that reduce profitability.

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketime olan talebin artması ve insanların tüketim alışkanlıklarının hızla değişmesi; çevresel konularla ilişkili olan ve doğal kaynakların korunmasına yönelik faaliyetler kapsamında ele alınan sürdürülebilirlik konusunun doğmasına neden olmuştur. Sürdürülebilirlik konusunun içeriği zamanla genişlemiş ve kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal sorumlu yatırım, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansı gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar çerçevesinde günümüzde yatırımcılar da yalnızca finansal açıdan karlı değil, toplum için uzun vadede sürdürülebilir de olan şirketlere yatırım yapmak istemekte (Ramić, 2019, s. 9); başka bir deyişle yatırımcılar karar verme süreçlerine çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim kapsamındaki sürdürülebilirlik faaliyetlerini entegre etme çabasına girmektedir (Nizam vd., 2019, s. 36). Şirketler ise tüketicilere daha sürdürülebilir ürünler sunmak amacıyla çalışmalar yapmaktadırlar. Ayrıca son zamanlarda tüm sektörleri ilgilendiren atık azaltımı, geri dönüşüm, katı yakıttan yenilenebilir enerjiye geçiş, denizlerdeki kirlilik, eşitlik ve çeşitlilik (Hoellermann, 2020, s. 1), ekonomik eşitsizlikler, iklim değişiklikleri, kentleşme ve nüfus artışı (Falch, 2016, s. 9) gibi konular sıkça gündeme gelmektedir ve bankalar da bu yönde çalışmalar yapmaktadırlar.

Sürdürülebilir finans kavramının gelişiminde kilometre taşlarından biri olarak kabul edilen aralarında bankaların da bulunduğu birçok finans kuruluşunun (37 ülkeden 92 kuruluş) 2018 yılının Nisan ayında sürdürülebilir projelerin finansmanında çevresel, sosyal ve yönetsel riskin belirlenmesi, yönetilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla 2003 yılında başlatılan Ekvator Ülkeleri'ni (Gangi vd., 2018, s. 42) ve Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi uluslararası politik girişimleri (Grileiro, 2019, s. 1) benimsemiş olmaları sürdürülebilirliğin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sürdürülebilirlik faaliyetleri bu tarihten sonra hızlanmış ve zamanla firmalar açısından stratejik bir karara dönüşerek birçok firma açısından yönetim felsefesi kapsamında karar verme süreçlerine dahil olmuştur. Günümüzde firmalar iş süreçlerinde sürdürülebilirliği benimsediklerini vurgulamak amacıyla sürdürülebilirlik açısından performanslarını raporlamakta ve çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim faaliyetlerine bu raporlarda yer vermektedirler.

Bankalar açısından ise sürdürülebilirlik sürecinin etkin ve verimli olabilmesi için Dragan'a (2012) göre bankaların; daha fazla enerji tasarrufu sağlamak ve emisyon oranını en aza indirmek amacıyla mevcut tüm kaynakları tam kapasiteyle kullanmaları; tahviller, yatırım fonları, proje yönetimi ve varlık yönetimi gibi mevcut bankacılık ürünlerini yeşil ürünlere entegre etmeleri veya dönüştürmeleri (Caldecott ve McDaniels, 2014) ve "çevre dostu" politikalar uygulamaları gerekmektedir (Chowdhury, 2018, s. 9-10; Singh ve Singh, 2012). Bankaların sürdürülebilir olabilmeleri için sadece çevresel faaliyetler yeterli olmamakta; sosyal faaliyetler kapsamında çalışma standartları, toplumsal cinsiyet politikaları ve insan haklarının korunması (Latino, 2019, s. 12); kurumsal yönetim faaliyetleri kapsamında tüm paydaşlarıyla iyi ilişkiler içinde olunması ve güçlü kurumsal yönetim ilkelerini benimsemeleri gerekmekte ve tüm bu faaliyetlerini bağımsız sürdürülebilirlik raporlarında veya yıllık raporlarında belirtmek suretiyle sürdürülebilirlik beyanında bulunmaları gerekmektedir (Moufty, 2017, s. 1). Çünkü bankaların tüm paydaşları için tek güvenilir kaynakları finansal raporlardır. Kar tek başına bankanın değerini belirlemede yetersiz kalmaktadır ve paydaşlar ihtiyaç duydukları tüm bilgileri bu raporlarda bulmaktadırlar (Buallay vd., 2020, s. 200). Diğer taraftan Brooks ve Oikonomou'a (2018) göre sürdürülebilirlik kapsamındaki zorunlu raporlamadaki artışlar maliyetleri artırarak karlılığa ters etki yapabilmekte, dolayısıyla eğer beklenen faydalar maliyetten yüksekse firmaların sürdürülebilirlik beyanında bulunmaları gerekmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramının günümüzde geldiği son noktalardan biri olan çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim, diğer bir deyişle ESG terimi ise ilk olarak 2004 yılında Birleşmiş Milletlerin "Who Care Wins" raporunda yer almıştır (Gao vd., 2021, s. 1-2). ESG faaliyetleri bir şirketin sorumlu bir şekilde faaliyet gösterdiğini, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim anlamında sürdürülebilir olduğunu belirtmektedir (Korwatanasakul, 2020, s. 1). Bu faaliyetler, düzenlemeler veya kanun ile zorunlu kılınmaksızın, gönüllülük esasıyla sürdürülebilirlik raporlarında yer almaktadır (Huang, 2021, s. 336). Bankacılık sektöründe ise ESG uygulamaları yasal olarak 2015 yılında benimsenen Paris anlaşmasından itibaren yoğunlaşmıştır (La Torre vd., 2021, s. 5). Günümüzde bankalar ekonomik kalkınmayı ve uzun vadeli finansal istikrarı sağlamak, daha sorumlu ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmek amacıyla (Kotsantonis ve Bufalari, 2019, s. 12) ESG faaliyetleri ile ilgili daha fazla hizmet ve ürün yaratmaktadır. Bu bağlamda, düşük karbonlu ekonomiye geçiş kapsamında yenilenebilir enerji yatırımlarına kredi ve fon imkânı sağlanmakta (Boffo ve Patalano, 2020, s. 6-7) su, enerji verimliliği veya çevre koruma projelerine destek olunmakta (Kotsantonis ve Bufalari, 2019, s. 14) ve çalışanların eğitim, eşitlik ve çeşitlilik durumlarını göz önüne alarak sağlık ve güvenlik gibi sorunları en aza indirmek amaçlayan sistemler geliştirmektedirler (Hoellermann, 2020, s. 18).

Firmaların sürdürülebilirlik faaliyetlerinin hızlanması bu faaliyetleri kapsamındaki performanslarının ölçülmesi konusu gündeme gelmiş ve Thomson Reuters, Bloomberg ve MSCI vb. gibi kuruluşlar bankaların ESG skorları üzerinden performanslarını ölçmeye başlamışlardır. Bu kuruluşların değerlendirdiği performans ölçütleri ve kriterleri bankalar açısından önem arz etmektedir. Çünkü Azmi vd.'ne (2021) göre ESG faaliyetleri banka ile tüm paydaşları arasındaki ilişkiyi güçlendirir, şeffaflığı artırır, dolayısıyla banka değerini ve itibarını yükseltir. Bununla birlikte iklim ve çevre politikalarının nispeten ani bir şekilde benimsenmesi, çevresel risklerin yeterince yönetilememesi ve enerji verimliliği standartlarına uyum süreci adaptasyon maliyetlerini artırabilir ve daha düşük kurumsal karlılığa neden olabilir (European Central Bank, 2020, s. 10-11). Yönetimsel anlamda ise hissedarlar, yöneticiler ve pay sahipleri arasında kurumsal anlaşmazlıklar olursa şirketlerin itibarları riske girer, hissedarların şirkete olan güveni azalır ve bu anlaşmazlıklar şirketin çevresel, sosyal ve yönetsel sürdürülebilirliğine ve karlılığına ciddi bir şekilde zarar verir (Del Giudice ve Rigamonti, 2020, s. 2). Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkılarak bu çalışmada ESG skorlarının banka karlılığına etkisi araştırılmıştır. Çalışma 2010-2019 dönemini kapsamaktadır ve ESG notuna ve diğer değişkenlerin verisine yıllar itibarıyla tam olarak erişilebilen 25 ülkeden 63 banka araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmada ESG skorları kapsamında sırasıyla; ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skor, ESG çevresel skor ve ESG kurumsal yönetim skoru ele alınmıştır. Ayrıca içsel (mikro) değişkenler olarak; banka büyüklüğü, kaldıraç oranı, varlık kalitesi, likidite oranı, özkaynak oranı, kredi/mevduat oranı, sermaye yeterliliği oranı, etkinlik oranı, faiz dışı gelirlerin faaliyet gelirlerine oranı analizlerde kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Dışsal (makro) değişkenler olarak enflasyon ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı kullanılmıştır. Çalışma kapsadığı dönem, değişkenler ve seçilen ülke ve banka grupları itibarıyla tüm dünyadaki ESG verisine tam erişilebilen bankalar kapsamında bir çalışma olması ve sonuçlarının literatüre katkıda bulunacak olmasıyla nedeniyle özgünlük ifade etmekte ve önem arz etmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında literatür araştırmasına yer verilmiştir. 2. Bölümde veri seti ve yöntem tanıtılmış, 3. Bölümde ise analiz bulguları açıklanmıştır. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirmeler yer almaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür araştırması kapsamında bankaların çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim faaliyetleri ve performansları arasındaki ilişkinin incelendiği bazı uluslararası çalışmalara ait özet bilgiler; incelenen ülke, ele alınan dönem ve elde edilen bulgular kapsamında Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. ESG ve Banka Performansı Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Yazar (Yıl)	Örneklem	Tarih	Bulgu
Gbadamosi (2016)	71 Amerikan bankası	--	Yönetim, çeşitlilik ve çalışan ilişkileri muhasebe getirileri ile olumlu; ürün ve topluluk unsurları ise kâr ile olumsuz ilişkilidir. Sosyal unsurların muhasebe getirileri üzerinde önemli bir etkisi yoktur. Kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performans üzerinde önemli bir etkisi yoktur.
Dell'Atti vd. (2017)	75 büyük uluslararası banka	2008-2012	Kurumsal yönetim ve çevresel performans arasındaki ilişki olumsuzdur. Banka itibarı ile muhasebe ve sosyal performans arasında olumlu bir ilişki vardır.
Moufity (2017)	ABD'de 483 banka	2006-2012	Sürdürülebilirliğin sosyal boyutu performansla olumlu ilişki içinde iken çevresel boyutlu bankaların performansı ile ilişkili değildir.
Ahmed vd. (2018)	Bangladeş'de 30 özel ticari banka	--	Finansal performans ile ESG unsurları arasında olumlu ilişki vardır. ESG unsurlarını kredi kararlarına dâhil etmede öncü olan bankalar daha iyi finansal performans göstermektedir.
Chowdhury (2018)	Bangladeş bankaları	2012-2016	Bankalarının sürdürülebilirlik performanslarının ROA ve ROE üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bangladeş bankaları yeşil ürün ve projelere daha fazla yatırım yaparak daha fazla kar elde etmektedirler.
Shakil vd. (2019)	Gelişmekte olan ülke bankaları	2015-2018	Kurumsal yönetim finansal performansı etkilememektedir. Gelişmekte olan piyasa bankalarının çevresel ve sosyal performansları ile finansal performansları arasında olumlu bir ilişki vardır.
Buallay (2019)	235 banka	2007-2016	Çevresel performans, özsermaye karlılığını olumlu yönde, kurumsal yönetim performansı ise aktif ve özsermaye karlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. ESG'nin finansal performans üzerinde önemli olumlu etkisi vardır.

Yazar (Yıl)	Örnekleme	Tarih	Bulgu
Nizam vd. (2019)	75 ülkeden 713 banka	2013–2015	Bankalar çevresel etki projelerine yönelik finansmanlarını genişletirlerse, bankalar için olumlu finansal performans olarak geri dönecektir.
Abdulbasith (2019)	22 İslami, 35 geleneksel banka	2007-2017	ESG performansı tüm karlılık ölçütlerini ters yönde etkilemektedir, bu sonuç da ESG faaliyetlerinin maliyetli olduğunu kanıtlamıştır. İslami bankaların geleneksel bankalara kıyasla düşük ESG performansı vardır.
Buallay vd. (2020)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika bankaları	2008-2017	Sosyal performans bankanın karlılığını ve değerini belirlemede olumsuz bir rol oynamaktadır. ESG'nin performans üzerinde önemli olumlu etkisi vardır.
Nițescu ve Cristea (2020)	Romanya bankaları	2007-2016	Romanya'daki tüm bankacılık sistemi genelinde sürdürülebilir uygulamalarının standartlaştırılması gerekmektedir. Yönetim kurulu üye sayısı sosyal sorumluluk faaliyetlerine katılma kararını olumlu etkilemektedir.
Bătae vd. (2020)	81 tanesi gelişmiş, 27 tanesi gelişmekte olan 108 Avrupa bankası	2018	Güney bankalarının sosyal performans notu Kuzey ve Orta Doğu Avrupa bankalarının notundan daha yüksektir. Kombine ESG skoru, çevresel skor ve sosyal skor açısından, gelişmiş ve gelişmekte olan Avrupa bankaları arasında önemli bir fark yoktur. Kurumsal yönetim performansı ve ESG tartışma skoru açısından gelişmekte olan Avrupa bankalarının gelişmiş Avrupa bankalarına kıyasla notları daha yüksektir.
La Torre vd. (2021)	Avrupa bankaları	2008-2019	ESG ile piyasa performansı arasında olumsuz bir ilişki vardır. ESG ve aktif ve özsermaye karlılığı arasında ilişki yoktur.
Murè vd. (2021)	13 İtalyan bankası	2008–2018	ESG uygulamalarını benimsemek bankaların itibarlarını dolayısıyla karlılığını yükseltmektedir.
Bătae vd. (2021)	39 Avrupa bankası	2010-2019	Kurumsal yönetim performansı bankanın karlılığını ve piyasa değerini olumsuz etkilemektedir. Emisyon ve atık azaltımları ile finansal performans arasında olumlu bir ilişki vardır. Ürün sorumluluğu ve KSS stratejisi finansal performansla önemli ölçüde ilişkilidir.
Azmi vd. (2021)	44 gelişmekte olan ekonomi kapsamında 251 banka	2011–2017	ESG performansı öz sermaye maliyetini olumsuz etkilemektedir. Düşük ESG seviyeleri banka değerini olumlu etkilemektedir.
El Khoury vd. (2021)	Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Türkiye'de borsada işlem gören 46 banka	2007–2019	Sosyal performans ve finansal performans; kurumsal yönetim performansı ile muhasebe performansı arasında içbükey bir ilişki vardır. Kurumsal yönetim performansı ile aktif ve özsermaye karlılığı içbükey bir ilişkiye sahiptir. Kurumsal yönetim performansı özsermaye karlılığını arttırmakta ve aktif karlılığı azaltmaktadır.
Hoffstedt ve Sebyhed (2021)	3 banka (JP Morgan Chase & Co, SEB, UBS)	2002-2019	Kurumsal sosyal sorumluluğun çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim boyutlarının bankaların finansal performansları üzerinde hiçbir etkisi yoktur.
Shakil vd. (2021)	37 Amerikan bankası	2013-2017	Yönetim kurulu ve cinsiyet çeşitliliği ile ABD bankalarının ESG performansı arasında önemli olumlu ilişki tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında Tablo 2'den de görüleceği üzere çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansı ile banka karlılığı arasındaki ilişkinin yönü pozitif, negatif ve nötr olmak üzere değişmektedir.

Tablo 2. İncelenen Çalışmalara Ait Çıkarımlar

Çalışma	ESG Skoru	ESG Sosyal Skor	ESG Çevresel Skor	ESG Kurumsal Yönetim Skoru
Gbadamosi (2016)		0		(+)
Dell'Atti vd. (2017)		(+)	(-)	(-)
Moufty (2017)		(+)	0	
Ahmed vd. (2018)	(+)			
Chowdhury (2018)	(+)			
Shakil vd. (2019)		(+)	(+)	0
Buallay (2019)			(+)	(-)
Nizam vd. (2019)			(+)	

Çalışma	ESG Skoru	ESG Sosyal Skor	ESG Çevresel Skor	ESG Kurumsal Yönetim Skoru
Abdulbasith (2019)	(-)			
Buallay vd. (2020)		(-)		
Nițescu ve Cristea (2020)				(+)
La Torre vd. (2021)	0			
Murè vd. (2021)	(+)			
Bătae vd. (2021)			(+)	(-)
Azmi vd. (2021)	(-)			
El Khoury vd. (2021)				(+)
Hoffstedt ve Sebyhed (2021)		0	0	0
Shakil vd. (2021)				(+)

İncelenen çalışmalar kapsamında çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim faaliyetlerinde bulunan bankaların ESG skorlarının karlılıkla olumlu ilişki içinde olması; ESG faaliyetlerinin bankalarda marka değerini ve itibarı yükselterek rekabet avantajı yaratması dolayısıyla performanslarının iyileşmesine neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer taraftan çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim faaliyetleri aşamasında; bankalar çevresel, sosyal ve yönetsel riskleri öngöremez, özellikle kredilendirme ve fon sağlama kapsamında yanlış politikalar uygularlarsa bankalar açısından bu tür faaliyetler operasyonel maliyetlerin artmasına ve karlılığının azalmasına neden olabilmektedir. Yapılan çalışmalar konusunda literatüre bakıldığında ESG ve banka karlılığı üzerine yapılmış çalışmaların oldukça yeni ve gelişmete olduğu görülmüştür. Buradan hareketle çalışma kapsamında bankaların ESG performansları kapsamında ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skor ile banka aktif ve özsermaye karlılığı arasındaki ilişki incelenerek uluslararası ve ulusal literatüre katkıda bulunulmak amaçlanmıştır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Model Tanımlaması ve Değişkenler

ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skor ile banka aktif ve özsermaye karlılığı arasındaki ilişkinin tespit edilmesini amaçlayan bu çalışma kapsamında bağımlı değişkenin ROA (Aktif Karlılık) olduğu modelde; ROA ile ESG skoru, ROA ile kombine ESG Skoru, ROA ile ESG tartışma skoru, ROA ile ESG sosyal skor, ROA ile ESG kurumsal yönetim skoru ve ROA ile ESG çevresel skor modelleri olmak üzere 6 farklı model kurulmuştur. Bağımlı değişkenin ROE (Özsermaye Karlılık) olduğu modelde ise ROE ile ESG skoru, ROE ile kombine ESG skoru, ROE ile ESG tartışma skoru, ROE ile ESG sosyal Skor, ROE ile ESG kurumsal yönetim skoru ve ROE ile ESG çevresel skor modelleri olmak üzere 6 farklı model kurulmuştur.

Kurulan panel regresyon modelleri şu şekildedir:

$$ROA_{it} = \alpha_i + \beta_i ESG_{n,it} + \sum_{j=1}^m \gamma_{ji} Kontrol_{j,it} + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$ROE_{it} = \alpha_i + \beta_i ESG_{n,it} + \sum_{j=1}^m \gamma_{ji} Kontrol_{j,it} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Modellerde;

$ROA_{,it}$ = i bankasının t zamanındaki aktif karlılık oranını,

$ROE_{,it}$ = i bankasının t zamanındaki özkaynak karlılık oranını,

$ESG_{n,it}$ = i bankasının t zamanındaki n adet ESG skorundan her birini,

$Kontrol_{j,it}$ = i bankasının t zamanındaki j adet kontrol değişkeninden her birini,

ε_i = hata terimini temsil etmektedir.

Çalışmada kullanılan bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerin ayrıntılı açıklamaları şu şekildedir:

Bağımlı Değişkenler:

Çalışma kapsamında bağımlı değişkenler olarak banka karlılığını temsilen aktif karlılık (ROA) ve özsermaye karlılığı (ROE) oranı kullanılmıştır.

ROA (Aktif Karlılık Oranı): ROA, bankanın, kar elde etmek için varlıklarını ne kadar etkin kullandığını göstermekte ve net dönem karı veya zararının toplam aktiflere oranlanmasıyla hesaplanmaktadır (Akpan ve Riman, 2012, s. 138). Ayrıca bu oran bankaların faaliyet performansını ölçmektedir (El Khoury vd., 2021). Bu çalışmada aktif karlılık oranı olarak net dönem karının toplam aktiflere oranı kullanılmıştır (Alev, 2020; Abdelaziz vd., 2020; Kayran, 2020; Nguyen ve Liu, 2020; Azmi vd., 2021; Doan ve Bui, 2021).

ROE (Özkaynak Karlılık Oranı): ROE, hissedarların bankadan elde edebilecekleri kar miktarını göstermekte ve net dönem karının toplam özkaynaklara oranlanmasıyla hesaplanmaktadır (Akpan ve Riman, 2012, s. 138). Ayrıca bu oran bankaların finansal performansını ölçmektedir (El Khoury vd., 2021). Bu çalışmada özkaynak karlılığı oranı olarak net dönem karının toplam özkaynaklara oranı kullanılmıştır (Boussaada ve Hakimi, 2020; Dağılgan, 2020; Ryu ve Yu, 2020; Nguyen vd. 2020; Ergenoğlu, 2020).

Bağımsız Değişkenler:

Araştırma kapsamında bağımsız değişkenler olarak Thomson Reuters Refinitiv veri tabanından elde edilen ESG skorları kullanılmıştır. ESG skorları 0 ile 100 arasında değer almakta olup 100 en iyi performansı temsil ederken 0 en kötü performansı temsil etmektedir. Bankaların ESG skorları ile aktif ve özsermaye karlılıklarıyla olan ilişkisi hakkında daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyabilmek amacıyla ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skor değişkenlerine ait ayrıntılı açıklamalar aşağıda sırasıyla belirtilmiştir.

ESG Skoru: ESG skoru firmanın toplam skorunu ifade etmekte ve çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim olmak üzere 3 temel boyuttan elde edilmektedir (Şeker, 2020, s. 32).

ESG Çevresel Skor: Thomson Reuters'a (2017) göre ESG çevresel skor; kaynak kullanımı, emisyon ve yenilik göstergelerinden oluşmaktadır. Emisyon skoru, bir bankanın emisyon azaltma taahhüdünü ve politikalarını; yenilik skoru bir bankanın çevresel teknolojiler veya çevre dostu ürünler geliştirme kapasitesini (Petras, 2020, s. 89-90) kaynak kullanım skoru ise yenilenebilir enerji kullanım oranı, toplam enerji ve su kullanımı, su ve enerji verimliliği politikaları, çevre yönetim sistemleri, tedarik zinciri yönetimi ile gözetimi ve yeşil binalar gibi konularını kapsar (Bătae vd., 2021, s. 2). Daha genel bir ifadeyle çevresel skor; şirketin çevre sorumluluğu çerçevesindeki faaliyetlerini ve sorumluluklarını içerir. Sera gazı emisyonlarının azaltılması ve bu yöndeki politikalar, kirlilik kontrolü ve kirlilikle ilgili hükümet düzenlemelerine uyulması, yenilenebilir enerji, enerji tasarrufu, su ve atık yönetimi uygulamaları yoluyla kaynakların korunması ve yönetilmesi (Korwatanasakul, 2020, s. 2-3), çevresel yatırım yapma ve çevresel standart oluşturma ve eko- sürdürülebilir ürün geliştirme konularını içerir. Ayrıca ESG çevresel skor; şirketin çevresel riskleri engellemek ve çevresel fırsatlardan faydalanmak amacıyla en iyi yönetim uygulamalarını ne kadar kullandığını gösterir (Duque-Grisales ve Aguilera-Caracuel 2021, s. 321- 332).

ESG Sosyal Skor: Thomson Reuters'a (2017) göre ESG sosyal skor; iş gücü, insan hakları, toplum ve ürün sorumluluğu göstergelerinden oluşmaktadır. İşgücü göstergesi; çalışanların sağlığı ve güvenliği, çalışanların maaş, eğitim ve gelişme politikaları, çalışan çeşitliliği ve değişikliği, çalışanlara eşit fırsat ve esnek çalışma saatleri gibi konuları kapsar. İnsan hakları boyutu; insan hakları ve çocuk işçiliğine ilişkin verileri içerir. Toplum boyutu; yolsuzluk, adil rekabet, rüşvet, şantaj ve kara para aklamayla mücadele konularını kapsar (Bătae vd., 2021, s. 4). Ürün sorumluluğu boyutu ise; yüksek kaliteli şikâyet yönetimi ve ürün kalite kontrol programları (Petras, 2020, s. 91-92) kalite yönetim sistemleri, veri gizliliği, müşteri memnuniyeti hakkındaki göstergeleri içerir (Bătae vd., 2021, s. 4). Daha genel bir ifadeyle ESG sosyal skor; bankaların müşterilerine eşit ürün ve hizmetler sunma, çalışanlarına sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratma (Miralles-Quirós vd., 2019b, s. 1449), dış paydaş hakları ve toplum katılımı, yönetimle çalışan ilişkisi, çalışan çeşitliliği ve çalışan hakları konularını kapsar (Fulton vd., 2012, s. 28-29).

ESG Kurumsal Yönetim Skoru: Thomson Reuters'a (2017) göre ESG kurumsal yönetim skoru; yönetim, hissedarlar ve KSS stratejisi göstergelerinden oluşmaktadır. Yönetim skoru, yönetim kurulu üyelerinin sayısı ve tecrübesi, yönetim kurulu yapısı ve çeşitliliği ve yönetim kurulu toplantılarında alınan kararlar gibi göstergeleri kapsamaktadır. Hissedar skoru, hissedarların yönetici maaşlarına ilişkin oyları, hissedarların hakları ve politikaları, hissedarların oy üst sınırı yüzdesi, denetim ücreti, denetçi görev süresi yönetici seçiminde çoğunluk şartı, veto yetkisi ile ilgili konuları kapsar. KSS stratejisi skoru ise KSS komitesi veya ekibinin olması ve sürdürülebilirlik raporu yayımlama durumları gibi göstergeleri içermektedir (Bătae vd., 2021, s. 5). Daha genel bir ifadeyle ESG kurumsal yönetim skoru kurumsal davranış ve kurumsal yönetim konuları olarak tanımlanan firmaların tüm pyadaşlarıyla olan ilişkisi ve yönetimi hakkındaki tüm konularını kapsamaktadır (Brogi ve Lagasio, 2019, s. 576).

Kombine ESG Skoru: Bu skor ESG performansının kapsamlı bir puanlamasını sağlar (Bătae vd., 2020, s. 489) ve 0 ile 100 arasında değer alır. Kombine ESG skoru ESG Skoru ve ESG Tartışma Skoru arasındaki ilişki baz alınarak belirlenmektedir. ESG Tartışma Skorunun ESG skorundan ve 50'den küçük olması durumunda; Kombine ESG Skoru ESG Tartışma Skoru ve ESG Skorunun ortalamasına eşittir. ESG Tartışma Skoru 50 ve üzerinde olması durumunda ve ESG Tartışma Skorunun ESG skorundan büyük fakat 50'den küçük olması durumunda ise ESG Skoru Kombine ESG skoruna eşittir (Şeker, 2020, s. 37).

ESG Tartışma Skoru: Bu skor firmalar ile ilgili vergi dolandırıcılığı, çalışan sağlığı ve güvenliği, iş ahlakı, hissedar hakları, müşteri gizliliği ve güvenliği, çalışanların ücretleri ve çalışma şartları, çevre, fikri mülkiyet, insan hakları, halk sağlığı, yönetim, muhasebe ve grevler vb. gibi konularda küresel medyada olumsuz haberler çıkması veya bu konularla ilgili firma ile ilgili küresel medyaya ve haberlere konu olan mevzuat anlaşmazlıkları, davalar, para cezaları gibi olumsuz gelişmeler olduğunda ortaya çıkmaktadır (Bătae vd., 2020, s. 489). Refinitiv ESG tartışma skoruna göre hakkında hiçbir olumsuz haber bulunmayan firmalar 100 puan almaktadır (Luo, 2021).

Kontrol Değişkenleri

Araştırma kapsamında kontrol değişkenleri belirlenirken uluslararası ve ulusal literatürdeki ESG ve karlılık veya finansal performans ilişkisini inceleyen araştırmalardaki kontrol değişkenleri tek tek incelenmiş ve sıklıkla kullanılan değişkenleri belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan banka büyüklüğü, kaldıraç oranı, takipteki kredilerin oranı, likidite oranı, özkaynak oranı, kredi/mevduat oranı, sermaye yeterliliği oranı, enflasyon oranı ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı değişkenlerine ait ayrıntılı açıklamalar Tablo 3'de belirtilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Değişkenlerine Ait Açıklamalar

Değişken adı	Açıklama	Değişkenin kullanıldığı çalışmalar
Banka Büyüklüğü	Toplam aktiflerin logaritması	Saleh ve Abu Afifa (2020); Nguyen ve Liu (2020); Adesina (2021).
Kaldıraç Oranı	Toplam borcun toplam öz sermayeye oranı	Abate ve Mesfin (2019); Lemı vd. (2020); Bahadori vd. (2021).
Varlık Kalitesi	Takipteki kredilerin toplam kredilere oranı	Petras (2020); Durguti (2020); Parhan (2021).
Likidite Oranı	Bankalardan nakit ve alacaklar ve diğer kazanç sağlayan varlıklar toplamının toplam aktiflere oranı	Al-Homaidi vd. (2018); Abate ve Mesfin (2019); Jadaş vd. (2020).
Özkaynak Oranı	Toplam özkaynakların toplam aktiflere oranı	Almaqtari vd. (2019); Saif-Alyousfi vd. (2020); Rahman vd. (2020).
Kredi/Mevduat Oranı	Toplam brüt kredilerin toplam mevduata oranı	Çurak vd. (2012); Abdelaziz vd. (2020).
Sermaye Yeterliliği Oranı	Düzeltilmiş özkaynağın, düzeltilmiş risk (kredi, faaliyet ve piyasa riskleri) toplamına bölünmesi	Suganya ve Kengatharan (2018); Tibebe (2020); Abdelaziz vd. (2020).
Etkinlik Oranı	Maliyetin gelire oranı	Jaouad ve Lahsen (2018); Chalise (2019); Rahmi ve Sumirat (2021).
Faiz dışı gelirler/Faaliyet gelirleri	Faiz dışı gelirlerin faaliyet gelirlerine oranlanması	Yudha vd. (2017); Sun vd. (2017); Chintna (2018).
Enflasyon	Tüketici fiyatlarının yıllık yüzde değişimi	Almaqtari vd. (2019); Phan vd. (2020); Pak (2020); Azmi vd. (2021).
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı	Çurak vd. (2012); Petria vd. (2015); Martins vd. (2019); Boussaada ve Hakimi (2020).

3.2. Veri Seti

Araştırma kapsamında incelenen bankaların tüm verileri Refinitiv'in Thomson Reuters Datastream, Eikon ve ASSET4 veri tabanından elde edilmiş olup veri seti 2010 ve 2019 yılları arasında kapsamaktadır. Bankaların çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performanslarını inceleyen çalışmalar sayıca az olup gelişmekte olduğundan dolayı bankacılık sektörüne odaklanılmıştır. Thomson Reuters veri tabanının seçilme sebebi bu veritabanının diğer veritabanlarına göre ESG konusunda daha geniş kapsamlı ve en çok kullanılan veri tabanı olmasıdır. Veri setinin 2010 yılından başlamasının sebebi ise ESG konusuna verilen önemin 2010 yılından sonra artması ve veri setinde 2010 yılından önceki yıllardaki verilerde çok eksiklikler olmasıdır. Araştırma kapsamında Avustralya, Kanada, Şili, Çin, Danimarka, Almanya, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, İsrail, Japonya, Malezya, Umman, Polonya, Portekiz, Katar, Singapur, İspanya, İsveç, İsviçre, Tayvan, Tayland, Türkiye, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere 25 ülkeden 63 banka analize dahil edilmiştir. Tablo 4'te değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
ROA	630	0,0093	0,0057	-0,0132	0,0291
ROE	630	0,1045	0,0574	-0,3521	0,2474
ESG Skoru	630	51,2293	22,0626	5,1897	92,9997
Kombine ESG Skoru	630	47,5957	19,4538	5,1897	90,2036
ESG Tartışma Skoru	630	86,6997	27,3466	0,4505	100,0000
ESG Sosyal Skor	630	50,3257	25,1741	1,9490	95,0190
ESG Kurumsal Yönetim Skoru	630	57,4562	23,5274	3,6559	99,3762
ESG Çevresel Skor	630	38,7743	32,6153	0,0000	97,4426
Banka Büyüklüğü	630	11,8228	1,5385	9,0463	15,2799
Kaldıraç Oranı	630	1,6659	1,9680	0,0000	12,0388
Takipteki krediler/toplam krediler oranı	630	0,0850	0,7678	0,0000	16,2051
Likidite oranı	630	0,3462	0,1265	0,0996	0,9136
Özkaynak oranı	630	0,0876	0,0325	0,0225	0,2085
Kredi/mevduat oranı	630	0,8632	0,3011	0,0116	2,8964
Sermaye yeterliliği oranı	630	22,7736	193,2104	0,095	2290,0000
Etkinlik oranı	630	0,5794	0,1380	0,1480	1,2380
Faiz dışı gelirler/faaliyet gelirleri oranı	630	0,7633	0,5446	0,0400	5,3400
Enflasyon oranı	630	2,1493	2,3936	-2,4253	16,3325
GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı	630	3,3059	2,5993	-4,0573	19,5923

Tablo 4'de görüldüğü üzere araştırma kapsamındaki bankaların ESG skorunun ortalaması 51, Kombine ESG skorunun ortalaması 47, ESG tartışma skorunun ortalaması 86, ESG sosyal skorunun ortalaması 50, ESG kurumsal yönetim skorunun ortalaması 57 ve ESG çevresel skorunun ortalaması 38'dir. ESG skorları 0 ile 100 arasında değer almakta olup 100 en iyi performansı temsil ederken 0 en kötü performansı temsil etmektedir. ESG skorları ortalama puanı açısından en düşük puan ESG çevresel, en yüksek puan ise ESG tartışma skoruna aittir. ESG çevresel skorunun düşük olması araştırma kapsamındaki bankaların çevresel konularda fazla sorumlu davranmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Bidari'ye (2016, s. 87) göre bankalar hizmet sektörü grubunda olup, imalat sektöründeki firmalara kıyasla çevreyi daha az kirletir, sürdürülebilirlik raporlarında çevresel faaliyetlere daha az yer verir ve çevresel konularda fazla bilgi sahibi değildir. Dolayısıyla genel anlamda bankaların çevreye duyarlı faaliyetlere sürdürülebilirlik raporlarında daha sınırlı yer vermeleri söz konusu olabilir. Bu durum çevresel skorun düşük olmasını açıklayabilir. Tabloya göre en yüksek puan ise ESG tartışma skoruna aittir. Bu sonuç bankaların olumsuz haberlere karşı ihtiyatlı olduklarından dolayı küresel medya veya haberlerde olumsuz haber, skandal, dava, anlaşmazlık veya suistimal haberlerine daha az maruz kaldıkları şeklinde yorumlanabilmektedir. Kontrol değişkenlerine göre ortalamalara bakıldığında ise sırasıyla banka büyüklüğünün

11,8, kaldıraç oranının 1,6, takipteki krediler/toplam krediler oranının 0,08, likidite oranının 0,34, özkaynak oranının 0,08, kredi/mevduat oranının 0,8, sermaye yeterliliği oranının 22,7, etkinlik oranının 0,5, faiz dışı gelirlerin faaliyet gelirlerine oranı 0,7, enflasyon oranının 2,1 ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranının 3,3 ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bağımlı değişken olan aktif karlılığın ve özkaynak karlılığının ortalaması ise sırasıyla 0,009 ve 0,104'tür.

3.3. Tanı Testleri ve Uygun Tahmincinin Seçimi

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler belirtildikten sonra bankaların aktif ve özsermaye karlılıklarını etkileyen kontrol değişkenlerinin belirlenmesi amacıyla analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda panel verilerin analiz edilmesinde uygun tahminciye karar verilebilmesi için ilk olarak tanı testleri yapılmıştır. Bu testlerden sırasıyla Pesaran (2004) CD testi yatay kesit bağımlılığının, Greene'in (2000) Modified Wald testi hata karelerinin homojen dağılıp dağılmadığının ve Wooldridge (2002) testi otokorelasyon durumunun tespiti için kullanılmıştır. Aktif karlılık ve özsermaye karlılığı bağımlı değişkenleri için elde edilen sonuçlar Tablo 5'de belirtilmektedir.

Tablo 5. Varsayımların Sınanması

Bağımlı Değişken: ROA			
	Ki-kare/İstatistik değeri	Prob.	Değerlendirme
Pesaran CD testi	52,505	0,000	H ₀ Red
Modified Wald test	2369,11	0,000	H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	229,590	0,000	H ₀ Red
Bağımlı Değişken: ROE			
	Ki-kare/İstatistik değeri	Prob.	Değerlendirme
Pesaran CD testi	15,366	0,000	H ₀ Red
Modified Wald test	10821,94	0,000	H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	30,904	0,000	H ₀ Red

Tablo 5'e göre sonuçlar incelendiğinde ROA ve ROE ile kurulan modellerde Pesaran CD testi, Modified Wald testi ve Wooldridge testlerinin üçünde de H₀ hipotezlerinin reddedildiği, modellerde sırasıyla yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon problemlerine rastlanıldığı, dolayısıyla her iki modelin de regresyon analizinin temel varsayımlarını karşılayamadığı görülmektedir. Bu nedenle verilerin analizinde yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon durumlarını dikkate alan ve havuzlanmış en küçük kareler ve sabit etkiler regresyonlarını tahmin edilebilen Driscoll ve Kraay (1998) dirençli tahmincisi kullanılarak standart hatalar hesaplanmıştır. Ayrıca modelin seçimi için sabit etkiler modeline karşı klasik modelin geçerliliğini test eden F testinden yararlanılmış, hem ROA hem de ROE modellerinde birim etkilerin sıfıra eşit olduğu hipotezi reddedilmiş ve çözümler sabit etkiler modeli ile yapılmıştır. Bu doğrultuda F testi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. Model Seçimi

	Ki-kare/İstatistik değeri	Prob.	Değerlendirme
F Testi (ROA)	17,33	0,000	Red
F Testi (ROE)	14,04	0,000	Red

Model seçimi yapıldıktan sonra aktif karlılığın ve özsermaye karlılığının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla literatürde en çok yer bulan değişkenler ile analizler gerçekleştirilmiş ve aktif karlılık ve özsermaye karlılığı üzerinde anlamlı olan değişkenler belirlendikten sonra bu değişkenler analizlere kontrol değişkeni olarak seçilmiştir. Kontrol değişkenlerinin belirlenmesi için yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. ROA ve ROE 'nin Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Bağımlı Değişken: ROA				
	F(11,62)=118,60	Prob>F=0,000	Within R ² =0,2961	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll/Kraay Standart Hatalar	t	p> t
Banka büyüklüğü	-0,0011	0,0008	-1,36	0,177
Kaldıraç oranı	0,0001	0,0001	0,65	0,516
Takipteki krediler oranı	-0,0002	0,0001	-3,65	0,001*
Likidite oranı	0,0009	0,0022	0,42	0,675
Özsermaye oranı	0,0174	0,0094	1,84	0,070*
Kredi/mevduat oranı	-0,0006	0,0004	-1,40	0,166
Sermaye yeterliliği oranı	2,96e-06	9,15e-07	3,23	0,002*
Etkinlik oranı	-0,0179	0,0023	-7,67	0,000*
Faizdışı gelirler/faaliyet gelirleri	-0,0003	0,0005	-0,58	0,564
Enflasyon oranı	8,28e-06	0,0001	0,11	0,913
GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı	0,0002	0,0001	2,28	0,026*
Sabit	0,0303	0,0094	3,23	0,002*
Bağımlı Değişken: ROE				
	F(11,62)=644,91	Prob>F=0,000	Within R ² =0,3458	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll/Kraay Standart Hatalar	t	p> t
Banka büyüklüğü	-0,01511	0,00795	-1,90	0,062*
Kaldıraç oranı	0,00011	0,00158	0,07	0,946
Takipteki krediler oranı	-0,00162	0,00109	-1,48	0,143
Likidite oranı	0,01203	0,02871	0,42	0,677
Özsermaye oranı	-0,73644	0,15238	-4,83	0,000*
Kredi/mevduat oranı	-0,00503	0,01130	-0,44	0,658
Sermaye yeterliliği oranı	0,00002	5,82e-06	2,88	0,005*
Etkinlik oranı	-0,24440	0,04584	-5,33	0,000*
Faizdışı gelirler/faaliyet gelirleri	-0,00433	0,00775	-0,56	0,579
Enflasyon oranı	0,00029	0,00073	0,39	0,694
GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı	0,00293	0,00105	2,78	0,007*
Sabit	0,48197	0,09594	5,02	0,000*

Not: ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olan katsayıları temsil etmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde takipteki krediler oranı, özsermaye oranı, sermaye yeterliliği oranı, etkinlik oranı ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı değişkenlerinin p değerlerinin 0,10'dan küçük olduğu için aktif karlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna karar verilmiştir. Özsermaye karlılığı açısından tabloya bakıldığında ise banka büyüklüğü, özsermaye oranı, sermaye yeterliliği oranı, etkinlik oranı ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı değişkenlerinin p değerlerinin 0,10'dan küçük ve anlamlı oldukları dolayısıyla özsermaye karlılığının belirleyicileri oldukları görülmektedir.

Aktif karlılığın ve özsermaye karlılığının belirleyicileri tespit edildikten sonra; aktif karlılık (ROA) ve öz sermaye karlılığı (ROE) üzerinde ESG skoru, kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skor, ESG çevresel skor ve ESG kurumsal yönetim skorlarının etkilerini görebilmek amacıyla kullanılacak uygun modelin tespit edilmesi gerekmektedir. Panel veri modelinin tahmininde sabit etkiler, rassal etkiler ve klasik model olmak üzere üç model vardır. Sabit etkili, tesadüfi etkili ve klasik modelden hangisinin kullanılacağı kararı önsel olarak

yapılacağı gibi, bu tespit birtakım testler sonucunda da yapılabilir. Klasik modelin geçerliliğinin testi için F testi, Lagrange Çarpanı (LM) testi, Score testi, Olabilirlik Oranı (LR) testi ve Wooldridge (2002) testi gibi testler kullanılabilir. Sabit etkiler ile tesadüfi etkiler tahmincileri arasında seçim yapabilmek için ise en çok kullanılan test Hausman testidir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 175-208). Çalışma kapsamında sabit ve rassal etki model katsayıları arasında sistematik farklılığın olup olmadığını görebilmek ve sabit etkili ve tesadüfi etkili model arasından seçim yapabilmek amacıyla Hausman (1978) tanımlama testi uygulanmış ve rassal etkiler tahmincisinin tutarsız ve sabit etkiler tahmincisinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Bir sonraki aşamada klasik modele karşı sabit etkiler modelinin test edilmesi için F testinden yararlanılmış bu kapsamda ROA ve ROE modellerine ilişkin F testi sonuçları Tablo 8’de belirtilmiştir.

Tablo 8. ROA ve ROE Modelleri İçin F Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: ROA			
Modeller	F Test	p	Sonuç
Standart Model ROA	22,18	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 1 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: ESG Skor	20,53	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 2 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: Kombine ESG Skoru	20,41	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 3 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: ESG Tartışma Skoru	22,16	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 4 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: ESG Sosyal Skoru	21,97	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 5 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: ESG Kurumsal Yönetim Skoru	20,78	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 6 Bağımlı değişken: ROA Bağımsız değişkenler: ESG Çevresel Skoru	20,92	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Bağımlı Değişken: ROE			
Modeller	F Test	p	Sonuç
Standart Model ROE	16,00	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 1 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: ESG Skoru	14,38	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 2 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: Kombine ESG Skoru	14,46	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 3 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: ESG Tartışma Skoru	15,92	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 4 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: ESG Sosyal Skoru	14,91	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 5 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: ESG Kurumsal Yönetim Skoru	15,14	0,000	Hipotez rededilmiştir.
Model 6 Bağımlı değişken: ROE Bağımsız değişkenler: ESG Çevresel Skoru	14,79	0,000	Hipotez rededilmiştir.

Tablo 8’de sonuç kısmında belirtildiği üzere tüm modellerde F testi sonuçları kapsamında birim etkilerin sifıra eşit olduğu hipotezi reddedilmiş ve sabit etkiler modelinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Panel regresyon analizinin varsayımlarının sınanması amacıyla da otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmiştir. Wooldridge (2002) testi otokorelasyon durumunun tespiti, Greene’in (2000) Modified Wald testi hata karelerinin homojen dağılıp dağılmadığının ve Pesaran (2004) CD testi yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını incelemek için kullanılmıştır. Aktif karlılık ve özsermaye karlılığı modelleri ile ilgili sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Varsayımların Sınanması

Bağımlı Değişken: ROA				
	Ki-kare/İstatistik değeri	p değeri.		Sonuç
MODEL 1				
Modified Wald test	32009,94	0,0000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	9,280	0,003		H ₀ Red
Pesaran CD testi	13,925	0,000		H ₀ Red
MODEL 2				
Modified Wald test	33960,20	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	8,863	0,004		H ₀ Red
Pesaran CD testi	14,059	0,000		H ₀ Red
MODEL 3				
Modified Wald test	43116,75	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	8,804	0,004		H ₀ Red
Pesaran CD testi	16,858	0,000		H ₀ Red
MODEL 4				
Modified Wald test	46522,87	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	9,365	0,003		H ₀ Red
Pesaran CD testi	12,593	0,000		H ₀ Red
MODEL 5				
Modified Wald test	57312,94	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	8,917	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	17,532	0,000		H ₀ Red
MODEL 6				
Modified Wald test	74977,13	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	8,788	0,004		H ₀ Red
Pesaran CD testi	15,837	0,000		H ₀ Red
Bağımlı Değişken: ROE				
	Ki-kare/İstatistik değeri	p değeri.	H₀	Sonuç
MODEL 1				
Modified Wald test	16040,05	0,0000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	23,090	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	14,777	0,000		H ₀ Red
MODEL 2				
Modified Wald test	15969,45	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	22,202	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	14,740	0,000		H ₀ Red
MODEL 3				
Modified Wald test	16521,60	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	20,142	0,004		H ₀ Red
Pesaran CD testi	16,079	0,000		H ₀ Red

	Ki-kare/İstatistik değeri	p değeri.	H ₀	Sonuç
MODEL 4				
Modified Wald test	24672,35	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	23,828	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	13,581	0,000		H ₀ Red
MODEL 5				
Modified Wald test	22010,11	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	20,772	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	16,694	0,000		H ₀ Red
MODEL 6				
Modified Wald test	18325,55	0,000		H ₀ Red
Wooldridge otokorelasyon testi	20,274	0,000		H ₀ Red
Pesaran CD testi	15,712	0,000		H ₀ Red

Tablo 9’da görüldüğü üzere aktif karlılık ve özsermaye karlılığı ile kurulan modellerde; otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden H₀ hipotezi reddedilmiş, otokorelasyon sorununa rastlanmış ve her iki modelin de regresyon analizinin temel varsayımlarını karşılayamadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle verilerin analizinde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı durumlarını dikkate alan ve havuzlanmış en küçük kareler ve sabit etkiler regresyonlarını tahmin edebilen Driscoll ve Kraay (1998) dirençli tahmincisi kullanılarak standart hatalar hesaplanmıştır. Bu doğrultuda ROA ve ROE modelleri kapsamında yapılan regresyon analizlerine ilişkin sonuçlar aktif karlılık ve özsermaye karlılığı açısından ayrı ayrı değerlendirilmiş ve sonuçlar bulgular kısmında belirtilmiştir.

4. BULGULAR

Bankaların aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı ile ESG skorları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla sırasıyla ESG skoru, Kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skor açısından panel regresyon analizi sonuçları elde edilmiş ve sonuçlar sırasıyla Tablo 10 ve Tablo 11’de belirtilmiştir.

Tablo 10. Aktif Karlılık Açısından Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: ROA					
	Model 1 ESG Skoru	Model 2 Kombine ESG Skoru	Model 3 ESG Tartışma Skoru	Model 4 ESG Sosyal Skoru	Model 5 ESG Kurumsal Yönetim Skoru	Model 6 ESG Çevresel Skoru
ESG	-0,0000* (0,0000)	-0,0000 (0,0000)	0,0000 (0,0000)	-0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	-0,0000* (0,0000)
Takipteki krediler oranı	-0,0001* (0,0001)	-0,0001* (0,0001)	-0,0001* (0,0001)	-0,0001 (0,0001)	-0,0001* (0,0000)	-0,0001* (0,0001)
Özsermaye oranı	0,0188* (0,0084)	0,0175* (0,0089)	0,0148 (0,0109)	0,0251* (0,0071)	0,0143 (0,0101)	0,0162 (0,0104)
Sermaye yeterlilik oranı	2,74e-06* (9,43e-07)	2,80e-06* (9,67e-07)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)
Etkinlik oranı	-0,0184* (0,0024)	-0,0185* (0,0024)	-0,0186* (0,0022)	-0,0183* (0,0024)	-0,0189* (0,0024)	-0,0186* (0,0023)
GSYİH’nin yıllık % büyüme oranı	0,0002* (0,0001)	0,0002* (0,0001)	0,0002* (0,0001)	0,0002* (0,0001)	0,0002* (0,0001)	0,0002* (0,0001)
Sabit	0,0191* (0,0007)	0,0188* (0,0007)	0,0173* (0,0008)	0,0192* (0,0008)	0,0176* (0,0007)	0,0183* (0,0008)
F(6, 62)	88,78	91,21	59,58	138,82	82,40	52,33
Prob>F	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Within R ²	0,2955	0,2933	0,2892	0,3186	0,2884	0,2890

Notlar: ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olan katsayıları temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler Driscoll-Kraay standart hatalarını ifade etmektedir.

Tablo 10'dan görüldüğü üzere regresyon analizi sonucunda bağımlı değişkenin aktif karlılık olduğu modellerin toplu sonuçları değerlendirilecek olursa; banka aktif karlılığı ile ESG kurumsal yönetim skoru ile anlamlı ve pozitif yönlü; ESG skoru, ESG sosyal skoru ve ESG çevresel skor arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiş; Kombine ESG skoru ve ESG tartışma skoru ile aktif karlılık arasında anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Kontrol değişkenleri açısından; özkaynak oranı, sermaye yeterliliği oranı ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı ile banka aktif karlılığı arasında anlamlı ve pozitif; takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ve etkinlik oranı ile banka aktif karlılığı arasında anlamlı ve negatif; bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 11. Özsermaye Karlılığı Açısından Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: ROE					
	Model 1 ESG Skoru	Model 2 Kombine ESG Skoru	Model 3 ESG Tartışma Skoru	Model 4 ESG Sosyal Skoru	Model 5 ESG Kurumsal Yönetim Skoru	Model 6 ESG Çevresel Skoru
ESG	-0,0001 (0,0002)	-0,0001 (0,0002)	0,0000 (0,0001)	-0,0003* (0,0001)	0,0001 (0,0001)	-0,0000 (0,0001)
Banka büyüklüğü	-0,0134* (0,0078)	-0,0137* (0,0078)	-0,0159* (0,0082)	-0,0086 (0,0077)	-0,0166* (0,0080)	-0,0153* (0,0086)
Özsermaye oranı	-0,7291* (0,1373)	-0,7313* (0,1408)	-0,7437* (0,1546)	-0,6885* (0,1296)	-0,7459* (0,1549)	-0,7419* (0,1557)
Sermaye yeterlilik oranı	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)	0,0000* (0,0000)
Etkinlik oranı	-0,2526* (0,0385)	-0,2531* (0,0383)	-0,2535* (0,0372)	-0,2525* (0,0383)	-0,2549* (0,0384)	-0,2535* (0,0375)
GSYİH'nin yıllık % büyüme oranı	0,0029* (0,0011)	0,0029* (0,0011)	0,0029* (0,0012)	0,0028* (0,0011)	0,0029* (0,0012)	0,0029* (0,0012)
Sabit	0,4696* (0,0884)	0,4727* (0,0884)	0,4920* (0,0941)	0,4170* (0,0885)	0,4994* (0,0917)	0,4879* (0,0970)
F(6, 62)	404,16	390,99	451,01	411,37	581,85	440,88
Prob>F	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Within R ²	0,3435	0,3437	0,3429	0,3481	0,3436	0,3428

Notlar: ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olan katsayıları temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler Driscoll-Kraay standart hatalarını ifade etmektedir.

Tablo 11'de belirtildiği üzere bankaların öz sermaye karlılığı açısından toplu sonuçlar incelendiğinde; banka öz sermaye karlılığı ile ESG skoru, kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG kurumsal yönetim skoru ve ESG çevresel skor arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; ESG sosyal skoru ile özsermaye karlılığı arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkisi olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenleri açısından; sermaye yeterliliği oranı ve GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranı ile banka özsermaye karlılığı arasında anlamlı ve pozitif; özkaynak oranı, etkinlik oranı ve banka büyüklüğü ile banka öz sermaye karlılığı arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.1. Bulguların Yorumlanması

Bu kısımda; çalışma kapsamında incelenen ESG skorları ile banka aktif ve özsermaye karlılığı arasındaki ilişki sırasıyla ESG skoru, kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skor, ESG çevresel skor ve ESG kurumsal yönetim skorunun açısından yorumlanmış ve literatürle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir

ESG skoru açısından sonuçlar değerlendirildiğinde; banka aktif karlılığı ile ESG skoru arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç bankaların genel anlamda çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularında faaliyette bulduklarında maliyetlerinin arttığı ve aktif karlılıklarının azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bulguları destekler şekilde Miralles-Quirós vd. (2019a) çalışmalarında ESG politikalarını uygulayan firmalarda uygulama maliyetlerinin çok yüksek olabileceğini ve bu maliyetlerin şirketin karını azaltarak, piyasada rekabet edebilme yeteneğinin zayıflamasına neden olabileceğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Ruan ve Liu (2021) çalışmalarında ESG faaliyetlerinin özel ve çevreye duyarlı olmayan işletmelere ekstra maliyet yükü doğuracağını ve finansal performansı düşüreceğini tespit etmişlerdir. Buallay (2020) ise çalışmasında ESG faaliyetlerinin raporlanmasını anlamak ve hazırlamak için yeni muhasebecileri işe almak ve eğitmek gerektiğinden yüksek maliyetlerin kısa vadede getirileri aştığını belirtmiştir. Bu bulguları destekler şekilde Duque-Grisales ve Aguilera-Caracuel (2021), Venäläinen ve Sjöström (2018), Abdulbasith (2019), Buallay vd. (2021) çalışmalarında

ESG notları ile finansal performans arasındaki ilişkinin olumsuz olduğunu tespit etmişlerdir. ESG skoru açısından banka özsermaye karlılığı ile ESG skoru arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; banka özsermaye karlılığı ile ESG skoru arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bu sonuç ESG faaliyetleri yüksek olan firmaların ESG faaliyetleri az olan firmalardan daha iyi ya da kötü performans göstermediği aksine eşit performans gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Benzer sonuçlar Atan vd. (2018); Bahadori vd. Seraj (2021); Manescu (2011) tarafından da ortaya konulmuştur.

Kombine ESG skoru açısından sonuçlar incelendiğinde; kombine ESG skoru ile banka aktif ve özsermaye karlılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç Manescu (2011); Liu vd. (2021) ile uyumludur.

ESG tartışma skoru açısından sonuçlara bakıldığında; ESG tartışma skoru ile banka aktif ve özsermaye karlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç bankalarla ilgili küresel medyaya veya haberlere konu olan para cezaları, iş ahlakı ve etiği, vergi dolandırıcılığı, davalar ve anlaşmazlıklar, müşteri güvenliği ve gizliliği, çalışanların sağlığı, güvenliği ve tazminat hakları, grevler vb. gibi olumsuz durumlar söz konusu olduğunda bankaların bu tür olaylar ile karşılaşmamak için özenli ve ihtiyatlı olmak zorunda olduklarından dolayı ESG tartışma skorunun bankaların aktif veya özsermaye karlılıklarının üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Shakil vd. (2021) ise çalışmalarında hakkında olumsuz bidirim olan bankaların ESG faaliyetleri kapsamında daha fazla bilgi sunarak paydaşların güvenini kazanmak amacıyla eylemlerini meşrulaştırmaya çalıştıklarını ve ESG ile ilgili projelere agresif bir şekilde yatırım yaptıklarını tespit etmişlerdir. Taşkın (2015) ise çalışmasında bankaların sorumsuz davranışı veya yasal suiistimale ilgili kötü bir haber duyulduğunda yatırımcıların banka hisselerini sattıklarını dolayısıyla bankalarla ilgili küresel medyaya veya haberlere konu olan müşteri güvenliği ve gizliliği, iş ahlakı ve etiği, davalar ve anlaşmazlıklar, grevler, vergi dolandırıcılığı ve para cezaları vb gibi olumsuz haberlerin bankaların piyasa değerini etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

ESG sosyal skoru açısından sonuçlar incelendiğinde ise ESG sosyal skorunun banka aktif ve özsermaye karlılığı üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç bankaların; kalkınma programları ve kadın girişimcilerin desteklenmesi, ürün ve hizmetlerin çeşitliliği, KOBİ'lerin desteklenmesi ve finanse edilmesi, spor veya eğlence projelerine sponsor olma, çalışan memnuniyetini sağlama, çalışana destek/yardım, çalışan güvenliği, sağlığı ve eğitimi, , sanata ve kültüre destek, devlet destekli sosyal kampanyaları destekleme, tedarikçi ilişkileri ve ilişkilerin düzenlenmesine yönelik vb. sosyal faaliyetlerde bulduklarında maliyetlerin arttığı için aktif ve özsermaye karlılıklarının azaldığı şeklinde yorumlanabilir. El Khoury vd. (2021) ve Batae vd. (2021) bu konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarında uzun vadeli çok da kazançlı olmayan sosyal faaliyetlere yapılan yatırımların dezavantajlı olup maliyetleri arttırdığını belirtmişlerdir. Hoştut ve Deren Van Het Hof (2016); Preston ve O'Bannon (1997) ise sosyal faaliyetlerin finansal performans üzerindeki olumsuz etkisinin çevresel ve kurumsal yönetim skorlarının etkisinden daha fazla olduğunu çünkü yöneticiler açısından sosyal faaliyetlere kaynak ayırmanın rekabet avantajı açısından büyümeyi garanti etmediği hatta finansal sonuçları azaltabileceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar Renneboog vd. (2008); Nollet vd. (2016); Chowdhury (2018); Climent (2018); Duque-Grisales ve Aguilera-Caracuel (2021); Buallay (2019); El Khoury vd. (2021) çalışmaları ile uyumludur. Başka bir açıdan bankanın ise sosyal performansının yüksek olması; paydaşlar ile ilişkilerin güçlenmesine (Zhang, 2016, s. 20) bankanın itibarının artmasına ve piyasadaki konumunu güçlendirerek uzun vadeli karlılığın artmasına neden olmaktadır (Bénabou ve Tirole, 2010; Ahmed vd., 2018).

ESG çevresel skoru kapsamında sonuçlar değerlendirildiğinde; ESG çevresel skorunun banka aktif karlılığı üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu, özsermaye karlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç bankaların; enerji tüketimi ve sera gazı salınımını azaltmaya yönelik girişimler, çevre yönetmeliğine uyum, atık dönüşümü ve arıtma tesisleri için yapılan yatırımlar, kurumsal çevre politikaları, ürün ve hizmetlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik faaliyetler, çevresel finansman açıklamaları, biyoçeşitlilik ve yenilenebilir enerji yatırımları finanse etme aşamasında; sürdürülebilir çevresel faaliyetlere uyum sağlama çabalarından dolayı adaptasyon maliyetlerinin arttığı ve daha düşük karlılığa neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Shakil vd.'ne göre (2019, s. 1333) ESG çevresel performans ile finansal performans arasındaki ilişkinin yönü belirsizdir. Pozitif açıdan çevresel faaliyetlerin rekabet avantajı yaratarak olumlu bir itibar sağladığına; negatif açıdan kötü çevre girişimlerine yatırım yapılırsa verimsiz ve gereksiz yatırım nedeniyle ekonomik performansını düşeceğine inanılmaktadır (Almeyda ve Darmansya, 2019, s. 283; Porter ve Van Der Linde, 1995). Sudan'a göre (2020, s. 168) finans sektöründe iklim ve çevresel riskleri değerlendirme ve yenilenebilir enerji projelerinin finansmanını sağlama aşamasında eğitilmiş ve deneyimli personel bulunmamakta,

yatırım yapılabilir ve güvenilir yenilenebilir projeleri sayıca çok az bulunmakta dolayısıyla tüm bunlar yüksek işlem maliyetlerine neden olmakta ve banka performansını olumsuz etkilemektedir. Benzer şekilde Friedman (1970) yönetsel kararlara çevresel ve sosyal kriterlerin dahil edilmesinin kaynakları zayıflatabilecek ek maliyetler yarattığını, Zeng vd. (2011) çalışmasında çevresel uygulamaların insan kaynakları, sermaye ve teknoloji gibi kaynaklara yatırım yapma gereği doğurduğunu, Semenova ve Hassel (2008) ise çalışmalarında yüksek riskli veya kirlenici endüstrilerde çevresel performansın maliyetli olduğunu ve firmaların finansal performanslarını olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Benzer sonuçlar Aggarwal (2013); Johansson ve Lundström (2015); Venäläinen ve Sjöström (2018); Bahadori vd. (2021) tarafından ortaya konulmuştur. Başka bir açıdan Hang vd. (2019) çalışmalarında olumlu çevresel açıklamalar yapan firmaların piyasada önemli ölçüde daha iyi performans gösterdiklerini ortaya çıkarmışlardır. Bu bulgu Ahmed vd. (2018); Shakil vd. (2019); Miralles-Quirós vd. (2019b) çalışmaları ile uyumludur.

ESG kurumsal yönetim skoru açısından sonuçlar incelendiğinde; ESG kurumsal yönetim skorunun banka aktif karlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç bankaların hissedarlara eşit davranma, yönetim kurulunda cinsiyet eşitliği ve kültürel çeşitlilik, paydaşların hakları, yöneticilerin ücretleri ve risk yönetimi, kurumsal davranış ve dış paydaş yönetimi konularına önem verdikçe, kurumsal yönetim politikaları geliştirip, yönetsel faaliyetlerde başarılı bulundukça karlılıklarının artacağı şeklinde yorumlanabilir. Benzer şekilde El Khoury vd. (2021) ile Zehri ve Zgarni (2020) çalışmalarında kurumsal yönetim uygulamalarının yanlış yönetim hatalarını azaltarak itibarı iyileştirip performansı arttırdığını, Peni ve Vähämaa (2012) araştırmalarında güçlü kurumsal yönetim uygulamalarının finansal kriz dönemlerinde bankaların karlılıkları arttırdığını, Esteban-Sanchez vd. (2017) ise çalışmalarında kurumsal yönetimi yüksek ve çalışan ilişkileri iyi olan bankaların finansal performanslarının yüksek olduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuçlar Soana (2011); Aggarwal (2013); Miras-Rodríguez vd. (2015); Siueia vd. (2019); El Khoury vd. (2021) çalışmalarının sonuçları ile uyumludur. Bu çalışmaların aksine Johansson ve Lundström (2015); Buallay (2019); Bahadori vd. (2021) çalışmalarında kurumsal yönetim ile bankaların finansal performansları arasında olumsuz bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. ESG kurumsal yönetim skoru açısından banka özsermaye karlılığı ile ESG kurumsal yönetim skoru arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; ESG kurumsal yönetim skoru ile banka özsermaye karlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç hissedarlara karşı daha fazla sorumlu ve şeffaf bir şekilde yönetilen firmaların kurumsal yönetim faaliyetinde bulunmayan firmalara göre karlılıklarının değişmediği ve eşit karlı oldukları şeklinde yorumlanabilir. Aebi vd. (2012); Maxfield vd. (2018); Harkin vd. (2020); Kirk (2020); Bahadori vd. (2021)'nin çalışmaları da bu bulguyu desteklemektedir.

Çalışma kapsamında anlamlı ve negatif sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde; ESG çevresel skorunun banka aktif karlılığını, ESG sosyal skorun ise bankaların hem aktif hem de özsermaye karlılığını anlamlı ve negatif yönde etkilediği dikkat çekmektedir. Bankalar sürdürülebilirlik kapsamında çevresel boyutu da dahil olmak üzere birçok açıdan farklı projeleri finanse etme ve borç vermede en önemli sermayeye sahip finansal kuruluşlardandır. Projelendirme aşamasında bankacılar, borç verilen paranın iklim politikaları, enerji kullanımını, atık ve kirliliği azaltma eylemleriyle uyumlu çevre dostu projelere yönlendirilip yönlendirilmediğini kontrol etmek, çevresel risklerini değerlendirmek ve en aza indirmek aşamasında çok çaba sarf etmektedirler. Ayrıca bankaların çevresel uygulamaları geliştirmeye yönelik politikaları, ek masraflara ve daha az karlara yol açabilecek ek maliyetlere neden olabilmektedir (Assous, 2022, s.10). Bu bulguya paralel olarak bankacılık sektöründe ESG uygulamalarının finansal performansı negatif etkilemesi Galant ve Cadez'e (2017) göre dengeleme teorisi (trade-off theory) ile açıklanmaktadır. Bu teoriye göre bankalar sosyal ve çevresel hedeflere ulaşmak için kaynak harcarsa (düşük emisyonlu veya kirliliğin azaltılmasını konu edinen projelere yatırım yapmak, çalışan ücretlerini ve ikramiyelerini artırmak, bağışlar ve sponsorluk gibi topluluk faaliyetlerine katılmak) maliyetleri artar, karlılıkları ve rekabet etme yetenekleri azalır. Bu teoriyi destekler nitelikte ESG çevresel skorunun ROA üzerindeki negatif etkisini; Eccles ve Serafeim (2013), çevresel performansın maliyetli olduğu ve doğru kullanılırsa uzun vadede karlılığın artabileceği, Pulino vd. (2022) ise emisyonları azaltmakla uğraşan bankaların bunu yapmak için varlıklarını artırması ve yatırım yapması gerektiğini dolayısıyla ticari faaliyetlere yatırılan sermayenin artacağı ve bu sermayeden elde edilen getirinin daha düşük olabileceği şeklinde yorumlamışlardır. Dragomir vd. (2022) çalışmalarında banka çevresel performansının karlılığı olumsuz etkilediğini ve çevrenin korunmasına (doğrudan veya dolaylı olarak) belirgin bir şekilde dahil olan bankaların net varlıklar üzerinde daha düşük bir getiri elde ettiklerini tespit etmişlerdir. Sarwono (2022) ise Uzak Doğu Asya bölgesindeki bankacılık performansının çevresel sürdürülebilirlikten nasıl etkilendiğini inceledikleri araştırmasında, çevresel sürdürülebilirliğin hemen geri dönüşü olmayan kurumsal bir yatırım olduğunu, bankaların sürdürülebilirlik girişimlerinden çok az şey kazandığını ve

ESG göstergelerini kullanarak çevresel sürdürülebilirliğe yapılan yatırımların maliyetli oldukları için kısa vadede finansal performansı olumsuz etkilediği ancak uzun vadede getiri elde edilebileceğini ortaya çıkarmıştır. Ersoy vd. (2022) çalışmalarında ESG ve alt boyutlarının banka piyasa değeri üzerindeki etkisini incelemişler ve çevresel skor ile banka piyasa değeri arasında U-şeklinde bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu çalışma sonucunda çevresel yatırımların eşik seviyeye kadar artırılmasının banka piyasa değerini olumsuz etkilediği, başlangıçta yapılan yatırımların, maliyetlerin artması ve bankanın çevreye duyarlı yatırımlarının yeterince ön plana çıkarılmaması nedeniyle bankaların piyasa değerinde düşüşlere yol açabileceği, eşik seviyenin ötesinde devam eden çevresel yatırımların bankanın piyasa değerini artırabileceği ortaya çıkan önemli sonuçlardır. Benzer şekilde Yuen vd. (2022) çalışmalarında ESG ile banka karlılığı arasında U şeklinde bir ilişkinin varlığını tespit etmişler ve ESG faaliyetlerinin erken aşamada banka performansını azaltabileceğini, çünkü ESG çerçevesini benimsemenin maliyetlerinin faydalardan daha fazla olabileceğini, ESG'nin bu etkisinin sonraki aşamada olumlu hale gelebileceğini öne sürmüşlerdir. Negatif ve anlamlı sonuç, Martin ve Dahlström (2020), Şimşek ve Çankaya (2021) tarafından ulaşılan sonuçlarla uyumludur. Batae vd. (2021) ise çalışmalarında sosyal performansın karlılığa olan olumsuz etkisini, bankaların sosyal performansa yönelik kaynak harcamak zorunda kaldıkları ve bankaların bu faaliyetlerden kısa vadeli faydalar beklememeleri ancak uzun vadede getiri elde edilebileceğini bilerek hareket etmeleri gerekliliğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Buallay (2019) çalışmasında banka üst yönetimlerinin genellikle kendi iyilikleri için sosyal performans faaliyetlerine katıldıklarını ve "kendi iyilikleri" firmanın stratejisiyle uyumsuzsa, bu tür faaliyetlerin herhangi bir rekabet avantajına veya daha iyi bir firma performansına yol açmadığını belirtmiştir. Ersoy vd. (2022) ise ESG ve alt bileşenlerinin banka piyasa değeri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, sosyal skor ile banka piyasa değeri arasında ters U-şeklinde ilişki tespit etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında banka yöneticilerinin rekabet avantajı sağlayan ve sosyal refahı artıran stratejik bir araç olabileceği için sosyal açıdan sorumlu yatırımlara yatırım yapmaya istekli oldukları, kazan-kazan stratejisinin yöneticileri sosyal açıdan sorumlu yatırımlara yatırım yapmaya devam etmeye teşvik ettiğini, ancak uygulamada ortaya çıkan önemli riskler olabileceği vurgulamışlardır. Ayrıca çalışma kapsamında sosyal açıdan sorumlu yatırımların; insan kaynakları ve yönetsel girdiler nedeniyle firmaların kaynaklarının azalmasına yol açabileceği, sosyal açıdan sorumlu yatırımlara yapılan sürekli yatırımın, banka departmanları arasında daha fazla kaynak rekabetine neden olabileceği bu yüzden bu yatırımların belirli bir noktaya kadar artırılmasının hissedar değerinin maksimize edilmesine katkı sağladığı ancak bu noktadan sonra bu yatırıma devam edilmesinin banka performansı üzerindeki etkisinin olumsuzla dönebileceği ortaya çıkan önemli sonuçlardır. Bu bulguları destekler nitelikte Menicucci ve Paolucci (2023), Buallay vd. (2021), Yuen vd. (2022), Pulino vd. (2022) çalışmaları sonucunda negatif ve anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Son olarak Giannopoulos vd. (2022) çalışmalarında ESG girişimlerine yapılan yatırımlardan banka aktif karlılığın olumsuz etkilenirken Tobin Q oranının olumlu etkilendiğini ve aktif karlılığın kısa vadeli finansal performansın bir ölçüsü, Tobin Q oranının ise büyüme ve uzun vadeli performansın bir temsilcisi olarak görülebileceğini ortaya çıkarmışlardır. Benzer şekilde Barnett (2007) sosyal sorumluluk faaliyetlerine yatırım yapılırken hissedardan kaynak tahsis edildiği ve bu nedenle net kar/zarara dayalı bir önlemin bu faaliyetlerden olumsuz etkilenmesinin doğal olduğunu; Pacelli vd. (2022) ise çalışmalarında ESG bileşenlerine çok fazla yatırım yapmanın, kurumsal finansal yapıyı dengesizleştirdiği için finansal performans üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini tespit etmişlerdir. Sonuç olarak ESG bileşenleri ve karlılık arasındaki negatif ilişki sürdürülebilirlik temalı yatırımların ekstra bir çaba gerektirmesinden ve maliyetlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür yatırımları destekleyici politikaların güçlendirilmesi, devlet teşviklerinin artması, yatırımcı kesimlerinde artan farkındalık ve bilinç ile bu tür firmalara yönelik tercihlerin çoğalması ile birlikte uzun vadede tüm firmaların ve bankaların da performansına katkı sağlayacağı ve karlılığı yükselteceği beklenmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada dünyada 2010-2019 yılları arasında faaliyet gösteren ESG skoruna ve diğer değişkenlerin verisine yıllar itibarıyla tam olarak erişilebilen 25 ülkeden 63 bankanın çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) skorlarının aktif ve özsermaye karlılığı ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) skorları kapsamında sırasıyla bankaların ESG skoru, kombine ESG skoru, ESG tartışma skoru, ESG sosyal skor, ESG çevresel skor ve ESG kurumsal yönetim skorları mikro ve makro değişkenlerle birlikte kurulan panel veri modelleri analiz edilmiştir.

ESG skorları açısından anlamlı sonuçlar değerlendirildiğinde; ESG çevresel skorunun banka aktif karlılığını anlamlı ve negatif yönde etkilediği, özsermaye karlılığını ise etkilemediği dikkat çekmiştir. Bu sonuç bankaların

sürdürülebilirlik politikaları kapsamında uzun vadeli yenilenebilir enerji projelerine finansman sağlama amacıyla kredilendirme aşamalarındaki kredi riskleri ve iklim değişikliğinden kaynaklı fiziksel riskleri iyi tespit edemez ve yönetemezlerse bankaların itibar kaybına neden olacağı ve operasyonel maliyetlerin artarak karlılığın azalmasına yol açabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca Türkiye Bankalar Birliği'nin yayınladığı "Bankacılık Sektörü İçin Sürdürülebilirlik Kılavuzu"nda da belirtildiği üzere bankalar kredilendirme aşamasında kredi talebinde bulunan firmanın Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliği kapsamında projenin çevresel ve sosyal dokümantasyonu incelemekte, firmanın ulusal mevzuat gerekliliklerini sağladığının tespiti yapmakta dolayısıyla özellikle yatırım projelerinde sadece çevresel riskleri değil potansiyel çevresel ve sosyal riskleri birlikte değerlendirmektedir. Tüm bu süreçler için bankalarda ek insan kaynağına hatta birimlerine gerek duyulmakta, yoksa danışmalık hizmeti alınmaktadır. Süreçin iyi yönetilmesi için yöneticilerin ekstra çabalarına neden olmakta ve süreç iyi yönetilemezse maliyetlerde artışa ve karlılıkta azalmaya neden olmaktadır.

Çalışma kapsamında vurgulanan diğer bir sonuç ise ESG sosyal skorun bankaların hem aktif hem de özsermaye karlılığını anlamlı ve negatif yönde etkilediğidir. Bu sonuç doğrultusunda bankalar; çalışanların eğitimi, sağlığı ve güvenliği, herkesin eşit şekilde finansal hizmetlere erişimi, çalışma hayatında kadın erkek eşitliğinin sağlanması (Garanti Bankası'nın Cinsiyet Eşitliği Kredisi (Gender Loan) (dünyada ve Türkiye'de tek), girişimciliğin desteklenmesi, kalkınma politikaları ve insan haklarına uyum amacıyla sosyal performansı iyileştirici faaliyetlerde bulunmakta ve bu süreç doğrultusunda birtakım sosyal risklerle karşılaşmaktadırlar. Örneğin Türkiye Bankalar Birliği'nin yayınladığı Bankacılık Sektörü İçin Sürdürülebilirlik Kılavuzu'nda da belirtildiği üzere sosyal riskleri en aza indirmek amacıyla çalışanların motivasyonunu ve işe bağlılığını artırıcı uygulamalar yapmakta, genel ve teknik eğitimler ile insan ve çalışan hakları konularında bireysel farkındalığı arttırmaya çalışmakta, çalışan şikâyetleri ve sorunları ile ilgili yönetim mekanizması oluşturmaktadır. Tüm bu sürecin iyi yönetilmesi ve sosyal risklerin en aza indirilmesi için ek insan kaynağına ve zamana ihtiyaç duyulmakta dolayısıyla süreç iyi yönetilmezse maliyetlerin artarak karlılığın azalmasına neden olmaktadır.

ESG kurumsal yönetim skoru kapsamında sonuçlara bakıldığında; kurumsal yönetim skorunun banka aktif karlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği özsermaye karlılığını ise anlamlı yönde etkilemediği tespit edilmiştir. Bu sonuç bankaların adil, şeffaf, sorumlu, hesap verilebilir ve etik bir yönetim yaklaşımının uygulanması, hissedarlara, yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer paydaşlarla iletişimin sağlanması, kurumsal yönetime ilişkin faaliyetlerin uluslararası kabul görmüş standartlarda uygulanması, sürdürülebilirlik politikalarını tüm operasyonlara entegre etme ve kamuoyunu bilgilendirme, yöneticilerin özlük ve mali hakları gibi kurumsal yönetim faaliyetlerinde bulduklarında; bu olumlu sürecin paydaşlar nezdinde bankalara meşruluk kazandırıp, adil davranışların çalışan memnuniyeti olumlu etkilediği ve nihayetinde bankanın itibarının ve piyasadaki konumunun güçlenerek rekabet avantajı sağlanmasına, marka değeri ve güvenilirliğin kazanılmasına ve karlılığı pozitif yönde arttırmasına neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Yapılan çalışmada tüm sonuçlar dikkate alındığında bankalara; sürdürülebilirlik politikalarını iyi yönetmesi, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim faaliyetlerinin iyileşmesi ve tüm bu süreç yönetilirken maliyetlerin düşürülmesi ve karlılığın artması ile ilgili aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Türk Sanayicileri İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Sürdürülebilir Finansman ve Destek Modelleri Notu'nda belirtildiği üzere bankalar yüksek ölçekli sürdürülebilir enerji yatırımlarını finanse etmekte ve KOBİ'lere sürdürülebilir kredi imkânı sağlamaktadır. Bu süreçte bankalar maliyet kaygısından dolayı fon sağlamaktan vazgeçmekte ya da uluslararası fon kuruluşlarından kaynak sağlama yoluna gitmektedir. Bu sorunlarla baş edebilmek için kamu oteriteleri vergi teşvik mekanizmaları kurabilir ve bu teşvikleri sadece çevre dostu yatırım ve ürünlerine tahsis edebilir. KOBİ'lere sağlanan küçük ölçekli enerji verimliliği yatırımları kapsamında kullanılacak tüketici kredilerinde Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV) avantajı getirilmesi küçük ölçekli enerji verimliliği projelerinin gelişimine katkı sağlayabilir ve bankaların maliyet kaygısını azaltabilir.
- Sudan'ın (2020) çalışmasında belirttiği üzere bankalar yenilenebilir enerji projelerinin çoğunu finanse etmekte isteksiz ve projeleri riskli bulmaktadırlar. Çünkü yenilenebilir enerji projeleri uzun vadeli ESG yatırımı olduğu; bankalarında genellikle mevduatlarının vadesi kısa ve orta olduğu için vade uyumsuzluğu sorunu doğmaktadır. Bankalara maliyetlerin azaltılması ve uzun vadeli fonlara erişimi kolaylaştırmak amacıyla devlet tarafından uluslararası fonlar yerine ulusal fonlardan yararlanabilmeleri için destek sağlanabilir.

- BDDK'nın (2022), 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı'nda da belirttiği gibi bankalar düşük karbonlu finansman kapsamında yatırım projelerine fon sağlama ve kredilendirme aşamasında karbon emisyonu ile ilgili bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de karbon emisyonu verisinin üretileniyor olması ve karbon emisyonunun fiyatlandığı bir karbon piyasasının olmaması bankalar için ihtiyaç duyulan verinin bulunmamasına ve özellikle risk yönetimi konusunda diğer ülkelerde oluşan fiyatları esas almak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Bu süreç kapsamında fiziksel ve operasyonel riskleri önceden tahmin etmeye yarayan ve riskler ile ilgili ölçüm, analiz, izleme ve raporlama aşamasında neler yapılacağı hakkında diğer ülkelerdeki gelişmekte olan yaklaşım ve uygulamaların takip edilip uyarlanması ek finansal kaynağa, zaman kayıplarına dolayısıyla maliyetlere neden olmaktadır. Bu amaçla süreci kolaylaştırmak ve maliyetleri azaltmak amacıyla ülke içinde kamu otoriteleri tarafından firmaların çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performanslarını ve riskleri değerlendirebilecek sistem veya denetim mekanizması oluşturulabilir veya iklim değişikliği bilincinde olan ve özellikle yenilenebilir enerji projelerinin finansmanı alanında uzman bireyler bankalara yönlendirebilir.

Bankaların çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansları ve karlılığı konusunda yapılan çalışmalar son dönemlerde hızlanmış ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı finansal performans göstergeleri kullanılabilir, geleneksel ve islami bankalar arasında ESG performansları ve karlılık açısından karşılaştırma yapılabilir ve farklı analiz yöntemleri geliştirilebilir. Ayrıca çalışma kapsamında vurgulanan asıl nokta bankaların ESG faaliyetlerinin maliyetli olması nedeniyle karlılığı azalttığıdır. Buradan hareketle diğer çalışmalarda maliyet değişkeni ile birlikte çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim risk değişkeni kullanılarak çalışmalar yapılmasının ESG ve karlılık konusuna farklı boyutlardan açıklık getirmede katkı sağlayacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abate, T. W. ve Mesfin, E. A. (2019). Factors affecting profitability of commercial banks in ethiopia. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 6(1), 881-891.
- Abdelaziz, H., Rim, B. ve Helmi, H. (2020). The interactional relationships between credit risk, liquidity risk and bank profitability in MENA region. *Global Business Review*, 1, 1-23.
- Abdulbasith, A. (2019). *Environmental, social and governance disclosure and profitability: GCC banks' comparative study* [Master Thesis]. Qatar University.
- Adesina, K. S. (2021). How diversification affects bank performance: The role of human capital. *Economic Modelling*, 94, 303-319.
- Aebi, V., Sabato, G. ve Schmid, M. (2012). Risk management, corporate governance, and bank performance in the financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 36(12), 3213-3226.
- Aggarwal, P. (2013). Impact of sustainability performance of company on its financial performance: A study of listed Indian companies. *Global Journal of Management and Business Research Finance*, 13(11), 61-70.
- Ahmed, S. U., Ahmed, S. P. ve Hasan, I. (2018). Why banks should consider ESG risk factors in bank lending?. *Banks & Bank Systems*, 13(3), 71-80.
- Akpan, E. S. ve Riman, H. B. (2012). Does corporate governance affect bank profitability? evidence from Nigeria. *American International Journal of Contemporary Research*, 2(7), 135-145.

- Alev, N. (2020). *Döviz kuru ve oynaklığının ticari bankaların performansı üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama* [Doktora Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Al-Homaidi, E. A., Tabash, M. I., Farhan, N. H. S., Almaqtari, F. A. (2018). Bank-specific and macro-economic determinants of profitability of Indian commercial banks: a panel data approach. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), 1-26.
- Almaqtari, F. A., Al-Homaidi, E. A., Tabash, M. I. ve Farhan, N. H. (2019). The determinants of profitability of Indian commercial banks: A panel data approach. *International Journal of Finance & Economics*, 24(1), 168-185.
- Almeida, R. ve Darmansya, A. (2019). The influence of environmental, social, and governance (ESG) disclosure on firm financial performance. *IPTEK Journal Of Proceedings Series*, 1(5), 278-290.
- Assous, H. F. (2022). Saudi green banks and stock return volatility: GLE algorithm and neural network models. *Economies*, 10(242), 1-18.
- Atan, R., Alam, M. M., Said, J. ve Zamri, M. (2018). The impacts of environmental, social and governance factors on firm performance: Panel study of Malaysian companies. *Management Of Environmental Quality: An International Journal*, 29(2), 182-194.
- Azmi, W., Hassan, M. K., Houston, R. ve Karim, M. S. (2021). ESG activities and banking performance: International evidence from emerging economies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 70, 1-18.
- Bahadori, N., Kaymak, T. ve Seraj, M. (2021). Environmental, social, and governance factors in emerging markets: the impact on firm performance. *Business Strategy & Development*, 1, 1-12.
- Barnett, M. L. (2007). Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. *The Academy of Management Review*, 32(3), 794-816.
- Bătae, O. M., Dragomir, V. D. ve Feleagă, L. (2020). Environmental, social, governance (ESG) and financial performance of European banks. *Accounting and Management Information Systems*, 19(3), 480-501.
- Bătae, O. M., Dragomir, V. D. ve Feleagă, L. (2021). The relationship between environmental, social, and financial performance in the banking sector: A European study. *Journal of Cleaner Production*, 290, 1-21.
- BDDK. (2022). 2022-2025 sürdürülebilir bankacılık stratejik planı. <https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/5?ekId=36> adresinden 21 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bénabou, R. ve Tirole, J. (2010). Individual and corporate social responsibility. *Economica*, 77(305), 1-19.
- Bidari, G. (2016). *Factors affecting CSR disclosure in Nepalese banks: A global reporting initiative perspective* [Master Thesis]. Cowan University.
- Boffo, R. ve Patalano, R. (2020). *Esg investing: practices, progress and challenges*. OECD www.oecd.org/finance/ESG-Investing-Practices-Progress-and-Challenges.pdf adresinden 15 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Boussaada, R. ve Hakimi, A. (2020). How multiple large shareholders affect bank profitability under the dispersion and the coalition hypotheses? An insight from the MENA region. *International Journal of Managerial Finance*, 1,1-24.

- Brogi, M. ve Lagasio, V. (2019). Environmental, social, and governance and company profitability: Are financial intermediaries different?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(3), 576-587.
- Brooks, C. ve Oikonomou, I. (2018). The effects of environmental, social and governance disclosures and performance on firm value: A review of the literature in accounting and finance. *The British Accounting Review*, 50(1), 1-15.
- Buallay, A. (2019). Is sustainability reporting (ESG) associated with performance? Evidence from the European banking sector. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(1), 98-115.
- Buallay, A. (2020). Sustainability reporting and firm's performance. Comparative study between manufacturing and banking sectors. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(3), 431-445.
- Buallay, A., Fadel, S. M., Alajmi, J. ve Saudagaran, S. (2021). Sustainability reporting and bank performance after financial crisis: Evidence from developed and developing countries. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 31(4), 747-770.
- Buallay, A., Fadel, S. M., Al-Ajmi, J. Y. ve Saudagaran, S. (2020). Sustainability reporting and performance of MENA banks: Is there a trade-off?. *Measuring Business Excellence*, 24(2), 197-221.
- Caldecott, B. ve Mcdaniels, J. (2014). *Financial dynamics of the environment: risks, impacts and barriers to resilience*. Working Paper for The UNEP Inquiry.
- Chalise, S. (2019). The impact of capital adequacy and cost income ratio on performance of Nepalese commercial banks. *International Journal of Economics and Management Studies*, 6(7), 78-83.
- Chintha, S. S. (2018). Impact of bank specific and macroeconomic determinants on the profitability of commercial banks—An evidence from MSM listed banks in sultanate of Oman. *International Journal of Accounting Research*, 3(4), 13-22.
- Chowdhury, R. K. (2018). *Corporate sustainability and financial performance of Bangladeshi banks* [Master Thesis]. University Of Waterloo.
- Climent, F. (2018). Ethical versus conventional banking: A case study. *Sustainability*, 10(7), 1-13.
- Ćurak, M., Poposki, K. ve Pepur, S. (2012). Profitability determinants of the Macedonian banking sector in changing environment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 44, 406 – 416.
- Dağılgan, G. (2020). *Demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin banka performansına etkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik ampirik bir yaklaşım* [Doktora Tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Del Giudice, A. ve Rigamonti, S. (2020). Does audit improve the quality of ESG scores? evidence from corporate misconduct. *Sustainability*, 12, 1-16.
- Dell'Atti, S., Trotta, A., Iannuzzi, A. P. ve Demaria, F. (2017). Corporate social responsibility engagement as a determinant of bank reputation: An empirical analysis. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24, 589-605.
- Doan, T. ve Bui, T. (2021). How does liquidity influence bank profitability? A panel data approach. *Accounting*, 7(1), 59-64.

- Dragan, O. (2012). Pathways to sustainable banking management. *Annals of The University of Oradea, Economic Science Series*, 21(2), 545-550.
- Dragomir, V. D., Bătae, O. M., Ionescu, B. S., Ionescu-Feleagă, L. (2022). The influence of ESG factors on financial performance in the banking sector during the Covid-19 pandemic. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 4(56), 71-88.
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependant panel data. *Review of Economics and Statistic*, 80(4), 549-560.
- Duque-Grisales, E. ve Aguilera-Caracuel, J. (2021). Environmental, social and governance (ESG) scores and financial performance of multilatinas: Moderating effects of geographic international diversification and financial slack. *Journal of Business Ethics*, 168, 315-334.
- Durguti, E. A. (2020). Challenges of banking profitability in Eurozone countries: Analysis of specific and macroeconomic factors. *Naše Gospodarstvo/Our Economy*, 66(4), 1-10.
- Eccles, R. G. ve Serafeim, G. (2013). Innovating for a sustainable strategy. *Harvard Business Review*, 3-10.
- El Khoury, R., Nasrallah, N. ve Alareeni, B. (2021). ESG and financial performance of banks in the MENAT region: Concavity–convexity patterns. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1, 1-25.
- Ergenoğlu, S. (2020). *2008 küresel finans krizi sonrası türk bankacılık sektöründe performans değerlendirmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Ersoy, E., Swiecka, B., Grima, S., Özen, E. ve Romanova, I. (2022). The impact of ESG scores on bank market value? evidence from the U.S. banking industry. *Sustainability*, 14(9527), 1-14.
- Esteban-Sanchez, P., De La Cuesta-Gonzalez, M. ve Paredes-Gazquez, J. D. (2017). Corporate social performance and its relation with corporate financial performance: International evidence in the banking industry. *Journal of Cleaner Production*, 162, 1102-1110.
- European Central Bank. (2020). *Guide on climate-related and environmental risks*. https://www.bankingsupervision.europa.eu/legalframework/pu/liccons/pdf/climate-related_risks/ssm.202005_draft_guide_on_climate-related_and_environmental_risks.en.pdf adresinden 8 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- Falch, A. C. S. (2016). *ESG integration in the Nordic private equity industry* [Master Thesis]. Norwegian School Of Economics.
- Friedman, M. (1970). *The social responsibility of business is to increase its profits*, New York: The New York Times Magazine.
- Fulton, M., Kahn, B. ve Sharples, C. (2012). *Sustainable investing: establishing long-term value and performance*. File:///C:/Users/ASUS/Downloads/SSRN-İd2222740.Pdf adresinden 2 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Galant, A. ve Cadez, S. (2017). Corporate social responsibility and financial performance relationship: a review of measurement approaches. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 676-693.
- Gangi, F., Mustilli, M., Varrone, N. ve Daniele, L. M. (2018). Corporate social responsibility and banks' financial performance. *International Business Research*, 11(10), 42-58.

- Gao, S., Meng, F., Gu, Z., Liu, Z. ve Farrukh, M. (2021). Mapping and clustering analysis on environmental, social and governance field a bibliometric analysis using scopus. *Sustainability*, 13,1-17.
- Gbadamosi, W. A. (2016). *Corporate social responsibility and financial performance of banks in the United States* [Doctoral Dissertation]. Walden University.
- Giannopoulos, G., Fagernes, R. V. K., Elmarzouky, M., Afzal Hossain, K. A. B. M. (2022). The ESG disclosure and the financial performance of norwegian listed firms. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(237), 1-16.
- Greene, W. (2000). *Econometric analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice–Hall.
- Grileiro, J. R. B. (2019). *Exploiting an investment opportunity based on ESG score* [Master Thesis]. Católica-Lisbon School Of Business & Economics.
- Hang, M., Geyer-Klingeberg, J. ve Rathgeber, A. W. (2019). It is merely a matter of time: A meta-analysis of the causality between environmental performance and financial performance. *Business Strategy and The Environment*, 28(2), 257–273.
- Harkin, S., Mare, D. S. and Crook, J. (2020). Independence in bank governance structure: Empirical evidence of effects on bank risk and performance. *Research In International Business And Finance*, 52, 1-21.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hoellermann, J. (2020). *ESG in private equity and other alternative asset classes: What the industry has accomplished so far regarding environmental, social and governance matters*. EIKV-Schriftenreihe Zum Wissens-Und Wertemanagement, Research Report.
- Hoffstedt, J. ve Sebyhed, H. (2021). *Is there a relationship between corporate social responsibility and financial performance?* [C-Thesis]. Uppsala University.
- Hoşut, S. ve Deren Van Het Hof, S. (2016). *Kurumsal sosyal sorumlulukta güncel yönelim ve yaklaşımlar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Huang, D. Z. (2021). Environmental, social and governance (ESG) activity and firm performance: A review and consolidation. *Accounting & Finance*, 61(1), 335-360.
- Jadah, H. M., Alghanimi, M. H. A., Al-Dahaan., N. S. H. ve Al-Husainy, N. S. M. (2020). Internal and external determinants of Iraqi bank profitability. *Banks and Bank Systems*, 15(2), 79-93.
- Jaouad, E. ve Lahsen, O. (2018). Factors affecting bank performance: Empirical evidence from Morocco. *European Scientific Journal*, 14(34), 255-267.
- Johansson, C. ve Lundström, P. (2015). *Finding value through sustainable performance - a cross-sectional study of the relationship between risk-adjusted return and environmental, social and governance performance on the indian stock market* [Master Thesis]. Umea Üniversitesi.
- Kayran, O. (2020). *Bankalarda gelir çeşitlendirmesinin performans üzerine etkileri ve Türkiye'deki mevduat bankalarına yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kirk, A. (2020). *Profitability and corporate social responsibility* [Honors Thesis]. University of Richmond Economics.

- Korwatanasakul, U. (2020). *Environmental, social, and governance investment: Concepts, prospects and the policy landscape*. Asian Development Bank Institute.
- Kotsantonis, S. ve Bufalari, V. (2019). *Do sustainable banks outperform? driving value creation through esg practices*. Global Alliance For Banking on Values (GABV) Report.
- La Torre, M., Leo, S. ve Panetta, I. C. (2021). Banks and environmental, social and governance drivers: follow the market or the authorities?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 1, 1-15.
- Latino, C. (2019). *The environmental, social and governance (ESG) investing landscape* [Master Thesis]. Università Ca'Foscari Venezia.
- Lemi, B. A., Rafera, M. K. ve Gezew, M. (2020). Macroeconomic and bank specific determinants of commercial bank profitability in Ethiopia. *International Journal of Commerce and Finance*, 6(2), 198-206.
- Liu, Y., Saleem, S., Shabbir, R., Shabbir, M. S., Irshad, A., Khan, S. (2021). The relationship between corporate social responsibility and financial performance: A moderate role of fintech technology. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(16), 20174-20187.
- Luo, H. (2021). *How ESG controversies impact a company*. <https://www.senecaesg.com/insights/how-esg-controversies-impact-a-company-part-2/> adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Manescu, C. (2011). Stock returns in relation to environmental, social and governance performance: Mispricing or compensation for risk? *Sustainable Development*, 19(2), 95–118.
- Martin, B. E. Z. H. ve Dahlström, C. L. M. (2020). *The impact of environmental, social and governance factors on firm performance a quantitative study on U.S listed firms in 2010-2018* [Master Thesis]. Copenhagen Business School.
- Martins, A. M., Serra, A.P. ve Stevenson, S. (2019). Determinants of real estate bank profitability. *Research in International Business and Finance*, 49, 282–300.
- Maxfield, S., Wang, L. ve De Sousa, M. M. (2018). The effectiveness of bank governance reforms in the wake of the financial crisis: A stakeholder approach. *Journal of Business Ethics*, 150(2), 485-503.
- Menicucci, E. ve Paolucci, G. (2023). ESG dimensions and bank performance: an empirical investigation in Italy. *Corporate Governance*, 23(3), 563-586.
- Miralles-Quirós, M. M., Miralles-Quirós J. L. ve Redondo Hernández J. (2019a). ESG performance and shareholder value creation in the banking industry: International differences. *Sustainability*, 11, 2-15.
- Miralles-Quirós, M. M., Miralles-Quirós, J. L. ve Redondo Hernández, J. (2019b). The impact of environmental, social, and governance performance on stock prices: Evidence from the banking industry. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26, 1446-1456.
- Miras-Rodríguez, M. D. M., Carrasco-Gallego, A. ve Escobar-Pérez, B. (2015). Has the CSR engagement of electrical companies had an effect on their performance? A closer look at the environment. *Business Strategy and The Environment*, 24(8), 819-835.
- Moufty, S. S. (2017). *Sustainability practices and their effect on performance in the banking sector-A stakeholder approach* [Doctoral Dissertation]. Brunel University.
- Murè, P., Spallone, M., Mango, F., Marzioni, S. ve Bittucci, L. (2021). ESG and Reputation: The case of sanctioned Italian banks. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28, 265-277.

- Nguyen, V. C., Nguyen, T. T. ve Nguyen, H. T. (2020). Government ability, bank-specific factors and profitability: An insight from banking sector of Vietnam. *Journal of Advanced Research in Dynamical & Control Systems*, 12(4), 415-424.
- Nguyen, V-T. ve Liu, D-Y. (2020). The impact of ownership structure on Vietnamese commercial banks' profitability. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(3), 187-194.
- Nițescu, D-C. ve Cristea, M-A. (2020). Environmental, social and governance risks—new challenges for the banking business sustainability. *Amfiteatru Economic*, 22(55), 692-706.
- Nizam, E., Ng, A., Dewandaru, G., Nagayev, R. ve Nkoba, M. A. (2019). The impact of social and environmental sustainability on financial performance: A global analysis of the banking sector. *Journal of Multinational Financial Management*, 49, 35-53.
- Nollet, J., Filis, G. ve Mitrokostas, E. (2016). Corporate social responsibility and financial performance: A non-linear and disaggregated approach. *Economic Modelling*, 52, 400-407.
- Pacelli, V., Pampurini, F. ve Quaranta, A. G. (2022). Environmental, social and governance investing: does rating matter?. *Business Strategy and the Environment*, 32, 30-41.
- Pak, O. (2020). Bank profitability in the eurasian economic union: do funding liquidity and systemic importance matter?. *North American Journal of Economics and Finance*, 54, 1-24.
- Parhan, M. (2021). *The determinant of banking profitability in indonesia (a study of commercial banks listed on the indonesia stock exchange in 2013-2019)* [Bachelor Thesis]. Universitas Brawijaya.
- Peni, E. ve Vähämaa, S. (2012). Did Good Corporate Governance Improve Bank Performance During The Financial Crisis?. *Journal of Financial Services Research*, 41, 19-35.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Cambridge Working Papers in Economics, No: 435.
- Petras, M. (2020). *Essays on selected issues of post-crisis banking regulation, profitability and risk* [Doctoral Dissertation]. Universität Zu Köln.
- Petria, N., Capraru, B. ve Ilnatov, I. (2015). Determinants of banks performance: Evidence from EU 27 banking systems. *Procedia Economics and Finance*, 20, 518-524.
- Phan, D. H. B., Narayan, P. K., Rahman, R. E. ve Hutabarat, A. R. (2020). Do financial technology firms influence bank performance?. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 1-13.
- Porter, M. E. ve Van Der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97-118.
- Preston, L. E. ve O'Bannon, D. P. (1997). The corporate social-financial performance relationship: A typology and analysis. *Business and Society*, 36(4), 419-429.
- Pulino, S. C., Ciaburri, M., Manganelli, B. S. ve Nasta, L. (2022). Does ESG disclosure influence firm performance?. *Sustainability*, 14(7595), 1-18.
- Rahman, H., Yousaf, M. W. ve Tabassum, N. (2020). Bank-specific and macroeconomic determinants of profitability: A revisit of Pakistani banking sector under dynamic panel data approach. *International Journal of Financial Studies*, 8(42), 1-19.

- Rahmi, Y. ve Sumirat, E. (2021). A study of the impact of alma to profitability during the covid-19 pandemic. *International Journal of Business, Economics and Law*, 24(3), 54-65.
- Ramić, H. (2019). *Relationship between ESG performance and financial performance of companies: An overview of the issue* [Master Thesis]. University Of Lausanne.
- Renneboog, L., Ter Horst, J. ve Zhang, C. (2008). The price of ethics and stakeholder governance: The performance of socially responsible mutual funds. *Journal of Corporate Finance*, 14(3), 302-322.
- Ruan, L. ve Liu, H. (2021). Environmental, social, governance activities and firm performance: Evidence from china. *Sustainability*, 13(2), 767.
- Ryu, D. ve Yu, J. (2020). Nonlinear effect of subordinated debt changes on bank performance. *Finance Research Letters*, 100, 1-6.
- Saif-Alyousfi, A. Y. H., Saha, A., Md-Rus, R. ve Taufil-Mohd, K. N. (2020). Do oil and gas price shocks have an impact on bank performance?. *Journal of Commodity Markets*, 100, 1-20.
- Saleh, I. ve Abu Afifa, M., (2020). The effect of credit risk, liquidity risk and bank capital on bank profitability: Evidence from an emerging market. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1-13.
- Sarwono, H. (2022). Environment, social, governance, and performance in far east asia for the period of 2018-2021. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 1111, 1-5.
- Semenova, N. ve Hassel, L. G. (2008). Financial outcomes of environmental risk and opportunity for US companies. *Sustainable Development*, 16(3), 195-212.
- Shakil, M. H., Mahmood, N., Tasnia, M. ve Munim, Z. H. (2019). Do environmental, social and governance performance affect the financial performance of banks? A cross-country study of emerging market banks. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(6), 1331-1344.
- Shakil, M. H., Tasnia, M. ve Mostafiz, M. I. (2021). Board gender diversity and environmental, social and governance performance of US banks: Moderating role of environmental, social and corporate governance controversies. *International Journal of Bank Marketing*, 39(4), 661-677.
- Singh, H. ve Singh, B. P. (2012). An effective & resourceful contribution of green banking towards sustainability. *International Journal of Advances in Engineering Science and Technology*, 1(2), 41-45.
- Siueia, T. T., Wang, J. ve Deladem, T. G. (2019). Corporate social responsibility and financial performance: A comparative study in the Sub-Saharan africa banking sector. *Journal of Cleaner Production*, 226, 658-668.
- Soana, M. G. (2011). The relationship between corporate social performance and corporate financial performance in the banking sector. *Journal of Business Ethics*, 104(1), 133-148.
- Sudan, F. K. (2020). *Environmental, social, and governance investment in green energy projects in Southeast Asia: Potential, drivers, and policy options*. Asian Development Bank Institute.
- Suganya, S. J. ve Kengatharan, L. (2018). Impact of bank internal factors on profitabaility of commercial banks in Sri Lanka: A panel data analysis. *Journal of Business Studies*, 5(1), 61-74.
- Sun, L., Wu, S., Zhu, Z., Stephenson, A. (2017) Noninterest Income and Performance of Commercial Banking in China. *Scientific Programming*, 1, 1–8.

- Şeker, Y. (2020). *Finansal raporlama kalitesi ile çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) performansı arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik uluslararası bir araştırma* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Şimşek, O. ve Çankaya, S. (2021). Examining the relationship between ESG scores and financial performance in banks: Evidence from G8 countries. *10th Istanbul Finance Congress, 14*, 169-170.
- Taşkın, D. (2015). The relationship between CSR and banks financial performance: Evidence from Turkey. *Journal of Yaşar University, 10*(39), 21-30.
- TBB. (2021b). *Bankacılık sektörü için sürdürülebilirlik kılavuzu*. <https://www.tbb.org.tr/surdurulebilirlik/tbb-surdurulebilirlik-kilavuzu.html> adresinden 13 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Thomson Reuters. (2017). *Thomson reuters ESG scores*. https://www.esade.edu/itemsweb/biblioteca/bbdd/inbdd/archivos/Thomson_Reuters_ESG_Scores.pdf adresinden 3 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Tibebe, A. N. (2020). Determinants of financial performance of private commercial banks in ethiopia: Camel approach. *International Journal of Research in Business Studies and Management, 7*(4), 25-34.
- TÜSİAD. (2021). *Sürdürülebilir finansman ve destek modelleri notu*. [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/tusiad-surdurulebilir-finansman-ve-destek-modelleri-notu%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/tusiad-surdurulebilir-finansman-ve-destek-modelleri-notu%20(4).pdf) adresinden 20 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- Venäläinen, E. ve Sjöström, J. (2018). *The relationship between environmental, social and governance factors and firm performance* [Bachelor Thesis]. University of Gothenburg.
- Wooldridge, J. M., (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge, Ma: MIT Press.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Yudha, A., Chabachib, M. ve Pangestuti, I. R. D. (2017). Analysis of the effect of NPL, NIM, non interest income, and ldr toward roa with size as control variables (differences study on domestic and foreign banks listed on bej period 2010-2015). *Jurnal Bisnis Strategi, 26*(2), 100-113.
- Yuen, M. K., Ngo, T., Le, T. D. Q. ve Ho, T. H. (2022). The environment, social and governance (ESG) activities and profitability under COVID-19: evidence from the global banking sector. *Journal of Economics and Development, 1-21*.
- Zehri, F. ve Zgarni, I. (2020). Internal and external corporate governance mechanisms and earnings management: An international perspective. *Journal of Accounting and Management Information Systems, 19*(1), 33–64.
- Zeng, S. X., Meng, X. H., Zeng, R. C., Tam, C. M., Tam, V. W. Y. ve Jin, T. (2011). How environmental management driving forces affect environmental and economic performance of SMEs: A study in the Northern China district. *Journal of Cleaner Production, 19*(13), 1426-1437.
- Zhang, J. (2016). *Does corporate social responsibility affect financial performance of listed manufacturing firms in Germany?* [Master Thesis]. University of Twente.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

ALGILANAN AŞIRI NİTELİKLİLİK İLE İŞ STRESİ VE İŞ YERİNDE CAN SIKINTISI ARASINDAKİ İLİŞKİ VE OLASI ETKİ*

THE RELATIONSHIP AND POSSIBLE EFFECT BETWEEN PERCEIVED OVERQUALIFICATION, AND WORK STRESS AND JOB BOREDOM

Öğr. Gör. Dr. Ezgi Fatma ERBAŞ KELEBEK¹

ÖZ

Bu çalışmada, banka çalışanlarının aşırı niteliklilik algıları ile iş stresi ve iş yerinde can sıkıntısı arasındaki ilişki ve olası etki incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini, Kocaeli ilinde faaliyet gösteren 219 özel banka çalışanından oluşmaktadır. Anket yöntemi kullanılan bu araştırma nicel bir çalışmadır. Araştırma verileri SPSS programı aracılığıyla test edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında algılanan aşırı niteliklilik ile hem iş stresi hem de iş yerinde can sıkıntısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara ek olarak aşırı nitelikliliğin hem iş stresi hem de iş yerinde can sıkıntısı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Söz konusu değişkenlerle ilgili çalışmalar, yabancı literatürde az da olsa bulunmakla birlikte; yerli literatürde araştırma değişkenlerini ele alan çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu durum bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmakta ve literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Aşırı Niteliklilik, İş Stresi, İş Yerinde Can Sıkıntısı, Kişi-İş Uyumu, Banka Çalışanları.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M12, L20.

ABSTRACT

In the study, the relationship and possible effect between perceived overqualification of bank employees, and work stress and job boredom are investigated. The sample of the research consists of 219 private bank employees operating in Kocaeli. The research, using the survey method, is a quantitative study. The data are analyzed using the SPSS program. According to the results obtained, it is determined that there is a statistically significant and positive relationship between perceived overqualification, and both work stress and job boredom. In addition to these results, it is stated that perceived overqualification had a statistically significant and positive effect on both work stress and workplace boredom. While studies on these variables are scarce in foreign literature, no studies dealing with research variables are found in the Turkish literature. This situation creates the originality of the study and it contributes to the literature.

Keywords: Perceived Overqualification, Work Stress, Job Boredom, Person-Job Fit, Bank Employees.

JEL Classification Codes: M10, M12, L20.

* Bu çalışma için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan E.369006-/2023-01 sayılı ve 16.02.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Kocaeli Üniversitesi, Kandıra Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ezgi.kelebek@kocaeli.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

It is widely accepted that employees are one of the most important resources for organizations to gain a competitive advantage. It is critical that the qualifications of the employees and the requirements of the job are compatible in order for the employees to be efficient and productive. In this context, the harmony between the employee and the job should be maintained as objectively as possible and this objectivity should be beneficial for both the employee and the organization. However, in some cases, it is possible for the employee to be recruited for a position that does not reflect their full potential and full capability. This situation may create the perception that the person is overqualified. Perception of overqualification is when an employee thinks that he or she has more education, talent, knowledge, skill, or experience than the job requires or other employees (Maynard et al., 2006). In today's business world, where the perception of overqualification is increasing, it is important to investigate the consequences of this situation. This study aims to examine the relationship and possible effect between perceived overqualification, job stress, and job boredom within the framework of Person-Job Fit Theory.

Design/methodology/approach:

This study was carried out with 219 employees working in private banks operating in Kocaeli. In addition, the survey method was used in the study and the study is a quantitative research. The data were collected using the Perceived Overqualification Scale developed by Maynard et.al (2006), the Work Stress Scale developed by House ve Rizzo (1972), and the Job Boredom Scale developed by Reijseger et al. (2013). Exploratory factor analysis was used to determine the factor structure of each scale. In addition, SPSS regression analysis was used to test the hypotheses.

Findings:

Considering the demographic characteristics, it is seen that 56.3% of the bank employees are women and 71.6% are married, 72.6% have a bachelor's degree, 43.5% are between the ages of 31-40. Research findings show that there is a significant, strong, and positive relationship between perceived overqualification and both job stress and job boredom. In addition, as a result of the analyzes made, it is seen that perceived overqualification has a positive effect on both work stress and job boredom.

Conclusion and Discussion:

It is seen that some negative results occur when employees who have a perception of overqualification in terms of knowledge, skills, education, and experience compare themselves with their colleagues in business life. Briefly; from the perspective of Person-Job Fit and Effort-Reward Imbalance Models, it can be said that psychological distress, negative emotions, and job stress may occur in employees who have a perception of overqualification. In addition, if the employees in the organization are dealing with jobs that do not force them, do not satisfy them, and do not use their abilities and capacities fully, it is possible that they will have job boredom. In summary, with this study, it can be argued that employees' perceptions of overqualification are undesirable perceptions in terms of organizations and this perception leads to negative behaviors (work stress) and negative emotions (boredom at work). Perceived overqualification is a negative situation for organizations and affects their effectiveness and efficiency. In order to maintain their effectiveness and efficiency, organizations should seek ways to reduce these negative behaviors and emotions (such as job stress, job boredom) that may be caused by the perception of overqualification in their employees, develop strategies and take measures to prevent such negative behaviors and emotions. In addition, managers and human resources departments have a great responsibility to benefit from their employees at the highest level who have this perception. Organizations and managers can reduce the negative consequences of this perception by identifying employees with this perception, employing them in tasks where they can use their qualifications, and assigning tasks that match their qualifications. Considering the limitations, this study was carried out only in private banks in Kocaeli. For future studies, it is recommended to increase the number of samples and obtain data from a wider area. Moreover, the public sector should be included in the research and a comparison should be made between the public and private sectors. In addition, the relationship and possible effect between only one independent variable (perceived overqualification) and two dependent variables (job stress, job boredom) were examined in the study. It will be useful to use different variables (organizational justice, organizational cynicism, leadership, organizational identification, job performance, intention to leave, etc.) as mediator and/or regulatory variables in future studies. In this way, it is possible to obtain different and original results.

1. GİRİŞ

Teknolojideki ilerlemeler, değişen ekonomik denge, tüketici tercihleri, küreselleşme gibi gelişmeler günümüz iş yaşamında yoğun rekabeti de beraberinde getirmektedir. Söz konusu yoğun rekabet içerisinde, örgütlerin ellerinde bulunan kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanması daha faydalı olabilir. Örgütlerin stratejik üstünlük kazanmaları için sahip oldukları kaynakların en önemlilerinden birinin çalışanlar olduğu söylenebilir. Çalışanların etkin ve verimli bir şekilde faaliyet gösterebilmesinde ise çalışanların nitelikleri ile işin nitelikleri arasındaki uyumun önemli olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda çalışan ile iş arasındaki uyum mümkün olduğunca objektif bir şekilde sağlanırsa bu durum hem çalışan hem de örgüt açısından daha anlamlı olabilir. Ancak ekonomideki bozulmalar ve iş fırsatlarının eksikliği sebebi ile giderek daha fazla çalışan kendini işlerinin gerektirdiğini aşan eğitim, beceri ve tecrübe gibi niteliklere sahip oldukları bir durumda bulmaktadır. Bireylerin nitelikleri ve iş gereklilikleri arasındaki bu yönlü bir uyumsuzluğun farkında olmaları algılanan aşırı niteliklilik olarak tanımlanmaktadır (Liu ve Wang, 2015).

Güzel ve huzur dolu bir iş yaşamı için kişi ve iş uyumunun sağlanması önemli hususlardan birisidir. Ancak her koşulda örgütler sanıldığı kadar rasyonel davranış sergileyememekte ve olması gereken kararları verememektedir. Süreç içerisinde yöneticiler bazı durumlarda iş için gereken niteliklerin daha üstünde niteliklere sahip kişileri işe alabilmektedir. Çalışanın potansiyelinden düşük bir pozisyonda işe alınması durumunda, kişide aşırı nitelikli olduğu algısı oluşabilmektedir. Aşırı niteliklilik algısı, çalışanın işinin gerektirdiğinden ya da diğer çalışanlardan daha fazla eğitime, yeteneğe, bilgiye, beceriye ya da deneyime sahip olduğunu düşünmesidir (Maynard vd., 2006). Diğer bir deyişle bazı durumlarda çalışanlar eşit şartlarda işe alınmış olsalar bile kendileri ile iş arkadaşlarını karşılaştırmakta ve eğitim, deneyim, tecrübe gibi hususlarda kendilerinin daha nitelikli oldukları algısına sahip olabilmektedir (Erdogan ve Bauer, 2009). Bu algı her ne kadar olumlu bir durum gibi görünse de literatürde bu beklentinin aksine; çalışanlarda azalan görev performansı (Alfes, 2013; Ünsal Akbıyık, 2015), düşük iş tatmini (Erdogan ve Bauer, 2009; Alfes vd., 2016; Harari vd., 2017; Karacaoğlu ve Arslan, 2019; Güzel ve Sığırcı, 2022), artan işten ayrılma niyeti (Yıldız vd., 2017; Harari vd., 2017; Ulukök vd., 2017), azalan örgütsel bağlılık (Lobene ve Meade, 2013; Russell vd., 2016) gibi olumsuz bulgular yer almaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde önemli bir olgu olan aşırı niteliklilik, eğitim seviyesindeki artış, küresel iş hareketliliği, ekonomik kriz vb. faktörler nedeniyle gün geçtikçe artmaktadır (Alfes vd., 2016). Fine ve Nevo (2008), sanayileşmiş ekonomilerdeki tüm çalışanların yaklaşık dörtte birinin aşırı nitelikli olduklarını düşündüklerini belirtmektedir. Erdoğan vd. (2011) ekonomik durgunluk yaşayan ülkelerde aşırı niteliklilik algısına sahip çalışan sayısının görece daha fazla olduğunu ve bu fazlalığın temel nedeninin bireylerin becerilerini doğru kullanıldığı iş bulmakta güçlük çekmeleri ve herhangi bir işte çalışmak zorunda kalmaları olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, çalışanlar arasında yaygınlaşan aşırı niteliklilik algısı, birey ve örgüt bazında birçok olumsuz etkiye yol açmaktadır (Erdoğan ve Bauer, 2009; Liu ve Wang, 2015). Aşırı niteliklilik algısının gün geçtikçe arttığı günümüz iş yaşamında, bu durumun sonuçlarının araştırılması önemli bir hal almakta ve bu konu hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Aşırı niteliklilik ile iş stresi ve (Johnson ve Johnson, 1996; Benedict vd., 2009; Navarro vd., 2010; Maynard vd., 2015) ile aşırı niteliklilik ve iş yerinde can sıkıntısı (Sánchez-Cardona vd., 2019; Kim vd., 2021) kavramlarıyla ilgili çalışmalar, yabancı literatürde az da olsa bulunmakla birlikte; yerli literatürde bu kavramları ele alan çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu durum bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmakla birlikte, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışanın özellikleri ile işin özellikleri arasında uyum olması önemli bir konu olup doğru kişinin işe alınması hususunda dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın teorik alt yapısı Kişi-İş Uyumu Teorisi'ne dayanmaktadır. Bu teori de çalışanlar ile iş ortamları arasındaki uyuma odaklanmaktadır (Edwards vd., 2006). Diğer bir ifade ile işin gerektirdiği bilgi, beceri ve yetenekler ile iş görenin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerin uyumunu, işin sunduğu imkânlar ile iş görenin ihtiyaçları, beklentileri ve tercihlerinin uyumunu kapsamaktadır (Harari vd., 2017). Genel olarak bankacılık sektörü, son dönemde yaşanan dijital dönüşüm, iş modellerinin hızla değişmesi vb. durumlar sebebi ile yıkıcı bir rekabet ortamına sahiptir. Bu rekabet içerisinde banka çalışanları, kendilerini sürekli güncel tutmak ve becerilerine yeni beceriler eklemek zorundadırlar (Özen ve Özgen, 2011). Ayrıca, bankacılık sektörü çoğunlukla nitelikli, uzmanlaşmış, analitik düşünebilen, yüksek eğitim almış kişileri istihdam etmektedir (Karataş, 2013). Bu anlamda bankacılık sektöründe aşırı niteliklilik algısı ve sonuçları incelenmeye değer görülmüştür. Stresin yoğun bir şekilde yaşandığı bankacılık sektöründe; kişi-iş uyumsuzluğu yaşandığında, buna ek olarak aşırı nitelikli kişilerin yüksek beklentileri de tam karşılanmadığında stres boyutunun daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan aşırı niteliklilik söz konusu olduğunda

beklenebileceği gibi, iş yükünün azlığından kaynaklanan can sıkıntısının da aynı derecede önemli olduğunu ileri sürülmektedir. Bu çalışmada algılanan aşırı niteliklilik ile bireyin iş ortamının kendi üzerinde yarattığı baskı, gerilim hali olarak tanımlanan iş stresi (Efeoğlu ve Özgen, 2007) ve kişinin işe olan ilgisinin azalması, işe odaklanmakta zorlanması ve işte motive olamaması olarak tanımlanan işyerinde can sıkıntısı arasındaki ilişki ve olası etki Kişi-İş Uyumu Teorisi çerçevesinde incelenmektedir. Çalışmada ilerleyen bölümlerde kavramsal çerçeveden bahsedilmekte ve araştırmanın hipotezleri sunulmaktadır. Akabinde araştırmanın yöntemi açıklanmakta, veriler analiz edilmekte, araştırmanın bulguları ortaya konulmaktadır. Sonuç kısmında ise araştırma sonuçları ve sınırlılıkları üzerine tartışılmakta ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Algılanan Aşırı Niteliklilik

Günümüz örgütlerinde işe alım sürecinde maliyetten ve zamandan avantaj sağlamak için geniş bir aday havuzuna sahip pozisyonlar açılmakta ve ardından bu aday havuzundan en nitelikli olan kişiler açılan pozisyon için seçilmektedir. Bunun yapılma sebebi, işin gereklilikleri ile uyumlu niteliklere sahip en uygun kişileri işe almaktır. Buna rağmen, bu süreçte örgütler bazen işin gerektirdiğinden daha fazla niteliklerle donanmış kişileri işe alabilmektedir. Bu şekilde işe alınan kişi kendi niteliklerini işin gereklilikleri veya çalışma arkadaşları ile kıyasladığında kendini farklı bir konumda görebilecektir. Kişi bu kıyaslama neticesinde kendinde olan niteliklerin işin gerektirdiğinden daha fazla olduğunu ve bazı niteliklerinin işinde kullanılmadığı algısına sahip olabilir. Bu durum literatürde algılanan aşırı niteliklilik olarak tanımlanmaktadır (Erdogan, vd., 2011).

Aşırı niteliklilik, kişinin mevcut işinin gerektirdiği niteliklerden daha fazla eğitim, deneyim, bilgi, beceri vb. gibi niteliklere sahip olmasıdır (Maynard vd., 2006). Diğer bir tanıma göre aşırı niteliklilik, kişinin işinde gerekli olmayan ya da işinde kullanılmayan fazladan beceriye, bilgiye, yeteneğe, eğitime, deneyime ve diğer niteliklere sahip olduğu bir durumdur (Erdogan vd., 2011). Algılanan aşırı niteliklilik ise, kişinin çevresindekilerle kendini karşılaştırdığında; işin gerektirdiği niteliklerden daha fazla eğitim, deneyim veya becerilere sahip olduğunu düşünmesidir (Hu vd., 2015). Luksyte vd. (2011) göre aşırı niteliklilik; objektif niteliklilik ve subjektif niteliklilik olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Objektif aşırı niteliklilik, çalışanın eğitim seviyesinin, deneyiminin, bilgi, beceri, yeteneğinin vb. işin gerektirdiğinden fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır (Maynard vd., 2015). Objektif aşırı niteliklilik ölçülürken bir gözlemciden ya da ölme aracından yararlanılmaktadır (Maltarich vd., 2011). Subjektif aşırı niteliklilik ise çalışanların öznel bakış açılarını ifade etmekte olup; çalışanın işini yapması için gerekli olandan fazla niteliği olduğuna yönelik bireysel algısını yansıtmaktadır (Maynard vd., 2015).

Aşırı niteliklilik algısı her ne kadar başlangıçta olumlu bir durum gibi görünse de literatürde bu beklentinin aksine bulgular yer almaktadır. İşlerine yönelik aşırı niteliklilik algısı olan çalışanlarda azalan görev performansı (Alfes, 2013; Ünsal Akbıyık, 2015), düşük iş tatmini (Erdogan ve Bauer, 2009; Alfes vd., 2016; Harari vd., 2017; Karacaoğlu ve Arslan, 2019; Güzel ve Sığırcı, 2022), artan işten ayrılma niyeti (Yıldız vd., 2017; Harari vd., 2017; Ulukök vd., 2017), üretkenlik karşıtı davranış (Luksyte, 2011; Fine ve Edward, 2017; Bickes vd., 2020), sağlıklarında bozulma (Johnson ve Johnson, 1999), azalan psikolojik iyi olma hali (Harari vd., 2017), azalan örgütsel bağlılık (Lobene ve Meade, 2013; Russell vd., 2016), yüksek işgören devir hızı (Erdogan ve Bauer, 2009; Ye vd., 2017) gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise algılanan aşırı nitelikliliğin potansiyel sonuçlarından iş stresi ve işyerinde can sıkıntısı değişkenleri ele alınmıştır.

2.2. Aşırı Niteliklilik ve İş stresi

Hızla gelişen teknoloji, rekabetin gün geçtikçe artması, küreselleşme, iş yaşamının ve koşullarının sertleşmesi sonucunda örgütler çalışanlarından çok daha fazla çaba beklemektedir (Şen vd., 2016). Durum böyle olunca fiziki olarak ya da mental kapasitelerini kullanarak çalışanların, örgütlerde sergiledikleri davranış ve tutumlar önemli bir hale gelmektedir. İş yaşamında karşılaşılan ve en zor baş edilen problemler arasında çalışan kaynaklı sorunlar da yer almaktadır. Dolayısıyla çalışanlardan en üst seviyede verim elde edebilmek için yöneticilerin güzel bir örgüt ortamı oluşturması gereklidir. Eğer söz konusu ortam oluşturulamaz ise, örgüt etkinliği ve verimliliği azalmaya başlayacak ve sorunlar ortaya çıkacaktır. Örgüt içerisinde böyle bir durum oluşturan unsurlardan biri de iş stresidir (Kendiroğlu Özen, 2022). İş stresi birtakım nedenlerle, çalışan üzerinde başlangıçta olumlu etkiler yaratan fakat belirli bir seviye sonrasında olumsuz etkilere sebep olabilen ve sonunda bireyde ortaya çıkan fiziksel, psikolojik ve davranışsal olumsuzlukları ifade etmektedir (Özkalp ve Yıldız, 2018).

Stres, bir durum için talep edilenler ile bu taleplerle başa çıkmak için kullanılacak mevcut kaynaklar arasındaki dengesizlik olarak da düşünülmektedir (Meurs ve Perrewé, 2011). İş hayatında da çalışanlar kendilerinden beklenenler için çaba göstermekte ve sosyal mübadele prensiplerine dayanarak ödül beklemektedirler. Gösterilen çaba ile karşılığında alınan para, saygınlık, kariyer fırsatları gibi ödüller arasında bir dengesizlik olduğunda, diğer bir ifade ile ödüller çabalara göre düşük kaldığında, bir karşılıklılık açığı ortaya çıkmaktadır. Karşılıklılık açığı söz konusu olduğunda ise, öz-düzenleme ihtiyaçları karşılanmamakta bu da bir stres etkeni olarak hareket etmektedir. Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli denilen bu duruma göre, yüksek çaba/düşük ödül sonucunda emeklerinin karşılığını göremeyen kişilerde iş stresinin yaşanacağı ifade edilmektedir. Aşırı niteliklilik (ve özellikle bununla ilgili algılar), saygınlığa ve kariyer gelişimine yönelik ödüllerin düşük algılanmasını temsil etmekte ve bunun sonucunda öz-düzenleme ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Özellikle, Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli'nin bakış açısı ile, algılanan aşırı nitelikliliğin psikolojik sıkıntıyla, negatif duygularla ve zayıf fiziksel sağlıkla alakalı olduğu ileri sürülmektedir (Harari vd., 2017). Bu anlamda literatüre bakıldığında, aşırı nitelikliliğin artan depresyon, stres, psikolojik sıkıntı (Johnson ve Johnson, 1996) ve artan iş stresi (Benedict vd., 2009; Navarro vd., 2010; Maynard vd., 2015) gibi sonuçlarının olduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Teorik temeller ve literatüre bakarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir

H₁: Aşırı nitelikliliğin iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

2.3. Aşırı Niteliklilik ve İş Yerinde Can Sıkıntısı

İnsanların birçoğu yaşamlarının bir noktasında, farklı sebeplerden sıkılma deneyimi yaşamaktadır. Bireyler bazen de yapacak bir şey olmadığında veya hiçbir şeyin kendilerini ilgilendirmediği durumlarda motivasyon eksikliği yaşamaktadır. Sıkılma durumu iş yaşamında da görülebilecek bir durumdur. Örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmesi, hedeflerine ulaşabilmesi ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için çalışanlarının görevleri ile ilgili süreçleri iyi yönetmesi gerekmektedir. Bazen de çalışanlar yaptıkları işin kendilerini geliştirici özelliklerinin olmadığını düşünerek işlerini anlamsız ve basit bulabilmekte, örgüte bir faydalarının olmadığını düşünebilmektedir (Çiftçi ve Gürer, 2019).

İş yerinde can sıkıntısı, çalışanların işe konsantre olamayıp sorunlar yaşaması olup motivasyon eksikliği, çatışma ve ikilemleri barındıran olumsuz tutumlardır (Demir vd, 2020). Diğer bir tanıma göre iş yerinden can sıkıntısı, çalışanların işe olan ilgisinin azalması, işe odaklanmakta zorlanmaları ve işte motive olamama durumudur (Harju ve Hakanen, 2016). İş yerinde can sıkıntısı yaşamaları çalışanların motivasyon ve performanslarını olumsuz olarak etkilemekte ve bunun sonucunda da örgütlerin verimliliği, yaratıcılığı ve kalitesi olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Çalışanların mutlu olmadığı bir durumu ifade etmesi, düşük tatminle karakterize edilmesi, çalışan refahını ve verimliliğini azaltması nedeni ile iş yerinden can sıkıntısı örgütlerin dikkat etmesi gerekli sorunlardan bir tanesidir (Demir vd. 2020).

Yapılan tanımlamalar ışığında; iş yerinde can sıkıntısının yeterince teşvik edilmeyen bir çalışma ortamına duygusal bir tepki olduğu göz önüne alındığında, yeteneklerinin yeterince kullanılmadığını hisseden veya becerileri ile iş gereklilikleri arasında bir uyumsuzluk algılayan çalışanlar tarafından yaygın olarak yaşanabilir (Liu ve Wang, 2012). Ayrıca, çalışanlar zorlayıcı olmayan, tatmin edici olmayan ve anlamsız görevleri yerine getiriyorsa, (Eastwood vd., 2012; Van Tilburg ve Igou, 2012), yeteneklerini sonuna kadar kullanmıyorsa (Harju vd., 2016) veya çalışma ortamı yeteneklerini engelliyorsa (Harju ve Hakanen, 2016) can sıkıntısı yaşama olasılıkları daha yüksektir. Ek olarak; bir kişinin bir pozisyon için gereğinden fazla nitelikli olduğuna dair bir düşüncesi veya kişinin eğitimi, deneyimi, yeteneği ile işi için gerekli sorumlulukları arasında bir uyumsuzluk varsa bu durum iş yerinde yaşadıkları can sıkıntısında rol oynayabilir (Liu ve Wang, 2012). Bu anlamda literatüre de bakıldığında, aşırı nitelikliliğin ve iş yerinde can sıkıntısı (Sánchez-Cardona vd., 2019; Kim, vd., 2021; Khan vd., 2022) ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Teorik temeller ve literatüre bakarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₂: Aşırı nitelikliliğin iş yerinde can sıkıntısı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

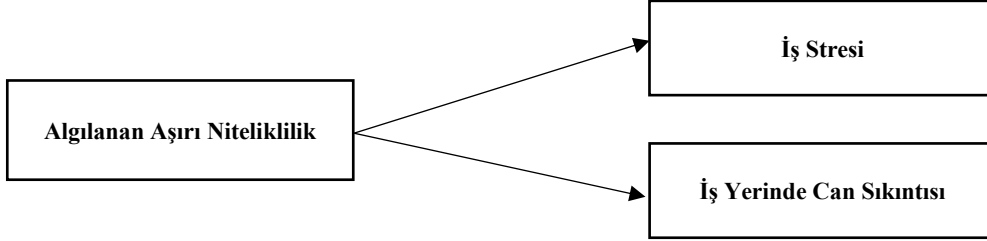
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmada, algılanan aşırı niteliklilik ile iş stresi ve algılanan aşırı niteliklilik ile iş yerinde can sıkıntısı arasındaki ilişkinin ve olası etkinin banka çalışanları üzerinde araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın hipotezlerini test etmek için oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, Kocaeli ilinde faaliyet gösteren 219 özel banka çalışanı oluşturmaktadır. Banka çalışanları kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Katılımcılarla internet vasıtasıyla ya da yüz yüze iletişim kurulmuş ve anketi doldurmaları talep edilmiştir. Araştırmaya katılan bankacıların, %56,3'ü kadın (n=123), %43,7'si erkektir (n=96) ayrıca, %35,7'si 20 ile 30 yaş (n=78), %51,2'si 31 ile 40 yaş (n=112), %13,1'i 41 ile 50 yaş aralığındadır (n=29). Katılımcıların büyük bir kısmı ön lisans/lisans mezunudur (%82,1; n=180). Medeni durumlarına bakıldığında %71,6'sının evli (n=157), %60'ının bekâr (n= 60) olduğu anlaşılmaktadır. Sektördeki toplam hizmet süreleri incelendiğinde bankacıların %29'unun 5 yıl ve daha az (n=63), %52,6'sının 6 ile 15 yıl (n=115), %12,5'inin 16 ile 25 yıl arası (n=27), %5,9'unun 25 yıldan fazla (n=13) kıdemi bulunmaktadır. Hâlihazırda çalışmakta oldukları bankadaki hizmet süreleri incelendiğinde ise bankacıların %56,4'ünün 5 yıl ve daha az (n=123), %26,2'sinin 6 ile 10 yıl (n=57), %14,3'ünün 11 ile 15 yıl arası (n=31) ve %3,1'inin 15 yıl üzeri (n=7) hizmet süresi bulunmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Anket formu demografik bilgilerinin yer aldığı sorularla başlamaktadır. Ardından incelenen değişkenler olan algılanan aşırı niteliklilik, iş stresi, iş yerinde can sıkıntısı ile ilgili ölçekler bulunmaktadır. Tüm araştırma ölçeklerinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır (1= Hiç Katılmıyorum; 5= Tamamen Katılıyorum).

Algılanan Aşırı Niteliklilik Ölçeği: Katılımcıların aşırı niteliklilik algılarının ölçülmesi için Maynard vd.'nin (2006) geliştirdiği ve Yıldız vd.'nin (2017) Türkçe'ye uyarladığı 9 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır.

İş Stresi Ölçeği: Katılımcıların iş stresi düzeylerinin ölçülmesi için House ve Rizzo'nun (1972) geliştirdiği ve Efeoğlu'nun (2006) Türkçe'ye uyarladığı 7 maddelik ölçek kullanılmıştır.

İş Yerinde Can Sıkıntısı Ölçeği: Katılımcıların iş yerinde can sıkıntısı düzeylerinin ölçülmesi için Reijseger vd.'nin (2013) geliştirdiği ve Kerse'nin (2019) Türkçe'ye uyarladığı 6 maddelik ölçek kullanılmıştır.

3.4. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırma kapsamında anket yöntemi ile toplanan veriler IBM SPSS 22 ve AMOS 24 paket programı aracılığı ile test edilmiştir. Araştırma da kullanılan değişkenlerin faktör yapılarını ve güvenilirliklerini test etmek için faktör analizi ve güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Geliştirilen hipotezler ise korelasyon ve regresyon analizi ile test edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Etik İzni

Bu çalışma ile ilgili olarak Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan E.369006-/2023-01 sayılı ve 16.02.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

4. BULGULAR

Verilerin analizine geçilmeden önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığına bakılmıştır. Dağılımın normalliği çarpıklık ve basıklık değerleri ile kontrol edilmiş ve bu değerlerin +1 ile -1 aralığında olduğu görülmüştür. (Tüm değişkenlerde çarpıklık katsayıları -0.21 ile 0.81, basıklık katsayıları -0.07 ile -0.75 arasındadır). Dolayısıyla dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir (Hair vd., 2017: 61).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yapısı üzerinde yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçüm modelinin uyum iyiliğini tespit etmek amacıyla χ^2/df , GFI, CFI, RMSEA değerleri hesaplanmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlarda çıkmıştır ($\chi^2/df = 1,89$; GFI: 0.914; CFI: 0.969; RMSEA: 0.062) (Bentler, 1990; Browne ve Cudeck, 1993). Ölçek maddeleri yüksek standardize faktör yüklerine (0.825 ile 0.945 arasında) ve güvenilirlik düzeyine (α) sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Değişkenler	Maddeler	Std. Yükler	α	
Aşırı Niteliklilik (AN)	AN1	İşim sahip olduğumdan daha az eğitim gerektirir.	0,862	0,948
	AN2	İşimde başarılı olmak için sahip olduğum iş deneyimine gerek yoktur.	0,872	
	AN3	İşimin gerektirmediği becerilere sahibim.	0,945	
	AN3	Benden daha az eğitilmiş biri de işimde iyi performans gösterebilir	0,871	
	AN5	Önceki iş deneyimim bu işte tam olarak kullanılmıyor.	0,933	
	AN6	İş yapmak için gerekenden çok daha fazla bilgiye sahibim.	0,902	
	AN7	İşimin gerektirdiğinden daha fazla eğitime sahibim.	0,885	
	AN8	Benden daha az iş tecrübesine sahip olan biriside benim yaptığım işi yapabilir	0,864	
	AN9	İşi yapmak için gerekenden daha fazla kabiliyete sahibim.	0,864	
İş Stresi (IS)	IS1	İşimden dolayı kendimi sınırlı hissediyorum.	0,837	0,894
	IS2	İşimle ilgili sorunlar uyku sorunu yaşamama neden oluyor.	0,929	
	IS3	Farklı bir işte çalışıyor olsam sağlığım muhtemelen daha iyi olur.	0,888	
	IS4	İşim sağlığımı doğrudan etkilemektedir.	0,895	
	IS5	Oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum.	0,931	
	IS6	Kurumumda düzenlenen toplantılar öncesi kendimi gergin hissediyorum.	0,825	
	IS7	Evde olduğum zamanlar başka işler yapıyor olsam da sıklıkla işimle ilgili konuları düşünüyorum.	0,919	
İş Yerinde Can Sıkıntısı (ICS)	ICS1	İşimde zaman geçmek bilmiyorum.	0,901	0,971
	ICS2	İşimden sıkıldığımı hissediyorum.	0,872	
	ICS3	Çalıştığım esnada (işyerinde) hayallere dalarım.	0,916	
	ICS4	Çalıştığım (işyerinde) gün hiç bitmeyecek gibi gelir.	0,920	
	ICS5	Çalıştığım süre zarfında (işyerinde) başka şeyler yapma eğiliminde olurum.	0,906	
	ICS6	İşimde yapacak çok şey yoktur (yapacak şey bulamıyorum).	0,899	

Araştırmada ilk olarak değişkenlerle ilgili elde edilen verilerin ortalama, standart sapma ve aralarındaki korelasyon değerlerine bakılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerle İlgili Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Algılanan Aşırı Niteliklilik	İş Stresi	İş Yerinde Can Sıkıntısı
Algılanan Aşırı Niteliklilik	3,21	1,250	1		
İş Stresi	3,56	1,065	0,551*	1	
İş Yerinde Can Sıkıntısı	3,06	1,156	0,671*	0,571*	1

* Korelasyon $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2'deki; korelasyon değerlerine bakıldığında algılanan aşırı niteliklilikle iş stresi ($r=0,551$) ve algılanan aşırı niteliklilikle iş yerinde can sıkıntısı arasında ($r=0,671$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Aşırı nitelikliliğin iş stresi ve iş yerinden can sıkıntısı üzerindeki etkisinin tespiti için regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Algılanan Aşırı Nitelikliliğin İş Stresi Üzerindeki Etkisi

	β	Standart Sapma	t	P
Sabit	1,925	0,084	22,875	0,000*
Algılanan Aşırı Niteliklilik	0,551	0,030	9,715	0,000*

$R=0,551$; $R^2=0,303$; $F=94,380$; $p<0,001$

* $p<0,001$

Bağımlı Değişken: İş Stresi

Bağımsız Değişken: Algılanan Aşırı Niteliklilik

Tablo 3'e göre aşırı nitelikliliğin iş stresi üzerindeki etkisini saptamak için oluşturulan regresyon modeli anlamlıdır ($F=94,380$; $p=0,000$). Kurulan modelde bağımsız değişken, bağımlı değişkenin varyansının %30'unu ($R^2=0,303$) açıklamaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucunda aşırı nitelikliliğin iş stresi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır ($\beta=0,551$; $p=0,000$). Modelde tek bir bağımsız değişken olduğu için β değeri aynı zamanda bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki korelasyon (r) değeridir. Dolayısı ile H_1 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4. Algılanan Aşırı Nitelikliliğin İş Yerinde Can Sıkıntısı Üzerindeki Etkisi

	β	Standart Sapma	t	P
Sabit	5,812	0,175	33,288	0,000*
Algılanan Aşırı Niteliklilik	0,671	0,063	13,339	0,000*

$R= 0,671$; $R^2=0,451$; $F=117,438$; $p<0,001$

* $p<0,001$

Bağımlı Değişken: İş Yerinde Can Sıkıntısı

Bağımsız Değişken: Algılanan Aşırı Niteliklilik

Tablo 4'e göre aşırı nitelikliliğin iş yerinde can sıkıntısı üzerindeki etkisini saptamak için oluşturulan regresyon modeli anlamlıdır ($F=117,438$; $p=0,000$). Kurulan modelde bağımsız değişken, bağımlı değişkenin varyansının %45'ini ($R^2=0,451$) açıklamaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucunda aşırı nitelikliliğin iş yerinde can sıkıntısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır ($\beta=0,671$; $p=0,000$). Modelde tek bir bağımsız değişken olduğu için β değeri aynı zamanda bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki korelasyon (r) değeridir. Dolayısı ile H_2 hipotezi desteklenmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanlar tüm niteliklerini en iyi şekilde kullanabilecekleri bir iş bulmak istemektedirler. Ancak bireysel, örgütsel ve çevresel faktörler nedeniyle kişi-iş uyumunun sağlanması her zaman mümkün olmamaktadır. Uyumun sağlandığı durumlarda çalışanlar işyerinde tüm niteliklerini etkin bir şekilde kullanır, ancak uygun bir eşleşmenin olmadığı durumlarda ise aşırı niteliklilik durumu yaşanabilir. Bu açıdan bakıldığında, aşırı niteliklilik, işin gereklilikleri ile bir çalışanın yetenekleri arasındaki uyumsuzluk olarak değerlendirilebilir (Wassermann vd., 2017). Aşırı niteliklilik, yalnızca gelişmiş ekonomilerde değil, aynı zamanda gelişmekte olan ekonomilerde de kronik bir sorundur. Hem çalışma ekonomistlerinin hem de yönetim araştırmacılarının ilgi alanına girmiş popüler bir konudur (Liu vd., 2015). Bu çalışmada algılanan aşırı niteliklilik ile iş stresi ve iş yerinde can sıkıntısı arasındaki ilişki ve olası etki özel banka çalışanları üzerinde Kişi-İş Uyumu Teorisi çerçevesinde incelenmiştir.

Yapılan analizler, algılanan aşırı niteliklilik ile hem iş stresi hem de iş yerinde can sıkıntısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca algılanan aşırı nitelikliliğin hem iş stresi hem de iş yerinde can sıkıntısı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında, aşırı niteliklilik ile iş stresi (Johnson ve Johnson, 1996; Benedict vd., 2009; Navarro vd., 2010; Maynard vd., 2015) ve iş yerinde can sıkıntısı (Sánchez-Cardona, vd., 2019; Kim, vd., 2021) kavramlarına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma bulguları ile önceki çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir. Ek olarak kavramlarla ilgili çalışmalara, yabancı literatürde az da olsa rastlanmış olup; yerli literatürde bu kavramlarla ilgili çalışmalara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla mevcut çalışma, literatüre katkı sağlamıştır.

Araştırma bulgularından da görüldüğü gibi iş yaşamında, iş arkadaşları ile kendini karşılaştırdığında bilgi, beceri, eğitim ve tecrübe açısından aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanlarda kısaca; kişi-iş uyumsuzluğundan kaynaklanan aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanlarda, Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli'nin de bakış açısıyla psikolojik sıkıntı, olumsuz duygular ve iş stresi oluşabileceği söylenebilir. Ek olarak örgütte çalışanlar kendilerini zorlamayan, tatmin etmeyen ve kendilerine anlamsız gelen işlerle uğraşıyorlarsa, yetenek ve kapasitelerini tam olarak kullanmıyorlarsa iş yerinde can sıkıntısı yaşamaları olası bir durumdur. Özetlersek bu çalışma ile örgüt çalışanlarının aşırı niteliklilik algıları örgüt perspektifinde talep edilmeyen bir durum olup bu algının olumsuz davranışlara (iş stresi) ve olumsuz duygulara (iş yerinde can sıkıntısı) yol açtığı ileri sürülebilir.

Algılanan aşırı niteliklilik örgütler açısından olumsuz bir durum olup örgütlerin etkinlik ve verimliliğini etkilemektedir. Ayrıca bu algının sadece örgütlere yönelik değil uzun vadede topluma ve ülke kaynaklarına yönelik bazı olumsuz etkileri olabileceği söylenebilir. Kendi nitelikleriyle uyumlu bir iş bulamayan ya da mevcut işinde kendisini aşırı nitelikli hisseden bir çalışan bu sorununa bir çözüm olarak yurt dışına gitmeyi düşünebilir. Beyin göçü olarak ifade edilen bu durum uzun dönemde ülkemizde bulunan nitelikli çalışan sayısının düşmesine ve bilimsel, teknolojik vb. alanlarda ilerlemenin yavaşlamasına yol açabilir. Türkiye'de son dönemde birçok sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de yaşanan dijital dönüşüm, iş modellerinin ve istihdam politikalarını hızla değiştirmiştir. Yoğun rekabetle de beraber banka çalışanları kendilerini sürekli olarak geliştirme ve yeni beceriler kazanma eğilimindedirler. Bu sebeplerden bankalar da etkinlik ve verimliliklerini sürdürülebilmek için çalışanlarındaki söz konusu aşırı niteliklilik algısının neden olabileceği olumsuz davranış ve duyguları (iş stresi, iş yerinde can sıkıntısı gibi) ne şekilde azaltabileceklerinin yollarını aramalı, söz konusu olumsuz davranış ve duyguları önlemek için stratejiler geliştirmeli ve tedbirler almalıdır. Ayrıca bu algıdaki çalışanlarından en yüksek düzeyde faydalanmak için yöneticilere ve insan kaynakları departmanlarına büyük görev düşmektedir. Yöneticiler bu algıya sahip çalışanları belirleyip niteliklerini kullanabilecekleri görevlerde çalıştırarak ve nitelikleri ile örtüşen görevler vererek aşırı nitelikliliğin olumsuz neticelerini azaltabilir. Aşırı nitelikli çalışanları yönetirken, bu çalışanları benzer niteliklere sahip diğer çalışanlarla eşleştirerek ve aynı ekip içerisinde görevlendirerek uyumsuz gibi hissetme olasılıkları azaltılabilir. Ayrıca aşırı nitelikli çalışanlara yüksek nitelikli bir ekip çalışacaklarını vurgulayarak fazla niteliklerini kullanabilecekleri görevler vermek kişi-iş uyumsuzluğunu azaltarak hem çalışanları motive edebilir hem de örgütün etkinlik ve verimliliğini artırabilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Sınırlılıklarından biri, araştırmanın sadece Kocaeli'nde faaliyet gösteren özel bankalarda gerçekleştirilmesidir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda örneklem sayısının çoğaltılması ve verilerin daha büyük bir alanı kapsayacak şekilde toplanması tavsiye edilmektedir. Ayrıca kamu sektörü üzerinden de veriler elde edip kamu ve özel sektör karşılaştırması yapılabilir. Çalışmanın diğer bir sınırlılığı ise, sadece bir bağımsız değişken (algılanan aşırı niteliklilik) ile iki tane bağımlı değişken (iş stresi, iş yerinde can sıkıntısı) arasındaki etki incelenmiştir. İleriki çalışmalar için farklı değişkenler (örgütsel adalet, örgütsel sinizm, liderlik, örgütsel özdeşleşme, iş performansı, işten ayrılma niyeti vb.) aracı ve/veya düzenleyici değişken olarak kullanılabilir. Böylece değişik sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmekte hatta, nitel araştırmalarla da desteklenmesi önerilmektedir. Son olarak basit doğrusal regresyonda etkilerin yüksek çıkma ihtimalinin bulunması bir diğer sınırlılık olarak düşünülebilir. Tüm değişkenlerin tek bir modelde yer aldığı YEM ile etkilerin tekrar sınanması önerilmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Alfes, K. (2013). Perceived overqualification and performance: The role of the peer group. *Zeitschrift für Personalforschung*, 27(4), 314-330.

Alfes, K., Shantz, A. ve Van Baalen, S. (2016). Reducing perceptions of overqualification and its impact on job satisfaction: The dual roles of interpersonal relationships at work. *Human Resource Management Journal*, 26(1), 84-101.

- Benedict, J. N., Gayatri Devi, S. ve Velayudhan, A. (2009). Perceived overqualification, job satisfaction, somatization and job stress of MNC executives. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 35(2), 283-289.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models, *Psychol Bull*, 107, 238–246.
- Bickes, D. M., Yılmaz, C., Samur, A. ve Demirtas, O. (2020) The relationship between perceived overqualification and counterproductive work behaviors: Moderating role of perceived distributive justice. *International Journal of Social Science Studies*, 8(1), 46-59.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit, *Sage Focus Editions*, 154,136–162.
- Çiftçi, G. E. ve Gürer, A. (2019). Boreout sendromunun sosyal kaytarma üzerindeki etkisine yönelik bir alan araştırması. *3rd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress* (s. 59-74). Lefkoşa
- Demir, Ö., Yalım, Ç. ve Narlıkaya, Z. (2020). İşyerinde can sıkıntısı ve çözüm önerileri üzerine teorik bir çalışma. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 167-200.
- Eastwood, J., Frischen, A., Fenske, M. ve Smilek, D. (2012). The unengaged mind: Defining boredom in terms of attention. *Perspective of Psychological Science*, 7, 482-495.
- Edwards, J. R., Cable, D. M., Williamson, I.O., Lambert, L.S.ve Shipp, A.J. (2006). The phenomenology of fit: Linking the person and environment to the subjective experience of person-environment fit. *Journal of Applied Psychology*, 4, 802-827.
- Efeoğlu, İ. (2006). *İş - aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Efeoğlu, İ. E ve Özgen, H. (2007). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 237-254.
- Erdogan, B. ve Bauer, T. N. (2009). Perceived overqualification and its outcomes: The moderating role of empowerment. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 557-565.
- Erdogan, B., Bauer, T. N., Peiró, J. M. ve Truxillo, D. M. (2011). Overqualified employees: Making the best of a potentially bad situation for individuals and organizations. *Industrial and Organizational Psychology*, 4(2), 215-232.
- Fine, S. ve Edward, M. (2017). Breaking the rules, not the law: The potential risks of counterproductive work behaviors among overqualified employees. *International Journal of Selection and Assessment*, 25(4), 401-405.
- Fine, S. ve Nevo, B. (2008). Too smart for their own good? A study of perceived cognitive overqualification in the workforce. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(2), 346-355.
- Güzel, Ş. ve Sığircı H. (2022), Algılanan aşırı nitelikliliğin iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme ile ilişkisi: Doktor ve Hemşireler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 756-775.
- Hair Jr., J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage
- Harari, M. B., Manapragada, A. ve Viswesvaran, C. (2017). Who thinks they're a big fish in a small pond and why does it matter? A meta-analysis of perceived overqualification. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 28-47.

- Harju, L. K. ve Hakanen, J. J. (2016). An employee who was not there: A study of job boredom in White-collar work. *Personnel Review*, 45(2), 374-391
- Harju, L. K., Hakanen, J. J. ve Schaufeli, W. B. (2016). Can crafting reduce job boredom and increase work engagement? A three-year cross-lagged panel study. *Journal of Vocational Behavior*, 95–96, 11–20.
- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). Toward the measurement of organizational practices: Scale development and validation. *Journal of Applied Psychology*, 56(5), 388–396.
- Hu, J., Erdogan, B., Bauer, T.N., Jiang, K., Liu, S., Li, Y. (2015), There are lots of big fish in this pond: The role of peer overqualification on task significance, perceived fit, and performance for overqualified employees. *Journal of Applied Psychology*, 100(4), 1228-1238.
- İslamoğlu, A. Hamdi ve Alnıaçık Ü. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (SPSS uygulamaları)* (2. Baskı). Beta Basım Yayım.
- Johnson, G. ve Johnson, W. (1996). Perceived overqualification and psychological well-being. *The Journal of Social Psychology*, 136(4), 435-445.
- Johnson, G. J. ve Johnson, W. R. (1999). Perceived overqualification and health: A longitudinal analysis. *The Journal of Social Psychology*, 139(1) 14-28.
- Karacaoğlu K. ve Arslan M. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik ve iş tatmini ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: İstifa eden veya erken emekli olan subaylar üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 107-136.
- Karataş, A. (2013). Bankacılık sektöründe cinsiyete dayalı kariyer farklılaşması: Muğla ili örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-16.
- Kendiroğlu Özen, P. (2022). *Örgütsel stresin örgütsel sessizlik ve sanal kaytarma üzerine etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi.
- Kerse, G. (2019). İş becerikliliğinin işte can sıkıntısı üzerindeki etkisi: İmalat sektörü bağlamında bir inceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 531-548.
- Khan, J., Ali, A., Saeed, I., Vega-Muñoz, A. ve Contreras-Barraza, N. (2022) Person-job misfit: Perceived overqualification and counterproductive work behavior. *Frontiers in Psychology*, 13, 936-900.
- Kim, J. J., Park, J., Sohn, Y. W. ve Lim, J. I. (2021). Perceived overqualification, boredom, and extra-role behaviors: Testing a moderated mediation model. *Journal of Career Development*, 48(4), 400-414.
- Liu, S. ve Wang, M. (2012). Perceived overqualification: A review and recommendations for research and practice. *Role of the Economic Crisis on Occupational Stress and Well Being*, 10(1), 1-42.
- Lobene, E. V. ve Meade, A. W. (2013). The effects of career calling and perceived overqualification on work outcomes for primary and secondary school teachers. *Journal of Career Development*, 40(6), 508-530.
- Luksyte, A., Spitzmueller, C. ve Maynard, D. C. (2011). Why do overqualified incumbents deviate? Examining multiple mediators. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(3), 279-296.
- Maltarich, M. A., Reilly, G., Nyberg, A. J. (2011). Objective and subjective overqualification: Distinctions, relationships, and A place for each in the literature. *Industrial and Organizational Psychology*, 4, 236-239.

- Maynard, D. C., Joseph, T. A. ve Maynard, A. M. (2006). Underemployment, job attitudes, and turnover intentions. *Journal of Organizational Behavior*, 27(4), 509-536.
- Maynard, D. C., Brondolo, E. M., Connelly, C. E. ve Sauer, C. E. (2015). I'm too good for this job: Narcissism's role in the experience of overqualification. *Applied Psychology: An International Review*, 64(1), 208-232.
- Meurs, J.A. ve Perrewé, P.L. (2011). Cognitive activation theory of stress: An integrative theoretical approach to work stress. *Journal of Management*, 37, 1043-1068.
- Navarro, M. L. A., Mas, M. B. ve Jime'nez, A. M. L. (2010). Working conditions, burnout and stress symptoms in university professors: Validating a structural model of mediating effect of perceived personal competence. *The Spanish Journal of Psychology*, 13, 284-296.
- Özen, P. ve Özgen, H. (2011). Banka çalışanlarının mesleki eğitiminin performanslarına olan etkisi üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 1-24.
- Özkalp, E. ve Yıldız, H. (2018). Olumlu ve olumsuz sanal kaytarma davranışlarının işteki stres üzerindeki etkisi. *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(1) 57-74.
- Reijseger, G., Schaufeli, W. B., Peeters, M. C., Taris, T. W., Van Beek, I. ve Ouweneel, E. (2013). Watching the paint dry at work: Psychometric examination of the dutch boredom scale. *Anxiety, Stress & Coping*, 26(5), 508-525.
- Russell, Z. A., Ferris, G. R., Thompson, K. W. ve Sikora, D. M. (2016). Overqualified human resources, career development experiences, and work outcomes: Leveraging an underutilized resource with political skill. *Human Resource Management Review*, 26(2), 125-135.
- Sánchez-Cardona, I., Vera, M., Martínez-Lugo, M., Rodríguez-Montalbán, R. ve Marrero-Centeno, J. (2019). When the job does not fit: The moderating role of job crafting and meaningful work in the relation between employees' perceived overqualification and job boredom. *Journal of Career Assessment*, 28(2), 257-276.
- Şen E., Tozlu, E., Ateşlioğlu H. ve Özdemir A. (2016). The effects of work stress on cyberloafing behaviour in higher education institutions. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 1, 523-535.
- Ulukök, E., Akın, A. ve Gökdeniz, İ. (2017). Algılanan fazla niteliklilik, işe adanmışlık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 10(54), 916-923
- Ünsal Akbıyık, B. S. (2015). Perceived overqualification and task performance in hospitality sector: The moderating effect of perceived job alternatives. *Journal of Tourism Theory and Research*, 2(1), 19-29.
- Van Tilburg, W. A. P. ve Igou, E. R. (2012). On boredom: Lack of challenge and meaning as distinct boredom experience. *Motivation and Emotion*, 36, 181-194.
- Wassermann, M., Fujishiro, K. ve Hoppe, A. (2017). The effect of perceived overqualification on job satisfaction and career satisfaction among immigrants: Does host national identity matter? *International Journal of Intercultural Relations*, 61, 77-87.
- Ye, X., Li, L. ve Tan, X. (2017). Organizational support mechanisms to affect perceived overqualification on turnover intentions: A study of chinese repatriates in multinational enterprises. *Employee Relation*, 39(7), 918-934.
- Yıldız, B. Özdemir, F., Habib, E. ve Çakı, N. (2017). Aşırı nitelikliliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde kolektif şükranın moderator etkisi. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-61

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

MULTİDİSİPLİNER ÇÖZÜMLER İŞİĞİNDA SAĞLIK YÖNETİMİ: EVDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE FİZİKSEL TIP VE REHABİLİTASYON*

HEALTH MANAGEMENT IN THE LIGHT OF MULTIDISCIPLINARY SOLUTIONS: HOME HEALTH CARE AND PHYSICAL MEDICINE AND REHABILITATION

Dr. Askeri TÜRKEN¹

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT²

Arş. Gör. Mehmet Aziz ÇAKMAK³

Arş. Gör. Dr. Cuma ÇAKMAK⁴

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Evde Sağlık Hizmetleri (ESH) ile artan sağlık yükünü azaltmayı ve kaliteli sağlık hizmeti sunmayı hedefleyen “sağlık sistemlerinin ana kaleleri niteliğindeki sağlık tesisleri”ni nispeten rahatlatmak, sağlık hizmet sunum alanlarını değerlendirmek ve bu alanlarda uygulanabilecek yöntemler hakkında kritik yapmaktır. Multidisipliner bir yaklaşım ile Diyarbakır’da Evde Sağlık Hizmeti sunan 14 kamu hastanesine kayıtlı ESH verileri incelenmiştir. Evde sağlık hizmeti alan hastaların %53,7 (n=5009)’si kadın ve %46,3 (n=4325)’ü erkektir. Hastaların ortalama 2 tanılı ve hizmet sürelerinin ortalama 581 gün olduğu tespit edilmiştir. Örneklem %44,03’ünün Ev Temelli Rehabilitasyon uygulamalarına aday olabileceği tespit edilmiştir. 822 günlük hizmet süresiyle Konjenital Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri (Q00-Q99) ve 813 günlük hizmet süresiyle Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99) tanılarında hastaların en uzun süreyle evde sağlık hizmetleri kapsamında takip edildiği tespit edilmiştir. Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon uygulamalarından fayda görebilecek, sağlık tesislerine başvuru oranını düşürebilecek, hastalık yükünü hafifletecek, erken evrede hastaların sosyal yaşamlarına dönmesini hızlandırabilecek ev temelli rehabilitasyona gerek duyulmaktadır. Bu doğrultuda, Evde Rehabilitasyon (ER) uygulayabilecek özelleşmiş ekiplerin oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evde Sağlık Hizmetleri, Evde Bakım Tanıları, Evde Tıbbi Rehabilitasyon, Sağlık Finansmanı.

JEL Sınıflandırma Kodları: I14, I15, I19, I39.

ABSTRACT

The study aims to relieve the health facilities that aim to reduce the increasing health burden and provide quality health services with Home Health Services (ESH), evaluate the service delivery areas and make critical about the methods that can be applied in these areas. ESH data registered in 14 public hospitals providing Home Health Services in Diyarbakır are examined. 53.7% (n=5009) of the patients are female, and 46.3% (n=4325) are male. It is determined that the patients are diagnosed with an average of 2 diagnoses, and the average length of service is 581 days and 44.03% of the sample can be candidates for Home Based Rehabilitation applications. It is determined that the patients diagnosed with Congenital Malformation, Deformation and Chromosomal Anomalies (Q00-Q99) with a service period of 822 days and Musculoskeletal and Connective Tissue Diseases with a service period of 813 days (M00-M99) are followed for the longest time within the scope of home health services. There is a need for home-based rehabilitation that can reduce the rate of admission to health facilities, alleviate the burden of disease, and accelerate the return of patients to their social lives at an early stage. In this direction, it is recommended to establish specialized teams that can implement Rehabilitation at Home (ER).

Keywords: Home Health Services, Home Care Diagnoses, Home Medical Rehabilitation, Health Financing.

JEL Classification Codes: I14, I15, I19, I39.

* Bu çalışma için Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Etik Kurulundan 97893136-38948411-900.05.01-E.176198 sayılı ve 18/11/2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Diyarbakır Gazi Yaşargil Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Birimi, askeriturken@hotmail.com

² Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mekurt1@hotmail.com

³ Nişantaşı Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, mehmetazizcakmak21@gmail.com

⁴ Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, cuma.cakmak@dicle.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Home Health Services (HHS) is a type of service designed to enable patients to access health services at home. These services are usually provided by a healthcare professional (for example, a nurse or physical therapist) and are performed at the patient's home. These services are designed to monitor and treat patients' health conditions. HHS was designed to support health systems rather than burden them. For example, if a patient receives health services at home, this patient does not face a situation that requires hospitalization. This reduces hospital stays and lowers hospital costs. In addition, HHS provides the time and care needed to properly monitor and treat patients' health conditions, resulting in a faster recovery process for patients. HHS also improves the quality of health care. For example, when a nurse visits a patient at home, the nurse can create a treatment plan that fits the patient's home environment. Also, when a physiotherapist visits a patient at home, the physiotherapist can create an exercise program suitable for the patient's home environment. This allows patients to be treated better and to recover faster. Another purpose of the study is to evaluate the health service delivery areas and to criticize the methods that can be applied in these areas, which will relatively relieve the health facilities, which are the main castles of the health systems, which aim to reduce the health burden and provide quality health care in order to meet the increasing health needs, especially in Home Health services (HHS). forms. Within the framework of a multidisciplinary approach, it is aimed to increase the health level of the patients evaluated within the scope of Home Health Services by rehabilitating them at home with the Rehabilitation team.

Design/methodology/approach:

Within the scope of the study, the necessary permissions were obtained and the data set was created by taking the data of the patients from 14 hospitals providing Home Health Care Services in Diyarbakır. The data set was subjected to necessary preprocessing and descriptive statistics were applied. The research was carried out according to the cross-sectional study method, and the analysis was carried out by examining the 10-year data on Home Health Services.

Findings:

According to the findings obtained; It was determined that 53.7% (n=5009) of the patients receiving home health services were women and 46.3% (n=4325) were men. It was determined that the patients had at least 2 diagnoses on average and the average length of service they received was 581 days. It has been determined that 44.03% of the sample can be candidates for Home Based Rehabilitation applications. It was determined that the patients diagnosed with Congenital Malformation, Deformation and Chromosomal Anomalies (Q00-Q99) with a service period of 822 days and Musculoskeletal and Connective Tissue Diseases with a service period of 813 days (M00-M99) were followed for the longest time within the scope of home health services.

Conclusion and Discussion:

It has been understood that home-based rehabilitation is needed that can benefit from Physical Medicine and Rehabilitation practices, reduce the rate of admission to health facilities, alleviate the burden of disease, and accelerate the return of patients to their social lives at an early stage. In this direction, it is recommended to create specialized teams that can implement Home Rehabilitation in parallel with the home health services implemented in our country. By making use of home-based rehabilitation, physical medicine and rehabilitation practices, it can alleviate the burden of disease and enable patients to return to their social lives more quickly. These services may offer special services such as creating a treatment plan appropriate for the patient's home environment and creating an appropriate exercise program in the patient's home environment. Home-based rehabilitation is designed to support health systems, rather than burden them, by reducing the rate of admission to health facilities. For example, if a patient receives rehabilitation services at home, this patient does not face a situation that requires hospitalization. This reduces hospital stays and lowers hospital costs. As a result, home-based rehabilitation can alleviate the burden of disease by utilizing physical medicine and rehabilitation practices, enable patients to return to their social lives faster, and support health systems instead of being a burden on health systems by reducing the rate of admission to health facilities. It provides a more suitable environment for the rehabilitation process of patients by providing special services such as creating a treatment plan suitable for the patient's home environment and creating an appropriate exercise program in the home environment of the patients. This provides a faster recovery process for patients and reduces the rate of admission to healthcare facilities.

1. GİRİŞ

Günümüz sağlık sistemi, dünya ekonomisi perspektifinden bakıldığında, büyük sektörlerden biri haline gelmiştir. Teknolojik ilerlemeler, küresel ekonomik göstergelerin iyileşmesi ve koruyucu sağlık hizmetlerindeki gelişmeler, beklenen yaşam sürelerinde artışa sebep olmuş, dolayısıyla yaşlı nüfus oranlarında da artışa yol açmıştır. Söz konusu durum iyi bir sağlık göstergesi olmakla beraber, sağlık sistemleri üzerinde önemli bir yük oluşturmuştur. Çünkü yaşlı insanlar, kronik hastalıklara, fiziksel engellere ve bilişsel sorunlara daha yatkındırlar. Bu nedenle, sağlık sistemleri, yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla kaynak ve çaba harcamak durumundadır (Faronbi vd., 2020).

Yaşlı nüfusun sağlık sorunları; kronik hastalıklar, fiziksel engeller ve bilişsel sorunlar şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, sağlık sistemleri, yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmalıdır. Sağlık sistemleri, yaşlı nüfusun sağlık sorunlarına odaklanarak, daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamak için çaba göstermelidir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre, 65 yaş ve üstü nüfus oranı, 2019 yılında %9 iken 2050 yılında %16'ya yükselmesi beklenmektedir (WHO, 2019). 21. yüzyılda, nüfusun medyan yaşı arttıkça, geriatik sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç da artacaktır. Bu nedenle, sağlık sistemleri, yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Geriatri ile ilgili akademik bölümler tarafınca gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, önceden bu değişimi hisseden ülkelerin yapısal düzenlemeler gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Amerika Birleşik Devletleri özelinde yapılan bir araştırmada; modern tıbbı alternatif bir strateji olarak, dâhiliye bölümlerinin, yaşlanmaya karşı çok departmanlı ve tüm kurumların ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde evrileceği öngörülmüştür (Riffin vd., 2019).

Söz konusu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, yüzyılın değişen dünyasında, yaşlı nüfusun artması, kronik ve multipl hastalıkların bir arada görülmesi fiziksel yetersizliğin gelişmesi ve bununla beraber hastanın bağımlılığında meydana gelecek olası artış (Vega-Ramírez vd., 2017) hastane şartlarında sunulan sağlık hizmetleri ihtiyacında değişimlerin meydana gelebileceğine, hastalara yaşadıkları ev ortamlarında hizmet sunulmasını ile ilgili yeni tür alternatif sağlık hizmetlerini ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu araştırmada, gelecekte ortaya çıkabilecek olası sağlık yükünün hafifletilmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülen evde sağlık hizmetleri incelenmiştir. Literatüre bakıldığında evde sağlık hizmetleri ile ilgili olarak tanımlayıcı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Fakat evde sağlık hizmetleri tanılarına göre multidisipliner yaklaşımlara rehber olabilecek, evde sağlık hizmetlerinin bölgesel tanı haritasını çıkaran, geniş örneklemli çalışmalar açısından literatürde boşlukların olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında; yaşlılıkla birlikte evde sağlık hizmetleri kapsamında teşhis konulan hastalıklar kapsamında eklem, kemik, kas, sinir hastalıklarının artış göstereceği düşünülmüştür. Bu durum evde sağlık hizmetlerine konu olan hastaların, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon (FTR) çerçevesinde rehabilite edilebilir hastalıkları ICD-10 (International Classification of Diseases) kodlarıyla irdelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal arka plan ve incelenen konseptlerin daha net bir şekilde değerlendirilebilmesi adına; literatür belirli bir akış düzeyinde incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında test edilmeye çalışılan en önemli hipotez olan "*Belirli bir bölgede evde sağlık hizmetleri alan hastaların profilleri ortaya konup multidisipliner çözümler önerilebilir mi?*" sorusuna aranan cevabın kavramsal düzeyde belirli bir standardı takip ederek aktarılması gerektiği anlaşılmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen evde sağlık hizmeti alan hastalara ait sosyodemografik ve tıbbi verilerin tam anlamıyla anlaşılabilmesi, belirli bir tarih arasında elde edilen verilerden yola çıkarak örneklem olarak seçilen bölgenin hastalık yükü, evde sağlık hizmeti almaya yatkınlığı, genel olarak takip edilen tıbbi tanımlar gibi öznitelikler özellikle irdelenmiştir.

Şekil 1. Diyarbakır Haritası

Kaynak: (Türkiye Rehberi, 2022).

Şekil 1’de fiziki haritası gösterilen Diyarbakır ilinde; 2011 yılından itibaren -kademeli bir şekilde- büyükşehir genelinde evde sağlık hizmetinin sunulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışmaya konu olan il düzeyinde görece uzun bir süre olarak addedilebilecek bir zaman aralığında elde edilen verilerin kullanılması, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Bir bölge üzerinde dağıtılmış bir şekilde sunulan sağlık hizmetinde merkez birimler teknik donanım ve görece personel kapasitesi açısından ilçelerdeki birimlerden daha etkin olabilmektedir. Bu sebeple ev temelli rehabilitasyon gibi uygulamalar söz konusu dezavantajı ortadan kaldırmaya aday multidisipliner yaklaşımlar olarak tayin edilebilir.

2.1. Evde Sağlık Hizmetleri

Evde Sağlık Hizmetleri, hastaların, teşhis veya tedavileri sonrası kronik-bakım hastalıklarının takibi, koruyucu sağlık ve tetkik hizmetlerinin ev ortamında istenen ya da beklenen sağlık bakımının verilmesidir (Gümüş ve Sarıbaş, 2017). DSÖ evde uzun süreli bakım hizmetlerin kapsamını birçok başlık altında sıralanmış (Dostálová vd., 2022) bu başlıklar arasında; kişinin anatomik, fizyolojik yetersizlik durumunda kişinin istek, yaşam taleplerine uygun fiziksel, sosyal ve ruhsal kapsamda eğitimsel potansiyeli, mesleki durumu, hobileri, sağlık kalitesini rehabilitatif yaklaşımla üst düzeye çıkartmaktır. Bu çerçevede başta Tıbbi Rehabilitasyon olmakla beraber her türlü rehabilitasyon hizmetlerinde erken veya ileri yaşlanma periyodunda gelişen kas-iskelet hastalıklar, nörolojik bozukluklar, kardiyopulmoner yetersizlikle bağımlılığa neden olan durumlarda saptamıştır (Kurt vd., 2019).

Birçok çalışma, evde sağlık hizmetlerinin hastaların yaşam kalitesini artırabileceğini göstermektedir. Örneğin, Avrupa Birliği (AB) tarafından yayınlanan bir rapora göre; evde sağlık hizmetleri, hastaların daha fazla bağımsızlık hissetmelerine, sosyal izolasyondan kaçınmalarına ve daha iyi psikolojik sağlık durumlarına sahip olmalarına yardımcı olabilmektedir (WHO, 2017). Ancak, evde sağlık hizmetlerinin sağlık sonuçları üzerindeki etkileri hala tartışılmaktadır. Bazı araştırmalar, evde sağlık hizmetlerinin hastaların sağlık sonuçlarını iyileştirdiğini gösterirken, diğerleri ise evde sağlık hizmetlerinin hastaların sağlık sonuçları üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını belirtmektedir.

Bir Gerekliklik Olarak Evde Sağlık Hizmetleri

Evde sağlık hizmetleri, özellikle yaşlı hastalar için önemlidir. Dünya genelinde yaşlanan nüfusun artmasıyla birlikte, evde sağlık hizmetlerine olan talep de artmaktadır. 2017 yılında yayınlanan bir rapora göre, yaşlı hastaların yaklaşık %90’ı evde sağlık hizmetleri almayı tercih etmektedir (Flaatten vd., 2017). Ulusal ölçekte bakıldığında, Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından 2011 yılında başlatılan düzenlemelerle kısmen de rehabilitasyon hizmeti verilmeye çalışılan evde sağlık hizmetleri birçok noktada sunulduğu görülmektedir (Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü, 2022). Aşağıda maddeler halinde sıralanan önemli çalışmalar bir gerekliklik olarak evde sağlık hizmetlerinin önemini ortaya koymaktadır;

- Evde sağlık hizmetleri, kronik hastalıkları olan hastalar için önemlidir. Kronik hastalıklar, uzun süreli bakım gerektirmekte ve bu nedenle hastanın evde bakımı öncelikli olarak tercih edilebilmektedir. 2014 yılında

yayınlanan bir araştırmaya göre; evde sağlık hizmetleri, kronik hastalığı olan hastaların sağlık sonuçlarını iyileştirebilmekte ve hastaneye yatış oranlarını azaltabilmektedir (Verhaegh vd., 2014).

- Son zamanlarda, COVID-19 pandemisi nedeniyle evde sağlık hizmetleri daha da önemli hale gelmiştir. Pandemi, hastanelerin yoğunluğunu artırdığı için, evde sağlık hizmetleri gibi alternatif sağlık hizmetleri, hastaların sağlık ihtiyaçlarını karşılamak adına önemli bir seçenek haline gelmiştir. Evde sağlık hizmetleri, sağlık hizmetlerinin maliyetini düşürmede de önemli bir sağlık hizmeti türüdür (Brian Cassel vd., 2016).
- WHO'nun 2015 yılındaki verilerine göre, dünya genelindeki hane halklarının %70'inden fazlası, bir sağlık hizmeti sunucusuna erişememekte veya evde bakım hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır (World, 2015). Bu durum, evde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bu hizmetlere erişimin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Evde sağlık hizmetleri, birçok farklı sağlık hizmeti sunabilen geniş bir hizmet yelpazesine sahiptir. Bu hizmetler arasında aşağıdakiler yer alabilmektedir (Coughlin vd., 2006):

1. **Hasta bakımı:** Evde sağlık hizmetleri ile hasta bakımını yapılabilmektedir. Bu hizmet, hasta temizliği, yemek hazırlığı, ilaç yönetimi ve hastanın günlük aktivitelerini desteklemeyi içermektedir.
2. **Tıbbi bakım:** Evde sağlık hizmetleri ile tıbbi bakım sunulmaktadır. Bu hizmetler arasında yara bakımı, ilaç yönetimi, kan basıncı takibi ve IV tedavileri yer alabilmektedir.
3. **Fizik tedavi:** Evde sağlık hizmetleri ile fizik tedavi hizmetleri sunulabilir. Bu hizmetler, evde egzersizler, hareket terapisi ve kas güçlendirme çalışmalarını içermektedir.
4. **Danışmanlık ve destek:** Evde sağlık hizmetleri ile danışmanlık ve destek hizmetleri de sunulabilir. Bu hizmetler, hasta ve ailesine destek sağlamak, hastalığın yönetimi hakkında tavsiyelerde bulunmak ve hastalığın ilerlemesini izlemek için düzenli ziyaretler içerebilmektedir.
5. **Psikolojik destek:** Evde sağlık hizmetleri ile psikolojik destek sunulabilmektedir. Bu hizmetler kapsamında; hasta ve ailelerinin hastalıkla başa çıkmalarına yardımcı olmak için psikolojik danışmanlık, terapi ve destek hizmetleri sunulmaktadır.
6. **Diğer hizmetler:** Evde sağlık hizmetleri ile tıbbi ekipmanların evde kullanımı, hastanın hastalığı ile ilgili ev yaşamının düzenlenmesi ve diğer özel hizmetler sunulmaktadır.

2.2. Evde Rehabilitasyon Hizmetleri (ERH-HBR)

Literatür incelendiğinde rehabilitasyon kavramı ile ilgili farklı tanımlamaların yapıldığı görülmüştür. DeLisa vd. (1993) göre rehabilitasyon; bireyin doğuştan itibaren, herhangi bir nedenle geçici ya da kalıcı olarak meydana gelen yetersizliğin her aşamasındaki fonksiyonel durumunun belirlenerek fiziksel, zihinsel ve sosyal durumunu bağımsız hale getirmek olarak tanımlanmaktadır. Hotta'ya göre rehabilitasyon; vücudun sağlam kısmına en iyi fonksiyonalliteyi kazandırmak, kayıp kısmı geri getirmek veya yerinde tutarak kişiye bağımsız yaşam sürdürme olanağı sunmak şeklinde tanımlanmaktadır (Hotta, 2015).

Deaver ise rehabilitasyonu 5 ana amaca ayırmıştır; (1) Yatak ve tekerlekli sandalyeden kurtarmak (2) Üst ekstermitelerine maksimum düzeyde güç kazandırmak (3) Basamak çıkmak dâhil, toplum düzeyinde bağımsız yürüme imkânı kazandırmak (4) İletişimi kazandırmak (5) ve en nihayetinde bağımsız normal yaşama hastayı döndürmektir (Deaver, 1919). Başlangıçta lokomotor sistem bozukluklar rehabilitasyon kapsamına alınmışsa da zamanla yatak yaraları, üriner, gastrointestinal sistem bozuklukları, kardiyopulmoner bozukluklar, psikolojik ve sosyal uyum bozuklukları da rehabilitasyon kapsamına alınmıştır.

Evde Rehabilitasyon Hizmetleri (HBR) ile hastaya daha çok söz hakkı verme, ortam aşinalığı, bakıcı desteği kolaylaşması, aileye düştüğü yeni ortama uyarlamak gibi, kişinin kendine yetecek seviyeleri kazandırmak ve uzun vadeli planlamada potansiyel yararlar sağladığı tespit edilmiştir (Vega-Ramírez vd., 2017; Brauner vd., 2018; Piotrowicz vd., 2010). Yapılan bir çalışmada kalp yetmezliği veya sol ventrikül ejeksiyon fraksiyonu %50 den az olan hastalar, kişiye yönelik HBR programı kapsamında haftada 3 gün, her seferinde 30 dk ve 3 ay süreyle aerobik egzersiz uygulanmış sonuçta hastaların aerobik kapasitesi artmış ve bunun yanında günlük yaşamda iyileşme, motivasyonda artış, hastaneye yatış oranında azalma ve bu süreçte evde rehabilitasyonda herhangi bir olumsuz durum bildirilmemiştir (Chen vd., 2018; Piotrowicz vd., 2010).

2.3. Sağlıkta Multidisipliner Yaklaşım

Multidisipliner yaklaşım, sağlık alanında birden fazla disiplinin bir araya gelerek hastaların sağlık sorunlarına müdahale ettiği bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, hastaların daha iyi bir sağlık hizmeti alması, daha hızlı iyileşmesi ve daha uzun bir yaşam beklentisi elde etmesi açısından oldukça önemlidir (Leonardi ve Fheodoroff, 2021). Sağlıkta multidisipliner yaklaşımın kullanılması, hastanın tedavi sürecinin daha iyi yönetilmesine yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım, bir hasta için en iyi tedavi seçeneğini belirlemek için hekim, hemşire, rehabilitasyon uzmanları, psikologlar ve diğer sağlık uzmanlarının bir araya gelerek iş birliği yapmasını gerektirmektedir (Patel vd., 2021). Bu yaklaşım, hastanın tedavi sürecinin her aşamasında en iyi bakımı almasını ve tedavinin daha etkili bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır.

Multidisipliner yaklaşım, tıbbi bir durumun tam bir resmini oluşturmak için hastanın tam tıbbi geçmişini, aile geçmişini ve yaşam tarzını dikkate alarak bir hastayı değerlendirmeyi de içermektedir. Bu, hastanın sadece mevcut tıbbi durumuna değil, aynı zamanda yaşam tarzına ve diğer faktörlere de odaklanarak tedavinin daha iyi bir şekilde planlanmasını sağlar. Multidisipliner yaklaşımın bir diğer önemli avantajı, hastanın tedavi sürecindeki maliyeti azaltmasıdır (Koukourikos vd., 2019). Farklı sağlık disiplinlerinden uzmanların bir araya gelmesi, gereksiz test ve müdahalelerin azaltılmasına yardımcı olmayı hedefleyen yaklaşım, hastanın hastanede kalma süresinin de kısalmasına yardımcı olmakta ve hastanın tedavi sürecindeki psikososyal ihtiyaçlarına odaklanılmaktadır. Böylelikle, hastanın psikolojik sağlığına da odaklanılarak hastanın tedavi sürecindeki kaygı ve stres seviyelerini azaltmaya yardımcı olmaktadır (Han vd., 2020).

Multidisipliner yaklaşımın dezavantajı, birçok disiplin arasında koordinasyonu sağlamak için zaman ve kaynak ihtiyacı olmasıdır. Bununla birlikte, doğru şekilde uygulandığında, bu yaklaşım hastanın tedavi sürecinde daha iyi sonuçlar elde etmesine yardımcı olur. Evde sağlık hizmetleri, bireylerin kendi evlerinde sağlık hizmetlerine erişebilmesini sağlamaktadır. Bu hizmetler, birçok farklı sağlık çalışanının bir araya gelerek çalışmasını gerektirir. Bu açıdan bakıldığında multidisipliner yaklaşım, evde sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulabilmesi için oldukça önemlidir. Multidisipliner yaklaşım, farklı sağlık meslekleri arasında iş birliği yaparak bireylere bütünsel bir yaklaşım sunar. Bu yaklaşım, evde sağlık hizmetlerinde de uygulanabilir. Bu hizmetlerin başarılı bir şekilde sunulabilmesi için, evde bakım hizmetleri sunan sağlık çalışanlarının bir araya gelerek hastanın ihtiyaçlarını karşılamak için koordineli bir şekilde çalışması gereklidir. Evde sağlık hizmetleri sunan sağlık çalışanlarının birbirleriyle uyumlu çalışmasını sağlayan bu yaklaşım, hasta bakımı sürecindeki farklı disiplinlerin bir arada çalışması ve hastanın ihtiyaçlarının karşılanması için en uygun tedavi planının belirlenmesine olanak tanır.

Evde sağlık hizmetleri açısından multidisipliner yaklaşımın bir diğer avantajı, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına yardımcı olmasıdır. Farklı disiplinler arasındaki iş birliği, tedavi sürecinde ortaya çıkan sorunların daha hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesine olanak sağlar. Bu da hastanın tedavi sürecinde daha hızlı iyileşmesine yardımcı olur.

Multidisipliner yaklaşımın evde sağlık hizmetlerinde uygulanması, hasta bakımında da birçok avantaj sağlar. Evde sağlık hizmetlerinde, hastanın evinde bakım sağlanır ve bu da hastanın rahat etmesini sağlar. Ayrıca, evde sağlık hizmetleri sunan sağlık çalışanlarının, hastanın evinde bakım sağlaması, hastanın aile üyelerinin de hastaya daha fazla zaman ayırmasını sağlayabilmektedir.

- Bir çalışmada, multidisipliner bir yaklaşımın, kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH) olan hastaların tedavisinde olumlu sonuçlar gösterdiği belirtilmektedir. Çalışmada, hastalara solunum fizyoterapistleri, diyetisyenler ve psikologlar tarafından destek verildi. Tedavi sonuçları incelendiğinde, hastaların nefes darlığı semptomlarında, yaşam kalitesinde ve genel sağlık durumlarında iyileşmeler görülmüştür (Stavarache vd., 2022).
- Bir diğer çalışmada ise, multidisipliner bir yaklaşımın, kanser hastalarının tedavisinde etkili olduğu gösterilmiştir (Jnr, 2011). Söz konusu çalışmada, hastalara onkologlar, hemşireler, diyetisyenler ve psikologlar tarafından destek verilmiştir. Tedavi sonuçlarına bakıldığında, hastaların tedaviye uyumu artmış ve yaşam kaliteleri yükselmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Evde Sağlık Hizmetleri özelinde takip ve tedavi edilen hastalara ait veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler ilgili yerlerden talep edilirken kimlik numarası, ad, soyad gibi özel bilgilere yer verilmemesi yönünde

talepte bulunulmuştur. Çalışmada kişisel veriler kullanılmamış, her hastaya özel bir numara verilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma dahilinde Helsinki Bildirgesi prensiplerine uygun hareket edilmiştir.

3.1. Etik Onay

Bu çalışma kapsamında; 18/11/2021 tarih E-90410089-799 Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı tarafından verilen izin ile Evde Sağlık Hizmetleri çerçevesinde değerlendirilen hastalara ait tüm veriler incelenmiştir. Çalışma hasta verilerinin demografik verileri dâhil tüm verilerinin kodlanmış halini anonim olarak içerdiğinden etik kurul gerektirmemektedir.

3.2. Veri Seti

Veriler, Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı bağlı olarak sağlık hizmeti sunan, 14 kamu hastanesinde faal durumda hizmet veren Evde Sağlık Hizmetleri Birimlerinden hizmet almış, ana ve ek tanıları ICD-10'a göre tanımlanmış, Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik" Madde 24'te belirtilen hususlar doğrultusunda iyileşmiş, adres değişikliği, ölüm gibi nedenlerle tedavisi sonlandırılmış bunlardan tanı almayla doğrudan bazıları da süreçle tıbbi tedavinin yanıtına göre değerlendirilerek FTR branşı kriterine göre rehabilitasyon programına ihtiyaç duyanlara ait demografik ve tıbbi kayıtlarından oluşmaktadır (Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Tarafından Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik, 2015).

FTR branşına göre tanımlanan hastalarda sunulan rehabilitasyon programında her kişinin fonksiyonel düzeyine göre özel reçeteler hazırlanır, uygulanacak rehabilitasyon programında hastanın günlük yaşam aktivitesi, kas-iskelet sistem performansı ve klinik pratikte hastalığın prognozunun düzeltilmesi hedeflenir. Tanıların bazıları hastalığın başlamasıyla fonksiyonel kayıpların meydana gelmesini önleme ve kısa sürede normal fonksiyonel durumu kazanabilme açısından hastanın hastanede kaldığı sürede rehabilite edilmesi için yeterli olabilmektedir. Revesibl grubu hastalara ilk aşamada ev programı verilip ihtiyaç durumunda rutin kontrollerle takip yapılabilmektedir. Fakat çalışmanın asıl amacı, uzun süreli bakım ihtiyacı gereken hastalara ve aynı doğrultuda hastanede kalması gerekmeyen hastaları, evde sağlık hizmeti veren ekip gibi apayrı FTR merkezli ve FTR ekibini organize eden ekipler tarafınca hastayı yerinde, hastanın hizmete katılım potansiyeline göre rehabilitasyon ekibi tarafından aktif rehabilite etmekten ve rehabilitasyonun gerekliliklerini yerinde uygulamaktır. Söz konusu hastalar, rehabilitasyon kapsamında, uzman doktor tarafından değerlendirilir, egzersiz reçetesi hazırlanır ve reçete edilen egzersiz programı rehabilitasyon eğitimi almış ekip tarafınca düzenli rehabilite edilerek takibi yaptırılır.

3.3. Tanısal Ayırım ve Rehabilitasyon Kriterleri

Hastalığa bağlı olarak günlük yaşam aktivitesi ve kas-iskelet sistem performansı etkilenir. Klinik pratikte hastalığın prognozu ve yapısına göre rehabilitasyon programı düzenlenmektedir. Bazı hastalıklarda tanı konulduğunda bazıların da ise süreçle tıbbi tedaviye verilen cevaba ve değerlendirmeye göre rehabilitasyon programı uygulanmaktadır. Bazı hastalık tanılarında olası fonksiyonel kayıpların meydana gelmesini önleme ve kısa sürede normal fonksiyonel durumu kazanabilme açısından hastanın hastanede kaldığı sürede rehabilite edilmesi yeterli olmaktadır.

Revesibl grubu hastalara ilk aşamada ev programı verilip ihtiyaç durumunda periyodik kontrollerle takip yapılabilmektedir. Bu gruptaki hasta bireylere tanı konulduğu anda aktif tıbbi rehabilitasyon programı düzenlenir, hastanın durumuna göre hastaneye yatırılarak veya ayaktan kabul edilerek hastane rehabilitasyon programı tamamlanır. Uzun süreli bakım ihtiyacı gereken hastalara aynı doğrultuda yaşam boyu rehabilitasyon gerekli olabileceğinden tıbbi risk bulunmama şartıyla hastalar yaşam ortamlarında rehabilite edilebilmektedir.

3.4. İstatistiksel Analiz

Tüm istatistiksel analizler SPSS 25.0 (IBM SPSS, Armonk, NY: IBM Corp.) kullanılarak yapıldı. Veri setindeki değişkenlere ait frekans (f), yüzdelik (%), standart sapma (SD) değerlerine bakılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon tablosunda 0,05'ten küçük p değeri anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

2011 yılından günümüze kadar evde sağlık hizmeti almış ve hizmeti sonlandırılmış (vefat, iyileşme, tedaviye uyumsuzluk vs. nedenlerle) 9334 hastaya ait veriler incelenmiştir. Tanımlayıcı istatistiklerle elde edilen bulgulara

göre; araştırma örnekleminin %53,7 (n=5009)'si kadın ve %46,3 (n=4325)'ünün erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Hizmet alan hastaların yaş ortalaması ve standart sapması 66,3 ±28,7'tür. Hastaların en az ortalama 2 tanıya sahip olduğu ve aldıkları hizmet sürelerinin ortalama 581 gün olduğu tespit edilmiştir. Verilere ait frekans, yüzdelik, minimum-maksimum değer, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Min-Max	Ort.	SD.
Yaş	1-121	66,36	28,711
Hastalık Sayısı	1-9	1,80	0,99
Hizmet Süresi	1-3932	581	569,9
Cinsiyet	f		(%)
Erkek	4325		46,3
Kadın	5009		53,7
Sonlandırma Nedeni	f		(%)
Ailenin Bakım Yapabilmesi	146		1,6
Diğer Evde Sağlık Birimlerine Devir	365		3,9
Ekip Reddi	7		0,1
Evde Sağlık Hizmetine Uygun Değil	593		6,4
Hasta/Ailesinin Sonlandırma Talebi	205		2,2
İkamet Değişikliği	1425		15,3
İyileşme	537		5,8
Tedaviye Uyumsuzluk	24		0,3
Tedaviye Yanıt Alamama	4		0,01
Tedaviyi Reddetme	16		0,2
Vefat	6012		64,4
Toplam	9334		100,0

Yaş grubu, hastalık sayısı ve hizmet süreleri arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Yöntemiyle incelenmiştir. Söz konusu değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Korelasyon istatistikleri Tablo 2'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	(1)	(2)	(3)
(1) Yaş Grubu	1	0,133**	-0,020*
(2) Hastalık Sayısı	0,133**	1	0,035**
(3) Hizmet Süresi	-0,020*	0,035**	1

*p: 0,01

Araştırmada hastaların ana ve ek tanıları incelenmiştir. Ek tanıları genellikle eşlik eden (komorbidit) hastalıklar olduğundan ana tanı sınıfı incelenerek ek tanıları sadece sayısal olarak değerlendirilmiştir. Tüm hastaların ana tanıları ICD-10 hastalık sınıflandırma yöntemine göre gruplandırılmıştır. Tanı sınıfları, frekansları ve yüzdelikleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ana Tanı İstatistikleri

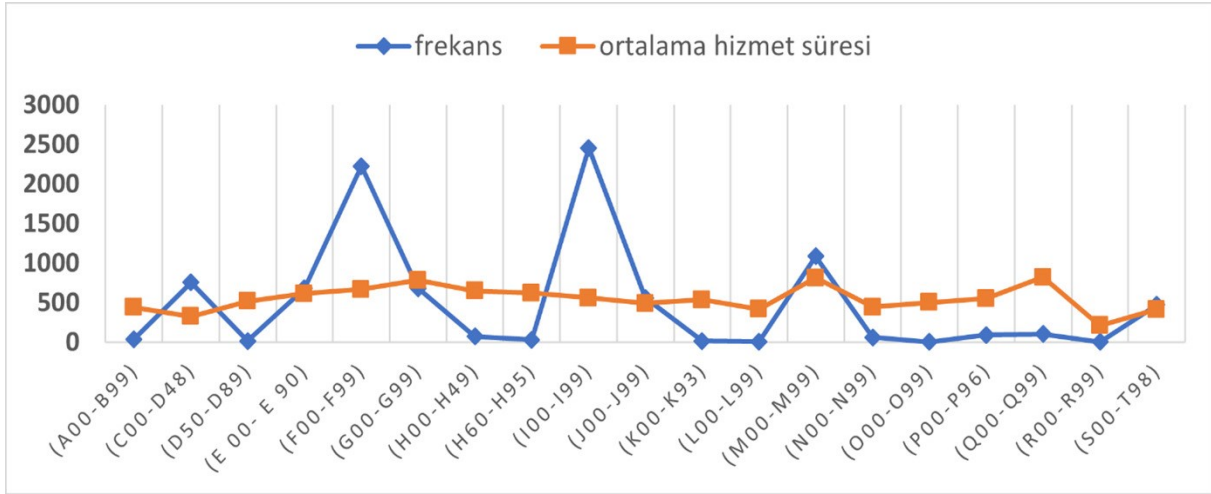
Hastalık Sınıfları	f	Yüzdelerik (%)	Ortalama Hizmet Süresi (Gün)
Enfeksiyon ve Paraziter Hastalıklar (A00-B99)	36	0,39	439
Neoplazmlar (C00-D48)	754	8,08	326
Kan ve Kan Yapıcı Organ Hastalıkları ve Bağışıklık Sistemini İçeren Hastalıklar (D50-D89)	16	0,17	518
Endokrin, Nutrisyonel ve Metabolik Hastalıklar (E 00- E 90)	677	7,25	614
Akıl ve Davranış Bozuklukları (F00-F99)	2224	23,8	668
Sinir Sistemi Hastalıkları (G00-G99)	682	7,31	783
Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları (H00-H49)	73	0,78	647
Kulak ve Mastoid Oluşum Hastalıkları (H60-H95)	28	0,3	619
Dolaşım Sistemi Hastalıkları (I00-I99)	2454	26,3	560
Solunum Sistemi Hastalıkları (J00-J99)	561	6,01	492
Sindirim Sistemi Hastalıkları (K00-K93)	13	0,14	535
Cilt ve Cilt altı Dokusu Hastalıkları (L00-L99)	5	0,05	419
Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99)	1084	11,6	813
Ürogenital Sistem Hastalıkları (N00-N99)	59	0,63	444
Gebelik, Doğum ve Lohusalık Dönemi Hastalıkları (O00-O99)	2	0,02	500
Perinatal Dönemden Kaynaklanan Hastalıklar (P00-P96)	90	0,96	550
Konjenital Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri (Q00-Q99)	101	1,08	822
Semptomlar ve Anormal Klinik ve laboratuvar Bulguları (R00-R99)	4	0,04	211
Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlere Bağlı Diğer Durumlar (S00-T98)	471	5,05	413
Toplam	9334	100	545

Örnekleme dâhil edilen hastaların %26,29'unun Dolaşım Sistemleri Hastalıkları (I00-I99), %23,83'ünün Akıl ve Davranış Bozuklukları (F00-F99), %11,61'inin ise Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99) tanı grubunda değerlendirildiği tespit edilmiştir.

%26,29'luk dilimde yer alan Dolaşım Sistemi Hastalıkları (I00-I99), %11,61'lik dilimde yer alan Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99), %5,05'lik dilimde yer alan Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlere Bağlı Diğer Durumlar (S00-T98) ve %1,08'lik dilimde yer alan Konjenital Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri (Q00-Q99) olmak üzere toplam örneklemin %44,03'ü Evde Temelli Rehabilitasyon uygulamalarına aday olabileceği tespit edilmiştir.

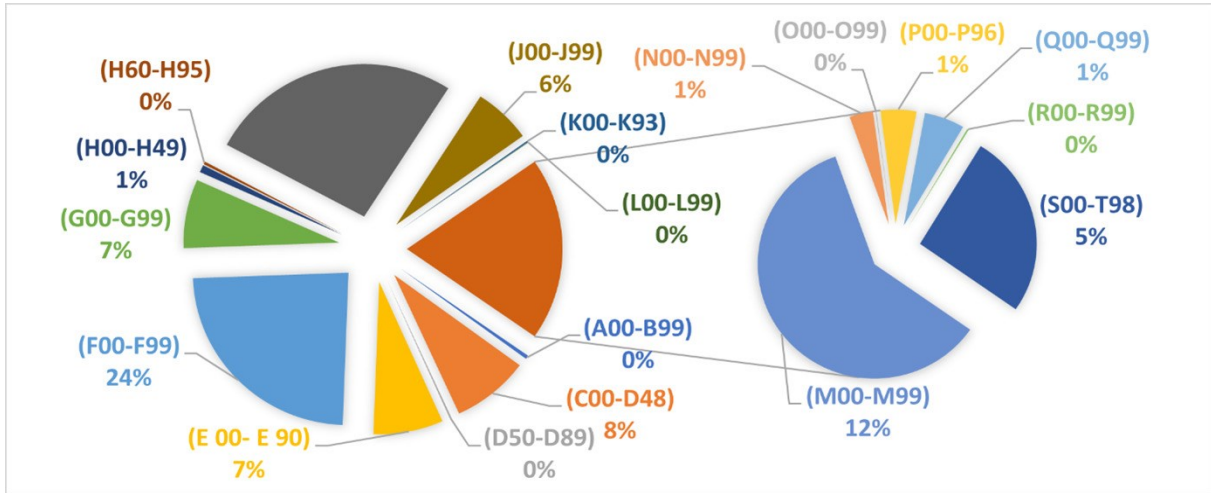
Tüm örneklem baz alındığından tanı fark etmeksizin hastaların ortalama 545 gün (yaklaşık 1 yıl 6 ay) gibi bir sürede evde sağlık hizmeti aldığı tespit edilmiştir. 822 günlük hizmet süresiyle Konjenital Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri (Q00-Q99) ve 813 günlük hizmet süresiyle Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99) tanılarında sahip hastaların en uzun süreyle evde sağlık hizmetleri kapsamında takip edildiği tespit edilmiştir. Şekil 2'de ICD-10 kod gruplarına göre frekans ve ortalama hizmet süreleri grafik halinde gösterilmiştir.

Şekil 2. ICD Kodlara Göre Tanıların Frekans ve Ortalama Hizmet Süresi Grafiği

Hastaların tanıları incelendiğinde Evde Sağlık Hizmetleri kapsamında hem uzun süreli bakıma ihtiyaç duyduğu düşünülen hem de reversible hastalıklar sınıfına giren tanılarına dâhil olan hastalara ev egzersizi uygulanmasıyla, bu araştırma çerçevesinde hedeflenen çıktılar destekler nitelikte istatistiklerin elde edilmiş olduğu görülmektedir. Şekil 3'te ICD-10 tanı gruplarına göre hasta sayıları pasta grafiğiyle gösterilmiştir.

Şekil 3. Evde Egzersiz Programı Uygulanabilecek Tanılar

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; araştırma örnekleminin %53,7'si kadın ve %46,3'ünün erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Hizmet alan hastaların yaş ortalaması ve standart sapması $66,3 \pm 28,7$ 'tür. Hastaların en az ortalama 2 tanıya sahip olduğu ve aldıkları hizmet sürelerinin ortalama 581 gün olduğu tespit edilmiştir. Hastaların %26,29'unun Dolaşım Sistemleri Hastalıkları (I00-I99), %23,83'ünün Akıl ve Davranış Bozuklukları (F00-F99), %11,61'inin ise Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99) tanı grubunda değerlendirildiği tespit edilmiştir.

2015 yılında evde ölen Malaga nüfusu üzerinde gerçekleştirilen kesitsel çalışmada; ortalama yaş 78,6, en sık görülen hastalıklar; kanser (%61,9), demans ve alzheimer (%19,9), kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH) (%6,2) ve kalp yetmezliği (%4,1) olarak tespit edilmiştir. Cinsiyete göre, erkekler kanser tanılarını ve kadınlar ise demans tanısını görece daha fazla almıştır (Gümüş ve Sarıbaş, 2016; Martínez vd., 2018). Literatür incelendiğinde evde sağlık hizmeti alan hastaların yaş ortalamaları ve cinsiyet özellikleri arasında bir paralellik olduğu

gözlemlenmiş fakat hastaların sahip oldukları tanılar açısından farklılıkların olduğu görülmüştür. Söz konusu farklılığın toplulukların farklı kültürel, toplumsal ve çevresel yapılarından ve hastalığa yatkın olma durumlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Her yıl 4 milyondan fazla yetişkinin yoğun bakım ünitesinde kaldıktan sonra hayatta tutunduğu ve birçoğunun yeni veya kötüleşen fiziksel sakatlık, zihinsel sağlık sorunları ve/veya yoğun bakım sonrası sendromu (PICS) olarak bilinen bilişsel bozukluklar yaşadığı tahmin edilmektedir. Kritik hastalıktan sonra fiziksel bozuklukların yaygınlığı ve büyüklüğü göz önüne alındığında, birçok kişi hastaneden taburcu olduktan sonra fizyoterapist hizmetlerinden yararlanabilmektedir (Smith vd., 2020). Literatür bilgisine paralel olarak çalışmada; %26,29'luk dilimde yer alan Dolaşım Sistemi Hastalıkları (I00-I99), %11,61'lik dilimde yer alan Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları (M00-M99), %5,05'lik dilimde yer alan Yaralanma, Zehirlenme ve Dış Nedenlere Bağlı Diğer Durumlar (S00-T98) ve %1,08'lik dilimde yer alan Konjenital Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri (Q00-Q99) olmak üzere toplam örneklemin %44,03'ü Evde Temelli Rehabilitasyon uygulamalarına aday olabileceği tespit edilmiştir.

Çalışmada, kadınlarda “yerleşmiş dönem” olarak değerlendirilen 3 yıl ve daha fazla takip edilen dönemin erkeklere göre daha fazla olduğu, uzun ömürlü hastaların diğer hasta gruplarına göre daha fazla frekansta yerleşmiş dönem içerisinde olduğu, 1 ile 3 hastalık tanısıyla değerlendirilen hastaların diğer gruplara göre daha yüksek frekansla plato dönemi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Plato dönemindeki hastalar (%50,7) ve Yerleşmiş dönemdeki hastaların (%14,7) fazla olması ve bu hastaların uzun süreli bakım ihtiyacı göz önüne alındığında ev temelli rehabilitasyona ciddi anlamda ihtiyaç duyacağı ve ev temelli rehabilitasyonun önemi ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ev temelli rehabilitasyonun etkinliği değerlendirildiğinde bu çalışmayı destekleyen nitelikte aşağıda detaylı olarak belirtilen çalışmalara ulaşılmıştır;

- Wu ve diğerleri (2018) tarafından yapılan, 87 hastayı içeren dokuz randomize kontrol araştırmasını içeren bir meta-analiz çalışmasında; evde yapılan rehabilitasyonun hareketliliği önemli ölçüde iyileştirdiği bulunmuştur. Meta-analizin sonuçları, ev tabanlı rehabilitasyonun kalça kırığı sonrası fiziksel işlevsellik üzerinde önemli olumlu etkilerinin olduğunu göstermiştir. Bu nedenle kalça kırığı için evde rehabilitasyon önerilmiştir.
- Lopez-Liria ve diğerleri (2015) tarafından yapılan bir çalışmada; evde veya hastane ortamında sunulan rehabilitasyon tedavilerinin eşit derecede etkili olduğu gösterilmiştir.
- Chen ve diğerleri (2018) tarafından yapılan bir çalışmada; ev tabanlı kardiyak rehabilitasyon, fonksiyonel kapasite ve yaşam kalitesi açısından en iyi sonuçlar sağladığı ve 90 gün içinde yeniden hastaneye yatış oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın odak noktasında yer alan sağlık tesisi dışında, kişilerin yaşam ortamlarından tanı gruplarına göre rehabilite edilmesiyle elde edilecek olumlu çıktılar ve evde rehabilitasyon uygulamalarına duyulan ihtiyaç, araştırmacıları konuyu farklı açılardan ele almaya yönlendirmiştir.

- Sheehy ve diğerleri (2019) tarafından yapılan çalışmada; Deney grubundaki katılımcılara, ayakta denge, adım atma, uzanma, güçlendirme ve hafif aerobik kondisyon için rehabilitasyon egzersizleri yapmak için ev tabanlı Sanal Gerçeklik ile Terapi (VRT) kullanılabileceği gösterilmiştir.
- Lonsdale ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada; Fizyoterapistler için iletişim becerileri eğitiminin hasta uyumu üzerinde kısa vadeli olumlu etkileri olduğu, bu eğitim, davranış değişikliği için motivasyonel bir temel sağlayabilir ve uyumu teşvik etmek için karmaşık müdahalelerde yararlı bir bileşen olabileceği gösterilmiştir.

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen evde sağlık hizmeti ile bütünleşmiş bir evde rehabilitasyon sistematığının gelecek projeksiyonda daha fazla önemseneceği literatür ile sabittir. Konu ile ilgili olarak literatürün genişlediği, farklı bakış açılarıyla ele alınmaya başlandığı ve araştırmacılarla daha fazla irdeleneceği tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Diyarbakır ili özelinde evde sağlık hizmeti alan bireylerin demografik özellikleri ve tanı gruplarının istatistiksel olarak ortaya konması çalışmanın özgün yanını ve değerinin ortaya koymaktadır. Evde Sağlık Hizmetlerinin bu hastalık yükü ve talebiyle baş edilebilmesi için multidisipliner yaklaşımlara ihtiyacı vardır. Genel olarak immobil ve yarı bağımlı hastaların uzun süreli bakımını üstlenen evde sağlık hizmetleri ile ilgili olarak 11 yıllık

veriler incelenmiş ve FTR uygulamalarından fayda görebilecek, sağlık tesislerine başvuru oranını düşürebilecek, hastalık yükünü hafifletecek, erken evrede hastaların sosyal yaşamlarına dönebilmesini hızlandırabilecek ev temelli rehabilitasyona gerek duyulduğu tahmin edilmiştir. Mevcut evde sağlık hizmeti sunan ekiplere yardımcı olabilecek özelleşmiş bir rehabilitasyon ekibinin oluşturulmasıyla hedeflenen olumlu çıktılara ulaşılacağı öngörülmektedir.

Uzun rehabilitasyon süreci kamudaki ve özel sektördeki sağlık kuruluşları ile, hasta ve yakınlarına ekonomik yük oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığının evde sağlık hizmetleri yönetmeliği ile evde rehabilitasyon hizmetleri verilmesine olanak tanınmıştır. Evde rehabilitasyon hizmetleri ile yaşlı veya yatağa bağımlı, ihtiyacı olan bireylerin muayene, tetkik, tahlil, tedavi, tıbbi bakım ve rehabilitasyonlarının evinde ve aile ortamında sağlanması, bu kişilere ve aile bireylerine sosyal ve psikolojik destek hizmetlerinin bir bütün olarak birlikte verilmesi, ekonomik yükün azaltılması, bireyin çevreye katılımını artırmak amaçlanmaktadır.

Özel hastaneler, özel evde sağlık merkezleri ve kamu hastanelerinin evde sağlık birimleri evde rehabilitasyon hizmeti sunumunda yer almaktadır. Özel sektör sağlık kuruluşları bünyelerinde ilgili mevzuata göre evde bakım merkezleri birimleri oluşturmaktadır. Bu birimlerde mutlaka bireyin ilk aşamada değerlendirilmesinde ve programının oluşturulmasında FTR hekimi, programının uygulanmasında fizyoterapist, bireyin sağlık bakımını sağlayacak bir hemşire bulunmalıdır. Özel sağlık kuruluşlarında evde bakım hizmetlerinin oluşturulması kamu sağlık kuruluşlarının yükünü hafifletmesi, daha çok bireye daha hızlı ulaşımının sağlanmasında önemli katkılar sağlayacak olup, bu konuda özel sağlık kuruluşlarının daha çok teşvik edilip desteklenmesi, özel sağlık sigortalarının evde rehabilitasyon hizmetlerini ödeme kapsamına daha fazla alması için gerekli adımlar atılması gerekmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Brauner, D., Werner, R. M., Shippee, T. P., Cursio, J., Sharma, H. ve Konetzka, R. T. (2018). Does nursing home compare reflect patient safety in nursing homes? *Health Affairs*, 37(11), 1770-1778.
- Brian Cassel, J., Kerr, K. M., McClish, D. K., Skoro, N., Johnson, S., Wanke, C. ve Hoefler, D. (2016). Effect of a home-based palliative care program on healthcare use and costs. *Journal of the American Geriatrics Society*, 64(11), 2288-2295.
- Chen, Y. W., Wang, C. Y., Lai, Y. H., Liao, Y. C., Wen, Y. K., Chang, S. T., ... ve Wu, T. J. (2018). Home-based cardiac rehabilitation improves quality of life, aerobic capacity, and readmission rates in patients with chronic heart failure. *Medicine*, 97(4).
- Coughlin, J. F., Pope, J. E. ve Leedle Jr, B. R. (2006). Old age, new technology, and future innovations in disease management and home health care. *Home Health Care Management ve Practice*, 18(3), 196-207.
- Deaver, G. G. (1919). Physical training of the wounded in Egypt. *Physical Training*, 16(4), 723-730.
- DeLisa, J. A., Martin, G. A. ve Currie, D. M. (1993). Rehabilitation medicine: past, present, and future. In: DeLisa JA and Gans B, editors. *Rehabilitation medicine: Principles and practice*. Philadelphia: JB Lippincott Co.
- Dostálová, V., Bártová, A., Bláhová, H. ve Holmerová, I. (2022). The experiences and needs of frail older people receiving home health care: A qualitative study. *International Journal of Older People Nursing*, 17(1), e12418.

- Faronbi, J., Ajadi, A. ve Gobbens, R. (2020). Associations of chronic illnesses and socio-demographic factors with health-related quality of life of older adults in Nigeria: A cross-sectional study. *Ghana Medical Journal*, 54(3), 164-172.
- Flaatten, H., De Lange, D. W., Morandi, A., Andersen, F. H., Artigas, A., Bertolini, G., ... ve VIP1 Study Group. (2017). The impact of frailty on ICU and 30-day mortality and the level of care in very elderly patients (≥ 80 years). *Intensive Care Medicine*, 43, 1820-1828.
- Gümüş, R. ve Sarıbaş, S. (2016). Utilization of home health care services provided by government among elderly individuals between 2010 and 2015 in Diyarbakır, Turkey. *Turkish Journal of Geriatrics/Türk Geriatri Dergisi*, 19(3).
- Gümüş, R. ve Sarıbaş, S. (2017). Diyarbakır ili ve ilçelerinde 2015 yılında sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin sunduğu evde bakım hizmetlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 17-27.
- Han, R. H., Schmidt, M. N., Waits, W. M., Bell, A. K. ve Miller, T. L. (2020). Planning for mental health needs during COVID-19. *Current Psychiatry Reports*, 22, 1-10.
- Hotta, A. (2015). Home rehabilitation. *Japan Medical Association*, 1(58), 40-43.
- Jnr, G. A. (2011). The effect of multidisciplinary team care on cancer management. *Pan African Medical Journal*, 9(1).
- Koukourikos, K., Georgopoulou, A., Kourkouta, L. ve Tsaloglidou, A. (2019). Benefits of animal assisted therapy in mental health. *International Journal of Caring Sciences*, 12(3), 1898-1905.
- Kurt, M. E., Çemberlitaş, İ. ve Şen, M. A. (2019). Evde sağlık hizmetleri birimi tarafından sunulan hizmetlerin sosyal devlet olma ilkesi açısından incelenmesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 306-318.
- Leonardi, M. ve Fheodoroff, K. (2021). Goal setting with ICF (International Classification of Functioning, Disability and Health) and multidisciplinary team approach in stroke rehabilitation. *Clinical Pathways in Stroke Rehabilitation: Evidence-based Clinical Practice Recommendations*, 35-56.
- Lonsdale, C., Hall, A. M., Murray, A., Williams, G. C., McDonough, S. M., Ntoumanis, N., ... ve Hurley, D. A. (2017). Communication skills training for practitioners to increase patient adherence to home-based rehabilitation for chronic low back pain: results of a cluster randomized controlled trial. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 98(9), 1732-1743.
- López-Liria, R., Padilla-Góngora, D., Catalan-Matamoros, D., Rocamora-Pérez, P., Pérez-de la Cruz, S. ve Fernández-Sánchez, M. (2015). Home-based versus hospital-based rehabilitation program after total knee replacement. *BioMed Research International*, 2015.
- Martínez Ríos, I., López Alonso, S. R., Martín Caravante, S., Morales Infante, L., Soriano Ruiz, S. I. ve Martínez García, A. I. (2018). Prevalencia y tipología de pacientes susceptibles de cuidados paliativos fallecidos en el domicilio. In *Anales del Sistema Sanitario de Navarra* 41 (3), 321-328.
- Martínez, F. M., Farré, G. F., ve Andreu, E. L. (Eds.). (2014). *Rehabilitación domiciliaria: Principios, indicaciones y programas terapéuticos*. Elsevier España.
- Patel, A. A., Woodrell, C., Ufere, N. N., Hansen, L., Tandon, P., Verma, M., ... ve Palliative Care Education, Advocacy, and Research in Liver Disease (PEARL) Workgroup and the AASLD Public Health/Healthcare Delivery Special Interest Group (SIG). (2021). Developing priorities for palliative care research in advanced liver disease: a multidisciplinary approach. *Hepatology Communications*, 5(9), 1469-1480.

- Piotrowicz, E., Baranowski, R., Bilinska, M., Stepnowska, M., Piotrowska, M., Wójcik, A., ... ve Piotrowicz, R. (2010). A new model of home-based telemonitored cardiac rehabilitation in patients with heart failure: effectiveness, quality of life, and adherence. *European journal of heart failure*, 12(2), 164-171.
- Riffin, C., Van Ness, P. H., Wolff, J. L. ve Fried, T. (2019). Multifactorial examination of caregiver burden in a national sample of family and unpaid caregivers. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(2), 277-283.
- Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü. (2022). *Evde sağlık hizmeti erişim*. <https://khgmozellikli.saglik.gov.tr/svg/evde.php> adresinden 11 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı. (2015). *Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşları tarafından evde sağlık hizmetlerinin sunulmasına dair yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150227-14.htm> adresinden 25 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sheehy, L., Taillon-Hobson, A., Sveistrup, H., Bilodeau, M., Yang, C., Welch, V., ... ve Finestone, H. (2019). Home-based virtual reality training after discharge from hospital-based stroke rehabilitation: A parallel randomized feasibility trial. *Trials*, 20(1), 1-9.
- Smith, J. M., Lee, A. C., Zeleznik, H., Coffey Scott, J. P., Fatima, A., Needham, D. M. ve Ohtake, P. J. (2020). Home and community-based physical therapist management of adults with post-intensive care syndrome. *Physical Therapy*, 100(7), 1062-1073.
- Stavarache, I. E., Buculei, I., Cernomaz, A., Vicol, C., Dabija, R. A. C. ve Trofor, A. C. (2022). Role of pulmonary rehabilitation in chronic obstructive pulmonary disease - a historical perspective. *Medicine and Pharmacy Reports*, 95(4), 475-485.
- Türkiye Rehberi. (2022). *Dişarbakır Haritası*. <https://www.turkiye-rehberi.net/diyarbakir-haritasi.asp> adresinden 4 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Vega-Ramírez, F. A., López-Liria, R., Granados-Gómez, G., Aguilar-Parra, J. M. ve Padilla-Góngora, D. (2017). Analysis of home-based rehabilitation in patients with motor impairment in primary care: A prospective observational study. *BMC Geriatrics*, 17(1), 1-8.
- Verhaegh, K. J., MacNeil-Vroomen, J. L., Eslami, S., Geerlings, S. E., de Rooij, S. E. ve Buurman, B. M. (2014). Transitional care interventions prevent hospital readmissions for adults with chronic illnesses. *Health affairs*, 33(9), 1531-1539.
- WHO. (2017). *Europe Home Care in Europe Report*. https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/96467/E91884.pdf adresinden 12 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- WHO. (2019). *World population ageing*. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf> adresinden 12 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- World Health Organization. Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2015). *The growing need for home health care for the elderly: home health care for the elderly as an integral part of primary health care services*. World Health Organization. Regional Office for the Eastern Mediterranean.
- Wu, D., Zhu, X. ve Zhang, S. (2018). Effect of home-based rehabilitation for hip fracture: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Journal of rehabilitation medicine*, 50(6), 481-486.

BİREYLERİN DİJİTAL AYAKİZİ FARKINDALIK VE YÖNETİM DÜZEYLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

A STUDY ON DIGITAL FOOTPRINT AWARENESS AND MANAGEMENT LEVELS OF INDIVIDUALS

Öğr. Gör. İrem KOÇYIĞIT¹

Doç. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, pek çok dijital cihaz ve teknolojiyle sarmalanmış günümüzde dijital ayakizinin önemine vurgu yapmak, bireylerin dijital ayakizi yönetimi ve farkındalık düzeylerini incelemektir. Buna yönelik olarak literatürdeki veri toplama araçları incelenerek çalışmanın amacına uygun olarak bir anket formu tasarlanmıştır. Tasarlanan anket formunda bireylerin dijital ayakizi yönetimi ve dijital ayakizi farkındalık düzeylerini incelemeyi hedefleyen ifadelerin yanı sıra çalışmaya derinlik kazandırabilmesi adına dijital ortamları kullanım durumları ve kişisel bilgilerini paylaşma düzeylerine de yer verilmiştir. Veri toplama sürecinde, sosyo-demografik özellikler ile birlikte beş bölüm ve 47 ifadenin yer aldığı anket formu kullanılmıştır. 500 katılımcının yer aldığı araştırma sonucuna göre bireylerin dijital ayakizi farkındalığının ve yönetim düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Dijital ayakizi farkındalığı ve dijital ayakizi yönetim düzeyleri sosyo-demografik özelliklere göre değişiklik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ayakizi, Dijital Ayakizi Farkındalığı, Dijital Ayakizi Yönetimi.

JEL Sınıflandırma Kodları: Z0, Z10, Y80.

ABSTRACT

The aim of the study is to emphasize the importance of the digital footprint in our day surrounded by many digital devices and technologies, and to examine the digital footprint management and awareness levels of individuals. For this purpose, a questionnaire form is designed in accordance with the purpose of the study by examining the data collection tools in the literature. In the designed questionnaire, besides the statements aiming to examine the digital footprint management and digital footprint awareness levels of individuals, the use of digital media and the level of sharing personal information are also included in order to gain depth to the study. In the data collection process, a questionnaire consisting of five sections and 47 statements along with socio-demographic characteristics is used. According to the results of the research, which included 500 participants, it is seen that individuals' digital footprint awareness and management levels are high. Both digital footprint awareness and digital footprint management levels vary according to socio-demographic characteristics.

Keywords: Digital Footprint, Digital Footprint Awareness, Digital Footprint Management.

JEL Classification Codes: Z0, Z10, Y80.

* Bu çalışma Ahmet Sait ÖZKUL danışmanlığında İrem KOÇYIĞIT tarafından hazırlanan ve 04.08.2022 tarihinde savunulan "Bireylerin Dijital Ayakizi Farkındalık ve Yönetim Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulundan 121/32 sayılı ve 24.05.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Girişimcilik ve Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi, ikocyigit@aku.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, saitozkul@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

It is an undeniable fact that there is a digital world in the period we live in and that it shapes and transforms the individual's life in certain ways, for better or for worse. Almost every action performed in daily life is transferred to digital environments. With the increase in digital environments and platforms day by day, everything has become "smart" with the rapid introduction of new technologies into the lives of individuals. Smartphones, tablets, smart watches, smart TVs, smart homes, smart home appliances, etc. many examples can come to mind. However, the existence of such digitality and smart objects in individual life also causes more traces to be left in these environments. At this point, the concept of digital footprint appears in the literature. At this point, the concept of digital footprint appears in the literature. Digital footprint briefly refers to the scraps of data that individuals leave in digital environments (Fish, 2009; Haimson, 2016; Blue et al., 2018). Digital footprints increase the awareness of the individual in virtual environments. All kinds of data scraps left in digital environments can be used for various purposes (Timisi, 2016). Personal data that increases awareness and can be used in different places for many purposes can lead to negative situations, especially ethical problems. In this study, it is aimed to examine the digital footprint awareness and management levels of individuals surrounded by digital media and smart devices.

Design/methodology/approach:

In this study, a quantitative method was adopted and a questionnaire technique was used. The study includes adult individuals between the ages of 18-55 who use digital media. The study includes adult individuals between the ages of 18-55 who use digital media. A questionnaire form was designed in accordance with the purpose of the study. In the process of designing the questionnaire, using the relevant literature (Fish, 2009; Camacho et al., 2012; Vervier et al., 2017; Sürmelioğlu & Seferoğlu, 2019; Acele, 2020; Yılmaz-Soylu et al., 2021), initially an item consisting of 66 item pool was created and an expert suggestion form was prepared. As a result of the evaluation, necessary corrections were made and a pilot study was conducted. As a result of the data obtained from the pilot study in which 118 participants took part, validity and reliability analyzes of the statements were made and the data collection process was started. In the designed questionnaire, there are 5 questions in the first part and 7 items in the second part. There are 19 items on digital footprint management and 10 items on digital footprint awareness. There are also 6 questions regarding socio-demographic characteristics. The questionnaire form consists of 47 questions/statements in total. At the end of the data collection process, 500 participants were reached. The obtained data were analyzed in SPSS 26.0 and AMOS 24.0 programs.

Findings:

In line with the data obtained from 500 participants between the ages of 18-55, it was seen that digital footprint management (3,68) and digital footprint awareness (3,76) were at a high level. However, digital footprint concept awareness/awareness is lower compared to the other factor. Accordingly, the participants know that they can create digital traces as a result of their actions in digital environments, but they are less aware that this can be expressed with a concept called "digital footprint". In general, the result regarding awareness is at a high level, as in other studies (Özbek vd., 2016; Taş & Bülbül, 2021; Sürmelioğlu & Seferoğlu, 2019).

Conclusion and Discussion:

The more traces left in digital environments, the more the awareness of the individual can increase (Madden et al., 2007). Since we cannot completely prevent leaving a mark in digital environments and accordingly being known, it is necessary to make an effort to leave more positive traces. However, control becomes very difficult in areas that many people have access to on a global scale in social media and many other platforms. In addition to the ease of access to many resources in this complex network, of course, the dangers are also increasing. Control and management of digital footprints can become difficult. Therefore, with the digitalized world, the need for resources that can offer a perspective on the subject is increasing today. Digital literacy, which is a requirement of the current age, is an important skill to be possessed at this point. Gaining this skill to young generations from the very beginning of their education life can also help raise awareness about the digital world. Of course, adults who can provide young generations with important skills about the digital world should also be equipped with appropriate education programs.

1. GİRİŞ

Dijital ayakizi (digital footprint), kullanıcıların web etkinlikleri sonrasında ardında bıraktığı bilgiler, izler, bir diğer deyişle veri kırıntıları olarak belirtilmektedir (Fish, 2009; Haimson, 2016; Blue vd., 2018). Günümüz koşullarında değerlendirildiğinde yaşamın pek çok alanında dijital oluşumlar hâkim olmaya başlamıştır. Güvenlik amacıyla neredeyse her yerde kameraların bulunması, parmak okuma ya da yüz tanıma gibi güvenlik sistemlerinin kullanım alanlarının artması gibi gündelik yaşamı saran olgular dijital oluşumlara örnek gösterilebilir. Benzer şekilde çeşitli “akıllı” eşyaların da kullanımının arttığını söylemek ve bu eşyaları dijital oluşum örnekleri arasında düşünmek mümkün olabilir. Bu noktada dijital teknolojilerin, araçların kullanım alanlarının genişlemesi ve bireyler tarafından aktif bir şekilde kullanımının artması bağlamında dijital ayakizi kavramının önemli hale geldiği belirtilebilir.

İletişim araçlarında (donanım, cihazlar, aygıtlar) ve buna paralel olarak iletişim teknolojilerinde (sanal gerçeklik, yazılım bulut bilişim vb.) yaşanan gelişmeler insan yaşamını “daha bilinir” bir seviyeye getirmiştir. David Lyon (2006)’un *Gözetlenen Toplum* kitabında bahsettiği gibi iletişim araçlarının çeşitlenmesi gözetim olgusunun artmasına dolayısıyla kullanıcıların bilinirliğinin de artmasına sebep olmuştur. Benzer şekilde Josep Turow (2015) *İzleniyoruz* adlı kitabında günümüzde bırakılan dijital izler ve buna bağlı olarak artan dijital gözetim durumuna reklam endüstrisi üzerinden vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla dijital ayakizini sadece çevrimiçi ortamlarla, web ortamlarıyla sınırlamak günümüz şartlarında yeterli olmayabilir. Dijital cihazlar ya da araçlar üzerinden çevrimiçi veya çevrimdışı gerçekleştirilen her türlü eylem sonucunda bırakılan izler *dijital ayakizi* olarak adlandırılabilir.

Dijital ayakizleri bireylerin dijital platformlardaki faaliyetleri sonucunda oluşmakta ve çevrimiçi itibar ile ilişkilendirilmektedir. Dijital izler, bireyin çevrimiçi itibarını şekillendirmektedir (Atalay, 2019, s. 6). Dolayısıyla dijital ayakizleriyle oluşan çevrimiçi itibar, bireylerin yaşamını olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok şekilde etkileyebilmektedir. Dijital ayakizleri ile kişilik tahminleri yapılabilmekte (Lambiotte ve Kosinski, 2014; Kosinski, 2013) ve kariyer yaşantısı şekillenebilmektedir (Kelly vd., 2013; Pritchard, 2013). Aynı zamanda dijital izler, reklam (Turow, 2015) ve turizm (Girardin vd., 2013; Mou, 2022; Cao vd., 2022) sektörlerinde de bireylerin tercihlerini, tüketimlerini belirleyebilmek adına kullanılmaktadır. Bu ifadelerden, dijital ayakizlerinin pek çok farklı amaçla kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bireylerin dijital ortamlardaki varlığını iyi ve etkin yönetebilmesi, aynı zamanda dijital ayakizlerine dair farkındalığa sahip olmalarının önemli olduğu söylenebilir. Bu noktada dijital ayakizinin, günümüz dijital toplumunda önemli bir konu olarak görüldüğü söylenebilir.

Bu çalışmada dijital ayakizinin tanımı, türleri, birey yaşantısına yansımaları ve nasıl yönetilmesi gerektiği ele alınmıştır. Buna yönelik olarak bireylerin dijital ayakizi yönetimi ve dijital ayakizi farkındalık düzeylerini incelemek hedeflenmiştir. Çalışmanın yöntem kısmında nicel bir yaklaşım benimsenmiş ve araştırmanın amacına uygun olarak ilgili alanyazın incelenerek anket formu tasarlanmıştır. 18-55 yaş aralığındaki 500 katılımcının yer aldığı araştırma sonucunda dijital ayakizi yönetim düzeyi (3,68) ve dijital ayakizi farkındalık düzeyinin (3,76) yüksek olduğu görülmüştür. Dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde dijital ayakizi kavramının tanımı, türleri ve birey yaşantısına yansımalarının yanında bireylerin dijital ayakizleri yönetimlerine yer verilmiştir.

2.1. Dijital Ayakizi Kavramı

Dijital ayakizi kavramını tanımlayan ilk araştırmacılar arasında Bailey ve Caidi (2005) ve Witte (2006) yer almaktadır (Schrenk, 2022, s. 45). Sözlük anlamına bakıldığında *dijital dosya* olarak nitelendirilmekte ve internet ortamında bırakılan veri kırıntılarını ifade etmektedir (Techtarget, 2020). Dijital ayakizi Nicholas Negroponte tarafından “*Slug Trial* (Salyangoz İzi)”, John Battelle tarafından “*Clickstream Exhaust* (Tıklama Akışı Egzozu)” (Fish, 2009, s. 16), Kligiené (2012, s. 68) tarafından ise *dijital gölge* olarak tanımlanmaktadır. Literatürde sayısal ayakizi olarak da (Kuh, 2018; Acele, 2020) yer alan dijital ayakizi kavramı, “bireylerin çevrimiçi yaşamlarını belgeleyen ve etkinliklerini kaydeden” (Blue vd., 2018, s. 1) bir kavram olarak tanımlanmaktadır.

Dijital ayakizleri sosyal medyaya yüklenen fotoğraflar, yayınlanan içerikler, arama geçmişi, web sitesi ziyaretleri gibi pek çok farklı alanda toplanan verileri içermektedir (Önder vd., 2016, s. 567). Benzer şekilde Erkul (2021, s. 192), bireylerin dijital ortamlarda e-posta gönderdiğinde, alışveriş yaptığında, herhangi bir videoyu izlediğinde

veya seyahat ettiğinde dijital ayakizleri bıraktıklarını ifade etmektedir. Dijital ortamlarda bırakılan bu veri kırıntılarının çoğu web siteleri tarafından toplanmaktadır. Örneğin web sitelerindeki çerezler, sitenin ziyaret edilmesi esnasında birtakım kullanıcı verilerinin toplanabilmesine imkân vermektedir. Buna yönelik olarak Internet Society (2014) tarafından sunulan bir raporda çerezlerin ve tıklamaların işleyişine ve bunların dijital ayakizi oluşumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğuna değinilmiştir. Bunun yanında söz konusu verilerin kapsamı içerisinde yalnızca bireylere ait veriler değil, şirketlere ait veriler de yer almaktadır (Kligiené, 2012, s. 68). Nitekim gerek bireylerin gerek şirketlerin toplanan bu verileri, araştırma ve pazarlama amacıyla ilgili kurumlar/mekanizmalar tarafından veri kaynağı olarak kullanılmaktadır (Önder vd., 2016, s. 567).

Internet Society (2014) raporunda iletişim araçlarındaki dijital ayakizlerinin toplanma olanağının her cihazda farklı düzeyde gerçekleştirilebildiği konusuna yer verilmektedir. Rapora göre masaüstü ve dizüstü bilgisayarlarda dijital ayakizleri, web tarayıcıları üzerinden gelen çerezlerle oluşmaktadır. Bununla beraber bilgisayarlar üzerinden çerezlerin temizlenmesi mobil cihazlara kıyasla daha kolaydır. Bu noktada bilgisayarlarda bırakılan kullanıcı izlerinin, mobil cihazlara kıyasla daha bulanık olduğu belirtilmektedir. Ancak masaüstü ve dizüstü bilgisayarda bulanık izler bırakabilme durumu akıllı telefon ve tabletler için geçerli değildir. Çünkü web sunucusunda herhangi bir siteye kaydolmadan/giriş yapmadan dolaşım söz konusuysen akıllı telefonlarda bir uygulamayı kullanırken bireylerden daha net kişisel bilgiler istenebilmektedir (Internet Society Report, 2014). Bu yüzden de özellikle akıllı telefonlar/cihazlar, bireyler hakkında pek çok bilginin daha net bir biçimde yer aldığı ortamlar olarak değerlendirilebilir. Nitekim cep telefonlarının iletişim araçları olmaktan ziyade artık kişisel bilgilerin toplandığı, paylaşılabilirdiği alanlara dönüştüğü ve bu araçların “kişisel ölçüm araçları” haline geldiği vurgulanmaktadır (Paulos vd., 2009, s. 421). Çünkü bireyin çevrimiçi ortamlardaki varlığını temsil eden dijital ayakizleri, iletişimde olduğu ortam ya da kişilere, ilişkilerine, etkileşimlerine dair verileri kapsamaktadır. Aynı zamanda işi ve konumuna dair bilgileri içermektedir. Bu izler dijital kanıt niteliğindedir ve kişisel bilgilerin yanı sıra değerlere ilişkin bilgileri de bünyesinde barındırmaktadır (Fish, 2009, s. 16-17). Dijital ayakizleri kalıcıdır. Dolayısıyla internet kullanıcıları geçmişte internet ortamında gerçekleştirmiş olduğu eylemler ya da paylaşmış olduğu fotoğraf, video, ses gibi bilgilerle bugün karşılaşabilmektedir. Bu doğrultuda “dijital ayakizleri geçmiş şimdiki zamana bağlar” (Haimson vd., 2016, s. 2895) ifadesi dijital ayakizlerinin zaman içerisindeki kalıcılığını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bireyin dijital ayakizlerinin şimdiki zamanı olduğu kadar gelecek zamanı da olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek sonuçlar doğurabileceği söylenebilir.

Dijital ayakizi, dijital cihazlar ve ortamlar üzerinden çevrimiçi ve çevrimdışı bırakılan her türlü veri olarak düşünülebilir. Fakat dijital ayakizi tanımlarında genellikle çevrimiçi ortamlarda bırakılan izlere dikkat çekilmektedir. Burada “çevrimiçi” ifadesini kullanmak, günümüz şartları göz önüne alındığında tam anlamıyla doğru ya da yeterli olmayabilir. Bu noktada neredeyse her yerde kameraların olması, gündelik yaşamda akıllı araçların artması ve dijital billboardların yaygınlaşması, çevrimdışı dijital ayakizi oluşturulan alanlar olarak düşünülebilir. Daha kapsamlı düşünüldüğünde ise günümüzde ve gelecekte dijital ayakizlerinin sadece çevrimiçi ortamlara bağlıken değil bu ortamlarda dolaşım halinde olmaksızın da bırakılabileceği söylenebilir. David Lyon (2006, s. 11)’un *Gündelik Hayatı Kontrol Etme: Gözetlenen Toplum* kitabında bahsettiği gibi, insan hayatı her geçen gün daha çok izlenmeye, daha çok kontrol edilmeye, daha çok gözetlenmeye maruz kalmaktadır. İletişim teknolojileri, altyapıları geliştikçe de gözetlenme faaliyetleri artmaktadır. Dolayısıyla dijital yaşam, birey yaşantısını kuşatmış ve akıl almaz bir şekilde gözetlenebilir hale getirmiştir.

2.2. Dijital Ayakizi Türleri

Dijital ayakizi türlerine ilişkin alanyazın incelendiğinde genellikle aktif ve pasif olmak üzere iki türü olduğundan bahsedilmektedir (Bkz. Girardin vd., 2008; Arakerimath ve Gupta, 2015; Sürmelioglu ve Seferoglu, 2019; Acele, 2020). Aktif dijital ayakizleri, bireylerin internet ortamlarında kasıtlı olarak kişisel bilgilerini paylaşması neticesinde toplanan verilerdir. Pasif dijital ayakizleri ise kullanıcıların kasıtlı bir eylemi olmaksızın IP adresi, konum bilgileri, arama geçmişi, ziyaret ettiği web siteleri gibi eylemleri neticesinde örtük olarak toplanan verilerdir (Girardin vd., 2008, s. 37; Arakerimath ve Gupta, 2015, s. 52).

Dijital ayakizleri bireyin çevrimiçi yaşantısını etkileyebileceği göz önüne alınarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türde ifade edilmektedir. Bu doğrultuda bireyin bilinçli olarak çevrimiçi itibarını zedelemeyecek, kariyer ve gündelik yaşantısındaki ilişkilerini güçlendirecek izler bırakması olumlu dijital ayakizleri olarak düşünülebilir. Olumsuz dijital ayakizleri ise bireyin bilinçsiz internet kullanımı sonucu yaşantısı ve çevrimiçi itibarı üzerinde istenmeyen durumlara sebep olması neticesinde ortaya çıkan sonuçlar olarak ifade edilebilir (Acele, 2020). Dijital

ayakizlerinin bir insan veya kurum/şirket için olumlu ya da olumsuz sonuçlarının olup olmadığı, uygulama alanlarına göre de değerlendirilmektedir (Schrenk, 2022, s. 59).

2.3. Dijital Ayakizinin Birey Yaşantısına Yansımaları

Bu başlık altında bireylerin ardında bıraktığı dijital izlerin gündelik yaşam ve iş dünyasında nasıl yer ettiği ve kullanıldığı konusu üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda bireylerin yaşamlarının hangi alanlarında dijital ayakizlerinin kullanıldığına ve bu kullanım alanlarının etkilerine değinilmektedir.

Bu çalışmada dijital ortamlarda bireylerin pek çok iz bırakabildiği sıklıkla ifade edilmektedir. Çünkü bireylerin kariyer, eğitim, sosyal ilişkileri dijital izlerine göre şekillenebilmekte ve birey; dini, cinsel vb. yönelimler, tüketim tercihleri gibi alanlarda bıraktığı dijital izler sayesinde daha bilinir ve görünür hale gelebilmektedir. Bu durumun bir anlamda bireyin dijital itibarı ile de ilgili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle dijital ayakizlerinin bireyin dijital platformlardaki eylemleriyle oluşması nedeniyle dijital ayakizi kavramının çevrimiçi itibar ile yakından ilişkili olduğu çıkarımında bulunulabilir. Nitekim internete bağlı olan her cihaz izlenebilmekte ve bireyin bu ortamlarda gerçekleştirdiği tüm eylemler takip edilebilmektedir (Atasoy ve Ormanlı, 2019, s. 404). Dolayısıyla da dijital ayakizleri, bireyin çevrimiçi itibarını inşa etmekte ve şekillendirmektedir (Atalay, 2019, s. 6).

Young ve Quan-Haase (2013) tarafından yapılan araştırmada özellikle gençlerin sosyal medya platformlarını oldukça aktif kullandığı ancak şirketlerin ve üçüncü şahısların bu ortamlardaki bilgilerini nasıl kullanacağı ile ilgilenmedikleri belirtilmektedir. Benzer şekilde Micheli vd. (2018) tarafından yapılan araştırmada gençlerin dijital ayakizlerinin bilincinde olmaksızın hareket edebildiklerinden bahsedilmiştir. Çevrimiçi olanın çevrimiçinde kalmadığının farkında olmayan genç kullanıcılar, kimi zaman uygunsuz olarak nitelendirilebilecek şiddet, madde kullanımı, cinsel içerikli vb. içerikleri paylaşabilmektedirler. Bu gibi paylaşımların bireylerin gelecekteki iş başvurularında ve eğitim olanaklarında olumsuz sonuçlara yol açması söz konusudur. Bu noktada özellikle genç bireylerin iş yaşamları ve eğitim hayatları gibi önemli konular; farenin bilinçsiz, deneyimsiz ve aceleci tıklamalarıyla tehlikeye girebilmektedir (O’Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011, s. 802).

Dijital izler özellikle reklamverenler, pazarlamacılar ve şirketler için önemli bir yere sahip olabilmektedir. İnternet kullanıcılarını potansiyel bir müşteri olarak değerlendiren reklamverenler bu alanda tüketici profillerini, ilgi alanlarını analiz edebilmekte ve bireylere kişiselleştirilmiş reklam ve hizmetler sunmaktadır. İletişim araç ve teknolojilerinin artmasına, gelişmesine paralel olarak artan bu dijital profillemeye ve kişiselleştirme ile pazarlamacılar, reklamverenler ve şirketler bireyleri hedef ve çöp olarak sınıflandırmaktadır. Bu noktada dijital ayakizlerinin ciddi bir sosyal sorun oluşturduğu ifade edilmektedir (Turow, 2015, s. 21). Ortaya çıkan bu sosyal sorun ise dijital ayakizlerinden kaynaklanan sosyal ayrımcılık konusunu gündeme getirmektedir (Micheli vd., 2018; Narayanan ve Reisman, 2017).

Dijital ayakizleri bireylerin kişiliklerine yönelik tahminler yapabilmeyi mümkün kılmaktadır (Bkz. Kosinski vd., 2013; Lambiotte ve Kosinski, 2014; Azucar vd., 2018; Hinds ve Joinson 2019; Valanarasu, 2021) Bireylerin dijital ayakizleri ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler kurulabilmektedir. Lambiotte ve Kosinski (2014) ve Kosinski vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalarda bireylerin dijital ayakizi ve kişilikleri arasındaki ilişkinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili araştırmalarda belirtildiği üzere bireyler, web ortamlarında veya sosyal medya platformlarında buldukları sürelerde, gerçekleştirdikleri eylemlerde, alışkanlıklarını ve tercihlerini yansıtmaktadırlar. Böylelikle kişiliklerine dair çıkarımlar yapabilmek mümkün olmaktadır. Dijital ayakizleri, cinsel kimliklere yönelik bilgileri de kapsamaktadır. Buna yönelik olarak Haimson vd. (2016) tarafından yapılan bir araştırmada dijital ayakizleri transseksüel bireyler ekseninde ele alınmıştır. Facebook kullanıcısı olan 283 transseksüel katılımcının yer aldığı çalışmada bireylerin geçmişteki kimliklerine ait bilgilerinden ayrılmasının zor olduğu belirtilerek; kişinin önceden kullandığı sosyal ağlardan izlerin taşınabildiği ve bu izler sayesinde geçmiş kimliklerine yönelik bağ(lantı)ların tespit edilebildiği ifade edilmiştir. Dijital ayakizleri son dönemlerde ruh sağlığı araştırmaları için de önemli veri kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Buna yönelik olan çalışmalarda bireylerin dijital ortamlarda gerçekleştirmiş olduğu eylemler ile dijital fenotipleme yapılabileceği ve tedavi sürecine katkı sağlayabileceği belirtilmektedir. Bir diğer ifadeyle, dijital ayakizleri aracılığıyla elde edilen dijital fenotipleme psikiyatrik tedavi sürecinin kalitesini artırabilmekte ve buna paralel olarak tedavilerin seyri olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir (Bkz. Bidargaddi vd., 2017; Licinio ve Wong, 2023).

Dijital ayakizinin işe alım noktasında önemli bir etkisinin olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır (Bkz. Kelly vd., 2013; Pritchard, 2013). İş dünyasında artan rekabet ve dijitalleşme ile birlikte işe alım noktasında uzmanlar bireylerin dijital ayakizlerini takip edebilmektedir. Özellikle sosyal medya bu noktada önemli bir konuma sahiptir.

Gençlerin sosyal medya platformlarında yapmış olduğu içerik paylaşımlarının (ses, görüntü, yazı vb.), yorumların görülebilir olduğunu göz önünde bulundurmaları önerilmektedir. Örneğin sosyal medya platformlarından uygunsuz (madde bağımlılığı, küfürlü sözler, cinsel içerikli paylaşımlar) ve saldırgan içerikler paylaşan, beğenen bireylerin işe alım noktasında reddedilme nedenleri, oluşturdukları bu olumsuz izler olabilmektedir (Pritchard, 2013, s. 7). Benzer şekilde 2011 yılında Jobvite tarafından yapılan araştırmada, işe alım aşamasında sosyal medya platformlarının incelendiği ve buna yönelik olarak değerlendirmelerin yapıldığı belirtilmektedir (Jobvite, 2020). Dolayısıyla bireylerin dijital ortamlarda olumlu, bilinçli izler bırakmaları kariyer yaşantıları açısından önem arz edebilir.

Dijital ayakizleri, bireyin yaşantısını anlaşılır kılabilen veri setlerini içermektedir. Dijital ayakizleri bireye dair pek çok bilgiyi içerebilen sanal profillemeye yapabilir ve kariyer yaşamında, gündelik yaşantısında pek çok şekilde karşısına çıkabilir. Bununla birlikte dijital ayakizleri reklam (Turow, 2015) ve turizm sektörü (Girardin vd., 2013; Mou, 2022; Cao vd., 2022) için de değerli veri setleri içerebilmektedir. Ancak bu noktada dijital ayakizleri tek başına iyi ya da kötü olarak değerlendirilemeyebilir. Var olan veri kısıntıları veri madenciliği, yapay zekâ ya da diğer bilgisayar yazılımları kullanılarak anlamlı veriler haline dönüştürülebilir. Bu noktada Ackoff (1989) tarafından bilgeliğin yalnızca insanlar tarafından üretilebileceği varsayımı (Schrenk, 2022, s. 59) karşısında yapay zekâ, büyük veri, veri madenciliği gibi uygulamalar göz önüne alındığında söz konusu varsayımın güncellenmesinin gerekli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda dijital ayakizlerinin bireyin yaşantısına nasıl yansıtacağını belirleyen unsurun büyük ölçüde kendisi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla dijital ortamlarda yer alan bireylerin bilinçli hareket etmeleri, dijital ayakizlerini etkin ve doğru biçimde yönetebilmeleri önem arz etmektedir.

2.4. Dijital Ayakizi Yönetimi

Dijital çağda teknolojiler hızla gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmektedir. Artan teknolojik çeşitlilik ve yenilikler ile birlikte kullanıcıların ardında bıraktığı dijital ayakizleri de gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla içinde bulunulan bu çağda dijital verileri kontrol etmek, yönetmek ve etkin bir şekilde kullanmak oldukça önemli bir hale gelmektedir (Mayda, 2022, s. 1037). Bu noktada dijital ortamlarda bırakılan veri kısıntılarının farkında olmak ve doğru yönetmek gerekmektedir. The Australian Digital Health Agency (2020) tarafından dijital ayakizini yönetme hususunda bazı noktalara dikkat çekilmektedir. Buna göre kullanıcı, arama motorlarında isim-soy isimle arama yaparak ortaya çıkan kişisel bilgilerini değerlendirmeli ve dijital ayakizlerini tanımlamalıdır. Böylece kendisi hakkında hangi bilgilerinin kimler tarafından görülebilir olacağına karar verebilir hale gelmektedir. Bir diğer önemli husus dijital ortamlarda içerik paylaşımı öncesinde o içeriğin gerekliliği ya da herhangi bir soruna yol açabileceği konusunda düşünülmesidir. Paylaşılan içerik gerçekten gerekli mi? Gelecekte herhangi bir sorun oluşturabilir mi? gibi sorular içerik paylaşımı öncesinde kullanıcılar tarafından değerlendirilmelidir. Aynı zamanda kullanıcılar tarafından gizlilik ayarlarının sıklıkla kontrol edilmesi, konum/yapılandırma ayarlarının erişim izinlerinin gözden geçirilmesi dijital ayakizi yönetimi konusunda önemli olan hususlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte internet kullanıcılarının sosyal medya ya da web ortamlarında oluşturdukları hesaplarında güçlü şifreler kullanmaları, her platformda aynı şifreyi kullanmamaları gerektiği önerilmektedir. Kullanıcıların dijital ortamlarda yer alacağı içerikleri de belirlemesi önemlidir. Çünkü başka bir kullanıcının fotoğraf ya da video paylaşımında yer alan ve etiketlenen kullanıcının dijital ayakizi oluşabilmektedir. Başkalarının paylaşımlarıyla da dijital ayakizlerinin oluştuğunun bilincinde olmak ve bu doğrultuda beklentileri belirlemek gerekmektedir. Kullanıcıların hangi içeriklerde yer alacağını belirlemesi gelecekte dijital ayakizlerinden kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek olumsuz durumların önüne geçebilmektedir (Digital Health Agency, 2020).

Dijital ayakizini yönetme konusunda yukarıdaki ifadeler ek olarak netiket kurallarının da önem taşıdığı söylenebilir. Netiket, internet kullanıcılarının sosyal medya ortamları, bloglar vb. dijital platformlarda nasıl davranması gerektiğini açıklayan kodlardır (Atalay, 2018). Örneğin sosyal medya özelinde düşünüldüğünde; içerik paylaşımlarına, yazım ve imla kurallarına dikkat etmek, paylaşım yapmadan önce gerekli olup olmadığı noktasında değerlendirme yapmak, platformun doğasını bilmek, doğru kelimeler kullanmak, içeriğin kimler tarafından görülebilir olduğunu gözden geçirmek vb. durumlara dikkat edilmelidir (Steinberg, 2017). Bireylerin farkında olmadan, ardında bıraktığı veri izlerini düşünmesi ve gelecekte karşılaşabileceği olası durumları göz önünde bulundurması önemlidir. Bireyin dijital ayakizine dair farkındalığa sahip olması, dijital ortamlarda yaptığı paylaşımların uzun vadede getireceği sonuçları düşünmesi (Çalışkan ve Aktın, 2022, s. 170) bu ortamlarda

verilerini daha iyi yönetmesini ve dijital ayakizlerinin yaşamına pozitif yönde yansımalarının olmasını sağlayabilir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Güncel bir kavram olan dijital ayakizi literatürde genellikle genç nesil (Camacho vd., 2012; Kelly vd., 2013; Sürmelioğlu ve Seferoğlu, 2019; Wook vd., 2019) ve sosyal medya kullanıcıları (Kosinski vd., 2013; Haimson vd., 2016; Taş ve Bülbül, 2021) özelinde çalışılmıştır. Bu çalışmanın odağı, sosyo-demografik özellikleri itibariyle çeşitlilik gösteren örneklem grubunun dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeylerini incelemek üzerinedir. Bu noktada çalışmanın, dijital ayakizi farkındalığını ve yönetimini geniş bir örneklem kapsamında, çeşitlilik arz eden meslek, yaş ve gelir gruplarına ulaşarak, sonuçları irdelemesi ve betimlemesi açısından literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma, olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden biri olan kolayda (kolay ulaşılabilir) örnekleme tekniği ile seçilen, Afyonkarahisar'da yaşayan 18-55 yaş aralığındaki yetişkin bireylerle yürütülmüştür. Kolayda (kolay ulaşılabilir) örnekleme yöntemi, en yaygın kullanılan örnekleme yöntemlerinden birisidir ve veriler hızlı, kolay, ekonomik bir şekilde toplanabilmektedir (Suri, 2011, s. 8). Dolayısıyla kolayda örnekleme tekniği ile araştırmaya dair daha hızlı bilgi edinmek veya fikir sahibi olmak mümkün olabilmektedir (Altındış ve Ergin, 2018, s. 96). Araştırmanın amacına uygun olarak ilgili örnekleme tekniği kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, Afyonkarahisar'da yaşayan, dijital ortam ve araçları kullanabilen, 18-55 yaş aralığındaki yetişkin bireylerle sınırlıdır.

3.4. Araştırma Soruları

Yapılan bu araştırma kapsamında aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

Soru-1: Bireylerin dijital ayakizi yönetimleri ne düzeydedir?

Soru-2: Bireylerin dijital ayakizi farkındalıkları ne düzeydedir?

Soru-3: Bireylerin dijital ayakizi yönetim ve farkındalık düzeyleri sosyo-demografik özelliklerine göre değişkenlik göstermekte midir?

3.5. Araştırma Etiği

Bu araştırmada için Süleyman Demirel Üniversite Etik Kurulundan 24.05.2022 tarih ve 32 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

3.6. Veri Toplama Aracı

Tarama (survey) yönteminin kullanıldığı araştırmada alan yazın incelenmiş ve konuya ilişkin ölçüm araçları (Yılmaz-Soylu vd., 2021; Acele, 2020; Sürmelioğlu ve Seferoğlu, 2019) değerlendirilmiştir. İlgili kaynaklar doğrultusunda çalışmanın amacına uygun olarak anket formu tasarlanmıştır.

Anket formu tasarlama sürecinde, ilgili alanyazından yararlanılarak (Fish, 2009; Camacho vd., 2012; Vervier vd., 2017; Sürmelioğlu ve Seferoğlu, 2019; Acele, 2020; Yılmaz-Soylu vd., 2021), başlangıçta 66 ifadeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuş ve uzman öneri formu hazırlanmıştır. 7 uzman görüşü alınarak ifadeler değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda gerekli düzeltmeler yapılarak pilot bir çalışma yapılmıştır. 118 katılımcının yer aldığı pilot çalışmadan elde edilen veriler neticesinde ifadelere ilişkin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılarak veri toplama sürecine başlanmıştır. Tasarlanan anket formunda birinci kısımda 5 soru, ikinci kısımda 7 madde bulunmaktadır. Dijital ayakizi yönetimine ilişkin 19, dijital ayakizi farkındalığına ilişkin ise 10 madde yer almaktadır. Sosyo-demografik özelliklere yönelik ise 6 soru bulunmaktadır. Anket formu toplamda 47 sorudan/ifadeden oluşmaktadır.

Formda yer alan maddelerden: Dijital ayakizi yönetimi 1 = Hiçbir Zaman; 2 = Nadiren; 3 = Bazen; 4 = Sık Sık; 5 = Her Zaman olarak 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir.

Dijital ayakizi farkındalığı bölümünde ise 1 = Kesinlikle Katılmıyorum; 2 = Kesinlikle Katılıyorum; 3 = Biraz Katılıyorum; 4 = Katılıyorum; 5 = Kesinlikle Katılıyorum olarak 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir.

3.7. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Araştırmanın veri toplama süreci 2022 yılı içerisinde çevrimiçi ortamda gerçekleşmiştir. Süreç sonunda toplamda 533 anket formuna ulaşılmış ancak 33 veri katılımcıların ankette yer alan soruları/maddeleri büyük oranda yanıtlamaması sebebiyle analizden çıkarılmış, 500 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler SPSS 26 (Statistical Package for the Social Sciences) ve AMOS 24.0 (Analysis of Moment Structures) programlarında analiz edilmiştir. Araştırma verileri değerlendirilirken betimsel analizlerden yararlanılmıştır. Dijital ayakizi farkındalığı ve yönetimine ilişkin ifadelerin yer aldığı bölümlerde geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

5’li Likert tipinin kullanıldığı dijital ayakizi yönetimi ve dijital ayakizi farkındalığı maddelerinin analiz sonuçlarının değerlendirilmesi noktasında Sürmelioglu ve Seferoglu (2019, s. 54)’un derecelendirmesi dikkate alınmıştır. Söz konusu araştırmacılar dijital ayakizi farkındalığı için üç değerlendirme kriteri öne sürmüşlerdir. 1,00-2,33 aralığı düşük düzey; 2,34-3,66 aralığı orta düzey; 3,67-5,00 aralığı ise yüksek düzey farkındalık olarak derecelendirilmiştir. İlgili kriter, bu araştırma için dijital ayakizi yönetiminde ve dijital ayakizi farkındalığında kullanılmıştır.

3.7.1. Dijital Ayakizi Yönetimi Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi

Dijital ayakizi yönetimine yönelik tasarlanan anket formunun, “en az sayıda maddeyle en fazla özelliği ölçebilen” (Can, 2019, s. 315) bir araca dönüştürülmesi için açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Buna göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri **0,851**’dir. Elde edilen bu değer, örneklem yeterliği için yüksek bir değere sahiptir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda dört faktör açığa çıkmıştır. Birinci faktör toplam varyansın %16,74’ünü, ikinci faktör %16,35’ini, üçüncü faktör %12,91’ini, dördüncü faktör ise %7,36’sını oluşturmaktadır. Dört faktörün birlikte açıkladıkları toplam varyansın ise %53,37 olduğu görülmüştür. Birinci faktör “paylaşım öncesi düşünme”, ikinci faktör “güvenlik”, üçüncü faktör “gizlilik” ve dördüncü faktör ise “kontrol” olarak isimlendirilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda ise dijital ayakizi yönetimi maddelerinin iç tutarlılığı, Cronbach’s Alpha değeri **0,843** olarak belirlenmiştir. Elde edilen değer, dijital ayakizi yönetim maddelerinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Bkz. Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s. 19; Kılıç, 2016, s. 48; Yaşar, 2014, s. 63).

Faktörler özelinde yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına bakıldığında; paylaşım öncesi düşünme **0,769**; güvenlik **0,793**; gizlilik **0,786**; kontrol **0,443** olduğu görülmektedir. Buna göre paylaşım öncesi düşünme, güvenlik ve gizlilik faktörleri yüksek güvenilirliğe sahipken kontrol faktörünün daha düşük güvenilirliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kontrol alt boyutu düşük güvenilirliğe sahip olduğu için maddeleri ile birlikte analiz dışı bırakılmıştır. Dijital ayakizi yönetiminde yer alan faktör yükleri ve ortalamalar Tablo 1’de bulunmaktadır.

Tablo 1. Dijital Ayakizi Yönetimi Faktör Yükleri ve Ortalamaları

Madde Numarası	Faktör Ortak Varyansı	Ortalama	Paylaşım Öncesi Düşünme	Güvenlik	Gizlilik
Madde-2: Dijital ortamlardaki paylaşımlarımda metin-yazı kullanmadan önce bunun üslup açısından uygun olup olmadığına dikkat ederim.	0,627	4,18	0,770		
Madde-3: Dijital ortamlardaki paylaşımlarımda metin-yazı kullanmadan önce imla (yazım kuralları) açısından uygun olup olmadığına dikkat ederim.	0,569	4,12	0,739		
Madde-4: Dijital ortamlarda paylaşım yapmadan önce gündemdeki konuları dikkate alarak zamanın uygunluğuna dikkat ederim.	0,514	4,35	0,687		
Madde-6: Dijital ortamlarda herhangi bir içerik (Örn; fotoğraf/video) paylaşmadan önce içerikte bulunan nesnelere ya da kişilere dikkat ederim.	0,485	4,16	0,667		
Madde-1: Dijital ortamlarda paylaşım yapmadan önce bunun gerçekten gerekli olup olmadığını dikkat ederim.	0,526	3,92	0,648		
Madde-7: Dijital ortamlarda başkalarının dâhil olduğu bir içeriği paylaşırken/etiketlerken o kişiden izin alırım ya da bilgilendiririm.	0,468	4,07	0,632		
Madde-19: Dijital ortamlarda kullandığım platformların (Örn: sosyal medya) gizlilik ayarlarını gözden geçirir, güncellerim.	0,705	3,38		0,817	
Madde-20: Dijital ortamlarda geçmişte yaptığım paylaşımlarımı gözden geçirir, uygun olmayanları siler ya da güncellerim.	0,541	3,73		0,688	
Madde-14: Herhangi bir web ortamından ayrılırken arama geçmişini temizlerim.	0,513	2,98		0,644	
Madde-17: Dijital cihazlarım üzerinden çevrimiçi ortamlara bağlanırken yazılımsal önlemler alırım.	0,554	3,08		0,631	
Madde-18: Dijital ortamlara bağlanırken gizli sekmeyi kullanırım.	0,438	2,29		0,594	
Madde-10: Dijital platformlarımdaki hesaplarımda her birinde farklı şifre kullanırım.	0,384	3,25		0,521	
Madde-13: Dijital cihazlarımdaki kamera erişim ayarlarını gerektirdiği sürece kapalı tutarım.	0,833	3,88			0,871
Madde-12: Dijital cihazlarımdaki mikrofon/ses erişim ayarlarını gerektirdiği sürece kapalı tutarım.	0,812	3,79			0,859
Madde-11: Dijital cihazlarımdaki konum erişim ayarlarını gerektirdiği sürece kapalı tutarım.	0,653	3,80			0,734
Madde-15: Dijital ortamlarda özel yaşamımla ilgili detay içeren paylaşımlar yapmaktan kaçınırım.	0,302	3,71			0,325
Cronbach's Alpha	0,843		0,769	0,793	0,786
Faktörler için açıklanan varyans			%16,74	%16,35	%12,91
Toplam Açıklanan Varyans					%53,37

3.7.2. Dijital Ayakizi Farkındalığı Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin KMO değeri **0,932**'dir. Elde edilen değer örneklem yeterliği için yüksek bir değere sahiptir. Analiz sonucunda iki faktör açığa çıkmıştır. Birinci faktör toplam varyansın %45,80'ini, ikinci faktör ise %21,89'unu açıklamaktadır. Her iki faktörün birlikte açıkladıkları varyansın %67,69 olduğu görülmüştür. Birinci faktör eylem farkındalığı, ikinci faktör ise kavram farkındalığı olarak isimlendirilmiştir.

Dijital ayakizinin farkındalık düzeyini incelemek için tasarlanan çalışmada toplamda 10 madde yer almaktadır. Güvenilirlik analizi yapıldığında Cronbach's Alpha değerinin **0,911** olduğu görülmektedir. Elde edilen değer dijital ayakizi farkındalığına yönelik tasarlanan formun/bölümün maddeleri arasında iç tutarlılığının yüksek olduğunu, güvenilir olduğu göstermektedir. Ayrıca faktörler özelinde yapılan güvenilirlik analizi sonucunda da eylem farkındalığının Cronbach's Alpha değeri **0,915**; kavram farkındalığının ise **0,738** değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Her iki faktör için de güvenilirlik yüksek düzeydedir. Dijital ayakizi farkındalığında yer alan faktör yükleri ve ortalamalar Tablo 2'de bulunmaktadır.

Tablo 2. Dijital Ayakizi Farkındalığı Faktör Yükleri ve Ortalamalar

Madde Numarası	Faktör Ortak Varyansı	Ortalama	Eylem Farkındalığı	Kavram Farkındalığı
Madde-10: Dijital ortamlarda paylaştığım bilgilerin gelecekte karşıma çıkma ihtimalinin olduğunun bilincindeyim.	0,781	4,09	0,859	
Madde-9: Dijital ortamlardaki eylemlerimin gizli kalmayacağını bilirim.	0,769	4,05	0,851	
Madde-8: Dijital ortamlardaki eylemlerimin kayıt altına alınacağını bilirim.	0,774	4,06	0,835	
Madde-5: Dijital platformlarda yaptığım paylaşımların gelecekte mesleki ve özel yaşantımda karşıma çıkacağını bilirim.	0,606	4,10	0,763	
Madde-6: Dijital ortamlardan ayrılırken ardımda iz bıraktığımı bilirim.	0,653	3,98	0,743	
Madde-4: Dijital platformlarda kimliğimi tamamen gizlemenin (anonim olmanın) mümkün olmadığını bilirim.	0,524	4,01	0,645	
Madde-3: Dijital ortamlarda bıraktığım izlerin herhangi bir kişi ya da kuruluş tarafından kullanılabilmesinin bilincindeyim.	0,600	3,91	0,642	
Madde-1: Dijital ayakizi kavramı hakkında bilgiye sahibim.	0,789	2,58		0,887
Madde-2: web sitelerindeki çerezleri kabul ettiğimde izlenebilir olduğumu bilirim.	0,627	3,50		0,645
Madde-7: Çevrimiçi ortamlara bağlı olmasam bile dijital ayakizi oluşturabileceğimin bilincindeyim.	0,646	3,30		0,634
Cronbach's Alpha	0,911		0,915	0,738
Faktörler için açıklanan varyans			%45,80	%21,89
Toplam açıklanan varyans				%67,69

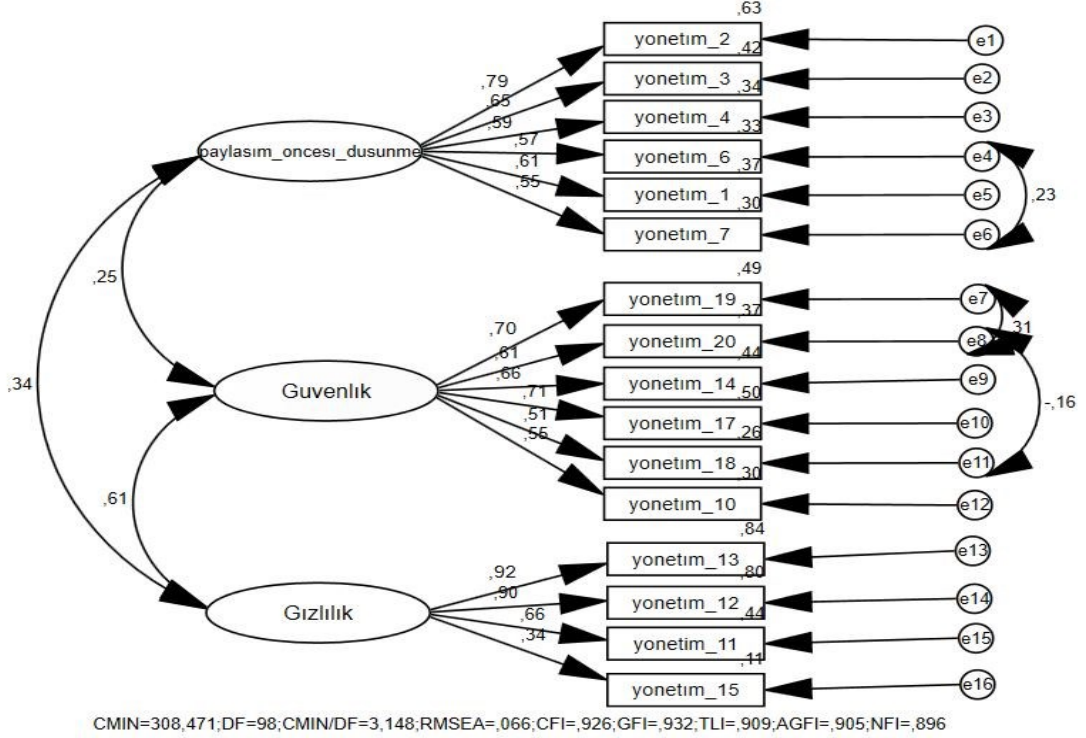
3.7.3. Dijital Ayakizi Yönetimi ve Dijital Ayakizi Farkındalığı Yapılarına İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Araştırma amacı kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizinin (AFA) ardından ortaya çıkan yapının geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Kline (2016, s. 269) model/yapı uygunluğunun test edilmesi için pek çok uyum indeksi bulunduğunu fakat ki-kare, RMSEA, CFI ve SRMR değerlerinin raporlanmasının yeterli olabildiğini belirtmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları değerlendirilirken ilgili çalışmada yer alan uyum indeks değerleri referans alınmıştır.

Tablo 3. Dijital Ayakizi Yönetimi Doğrulayıcı Faktör Analizi Değerleri

Ölçüler	Analiz Sonucu Değerler
χ^2/df	3,148
RMSEA	0,066
CFI	0,926
TLI	0,909
GFI	0,932
AGFI	0,905
NFI	0,896

Şekil 1. Dijital Ayakizi Yönetimine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

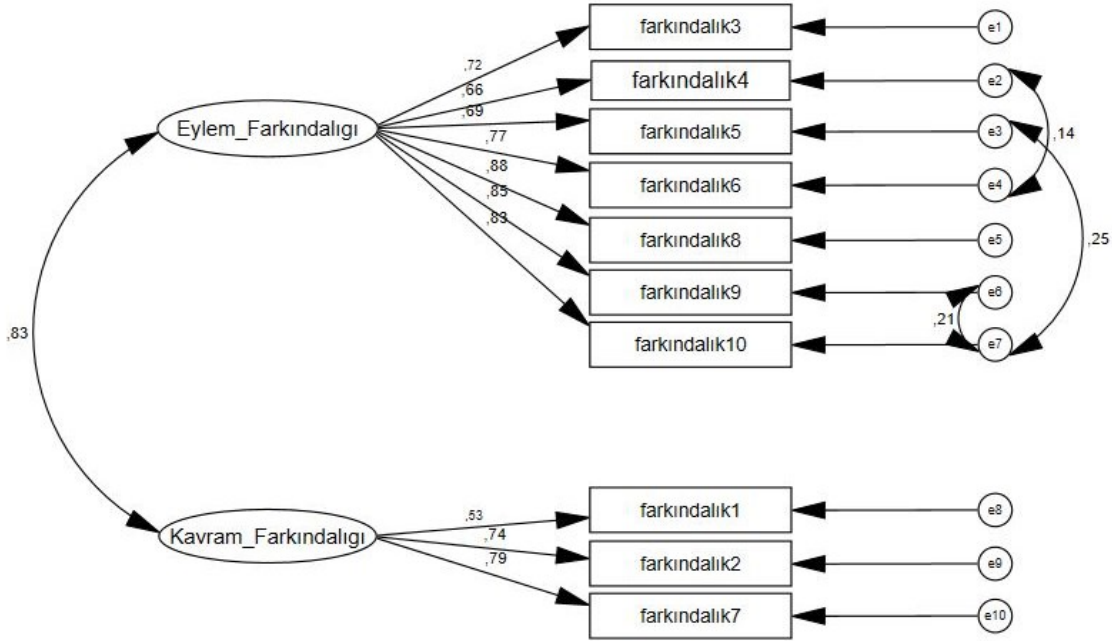
Dijital ayakizi yönetimi boyutuna ilişkin modelin iyileştirilmesi için sırasıyla: *yonetim_18-yonetim_20*; *yonetim_19-yonetim_20*; *yonetim_6-yonetim_7* maddelerinin standart hataları birleştirilmiştir. *Yonetim_9* maddesi gerekli faktör yükünü sağlasa da modelin iyi uyum değerlerini etkilediğinden modelden çıkarılmıştır.

Yapılan modifikasyonlar sonucunda elde edilen modele ait uyum indeksleri; $\chi^2/df=3,148$, $RMSEA=0,066$, $CFI=0,926$, $TLI=0,909$, $GFI=0,932$, $AGFI=0,905$, $NFI=0,896$ olarak açıklanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen değerler, modelin veri ile uyumlu olduğu ifade etmektedir (Bkz. Şekil 1.).

Tablo 4. Dijital Ayakizi Farkındalığı Doğrulayıcı Faktör Analizi Değerleri

Ölçüler	Analiz Sonucu Değerler
χ^2/df	4,235
RMSEA	0,081
CFI	0,966
TLI	0,951
GFI	0,948
AGFI	0,907
NFI	0,957

Şekil 2. Dijital Ayakizi Farkındalığına İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

CMIN=131,280;DF=31;CMIN/DF=4,235;RMSEA=.081;CFI=.966;GFI=.948;TLI=.951;AGFI=.907;NFI=.957

Dijital ayakizi farkındalığı boyutunda modelin iyileştirilmesi için: *farkındalık5-farkındalık10*; *farkındalık9-farkındalık10*; *farkındalık4-farkındalık6* maddelerinin standart hataları birleştirilmiştir. Yapılan modifikasyonlar sonucunda elde edilen modele ait uyum indeksleri; $\chi^2/df=4,235$, RMSEA=0,081, CFI=.966, TLI=0,951, GFI=0,948, AGFI=0,907, NFI=0,957 olarak açıklanmıştır. Analiz sonucuna göre modelin veri ile uyumlu olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 2.).

3.7.4. Dijital Ayakizi Yönetimi ve Dijital Ayakizi Farkındalık Düzeyleri

Tablo 5. Dijital Ayakizi Yönetimi ve Dijital Ayakizi Farkındalığı Düzeyleri

		N	$\bar{X}$
Dijital Ayakizi Yönetimi	Paylaşım Öncesi Düşünme	500	4,13
	Güvenlik	500	3,12
	Gizlilik	500	3,79
	Genel Ortalama		3,68
Dijital Ayakizi Farkındalığı	Eylem Farkındalığı	500	4,03
	Kavram Farkındalığı	500	3,13
	Genel Ortalama		3,76

Tablo 5'te dijital ayakizi yönetimi ve dijital ayakizi farkındalığına ilişkin genel ortalamalar görülmektedir. Buna göre dijital ayakizi yönetimi boyutları incelendiğinde; $\bar{X}_{\text{paylaşım öncesi düşünme}}=4,13$; $\bar{X}_{\text{güvenlik}}=3,12$; $\bar{X}_{\text{gizlilik}}=3,79$ ortalamaya sahiptir. En yüksek ortalamanın paylaşım öncesi düşünme faktörüne en düşük ortalamanın ise güvenlik faktörüne ait olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların herhangi bir içerik paylaşımı öncesinde dikkatli davrandıkları düşünülebilir. Dijital ayakizi yönetimine ilişkin üç faktörün ortalamasına bakıldığında 3,68 olduğu görülmektedir. Bu oran katılımcıların dijital ayakizi yönetimlerinin yüksek düzey olduğunu göstermektedir. Dijital ayakizi farkındalığında yer alan alt boyutlara bakıldığında ise; Eylem Farkındalığı ortalamasının $\bar{X}=4,03$, Kavram Farkındalığı ortalamasından $\bar{X}=3,13$ daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İki boyutun genel ortalaması

incelendiğinde 3,76 olduğu görülmektedir. Bu oran, katılımcıların dijital ayakizi farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Boyutların Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

	<u>Dijital Ayakizi Yönetimi</u>			<u>Dijital Ayakizi Farkındalığı</u>	
	<u>Paylaşım Öncesi Düşünme</u>	<u>Güvenlik</u>	<u>Gizlilik</u>	<u>Eylem Farkındalığı</u>	<u>Kavram Farkındalığı</u>
Skewness	-1,074	,043	-,489	-,697	-,073
Kurtosis	1,151	-,680	-,679	-,312	-,988

Tablo 6'da Likert tipi derecelendirmenin kullanıldığı bölümlere ilişkin normallik dağılımı bulguları yer almaktadır. Buna göre değerler incelendiğinde ilgili bölümlerin normal dağılıma uygun bulunduğu varsayılabilir (Bkz. Morgan vd., 2011). Dolayısıyla analizlerde parametrik testler kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN TEMEL BULGULARI

Tablo 7. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	18-24 yaş aralığı	162	32,4
	25-31 yaş aralığı	185	37,0
	32-38 yaş aralığı	71	14,2
	39-45 yaş aralığı	35	7,0
	46 yaş ve üzeri	47	9,4
Cinsiyet	Kadın	324	64,8
	Erkek	176	35,2
Medeni Durum	Evli	209	41,8
	Bekâr	291	58,2
Eğitim Düzeyi	İlk-orta öğretim	36	7,2
	Lise	106	21,2
	Üniversite (Ön lisans/Lisans)	260	52,0
	Lisansüstü	98	19,6
Meslek	Özel Sektör Çalışanı	139	27,8
	Kamu Çalışanı	81	16,2
	Esnaf	37	7,4
	Emekli	17	3,4
	Öğrenci	119	23,8
	Çalışmayan	107	21,4
Gelir Durumu	0-3000 TL aralığında	110	22,0
	3001-6000 TL aralığında	163	32,6
	6001-9000 TL aralığında	119	23,8
	9001-12.000 TL aralığında	62	12,4
	12.001 TL ve üzeri	46	9,2
	Toplam	500	%100

Tablo 7'de katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre 500 katılımcının yer aldığı çalışmada yaş grupları incelendiğinde en yüksek oran %37,0 ile 25-31 yaş aralığındaki katılımcılara aittir. En az katılımın ise %7,0'lık bir oran ile 39-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Cinsiyetlere ilişkin bulgulara bakıldığında 324 kadın (%64,8), 176 erkek (%35,2) katılımcı bulunmaktadır. Medeni durumlar

incelendiğinde ise 209 katılımcının (%41,8) evli, 291 katılımcının (%58,2) bekâr olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim düzeylerine ilişkin bulgularda ise 260 katılımcının (%52,0) eğitim düzeyinin üniversite (Ön Lisans/ Lisans) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yarısından fazlasının eğitim düzeyinin üniversite olduğunu söylemek mümkündür. En az katılım ise ilk-orta öğretim eğitim seviyesine aittir. Buna göre 35 katılımcının (%7,2) eğitim seviyesinin ilk-orta öğretim olduğu görülmektedir. Meslek gruplarında ise en yüksek katılımın özel sektör çalışanlarına ait olduğu görülmektedir. Buna göre 139 katılımcı (%27,8) özel sektör çalışanıdır. En az katılımın ise emekli grubuna (%3,4) ait olduğu söylenebilmektedir. Son olarak katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında en yüksek oranın 3001-6000 TL aralığında gelire sahip olduğu görülmektedir. Buna göre 163 katılımcı (%32,6) 3001-6000 TL aralığında bir gelire sahiptir. En az orana sahip gelir grubu ise 12.001 TL ve üzerine (%9,2) aittir.

Tablo 8. Katılımcıların İnternet Kullanma Amaçlarına İlişkin Veri Sonuçları

	Frekans
Eğitim	314
Bankacılık	201
Alışveriş	301
Eğlence	303
Bilgi Edinme	354
Amaçsız Gezinti	211
Sosyal Medya Kullanımı	435
İş	24
Toplam	2143

Tablo 8’de katılımcıların internet kullanım amaçlarına ilişkin bulgular yer almaktadır. 500 katılımcının yer aldığı çalışmada 2143 yanıt bulunmaktadır. Katılımcılar birden fazla seçenek işaretleyebilmektedir. Buna göre en yüksek oranın sosyal medya kullanımında (N=435) olduğu görülmektedir. İş (N=24) amacıyla internet kullanımını ise en düşük orana sahiptir.

Tablo 9. Bireylerin (Günlük) İnternette Geçirdikleri Zamana İlişkin Bulgular

	N	Yüzde (%)
1-3 saat	135	27,0
4-6 saat	225	45,0
7-9 saat	105	21,0
10 saat ve üzeri	35	7,0
Toplam	500	100,0

Tablo 9’da katılımcıların günlük olarak internette ne kadar zaman geçirdiklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. 500 katılımcının yer aldığı çalışmada en yüksek oranın %45,0 ile 4-6 saat aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların neredeyse yarısı (N=225) günde 4-6 saat aralığında internette zaman geçirmektedir. Ardından %27,0’lık bir oran ile 1-3 saat aralığında zaman geçiren katılımcılar ikinci en yüksek orana sahiptir. Üçüncü sırada %21,0’lık bir oran ile 7-9 saat aralığında zaman geçiren katılımcılar yer almaktadır. En az yanıt ise %7,0 ile 10 saat ve üzeri internette zaman geçirme seçeneğine aittir. Katılımcıların az bir kısmı (N=35) internette 10 saat ve üzerinde zaman geçirmektedir.

Tablo 10. Katılımcıların Kişisel Bilgilerini Paylaşma Düzeyine İlişkin Bulgular

	N	$\bar{X}$
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da adımı-soyadımı paylaşıyorum.	500	2,14
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da adresimi paylaşıyorum.	500	1,32
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da telefon numaramı paylaşıyorum.	500	1,34
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da doğum günümü paylaşıyorum.	500	2,11
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da çalıştığım kurumu paylaşıyorum.	500	2,11
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da okulumu/eğitim aldığım okulu paylaşıyorum.	500	2,47
Dijital ortamlarda zorunlu olmasa da e-posta adresimi paylaşıyorum.	500	1,80
Toplam	500	

Katılımcılara dijital ortamlarda zorunlu olmasa da hangi bilgilerini paylaştıkları sorulmuştur ve bulgular Tablo 10'da yer almaktadır. Katılımcılardan soruya ilişkin 1=Hiçbir Zaman, 2= Nadiren, 3=Bazen, 4=Sık Sık, 5=Her Zaman ifadelerinden kendilerine en uygun olanını işaretlemeleri istenmiştir. Buna göre katılımcıların en çok paylaştığı kişisel bilgilerinin sırasıyla; okul/eğitim aldığı okul (2,47), adı-soyadı (2,14), doğum günü (2,11), çalıştığı kurum (2,11), e-posta adresi (1,80), telefon numarası (1,34), adres bilgileri (1,32) olduğu görülmektedir. Ortalamalar değerlendirildiğinde katılımcıların eğitim aldığı ya da halen devam etmekte olduğu okulu, adını soyadını, doğum gününü ve çalıştığı kurumu paylaşması diğer kişisel bilgilere kıyasla daha fazladır. E-posta adresi, telefon numarası ve adres bilgileri ise zorunlu durumlar dışında daha az paylaşılan kişisel bilgiler arasındadır. Buna göre bireyler açısından telefon, adres ve e-posta adresinin diğer bilgilere nazaran daha özel bilgiler olarak değerlendirildiği söylenebilir.

4.1. Dijital Ayakizi Yönetim Düzeylerinin Sosyo-Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi

Tablo 11. Dijital Ayakizi Yönetimi Sosyo-Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi

Değişkenler	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Gelir	Medeni Durum	Öğrenim Durumu
1 Paylaşım Öncesi Düşünme	p=0,000	p=0,254	p=0,296	p=0,103	p=0,014	p=0,025
2 Güvenlik	p=0,038	p=0,000	p=0,000	p=0,001	p=0,013	p=0,011
3 Gizlilik	p=0,000	p=0,000	p=0,000	p=0,000	p=0,164	p=0,013
Genel Ortalama	p=0,000	p=0,000	p=0,002	p=0,014	p=0,194	p=0,000

Tablo 11'de katılımcıların dijital ayakizi yönetim düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemeye yönelik yapılan analiz sonuçları bulunmaktadır. Belirtildiği üzere dijital ayakizi yönetimine dair üç alt boyut bulunmaktadır. Paylaşım öncesi düşünme, güvenlik, gizlilik ve bu üç alt boyutun genel ortalaması da Tablo 11'de bulunmaktadır. Buna göre genel ortalamalar üzerinden incelendiğinde dijital ayakizi yönetimi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=0,000$, $p<0,05$). Kadınların dijital ayakizi yönetimi genel ortalamaları ($\bar{X}=3,72$) erkeklere ($\bar{X}=3,41$) kıyasla daha yüksektir. Yaş değişkeni ve dijital ayakizi yönetimi de gruplar arasında anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=0,000$, $p<0,05$). Katılımcıların meslekleri ve dijital ayakizi yönetimi arasında da anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p=0,002$, $p<0,05$). Meslek grupları arasındaki genel ortalamalar incelendiğinde en düşük ortalamaya sahip grup emekliler ($\bar{X}=3,17$) olurken en yüksek ortalamaya sahip meslek grubu özel sektör çalışanları ($\bar{X}=3,69$) olarak sonuçlanmıştır. Gelir değişkenine bakıldığında katılımcıların dijital ayakizi yönetimi ve aylık gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu söylemek mümkündür ($p=0,014$, $p<0,05$). Medeni durum ve dijital ayakizi yönetim düzeyleri incelendiğinde evli ve bekârlar arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p=0,194$, $p>0,05$). Son olarak öğrenim durumları incelendiğinde ise gruplar arasında dijital ayakizi yönetimine dair anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Dijital ayakizi yönetimine dair en düşük ortalama ilk-orta öğretim grubuna ($\bar{X}=3,35$) aitken en yüksek ortalama Üniversite (Lisans/Önlisans) ($\bar{X}=3,69$) ve Lisansüstü ($\bar{X}=3,68$) öğrenim gruplarına aittir. Dolayısıyla ilk-orta öğretim grubu ve diğer öğrenim grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir.

4.2. Dijital Ayakizi Farkındalık Düzeylerinin Sosyo-Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi

Tablo 12. Dijital Ayakizi Farkındalığının Sosyo-Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi

Değişkenler	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Gelir	Medeni Durum	Öğrenim Durumu
1 Eylem Farkındalığı	p=0,000	p=0,000	p=0,001	p=0,510	p=0,524	p=0,000
2 Kavram Farkındalığı	p=0,018	p=0,000	p=0,000	p=0,006	p=0,000	p=0,000
Genel Ortalama	p=0,000	p=0,000	p=0,000	p=0,118	p=0,057	p=0,000

Tablo 12’de katılımcıların dijital ayakizi farkındalığının sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemeye yönelik yapılan analiz sonuçları bulunmaktadır. Belirtildiği üzere dijital ayakizi farkındalığına dair iki alt boyut bulunmaktadır. Eylem farkındalığı, kavram farkındalığı ve bu iki boyutun genel ortalaması Tablo 12’de yer almaktadır. Buna göre genel ortalamalar üzerinden incelendiğinde bireylerin dijital ayakizi farkındalığı ve cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Kadınların ($\bar{X}=3,86$) dijital ayakizi farkındalığı genel ortalamasının erkeklere ($\bar{X}=3,57$) kıyasla daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Yaş değişkeni incelendiğinde dijital ayakizi farkındalığı anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=0,000$, $p<0,05$). Yaş gruplarına dair dijital ayakizi farkındalığı genel ortalaması incelendiğinde 46 yaş ve üzeri ($\bar{X}=2,96$) katılımcıların en düşük farkındalığa sahip olduğu, 32-38 yaş aralığındaki ($\bar{X}=2,96$) katılımcıların ise en yüksek farkındalığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dijital ayakizi farkındalığı meslek grupları özelinde incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). En düşük farkındalığa sahip meslek grubu emekliler ($\bar{X}=2,96$) olurken en yüksek farkındalığa sahip grup öğrencilerdir ($\bar{X}=3,91$). Dijital ayakizi farkındalığı gelir değişkenine göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p=0,118$, $p>0,05$). Benzer şekilde dijital ayakizi farkındalığı medeni durum değişkenine göre de anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=0,057$, $p>0,05$). Son olarak öğrenim durumları incelendiğinde dijital ayakizi farkındalığı ve öğrenim grupları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Ortalamalar incelendiğinde dijital ayakizi farkındalığı Lisansüstü ($\bar{X}=4,08$) düzeyinde en yüksekken ilk-orta öğretim ($\bar{X}=3,03$) düzeyinde en düşüktür.

5. SONUÇ

Bireylerin dijital ortamlarda gerçekleştirdiği eylemler, iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve buna paralel olarak yaşanan teknolojik gelişmeler ile gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla bu ortamlardaki sorumluluklar da artmakta ve dijital platformları/ortamları bilinçli bir şekilde kullanmak önem kazanmaktadır. Bununla birlikte dijital ortamları kullanan bireylerin, gerçekleştirilen her türlü eylemden sonra ardında veri kırıntısı bıraktığının farkında olması önemli olan bir diğer husus olarak görülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen dijital ayakizi kavramı bireylerin gerek çevrimiçi gerekse çevrimdışı dijital cihaz ve ortamlar üzerinden gerçekleştirdiği etkinlikler neticesinde ardında bıraktığı izleri ifade etmektedir. Dijital ayakizleri birey yaşantısını pek çok şekilde etkileyebilmekte ancak burada etkinin yönünü (olumlu/olumsuz) belirleyebilecek olan unsurun büyük oranda kullanıcının kendisi olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, dijitalliğin hâkimiyetini arttırması ile birlikte bireylerin dijital ayakizlerine yönelik farkındalık ve yönetim düzeylerini incelemek amaçlanmıştır.

Dijital ayakizine yönelik alanyazın incelendiğinde farklı örneklem grupları üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu örneklem gruplarını genç nesil (Camacho vd., 2012; Kelly vd., 2013; Sürmelioglu ve Seferoglu, 2019; Sanin, 2022), sosyal medya kullanıcıları (Kosinski vd., 2013; Haimson vd., 2016; Taş ve Bülbül, 2021), ortaokul öğrencileri (Kuh, 2018; Yılmaz-Soylu vd., 2021; Çalışkan ve Aktın, 2022), bilişim teknolojisi öğretmen ve öğretmen adayları (Acele, 2020) ve öğretim üyeleri (Karabatak ve Alanoglu, 2022) oluşturmaktadır. Bu araştırma sosyo-demografik özellikleri itibarıyla ilgili çalışmalara kıyasla daha fazla çeşitlilik sağlayabilecek 18-55 yaş aralığındaki yetişkin bireylerle yürütülmüştür. Elde edilen bulgular dijital ayakizi farkındalığı noktasında ilgili çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Ancak benzer yöntemlerin kullanıldığı ve dijital ayakizi farkındalığını tespit etmeyi amaçlayan diğer çalışmalarda yönetime ilişkin bulgulara rastlanmamıştır. Bu çalışmada ise dijital ayakizi yönetimi ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Dijital ayakizi yönetimi ve dijital ayakizi farkındalığını bir arada incelemeye çalışan araştırma, bu yönüyle konuya ilişkin yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Araştırmada internet kullanma durumuna ilişkin bulgular değerlendirildiğinde; katılımcıların neredeyse yarısı (%45) günlük 4-6 saat aralığında internet kullanmaktadır. İnternet kullanım amaçları değerlendirildiğinde ise sosyal medya

kullanımının katılımcılar tarafından en çok tercih edilen seçenek olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların dijital ortamlarda zorunlu olmayan durumlar dışında kişisel bilgilerini paylaşma durumları incelendiğinde; ad-soyad, eğitim bilgileri, doğum tarihi gibi bilgilerini sıklıkla paylaştığı görülmektedir. Ancak telefon numarası, adres ve e-posta gibi bilgilerini diğer bilgilere kıyasla daha az paylaştığı görülmektedir. Buna göre katılımcılar tarafından telefon numarası, e-posta, adres gibi kişisel bilgilerin diğer bilgilere kıyasla daha özel bilgiler olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Temel olarak dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeylerini incelemeyi hedefleyen bu çalışmada, 18-55 yaş arası 500 katılımcıdan elde edilen veriler doğrultusunda dijital ayakizi yönetim düzeyinin (3,68) ve dijital ayakizi farkındalığının (3,76) yüksek olduğu görülmüştür. Ancak dijital ayakizi kavram farkındalığı/bilinirliği eylem farkındalığı faktörüne kıyasla daha düşük bir ortalamaya sahiptir. Buna göre katılımcılar dijital ortamlarda eylemleri neticesinde dijital izler oluşturabileceğini bilmekte fakat bu durumun “dijital ayakizi” olarak adlandırılan bir kavramla ifade edilebildiğinin daha az farkındadır. Genel olarak farkındalığa ilişkin ortaya çıkan sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarda (Bkz. Özbek vd., 2016; Taş ve Bülbül, 2021; Sürmelioglu ve Seferoglu, 2019) olduğu gibi yüksek düzeydedir. Dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeyleri sosyo-demografik özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Eğitim seviyesi arttıkça farkındalık ve yönetim düzeyinde de artış olduğu anlaşılmıştır. Yaş grupları açısından değerlendirildiğinde ise dijital ayakizi farkındalığı genç bireylerde daha ileri yaşta olanlara nazaran yüksektir. Kadınların dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeyleri erkeklere kıyasla daha yüksektir. Bu noktada kadınların erkeklere nazaran dijital ortamlarda daha kontrollü davrandığını söylemek mümkün olabilir. Kadın-erkek arasında ortaya çıkan bu anlamlı farklılık Vervier vd., (2017) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla ilişkilendirilebilir. İlgili çalışmada kadınların kişisel bilgilerinin gizliliğine erkeklerden daha fazla önem verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların kişisel bilgileri koruma noktasında erkeklere kıyasla daha dikkatli olmasının pek çok sebebi olabilir. Kültürel baskı, toplumsal yapı, kadının yetiştirilme tarzından kaynaklı olarak mahremiyet korkusunun daha yüksek olması bu sebepler arasında düşünülebilir. Yapılan bu araştırma için de benzer kaygılar sebebiyle kadınların dijital platformlarda erkeklere kıyasla daha dikkatli davrandığı ve buna bağlı olarak dijital ayakizi farkındalık ve yönetim düzeylerinin yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak bu çalışma, cinsiyetler arasında ortaya çıkan farklılığın nedenine dair bir sonuç vermemektedir. Başka bir çalışmada bu farklılığın nedenleri araştırılabilir.

Dijital ortamlarda ne kadar çok iz bırakılırsa bireyin bilinirliği de o denli artabilmektedir (Madden vd., 2007). Dijital ortamlarda iz bırakmak ve buna bağlı olarak bilinir olmak tamamen engellenemeyeceğine göre daha olumlu izler bırakmak için gayret göstermek gerekmektedir. Bununla birlikte küresel ölçekte pek çok kişinin erişimi olan sosyal medya ve diğer platformlarda kontrolü sağlamak oldukça güç hale gelmektedir. Bu karmaşık ağ içerisinde bir tarafta sayısız kaynağa erişim avantajı söz konusuken diğer tarafta ise kullanıcıların maruz kaldığı tehditlerin sayısı çoğalmaktadır. Dolayısıyla dijitalleşen dünya ile birlikte bu avantaj ve tehditleri konu alan kaynaklara ihtiyaç artmaktadır.

Bireylerin verilerini iyi yönetebilmelerine yönelik olarak toplumsal bilinç düzeyinin artırılması gerekmektedir. Bu bilinç, yediden yetmiş dijital ortamları herhangi bir amaç için kullanan tüm bireyler için geçerli olmalıdır. Dolayısıyla dijital ortamların kullanımına yönelik eğitimler oldukça önemlidir. İçinde bulunulan çağın bir gereksinimi olan dijital okuryazarlık bu noktada sahip olunması gereken önemli bir beceri olarak düşünülebilir. Eğitim hayatının başladığı andan itibaren genç kuşaklara bu becerinin kazandırılması dijital dünyaya dair pek çok farkındalığın da oluşmasında yardımcı olabilir. Genç kuşaklara dijital dünyaya dair önemli becerileri kazandırabilecek olan yetişkinlerin de uygun eğitim programları ile donanım sahibi olmaları gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte, özellikle kendi dijital ayakizleri üzerinde herhangi bir kontrolü olmayan, ebeveynleri tarafından fotoğraflarının, videolarının paylaşıldığı küçük çocukların dijital ayakizleri ve bunun olası etkilerine yönelik daha fazla çalışmanın yapılması önerilebilir. Aynı zamanda bu çalışmada dijital ayakizi konusu birey ekseninde incelenmiştir. Konuya ilişkin yapılacak diğer çalışmalarda şirketlerin, kurumların dijital ayakizlerine yönelik araştırmalar yapılabilir. Dijital ayakizlerinin şirketler, pazarlamacılar, reklamcılar tarafından kullanımının avantaj ve dezavantajları üzerine odaklanılabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %70 oranında, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acele, B. (2020). Bilişim teknolojisi öğretmen ve öğretmen adaylarının sayısal ayak izi kavramlarının incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Altunış, S. ve Ergin, A. (2018). Araştırma evreni ve örnekleme. Ş. Arslan (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* içinde (s. 81-102). Eğitim Yayınevi.
- Arakerimath, A. ve Gupta, P. (2015). Digital footprint: Pros, cons, and future. *IJLTEMAS*, 6(10), 52-56.
- Atalay, G. E. (2019). Sanal dünyanın görgü kuralları: Netiket. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 1(2), 3-13.
- Atasoy, İ. ve Ormanlı, O. (2019). Teknoloji ve siber güvenlik: Dijital toplumun geleceği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(4), 399-409.
- Azucar, D., Marengo, D. ve Settanni, M. (2018). Predicting the big 5 personality traits from digital footprints on social media: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 124, 150-159.
- Bidargaddi, N., Musiat, P., Makinen, V. P., Ermes, M., Schrader, G. ve Licinio, J. (2017). Digital footprints: facilitating large-scale environmental psychiatric research in naturalistic settings through data from everyday technologies. *Molecular Psychiatry*, 22(2), 164-169.
- Blue, J., Condell, J. ve Lunney, T. (2018). *Digital footprints: Your unique identity*. https://pure.ulster.ac.uk/ws/files/12511484/DigitalFootprints_JB_JC_TL_HCI18.pdf adresinden 15 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Buchanan, R., Southgate E., Smith, S., Murray, T. ve Noble, B. (2017). Post no photos, leave no trace: Children's digital footprint management strategies. *E-learning and Digital Media*, 14(5), 275-290.
- Buchanan, R., Southgate, E., Scevak, J. ve Smith, S. (2018). Expert insights into education for positive digital footprint development. *Scan*, 37(2), 1-13.
- Camacho, M., Minelli, J. ve Grosseck, G. (2012). Self and identity: Raising undergraduate students' awareness on their digital footprints. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 3176-3181.
- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (7. Baskı). Pegem Akademi.
- Cao, Z., Xu, H. ve Sheng Xian, H.T. (2022). Chinese tourists in Malaysia: An analysis of spatio-temporal behavior based on tourism digital footprints. *IEEE Access*, 10, 122047-122060.
- Çalışkan, N. ve Aktın, K. (2022). Ortaokul öğrencilerinin dijital ayak izi kavramına yönelik metaforları. S. Karabatak (Ed.), *Eğitim & Bilim 2022-II* içinde (s. 167-184). Efe Akademi.
- Digital Health Agency. (2020). *Supporting a positive security culture: Managing your digital footprint*. https://www.digitalhealth.gov.au/sites/default/files/2020-11/Manage_your_digital_footprint.pdf adresinden 6 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Erkul, E. (2021). Yapay zeka ve büyük veri nasıl bir gelecek vadediyor?. *TRT Akademi*, 6(11), 192-201.
- Fish, T. (2009). *My digital footprint: A two sided digital business model where your privacy will be someone else's business!*. FutureText.
- Girardin, F., Calabrese, F., Dal Fiore, F., Ratti, C. ve Blat, J. (2008). Digital footprinting: Uncovering tourists with user-generated content. *IEEE Pervasive Computing*, 7(4), 36-43.

- Haimson, O., Brubaker, J., Dombrowski, L. ve Hayes, G. (2016). Digital footprints and changing networks during online identity transition. *In proceedings of the 2016 CHI conference on human factors in computing systems*, 2895-2907.
- Hinds, J. ve Joinson, A. N. (2019). Human and computer personality prediction from digital footprints. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 204-211.
- Internet Society Report. (2014). *Digital footprints an internet society reference framework*. <https://www.internetsociety.org/resources/doc/2014/digital-footprints-an-internet-society-reference-framework/> adresinden 3 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Jobvite Social Recruiting Survey. (2011). https://www.jobvite.com/news_item/2011-social-recruiting-survey/ adresinden 5 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Karabatak, S. ve Alanoğlu, M. (2022). Faculty members' digital footprint experiences and digital footprint awareness. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 31-41.
- Kelly, S., Christen, S. ve Snyder, L. G. (2013). An analysis of effective online reputation management: A critical thinking social media activity. *The journal of research in business education*, 55(1), 24-35.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Duygudurum Bozuklukları Dergisi*, 6(1), 47-48.
- Kligiené, S. T. (2012) Digital footprints in the context of professional ethics. *Informatics in Education*. 11(1), 65-79.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th Edition). The Guilford Press.
- Kosinski, M., Stillwell, D. ve Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of The National Academy of Sciences of The United States of America*, 110(15), 5802-5805.
- Kuh, G. (2018). Sayısal ayak izi ders tasarımının öğrencilerin sayısal vatandaşlık konusundaki akademik başarılarına etkisi [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Lambiotte, R. ve Kosinski, M. (2014). Tracking the digital footprints of personality. *Proceedings of The Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE)*, 1934-1939.
- Licinio, J. ve Wong, M. L. (2023). Digital footprints as a new translational approach for mental health care: a commentary. *Discover Mental Health*, 3(1), 5-8.
- Lyon, D. (2006). *Gündelik hayatı kontrol etmek: gözletlenen toplum* (1. Baskı). (G. Soykan, Çev.), Kalkedon (Orijinal eserin basım tarihi 2001).
- Madden, M., Fox, S., Smith, A. ve Vitak, J. (2007). *Digital footprints*. Pew research center. <https://www.pewresearch.org/internet/2007/12/16/digital-footprints/> adresinden 17 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Mayda, M. (2022). Digital footprint management in digital visual culture. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(2), 1031-1044.
- Micheli, M., Lutz, C. ve Büchi, M. (2018). Digital footprints: An emerging dimension of digital inequality. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 16(3), 242-251.

- Morgan, G. A. Leech, N. L. Gloeckner, G. W. ve Barrett, K. C. (2011). *IBM SPSS for Introductory Statistics - Use and Interpretation*. (4th Edition). Routledge.
- Mou, J. (2022). Extracting network patterns of tourist flows in an urban agglomeration through digital footprints: The case of greater bay area. *IEEE Access*, 10, 16644-16654.
- Narayanan, A. ve Reisman, D. (2017). The princeton web transparency and accountability project. In *Transparent data mining for big and small data* (s. 45-67). Springer, Cham.
- O'Keefe G. S. ve Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents and families. *Amerikan Academy of Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- Önder, İ., Koerbitz, W. ve Hubmann-Haidvogel, A. (2016). Tracing tourists by their digital footprints: The case of Austria. *Journal of Travel Research*. 55(5), 566-573.
- Özbek, Y., Çoklar, A. N. ve Gündüz, Ş. (2016). Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık ve yaşantılarının belirlenmesi. *10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS)* (s. 596-604). Rize: ICITS Proceedings Book.
- Paulos, E., Honicky, R. J. ve Hooker, B. (2009). Citizen science: Enabling participatory urbanism. M. Forth (Ed), *Research on urban informatics: The practices and promise of the real-time city* içinde (s. 414-436). IGI Global.
- Pritchard, M. (2013). How social recruitment requires students to manage a responsible digital footprint. *18th WACE world conference on cooperative & work integrated education* (s. 1-11). Durban, South Africa.
- Sanin, E. (2022). *Ortaöğretim öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve bilgi güvenliği farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Schrenk, R. (2022). *Measuring the digital footprint: Common practice and teacher awareness by the example of the Austrian school system* [Doktora Tezi]. Bosna Hersek.
- Steinberg, S. (2017). *Social network etiquette: new rules for minding your manners in a digital world*. <https://www.toastmasters.org/magazine/magazine-issues/2017/june2017/etiquette> adresinden 11 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Suri, H. (2011). Purposeful sampling in qualitative research synthesis. *Qualitative Research Journal*, 11(2), 63-75.
- Sürmelioglu, Y. ve Seferoglu, S. S. (2019). Yükseköğretim öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık ve yaşantılarının incelenmesi. *World Journal on Educational Technology: Current Issue*, 11(1), 48-64.
- Taş, A. ve Bülbül, H. İ. (2021). Sosyal medya kullanıcılarının dijital ayak izi farkındalığı. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(3), 205-216.
- Timisi, N. (2016). *Dijital: Kavramlar, olanaklar, deneyimler* (1. Baskı). Kalkedon.
- Turow, J. (2015). *İzleniyoruz: Yeni reklam sektörünün elindeki kimliğimiz ve değerlerimiz* (1. Baskı). (M. Benveniste, Çev.), Hil yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 2011).
- Valanarasu, M. R. (2021) Comparative Analysis for personality prediction by digital footprints in social media. *Journal of Information Technology and Digital World*, 3(2), 77-91.

- Vervier, L., Zeissig, E., Lidynia, C. ve Ziefle, M. (2017). Perceptions of digital footprints and the value of privacy, *In proceedings of the 2nd international conference on internet of things, big data and security* (s. 80-91).
- What Is a Digital Footprint?. (2020). <https://whatis.techtarget.com/search/query?q=digital+footprint> adresinden 1 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.
- Wook, T. S., Mohamed, H., Noor, S., Muda, Z. ve Zairon, I. Y. (2019). Awareness of digital footprint management in the new media amongst youth. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 35(3), 407-421.
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe yönelik tutum ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(36), 59-75.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-28.
- Yılmaz-Soylu, M., Demiröz, S. ve Akkoyunlu, B. (2021). Ortaokul öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 9(17), 177-198.
- Young, A. L. ve Quan-Haase, A. (2013). Privacy protection strategies on Facebook: The Internet privacy paradox revisited. *Information, Communication & Society*, 16(4), 479-500.

İŞGÖREN SEÇİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN FUCOM YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR HAVAYOLU İŞLETMESİNDE UYGULAMA*

EVALUATION OF THE FACTORS AFFECTING PERSONNEL SELECTION WITH FUCOM METHOD: AN APPLICATION IN AN AIRLINE COMPANY

Öğr. Gör. Tülin MERCAN¹

Dr. Ahmet CAN²

ÖZ

Havayolu taşımacılığı sektörü emek yoğun çalışan sektör nedeniyle işgücü devir hızının yüksek olduğu alanlardan birisidir ve bu sektör için işgören giderleri önemli bir maliyet kalemini oluşturmaktadır. Doğru işe doğru işgören yerleştirilmesi örgütler için çok önemli bir süreçtir. Bu sebeple havayolu örgütlerinde işe alım sürecinin titiz bir biçimde gerçekleştirilmesi ve işgören seçiminde etkili olan unsurların ve alt unsurların önem derecelerinin belirlenmesi önemli olmaktadır. Bu çalışmanın amacı havayolu örgütlerinde işgören seçiminde dikkate alınması gereken kriterlerin önem derecelerini belirlemektir. Araştırmada genel itibari ile havacılık sektöründe personel seçiminde etkili olan kriterler arasındaki ilişki değerlendirmesi yapılarak kriterlerin derecelendirilmesi ortaya konulmuştur. Araştırma verilerinin analizinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan, FUCOM (Full Consistency Method-Tam Tutarlılık Yöntemi) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan subjektif ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir. Yöntemde kullanılan işlem adımları dikkate alınarak analizler yapılmış ve yapılan analizler sonucunda personel seçiminde etkili olan ana kriterler en önemli kriterden en az önemli kriterine doğru %59 ile teknik yeterlilik (K1), %16 ile sosyal yeterlilik (K3), %14 referans yeterliliği (K4) ve %11 ile fiziksel yeterlilik (K2) olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, FUCOM, İşgören Seçimi.

JEL Sınıflandırma Kodları: C44, L93, M12.

ABSTRACT

Airline transport sector is one of the areas with high labour turnover rate due to being a labour-intensive sector and employee expenses constitute an important cost item for this sector. Placing the right employee for the right job is a very important process for organisations. For this reason, it is important to carry out the recruitment process in airline organisations in a meticulous manner and to determine the importance levels of the factors and sub-factors that are effective in employee selection. The aim of the study is to determine the importance levels of the criteria that should be taken into consideration in the selection of employees in airline organisations. In the research, the relationship between the criteria that are effective in the selection of personnel in the aviation sector in general is evaluated and the grading of the criteria is revealed. FUCOM (Full Consistency Method), one of the multi-criteria decisions making (MCDM) methods, is used in the analysis of the research data. This method is one of the subjective weighting methods used in determining the criteria weights. Analyses are made by taking into account the process steps used in the method and as a result of the analyses, the main criteria that are effective in personnel selection are determined as technical competence (K1) with 59%, social competence (K3) with 16%, reference competence (K4) with 14% and physical competence (K2) with 11% from the most important criterion to the least important criterion.

Keywords: MCDM, FUCOM, Personnel Selection.

JEL Classification Codes: C44, L93, M12.

* Bu çalışma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 220143 sayılı ve 15.09.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümü, tulinmercan@klu.edu.tr

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Dalaman Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, ahmetcan@mu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Placing the right personnel for the right job is a very important process for organisations. The human factor is very important in achieving the goals and objectives set in an enterprise, achieving corporate success, ensuring the continuity of the organisation and increasing competitiveness. Finding and selecting labour is one of the most essential applications of human resources management and is strategically important. Nowadays, recruitment and selection of personnel who will fulfil the objectives of the enterprises and have the qualifications required by the job is a situation that requires expertise (Örücü, 2002, p. 119). Nowadays, many businesses may have difficulty in identifying employees who may be suitable for their strategic goals and service understanding. Businesses should select the most suitable employees with a scientifically based model in line with their current policies and strategies. For this purpose, various methods such as statistical approaches, artificial intelligence and mathematical programming can be used individually or together (Özbek ve Eren, 2013, p. 178). Since the airline transport sector is a labour-intensive sector, it is one of the areas with high labour turnover rate and employee expenses constitute an important cost item for this sector (Bilkay, 2020, p. 93). Therefore, it is important to carry out the recruitment process in airline organisations in a meticulous manner and to determine the importance levels of the factors and sub-factors that are effective in employee selection. This study was conducted to evaluate the importance levels of the factors and sub-factors that are effective in the selection of employees in an airline operating in Turkey. In this research, the data used in the study were provided as a result of interviews with the expert personnel working in the human resources department of an airline operating at Dalaman Airport in Turkey.

Design/methodology/approach:

In the study, the relationship between the criteria that are effective in the selection of personnel in the aviation sector in general terms was evaluated and the grading of the criteria was revealed. FUCOM (Full Consistency Method), one of the multi-criteria decision making (MCDM) methods, was used in the analysis of the research data. This method is one of the subjective weighting methods used in determining the criteria weights. The FUCOM method is a MCDM method introduced to the literature by Pamucar et al. (2018). The different features of FUCOM compared to weighting methods such as AHP, ANP, SAW (Simple Additive Weighting), BWM (Best Worst Method) etc. are as follows: It reaches the result with only n-1 pairwise comparisons, fewer pairwise comparisons, where n is the number of criteria. Consistency of the criteria is at the forefront when making pairwise comparisons. It allows the calculation of criteria weights reliably (Özdağoğlu et al., 2021, p. 233). The FUCOM method consists of 3 steps (Ecer, 2021, p. 33-34): Ranking the criteria, Determining the importance of the criteria, Finding the final values of the weight coefficients.

Findings:

When the main criteria that are effective in personnel selection are analysed, it is seen that the most important criterion is technical competence (K1) with 59%, followed by social competence (K3) with 16%, reference competence (K4) with 14% and physical competence (K2) with 11%. When the sub-criteria are analysed, knowledge of foreign language (K12) ranks first, followed by experience (K11), reference qualification (K4), appropriate physical structure (K22), certificates and trainings (K14), willingness and dedication (K35), appearance (K21), taking responsibility (K34), making the right decision and effective decision (K32), analytical thinking (K33) and finally human relations (K31).

Conclusion and Discussion:

The information age we are in is rapidly transforming the structures of enterprises. Enterprises have realised that their tangible assets alone are no longer sufficient to provide competitive advantage. It is seen that the main element that stands out in sustainable competition in enterprises is intangible intangible assets and the importance given to this element is increasing day by day. Effective management of human resources in enterprises varies depending on the knowledge and skill level of employees. In this direction, the key point for businesses is to place the right people in the right job at the right time and businesses should attach importance to personnel selection. Airline businesses, which have an important place in the world economy, should also attach importance to personnel selection in order to gain sustainable competitive advantage. Since the airline sector is a labour-intensive sector, it is one of the areas with high labour turnover rate and employee expenses constitute an important cost item for this sector. Due to the labour-intensive nature of the sector, the approach to human resources selection has a direct impact on the performance and productivity of the organisation. This study was conducted to evaluate the factors that are effective in personnel selection in airline businesses and as a result of the evaluation, the importance levels of these factors were determined. In future studies to be conducted to evaluate the criteria that are effective in personnel selection, different CRM weighting methods can be used and the results can be compared with the results of this study. New results can be obtained by adding different criteria to the criteria used in the study.

1. GİRİŞ

İnsan kaynakları yönetiminde son yıllarda oluşan önemli gelişmeler ve değişiklikler insan unsurunun “tüketilmesi gereken bir nesne” değil “geliştirilmesi gereken bir değer” olduğunu ortaya koymuştur. İşletmedeki kaynaklardan en önemlisinin insan olması, işletme yönetiminde stratejik konu haline almıştır. Yöneticiler, işletmedeki ağırlık noktasının insan olduğunu kavramışlardır. Gereken donanımlar sağlansa da insan harekete geçmediğinde hiçbir şey gerçekleşmeyecektir (Benli ve Şahin, 2004, s. 113).

Günümüzde verimlilik ve etkinlikte rol oynayan unsurların başında insan faktörü gelmektedir. İşletmelerin amaçlarına ulaşmalarında etkili rol oynayan insana duyulan gereklilik; iş sözleşmesinin sonlandırılması, emeklilik, istifalar, kaza, ölümler, doğum vb. sebeplerle uzun vadeli kullanılan izinler, işler ile ilgili gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, şirket birleşmeleri gibi nedenlerden dolayı artacak ve yeni bir işgörenin bulunması veya seçilmesi gerekliliği ortaya çıkacaktır (Çavdar ve Çavdar, 2010, s. 80).

İşlerin gereklilikleri ile işleri yapacak olan kişilerin bilgi, tecrübe, yetenekleri ve becerileri arasındaki uygunluğu belirlemenin çeşitli yöntemleri olmakla birlikte, seçim sürecinde, pozisyon ve göreve uygun faktörlerin belirlenebilmesi önemlidir. İşletmelerde mevcut iş analizleri ve bu analizler çerçevesinde hazırlanmış olan iş gerekleri ve tanımlarından bu faktörler çıkarılabilmektedir. Bu uyum ile birlikte, işletmelerin değer ve kültürlerine elverişli olan ya da uyum sağlayabilecek işgörenlerin seçilmesi oldukça olumlu sonuçlar yaratacaktır (Doğan ve Önder, 2014, s. 5597). Seçim sürecinde bulunan kriterler alım yapılacak olan işin seviye, tür ve aynı zamanda da mevcut işletmenin yapısına göre farklılık gösterebilmektedir (Snell ve Bohlander, 2010, s. 254).

Dünya ekonomisinde kayda değer bir orana sahip olan ulaşım sektöründe bulunan ve stratejik önemiyle katma değeri yüksek, ulusların ilerlemesinde ve rekabet gücü içerisinde kilit konuma haiz olan havacılık sektörü, tüm dünyada ekonomik ilerleme, küreselleşme ve liberalleşme paralelinde gelişme göstermektedir (Yazgan ve Yiğit, 2013, s. 424). Sektör, 1903'te dünyadaki ilk uçuşun yapılmasından beri sürekli büyümekte ve bundan dolayı rekabetin şiddeti her gün daha da artış göstermektedir. Yoğun rekabetin yaşandığı bu ortamda havayolu işletmelerinin amacı, maliyetleri düşürmek, müşteri memnuniyeti kazanmak, yolcular tarafından daha fazla tercih edilmek ve iç ve dış pazarda daha fazla pay alabilmektir (Özdağoğlu vd., 2021b, s. 285). Havayolu işletmelerinin bu rekabet ortamında yer almaları ve rekabet avantajını sürdürülebilir kılabilmeleri için mevcut kaynaklarını etkin olarak kullanmaları gerekmektedir. Bu kaynakların başında ise insan kaynağı gelmektedir (Yıldırım vd., 2019, s. 221).

Devamlı gelişme gösteren bir sektör olması yönünden havayolu işletmeleri açık sistemlerdir ve yük ve yolcu taşımacılığı yapmaktadırlar. Ayrıca havayolu işletmeleri devamlı hizmet üreten örgütlerdir. Sektörün zorunluluğundan kaynaklanan mesleki bilgi ve tecrübenin önemi açısından bu işletmeler devamlı nitelikli işgörelere ihtiyaç duymaktadırlar. Son olarak bu işgörelere var olan niteliklerinin sürdürülebilirliği için devamlı olarak eğitimlere katılmaları ve sertifikalar almaları (yenilemeleri) gerekmektedir (Yıldırım vd., 2019, s. 220).

İyi hazırlanmış insan kaynakları politikaları, açık olan pozisyonlara en yetenekli işgörelere alınması ile işletmeleri daha da ileriye götürebilir. İşletmeye ve işe uygun olamayan işgörelere seçme yöntemleri işletmeler için pahalıya mal olabilmektedir. Nitelikli ve yetenekli işgörelere sahip olabilmek için işletmelerin seçme süreçlerine bağlıdır. Bu yüzden işgörelere seçme süreci titizlikle gerçekleştirilmesi gereken kritik bir durumdur. Etkili bir işgörelere seçimi; işin gerekleriyle alınacak olan işgörelere niteliklerinin karşılaştırılmasının yapılarak en makul işgörelere kuruma kazandırılması sürecidir (Adıgüzel, 2009, s. 243). İşgörelere seçiminin önemini belirten başka bir husus ise iş-birey ve bireylerarası uyumun yaratılmasıdır. Doğru işe doğru kişi seçilemediği zaman, kurum içi uyuşmazlıklar oluşabilecek, kurumun verimliliğinin düşmesi, çatışmaların artması, işgücü kaybı, iş kazalarının artışı gibi istenmeyen durumlar oluşabilmektedir. Tam da bu noktada işe doğru kişinin alınması bu arzulanmayan durumların oluşmaması ya da minimum seviyeye çekilmesi bakımından önem taşımaktadır (Bayraktaroğlu, 2015, s. 65-67). Doğru işlere doğru kişilerin seçilebilmesi, iş-kişiy uyumu kavramı, işin gerekleriyle işgörelere sahip olması gereken bilgiler ve yetenekler arasındaki uyumu ifade etmektedir. Bunun yanında kişi ve işletme uyumu, bireylerin işletmeler ile olan uyumlarını belirtme de kullanılmaktadır (Mathis ve Jackson, 2008, s. 227).

Yukarıda bahsedilen tüm bu sebepler nedeniyle, havayolu örgütlerinde işe alım sürecinin titiz bir biçimde gerçekleştirilmesi ve işgörelere seçiminde etkili olan unsurların ve alt unsurların önem derecelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, havacılık sektöründe işgörelere seçiminde etkili olan kriterlerin önem seviyeleri nelerdir? Araştırma sorusu ele alınmaktadır.

Araştırmanın önemi ve özgün değeri araştırmanın konusu, zamansal değeri, yaklaşımı sebebiyle oluşmaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında örgütlerin rekabet avantajı elde edip bunu sürdürülebilir kılmaları için “insan” a yatırım yapması gerektiği yadsınmaz bir gerçektir. Küresel rekabetin yarattığı bu gereklilik örgüt bünyesinde çalışanlara verilen değerin artırılması gerektiğini ve doğru işe doğru personelin alınmasının önemini gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinde işgören seçiminde etkili olan unsurların ve alt unsurların önem derecelerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır ve subjektif ağırlıklandırma yöntemlerinden FUCOM yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazın incelendiğinde havacılık sektöründe FUCOM yöntemiyle işgören seçiminde rol oynayan kriterlerin değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle bu çalışma, havacılık sektöründe bir boşluğu doldurmasının yanında, gelecekte yapılacak havacılık sektörüne ilişkin karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında önem taşıyabilecektir. Bunlar bu araştırmanın katkısını yansıtmaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesi ile sınırlandırılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İşgören Seçimi ve Seçim Süreci

İnsan faktörü bir işletmede, belirlenen hedef ve amaçlara ulaşmada, kurumsal başarıyı elde etmede, örgütün devamlılığının sağlanmasında ve rekabet edebilirliğin artırılmasında oldukça önem arz etmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin en esas uygulamalarından birisi işgören bulma ve seçmedir ve stratejik derecede önemlidir. Günümüzde işletmelerin amaçlarını gerçekleştirecek, işin gerektirdiği vasıfta işgörenlerin temin ve seçimi uzmanlık gerektiren bir durum olarak karşımıza gelmektedir (Örücü, 2002, s. 119).

İşgörenlerin seçim süreci adayların araştırılması ve bulunması çabaları neticesinde oluşturulan aday grupları içinden hangilerinin işe alınacağına karar verme aşamalarından meydana gelmektedir (Özgen, 2002, s. 95). İşgören seçim sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için birtakım özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde ifade edilebilmektedir (Barutçugil, 2004, s. 259):

- Tutarlılık: Seçim sürecinin standartlaştırılması, adaylara eşit muamelede bulunulması, seçim, eleme, görüşme gibi değerlendirme kriterlerinin adayların hepsi için aynı olması anlamına gelmektedir.
- İş tanımları: Her şeyden önce iş tanımlarının yapılması, adayların bilgilendirilmesi ve görüşmelerde esas alınması bakımından önemlidir.
- İşle ilgili: Adaylarda aranan vasıflar, talep edilen dokümanlar ve görüşmelerdeki konularının içeriği yalnızca işle alakalı olması gerektiği manasına gelmektedir.
- Performansla bağlantılılık: Seçim kararlarının adayların performanslarına ilişkin öngörüleme ve tahminlere dayandırılması gerekmektedir.
- Yatırımın getirisi: Doğru kişilerin işe kabulünü gerçekleştirerek seçim sürecine harcanan yatırımın geri dönüşünün sağlanması ve böylece yanlış seçim kararlarına harcanan gereksiz yatırımların önüne geçilmesi gerekmektedir.
- Adayların algılamaları: Belli işler için başvuran adayların örgüt ve idarecilerine dönük pozitif düşüncülerinin, seçimin tarafsız ve profesyonel olarak algılamalarının sağlanması gerekmektedir.
- Yasalara uygunluk: Seçim sürecinde yasalara uygun olmayan ileriki dönemde dava açma hakkı oluşturacak hususların bulunmaması gerektiğini belirtmektedir.

İşgören seçimi esasen karar olayıdır. Alternatifler içerinden yapılan seçimi ifade etmektedir (Okakın, 2009, s. 54). Rasyonel bir seçim kararının verilmesi, büyük oranda gerekli bilgilerin kullanılmasına bağlıdır. İşletme kendi olanakları ile geçerli ve güvenilir bilgileri, en ekonomik biçimde elde ederek en doğru işgörenlerin temininde kullanılması gerekmektedir (Can ve Kavuncubaşı, 2005, s. 120).

İşgören seçimi konusunda işletmeler elemeci ve bütüncül yaklaşımları izlemektedirler. Elemeci yaklaşımda adaylar işe girebilmek için bir dizi seçim aşamalarından başarılı olmak zorundadırlar. Bu noktada her bir aşamada başarısız değerlendirilen aday elenmekte ve bir sonraki aşamada daha az sayıda işgören adayları değerlendirmeye alınmaktadır. Bütüncül yaklaşımda ise adaylara seçim sürecinin tüm aşamaları uygulanmakta, her bir aşamada adaylar hakkında daha fazla veri toplanmakta, işe kabul ya da ret kararı ise seçimin sonunda alınmaktadır (Çabuk, 2005, s. 57). Seçim sürecini kapsayan aşamaların miktarı hem literatürde hem de uygulamada değişiklikler gösterebilmektedir. Bu aşamalar her işletme tarafından benzer biçimde uygulanmayabilir. İşletmenin büyüklüğü,

faaliyetlerini yürüttüğü sektör, çalışma koşulları, üst yönetimin bakış açısı, zaman, maliyet ve düzenlemeler gibi değişik açılardan düşünüldüğünde, uygulama noktasında değişik süreçler olabilmektedir (Ertürk, 2011, s. 105). Yani tüm işletmeler tarafından genel geçer bir işgören seçim süreci yoktur (Bayraktaroğlu, 2015, s. 77).

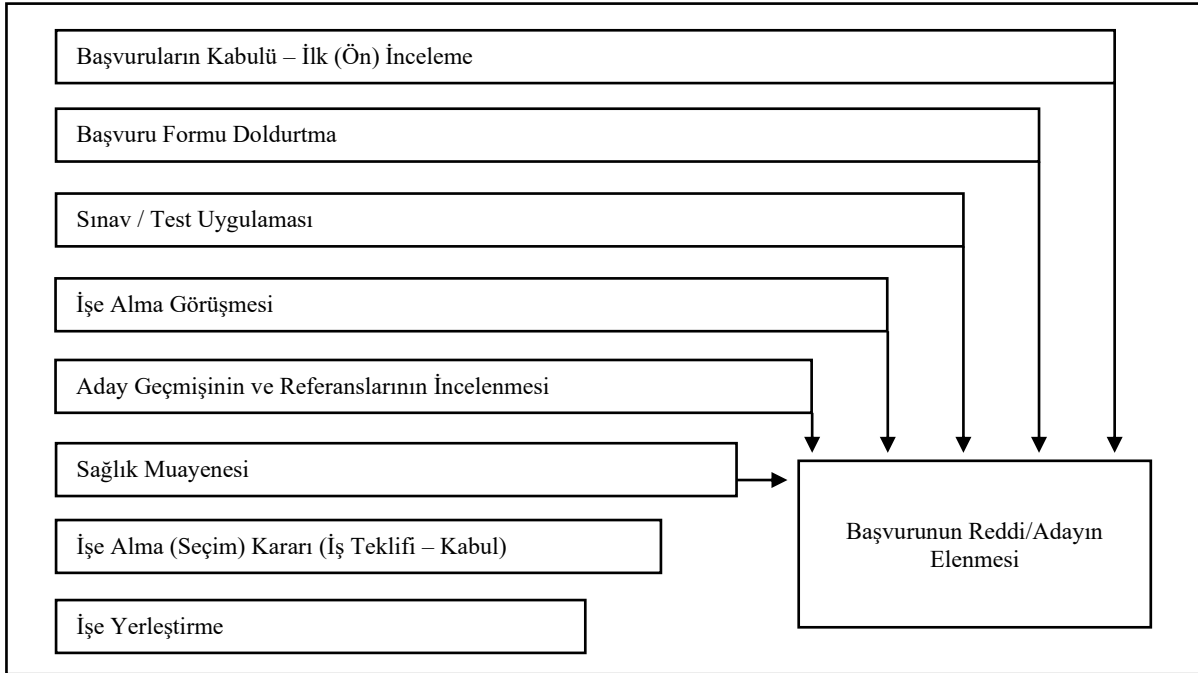
Günümüzde birçok işletme, kendi stratejik hedeflerine ve hizmet anlayışlarına uygun olabilecek çalışanları belirlemek hususunda zorlanabilmektedirler. İşletmeler mevcut politika ve stratejileri doğrultusunda bilimsel temele dayalı bir model ile en uygun işgörenleri seçmelidirler. Bunun için literatürde istatistiksel yaklaşımlar, yapay zekâ ve matematiksel programlama gibi çeşitli yöntemler tek olarak ya da birlikte kullanılabilir (Özbek ve Eren, 2013, s. 178).

İşgören seçiminde uygulanacak kriterler saptanırken aşağıda belirtilen faktörlerin göz önüne alınması önerilmektedir (Demirkan, 2000, s. 162):

- İşgören gereksiniminin niceliği, niteliği ve ivediliği,
- Metodun uygunluğu ve maliyeti,
- Seçim için kullanılacak adayların varlığı ve niteliği,
- Metodun geçerlilik ve güvenilirliği,
- Adayların seçim metodu ile alakalı tutumları

İşletmeler işe almada biçimsel ya da biçimsel olmayan yaklaşımları kullanabilmektedirler. Küçük işletmeler biçimsel olmayan, büyük işletmeler ise ağırlıklı olarak biçimsel seçim sürecini tercih etmektedirler. Bu süreç genel anlamda aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

Şekil 1. Tipik İşgören Seçimi

Kaynak: (Sadullah vd., 2013, s. 133).

Seçim süreci geçerlilik, güvenilirlik, yasallık, yararlılık ve genelleştirilebilirlik şeklinde bazı standartları taşımaktadır (Bernardin, 2010, s. 173). İnsan kaynakları seçim süreci ilk olarak yeni işgörenlerin ilgili bölümler tarafından talep edilmesiyle başlamaktadır. Ardından uygun olan adayların aranmasıyla devam etmektedir. Uygun adaylar işletme içinden temin edilebileceği gibi işletme dışından (potansiyel anlamda işletmede çalışabilecek bireyler arasından) da seçilebilmektedir (Byars ve Rue, 2008, s. 114-115). İş profilinin çıkarılmasıyla başlayan işgören seçiminde başvuru formu ve ön görüşme psikoteknik ve çeşitli testler, ikinci görüşme olan iş görüşmesi, referansların araştırılması, işe alma kararının verilmesi, sağlık kontrolleri ve teklif verme ile devam eden işe

yerleştirmeye son bulmaktadır (Demirkol ve Ertuğral, 2007, s. 34). Bu süreçte seçim kararı verilirken test/sınav uygulamaları ve işe alım görüşmelerinin en etkili adımlar olduğu ifade edilebilir (Mondy, 2010, s. 174).

İşgören seçiminin her aşamasında adaylara dönük anlamlı verilerin temini, sonrasında bu verileri iş gereklerinde belirtilen kriterlerle kıyaslanması ve bunun sonucu en münasip seçim kararının verilmesi amaçlanmaktadır (Bingöl, 2014, s. 235). Seçme süreci insan kaynağını bulmaya dayanmaktadır. İşgöreni bulma süreci adayların başvuruları ile sona ermektedir. Başvurunun gerçekleşmesiyle işgörenin seçim süreci başlamaktadır (Yüksel, 1998, s. 97). İşletmelerde işgören alımı gerçekleştirilirken izlenen yollar çeşitlidir. İşletmelerden bazıları yeni işgören alımında yalnızca ön görüşme yaparak bu görüşmenin neticesine göre, kimi işletmeler ise işin gerektirmiş olduğu bilgilerin adaylar üzerindeki düzeylerini belirlemek için çeşitli test ve sınavlar yaparak, bazı işletmeler ise işçi bulma kurumları vasıtasıyla eleman almaktadırlar (Erdoğan, 1990, s. 146).

2.2. Literatür Taraması

Yazın incelendiğinde, işgören seçim sürecinde ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Chen ve Cheng (2005, s. 803) yapmış olduğu çalışmada, bilgi sistemi işgören seçiminde metrik mesafeye dayanan Bulanık Sayı Sıralama yöntemini kullanmışlardır. Gibney ve Shang (2007, s. 1030) yapmış oldukları çalışmalarında dekan seçimi için AHP yöntemini kullanmışlardır. Kelemenis ve Askounis (2010, s. 4999) yapmış oldukları çalışmada, TOPSIS yöntemi kullanarak personel seçimi gerçekleştirmişlerdir. Lin (2010, s. 937) çalışmasında, işgören seçimi karar probleminde ANP ve Bulanık Veri Zarflama Analizi yöntemlerini kullanarak çözüm üretmiştir. Kersulienė ve Turskis (2011, s. 645) çalışmalarında mimar seçimi için ANP yöntemini uygulamışlardır. Zhank ve Liu (2011, s. 11401) yapmış oldukları çalışmada, işgören karar probleminde Gri İlişkisel Analiz temeline dayalı Bulanık Çok Kriterli Grup Karar verme yaklaşımlarını kullanarak çözüm üretmeye çalışmışlardır. Balezentis et al. (2012, s. 7961) yapmış oldukları çalışmada, MULTIMOORA yöntemini kullanarak personel seçimi yapmışlardır. Doğan ve Önder (2014, s. 5796) yapmış oldukları çalışmalarında bilişim sektörü satış temsilcisi seçiminde AHP ve TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. Eroğlu vd. (2014, s. 1) yapmış oldukları çalışmalarında, ORESTE yöntemini kullanarak personel seçimi gerçekleştirmişlerdir. Özbek (2014, s. 209) yapmış olduğu çalışmada, sivil toplum kuruluşunda BAHS yöntemini kullanarak yönetici seçimi yapmıştır. Karabasevic et al. (2015, s. 43) yapmış oldukları çalışmada, SWARA ve ARAS yöntemlerini kullanarak telekomünikasyon sektöründe satış yöneticisi seçimi yapmışlardır. Kenger ve Organ (2017, s. 152) yapmış oldukları çalışmada, ARAS yöntemini kullanarak banka personeli seçimi yapmışlardır. Karabasevic et al. (2018, s. 55) yapmış oldukları çalışmada, SWARA ve EDAS yöntemlerini kullanarak bilgi sistemleri sektöründe personel seçimi yapmışlardır. Ayçin (2020, s. 1) yapmış olduğu çalışmada, CRITIC ve MAIRCA yöntemlerini kullanarak lojistik sektöründe personel seçimi gerçekleştirmiştir.

Havacılık sektörüne bakıldığında da ÇKKV teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalara rastlamak mümkündür. Perçin ve Aldalou (2018, s. 583) yapmış oldukları çalışmalarında Türk havayolu şirketlerinde finansal performansa dönük bir değerlendirme yapmayı hedeflemişlerdir. Çalışmada kriter ağırlıklarını Bulanık AHP yöntemine göre belirlemiş, alternatifleri sıralamayı Bulanık TOPSIS yöntemini gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak Pegasus şirketinin, Türk Hava Yolları şirketine kıyasla daha iyi finansal performansa sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Kurt ve Kablan (2022, s. 16) yapmış oldukları çalışmalarında COVID-19 pandemisinin Türkiye’de faaliyette bulunan ve BİST Ulaştırma Endeksinde (XULAS) bulunan havayolu firmalarının finansal performansları üzerindeki etkilerini ÇKKV kullanarak incelemişlerdir. Bu amaçla XULAS endeksinde bulunan havayolu şirketlerinin 2019-2020 senelerine ait finansal verileri ÇKKV tekniklerinden TOPSIS ve MABAC yöntemleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda COVID-19 pandemisinin havayolu taşımacılığı finansal performansı üzerindeki negatif etkileri ortaya çıkarılmıştır. Ardil (2021a, s. 486) yapmış olduğu çalışmada ÇKKV Analiz Yönteminde Bileşik Programlama Kullanılarak Gelişmiş Jet Eğitimci ve Hafif Taarruz Uçağı Seçimi yapmıştır. Bileşik programlama analizi sonucunda, gelişmiş bir jet eğitim uçağı ve hafif taarruz uçağı alternatifi (3a) olan Hürjet, en uygun uçak adayı olarak seçilmiştir. Yine Ardil (2021b, s. 119) yapmış olduğu çalışmada ÇKKV Analizi için Entropik Programlama Kullanarak Kargo Uçağı Seçimi yapmıştır. Entropik programlama analizi sonucunda kargo uçağı alternatifi Boeing B747-8F (3a) en uygun kargo uçağı adayı olarak seçilmiştir. Mercan ve Atalay (2021, s. 676) çalışmalarında, Türkiye’de faaliyet gösteren 56 havalimanının performanslarını değerlendirmişlerdir. Yapılan çalışmada ilk olarak kümeleme tekniği kullanılarak havalimanları gruplandırılmış ve edinilen kümelerin performansları TOPSIS tekniği ile değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Yazında havacılık sektöründe işgören seçimi ve ÇKKV tekniklerinin birlikte kullanılarak yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; Kuşakçı vd. (2019, s. 96) çalışmalarında Bulanık MULTIMOORA yöntemi ile bir havacılık firmasına uzman personel seçimi çalışması yapmışlardır. Özdağoğlu vd. (2021b, s. 284) Bulanık SWARA ve

Bulanık MARCOS yöntemleriyle havacılık sektöründe kabin memuru seçimi çalışması yapmışlardır. Analiz sonucunda, en önemli üç değerlendirme kriteri sırasıyla, “eğitim ve başarı durumu”, “yabancı dil bilgisi” ve “fiziki özellikler” olduğu belirlenmiştir. Ilgaz Yıldırım vd. (2019, s. 219) yapmış oldukları çalışmalarında havayolu işletmelerinde ARAS yöntemiyle personel seçimi çalışması yapmışlardır. Araştırma neticesinde, destek personeli seçim kriterleri arasından en önemlisinin sektörel yeterlilik kriteri olduğu tespit edilmiştir.

Yazında FUCOM yöntemi ile ilgili yapılan çalışmalara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. FUCOM Yöntemiyle Yapılmış Çalışmalar

Kaynak	Uygulama Alanı	Kullanılan Yöntem
Işık (2022)	Fortune 500 Turkey listesine giren lojistik firmaların performans değerlendirmesi	Gri Entropi, FUCOM ve EDAS-M
Genç vd. (2022)	Otomobil motor yağı alternatiflerinden en optimal olanının belirlenmesi	FUCOM, MAIRCA, MABAC, BWM
Taşkent ve Delice (2021)	Tedarikçi değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesi	Bulanık FUCOM
Akar (2022)	Bir tarım makineleri imalat işletmesi için sürdürülebilir imalat uygulamasının önündeki engellerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi	FUCOM
Şahin ve Karagül (2022)	ERP yazılımı seçim problemi	FUCOM, COPRAS, BWM, SWARA
Peker ve Görener (2022)	Fabrika yeri seçiminde dikkate alması gereken kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi	Bulanık FUCOM
Sofuoğlu (2020)	Geleneksel olmayan imalat yöntemleri seçimi	FUCOM, Bulanık TOPSIS, Bulanık WASPAS
Majumder (2023)	Su arıtma tesisinin performans verimliliğinin değerlendirilmesi	Bulanık FUCOM, Bulanık TOPSIS
Hoan ve Ha (2021)	Savaş uçağı seçimi	ARAS, FUCOM
Ecer (2021)	Rüzgâr santrali yer seçimi	FUCOM
Ong vd. 2021	Entegre su sisteminin optimizasyonu	FUCOM, VIKOR
Akbari vd. (2021)	Yeraltı suyu potansiyel deşarj bölgelerinin belirlenmesi	FUCOM, BWM, AHP
Popović vd. (2022)	Depolama süreçlerinin optimizasyon koşullarının belirlenmesi	FUCOM
Prentkovskis vd. (2018)	Hizmet Kalitesi Ölçümünün İyileştirilmesi	FUCOM, SERVQUAL Modeli
Milosavljević vd. (2019)	RFID Vagon İzleme Cihazı ile konum belirleme	FUCOM, Bulanık TOPSIS
Ulutaş ve Can (2021)	Tekstil üretim tesisi için yer seçimi	FUCOM
Badi vd. (2022)	Sürdürülebilirlik performans göstergelerinin ölçülmesi	FUCOM-MARCOS
Ekin ve Sarul (2022)	Akıllı şehir bileşenlerinin incelenmesi	AHP, DEMATEL, BWM, FUCOM
Çoşansu ve Okursoy (2022)	Perakende ticaret firmalarının finansal performans analizi	FUCOM ve VIKOR
Demir vd. (2022)	Sürdürülebilir kentsel hareketlilik	F-FUCOM ve F-CoCoSo
Baki (2022)	Çevre eğitiminin uygulanmasının önündeki engellerin değerlendirilmesi	Fuzzy FUCOM
Chakraborty vd. (2023)	Hindistan Milli Parklarının performans değerlendirilmesi	FUCOM ve MABAC
Hashemkhani Zolfani vd. (2023)	Özel depo taşıma ekipmanlarının değerlendirilmesi	FUCOM ve WASPAS
Çevik Aka (2023)	Endüstri 4.0’ın örgütsel çeviklik üzerine etkilerinin değerlendirilmesi	FUCOM
Gölcük vd. (2023)	İş güvenliği risklerinin önceliklendirilmesi	fuzzy FUCOM and fuzzy graph theory-matrix
Uslu ve Erdebili (2023)	İtfaiye istasyonu yer seçiminde kriterlerin sıralanması	F-FUCOM
Arman ve Kundakçı (2023)	Bir işletme için bulut hizmet sağlayıcısı seçimi	FUCOM - WEDBA
Gökler (2023)	COVID-19 onaylanmış vaka sayısının tahmin edilmesi	FUCOM-Pareto
Mishra (2023)	Tıbbi ekipman tedarikçi seçimi	DPL-FUCOM-ARAS
Narayanamoorthy vd. (2023)	İnorganik katı atıkların bertaraf edilmesine yönelik etkili tekniklerin analiz edilmesi	FUCOM ve MABAC

Yazın incelendiğinde havacılık sektöründe FUCOM yöntemiyle işgören seçiminde rol oynayan kriterlerin değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. YÖNTEM

Birden fazla kritere sahip olan çeşitli alternatifler arasından yapılacak olan seçim işlemlerinde karara etki eden en önemli faktör, söz konusu kriterlerin alternatifler üzerindeki önem derecesinin belirlenmesidir. Her bir kriterin farklı önem düzeyine sahip olması sebebiyle, alternatifler arasında yapılacak seçim kararının sıralaması da bu kriterlerin ağırlığına bağlı olarak değişmektedir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulanmasında kriterlerin alternatifler üzerindeki önem derecelerine göre ağırlıklandırma işlemi bu sebeple önemli bir yere sahiptir. Kriter ağırlıklandırma yöntemleri, çok kriterli karar verme problemlerinde karar sürecinden önce yapılması gereken işlemlerdendir. Çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılan çok sayıda kriter ağırlıklandırma yöntemleri bulunmaktadır. Kriter ağırlıklandırma yöntemleri subjektif (öznel), objektif (nesnel) ve karma yöntemler olarak üç ana başlık altında incelenmektedir. Subjektif ağırlıklandırma, karar vericilerin kendi değerlendirmelerini ölçüt almaktadır. Objektif ağırlıklandırma yöntemleri ise, ham verilerin analizini baz almakta ve karar vericilerin tercihlerinden çok matematiksel algoritmaları içermektedir. Karma ağırlıklandırma yöntemleri ise, diğer yöntemlerin toplam ve çarpımsal sentezi ile elde edilen çeşitli yöntemlerden oluşmaktadır (Bircan, 2020, s.2). Bu çalışmada alanında uzman kişilerin görüşlerinden yararlanıldığı için subjektif ağırlıklandırma yöntemlerinden bir olan FUCOM yöntemi kullanılmıştır.

FUCOM yöntemi, Pamucar vd. tarafından 2018 yılında literatüre kazandırılmış olan bir ÇKKV yöntemidir ve subjektif ağırlıklandırma amacıyla kullanılmaktadır. AHP, ANP, SAW (Simple Additive Weighting), BWM (Best Worst Method) vb. ağırlıklandırma yöntemlerine göre FUCOM'un farklı özellikleri şunlardır:

- Sonuca n kriter sayısını belirtmek üzere sadece n-1 tane ikili karşılaştırma ile yani daha az sayıda ikili karşılaştırma ile ulaşmaktadır.
- İkili karşılaştırma yaparken kriterlerin tutarlı olması ön plandadır.
- Güvenilir şekilde kriter ağırlıklarının hesaplanmasına olanak sağlar (Özdağoğlu vd., 2021a, s. 233).

Bu yönteminin aşamaları, bazı subjektif kriter ağırlıklarının belirlendiği modellerde (AHP ve BWM) var olan kriterler arası ikili karşılaştırmaların gereksiz tekrarlanması sorununu ortadan kaldırdığı için tercih edilmektedir (Erceg vd., 2019, s.6).

FUCOM yöntemi 3 adımdan oluşmaktadır (Ecer, 2021, s. 33-34).

Adım 1: Kriterlerin sıralanması: Karar vericiler kriterlerin sıralamasını kriter kümesi $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ olmak üzere kriterleri en önemli kriterden en az derecede önemli kritere doğru sıralar ve Eşitlik 1'deki gibi sıralama elde edilir.

$$C_{j(1)} > C_{j(2)} > C_{j(k)} \quad (1)$$

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi: Adım 1'de sıralanan kriterlerin en önemli kritere göre karşılaştırılması yapılır ve kriterlerin karşılaştırmalı öncelikleri $\varphi_{k/(k+1)}$ karar verici tarafından belirlenir. Eşitlik 2'de olduğu gibi değerlendirme kriterlerinin karşılaştırmalı önceliklerinin vektörleri elde edilir.

$$\Phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}) \quad (2)$$

Bu yöntem kriterlerin ikili karşılaştırılması için tamsayı, ondalık değerler veya önceden belirlenmiş bir ölçüm ölçeğinin değerlerini kullanarak kriterlerin ikili karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışmada Tablo 2'de gösterilen İkili Karşılaştırma Ölçeği kullanılmıştır.

Tablo 2. İkili Karşılaştırma Ölçeği

Önem Düzeyi	Tanım
1	Eşit önemli
2	Çok çok az önemli
3	Biraz önemli
4	Orta düzeyde önemli
5	Önemli
6	Daha Önemli
7	Çok Önemli
8	Çok çok fazla Önemli
9	Aşırı önemli

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması: Aşağıda verilen formül ile değerlendirme kriterlerin ağırlık katsayılarının en son değerleri bulunur $((w_1, w_2, \dots, w_n)^T)$. Bunun için iki koşulun sağlanması gerekir:

Koşul 1: Adım 2’de belirlenen gözlemlenen kriterler $(\varphi_{k/(k+1)})$ arasındaki karşılaştırmalı önemin, ağırlık katsayılarının oranına eşit olması gerekir. Yani,

$$\frac{w_k}{w_{k+1}} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (3)$$

Koşul 2: Ağırlık katsayılarının nihai değerleri, matematiksel geçişlilik şartını yerine getirmelidir. Yani,

$$\varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} = \varphi_{k/(k+2)}$$

Ayrıca, $\varphi_{k/(k+1)} = \frac{w_k}{w_{k+1}}$ ve $\varphi_{(k+1)/(k+2)} = \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}}$ olduğundan dolayı

$\frac{w_k}{w_{k+1}} \otimes \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}}$ elde edilir. Böylece, Eşitlik 4’teki gibi yerine getirilmesi gereken 2. koşul elde edilmiş olur.

$$\frac{w_k}{w_{k+2}} = \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \quad (4)$$

Geçişliliğe tam olarak bağlı kalındığında *minimum* $TTS_{(X)}$ yani tam tutarlılık sağlanır. Ağırlık katsayılarının edinilen değerleri için TTS değeri $(X) = 0$ ’dır ve maksimum tutarlılık şartı yerine getirilmiştir. DFC değerlerinin $[0, 0.025]$ aralığında olması, ağırlık katsayılarının kabul edilebilir olduğu anlamına gelmektedir. Koşulların gerçekleşebilmesi için $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ ağırlık katsayılarının değerlerinin, (X) değerinin en aza indirilmesiyle,

$$\left| \frac{w_k}{w_{k+1}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq X \quad \text{ve} \quad \left| \frac{w_k}{w_{k+2}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq X \quad \text{durumlarını gerçekleştirilmesi gerekir.}$$

Maksimum tutarlılık şartı bu durumda yerine getirilir. Tanımlanan durumlara göre, değerlendirme kriterlerinin ağırlık katsayılarının nihai değerlerini belirlemek için nihai model Eşitlik 5’teki gibi tanımlanabilir.

min χ

$$\begin{cases} \left| \frac{w_j^{(k)}}{w_j^{(k+1)}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi, \forall j \\ \left| \frac{w_j^{(k)}}{w_j^{(k+2)}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi, \forall j \\ \sum_{j=1}^n w_j = 1, w_j \geq 0, \forall j \end{cases} \quad (5)$$

Değerlendirme kriterlerinin $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ nihai değerleri ve $TTS_{(X)}$ derecesi, Eşitlik 5’teki modelin çözülmesi ile elde edilmiş olur.

Çalışmanın anket uygulaması için etik kurul izni, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Tarih: 15/09/2022, protokol no: 220143 ve toplantı/karar no: 117).

4. BULGULAR

Bu çalışma Havayolu İşletmelerinde personel seçiminde etkili olan unsurların ve alt unsurların önem derecelerinin belirlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Araştırma kapsamında Türkiye'de Dalaman Havalimanı'nın da faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin insan kaynakları biriminde görev yapan uzman personel ile yapılan görüşmelerde çalışmada kullanılan veriler elde edilmiştir. Çalışma verileri ilgili işletmenin insan kaynakları uzmanlarından elde edilmiştir. Uzmanların tecrübelerine bakıldığında iki uzmanın 9 yıl, bir uzmanın 6 yıl, bir uzmanın 4 yıl ve bir uzmanın da 3 yıl tecrübesi bulunmaktadır. Ayrıca çalışmaya alanında uzman iki akademisyen de dâhil edilmiş olup, tecrübelerinin 10 yıl ve 3 yıl olduğu görülmektedir. Bu çalışmada veriler, anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma verileri ÇKKV yöntemlerinden biri olan, FUCOM yöntemi ile analiz edilmiştir. Havacılık sektörü personel seçiminde kullanılan kriterler, Yıldırım vd. (2019, s. 219) makalesinden alınmış olup ilgili araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır. Söz konusu ana kriterler ve alt kriterler aşağıda belirtildiği gibidir:

Teknik Yeterlilik (K1): Tecrübe (K11), Yabancı Dil Bilgisi (K12), Bilgisayar Bilgisi (K13), Sertifika ve Eğitimler (K14).

Fiziksel Yeterlilik (K2): Dış Görünüş (K21), Uygun Fiziksel Yapı (K22).

Sosyal Yeterlilik (K3): İnsan İlişkileri (K31), Doğru Karar ve Etkin Karar Verme (K32), Analitik Düşünme (K33), Sorumluluk Alma (K34), İstekli ve Özverili Olma (K35).

Referans Yeterliliği (K4): Referans Olan Kişilerin Olumlu Görüşleri.

Kriterler 7 uzman karar verici tarafından en önemli kriterden en az önemli olan kritere göre sıralanmıştır. Tablo 3'te ana kriterler ve alt kriterler için yapılan sıralamalar gösterilmiştir.

Tablo 3. Karar Vericilerin Önem Sıralamaları

Karar Vericiler (KV)	Ana Kriterler	Alt Kriterler		
		Teknik Yeterlilik (K1)	Fiziksel Yeterlilik (K2)	Sosyal Yeterlilik (K3)
1. KV	K1> K3> K4> K2	K12> K11> K13> K14	K22 > K21	K35> K34> K31> K33> K32
2. KV	K1> K3> K2> K4	K11> K12> K13> K14	K22 > K21	K34> K31> K32> K32> K35
3. KV	K1> K4> K3> K2	K12> K11> K13> K14	K22 > K21	K35> K34> K31> K33> K32
4. KV	K1> K3> K4> K2	K12> K11> K13> K14	K22 > K21	K35> K34> K33> K31> K32
5. KV	K1> K3> K2> K4	K11> K12> K14> K13	K22 > K21	K35> K34> K31> K33> K32
6. KV	K1> K3> K2> K4	K12> K14> K11> K13	K22 > K21	K32> K33> K34> K31> K35
7. KV	K1> K3> K2> K4	K12> K11> K13> K14	K22 > K21	K33> K32> K34> K35> K31

Tabloda yer alan ">" işareti daha önemliyi ifade etmektedir. Karar vericiler ana ve alt kriterleri en önemli kriterden en az önemli olan kritere doğru sıraladıktan sonra, en önemli kriterin diğer kriterlere göre önceliğini belirlemişlerdir. Kriterlerin karşılaştırmalı öncelikleri ise 1-9 (1: eşit önemli, 9: aşırı önemli) önem ölçeğine göre belirlenmiştir. Ana kriterler için belirlenen karşılaştırmalı öncelikler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Ana ve Alt Kriterler İçin Karşılaştırmalı Öncelikler

Karar Vericiler (KV)	Ana Kriterler	Alt Kriterler		
		Teknik Yeterlilik (K1)	Fiziksel Yeterlilik (K2)	Sosyal Yeterlilik (K3)
1. KV	K1> K3> K4> K2 1 3 4 5	K12> K11> K13> K14 1 3 5 9	K22 > K21 1 3	K35> K34> K31> K33> K32 1 5 6 7 8
2. KV	K1> K3> K2> K4 1 4 6 8	K11> K12> K13> K14 1 6 7 8	K22 > K21 1 4	K34> K31> K33> K32> K35 1 2 4 7 9
3. KV	K1> K4> K3> K2 1 2 3 5	K12> K11> K13> K14 1 3 6 7	K22 > K21 1 3	K35> K34> K31> K33> K32 1 4 5 6 9
4. KV	K1> K3> K4> K2 1 2 5 7	K12> K11> K13> K14 1 3 5 8	K22 > K21 1 4	K35> K34> K33> K31> K32 1 3 4 6 8
5. KV	K1> K3> K2> K4 1 3 5 7	K11> K12> K14> K13 1 3 4 7	K22 > K21 1 3	K35> K34> K31> K33> K32 1 4 6 8 9
6. KV	K1> K3> K2> K4 1 3 4 6	K12> K14> K11> K13 1 3 4 6	K22 > K21 1 4	K32> K33> K34> K31> K35 1 3 4 5 7
7. KV	K1> K3> K2> K4 1 5 8 9	K12> K11> K13> K14 1 5 6 7	K22 > K21 1 3	K33> K32> K34> K35> K31 1 2 3 4 6

Tablo 4'te yer alan uzman karar verici 1 için, ana kriter karşılaştırmalı önceliklerine bakıldığında en önemli kriterin teknik yeterlilik (K1) olduğu görülmektedir. Bu karar verici teknik yeterlilik kriterinin (K1) sosyal yeterlilik (K3) kriterinden 3 kat daha önemli, referans yeterliliği kriterinden (K4) 4 kat daha önemli, fiziksel yeterlilik (K2) kriterinden ise 5 kat daha önemli olduğunu belirtmiştir. Alt kriterler için yapılan değerlendirmeler de benzer şekilde belirlenmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda belirlenen karşılaştırmalı öncelikler tüm kriterler için hesaplanmalıdır. Karar verici 1'in ana kriterler için yaptığı karşılaştırmalı öncelikler aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır ve bu hesaplamalar Tablo 4'te gösterilmiştir.

$$\varphi_{C1/C3} = 3/1 = 3, \quad \varphi_{C3/C4} = 4/3 = 1,33 \text{ ve } \varphi_{C4/C2} = 5/4 = 1,25$$

Tüm kriterler için kriter ağırlıkları, karşılaştırmalı önceliklerden yararlanılarak hesaplanacaktır. Eşitlik 3'te belirtildiği gibi ağırlık katsayılarının oranı belirlenmelidir. Yani ağırlık katsayılarının oranı, kriterlerin karşılaştırmalı önceliğine eşit olmalıdır. Karar verici 1'in değerlendirmeleri sonucunda ana kriterler için ağırlık katsayılarının oranı aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

$$w_{C1/C3} = 3, \quad w_{C3/C4} = 1,33 \text{ ve } w_{C4/C2} = 1,25$$

Matematiksel geçişlilik koşulunu, ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin sağlaması gerekmektedir. Bu koşul, Eşitlik 4'te gösterilmiştir. Örneğin Karar Verici 1'in değerlendirmeleri doğrultusunda Ana kriter 1'in ana kriter 4'e göre değeri aşağıdaki şekilde elde edilmektedir.

$$\frac{w_1}{w_4} = w_{1/3} \times w_{3/4} = 3 \times (4/3) = 4$$

Eşitlik 5'te belirtilen doğrusal programlama modeli, Karar verici 1'in değerlendirmeleri sonucunda ana kriterler için nihai kriter ağırlıklarının elde edilmesinde kurulur.

min χ

$$\begin{cases} \left| \frac{w_1}{w_3} - 3 \right| \leq \chi, \quad \left| \frac{w_3}{w_4} - 1,33 \right| \leq \chi, \quad \left| \frac{w_4}{w_2} - 1,25 \right| \leq \chi, \\ \left| \frac{w_1}{w_4} - 4 \right| \leq \chi, \quad \left| \frac{w_3}{w_2} - 1,66 \right| \leq \chi, \\ \sum_{j=1}^4 w_j = 1, \quad w_j \geq 0, \forall j \end{cases}$$

Modelin Excel çözücü ile çözülmesi neticesinde Karar Verici-1 için ana kriterlerin nihai ağırlıkları $w_1 = 0.56$, $w_2 = 0.11$, $w_3 = 0.19$, $w_4 = 0.14$ bulunur. Şekil 2’de Eşitlik 5’te gösterilen modelin çözüm değerleri ve tam tutarlılıktan sapma değerini gösteren Excel Çözücü ekran görüntüsü gösterilmiştir.

Şekil 2. Karar Verici 1 için Excel Çözücü Çözüm Ekranı

	A	B	C	D	E
1					
2					
3	Kriter sayısı: 4	Kriter1	Kriter2	Kriter3	Kriter4
4	Kriter isimleri	K1	K2	K3	K4
5	kriter sıralaması	1	4	2	3
6					
7					
8					
9	Kriterler (Önem Sırasına göre)	K1	K3	K4	K2
10	Karşılaştırmalı öncelikler	1	3	4	5
11					
12					
13					
14	Ağırlıklar	K1	K3	K4	K2
15		0.56	0.19	0.14	0.11
16					
17	TTS(X)	0.00			

Doğrusal programlama modelleri tüm karar vericiler için ana ve alt kriterler değerlendirmeleri sonucunda oluşturulmuştur. Tablo 5’te ana kriterlerin önem ağırlıkları, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de ise alt kriterlerin önem ağırlıkları bu modellerin çözülmesi sonucunda hesaplanmıştır. Yerel ağırlıklar, her karar verici için ayrı ayrı hesaplanan ağırlıkların ortalaması alınarak, hesaplanmıştır.

Hesaplanan ağırlık katsayılarının kriterlerin tahmini karşılaştırmalı önceliklerinden sapma değeri, tam tutarlılıktan sapma olarak ifade edilmektedir. Tüm modellerin çözümü sonucunda bu değerler “0” olarak elde edilmiştir. Bu hesaplama ile tahmin edilen ağırlık katsayılarının güvenilirliği test edilir ve bu değerinin sıfıra çok yakın olması istenilmektedir.

Tablo 5. Ana Kriterlerin Önem Ağırlıkları

KV	K1	K2	K3	K4
1. KV	0,56	0,11	0,19	0,14
2. KV	0,65	0,11	0,16	0,08
3. KV	0,49	0,10	0,16	0,25
4. KV	0,54	0,08	0,11	0,27
5. KV	0,60	0,12	0,20	0,09
6. KV	0,57	0,14	0,19	0,10
7. KV	0,70	0,09	0,14	0,08
Yerel Ağırlıklar	0,59	0,11	0,16	0,14

Tablo 6. Teknik Yeterlilik Alt Kriterlerin Önem Ağırlıkları

KV	K11	K12	K13	K14
1. KV	0,20	0,61	0,12	0,07
2. KV	0,70	0,12	0,10	0,09
3. KV	0,20	0,61	0,10	0,09
4. KV	0,20	0,60	0,12	0,08
5. KV	0,58	0,19	0,08	0,14
6. KV	0,14	0,57	0,10	0,19
7. KV	0,13	0,66	0,11	0,09
Yerel Ağırlıklar	0,31	0,48	0,10	0,11

Tablo 7. Fiziksel Yeterlilik Alt Kriterlerin Önem Ağırlıkları

KV	K21	K22
1. KV	0,25	0,75
2. KV	0,20	0,80
3. KV	0,25	0,75
4. KV	0,20	0,80
5. KV	0,25	0,75
6. KV	0,20	0,80
7. KV	0,75	0,25
Yerel Ağırlıklar	0,30	0,70

Tablo 8. Sosyal Yeterlilik Alt Kriterlerin Önem Ağırlıkları

KV	K31	K32	K33	K34	K35
1. KV	0,102	0,076	0,087	0,122	0,612
2. KV	0,25	0,07	0,12	0,50	0,06
3. KV	0,12	0,06	0,10	0,14	0,58
4. KV	0,09	0,07	0,13	0,18	0,53
5. KV	0,10	0,07	0,08	0,15	0,61
6. KV	0,10	0,52	0,17	0,13	0,07
7. KV	0,07	0,22	0,44	0,15	0,11
Yerel Ağırlıklar	0,12	0,16	0,16	0,20	0,37

Son olarak Tüm alt kriterlerin global ağırlıkları, ana kriter ağırlıkları ile alt kriterlerin yerel ağırlıklarının çarpılması sonucunda elde edilmiştir. Global ağırlıklar Tablo 9’da gösterilmiştir. Tablo 9’da hesaplanan nihai kriter ağırlık sıralamaları da belirtmiştir.

Tablo 9. Kriterlerin Nihai Ağırlıkları ve Sıralama

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Global Ağırlıklar	Sıralama
K1 (0,59)	K11 (0,31)	0,1829	2
	K12 (0,48)	0,2832	1
	K13 (0,10)	0,059	7
	K14 (0,11)	0,0649	5
K2 (0,11)	K21 (0,30)	0,033	8
	K22 (0,70)	0,077	4
K3 (0,16)	K31 (0,12)	0,0192	11
	K32 (0,16)	0,0256	10
	K33 (0,16)	0,0256	10
	K34 (0,20)	0,032	9
	K35 (0,37)	0,0592	6
K4 (0,14)		0,14	3

Tablo 9’da gösterilmiş olan ana kriterler incelendiğinde personel seçiminde etkili olan en önemli kriterin %59 ile Teknik yeterlilik (K1) kriteri olduğu görülmektedir. Teknik yeterlilik kriterini sırasıyla %16 ile sosyal yeterlilik (K3), %14 referans yeterliliği (K4) ve %11 ile fiziksel yeterlilik (K2) izlemektedir.

Tüm alt kriterlere ait global ağırlıklar dikkate alındığında, en önemli olan kriterin 0,2832 ile Yabancı Dil Bilgisi (K12), en az önemli alt kriterin ise 0,0192 ile insan ilişkileri (K31) olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

İçinde bulunduğumuz bilgi çağı, işletmelerin yapılarını hızlı bir şekilde dönüştürmektedir. İşletmeler artık maddi varlıklarının rekabet avantajı sağlamada tek başına yeterli olmadığını farkına varmışlardır. İşletmelerde sürdürülebilir rekabette öne çıkan temel unsurun maddi olmayan soyut varlıklar olduğu görülmekte ve her geçen gün bu unsura verilen önem artmaktadır. İşletmelerde insan kaynaklarının etkili bir şekilde yönetimi, çalışanların bilgi ve beceri düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Bu doğrultuda işletmeler açısından kilit nokta doğru insanları, doğru zamanda, doğru işe yerleştirmek olmaktadır ve işletmelerin personel seçimine önem vermesi gerekmektedir.

Dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olan havayolu işletmelerinin de sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi için personel seçimine önem vermesi gerekmektedir. Havayolu sektörü emek yoğun çalışan sektör olması nedeniyle işgücü devir hızının yüksek olduğu alanlardan birisidir ve bu sektör için işgören giderleri önemli bir maliyet kalemini oluşturmaktadır (Bilkay, 2020, s. 93). Sektörün emek yoğun yapısı nedeniyle insan kaynakları seçimindeki yaklaşımının, örgütün performansına ve verimliliğine doğrudan etkisi bulunmaktadır (Kuşakçı vd., 2019, s. 97). Bu çalışma, havayolu işletmelerinde personel seçiminde etkili olan faktörlerin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır ve değerlendirme sonucunda bu faktörlerin önem dereceleri belirlenmiştir.

Personel seçiminde etkili olan ana kriter incelendiğinde en önemli kriterin %59 ile teknik yeterlilik (K1) kriteri olduğu, teknik yeterlilik kriterini sırasıyla %16 ile sosyal yeterlilik (K3), %14 referans yeterliliği (K4) ve %11 ile fiziksel yeterlilik (K2) kriterinin izlediği görülmektedir. Alt kriter incelendiğinde ise ilk sırada yabancı dil bilgisi (K12) yer aldığı sırasıyla; tecrübe (K11), referans yeterliliği (K4), uygun fiziksel yapı (K22), sertifika ve eğitimler (K14), istekli ve özverili olma (K35), dış görünüş (K21), sorumluluk alma (K34), doğru karar ve etkin karar verme (K32), analitik düşünme (K33) ve son sırada insan ilişkileri (K31) yer almaktadır.

Gelecekte personel seçiminde etkili olan kriterlerin değerlendirilmesi ile ilgili yapılacak çalışmalarda farklı ÇKKV ağırlıklandırma yöntemleri kullanılabilir ve bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılabilir. Yapılacak çalışmalar farklı sektörlerde gerçekleştirilebilir. Çalışmadaki kullanılan kriterlere farklı kriterler eklenerek, yeni sonuçlar elde edilebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O. (2009). Personel seçiminin analitik hiyerarşi prosesi yöntemiyle gerçekleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 243-251.
- Aka, D. Ç. (2023). Evaluation of the effects of industry 4.0 on organizational agility with FUCOM: implementation in the textile industry. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (40), 33-48.
- Akar, G. S. (2022). Tedarik zincirlerinde sürdürülebilir imalatın önündeki engelleyici faktörlerin tam tutarlılık yöntemiyle (FUCOM) değerlendirilmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 298-318.
- Akbari, M., Meshram, S. G., Krishna, R. S., Pradhan, B., Shadeed, S., Khedher, K. M. ve Darabi, F. (2021). Identification of the groundwater potential recharge zones using MCDM models: full consistency method (FUCOM), best worst method (BWM) and analytic hierarchy process (AHP). *Water Resources Management*, 35, 4727-4745.
- Ardil, C. (2021a). Advanced jet trainer and light attack aircraft selection using composite programming in multiple criteria decision making analysis method. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Aerospace and Mechanical Engineering*, 15(12), 486-491.

- Ardil, C. (2021b). Freighter aircraft selection using entropic programming for multiple criteria decision making analysis. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Mathematical and Computational Sciences*, 15(12), 119-126.
- Arman, K. ve Kundakcı, N. (2023). Yeni bütünleşik FUCOM-WEDBA yaklaşımı ile bir işletme için bulut hizmet sağlayıcısı seçimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (56), 281-295.
- Ayçin, E. (2020). Personel seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *The Business Journal*, 1(1), 1-12.
- Badi, I., Muhammad, L. J., Abubakar, M. ve Bakır, M. (2022). Measuring sustainability performance indicators using FUCOM-MARCOS methods. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(2), 99-116.
- Baki, R. (2022). Evaluation of Barriers to Implementation of Environmental Education with Fuzzy FUCOM. *International Journal of Social Sciences*, 10(1), 17-25.
- Baleentis, A., Baleentis, T. ve Brauers W. K. M. (2012). Personnel selection based on computing with words and fuzzy MULTIMOORA. *Expert Syst. Appl.* 39(9), 7961-7967.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. Kariyer Yayınları.
- Bayraktaroğlu, S. (2015). *İnsan kaynakları yönetimi*. Sakarya Yayıncılık.
- Benli, A. ve Şahin, L. (2004). İnsan kaynakları yönetiminde işgören bulma ve seçme: Çınar Hotel uygulaması. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 113-124.
- Bernardin, H. J. (2010). *Human resource management: an experiential approach* (Fifth Edition), Mcgraw-Hill International Edition, The Mcgraw-Hill Companies, Inc.
- Bilkay, S. (2020). *Pozitif psikolojik sermayenin çalışanların ilişki ağı kurma yeteneği üzerindeki etkisinde nomofobinin düzenleyici rolü: havacılık sektöründe bir araştırma* [Doktora Tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Bingöl, D. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bircan, H. (2020). *Çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklandırma yöntemleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Byars, L. L. ve Rue, L. W. (2008). *Human resource management* (Ninth Edition). Mcgraw-Hill International Edition, The Mcgraw-Hill Companies, Inc.
- Can, H. ve İ. Kavuncubaşı. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi*. Siyasal Kitabevi.
- Chakraborty, S., Sarkar, B. ve Chakraborty, S. (2023). A FUCOM-MABAC-based integrated approach for performance evaluation of the Indian National Parks. *OPSEARCH*, 60(1), 125-154.
- Chen, L. S. ve Cheng, C. H. (2005). Selecting is personnel use fuzzy GDSS based on metric distance method. *European Journal Of Operational Research*, 160(3), 803-820.
- Coşansu, D. T. ve Okursoy, A. (2022). Financial Performance Analysis of Retail Trade Firms Registered in BIST with FUCOM Based VIKOR Method. *Alphanumeric Journal*, 10(2), 223-235.

- Çabuk, S. (2005). *Otel işletmelerinde işgören seçimi ve bir alan çalışması* [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Çavdar, H. ve Çavdar, M. (2010). İşletmelerde işgören bulma ve seçme aşamaları. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, 6(1), 79-93.
- Demir, G., Damjanović, M., Matović, B. ve Vujadinović, R. (2022). Toward sustainable urban mobility by using fuzzy-FUCOM and fuzzy-CoCoSo methods: the case of the SUMP podgorica. *Sustainability*, 14(9), 4972.
- Demirkan, M. (2000). *İnsan kaynakları yönetimine giriş*. Sakarya Kitabevi.
- Demirkol, Ş. ve Ertuğral, S. M. (2007). İşletmelerde personel seçiminde kullanılan teknikler ve analizler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 23-34.
- Doğan, A. ve Önder, E. (2014). İnsan kaynakları temin ve seçiminde çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanılması ve bir uygulama. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5796-5819.
- Ecer, F. (2021). An analysis of the factors affecting wind farm site selection through FUCOM subjective weighting method. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 27(1), 24-34.
- Ecer, F. (2021). Sürdürülebilir tedarikçi seçimi: FUCOM subjektif ağırlıklandırma yöntemi temelli MAIRCA yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-48.
- Ekin, E. ve Sarul, L. S. (2022). Investigation of Smart City Components by AHP-BWM-FUCOM and DEMATEL Methods. *Alphanumeric Journal*, 10 (2), 197-222.
- Erceg, Ž., Starčević, V., Pamučar, D., Mitrović, G., Stević, Ž. ve Žikić, S. (2019). A New model for stock management in order to rationalize costs: ABC-FUCOM-interval rough CoCoSo model. *Symmetry*, 11(12), 1527, 1–29.
- Erdoğan, İ. (1990). *İşletmelerde kişi değerlendirilmede psikoteknik*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Küre Ajans.
- Eroğlu, E., Yıldırım, B. F. ve Özdemir, M. (2014). Çok kriterli karar vermede “ORESTE” yöntemi ve personel seçiminde uygulanması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(76), 1-19.
- Ertürk, M. (2011). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım.
- Genç, V., Özdağoğlu, A. ve Keleş, M. K. (2022). Otomobil Motor Yağı Alternatiflerinin FUCOM, MAIRCA, MABAC ve BWM Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Journal of Transportation and Logistics*, 7(1), 55-82.
- Gibney, R. ve Shang, J. (2007). Decision making in academia: a case of the dean selection process. *Mathematical and Computer Modelling*, 46, 1030-1040.
- Golcuk, I., Durmaz, E. ve Şahin, R. (2022). Prioritizing occupational safety risks with fuzzy FUCOM and fuzzy graph theory-matrix approach. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 38(1), 57-69.
- Gökler, S. H. (2023). Hibrit FUCOM-Pareto analizi-rastgele orman yöntemi kullanılarak COVID-19 onaylanmış vaka sayısının tahmin edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 29(1), 45-57.

- Hashemkhani Zolfani, S., Görçün, Ö. F. ve Küçükönder, H. (2023). Evaluation of the Special Warehouse Handling Equipment (Turret Trucks) Using Integrated FUCOM and WASPAS Techniques Based on Intuitionistic Fuzzy Dombi Aggregation Operators. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 1-35.
- Hoan, P. ve Ha, Y. (2021). ARAS-FUCOM approach for VPAF fighter aircraft selection. *Decision Science Letters*, 10(1), 53-62.
- İlgaz Yıldırım, B., Uysal, F. ve İlgaz, A. (2019). Havayolu işletmelerinde personel seçimi: ARAS yöntemi ile bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 219-231.
- Işık, Ö. (2022). Gri entropi, FUCOM ve EDAS-M yöntemleriyle Türk lojistik firmalarının çok kriterli performans analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 472-489.
- Karabašević, D., Stanujkić, D. ve Urošević, S. (2015). The MCDM model for personnel selection based on SWARA and ARAS methods. *Management*, 77, 43-52.
- Karabasevic, D., Zavadskas, E. K., Stanujkic, D., Popovic, G. ve Brzakovic, M. (2018). An approach to personnel selection in the IT industry based on the EDAS method. *Transformations in Business & Economics*, 17(2), 54-65.
- Kelemenis, A. ve Askounis, D. (2010). A new TOPSIS-Based multi-criteria approach to personnel selection. *Expert Systems With Applications*, 37(7), 4999-5008.
- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Kersulienė, V. ve Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological And Economic Development of Economy*, 17(4), 645-666.
- Kurt, G. ve Kablan, A. (2022). Covid-19'un, BIST ulaştırma endeksinde faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin finansal performansı üzerindeki etkilerinin, çok kriterli karar verme yöntemleri ile analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 3(1), 16-33.
- Kuşakçı, A. O., Ayvaz, B. Öztürk, F. ve Sofu, F. (2019). Bulanık MULTIMOORA ile personel seçimi: havacılık sektöründe bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 96-110.
- Lin, H. T. (2010). Personnel selection using analytic network process and fuzzy data envelopment analysis approaches. *Computers And Industrial Engineering*, 59 (4), 937-944.
- Majumder, P. (2023). An integrated trapezoidal fuzzy FUCOM-TOPSIS method to determine alternatives' ranking and utilization in the water treatment plant. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 1-14.
- Mathis, R. L. ve Jackson, J. H. (2008). *Human resource management (Twelfth Edition)*. South-Western.
- Mercan, T. ve Atalay, M. (2021). Türkiye'deki havalimanlarının performanslarının KÜMELEME ve TOPSIS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 676-711.
- Milan Milosavljević, Dušan Jeremić ve Sanjin Milinković (2020). Selection of the Best Location for RFID Wagon Monitoring Device on Serbian Railways Based on FUCOM-TOPSIS Method and Fuzzy Set Theory, *VIII International Scientific Siberian Transport Forum*, 527-539.

- Mishra, A. R., Rani, P., Hezam, I. M. ve Deveci, M. (2023). Dual Probabilistic Linguistic Full Consistency Additive Ratio Assessment Model for Medical Equipment Supplier Selection. *International Journal of Fuzzy Systems*, 1-17.
- Mondy, R. W. (2010). *Human resource management* (Eleventh Edition, International Edition). Pearson Education, Inc..
- Narayanamoorthy, S., Anuja, A., Pragathi, S., Sandra, M., Ferrara, M., Ahmadian, A. ve Kang, D. (2023). Assessment of inorganic solid waste management techniques using full consistency and extended MABAC method. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-11.
- Okakın, N. (2009). *Çalışma yaşamında insan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayın.
- Ong, M. C., Leong, Y. T., Wan, Y. K., ve Chew, I. M. L. (2021). Multi-objective optimization of integrated water system by FUCOM-VIKOR approach. *Process Integration and Optimization for Sustainability*, 5, 43-62.
- Örücü, E. (2002). Turizm işletmelerinde orta ve üst kademe yöneticilerin işgören seçme ve değerlendirme sürecindeki eğilimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 119-132.
- Özbek, A. (2014). Yöneticilerin çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 209-225.
- Özbek, A. ve Eren, T. (2013). Multiple criteria decision making methods for selecting third party logistics firms: a literatur review. *Sigma*, 31, 178-202.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Genç, V. (2021a). FUCOM ve PROMETHEE yöntemleri ile ticari araç seçimi: peyzaj firmasında bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(Özel Sayı), 231- 253.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Işıldak, B. (2021b). Bulanık SWARA ve Bulanık MARCOS yöntemleriyle sivil havacılıkta kabin memuru seçimi. *GUSBEED*, 12(2), 284-302.
- Özgen, H. (2002). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel Kitabevi.
- Peker, B. N. ve Görener, A. (2022). Tesis yer seçiminde kriterlerin önem ağırlıklarının bulanık FUCOM yöntemiyle belirlenmesi. *Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences/İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45).
- Perçin, S. ve Aldalou, E. (2018). Financial performance evaluation of Turkish Airlines companies using integrated FUZZY AHP FUZZY TOPSİS model. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 583-598.
- Popović, V., Pamučar, D., Stević, Z., Lukovac, V. ve Jovković, S. (2022). Multicriteria optimization of logistics processes using a grey FUCOM-SWOT model, *Symmetry*, 14 (4).
- Prentkovskis, O., Erceg, Ž., Stević Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M. ve Gavranović, M.(2018). A new methodology for improving service quality measurement: Delphi-FUCOM-SERVQUAL model. *Symmetry*, 10(12), 757.
- Sadullah, Ö., Uyargil, C. ve Acar, A. C. (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayın.
- Snell, S. ve Bohlander, G. (2010). *Principles of human resource management* (Fifteenth Edition, International Edition). Cengage Learning.

- Sofuoğlu M. A. (2020). Fuzzy applications of FUCOM method in manufacturing environment. *Politeknik Dergisi*, 23(1), 189-195.
- Şahin, Y. ve Karagül, K. (2022). FUCOM ve COPRAS yöntemleriyle ERP yazılımı seçimi. *4th International Conference on Applied Engineering and Natural Sciences*, November 10-13, 2022, Konya, Türkiye
- Taşkent, M. C. ve Delice, E. K. (2021). Bulanık FUCOM metodu ile tedarikçi değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), 863-868.
- Ulutaş, A. ve Karakuş, C. A. N. (2021). Location selection for a textile manufacturing facility with GIS based on hybrid MCDM approach. *Industria Textila*, 72(2).
- Uslu, G. ve Erdebili, B. (2023). İtfaiye istasyonu yer seçiminde F-Fucom yöntemi ile kriterlerin sıralanması. *In International Conference on Applied Engineering and Natural Sciences*, 1(1), 40-45.
- Yazgan, A. E. ve Yiğit, S. (2013). Türk sivil havacılık sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyinin analizi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 421-445.
- Yüksel, Ö. (1998). *İnsan kaynakları yönetimi*. Gazi Kitabevi.
- Zhang S. ve Liu, S., (2011). A GRA-Based intuitionistic Fuzzy multi-criteria group decision making method for personnel selection. *Expert Systems With Applications*, 38(9), 11401-11405.

CONSUMER RACISM AGAINST SYRIAN-ORIGIN HEALTH SERVICES AND ITS EFFECT ON BUYING BEHAVIORS: TURKISH CASE*

SURİYE MENŞELİ SAĞLIK HİZMETLERİNE YÖNELİK TÜKETİCİ İRKCİLİĞİ VE SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Res. Asst. Avni Can YAĞCI¹

Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN²

ABSTRACT

In the study, it is aimed to determine how Turkish consumers evaluate the health services provided by Syrians, their willingness to buy these services, and whether there is a consumer racism tendency towards the services provided by Syrians in general. Within the scope of the research, the variables of consumer racism, willingness to buy and service judgment are determined. Data are collected from 302 participants in Yenişehir district of Mersin province by convenience sampling method. The hypotheses developed within the scope of the research are tested by applying the structural equation model and hierarchical regression analysis. According to the results, it is seen that consumer racism affects service judgment and willingness to buy services negatively, while service judgment positively affects service willingness to buy. It is determined that the variables of service judgment and importance of outcome have a mediating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services, while the level of interaction variable has no moderating role in this relationship.

Keywords: Consumer Racism, Consumer Behavior, Services Marketing, Willingness to Buy, Service Judgment.

JEL Classification Codes: M310, J100, F22, D12.

ÖZ

Bu araştırmada, Türk tüketicilerin Suriyelilerin sunduğu sağlık hizmetlerini nasıl değerlendirdiğinin, bu hizmetleri satın alma istekliliklerinin ve genel olarak Suriyelilerin sunduğu hizmetlere karşı tüketici ırkçılığı düzeyinde eğilimleri olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında tüketici ırkçılığı, satın alma istekliliği ve hizmet değerlendirmesi değişkenleri belirlenmiştir. Veriler Mersin ilinin Yenişehir ilçesindeki 302 katılımcıdan kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler yapısal eşitlik modeli ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanarak test edilmiştir. Sonuçlara göre tüketici ırkçılığının hizmet değerlendirmesini ve hizmet satın alma istekliliğini olumsuz yönde, hizmet değerlendirmesinin ise hizmet satın alma istekliliğini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Tüketici ırkçılığı ve hizmet satın alma istekliliği arasındaki ilişkide hizmet değerlendirmesi ve sonucun önemi değişkenlerinin aracılık rolü olduğu, etkileşim düzeyi değişkeninin ise bu ilişkide düzenleyici rolünün olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici İrkçılığı, Tüketici Davranışı, Hizmet Pazarlaması, Satın Alma İstekliliği, Hizmet Değerlendirmesi.

JEL Sınıflandırma Kodları: M310, J100, F22, D12.

* The paper is prepared from the Master's Thesis titled "Türk Tüketicilerin Suriyeli Menşeli Sağlık Hizmetlerine Karşı Satın Alma Davranışlarının Tüketici İrkçılığı Açısından İncelenmesi" prepared by "Avni Can YAĞCI" under the supervision of "Ayşe ŞAHİN" and defended on 10.06.2022. For this study the approval of ethical committee no 18/05/2021-06 dated 18.06.2021 was taken from the Ethical Committee, Mersin University.

¹ Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, canyagci@mersin.edu.tr

² Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, asahin@mersin.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

İrkçilik, son yıllarda küresel çapta yaşanan siyasi ve sosyolojik değişimlerin de etkisiyle halen büyük bir sorun olma niteliğini korumaktadır. Geçmişe kıyasla günümüzde daha siyasi ve sosyoloji temelli bir kavram olması ve kitlesel göçlerden dolayı birçok toplumun demografik ve sosyolojik yapılarının değişime uğraması nedeniyle ırkçılığın toplumlar ve bireyler üzerindeki etkileri farklı şekillerde açığa çıkabilmektedir. Son yıllarda Türkiye'deki göçmen ve mülteci sayısının artmasıyla birlikte bu kitlelere karşı ayrımcı ve ırkçı olarak değerlendirilebilecek tutum ve davranışların uygulandığı algısının yüksek düzeylerde olduğu tespitinde bulunulmaktadır. Yoğun göçe uğrayan ülkelerdeki azınlıkların kurduğu işletmelerin bu ekonomiler için gittikçe artan öneminin ve etnik çoğunluktaki tüketicilerin bu yabancı işletmelerden hizmet alma tercihlerinin piyasadaki tüm unsurları etkileyeceği bilinmektedir. Tüketici davranışlarının da toplumdaki bu tür sosyolojik değişimlerden ve özellikle de kültürel veya ırksal tartışmalardan etkilendiği olgusu göz önünde bulundurulduğunda ırkçılığın tüketici davranışlarına, ürün/hizmet değerlendirmelerine, satın alma davranışlarına vb. süreçlere etki ettiği görülebilmektedir. Tüketici ırkçılığı kavramı da günümüzde tüm bu tartışmaların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda Suriyeli mültecilerin Türkiye'de artan nüfusu ve iki nüfusun birbirleriyle kültürel, siyasi, ekonomik vb. etkileşimleri üzerine yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, Türk ve Suriyeli nüfusların entegrasyonu ve kültürel, siyasi, ekonomik vb. alışverişlerinde ciddi farklılıklar ve çelişkiler olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, tüm bu olgulardan ve gelişmelerden yola çıkarak Türk tüketicilerin Suriyelilerin sunduğu sağlık hizmetlerini (dış çekimi ve cilt alerjisi tedavisi) nasıl değerlendirdiğini, bu hizmetleri satın alma istekliliklerini ve genel olarak Suriyelilerin sunduğu hizmetlere karşı tüketici ırkçılığı düzeyinde eğilimleri olup olmadığını saptamaktır. Yaklaşma-kaçınma çatışması teorisi ve hizmetlerin tüketiciler ile üreticiler arasında yüksek düzeyde etkileşim gerektirdiği olgusu birlikte ele alındığında ırkçı eğilimleri olan tüketicilerin azınlık etnik kökenlere sahip hizmet sunucularla etkileşime girmekten kaçındığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, tüketici ırkçılığının Türk tüketicilerin azınlık etnik kökenlere sahip hizmet sunucuların ürettiği hizmetleri değerlendirme sürecinin ve bu hizmetleri satın alma istekliliklerinin tüketici ırkçılığı tarafından ne derecede etkilendiği araştırılmaktadır. Etkileşim düzeyi ve sonucun önemi gibi aracı değişkenlerin hizmet değerlendirmesi ve satın alma istekliliği gibi değişkenlere etkileri de bu araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Yöntem:

Araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini tespit etmek amacıyla güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Yapısal doğruluğu tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Sonraki aşamada verilerin analiz edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmada frekans dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma, hiyerarşik regresyon, regresyon analizi ve doğrulayıcı faktör analizi gibi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analizler SPSS 25.0 ve LISREL paket istatistik programları kullanılarak yapılmıştır. Yapısal eşitlik modeli ve hiyerarşik regresyon analizleri uygulanarak regresyon, aracı rol ve düzenleyici rol hipotezleri test edilmiştir.

Bulgular:

Tüketici ırkçılığı hizmet değerlendirmesini ve satın alma istekliliğini olumsuz etkilerken, hizmet değerlendirmesi satın alma istekliliğini olumlu etkilemektedir. Hizmet değerlendirmesi ve sonucun önemi değişkenleri tüketici ırkçılığı ile satın alma istekliliği arasındaki ilişkide aracı rolündedir. Etkileşim düzeyi değişkeninin ise tüketici ırkçılığı ile satın alma istekliliği arasındaki ilişkide düzenleyici rolü yoktur.

Sonuç ve Tartışma:

Tüketici ırkçılığı hizmet değerlendirmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Buna göre Türk tüketicilerin Suriyelilerin sunduğu hizmetlere karşı tüketici ırkçılığı temelli eğilimleri, bu hizmetleri olumsuz değerlendirmelerine neden olmaktadır. Hizmet değerlendirmesinin hizmet satın alma istekliliğini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Buna göre Türk tüketiciler, Suriyelilerin sunduğu hizmetleri olumsuz değerlendirdiğinde bu hizmetleri Suriyelilerden satın almak istememektedir. Araştırma kapsamında tüketici ırkçılığının hizmet satın alma istekliliğini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Buna göre Türk tüketicilerin Suriyelilerin sunduğu hizmetlere karşı genel anlamda beslediği tüketici ırkçılığı temelli eğilimleri, bu hizmetleri Suriyelilerden satın almak istememelerine neden olmaktadır. Hizmet değerlendirmesi, tüketici ırkçılığı ile hizmet satın alma istekliliği arasındaki ilişkiye kısmi aracı olarak etki etmektedir. Sonucun önemi değişkeni, tüketici ırkçılığı ve hizmet satın alma istekliliği arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynamaktadır. Buna göre Türk tüketicilerin Suriyelilerin sunduğu hizmetlere karşı tüketici ırkçılığı temelli eğilimleri ve bu hizmetleri satın alma isteklilikleri, bu hizmetlerden elde edecekleri sonuçların kendileri açısından önemine bağlı olarak olumlu yönde etkilenmektedir. Etkileşim düzeyi değişkeninin tüketici ırkçılığı ve hizmet satın alma istekliliği arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynamadığını göstermektedir. Türk tüketiciler, bu eğilimin sonucunda Suriyelilerin sunduğu hizmetleri genel ve özel olarak (dış çekimi tedavisi ve cilt alerjisi tedavisi) olumsuz değerlendirip satın almaktan kaçınmaktadır. Türk tüketicilerin Suriyeli dış hekimlerinin ve dermatologların sunduğu sağlık hizmetlerini değerlendirmeleri ve satın alma isteklilikleri, bu hizmetlerden elde edecekleri sonucun önemine bağlı olarak olumlu yönde etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle, Türk tüketiciler dış çekimi tedavisi ve cilt alerjisi tedavisi olmadan önce bu iki farklı sağlık hizmetinin kendileri açısından doğuracağı sonucun büyüklüğünü düşünerek Suriyeli dış hekimlerinden ve dermatologlardan bu hizmetleri almaktan kaçınmaktadır ve olumsuz değerlendirmektedir.

1. INTRODUCTION

With the liberal economy gaining an integrated and global identity, it was expected that consumption habits would change globally by going beyond national borders. It has been thought that this expected change in consumption habits would occur with the penetration of international goods and services into national markets, and as a result, with the prediction that consumers would prefer foreign goods and services to their domestic counterparts. However, these expectations could not be fully met due to developments such as far-right political orientations, mass migrations, demographic changes, and financial recession that have strengthened in many countries, especially since the 2010s. Depending on these developments, today's global socioeconomic conditions force many nations to a more authoritarian economic and political structure. As a result of demographic, economic and cultural changes, trends such as xenophobia, anti-immigration and extreme nationalism, which are both the causes and the results of far-right political orientations, are thought to emerge. Such trends negatively affect the cultural contacts of the majority ethnic groups with the minority and foreign ethnic groups, as well as negatively affect their economic relations, and even cause the majority ethnic groups to avoid establishing economic relations with minority and foreign ethnic groups as much as possible.

Such tendencies and social changes are also reflected in the consumption behaviors of individuals. These behaviors can be irrational, especially in the buying or decision-making processes, based on factors such as the image of the country of origin in the eyes of the consumer, and the historical and current feelings customers have towards a country. These feelings and thoughts can be either positive or negative. Majority ethnic groups avoid establishing economic relations with minorities and foreign ethnic groups, thus avoiding purchasing goods and services offered by minorities and foreigners, and directly evaluate these goods and services negatively. This situation, which can be a paradigm for many years, can be defined as "consumer racism". However, before evaluating consumer behavior in terms of consumer racism in Turkey, there is a need for a conceptual discussion of racism and its economic result, consumer racism.

2. LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL DISCUSSION

It can be said that the thoughts, attitudes and behaviors of individuals in one society about the individuals of another society are shaped according to some sociological concepts that trigger each other but also differ from each other. Racism can also be considered as one of the most important sociological phenomena that affect the perspectives of individuals in a society on social issues, their status in a society and ultimately their social and individual behaviors. The concept of racism can be considered as the successor and final stage of the concepts of ethnocentrism and xenophobia (Fredrickson, 2011, p. 193). Ethnocentrism is defined as "the belief that one's own system of values and beliefs is superior to other cultures on the basis of language, behavior, traditions, and religion" (McCornack & Ortiz, 2017, p. 109). Xenophobia, on the other hand, is defined as "negative attitudes or fears that an individual develops towards individuals or groups that are different from oneself or the groups to which one belongs for real or imaginary reasons" (Hjerm, 2001, p. 43). Racism is "the idea that innate racial differences reveal the superiority of certain races and are one of the main factors determining human abilities" (Marriam-Webster, 2022). Racism is defined as "violent and insulting behaviors and thoughts directed against an inferior race in a hierarchical classification" (Sumbas, 2009, p. 263). According to a broader definition, racism is a social structure in which people are classified according to certain and unchangeable biological, cultural, traditional and linguistic characteristics and based on a hierarchical order based on race (Wodak & Reisigl, 1999, p. 181). It is emphasized that, unlike ethnocentrism and xenophobia, racism is not only an emotional, attitudinal and behavioral process, but also has an ideological dimension that can become a doctrine (Rodat, 2017, p. 133). Racism manifested with an anthropological/religious understanding from the 16th century to the 18th century, when the concept of race was first placed in a conceptual framework. From the 19th century to the present, it has become a dynamic phenomenon manifested by the understanding of biological, systematic and cultural racism, respectively. Nowadays, racism is not evaluated in the context of positive sciences and is evaluated in an economic, cultural and political framework against multiculturalism, immigrants and various national and religious minorities (Virdee & McGeever, 2018, pp. 1807-1808). In this context, the new understanding of racism can also be described as "cultural racism". Cultural racism is based on the idea that immigrants come from different cultures and should be excluded from society, as they are thought to cause social harm as a result. The concept of xeno-racism, which is defined as "new racism against asylum seekers", gains importance today, where the main group of people exposed to xenophobia is refugees. Xeno-racism is defined as a new understanding of racism that marginalizes refugees in order to protect economic welfare, national identity and culture (Fekete, 2001, p. 23; Alietti & Padovan, 2013, p. 587; Di Masso et al., 2014,

p. 343). This understanding is essentially racist as it carries the traces of the old racist understanding by excluding and defaming the displaced and persecuted people. Furthermore, it is a xenophobic understanding of racism in form, as it causes fear towards those people because of their financial and ethnic background. Xenophobic individuals tend to exclude other individuals they define as strangers, avoid sharing common living spaces with them, and see them as invasive (Eser & Cicek, 2020, p.128). The majority ethnic group, which avoids any contact with foreigners or immigrants whom they consider as minorities in their social life, also has the potential to exclude minority ethnic groups economically or to avoid establishing economic relations with them. Ouellet (2007) puts forward the idea that consumers' preferences to buy domestic products cannot be explained only by consumer ethnocentrism and consumer animosity, and draws attention to the concept of consumer racism, which is at the extreme of these two concepts. Today, based on the fact that racism is evaluated in a cultural context rather than a biological understanding, consumer racism is defined as "antipathy by showing discrimination against a certain ethnic group in a symbolic way" (Ouellet, 2007, p. 115). According to the definition of Abdul-Latif and Abdul-Talib (2017, p. 616), consumer racism is "buying discrimination that develops due to cultural or ethnic differences". Thus, consumers can be racist in terms of consumption by seeing the products and services offered by a different ethnic group or a minority ethnic group as worthless and not buying them (Abdul-Latif, 2016, pp. 59-60). In modern society, individuals reflect their own values and personalities by attributing symbolic meanings to the products and services they are interested in. Therefore, when individuals assume the role of consumers, they can approach the products and services they are interested in with racist values and behaviors (Kennedy, 2001, p. 286). As a result of such attitudes and behaviors, the concept of consumer racism emerges. The concept of consumer racism refers to the evaluation of a product or service according to its ethnic origin (Abdul-Latif & Abdul-Talib, 2017, p. 619) and the long-term dissatisfaction with that ethnicity (Hill & Paphitis, 2011, p. 59). Situations such as the negative judgment of the products/services offered by the manufacturers from a minority ethnic group and the low willingness to buy the products/services belonging to this ethnic group are stated as the situations where consumer racism differs from other concepts such as consumer ethnocentrism and consumer animosity (Ouellet, 2007, p. 116). Since racism today is done in more indirect or covert ways than in the past (Dovidio & Gaertner, 2000, p. 315), it is stated that consumer racism can also occur indirectly, such as depriving an ethnic group of dislike from economic opportunities (Shoham & Gavish, 2016, p. 299). The tendency to avoid the products/services offered by minority ethnic groups due to the thought of depriving them of economic opportunities expresses the level of interaction (level of interaction) that should be established with them. The tendency of the majority ethnic groups to evaluate the products/services offered by the minority ethnic groups negatively may vary depending on how important the output they will obtain from these products/services is for them (importance of outcome).

2.1. Level of Interaction

Individuals tend to avoid the groups in which they develop racist attitudes and behaviors and avoid interacting with these groups as much as possible (Mocan & Raschke, 2016, p. 6). Level of interaction is defined as the level of contact between the buyer and seller of a product (Hill & Paphitis, 2011, p. 60). Based on approach-avoidance theory, Ouellet (2007, p. 117) argues that economic activities that require the interaction of ethnic groups exacerbate consumer racism to the detriment of minority ethnic groups. Thus, the majority ethnic group will evaluate the products produced by the minority ethnic group negatively and their willingness to buy these products will be low. Therefore, it is hypothesized:

H₁: Consumer racism negatively affects service judgment.

H₂: Consumer racism negatively affects the willingness to buy services.

It is thought that the level of interaction, one of the mediating variables of consumer racism, is based on the same logical foundations as approach-avoidance conflict (Donovan & Rossiter, 1982, p. 37). Accordingly, the more consumers feel the need to interact with a service provider from a minority ethnic group, the more they will want to stay away from that service provider with whom they engage in racist attitudes and behaviors. Consequently, as the severity of approach-avoidance conflict increases, consumer racism will increase accordingly (Ouellet, 2007, p. 117). In other words, as the level of interaction required with a service provider from a minority ethnic group increases, the willingness to buy that service is expected to decrease accordingly. It can be thought that the marketing effort with the highest potential to increase the severity of this conflict is services. Because when it comes to services, the contact or interaction that should be established between the parties is very important in the

buying and selling of services due to the principle of inseparability between the buyer and the seller (Zeithaml et al., 1985, pp. 33-34).

Therefore, it can be said that the level of interaction that consumers need to establish with the seller when buying a service is inversely proportional to consumer racism, and this negative relationship reflects negatively on service judgment and willingness to buy. Thus, it is hypothesized:

H_{2a}: The level of interaction has a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services.

2.2. Importance of Outcome

The importance of outcome to be obtained from the service is also considered as one of the variables that affect the willingness of consumers to buy a product/service. Importance of outcome refers to the level of importance that consumers attribute to the outcome after buying a product (Hill & Paphitis, 2011, pp. 60-61). According to Ouellet (2007, pp. 117-118) consumer racism can negatively affect consumers' judgment process of products they consider important and their willingness to buy. These findings will be tested with the following hypotheses:

H_{2b}: The importance of outcome has a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services.

H_{2c}: Service judgment has a mediating role in the relationship between consumer racism and the willingness to buy services.

H₃: Service judgment positively affects the willingness to buy service.

Accordingly, while consumers may prefer to buy products that they deem unimportant from minority ethnic groups despite their negative judgments, they may not want to buy products that they deem important from minority ethnic groups if they are offered by those groups. In other words, consumers may avoid buying products that they think will give them important outputs when they buy from ethnic groups that they dislike.

3. METHODOLOGY

Considering the increasing population of Syrian refugees in Turkey in recent years and the cultural, political and economic interactions of the two populations with each other, it is seen that there are severe differences and contradictions in the integration and cultural, political and economic exchanges of the Turkish and Syrian populations. According to the most recent demographic data before the data were collected, the registered Syrian refugee population in Mersin is 241.394 (Presidency of Migration Management, 2022). When compared to Mersin's total population (1,891,145), it is seen that the ratio of Syrians to Mersin's total population is 12.76%. This rate indicates that Syrians constitute a serious minority population in Mersin. According to this data, 16,754 of the total population of 258,694 people in the Yenişehir district of Mersin are Syrians (Dogan & Ozdemir, 2021, p. 42). Considering the surface area of Yenişehir district, it is understood that the population density of Syrians is higher in Yenişehir district compared to Akdeniz and Mezitli districts where there are more Syrian populations (Dogan & Ozdemir, 2021, p. 44). It is thought that the population density of the Syrians, who generally work in the service sector or run small shops (Dogan & Ozdemir, 2021, p. 44), in the Yenişehir district inevitably affects the economic interaction between the Turkish and Syrian population living in the district. Moreover, when it is assumed that Syrians also work in jobs that require a high level of interaction with the general population and have significant implications for consumers (i.e. healthcare services), how Turkish consumers evaluate the healthcare services that Syrians can provide, whether Turkish consumers will buy these Syrian-origin services, and whether Turkish consumers will exhibit consumer racism towards any services that Syrians can offer becomes critically important in terms of consumer behavior. However, assuming that Syrians also work in jobs such as health services, which require a high level of interaction with people from all demographic groups and whose results may be significant for consumers, the following questions are critical to the sociocultural and economic dimensions of consumption behavior:

- 1) How can the health services that Syrians might offer be judged by Turkish consumers?
- 2) Are Turkish consumers willing to buy these health services that Syrians can offer?
- 3) Can Turkish consumers engage in consumer racism against any service that Syrians can offer?

The main purpose of this research, based on all these facts and developments, is to determine how Turkish consumers evaluate the health services (tooth extraction and skin allergy treatment) provided by Syrians, their willingness to buy these services, and whether there are consumer racism tendencies in general towards the services provided by Syrians. Considering the approach-avoidance conflict theory and the fact that services require a high level of interaction between consumers and producers, consumers with racist tendencies avoid interacting with service providers with minority ethnic backgrounds. For this reason, it is investigated to what extent Turkish consumers' judgment process of services produced by service providers of minority ethnic origin and their willingness to buy these services are affected by consumer racism. The effects of mediator variables such as the level of interaction and the importance of outcome on variables such as service judgment and willingness to buy are also among the objectives of this research.

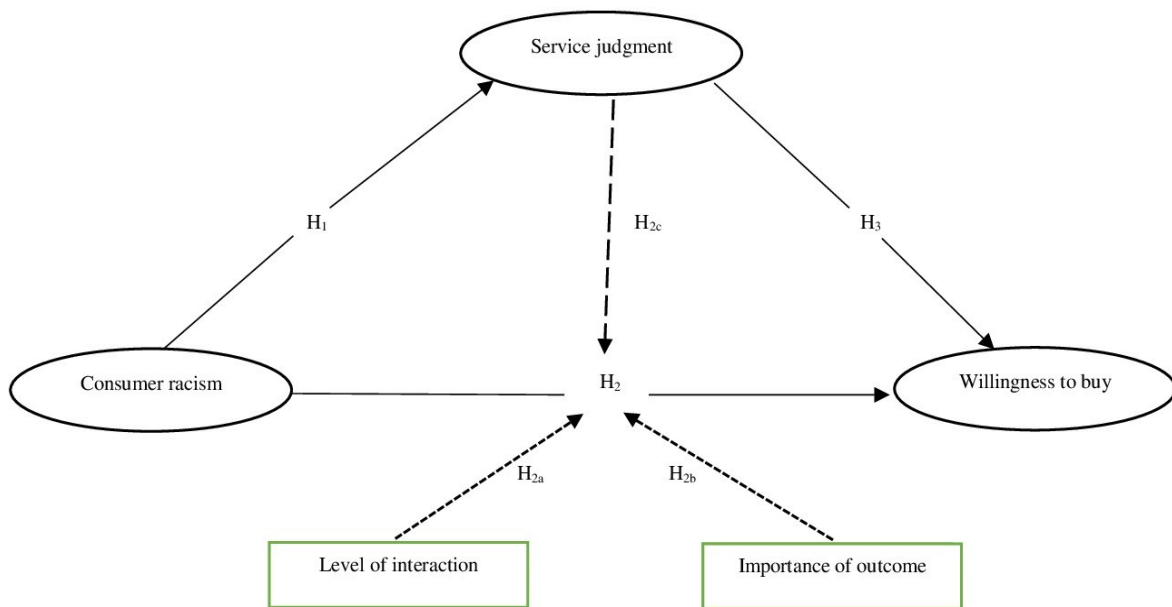
3.1. Ethical Consent of the Research

Ethics committee approval for the survey application of the study was obtained from Mersin University Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 18/05/2021, number: 2021-06 and meeting/decision no: 06).

3.2. Research Model and Hypotheses

The research model, which was created to answer the research questions and to indicate the relationships between the variables, is shown in Figure 1. The model was developed by the researcher.

Figure 1. Research Model

In line with the purpose of the research, the relevant literature was examined and the model and hypotheses of the research were formed. Service judgment, willingness to buy and consumer racism variables were determined as the main variables of the research model, while the level of interaction and the importance of outcome variables were determined as the mediator variables of the research model. The service judgment variable was evaluated by adapting a six-item 5-point Likert scale (Darling & Arnold, 1988, p. 63) to this experiment. The obtained reliability value of this scale was calculated as $\alpha = .87$. The willingness to buy variable was evaluated by adapting a six-item 5-point Likert scale (Klein et al., 1998, pp. 98-99) to this experiment. The obtained reliability value of this scale was calculated as $\alpha = .92$. A nine-item scale developed by Ouellet (2007, p. 120) was used to measure the consumer racism variable. The obtained reliability value of this scale was calculated as $\alpha = .79$. The levels of interaction of the participants with the healthcare professionals in order to benefit from the two different health services offered to them were measured on a 5-point Likert scale (1=Very low, 5=Very high). In order to measure the importance of the results to be obtained from these two different health services, the participants were asked to rank these health services on a 5-point Likert scale (1=Not important at all, 5=Very important).

3.3. Questionnaire Design and Implementation

Since all of the scales of the variables to be measured in the questionnaires were in English, they were first translated into Turkish by two translators. Three academicians who are experts in the field of marketing also evaluated the scale's adaptability to Turkish, semantic integrity and word choice. The questionnaire was prepared as a result of the positive evaluations of translators and academicians. The population of the research consists of Turkish consumers born between 1946-2000 and living in the Yenisehir district of Mersin. According to the most up-to-date demographic information obtained regarding the adult population between the ages of 18-65+, which is specified as the research sample, 217.732 citizens in this age range live in Yenişehir district of Mersin province (TUIK, 2022). The number of samples to be obtained from a population of more than 100,000 with a 5% margin of error and a 95% confidence level was determined as 400 (Singh & Masuku, 2014, p. 11). For this purpose, data was collected from 407 participants who met the sampling criteria in the first stage of the data collection process. 105 incomplete or incorrectly filled surveys were excluded and the data obtained from the remaining 302 surveys were taken into consideration. The research sample consisted of 302 participants who fit the characteristics of the specified universe and agreed to participate in the survey. Data were collected between April 15th 2022 and May 30th 2022. In the scope of the research, convenience sampling method was applied due to the time and budget constraints required to reach the entire universe. Structural equation model is defined as a convenient analysis method for analysis with small samples (Sahinoglu & Yakut, 2019, p. 10). The minimum number of samples recommended for the analyses made with structural equation modeling was determined as 200 (Boomsma, 1982; as cited in Wolf et al., 2013, p. 920). According to Gebring and Anderson (1985; as cited in Tanaka, 1987, p. 136), strong calculations can be made when the sample determined for the analyses made with structural equation modeling is between 50 and 300. According to Chin and Newsted (1999, p. 314), a sample size between 30 and 100 is a valid range for the structural equation modeling method. According to Hoyle and Gottfredson (2015, p. 991), the necessary sample size was determined as 200 and above in order for a research model to be successfully tested with the structural equation model. Therefore, the sample size of 302 participants reached within the scope of this research is sufficient as it is above the minimum number of samples specified for the analyses to be made with the structural equation model. Due to the pandemic conditions, the questionnaires were prepared and administered via an online platform. Two different questionnaires related to two different health services were presented to the participants, namely tooth extraction treatment, which requires a high level of interaction and is thought to be perceived as more serious in terms of its outcomes, and skin allergy treatment, which is thought to require a relatively low level of interaction and is thought to be more tolerable in terms of its outcomes. The reason for presenting two different surveys regarding these two distinct healthcare services to the participants is the anticipation that the levels of interaction required for and the importance of outcomes of these healthcare services, assumed to be provided by Syrians, will differ between low and high levels. It is also anticipated that this differentiation, in the context of healthcare services that demand a high level of interaction and have significant consequences, will lead to consumer racism based on the approach-avoidance theory. In these two questionnaires, two similar scenarios related to the health services in question were presented before the main scale items to be measured. The names of the health care providers in these scenarios were manipulated to determine whether these names had ethnic (Syrian) connotations in the pre-test. In the pre-test, a hypothetical name (Sayyid Jamal) was created and it was measured whether this name evokes the name of a Syrian. This measurement was made on a 5-point Likert scale. This created hypothetical name was presented to 110 participants who were deemed suitable for the pre-test, and according to the average of the answers given on a 5-point Likert scale (3.56), it was decided to use it in two different scenarios that will be presented to the participants in the following stages. In the scenarios included in the tooth extraction treatment and skin allergy treatment questionnaires; it has been hypothesized that consumers have a problem that requires receiving these health services, that they cannot find enough health professionals to provide these services in a safe and high quality manner in the region of residence (Yenişehir), and therefore they have learned through local media channels that a Syrian dentist/dermatologist (i.e. Sayyid Jamal), who graduated with honors, has started to serve in his own clinic in the region of residence. Therefore, hypothetical conditions were presented to the participants in order to answer these questionnaires, without the condition that they actually suffer from these disorders or that they actually go to a private or public hospital or practice in the region where they live. After the pre-test, the surveys were finalized and prepared for application. 128 participants answered the tooth extraction treatment questionnaire and 174 participants answered the skin allergy treatment questionnaire.

3.4. Analysis and Evaluation of Data

Before the data collected within the scope of the research were analyzed, missing or incorrect data were removed from the data set. First, reliability and validity analyses were conducted to determine the reliability and validity of the research. Since the Cronbach's Alpha coefficients of all three variables are between 0.70 and 0.95, it is understood that the internal consistency of the scales is quite good and reliable. Confirmatory factor analysis was performed to determine the structural consistency. In the next step, structural equation modeling was used to analyze the data. Various methods were used to analyze the data in the study. In this context, methods such as frequency distribution, arithmetic mean, standard deviation, hierarchical regression, regression analysis and confirmatory factor analysis were applied. Analyses were made using SPSS 25.0 and LISREL programs. The analyzes and findings are listed below under the sub-headings within the framework of the research model.

4. FINDINGS

Table 1. Demographic Characteristics of the Sample

Gender	n	%	Age	n	%
Women	155	51.3	18 - 29	158	52.3
Men	147	48.7	30 - 41	108	35.8
Education Level	n	%	42 - 53	33	10.9
Elementary school graduate	4	1.3	54 - 65	2	0.07
Secondary school graduate	28	9.3	65 +	1	0.03
High school graduate	114	37.7	Income Level	n	%
Associate degree graduate	48	15.9	3000 TL and below	171	56.6
Undergraduate degree graduate	89	29.5	3001 TL – 5000 TL	80	26.5
Graduate degree graduate	19	6.3	5001 TL – 7000 TL	39	12.9
			7001 TL – 9000 TL	7	2.3
			9001 TL – 11000 TL	2	0.07
			11001 TL and above	3	0.01

*n = 302

Table 1 shows the demographic information of the participants. 51.3% of the research sample consisted of female participants and 48.7% of male participants. 1.3% of the participants were primary school graduates, 9.3% were secondary school graduates, 37.7% were high school graduates, 15.9% were associate degree graduates, 29.5% were undergraduate degree graduates, and 6.3% were graduate degree graduates. 52.3% of the participants were in the 18-29 age range, 35.8% were in the 30-41 age range, 10.9% were in the 42-53 age range, 0.07% were in the 54-65 age range and 0.03% were in the age range of 65 years and above. 56.6% of the participants had an income of 3000 TL or less, 26.5% had an income of 3001 TL – 5000 TL, 9% had an income of 5001 TL – 7000 TL, 2.3% had an income of 7001 TL – 9000 TL, 0,07% had an income of 9001 TL - 11000 TL and 0.01% had an income of 11000 TL and above. The manipulation controls of the mediating variables of the research model, the level of interaction and the importance of outcome, were shown in Table 2 below.

Table 2. Importance of Outcome and Level of Interaction Manipulation Controls

Manipulation	(n=302)				
	n	Mean	Std. Dev.	P	
Importance of Outcome	Tooth extraction treatment	128	3.75	0.611	,000
	Skin allergy treatment	174	2.64	0.911	
Level of Interaction	Tooth extraction treatment	128	3.80	0.628	,000
	Skin allergy treatment	174	2.67	1.020	

As seen in Table 2, tooth extraction treatment was manipulated high in terms of the importance of outcome and level of interaction manipulations, and skin allergy treatment was manipulated low in both respects. Therefore, it was revealed that the participants had a high level of interaction with the Syrian dentist while receiving tooth extraction treatment and that this treatment was highly important for them. It was also revealed that the participants had a relatively low level of interaction with the Syrian dermatologist while being treated for skin allergy and that this treatment was relatively important for them. As can be understood from the results of manipulation control, the importance of outcome was measured as 3.75 for manipulation of tooth extraction treatment whereas it was measured as 2.64 for skin allergy treatment. Level of interaction manipulation was measured as 3.80 for tooth extraction treatment and 2.67 for skin allergy treatment. The difference between these manipulations for two different health services was also found to be statistically significant ($p=0.00$). Thus, as predicted in the study, a ranking can be made between two different health services as high and low according to the level of interaction and the importance of the results. As a result, manipulations of the level of interaction and the importance of outcome were successful.

4.1. Validity Analysis

Before the analysis of the research hypotheses, confirmatory factor analysis was performed through the LISREL program to test the construct validity of the scales used in the study and to analyze whether the research model had good fit values. In the first stage, it was examined whether the parameter values were significant in the confirmatory factor analysis. In the next stage, a goodness-of-fit analysis was performed by considering the goodness-of-fit indices so that the model could be accepted as a whole. Standard load and error values were examined in order to discover to what extent the observed variables could explain the latent variables. In order to determine the convergent validity, the composite reliability (CR) and explained variance (VE) values were examined. The result of the analysis was shown in Table 3 below.

Table 3. Parameter Estimates for Confirmatory Factor Analysis

Variables	Items	n=302			
		R ²	S.R.K.*	CR**	VE***
Consumer Racism (CR)	CR1.	0.51	0.71	0.797	0.497
	CR2.	0.36	0.61		
	CR5.	0.59	0.77		
	CR6.	0.53	0.72		
Service Judgment (SJ)	SJ1.	0.38	0.61	0.833	0.502
	SJ3.	0.38	0.68		
	SJ4.	0.53	0.73		
	SJ5.	0.56	0.75		
	SJ6.	0.58	0.76		
Willingness to Buy (WB)	WB1.	0.59	0.77	0.912	0.723
	WB2.	0.80	0.89		
	WB3.	0.87	0.93		
	WB5.	0.64	0.80		

*All standard load and error values are significant at the 0.05 level.

**CR = Composite Reliability

***VE = Explained Variance

Standard load and error values (SRK), composite reliability (CR) and explained variance (VE) values of three variables were examined in Table 3. In order to ensure convergent validity, the explained variance value must be greater than 0.50 and the composite reliability value must be greater than 0.70 (Fornell & Larcker, 1981, 45-46; Hair et al., 2010, 666). Table 3 shows the composite reliability and explained variance values of consumer racism, service judgment and willingness to buy dimensions. As seen in the table, the composite reliability values of consumer racism, service judgment and willingness to buy dimensions were determined as 0.797, 0.833 and 0.912, respectively. It was seen that these three coefficients were higher than the value of 0.70, which must be reached in

order to ensure the composite reliability. When the explained variance values in the same table were examined, the explained variance values of the three dimensions were 0.497, 0.502 and 0.723, respectively. These three values are higher than 0.50 which is the explained variance limit required to ensure convergent validity. Therefore, according to the results in Table 3, the construct validity of consumer racism, service judgment and willingness to buy scales was provided in terms of convergent validity. After determining the significance of parameter values in confirmatory factor analysis, goodness of fit analysis was performed in order to accept the model as a whole. Confirmatory factor analysis fit scores applied on the research model were given in the left column of Table 4 below, and good fit and acceptable fit intervals were given in the right two columns.

Table 4. Confirmatory Factor Analysis Goodness-of-Fit Results

Fit Indices	Fit Scores (n=302)	Good Fit ¹	Acceptable Fit ¹
Chi-square (X^2)	81.02		
X^2/df	1.306	$0 \leq X^2/df \leq 2$	$2 < X^2/df \leq 3$
RMSA	0.032	$0 \leq RMSA \leq .05$	$.05 < RMSA \leq .08$
CFI	0.99	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 < CFI \leq .97$
RFI	0.97	$.95 \leq RFI \leq 1.00$	$.90 < RFI \leq .95$
IFI	0.99	$.90 \leq IFI \leq 1.00$	$.85 < AGFI \leq .90$
NFI	0.98	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 < NFI \leq .95$
NNFI	0.99	$.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$.95 < NNFI \leq .97$
GFI	0.96	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 < GFI \leq .95$
SRMR	0.036	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 < SRMR \leq .10$

Source: (Schemelleh-Engel et al., 2003, p. 52).

Table 4 shows the goodness of fit results of confirmatory factor analysis. Within the scope of goodness of fit analysis, various fit indices such as X^2/df , RMSA, CFI, RFI, IFI, NFI, NNFI, GFI and SRMR were calculated. According to the results from Table 4, it is seen that all the items in the measurement model were in good fit with the model. According to the results, convergent validity, which is the first condition of construct validity, was provided. Then, discriminant validity analysis was conducted for the variables of consumer racism, service judgment and willingness to buy. In Table 5 below, correlations between variables and discriminant validity of the model were tested.

Table 5. Cross-Structural Correlations and Divergent Validity

	Consumer Racism	Service Judgment	Willingness to Buy	
Consumer Racism	1			0.74
Service Judgment	0.375*	1		0.71
Willingness to Buy	- 0.493*	- 0.458*	1	0.85

*The correlation coefficient is significant at the 0.01 level.

The average explained variance values of consumer racism, service judgment and willingness to buy variables in Table 5 were calculated as 0.74, 0.71 and 0.85, respectively. It was seen that these explained mean variance values were higher than the correlation values between variables. The correlation values between the variables were significant at the 0.01 level. The negative correlation of the willingness to buy variable with the other two variables indicates that it has a negative relationship with these variables. Furthermore, as seen in Table 5, all of the correlation values between variables were lower than 0.80. This indicates that there is no multicollinearity problem between the variables. Based on all these evaluations, it is observed that the discriminant validity of this study is also provided, and therefore the construct validity is provided in terms of all conditions.

4.2. Testing Hypotheses with the Structural Equation Model

A goodness-of-fit analysis was conducted to determine whether there was a fit between the research model and the data obtained through structural equation modeling. The results are shown in Table 6 below.

Table 6. Structural Equation Model Goodness-of-Fit Results

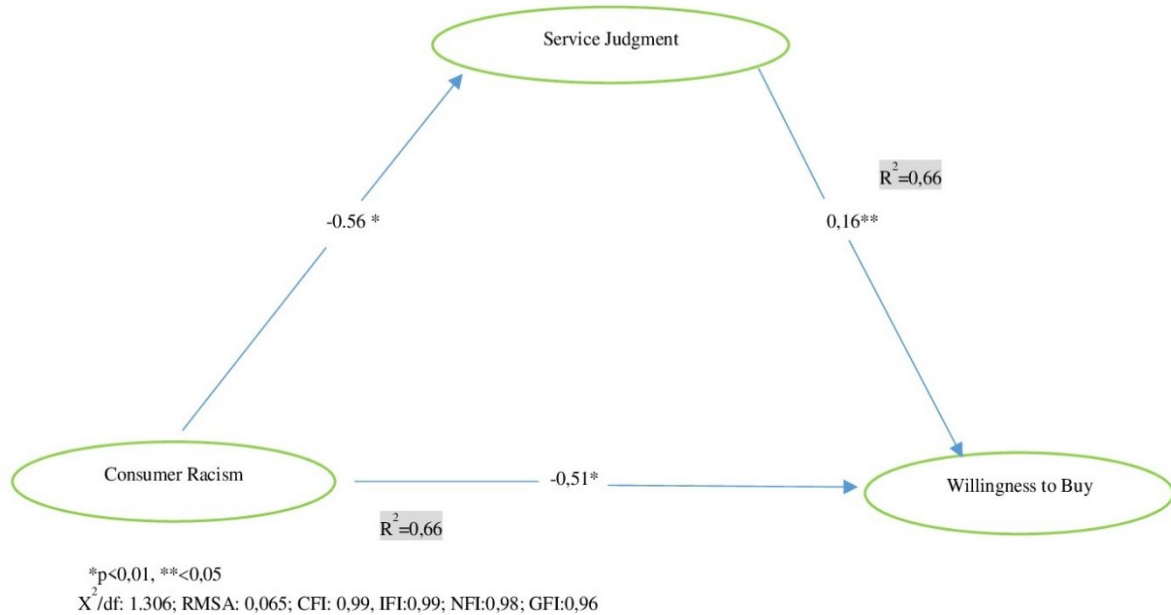
Fit Indices	Fit Scores (n=302)	Good Fit ¹	Acceptable Fit ¹
Chi-square (X^2)	81.02		
X^2/df	1.306	$0 \leq X^2/df \leq 2$	$2 < X^2/df \leq 3$
RMSA	0.032	$0 \leq RMSA \leq .05$	$.05 < RMSA \leq .08$
CFI	0.99	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 < CFI \leq .97$
RFI	0.97	$.95 \leq RFI \leq 1.00$	$.90 < RFI \leq .95$
IFI	0.99	$.90 \leq IFI \leq 1.00$	$.85 < AGFI \leq .90$
NFI	0.98	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 < NFI \leq .95$
NNFI	0.99	$.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$.95 < NNFI \leq .97$
GFI	0.96	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 < GFI \leq .95$
SRMR	0.036	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 < SRMR \leq .10$

The results of all the indices examined reveal that there is a fit between the research model and the data. After the goodness of fit analysis, the structural equation model analysis results and parameter estimates are shown in Table 7 below.

Table 7. Structural Equation Model Analysis Results Parameter Estimates

Hyp.	Relationship	(n=302)				Hyp.	R ²
		β	Std. Error	t value	Sig.		
H ₁	CR→SJ	-0.56	0.078	-7.12	p<0,01	Supported	0.31
H ₃	SJ→WB	0.16	0.074	0.15	p<0,05	Supported	
H ₂	CR→WB	-0.51	0.079	-6.51	p<0,01	Supported	0.66

Figure 2. Structural Equation Model and Relationships

In the structural equation model, the effect of consumer racism on service evaluation, the effect of service evaluation on service willingness to purchase and the effect of consumer racism on service purchase willingness are observed. The relationships tested in the measurement model are shown in Figure 2 above. According to the results from Figure 2, consumer racism has a negative effect on service judgment (-0.56, p<0.01), service judgment

has a positive effect on willingness to buy services (0,16, $p < 0,05$) and consumer racism has a negative effect on willingness to buy services (-0,51, $p < 0,01$). Thus, according to these results, H_1 (0.01), H_2 (0.01) and H_3 (0.05) hypotheses are supported. Service judgment explains 66% of the change in willingness to buy service. It can also be seen that consumer racism explains 66% of the change in willingness to buy service.

Table 8. Hierarchical Regression Analysis of the Moderating Effect of Level of Interaction on the Relationship Between Consumer Racism and Willingness to Buy

	Model 1		Model 2	
	β	t- value	β	t- value
Consumer Racism	-0.711*	-9.786	-0.707*	-9.721
Level of Interaction	0.066	0.903	0.068	0.930
CR * LOI	-	-	0.062	-0.855
R^2	0.245		0.247	
ΔR^2			.002	
F	48.585*		32.604*	

Dependent variable: Willingness to buy

* $p < .001$

Hierarchical regression analysis was used to test the H_{2a} and H_{2b} hypotheses, which were developed to examine the moderating roles of the importance of outcome and the level of interaction in the relationship between consumer racism and willingness to buy. Due to the non-categorical nature (Cohen, 1978; as cited in Jessor et al., 1997, p. 927; Arnold, 1982, p. 156; Kara & Gurdal, 2017: 88; Dodanwala et al., 2021, p. 27) of the level of interaction and the importance of outcome variables, hierarchical regression analysis was used for the study of these moderating effect hypotheses. The results of the hierarchical regression analysis conducted to examine the moderating role of level of interaction in the relationship between consumer racism and willingness to buy are given in Table 8. According to these results, in the first regression model, it was observed that consumer racism ($\beta = -0.711$, $p < .001$) and the level of interaction as a moderating variable ($\beta = 0.066$, $p < .001$) had a significant effect on willingness to buy ($R^2 = 0.245$, $p < .001$). According to the first model, the moderating effect of level of interaction on the relationship between consumer racism and willingness to buy explains this relationship by 24.5%. In the second model, the interaction variable, which is obtained by multiplying the variables of consumer racism and level of interaction, was included in the equation and it was seen that the interaction variable had a significant and positive effect on willingness to buy ($R^2 = 0.247$, $\beta = 0.062$, $p < .001$). According to the second model, the moderating effect of the importance of the outcome on the relationship between consumer racism and willingness to buy services explains this relationship by 24.7%. In other words, the total explained variance increased from 24.5% to 24.7% with the inclusion of the interaction variable into the model. Therefore, it was determined that the level of interaction did not have a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy, and the H_{2a} hypothesis was rejected.

Table 9. Hierarchical Regression Analysis of the Moderating Effect of Importance of Outcome

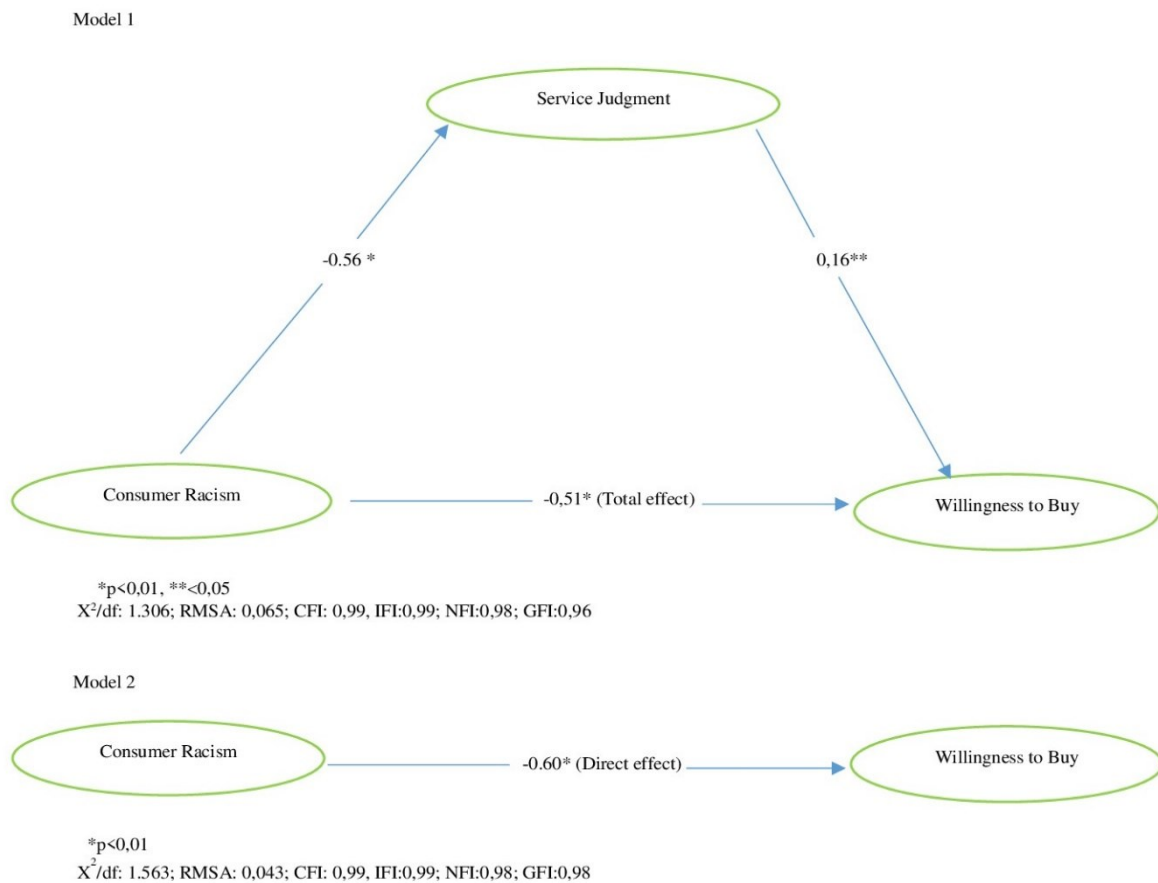
	Model 1		Model 2	
	β	t- value	β	t- value
Consumer Racism	-0.713*	-9.802	-0.707*	-9.877
Importance of Outcome	0.009	0.122	0.007	0.094
CR * IOO	-	-	.166*	-3.230
R^2	0.238		0.261	
ΔR^2			.026	
F	48.056*		36.526*	

Dependent variable: Willingness to buy

* $p < .001$

In the first part (model 1) of the hierarchical regression analysis applied to test the moderating effect hypotheses, the standardized z values of the dependent and moderating variable were simultaneously included in the analysis. In the second part (model 2) of the hierarchical regression analysis, the interaction variable created by multiplying the standardized z values of the dependent and independent variables was included in the analysis and the change in the R² value was observed. The results of the hierarchical regression analysis conducted to examine the moderating role of the importance of outcome in the relationship between consumer racism and willingness to buy are given in Table 9. According to these results, in the first regression model, consumer racism ($\beta = -0.713, p < .001$) and the importance of outcome as the moderator ($\beta = 0.009, p < .001$) had a significant effect on willingness to buy ($R^2 = 0.238, p < .001$). According to the first model, the moderating effect of the importance of outcome on the relationship between consumer racism and willingness to buy explains this relationship by 23.8%. In the second model, the interaction variable, which is obtained by multiplying the variables of consumer racism and the importance of outcome, was included in the equation and it was seen that the interaction variable had a significant and positive effect on the willingness to buy ($R^2 = 0.261, \beta = 0.166, p < .001$). According to the second model, the moderating effect of the importance of outcome on the relationship between consumer racism and willingness to buy explains this relationship by 26.1%. In other words, the total explained variance increased from 23.8% to 26.1% with the inclusion of the interaction variable into the model. Therefore, it was determined that the importance of outcome had a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy and the H_{2b} hypothesis was accepted.

Figure 3. The Mediating Role of Service Judgment in the Relationship Between Consumer Racism, and Willingness to Buy

Table 10. Parameter Estimates of the Relationships Between Consumer Racism, Service Judgment and Willingness to Buy

	Hyp.	Relationships	(n=302)			
			β	Std. Error	t value	Sig.
Model 1 (mediated)	H ₁	CR→SJ	-0.56	0.078	-7.12	p<0.01
	H ₃	SJ→WB	0.16	0.074	2.15	p<0.05
	H ₂	CR→WB (Total Effect)	-0.51	0.079	-6.51	p<0.01
Model 2 (not mediated)		CR→WB (Direct Effect)	-0.60	0.066	-9.04	p<0.01

The mediating role of service judgment in the relationship between consumer racism and willingness to buy is reflected in Table 10 above. When the mediating and independent variables are included in the model together, it can be mentioned that there is a mediating effect by evaluating whether there is a relationship between the predictor and the predicted variables or whether the degree of the relationship decreases. According to the analysis results reflected in Table 10, there are statistically significant relationships between consumer racism (predictor) and service judgment (mediating) ($a=-0.56$, $p<0.01$); between service judgment (mediating) and willingness to buy (predicted) ($b=0.16$, $p<0.05$) and between consumer racism (predictor) and willingness to buy (predicted) ($c=-0.51$, $p<0.01$). When consumer racism (predictor) and service judgment (mediating) are included in the model together, the relationship between the predictor and the predicted is statistically insignificant ($c1 = -0.60$, $p>0.10$). Consequently, it is seen that service judgment has a partial mediating effect on the relationship between consumer racism and willingness to buy services. Thus, the H_{2c} hypothesis is supported. After the analyses applied to the hypotheses developed within the scope of the research, a general evaluation of the results of the hypotheses is shown in Table 11 below:

Table 11. Research Hypotheses Results

H ₁ : Consumer racism negatively affects service judgment.	Supported
H ₂ : Consumer racism negatively affects the willingness to buy services.	Supported
H _{2a} : The level of interaction has a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services.	Not Supported
H _{2b} : The importance of outcome has a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services.	Supported
H _{2c} : Service judgment has a mediating role in the relationship between consumer racism and the willingness to buy services.	Supported
H ₃ : Service judgment positively affects the willingness to buy service.	Supported

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Consumer racism is analyzed based on the consumption relations of a majority ethnic group with minority ethnic groups in a country. Due to the Syrian Civil War that has been going on since 2011, Syrians who took refuge in Turkey and set up businesses should be considered as an important minority group that affects the Turkish market. The question of how the products/services produced by Syrians are evaluated by Turks and the attitudes of Turks towards these products/services also create an opportunity to examine consumer racism in Turkish conditions. The aim of this study is to first determine whether Turkish consumers tend to be racist towards the services offered by Syrians in terms of consumption. The specific purpose of this study is to determine the willingness of Turkish consumers to buy two different health services offered by Syrian dentists and dermatologists, and how they evaluate these services, based on the scenarios presented to the participants, depending on the level of interaction they need to establish while buying these services and the importance of outcome of these services. Within the scope of the research, the participants were asked to rank two different health services, namely tooth extraction treatment and skin allergy treatment, in terms of level of interaction and importance of outcome variables. According to the average of the responses of the participants, tooth extraction treatment was higher compared to skin allergy treatment in terms of level of interaction and importance of outcome. It was observed that the level of interaction that the participants need to establish with the dentist who offers this treatment while receiving tooth

extraction treatment and the importance of outcome they will obtain from this treatment are more important for them than the level of interaction they need to establish in the treatment of skin allergy and the importance of outcome they will obtain from this treatment. Regression, mediator and moderating hypotheses were tested by applying the structural equation model and hierarchical regression analysis.

According to the general results of these analyses, consumer racism affects service judgment negatively. Accordingly, consumer racism-based tendencies of Turkish consumers towards the services offered by Syrians cause them to evaluate these services negatively. It was observed that service judgment affects the willingness to buy services positively. Accordingly, when Turkish consumers evaluate the services offered by Syrians negatively, they do not want to buy these services from Syrians. Moreover, it was observed that consumer racism affects the willingness to buy services negatively. Accordingly, consumer racism of Turkish consumers towards the services provided by Syrians causes low willingness to buy services provided by Syrians. The H₁, H₂ and H₃ hypotheses results show parallelism with the findings in the literature (Ouellet, 2005; Ouellet, 2007; Hill & Paphitis, 2011; Shoham & Gavish, 2016; Abdul-Latif, 2016). Whether the level of interaction has a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services was tested with the H_{2a} hypothesis. The findings show that the level of interaction variable does not play a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services. Based on the approach-avoidance theory (Donovan & Rossiter, 1982; Mocan & Raschke, 2016), the finding that the level of interaction examined in the context of consumer-producer relations does not play a moderating role between consumer racism and willingness to buy services differs from the findings in the literature (Ouellet, 2007). According to the findings of the H_{2b} hypothesis, the importance of outcome plays a moderating role in the relationship between consumer racism and willingness to buy services. Accordingly, consumer racism-based tendencies of Turkish consumers towards the services offered by Syrians and their willingness to buy these services are positively affected depending on the importance of the results they will obtain from these services. This result is also consistent with the findings in the literature (Ouellet, 2007). According to the results of the H_{2c} hypothesis, service judgment has a partial mediating effect on the relationship between consumer racism and willingness to buy services. This finding is also consistent with the findings in the literature (Hill & Paphitis, 2011).

According to the general results of this research, Turkish consumers generally tend to engage in consumer racism towards the services provided by Syrians. As a result of this orientation, Turkish consumers evaluate the general and private services (tooth extraction treatment and skin allergy treatment) offered by Syrians negatively and avoid buying them. Turkish consumers' evaluations and willingness to buy the health services offered by Syrian dentists and dermatologists are positively affected by the importance of outcome they will obtain from these services. In other words, considering the importance of the outcome they will obtain from these two different health services, Turkish consumers avoid buying these services from Syrian dentists and dermatologists, and evaluate these services unfavorably. It is known that in countries like Turkey with intense refugee movements, the foreign population has been included in the economy of those countries over the years and offers products and services by taking part in many sectors. However, these populations, who establish their own lives after a few generations in the countries they take refuge in and want to compete and survive in the markets of those countries, may encounter the prejudices and racism of consumers belonging to the majority ethnic group in those countries. As a result of these attitudes and behaviors, minority asylum-seeker business owners may experience serious economic losses. Some suggestions can be made to avoid this disadvantage. Since the problem of Syrian refugees is culturally, politically, demographically and economically important, and the problems between Turks and Syrians in these areas affect the economic life of Syrians, both communities can be educated on sociological issues such as asylum, migration, and adaptation. Projects and policies designed for this goal can strengthen the ties between these two communities.

Thus, first of all, xenophobia and racism can be prevented, and it can be ensured that they participate more easily in many areas of social life, including economic life. Syrian business owners can pave the way for breaking down the possible prejudices of Turkish consumers against Syrian origin services by providing training for Syrian workers on language, business etiquette and customer relationship management. In order to avoid facing consumer racism by Turkish consumers, Syrian business owners can offer products and services with brand names, symbols and identity that match the perceptions of Turkish consumers, while avoiding emphasizing the ethnic origins or country of origin of these products and services. Therefore, Syrian business owners can not only offer products and services for their own communities, but also can increase their market share and accelerate their economic and social adaptation processes by appealing to Turkish consumers. Moreover, Syrians can offer products and services

in their businesses that are compatible with Turkish culture. In order to be recognized and gain share in the Turkish market, Syrian business owners can initiate an effective promotional campaign that contains methods such as placing ads to local, regional and national media channels, public relations, digital marketing, and sales promotions. Furthermore, Syrian business owners can prioritize institutionalization and build up brand trust. Likewise, Syrian doctors may resort to options such as word-of-mouth marketing, billboards, newspaper and magazine advertisements, and social media communication to avoid consequences such as negative service judgment and willingness to buy the healthcare services they provide. In case the health institutions where Syrian doctors work may encounter negative service judgment and willingness to buy, these institutions can publicize the qualifications, experience and professionalism of these Syrian doctors through written and oral explanations.

DECLARATION OF THE AUTHORS

Declaration of Contribution Rate: The authors have equal contributions.

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Abdul-Latif, S. A. (2016). *The effect of consumer racism, ethnic-based consumer ethnocentrism and ethnic-based consumer animosity on Malaysian Malays' product judgment and willingness to buy Malaysian Chinese products* [Doctoral dissertation]. Universiti Utara Malaysia.
- Abdul-Latif, S. A., & Abdul-Talib, A. N. (2017). Consumer racism: a scale modification. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(3), 616-633. <https://doi.org/10.1108/APJML-02-2016-0026>
- Alietti, A., & Padovan, D. (2013). Religious racism. Islamophobia and antisemitism in Italian society. *Religions*, 4, 584–602. <https://doi.org/10.3390/rel4040584>
- Arnold, H. J. (1982). Moderator variables: A clarification of conceptual, analytic, and psychometric issues. *Organizational Behavior and Human Performance*, 29(2), 143-174.
- Chin, W. W., & Newsted, P. R. (1999). Structural Equation modeling analysis with small samples using partial least squares. In: Hoyle R. H. (Ed.), *Statistical strategies for small sample research* (pp. 307-341). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Darling, J. R., & Arnold, D. R. (1988). The competitive position abroad of products and marketing practices of the United States, Japan, and selected European countries. *Journal of Consumer Marketing*, 5(4), 61-68. <https://doi.org/10.1108/eb008239>
- Di Masso, A., Castrechini, A., & Valera, S. (2014). Displacing xeno-racism: the discursive legitimation of native supremacy through everyday accounts of 'urban insecurity'. *Discourse & Society*, 25(3), 341–361. <https://doi.org/10.1177/0957926513519531>
- Dodanwala, T. C., Shrestha, P., & Santoso, D. S. (2021). Role conflict related job stress among construction professionals: The moderating role of age and organization tenure. *Construction Economics and Building*, 21(4), 21-37.
- Doğan, Ö. S., & Özdemir, F. (2021). Mersin'de (Akdeniz, Mezitli, Toroslar ve Yenişehir) Yaşayan Suriyeliler: Sosyo-Kültürel Yapı ve Entegrasyon Süreci. *Coğrafya Dergisi*, (42), 33-47.
- Donovan, R. J., & Rossiter, J. R. (1982). Store atmosphere: an environmental psychology approach. *Journal of Retailing*, 58(1), 34–57.

- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2000). Aversive racism and selection decisions: 1989 and 1999. *American Psychological Society, 11*(4), 315-319. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00262>.
- Eser, H. B., & Cicek, A. (2020). Avrupa’da aşırı sağın ayak sesleri: Zenofobinin patolojik normalleşmesi. *Alternatif Politika, 12*(1), 114-144.
- Fekete, L. (2001). The emergence of xeno-racism. *Institute of Race Relations, 43*(2), 23-40. <https://doi.org/10.1177/0306396801432003>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fredrickson, G. M. (2011). *Rassismus*. Philipp Reclam jun.
- Hair, J. F. Jr., Anderson, R. E., Babin, B. J., & Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (7th ed.), Pearson.
- Hill, S. R., & Paphitis, K. (2011). Can consumers be racist? An investigation of the effect of consumer racism on product purchase. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 23*(1), 57-71. <https://doi.org/10.1108/13555851111099998>
- Hjerm, M. (2001). Education, xenophobia and nationalism: A comparative analysis. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 27*(1), 37-60. <https://doi.org/10.1080/13691830124482>
- Hoyle, R. H., & Gottfredson, N. C. (2015). Sample size considerations in prevention research applications of multilevel modeling and structural equation modeling. *Prevention Science, 16*, 987-996.
- Jessor, R., Van Den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F. M., & Turbin, M. S. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology, 31*(6), 923-933.
- Kara, A., & Gürdal, S. (2017). Uluslararası pazar bölümlendirme ve konumlandırma stratejilerinin ihracat performansına etkisi: Türk ihracatçıları üzerine bir araştırma. *Istanbul Journal of Social Sciences, 17*, 69-95.
- Kennedy, D. A. (2001). Consumer discrimination: the limitations of federal civil rights protection. *Missouri Law Review, 66*(2), 275-339.
- Klein, J. G., Ettenson, R., & Morris, M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: an empirical test in the People’s Republic of China. *The Journal of Marketing, 62*(1), 89-100. <https://doi.org/10.1177/002224299806200108>
- McCornack, S., & Ortiz, J. (2017). *Choices and connections: an introduction to communication*. (2nd ed.). Bedford: St. Martin’s.
- Merriam-Webster. (2022). *Racism*. Retrieved December 20, 2022 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/racism>
- Mocan, N., & Raschke, C. (2016). Economic well-being and anti-semitic, xenophobic, and racist attitudes in Germany. *European Journal of Law & Economics, 41*(1), 1-63. <https://doi.org/10.1007/s10657-015-9521-0>
- Ouellet, J. F. (2005). Consumer racism and its effects on attitudes. *Advances in Consumer Research, 32*, 422-428.

- Ouellet, J. F. (2007). Consumer racism and its effects on domestic cross-ethnic product purchase: An empirical test in the United States, Canada, and France. *Journal of Marketing*, 71, 113–128. <https://doi.org/10.1509/jmkg.71.1.113>
- Ozatalay, C., & Dogus, S. (2018). Türkiye’de ayrımcılık algısı, türleri, failleri, boyutları. *Eşit Haklar İçin İzleme Derneği*.
- Presidency of Migration Management. (2022). *Temporary protection*. Retrieved March 10, 2022 from <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>
- Rodat, S. (2017). Cultural racism: a conceptual framework. *Revista de Stiinte Politice*, 54, 129–140.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shoham, A., & Gavish, Y. (2016). Antecedents and buying behavior consequences of consumer racism, national identification, consumer animosity, and consumer ethnocentrism. *Journal of International Consumer Marketing*, 28(5), 296-308. <https://doi.org/10.1080/08961530.2016.1214661>
- Singh, A. S., & Masuku, M. B. (2014). Sampling techniques & determination of sample size in applied statistics research: An overview. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2(11), 1-22.
- Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa’da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*, 1(2), 260-281.
- Şahinoğlu, K. T., & Yakut, S. G. (2019). Yapısal eşitlik modeli ile özgürlüklerin ekonomik performansa etkisi üzerine bir inceleme. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (30), 1-20.
- Tanaka, J. S. (1987). "How big is big enough?": Sample size and goodness of fit in structural equation models with latent variables. *Child Development*, 134-146.
- TÜİK. (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021. Retrieved September 9, 2023 from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2021-45500>
- Virdee, S., & McGeever, B. (2018). Racism, crisis, Brexit. *Ethnic and Racial Studies*, 41(10), 1802–1819. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1361544>
- Wodak, R., & Reisigl, M. (1999). Discourse and racism: European perspectives. *Annual Review of Anthropology*, 28, 175-199. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1146/annurev.anthro.28.1.175>
- Wolf, E. J., Harrington, K. M., Clark, S. L., & Miller, M. W. (2013). Sample size requirements for structural equation models: An evaluation of power, bias, and solution propriety. *Educational and Psychological Measurement*, 73(6), 913-934.
- Wren, K. (2001). Cultural racism: something rotten in the state of Denmark?. *Social & Cultural Geography*, 2(2), 141-162. <https://doi.org/10.1080/14649360120047788>
- Yagci, A. C. (2022). *Türk Tüketicilerin Suriyeli Menşeli Sağlık Hizmetlerine Karşı Satın Alma Davranışlarının Tüketici İrkçiliği Açısından İncelenmesi* [Master’s thesis]. Mersin University.
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., & Berry, L. L. (1985). Problems and strategies in services marketing. *Journal of Marketing*, 49(2), 33-46. <https://doi.org/10.1177/002224298504900203>

DİJİTAL OYUN OYNAYANLARIN KİŞİLİK VE DEĞERLERİ: Z KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

PERSONALITY AND VALUES OF DIGITAL GAME PLAYERS: A STUDY ON GENERATION Z

Arş. Gör. Ramazan Furkan ÖZKUL¹

Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, dijital oyun oynayan ve dijital oyun oynamayan bireylerin kişilik özellikleri ve temel değer yargıları arasındaki farkın incelenmesidir. Çünkü oyun oynamak ve oyun içerisinde gerçekleştirilen davranışlar, bireyler hakkında bilgiler verebilir. Bu noktada araştırmanın çalışma grubunu, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde öğrenimine devam eden 738 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Lee ve Ashton (2004; 2006) tarafından geliştirilen HEXACO-60 Kişilik Envanteri ve Schwartz vd. (2001) tarafından geliştirilen Portre Değerler Anketi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre dijital oyun oynayanların, oynamayanlara göre daha dışadönük, aktif, sosyal, girişken ve konuşkan bireyler olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu kişiler başarı odaklılardır. Buldukları çevrede diğer insanlardan saygı kazanmayı arzu ederler ve takım çalışmasına yatkındırlar. Bu çalışmayla dijital oyun oynayan bireylerin iş dünyasında insan ilişkilerinin önemi göz önüne alındığında dijital oyun oynayanların çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerinin daha iyi olacağı söylenebilir. Aynı zamanda değişen süreçlere daha iyi uyum sağlayabilirler.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Dijital Oyun, Değerler, Kişilik, HEXACO Kişilik Özellikleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: Z00.

ABSTRACT

The purpose of the study is to examine the difference between the personality traits and basic value judgments of individuals who play digital games and individuals who do not play digital games. Because playing games and the behaviors performed in games can give information about individuals. At this point, the study group of the research consists of 738 students who continue their education at Süleyman Demirel University. For the purpose of the study, the HEXACO-60 Personality Inventory developed by Lee and Ashton (2004; 2006) and the Portrait Values Questionnaire developed by Schwartz et al. (2001) are used. According to the findings of the study, it is determined that those who play digital games are more extraverted, active, social, sociable, sociable and talkative individuals than those who do not play digital games. At the same time, these individuals are success-oriented. They desire to gain respect from other people in their environment and are prone to teamwork. Considering the importance of human relations in the business world, it can be said that individuals who play digital games will have better relations with their colleagues. Also, they can better adapt to changing processes.

Anahtar Kelimeler: Game, Digital Game, Values, Personality, HEXACO Personality Traits.

JEL Classification Codes: Z00.

* Bu çalışma Pınar GÖKTAŞ danışmanlığında Ramazan Furkan ÖZKUL tarafından hazırlanan ve 11.06.2021 tarihinde savunulan "Dijital Oyun Oynayanların Kişilik ve Değerleri: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulundan 107/38 sayılı ve 25.05.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ramazanozkul@sdu.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, pinargoktas@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Play is a serious action that entertains people, gives them pleasure and contributes to their development. It is an inseparable part of human beings from past to present. This unity has reached a different dimension with the advancement of technology and as a result, digital games have emerged. Today, people's interest in digital games has increased and digital gaming platforms have developed in terms of players, teams, spectators and related businesses. It is possible to see the strengths or weaknesses of people's personalities and the values they have through games. Therefore, it can be said that digital games play an important role in explaining human behavior in terms of personality traits and value judgments. Because it can be stated that people's personalities and values are affected by digital games. In this context, the purpose of the study is to examine the difference between the personality traits and basic value judgments of individuals who play digital games and individuals who do not play digital games.

Design/methodology/approach:

For the purpose of the study, personality traits and basic value orientations of individuals who play digital games and those who do not play digital games were examined by using the survey technique, one of the quantitative research methods. In this context, the HEXACO-60 Personality Inventory introduced to the literature by Lee and Ashton (2004; 2006) and the Portrait Values Questionnaire developed by Schwartz et al. (2001) were used as data collection tools. The HEXACO-60 Personality Inventory assessed six dimensions of personality; honesty-humility, emotionality, extraversion, agreeableness, conscientiousness, and openness to experience. Value orientations such as universality, benevolence, power, success, hedonism, traditionalism, conformity, security, self-direction and adaptation were examined with the Portrait Values Questionnaire. The study group of the research consists of 738 students studying at Süleyman Demirel University. These data obtained from students were analyzed using Mplus 8.3, SPSS 24.0, AMOS 24.0 and Jamovi 1.6 statistical package programs. Demographic characteristics were determined by descriptive statistics. The internal reliability of the measurement tools was calculated with the Cronbach Alpha (α) coefficient. Construct validity was determined by confirmatory factor analysis (CFA) and exploratory structural equation modeling (ESEM). Independent sample t-test was used for the difference between two independent groups and one-way ANOVA analysis was used for more than two groups.

Findings:

In this study, 61% of the study group consisted of women and 39% of men. The average age of the participants was 21,79 years ($\bar{X} = 2,69$). 44,9% lives in a dormitory, 20,3% lives alone (apart/house), 17,8% lives with friends (apart/house) and 17,1% lives with their families. 59,6% of the respondents play digital games. These people mostly prefer to play games with friends (55,5%). The majority (37,5%) play shooter type games. Those who spend between 1-2 hours or less than 1 hour with digital games constitute 65,7% of those who play digital games. Significant differences were found in the values of honesty-humility, emotionality, extraversion, compatibility, universality, achievement, conventionality-compliance and security in the context of playing digital games.

Conclusion and Discussion:

According to the findings of the study, individuals who play digital games are both more extraverted and achievement-oriented. Those who preferred to play games with their friends scored high in other dimensions (extraversion, universality, benevolence, power, stimulation). Based on this finding, considering the importance of human relations in business life, it can be said that those who play digital games will have better relations with their colleagues. The fact that the majority of the participants preferred to play games with their friends also supports this finding. Digital games contain many different scenarios. Considering that the conditions of today's business world are changing rapidly, it can be stated that individuals who play digital games will adapt to the processes faster. Digital games include puzzles, riddles and problems. Therefore, it can be said that individuals who play digital games have different problem-solving skills and mindsets. Individuals who play digital games may work harder to correct the unsuccessful attempts they have experienced and to complete the task/duty/mission given to them. At the same time, they may be satisfied with this situation. Because they strive to pass challenging stages in games. Therefore, it can be said that these individuals will not stop trying things. This study shows that individuals who play digital games are important for the business world. It can be stated that digital gamers are/will be important actors in the management and human resources processes of the business world. In addition, it can be thought that individuals who play digital games today and, in the future, will contribute to the organizations in managerial areas such as recruitment, training & development, performance management, organizational communication and conflict management.

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte önemi artan ve alanı genişleyen oyun, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın doğasında bulunur ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. Herhangi bir sınırlamaya tabi değildir. Dolayısıyla insanlık için keyif verici bir eylemdir. İlgiyi üzerine çekmesi, eğlenceli bir doğaya sahip olmasından kaynaklanır. Oyun, ciddi bir eylemdir. Kendisine özgü kuralları vardır. Belirli bir mekanla sınırlıdır. Başlangıcı ve bitişi vardır. Gerçek hayattan uzaklaşmak için geçici kapıdır. Bunların yanı sıra oyun, gönüllü bir aktivitedir. Oyunun gönüllülük esasına dayanması, onun oyun olarak nitelendirilmesi için olmazsa olmazdır. Zorla yapılan veya emirlere dayalı bir oyun söz konusu değildir. Çünkü oyun, özgürlüktür (Huizinga, 1995; Dönmez, 2000). Oyunun tarih boyunca çeşitli şekilleri ve türleri bulunmaktadır. Farklı dönemlerde değişik oyun araçları kullanılmıştır (Dönmez, 2000; Aral vd., 2001; And, 2003; Cohen, 2006). Geçmiş dönemlerde oynanan oyunlar ve oyun araçlarının günümüzde benzerlerine rastlamak mümkündür. Söz konusu benzerlik, oyunun insanlık tarihine mül olmuş evrensel bir olgu olduğunu göstermektedir. Teknolojinin gelişmesi ise oyunların farklı bir boyuta dönüşmesine öncülük etmiştir. Oyunlar, dijitalleşme ekseninde farklı bir yapıya bürünmüştür. Dijital oyun olarak tanımlanan bu yeni olgu, günümüzde özellikle yeni kuşakların ilgisini çekmektedir (Yengin, 2012).

Oyunların bireylerin kişilikleri açısından önem arz ettiği ifade edilebilir. Kişilik özellikleri ise insan davranışını açıklamak için geliştirilmiş psikolojik yapılardan birisidir (Skimina vd., 2021). Dolayısıyla dijital oyunların da kişilik özellikleri bağlamında insan davranışlarının açıklanmasında önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim literatürde oyunun bireylerin kişiliklerini ortaya çıkardığına dair bulgular yer almaktadır. Bireyler, oyunlar aracılığıyla güçlü ve zayıf yönlerini anlayabilirler (Mustafaoğlu, 2018). Oyunların aynı zamanda bireylerin değerlerini yansıtmaları söz konusudur. Çünkü değerler, hayatın her alanında yer almaktadır. Kültürün içerisinde gömülüdür. Medya ve teknolojilerin doğasında bulunur (Laurel, 2001). Bu noktada dijital oyunlar, yeni medya özelliklerini oyun oynama eylemine dahil ederler (Binark ve Bayraktutan-Sütçü, 2008). Çünkü dijital oyunlar, temsil sistemleri ve mekanikleri içerisinde birtakım “değer(ler)” barındırırlar. Bu değer(ler), oyunların yapım sürecinde tasarımcıları tarafından oyunlara yerleştirilmektedir (Flanagan vd., 2007). Dolayısıyla bireylerin, oyunlardaki değerlerden etkilendiği ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, dijital oyun oynayan ve dijital oyun oynamayan bireylerin kişilik özellikleri ve temel değer yargıları arasındaki farkın incelenmesidir.

2. DİJİTAL OYUNLAR

Tarihin her döneminden bugüne kadar insanlar, benzer şekillerde oyunlar oynamaktadırlar. Çünkü oyun oynamak, toplumun tüm kesimleri için eğlendiren ve keyif veren bir faaliyettir (Özdemir, 2006). Ancak oyun, uzun zamanlar boyunca bir eğlence aracı olarak görülmüş ve bazı durumlarda gereksiz görülmüştür. Bireyler için önemli bir eylem/aktivite olduğu dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla oyuna gereken önemin verilmesinin geciktiği ifade edilebilir (Aral vd., 2001, s. 8). Oyun; aileler, öğretmenler, araştırmacılar ve insan doğasıyla ilgilenenler için ilgi çekici ve meraklandırıcı konulardan biridir (Smith ve Roopnarine, 2018). Oyun, kültürden eskidir. Kendine ait kuralları bulunan, sonu ve başı belirli olan, belirli bir mekân ile sınırlı, anlam taşıyan ve gerçek hayattan uzaklaşmak için geçici bir faaliyet alanına girme imkânı sunan gönüllülük esaslı bir eylemdir (Huizinga, 1995). Günümüzde teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve gelişmesiyle birlikte geleneksel oyun anlayışı da değişmektedir. Geleneksel oyunlar, yerlerini dijital ortamlarda/platformlarda oynanan yeni oyunlara bırakmaktadır. Bu durum neticesinde ortaya çıkan yeni oyun kültürü “dijital oyun” olarak ifade edilmektedir (Yengin, 2012, s. 110). Dijital oyunları tanımlamak için platform özelinde bilgisayar oyunları ve video oyunları terimleri kullanılmaktadır. Kerr (2006), bahsi geçen terimlerin evrensel kullanıma uzak olmaları dolayısıyla problemli olduklarını belirtmektedir. Örneğin; Herz (1997), Poole (2000) ve Wolf (2001) konsollarda, bilgisayarlarda ve jetonlu oyun platformlarında oynanan oyunlardan bahsederlerken video oyunları terimini kullanmaktadırlar. Cornford vd. (2000) bilgisayar ve video oyunlarını ayırmayı tercih ederken, Haddon (1993) oyunları geniş kapsamda ele alarak interaktif oyunlar kavramını kullanmaktadır. Ancak yeni bir alan olmasından dolayı bu tür tanımsal farklılıklar, olağan dışı değildir (Kerr, 2006, s. 3).

Oyun hakkındaki kuramsal yaklaşımlar göz ardı edildiğinde ise oyun kuramcılarının karşılaştıkları en temel sorunlardan birisi oyunların çeşitliliğidir (Kerr, 2006, s. 38). Oyunların sistematik olarak sınıflandırılma çalışmalarının çoğunlukla ihmal edilmiştir. Çok çeşitli olmalarından dolayı ortak noktalarını görmek zor olmaktadır. Bununla birlikte oyunların sınıflandırılması amacıyla yapılan geçmiş girişimler, çoğunlukla rastgele, uyumsuz ve birbirleriyle çakışan kategoriler içermeye meyillidirler (Aarseth vd., 2003, s. 48). Dijital oyunlar, geleneksel oyunlar gibi kendi içlerinde farklı türlere ayrılırlar. Ancak standart bir ayrımı bulunmamaktadır

(Gros, 2007, s. 26). Özkan-Czerkawski (2012, s. 168) de dijital oyun türlerine yönelik bir fikir birliği olmadığını ifade etmektedir. Barmanbek (2009, s. 105) ise, oyun türlerinin çok sayıda ve karmaşık bir yapıda olduğunu söylemekle birlikte oyunları belirli bir kategori altına alabilmenin çoğu zaman mümkün olamayacağını belirtmektedir. Yine de dijital oyunların oynanış türlerine ve içeriklerine göre sınıflandırıldığı ifade edilebilir (Terlemez, 2019, s. 12). Örneğin Herz (1997), dijital oyunları sekiz başlık altında ele almaktadır. Bunlar; aksiyon, macera, dövüş, bulmaca, rol yapma, simülasyon, spor ve strateji oyunlarıdır.

3. HEXACO KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Geçmişten günümüze tüm insanların farklı özellikleri olmuştur. Kimi insanlar agresif ve gürültü çıkartan kimseler iken diğerleri ise sessiz ve pasiftirler (Robbins ve Judge, 2017, s. 134). Yani insanların görünüşleri gibi davranışları/davranışları farklılık gösterebilir. Bu tür farklılıkların olması ve yaşamın her anına etki etmesi, kişilik kavramını çokça merak duyulan bir konu haline getirmiştir (Güney, 2017, s. 51). Kişilik, birçok sosyal bilimci tarafından farklı biçimde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki diğer soyut kavramlar gibi kişiliğin de net bir tanımının bulunması oldukça güçtür. Dolayısıyla literatürde birçok kişilik tanımı bulunduğu söylenebilir (Allport, 1937; Cüceloğlu, 2000; Burger, 2007; Atkinson vd., 2009; Eren, 2017; Güney, 2017). Kişilik özellikleri ise, "tutarlı düşünce, duygu ve eylem kalıpları gösterme eğilimindeki bireysel farklılıkların boyutları" olarak tanımlanır (Costa ve McCrae, 1992, s. 344). Birçok dilin kendisine ait sözcük/terimleriyle belirlenebilir (Ashton ve Lee, 2001). Lee ve Ashton (2004) da farklı dillerde, kişilik sıfatları üzerine çalışmalar yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda altı boyutlu bir model geliştirmişlerdir. Bu modele ait boyutlar; dürüstlük-alçakgönüllülük, duygusallık, dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve değişime açıklıktır. Büyük beş modeli ile karşılaştırıldığında altı boyutlu yapı, insanların davranış ve tutumlarını belirlemede daha kullanışlıdır (Ulu ve Bulut, 2017, s. 448). Beş boyutlu yapının özelliklerini korumasıyla da önem arz etmektedir (Wasti vd., 2008, s. 680). Aynı zamanda bu iki yapı sözcük temelli olmalarından dolayı benzerlik göstermektedir. Örneğin; dışadönüklük ve sorumluluk faktörleri beş boyutlu modeldekine yakındır. HEXACO kişilik özelliklerinde beş boyuta ek olarak dürüstlük-alçakgönüllülük boyutu eklenmiştir. İki yapı arasındaki farkı bu boyut oluşturmaktadır (Boies vd., 2004, s. 994). Bu kişilik özellikleri yaklaşımında sorumluluk, dışadönüklük ve deneyime açıklık boyutları; araştırma, keşfetme ve çalışmaya niyetli olmayı ifade eder. Dürüstlük-alçakgönüllülük, uyumluluk ve duyarlılık boyutlarıysa yakın kimselerle veya yabancılarla iş birliğine niyeti ve eğilimi belirtmektedir (Cömert ve Gizir, 2020, s. 138). Söz konusu kişilik özelliklerinin boyutlarına ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir.

Dürüstlük-Alçakgönüllülük (Honesty-Humility): HEXACO kişilik özellikleri arasında en dikkat çekenidir. Büyük beş modeliyle ayrımı buradan kaynaklıdır (Boies vd., 2004, s. 994). Bu boyutta yüksek puan alan bireyler, şahsi kazanımları için başkalarını kullanmaktan kaçınırlar. Kuralları çiğnemek onlara ilgi çekici gelmez. Zenginlik ve lüks yaşam onlar için önemli değildir. Sade yaşamayı tercih ederler. Düşük puan alanlar ise kişisel çıkarları için kuralları bozma eğilimine sahiptirler. İstediklerini elde edebilmek için başkalarını överler. Maddi kazanca önem verirler. Yoğun bir öz-önem duygusu hissederler (Lee ve Ashton, 2009; Sohn ve Lee, 2011, s. 121).

Duygusallık (Emotionality): Duygusallık boyutu, hassas/duyarlı, duygusal, endişeli ve kolay incinebilen sıfatlarıyla ifade edilir (Ashton ve Lee, 2007, s. 54). Bu boyutta yüksek puan alanlar fiziksel tehlikelerden korkarlar. Hayatın stresine bir tepki olarak kaygılıdır. Diğer bireylerden duygusal destek alma ihtiyacı duyarlar. Başkalarıyla empati kurar ve duygusal bağlılık hissederler. Düşük puan alanlar fiziksel tehlikelerden korkmazlar. Stresli durumlarda bile az endişelenirler. Kaygı/tasalarını başkalarıyla paylaşma gereksinim duymazlar. Duygusal olarak diğer bireylerle aralarında kopukluk hissederler (Lee ve Ashton, 2009).

Dışadönüklük (eXtraversion): Dışadönüklük boyutu, dışadönük, sevecen, katılımcı/girişken, konuşkan, aktif, eğlenceyi seven ve tutkulu sıfatlarıyla ifade edilir (Costa ve McCrae, 1992, s. 345; Ashton ve Lee, 2007, s. 154). Bu boyutta yüksek puana sahip olanlar kendileri hakkında pozitif hissederler. Liderlik ederlerken veya insanlara hitapları esnasında kendilerine güvenirlere. Sosyal etkileşimlerden keyif alırlar. Enerji ve coşkularını olumlu yönde yaşarlar. Düşük puana sahip olanlar ise kendilerinin popüler olmadıklarını düşünürler. Toplu ortamda ilgi üzerlerine dönerse garip hissederler. Sosyal aktivitelere karşı kayıtsız kalırlar. Diğer insanlara nazaran daha az canlılık emaresi gösterirler. İyimserlik düzeyleri düşüktür (Lee ve Ashton, 2009).

Uyumluluk (Agreeableness): Uyumluluk boyutu, kişiler arası ilişkiler ile ilgilidir. Fedakâr, uyumlu, başkalarını düşünen, onlara güvenen ve diğer insanlara yardım etme konusunda güçlü eğilimi olan bireylerin özelliklerini ifade eder (Sohn ve Lee, 2011, s. 121). Bu boyutta yüksek puan alanlar çektikleri acıları affederler. Başkalarını yargılamakta daha yumuşak davranırlar. Başkalarıyla uzlaşma ve iş birliği yapma eğilimindedirler.

Öfkelerini/kızgınlıklarını kolayca kontrol edebilirler. Düşük puan alanlar ise kendilerine zarar veren insanlara karşı kin güderler. Başkalarının eksikliklerini eleştirirler. Kendi düşüncelerini savunmada katıdırlar. Kötü muameleye maruz kaldıklarında kolayca öfkelenirler (Lee ve Ashton, 2009).

Sorumluluk (Conscientiousness): Sorumluluk boyutu, sosyal düzenlemelere, kurallara ve normlara uymayı belirtir. Düzenli, disiplinli, çalışkan, dikkatli ve titiz sıfatlarıyla ifade edilir (Ashton ve Lee, 2007, s. 154; Sohn ve Lee, 2011, s. 121). Bu boyutta yüksek puan alanlar, zamana dikkat ederler. Etraflarındaki şeyleri düzenlerler. Kendi amaç ve hedeflerine doğru disiplinli bir biçimde çalışırlar. Aldıkları görevleri doğru düzgün yapmaya gayret ederler ve mükemmelle ulaşmak için çabalarlar. Bir durumda karar alırken etraflıca düşünürler. Düşük puana sahip olanlar ise düzenden kaçınırlar. Programlarını aksatırlar/ilgilenmezler. Kendilerine verilen zor görevlerden veya zorlayıcı hedeflerden kaçınırlar. Onlar için bir işin eksik veya hatalı olması önemli değildir. Bu durumdan memnun olabilirler. Çevresindekilerin dürtmeleriyle veya durumlarını düşünmeden karar verirler (Lee ve Ashton, 2009).

Deneyime Açıklık (Openness to Experience): Deneyime açıklık boyutu, alışılmışın dışında olmayı ve yeniliğe açıklığı belirtir. Aydın, meraklı, sanata ve doğaya değer veren, problem çözme becerilerine sahip, arzu ve isteklerinin farkında, yeni tecrübelerle açık bireylerin özelliklerini ifade eder (Ashton ve Lee, 2007, s. 154; Cömert ve Gizir, 2020, s. 137). Bu boyutta yüksek puana sahip olanlar sanatın ve doğanın güzelliğine ilgilidirler. İnsanı ve doğal dünyayı anlamak isterler. Farklı alanlar hakkında bilgi edinmeye meraklıdırlar. Günlük yaşantılarında hayal güçlerini özgürce kullanırlar. Farklı/değişik/alışılmadık fikirlere veya insanlara ilgi duyarlar. Bu boyutta düşük puan alanlar sanat eserlerinden etkilenmezler. Diğer bireylere nazaran entelektüel merakları daha azdır. Farklı arayışlardan kaçınırlar. Radikal ya da alışılmadık fikirlere sıcak bakmazlar (Lee ve Ashton, 2009; Lee ve Ashton, 2012, s. 25).

4. BİREYSEL DEĞERLER

İnsanlar bir olaya aynı anda ve aynı çerçeveden baksalar dahi görüş ve fikirleri farklıdır. Çünkü olaylar veya olgular insan zihnine bio-psiko-sosyal varlık olmalarından dolayı farklı mesajlar gönderirler. Fiziksel ve sosyal açıdan şartlar aynı olsa da değişik bakış açıları ve görüşlerin ortaya çıkması, insanların farklı inanç ve düşünce sistemlerine işaret eder. Bu farklılıklar sonucunda bireysel veya sosyal açıdan inanç, değer, davranış veya norm kavramları ortaya çıkar (Çarıkçı ve Özkul, 2008, s. 10). Değerler, çeşitli biçimlerde zevkler, ilgi alanları, beğeniler, görevler, ahlakî yükümlülükler/zorunluluklar, arzular, istekler, hedefler ve ihtiyaçlar/gereksinimler gibi birçok yönelime atıfta bulunmak/değirmek için kullanılır. Bilişsel, duyuşsal ve yönelimsel tarafları vardır. Bireylerin eylemlerini gerçekleştirirken karşılaştıkları seçimler için kriterler olarak görev alırlar. Bunun yanı sıra açık ve bütün bir şekilde kavramsallaştırıldıklarında ise yargılamak, tercih etmek ve seçmek için de kıstas haline gelirler. Böylece bireyler bazı şeyleri diğerlerine tercih ederler; çeşitli olasılıklar arasından başka bir eylem tarzını seçer; eylemlerini ve diğer bireylerin davranışlarını yargırlar (Williams, 1979, s. 16). Değerler, insan hayatında büyük bir etkiye sahiptir. Bireyin yaşamına yol çizer veya yön verir. İnsan olmanın anlamına katkı sağlar (Özensel, 2003, s. 229). Değerler, sosyal bilimler alanında büyük öneme sahiptirler. Çünkü sosyal bilimciler, değerleri insan davranışlarının izah edilmesindeki temel rolü olarak görürler (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000, s. 60).

Değerlere ilişkin çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada Schwartz'ın değer yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Schwartz'ın değerler yaklaşımı motivasyonel bir yapıya sahiptir (Schwartz, 1992; Schwartz ve Bilsky, 1987). Rokeach (1973)'in değerler yaklaşımı üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak geliştirilmiştir. Ancak bu yaklaşım, Rokeach'ın değer yaklaşımından farklı olarak değerlerin birey özelinde önemini farklılığı temeline dayanır (Türk-Smith, 2017, s. 6). Schwartz (2012), değerler yaklaşımında birbirlerinden farklı ve her birinin altında yatan motivasyona bağlı olarak on geniş değer tanımlar (bkz. Tablo 1). Bu değerler bireylerin hayattaki varlıklarını sürdürebilmeleri için gereksinim duydukları bir veya daha fazla evrensel ihtiyaca dayanır. Bunlar; bireylerin biyolojik organizmalar olarak temel ihtiyaçları, bireylerin koordineli/eşgüdümlü bir biçimde sosyal etkileşime girmeleri gerekliliği ve grupların hayatta kalma ve refah içinde yaşama ihtiyaçlarıdır (Schwartz, 2012, s. 4).

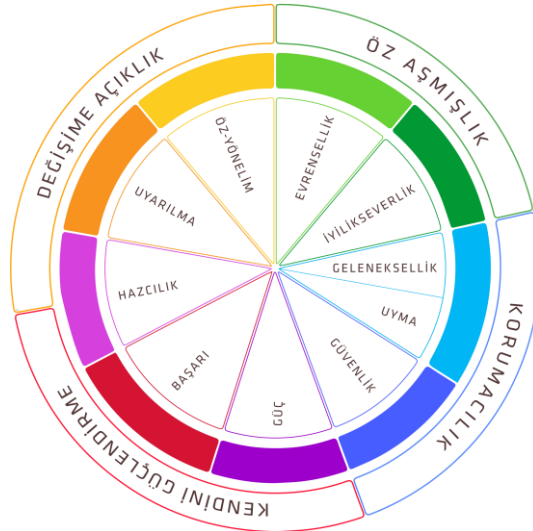
Tablo 1. Değer Tipleri ve Açıklamaları

Değer Tipleri	Tanımları
Güç	Bireylerin egemenlik/hakimiyet ve kontrol ihtiyaçlarının bir dışa vurumudur.
Başarı	Toplumsal standartlar çerçevesinde yetkin olma ve kişisel başarı elde etme hissiyle ilişkilidir.
Hazcılık	Bireyin kendisi için zevk ve duyumsal tatmin/doyum elde etmesini ifade eder.
Uyarım	Hayat içerisinde yenilik, heyecan ve meydan okuma hedefleriyle bağlantılıdır.
Öz-Yönelim	Bağımsız/özzerk bir biçimde düşünce ve eylem seçme, üretken olma ve keşfetmeyle tanımlanır.
Evrensellik	Açık fikirli olma, toplumsal adalet, eşitlik ve bilgelik gibi değerleri içeren evrensellik değer tipi dünyadaki tüm insanların ve tabiatın refahı ve korunması için anlayış, takdir ve hoşgörüyü hedefler.
İyilikseverlik	Bireylerin yakın temas içerisinde bulunduğu kişilerin refahını korumak ve artırmayı amaçlar.
Geleneksellik	Geleneksel kültür veya dinî gerekliliklerden doğan geleneklere ve fikirlere saygılı olma, onlara bağlanma ve kabullenmeyi ifade eder.
Uyma	Bireylerin başkalarını kırma, üzme, zarar verme veya içerisinde bulunduğu toplumun sosyal normlarına ters düşen eylemlerin, eğilimlerin ve dürtülerin kısıtlanmasına ilişkin hedefleri kapsar.
Güvenlik	Toplum, birey ve ilişkiler için uyum, güvenlik ve istikrarı hedefler.

Kaynak: (Schwartz, 1994; Özkul, 2021).

Schwartz'ın değer yaklaşımını öteki değer yaklaşımlarından ayıran nokta, bireysel değerlerin; davranış, yaklaşım ve sosyal değerler üzerine etkisinin diğer yaklaşımlara göre daha karmaşık bir yapıya sahip olan sosyo-psikolojik çerçeveden incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu sayede dünyanın kültürel bir haritası 73 farklı ülkede gerçekleştirilmiş olan araştırma ile ortaya konulmuştur (Sığırdı vd., 2009, s. 4). Bu değer yaklaşımının diğer önemli noktası, değerler arasındaki ilişkilerin varsayılan yapısıdır. Bireylerin her bir değere yönelmesinin psikolojik, pratik ve sosyal sonuçları bulunur. Bu yönelim, diğer değerlerle çatışabilir veya onlarla uyum sağlayabilir. Bu duruma örnek olarak bir güvenlik (security) değeri olan sosyal düzeni teşvik etmeyi amaçlayan eylemlerin/hareketlerin, uyma (conformity) değerlerinden biri olan itaati/sadakati teşvik etmesi gösterilebilir. Bu eylemlerin bağımsızlık ve özgürlük gibi öz-yönelim değerleriyle çatışma ihtimali vardır. Schwartz, değerler arasındaki çatışma ve uyumluluk ilişkisini motivasyonel süreklilik içerisinde bulunan dairesel bir yapı şeklinde tasvir eder. Birbirleriyle çatışma içerisinde olan değerler dairenin merkezinden zıt yönlerde bulunmakta iken uyumluluk içerisinde olan değerler ise dairenin (bkz. Şekil 1.) içerisinde birbirlerine bitişiktir (Schwartz, 1994, s. 24; Bardi ve Schwartz, 2003, s. 1208).

Şekil 1. Schwartz'ın Motivasyonel Değer Tipleri

Kaynak: Schwartz (1994, s. 24)'tan yararlanılarak oluşturulmuştur.

5. YÖNTEM

Çalışmanın amacı doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma safhasında katılımcılardan elde edilen veriler; Mplus 8.3, SPSS 24.0, AMOS 24.0 ve Jamovi 1.6 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Demografik özellikler, tanımlayıcı istatistikler ile belirlenmiştir. Ölçüm araçlarının iç güvenirliği, Cronbach Alpha (α) katsayısıyla hesaplanmıştır. Yapı geçerliliğinin tespiti, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve açılımlayıcı yapısal eşitlik modellemesiyle (AYEM) gerçekleştirilmiştir. İki bağımsız grup arasındaki fark için bağımsız örneklem t testi ve ikiden fazla grup için tek yönlü ANOVA analizinden yararlanılmıştır.

5.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu 468 dijital oyun oynayan ve 315 dijital oyun oynamayan toplam 783 katılımcı oluşturmaktadır. Kolayda örneklem yönteminin tercih edildiği bu çalışmaya katılan öğrencilerin %61'i kadınlardan, %39'u ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 21,79 (S.S. = 2,69)'dur. %44,9'u yurttan, %20,3'ü yalnız başına (apart/ev), %17,8'i arkadaşlarıyla (apart/ev) ve %17,1'i ise ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Katılım sağlayanların %59,6'sı dijital oyun oynamaktadır. Bu kişiler daha çok arkadaşlarıyla oyun oynamayı (%55,5) tercih etmektedir. Büyük çoğunluğu ise (%37,5) nişancı türü oyun oynamaktadır. 1-2 saat arası veya 1 saatten az dijital oyunlarla vakit geçirenler, dijital oyun oynayanların %65,7'sini oluşturmaktadır.

5.2. Veri Toplama Araçları

HEXACO Kişilik Envanteri (HEXACO-60): HEXACO Kişilik Envanteri (HEXACO-60), Lee ve Ashton (2004; 2006) tarafından geliştirilmiştir. Envanterin Türkçe uyarlaması Wasti vd. (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu envanter, dürüstlük-alçakgönüllülük (H), duygusallık (E), dışadönüklük (X), uyumluluk (A), sorumluluk (C) ve deneyime açıklık (O) olmak üzere altı kişilik faktörünü değerlendirmektedir. Her faktör için on madde bulunmak üzere toplamda altmış maddeden oluşmaktadır. Envanterin yapısı; bir dilin, benlik (self) ve akran (peer) derecelendirmelerine dayanan kişilik yapılarının faktör analizi neticesinde ortaya çıkarılmıştır (Ashton ve Lee, 2009, s. 150). Söz konusu envanterde kişileri tanımlayan ifadeler bulunmaktadır (*Örnek madde: Başka insanları ağlarken gördüğümde, benim de ağlayışım gelir*). Kişiler bu ifadelerle katılıp katılmadıklarını “1=kesinlikle katılmıyorum” ve “5=kesinlikle katılıyorum” şeklindeki beşli likert derecelendirme aralığıyla değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada envanterin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları; dürüstlük-alçakgönüllülük için .718, duygusallık için .759, dışadönüklük için .744, uyumluluk için .660, sorumluluk için .674 ve deneyime açıklık için .687 olarak bulunmuştur. Elde edilen iç tutarlılık katsayıları, değişkenlerin orta ve yüksek düzeyde güvenilir olduklarını göstermektedir (bkz. Hinton vd., 2014, s. 359).

Portre Değerler Anketi (Portrait Values Questionnaire-PVQ): Portre Değerler Anketi, Schwartz vd. (2001) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe'ye Demirutku ve Sümer (2010) tarafından uyarlanmıştır. Bu ölçüm aracı, kişilerin temel değer yönelimlerini belirlemeye yöneliktir. Evrensellik, iyilikseverlik, güç, başarı, hazcılık, geleneksellik, uyuma, güvenlik, özyönelim ve uyarım değer tiplerini içermektedir. Her bir boyut için farklı olmak üzere toplamda kırk maddedir. Söz konusu ölçüm aracında iki cümleden oluşan maddeler, varsayımsal olarak kişilerin hedeflerini ve isteklerini tanımlamaktadır (*Örnek madde: Alçakgönüllü ve kibirsiz olmak onun için önemlidir. Dikkatleri üzerine çekmemeye çalışır*). Kişiler, bu maddelerin kendilerini tanımlayıp tanımlamadıklarını “1=beni hiç tanımlamıyor” ve “6=beni tamamen tanımlıyor” şeklindeki altılı likert derecelendirme aralığıyla değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada; ölçüm aracının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları evrensellik için .747, iyilikseverlik için .584, güç için .716, başarı için .736, hazcılık için .635, geleneksellik-uyuma için .695, güvenlik için .560, özyönelim için .606 ve uyarım için .521 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen iç tutarlılık katsayıları, değişkenlerin orta ve yüksek düzeyde güvenilir olduklarını göstermektedir (bkz. Hinton vd., 2014, s. 359).

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda, katılımcıların cinsiyet, yaş, ailelerinin geliri dijital oyun oynayıp oynamadıkları ve eğer oynuyorlarsa hangi tür oyun oynadıkları gibi demografik sorulara yer verilmiştir.

5.3. İşlem

Çalışmanın etik onayı, Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 25.05.2021 tarihli ve 107/38 sayılı kararıyla alınmıştır. Araştırmanın verileri, çevrimiçi bir anket sistemi vasıtasıyla toplanmıştır. Veri toplama sürecinde mümkün olduğunca öğrencilerin sosyal iletişim ağlarındaki gruplarına katılarak çalışmanın amacı anlatılmış ve gönüllü öğrencilerden çalışmaya katkı sağlamları rica edilmiştir.

5.4. Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle 783 katılımcıdan elde edilen veri setindeki uç değerlerin bulunduğu 45 anket çıkarılmıştır. Analizler, 738 anket verisiyle gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada ilk olarak ters maddeler tekrar kodlanmış ve ardından ölçüm araçlarının yapı geçerliği test edilmiştir. Gerekli modifikasyonların yapılmasının ardından değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Son olarak çeşitli değişkenler bağlamında fark analizleri gerçekleştirilmiştir.

Portre Değerler Anketi Boyutlarına İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi: Portre Değerler Anketi'ne ilişkin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilirken temel değerler dört ana boyut altında toplanmış ve birbirinden bağımsız modeller oluşturulmuştur (Cieciuch ve Schwartz, 2012, s. 325). Bununla birlikte kurulan modellerin iyi uyum değerlerinin iyileştirilmesi için istatistik programının önerdiği modifikasyonlar kuramsal alt yapı çerçevesinde uygulanmıştır.

Tablo 2. Portre Değerler Anketi Boyutlarına İlişkin İyi Uyum Değerleri

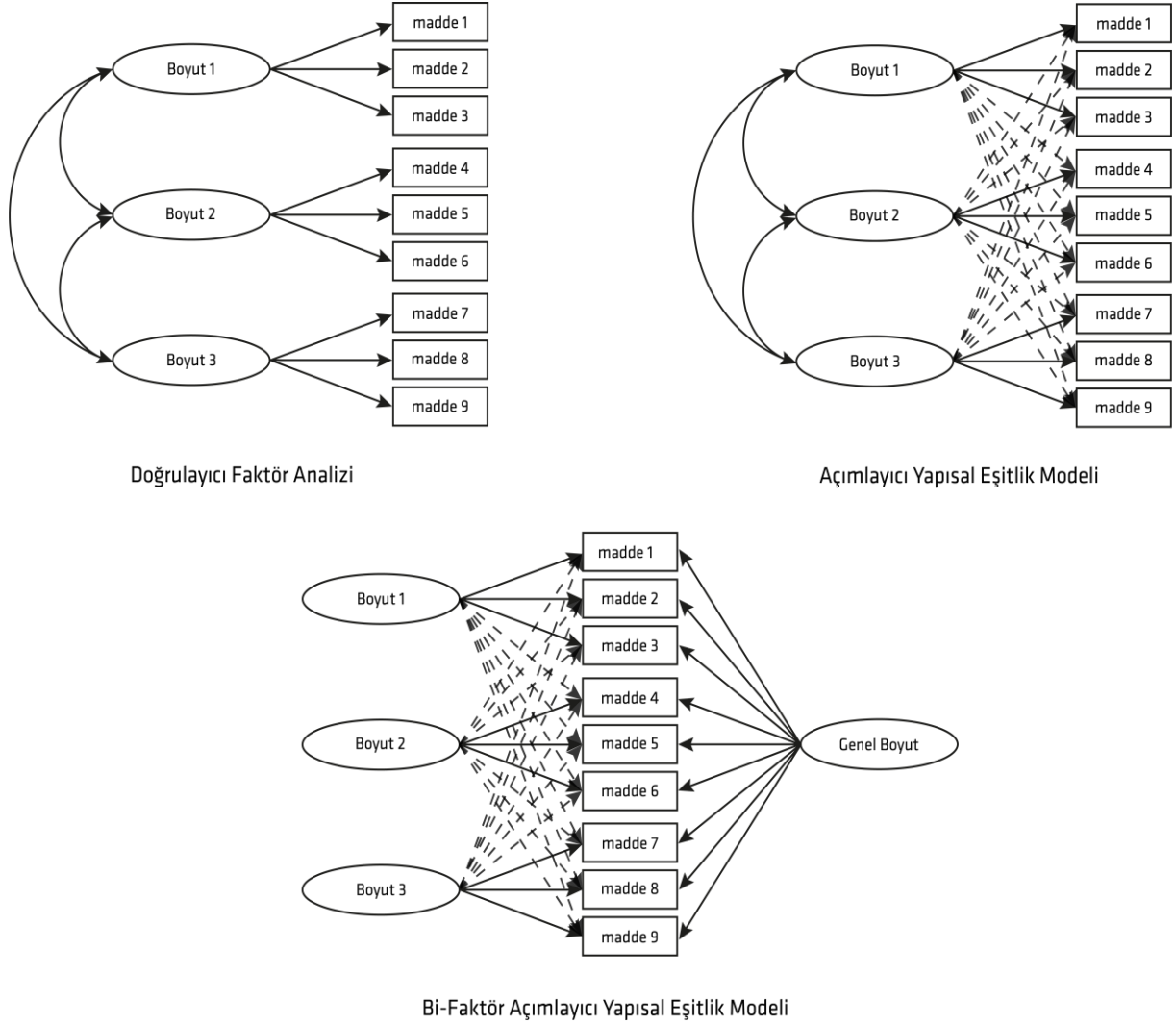
	χ^2/df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Özdeşlik (2 boyut)	1.868	.034	.987	.979	.024
Kendini Güçlendirme (3 boyut)	5.074	.074	.947	.913	.037
Korumacılık (2 boyut)	2.822	.050	.926	.900	.041
Değişime Açıklık (2 boyut)	4.935	.073	.935	.886	.039

Referans Değerler için bkz. Simon vd. (2010, s. 239); Gürbüz ve Şahin (2017, s. 343).

Tablo 2 incelendiğinde elde edilen değerlerin çoğunlukla iyi uyum gösterdiği görülmektedir. DFA sonucunda maddelere ait t değerlerinin 1,96'dan büyük ve ,05 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Schumacker ve Lomax, 2015, s. 109). Bu doğrultuda analize dahil edilen tüm maddelere ait yüklerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

HEXACO-60'a İlişkin Açıklayıcı Yapısal Eşitlik Modellemesi: Açıklayıcı yapısal eşitlik modellemesi (AYEM); açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin özelliklerini temel alan bir analiz yöntemidir. Yapısal eşitlik modellemesine ait olan tüm parametreleri kullanabilir. Aynı zamanda ölçüm modellerinin rotasyonuna olanak sağlar. Bu sayede açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerindeki kısıtlamaların önüne geçebilir (Asparouhov ve Muthén, 2009; Ion vd., 2017, s. 3). AYEM, DFA'nın bir alternatifi olarak kullanılabilir (Ion vd., 2017, s. 8; Tóth-Király vd., 2017, s. 2). Ancak bu analizler araştırmacı tarafından gerçekleştirilerek söz konusu yaklaşımlar arasından en uygununu sistematik bir biçimde karşılaştırarak belirlenmelidir (Tóth-Király vd., 2017, s. 2). Veriler iki yaklaşıma eşit biçimde uyum sağladığı takdirde DFA tercih edilmelidir. AYEM; özellikle kişilik araştırmacılarına bu noktada esneklik sağlamaktadır (Marsh vd., 2010, s. 489). Çünkü literatürdeki bazı kişilik çalışmalarında da DFA ile gerekli uyum indeksleri sağlanamamıştır (bkz. Borkenau ve Ostendorf, 1990; McCrae vd., 1996; Holden ve Fekken, 1994; Marsh vd., 2010). Bu nedenle HEXACO-60'ın yapısını test etmek için AYEM tercih edilmiştir. Şekil 1'de DFA, AYEM ve bi-faktör AYEM'in illüstrasyonları ve Tablo 3'te modellerin iyi uyum değerleri yer almaktadır.

Şekil 2. DFA, AYEM ve Bi-Faktör AYEM: Örnek Çizimler

Tablo 3 incelendiğinde DFA'ya ilişkin modelin iyi uyum indekslerini karşılayamadığı görülmüştür. Bu nedenle açıklayıcı yapısal eşitlik modellemesine geçilmiştir. Geomin (dikey) döndürme metoduyla oluşturulan model, DFA'dan daha iyi sonuçlar göstermiştir. Fakat bu model de gerekli iyi uyum indekslerini sağlayamamıştır. Bu analizler ardından ilgili modele maddeler özelinde genel faktör eklenerek analiz tekrarlanmıştır (Anglim vd., 2017). Elde edilen modelin uyum değerleri açısından diğer modellere göre daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Dolayısıyla programın sunduğu çıktılar dikkate alınarak modelin iyileştirilme aşamasına geçilmiştir. Öncelikle bi-faktör modelde kuramsal açıdan bulunması gerektiği faktörlere düşük yüklenen maddeler çıkarılmıştır. Sonrasında maddelerin standart hataları birleştirilmiştir. Elde edilen son modelin gerekli iyi uyum değerlerini karşıladığı görülmüştür.

Tablo 3. HEXACO-60'a İlişkin Modeller ve İyi Uyum Değerleri

Model ve Açıklaması	Rotasyon	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
DFA (Temel Model)	-	3.112	.583	.565	.053	.070
AYEM (Temel Model)	Geomin (Dikey)	2.294	.785	.733	.042	.038
Bi-faktör AYEM (Temel Model)	Target (Dikey)	2.033	.835	.787	.037	.032
Bi-faktör AYEM (İyileştirilmiş-53 md.)	Target (Dikey)	1.713	.903	.870	.031	.029

Referans Değerler için bkz. Simon vd. (2010, s. 239); Gürbüz ve Şahin (2017, s. 343).

Analizler gerçekleştirilirken maddelerin genel faktöre ve bulunması gerektiği faktörlere yüklenmesi serbest bırakılmıştır. Diğer faktörlere yüklenmeler ise sıfıra en yakın olacak şekilde analize tabi tutulmuştur. Bu nedenle target (hedef) rotasyonu tercih edilmiştir. Elde edilen son modelde standardize edilmiş en düşük faktör yükü .331 ve en yüksek .841'dir. İkincil/çapraz yüklemeler ise ,30'u geçmemektedir.

5.5. Değişkenlerin Ortalaması ve Derecelendirilmesi

Bu başlık altında katılımcıların ölçek boyutlarına ilişkin ortalamaları ölçekler özelinde 1'den 6'ya ve 1'den 9'a şeklinde sıralanmıştır.

Tablo 4. Ölçek Ortalamaları ve Derecelendirilmesi

Değişkenler	Oynuyor (N=440)			Oynamıyor (N=298)		
	Önem	Ort.	S.S.	Önem	Ort.	S.S.
Dürüstlük-Alçakgönüllülük	1	3,72	,70	1	3,89	,64
Deneyime Açıklık	2	3,67	,68	3	3,62	,66
Sorumluluk	3	3,63	,69	2	3,71	,67
Dışadönüklük	4	3,27	,67	6	3,16	,68
Duygusalılık	5	3,15	,70	4	3,40	,71
Uyumluluk	6	3,08	,72	5	3,21	,67
Evrensellik	1	5,25	,70	1	5,38	,62
İyilikseverlik	2	5,19	,74	2	5,28	,72
Özyonelim	3	5,00	,73	4	4,98	,79
Hazcılık	4	4,83	,91	5	4,71	1,01
Güvenlik	5	4,83	,76	3	5,02	,68
Başarı	6	4,56	,96	8	4,37	1,08
Uyarım	7	4,53	,90	7	4,44	,97
Geleneksellik-Uyma	8	4,32	,83	6	4,50	,83
Güç	9	4,08	1,27	9	4,01	1,41

Tablo 4'te görüldüğü üzere dijital oyun oynayan ve dijital oyun oynamayan bireylerin kişilik özelliklerine ilişkin ortalama sıralaması dürüstlük-alçakgönüllülük boyutu haricinde farklılık göstermektedir. İki grupta da dürüstlük-alçakgönüllülük boyutu en yüksek puanı almıştır. En düşük puan ise dijital oyun oynayanlarda uyumluluk ve dijital oyun oynamayanlarda dışadönüklüktür.

Değer boyutlarına bakıldığında ise gruplarda ilk iki sırada yer alan değer tipleri aynıdır. Ancak üçüncü sırada, oyun oynayanlarda özyonelim değer tipi ve oynamayanlarda güvenlik değer tipi yer almaktadır.

5.6. Değişkenlere İlişkin Fark Analizleri

Katılımcıların ölçek boyutlarına ilişkin ortalamalarında, dijital oyun oynama bağlamında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla verilere bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Dijital Oyun Oynama Bağlamında Değişkenlere İlişkin Fark Analizi

Değişkenler	Oynuyor (N=440)		Oynamıyor (N=298)		p	t	f	Anlamlı Fark
	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.				
Dürüstlük-Alçakgönüllülük	3,72	,70	3,89	,64	.001	-3.197	3.686	1 < 2
Duygusalılık	3,15	,70	3,40	,71	.000	-4.563	.002	1 < 2
Dışadönüklük	3,27	,67	3,16	,68	.033	2.141	.300	1 > 2
Uyumluluk	3,08	,72	3,21	,67	.014	-2.465	3.006	1 < 2
Evrensellik	5,25	,70	5,38	,62	.009	-2.637	10.054	1 < 2
Başarı	4,56	,96	4,37	1,08	.018	2.367	5.116	1 > 2
Geleneksellik-Uyma	4,32	,83	4,50	,83	.006	-2.740	.010	1 < 2
Güvenlik	4,83	,76	5,02	,68	.000	-3.591	4.450	1 < 2

Dijital oyun oynama bağlamında elde edilen bulgular, HEXACO-60'ın dürüstlük-alçakgönüllülük ($t_{(736)} = -3.197$; $p < ,05$), duygusallık ($t_{(736)} = -4.563$; $p < ,05$), dışadönüklük ($t_{(736)} = -2.141$; $p < ,05$) ve uyumluluk ($t_{(736)} = -2.465$; $p < ,05$) boyutlarına ilişkin anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Portre Değerler Anketi'nin ise, evrensellik ($t_{(736)} = -2.637$; $p < ,05$), başarı ($t_{(736)} = -2.367$; $p < ,05$), geleneksellik-uyuma ($t_{(736)} = -2.740$; $p < ,05$) ve güvenlik ($t_{(736)} = -3.591$; $p < ,05$) boyutlarına ilişkin ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Dijital oyun türleri bağlamında değişkenlere ilişkin bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Dijital Oyun Türüne Göre Değişkenlere İlişkin Fark Analizi

Değişkenler	Gerçek Zamanlı (N=264)		Tüm Zamanlı (N=142)		p	t	f	Anlamlı Fark
	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.				
Duygusallık	3,24	,72	2,98	,66	.000	3.531	1.291	G. Z. > T. Z.
Geleneksellik-Uyuma	4,41	,79	4,15	,87	.003	3.012	2.599	G. Z. > T. Z.
Güvenlik	4,92	,72	4,64	,81	.001	3.467	3.596	G. Z. > T. Z.
Uyarım	4,64	,88	4,36	,88	.002	3.088	.048	G. Z. > T. Z.

S.D. (Serbestlik Derecesi) = 404 Gerçek Zamanlı=G. Z., Tüm Zamanlı= T. Z.

Gerçek zamanlı oyunlar; *yarış, nişancı ve karşılıklı hamleyle dayalı* oyunlardır. Oyun içindeki olaylara aynı anda tepki verilmesini gerektirir. Tüm zamanlı oyunlar ise *spor, strateji, simülasyon ve rol yapma oyunlarını* kapsar. Oyun, bireyin kontrolündedir. Arzu ettiği zaman kaydedir. İsteddiği zaman baştan başlar. Zihinsel plana dayanır dolayısıyla anlık alınan karar yerine oyun sürecine yayılan stratejilerin belirlendiği türlerdendir (Pala ve Erdem, 2011, s. 60). Bu bağlamda elde edilen bulgulara göre; HEXACO-60'ın sadece duygusallık ($t_{(404)} = 1.291$; $p < ,05$) boyutuna ilişkin ortalamasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Portre Değerler Anketi'nin ise *geleneksellik-uyuma* ($t_{(404)} = 2.599$; $p < ,05$), *güvenlik* ($t_{(404)} = 3.596$; $p < ,05$) ve *uyarım* ($t_{(404)} = .048$; $p < ,05$) boyutlarına ilişkin ortalamalarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Dijital oyun oynama tercihlerine yönelik değişkenlere ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Dijital Oyun Oynama Tercihlerine Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Oynama Tercihi	Ort.	S.S.	p	Anlamlı Fark
Duygusallık	Tek Başına	3,27	,72	.030	Tek Başına > İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla
	Arkadaşlarıyla Birlikte	3,13	,70		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	2,99	,60		
Dışadönüklük	Tek Başına	3,15	,70	.034	Tek Başına < Arkadaşlarıyla Birlikte
	Arkadaşlarıyla Birlikte	3,34	,64		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	3,24	,65		
Evrensellik	Tek Başına	5,32	,66	.001	Tek Başına > İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla Arkadaşlarıyla Birlikte > İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla
	Arkadaşlarıyla Birlikte	5,29	,68		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	4,92	,78		
İyilikseverlik	Tek Başına	5,09	,78	.010	Tek Başına < Arkadaşlarıyla Birlikte
	Arkadaşlarıyla Birlikte	5,29	,69		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	5,04	,78		
Güç	Tek Başına	3,82	1,39	.012	Tek Başına < Arkadaşlarıyla Birlikte
	Arkadaşlarıyla Birlikte	4,20	1,21		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	4,22	1,12		
Uyarım	Tek Başına	4,36	,93	.008	Tek Başına < Arkadaşlarıyla Birlikte
	Arkadaşlarıyla Birlikte	4,65	,87		
	İnternet Üzerinden Diğer İnsanlarla	4,41	,87		

Yapılan analizler neticesinde dijital oyun oynama tercihlerine göre; duygusallık ($F_{(2, 437)} = 3.543$; $p < ,05$), dışadönüklük ($F_{(2, 437)} = 3.394$; $p < ,05$), evrensellik ($F_{(2, 437)} = 7.576$; $p < ,05$), iyilikseverlik ($F_{(2, 437)} = 4.649$; $p < ,05$), güç ($F_{(2, 437)} = 4.474$; $p < ,05$) ve uyarım ($F_{(2, 437)} = 4.905$; $p < ,05$) boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Yani katılımcıların bu boyutlara ilişkin görüşleri dijital oyun oynama tercihlerine yere göre farklılık göstermektedir.

Dijital oyun oynama sürelerine göre ölçek boyutlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Dijital Oyun Oynama Sürelerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Oynama Süresi	Ort.	S.S.	<i>p</i>	Anlamlı Fark
Dürüstlük-Alçakgönüllülük	1 Saatten Az	2,99	,64	.000	1 Saatten Az - 2-3 Saat Arası 1 Saatten Az - 3 Saatten Fazla
	1-2 Saat Arası	3,06	,74		
	2-3 Saat Arası	3,11	,70		
	3 Saatten Fazla	3,29	,69		
Duygusallık	1 Saatten Az	3,45	,71	.000	1 Saatten Az - 1-2 Saat Arası 1 Saatten Az - 3 Saatten Fazla 2-3 Saat Arası - 3 Saatten Fazla
	1-2 Saat Arası	3,70	,71		
	2-3 Saat Arası	3,73	,69		
	3 Saatten Fazla	3,63	,65		
Güç	1 Saatten Az	4,30	,87	.041	1 Saatten Az - 3 Saatten Fazla
	1-2 Saat Arası	4,15	,80		
	2-3 Saat Arası	4,13	,84		
	3 Saatten Fazla	4,52	,78		

Yapılan analizler neticesinde dijital oyun oynama sürelerine göre; HEXACO-60'ın dürüstlük-alçakgönüllülük ($F_{(3, 436)} = 7.779$; $p < ,05$) ve duygusallık ($F_{(3, 436)} = 14.981$; $p < ,05$) boyutlarında; Portre Değerler Anketi'nin ise güç ($F_{(3, 436)} = 2.778$; $p < ,05$) boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Dijital oyun oynayanların yaş değişkenine göre ölçek boyutlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. Dijital Oyun Oynayanların Yaş Değişkenine Göre Değişkenlere İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişkenler	Yaş	Ort.	S.S.	<i>p</i>	Anlamlı Fark
Başarı	18-20 arası	4,67	,97	.002	18-20 arası - 24 ve üstü 22-23 arası - 24 ve üstü
	22	4,54	,98		
	22-23	4,67	,94		
	24 ve üstü	4,17	,88		
Hazcılık	18-20 arası	4,99	,88	.019	18-20 arası - 24 ve üstü
	22	4,77	,95		
	22-23	4,85	,84		
	24 ve üstü	4,58	,94		

Yapılan analizler neticesinde yaş değişkenine göre; HEXACO-60'ın boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Portre Değerler Anketi'nin ise başarı ($F_{(3, 436)} = 5.153$; $p < ,05$) ve hazcılık ($F_{(3, 436)} = 3.364$; $p < ,05$) boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre anlamlı farkların tespit edilemediği durumlar ise aşağıdaki gibidir;

- Dijital oyunlar, ilgili literatür kapsamında 4 grup altında toplanmış ve tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre katılımcıların kişilik özellikleri ve değer yönelimlerine ilişkin anlamlı farklılık tespit edilememiştir.

- Dijital oyun oynama ile genel not ortalamaları arasında bir ilişki tespit edilememiştir.
- Dijital oyun oynayanların genel not ortalamalarına yönelik yapılan tek yönlü varyans analizinde ölçek boyutlarına ilişkin farklılık bulunamamıştır.
- Alan geneline (sosyal, fen ve sağlık) göre analizler, yeterli grup içi sayıya ulaşamadığı ve gruplar arası fark sayıca büyük olduğu için yapılamamıştır.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Oyun, insanı eğlendiren, ona keyif veren ve gelişimine katkı sağlayan ciddi bir eylemdir. Geçmişten günümüze insanoğlunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu birliktelik teknolojinin ilerlemesiyle farklı bir boyuta ulaşmış ve neticesinde dijital oyunlar ortaya çıkmıştır. İnsanların oyunlar aracılığıyla; kişiliklerinin güçlü ya da zayıf yönleri ve sahip oldukları değerlerinin görülebilmesi söz konusudur. Bu bağlamda dijital oyunların da kişilik özellikleri ve değer yargıları açısından insan davranışlarının açıklanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü insanların kişilik ve değerlerinin dijital oyunlardan etkilendiği ifade edilebilir. Bahsi geçen ifadeler ekseninde, bu araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar ve öneriler aşağıda yer almaktadır.

Bu çalışmanın fark analizi bulgularına göre; bireylerin dijital oyun oynayıp oynamamaları bağlamında dürüstlük-alçakgönüllülük, duygusallık, dışadönüklük ve uyumluluk boyutları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Dijital oyun oynayanların dışadönüklük puanının oynamayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bir çalışmada dijital oyun oynayanların, oynamayanlara göre daha dışa dönük/sosyal bireyler olduğu tespit edilmiştir (LifeCourse Associates, 2014). Bununla birlikte söz konusu fark; oyun içinde güç elde etme, başarma, rol yapma, keşfetme, başkalarına veya oyuna meydan okuma ve liderlik etme (Yee, 2006; Sağlam ve Topsümer, 2019; Abbasi vd., 2020) motivasyonlarından da kaynaklanabilir. Nitekim çalışmada dışadönüklük boyutuna ilişkin farklılık, literatürdeki çalışmalarla uyum göstermektedir (Teng, 2008; Abbasi vd., 2020). Braun vd. (2016) ise bu boyuta ilişkin anlamlı farklılık tespit edememişlerdir. Dışadönüklük boyutuna ilişkin fark, dijital oyun oynayanların oyun içerisindeki diğer oyuncularla muhabbet etme, onlara yardımcı olma ve oyun içi ilişkilerin gerçek hayatta kurdukları ilişkilerden daha samimi olduğunu düşünmelerinden kaynaklı olabilir. Aynı zamanda katılımcıların büyük çoğunluğunun arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamayı tercih etmesi, bu bulguyu destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Uyumluluk boyutuna ilişkin farkın dijital oyun oynayanlarda daha düşük olması, bireylerin şiddet içerikli oyunları tercih etmesiyle (Chory and Goodboy, 2011) ilişkili olabilir. Çalışma grubunda 165 kişi nişancı türü oyunlar oynadıklarını belirtmiştir. Bu tür oyunlar, çoğunlukla şiddet unsurları barındırmaktadır. Dolayısıyla tespit edilen fark, bu durumdan kaynaklanabilir. Dürüstlük-alçakgönüllülük boyutuna ilişkin farkın ise ödüle dayalı oyunların tercih edilmesinden dolayı olduğu söylenebilir. Çünkü ödüle dayalı oyunlar, maddi kazanç arzusuna bağlıdır ve düşük dürüstlük-alçakgönüllülük puanıyla ilişkilidir (Andrus, 2018). Günümüzde birçok oyunun ödüle dayalı olduğu ifade edilebilir. Örneğin; League of Legends, Blade and Soul, PUBG gibi oyunlarda sık sık etkinlikler (events) düzenlenmektedir. Bireyler oyun oynadıkça/oyunları kazandıkça etkinlikler kapsamında çeşitli ödüller kazanabilirler. Bu ödüller, zaman zaman gerçek parayla satın alınabilen unsurlar da olabilir.

Dijital oyun türleri bağlamında duygusallık boyutuna ilişkin anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Duygusallık puanı yüksek olan bireyler, hayatın stresine tepki olarak daha kaygılıdır. Gerçek zamanlı oyunların hızlı tepkiler gerektirdiği ve bu tür oyunlarda oyuncunun karşısına ne zaman ne çıkacağı belli olamayacağı için bireylerin stresten kaynaklı kaygıları artabilir. Bu nedenle gerçek zamanlı oyun oynayanların tüm zamanlı oyun oynayanlara göre duygusallık boyutunda daha yüksek puan aldıkları çıkarımı yapılabilir.

Dijital oyun oynayanlar ve oynamayanların temel değer yönelimleri hiyerarşik sıralaması; Alparslan ve Özmen (2017), Taş (2017), Çelik (2018) ve Budak (2021)'in üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalarda ilk üçte sırasıyla evrensellik, iyilikseverlik ve özyönelim/güvenlik değerleri yer almaktadır. MMORPG türü oyun oynayanlar üzerine yapılan bir çalışmada ise evrensellik, iyilikseverlik ve hazcılık değerlerinin yer aldığı görülmektedir (İskender, 2015). Bu çalışmada; dijital oyun oynayanların değer sıralaması evrensellik, iyilikseverlik ve özyönelim; dijital oyun oynamayanların ise evrensellik, iyilikseverlik ve güvenlik değerleridir.

Gerçekleştirilen fark analizi bulgularına göre; dijital oyun oynama bağlamında başarı değerine ilişkin anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Başarı değeri, toplumsal standartlara uygun ve sosyal beğenirlik çerçevesinde başarı elde etme hissiyle ilişkilidir. Oyun oynayan bireylerin başarı değeri puanının yüksek olması; oyun içerisinde saygınlık elde etmeye çalışmaları, arkadaşları nezdinde saygı kazanma arzusunda olmaları ve dijital oyunların rekabetçi yapısından kaynaklı olabilir (Rouse, 2001; Werbach ve Hunter, 2012; Tran ve Stratton, 2013). Özellikle son dönemde piyasaya sürülen birçok oyunun çevrimiçi ve çok oyunculu olduğu belirtilebilir. Aynı zamanda bireylerin oyunlarda kazanmak için hırs gösterebilecekleri ve başkalarından daha iyi olmaya çalışacakları çıkarımında bulunularak gruplar arası farkın, bu durumdan kaynaklandığı söylenebilir.

Dijital oyun türleri bağlamında geleneksellik-uyma, güvenlik ve uyarım boyutlarına ilişkin anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Gerçek zamanlı oyunların hızlı tepkileri gerektirmesi, rekabete dayalı olmaları ve her an bir hareketlilik söz konusu olması uyma ve uyarım boyutuna ilişkin puan farkını açıklayabilir. Çünkü uyarım değeri heyecanı, yeniliği ve hayata meydan okumayı; uyum değeri ise güncel olan ve her an değişebilecek beklentilere cevap verebilmeyi ifade etmektedir.

Dijital oyun oynayan bireylerin yaşadıkları yer bakımından geleneksellik-uyma ve uyarım değer boyutlarında; dijital oyun oynamayan bireylerde ise başarı, geleneksellik-uyma, özyönelim ve hazcılık değer boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

İlgili literatür ve çalışmanın örnekleme bağlamında iş dünyası ve insan kaynakları için takım oyunu, motor beceri gelişimi ve zihinsel kapasite verimliliği ve sorun çözmeye yatkınlık konularında öne çıkan bulguları şu şekilde sıralanabilir:

Takım oyunu: Çalışmanın bulgularına göre dijital oyun oynayan bireyler hem daha dışadönük hem de başarı odaklılardır. Arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamayı tercih edenler ise diğer boyutlarda (dışadönüklük, evrensellik, iyilikseverlik, güç, uyarım) yüksek puan almışlardır. Bu bulguya bağlı olarak iş hayatında insan ilişkilerinin önemi göz önüne alındığında dijital oyun oynayanların çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerinin daha iyi olacağı söylenebilir. Çünkü birçok oyunda görevler, takımlar halinde yapılabilmektedir. Takımlarda her bireyin görevleri bulunur. Bunları başarıyla gerçekleştirmeleri halinde takımları başarıya ulaşabilir. Ancak her aşamada koordineli ve birlikte hareket etmelidirler. Dolayısıyla dijital oyunlarda takım süreçlerine/işleyişine alışkın olmaları, iş hayatında takım arkadaşlarıyla daha rahat ilişki kurabilmelerinin ipucunu barındırdığı söylenebilir. Nitekim Keith vd. (2018) tarafından yapılan deneysel bir çalışmada da takım dijital oyun oynanmasıyla oluşturulan ekiplerin geleneksel yöntemlerle oluşturulan ekiplere kıyasla verimliliklerinin yüzde yirmi artış gösterdiği ortaya konulmaktadır.

Motor beceri gelişimi ve zihinsel kapasite verimliliği: Dijital oyunlar, birçok farklı senaryolar barındırmaktadır. Günümüz iş dünyası koşullarının hızlı bir şekilde değiştiği göz önüne alındığında dijital oyun oynayan bireylerin süreçlere daha hızlı uyum sağlayacağı ifade edilebilir. Farklı milletlerden bireylerle olan iletişimlerini onları çok yönlü bireyler haline getirebilir. Diğer çalışanlarla daha rahat iletişim/arkadaşlık kurabilir (Tattershall, 2018). El-göz koordinasyonlarının daha yüksek olması (Griffiths, 2002), birçok noktada iş hayatında fayda sağlayabilir. Nitekim konuyla ilgili Kühn vd. (2013) tarafından deneysel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda dijital oyunların motor becerilerinin yanı sıra uzamsal oryantasyon, hafıza oluşumu ve stratejik planlamadan sorumlu beyin bölgelerinde artış sağladığı tespit edilmiştir.

Sorun çözme: Dijital oyunlar; bulmaca, bilmece ve problemleri içerir. Dolayısıyla dijital oyun oynayan bireylerin sorun çözme yeteneklerinin ve düşünce yapılarının farklı olduğu söylenebilir (Tattershall, 2018). Bir oyun tasarımcısı olan Jane McGonigal, dijital oyun oynayanların iyi düzeyde problem çözümler olduklarını ifade etmektedir. Çünkü oyuncular oyunlarda çoğunlukla başarısız olurlar. Sürekli başarısızlık ise insanı yorar. Ancak oyuncular bu durumdan memnundurlar. Bunun nedeni, yaşadıkları başarısız denemeleri düzeltmeye ve kendilerine verilen görevi/vazifeyi/misyonu tamamlamak için daha fazla çalışmalarıdır (McGonigal, 2010; Brooke, 2020). Birçok zorluk seviyesine karşı oynamaları ve başarılı olmak için gayret göstermeleriyle oyun oynayan bireylerin bir şeyleri denemekten vazgeçmeyeceği söylenebilir. Birçok oyunda çeşitli toplulukların (klan, parti, guild, lonca veya takım) bulunmasıyla da çeşitli liderlik rolleri üstlenebilirler (Tattershall, 2018). Bu bağlamda dijital oyunlarda lider/başkan/öncü roller üstlenenlerin liderlik ve yönetsel beceriler konusunda tecrübe kazanma imkanına sahip olmaları söz konusudur. Dolayısıyla dijital oyun oynayanların iş dünyasında da yönetsel roller üstlenebilecekleri çıkarımında bulunulabilir.

Sonraki araştırmalara yönelik öneriler şu şekildedir;

Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sonraki araştırmalar farklı örneklemeler üzerinde yapılabilir. Sonuçların benzerliği veya farklılığı karşılaştırılabilir. Oyuncular özelinde farklı çalışmalar düzenlenebilir. Dijital oyun oynama stilleri bağlamında kişilik özelliklerine ilişkin araştırmalar yapılabilir. Dijital oyun türlerinin temel alındığı ve karşılaştırıldığı geniş çapta bir çalışma tasarlanabilir. Başka araştırmalarda kişilik özelliklerinin alt boyutları hakkında daha ayrıntılı bilgi verebilecek HEXACO-100 veya HEXACO-200 Kişilik Envanterleri kullanılabilir. Bireylerin dijital oyun oynama durumu, işe alımlarda veya şirket içi etkinliklerde gözetilebilir.

Bu çalışma, dijital oyun oynayan bireylerin iş dünyası için önemli olduklarını göstermektedir. İş dünyasının yönetim ve insan kaynakları süreçlerinde dijital oyun oynayanların önemli aktörler oldukları/olacakları söylenebilir. Dolayısıyla bugün ve gelecekte dijital oyun oynayan bireylerin işe alım, eğitim geliştirme, performans yönetimi, örgütsel iletişim ve çatışma yönetimi gibi yönetsel alanlarda çalıştıkları örgütlere katkı sağlayacakları düşünülebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %70 oranında, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aarseth, E., Smedstad, S. M. ve Sunnana, L. (2003). A multidimensional typology of games. *DiGRA Conference* (s. 48-53). Utrecht, The Netherlands.
- Abbasi, A. Z., Ting, D. H., Hlavacs, H., Wilson, B., Rehman, U. ve Arsalan, A. (2020). Personality differences between videogame vs. non-videogame consumers using the HEXACO model. *Current Psychology, 41*, 2733-2746. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00793-2>
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. Henry Holt and Company.
- Alparslan, A. ve Özmen, M. (2017). Kişisel değerlerin girişimcilik eğilimine etkisi: Demografik özelliklerin rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(2)*, 957-976.
- And, M. (2003). *Oyun ve bugün: Türk kültüründe oyun kavramı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Andrus, K. H. (2018). *Personality & game design preference: Towards understanding player engagement and behavior* [Master's Thesis]. Lund University.
- Anglim, J., Morse, G., De Vries, R. E., MacCann, C. ve Marty, A. (2017). Comparing job applicants to non-applicants using an item-level bifactor model on the HEXACO personality inventory. *European Journal of Personality, 31*, 669-684. <https://doi.org/10.1002/per.2120>
- Aral, N., Gürsoy, F. ve Köksal, A. (2001). *Okul öncesi eğitimde oyun*. Ya-Pa Yayınları.
- Ashton, M. C. ve Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review, 11(2)*, 150-166. <https://doi.org/10.1177/1088868306294907>
- Ashton, M. C. ve Lee, K. (2009). The HEXACO-60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of Personality Assessment, 91*, 340-345.
- Ashton, M. C. ve Lee, K. (2001). A theoretical basis for the major dimensions of personality. *European Journal of Personality, 15*, 327-353. <https://doi.org/10.1002/per.417>

- Asparouhov, T. ve Muthén, B. (2009). Exploratory structural equation modeling. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 16(3), 397-438. <https://doi.org/10.1080/10705510903008204>
- Atkinson, R. L., Hilgard, E., Nolen-Hoeksema, S., Frederickson, B. L., Loftus, G. R. ve Wagenaar, W. A. (2009). *Atkinson & Hilgard's introduction to psychology*. Cengage Learning EMEA.
- Bardi, A. ve Schwartz, S. H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1207-1220. <https://doi.org/10.1177/0146167203254602>
- Barmanbek, B. (2009). Dijital oyun tasarımı. M. Binark, G. Bayraktutan-Sütçü ve I. Barış-Fidaner (Derl.) *Dijital oyun rehberi oyun tasarımı ve oyuncu içinde* (s. 95-124). Kalkedon Yayınları.
- Binark, M. ve Bayraktutan-Sütçü, G. (2008). *Kültür endüstrisi olarak dijital oyun* (1. Baskı). Kalkedon Yayınları.
- Boies, K., Yoo, T.-Y., Ebacher, A., Lee, K. ve Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of scores on the French and Korean versions of the HEXACO personality inventory. *Education and Psychological Measurement*, 64(6), 992-1006. <https://doi.org/10.1177/0013164404267277>
- Borkenau, P. ve Ostendorf, F. (1990). Comparing exploratory and confirmatory factor analysis: A study on the 5-factor model of personality. *Personality and Individual Differences*, 11(5), 515-524. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90065-Y](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90065-Y)
- Braun, B. S., Stopfer, J. M., Müller, K. W., Beutel, M. E. ve Eglkoff, B. (2016). Personality and video gaming: Comparing regular gamers, non-gamers and gaming addicts and differentiating between game genres. *Computers in Human Behavior*, 55, 406-412. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.09.041>
- Brooke, D. (2020). How video games help solve real-world problems faster. <https://learnworthy.net/how-video-games-help-solve-real-world-problems-faster/> adresinden 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Budak, N. (2021). *The relationship between personality traits and pedestrian behaviors: Mediating role of individual values* [Yüksek Lisans Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Burger, J. M. (2007). *Personality* (7th Edition). Wadsworth Publishing.
- Chory, R. M. ve Goodboy, A. K. (2011). Is basic personality related to violent and non-violent video game play and preferences? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 191-198.
- Cieciuch, J. ve Schwartz, S. H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321-328. <https://doi.org/10.1080/00223891.2012.655817>
- Cohen, D. (2006). *The development of play* (3rd Edition). Routledge.
- Cornford, J., Naylor, R. ve Driver, S. (2000). New media and regional development: The case of the UK computer and video games industry. In A. Giunta, A. Lagendijk and A. Pike (Ed.), *Restructuring industry and territory: The experience of Europe's regions* (p. 83-108). Stationery Office.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1992). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6(4), 343-359. <https://doi.org/10.1521/pedi.1992.6.4.343>
- Cömert, E. ve Gizir, C. A. (2020). Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü: HEXACO kişilik özelliklerinin yordayıcı rolü. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(1), 127-159. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0031>
- Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları* (25. Baskı). Remzi Kitabevi.

- Çarıkcı, İ. H. ve Özkul, A. S. (2008). Çalışma değerlerini etkileyen faktörler: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 9-36.
- Çelik, A. R. (2018). *Üniversite öğrencilerinin eş seçim tutumlarında toplumsal cinsiyet rolleri algısı ve değer yönelimlerinin etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Demirutku, K. ve Sümer, N. (2010). Temel değerlerin ölçümü: Portre Değerler Anketi'nin Türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 17-25.
- Dönmez, N. B. (2000). *Üniversite çocuk gelişimi ve eğimi bölümü ve kız meslek lisesi öğrencileri için oyun kitabı*. Esin Yayınevi.
- Eren, E. (2017). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (16. Baskı). Beta Yayınları.
- Flanagan, M., Belman, J., Nissenbaum, H. ve Diamond, J. (2007). A method for discovering values in digital games. *DiGRA '07 - Proceedings of the 2007 DiGRA International Conference: Situated Play* (s. 752-760). Tokyo, Japan.
- Griffiths, M. (2002). The educational benefits of videogames. *Education and Health*, 20(3), 47-51.
- Gros, B. (2007). Digital games in education. *Journal of Research on Technology in Education*, 40(1), 23-38. <https://doi.org/10.1080/15391523.2007.10782494>
- Güney, S. (2017). *Örgütsel davranış* (4. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (4. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Haddon, L. (1993). Interactive games. P. Hayward ve T. Wollen (Ed.), *Future visions: New technologies of the screen* içinde (s. 123-147). British Film Institute.
- Herz, J. C. (1997). *Joystick nation: How videogames ate our quarters, won our hearts and rewired our minds* (1st Edition). Atlantic/Little Brown.
- Hinton, P. McMurray, I. ve Brownlow, C. (2014). *SPSS explained* (2nd Edition). Routledge.
- Holden, R. R. ve Fekken, G. C. (1994). The NEO five-factor inventory in a Canadian context: Psychometric properties for a sample of university women. *Personality and Individual Differences*, 17(3), 441-444. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90291-7](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90291-7)
- Huizinga, J. (1995). *Homo ludens-oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (1. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.), Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1951/1955).
- Ion, A., Iliescu, D., Aldhafri, S., Rana, R., Ratanadilok, K., Widyanti, A. ve Nedelcea, C. (2017). A cross-cultural analysis of personality structure through the lens of the HEXACO model. *Journal of Personality Assessment*, 99(1), 25-34. <https://doi.org/10.1080/00223891.2016.1187155>
- İskender, Ö. (2015). *Çevrimiçi oyun oynama motivasyonları ve oyuncuların bireysel değerleri: Kullanımlar ve doyumlar kuramı açısından bir değerlendirme* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Keith, M. J., Anderson, G., Gaskin, J. ve Dean, D. L. (2018). Team video gaming for team building: Effects on team performance. *AIS Transactions on Human-Computer Interaction*, 10(4), 205-231. <https://doi.org/10.17705/1thci.00110>

- Kerr, A. (2006). *The business and culture of digital games* (1st Edition). Sage Publications.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Kühn, S., Gleich, T., Lorenz, R., Lindenberger, U. ve Gallinat, J. (2014). Playing Super Mario induces structural brain plasticity: gray matter changes resulting from training with a commercial video game. *Molecular Psychiatry*, 19, 265-271. <https://doi.org/10.1038/mp.2013.120>
- Laurel, B. (2001). *The utopian entrepreneur*. MIT Press.
- Lee, K. ve Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory, *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329-358. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr3902_8
- Lee, K. ve Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18(2), 182-191. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.18.2.182>
- Lee, K. ve Ashton, M. C. (2009). The HEXACO Personality Inventory-Revised. <http://hexaco.org/scaledescriptions> adresinden 23 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Lee, K. ve Ashton, M. C. (2012). *The h factor of personality* (e-Book). Wilfrid Laurier University Press.
- LifeCourse Associates, (2014). The new face of gamers. https://www.lifecourse.com/assets/files/The%20New%20Face%20of%20Gamers_June_2014.pdf adresinden 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Marsh, H. W., Lüdtke, O., Muthén, B., Asparouhov, T., Morin, A. J. S., Trautwein, U. ve Nagengast, B. (2010). A new look at the big five factor structure through exploratory structural equation modeling. *Psychological Assessment*, 22(3), 471-91. <https://doi.org/10.1037/a0019227>
- McCrae, R. R., Zonderman, A. B., Costa, P. T., Jr., Bond, M. H. ve Paunonen, S. V. (1996). Evaluating replicability of factors in the revised NEO personality inventory: Confirmatory factor analysis versus procrustes rotation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 552-566.
- McGonigal, J. (2010). Gaming can make a better world [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/jane_mcgonigal_gaming_can_make_a_better_world?language=tr#t-1152458
- Mustafaoğlu, R. (2018). E-spor, spor ve fiziksel aktivite. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 84-96.
- Özdemir, N. (2006). *Türk çocuk oyunları cilt-1* (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Özkan-Czerkowski, B. (2012). Digital games: Are they the future of e-learning environments? In H. Wang (Ed.) *Interactivity in e-learning: Case studies and frameworks* (p. 166-178). IGI Global.
- Özkul, R. F. (2021). *Dijital oyun oynayanların kişilik ve değerleri: Z kuşağı üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Pala, F. K. ve Erdem, M. (2011). Dijital oyun tercihi ve oyun tercih nedeni ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenme stili arasındaki ilişkiler üzerine bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 53-71.

- Poole, S. (2000). *Trigger happy: Videogames and the entertainment revolution* (1st Edition). Arcade Publishing.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. (2017). *Örgütsel davranış*. (14. Baskı). (İ. Erdem, Çev. Ed.). Nobel Yayın Dağıtım.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. The Free Press.
- Rouse, R. (2001). *Game design: Theory & practice* (1st Edition). Wordware Publishing.
- Sağlam, M. ve Topsümer, F. (2019). Üniversite öğrencilerinin dijital oyun oynama nedenlerine ilişkin nitel bir çalışma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 32, 485-504.
- Schumacker, R. ve Lomax, R. (2015). *A beginner's guide to structural equation modeling* (4th Edition). Routledge.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values?. *Journal of Social Issues*, 50, 19-45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550-562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. ve Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005001>
- Sıgıri, Ü., Tabak, A. ve Ercan, Ü. (2009). Kültürel değerlerin yönetsel kapsamda analizi: Türk bankacılık sektörü uygulaması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-14.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C. ve Härter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expectations* 13, 234-243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x>
- Skimina, E., Ciecuch, J. ve Strus, W. (2021). Traits and values as predictors of the frequency of everyday behavior: Comparison between models and levels. *Current Psychology*, 40, 133-153. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9892-9>
- Smith, P. K. ve Roopnarine, J. L. (2018). *The cambridge handbook of play: Developmental and disciplinary perspectives*. Cambridge University Press.
- Sohn, H-K. ve Lee, T. J. (2012). Relationship between HEXACO personality factors and emotional labour of service providers in the tourism industry. *Tourism Management*, 33(1), 116-125. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.02.010>
- Tattershall, J. (2018). 23 Reasons why gamers actually make the best employees. <https://www.thegamer.com/why-gamers-are-best-employees/> adresinden 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Teng, C. I. (2008). Personality differences between online game players and nonplayers in a student sample. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 232-234. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0064>

- Terlemez, C. (2019). *Dijital oyun bağımlılığı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Tóth-Király, I. Bőthe, B. Rigó, A. ve Orosz, G. (2017). An illustration of the exploratory structural equation modeling (ESEM) framework on The Passion Scale. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01968>
- Tran, G. ve Strutton, H. (2014). What factors affect consumer acceptance of in-game advertisements? Click "like" to manage digital content for players. *Journal of Advertising Research*, 53(4), 455-469. <https://doi.org/10.2501/JAR-53-4-455-469>
- Türk-Smith, Ş. (2017). Yaşam değerleri. T. Turgut ve M. Çinko (Ed.), *Değerli insana değerli çalışmalar içinde* (s. 1-19). Beta Yayınları.
- Ulu, M ve Bulut, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin HEXACO ile ölçülmesi. *Bilimname*. 34, 443-463. <https://doi.org/10.28949/bilimname.446527>
- Wasti, S. A., Lee, K., Ashton, M. C. ve Somer, O. (2008). The Turkish personality lexicon and the HEXACO model of personality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 665-684.
- Werbach, K. ve Hunter, D. (2012). *For the win: How game thinking can revolutionize your business*. Wharton Digital Press.
- Williams, R. M. (1979). Change and stability in values and value systems: A sociological perspective. In M. Rokeach (Ed.), *Understanding human values: Individual and societal* (p. 15-46). The Free Press.
- Wolf, M. J. P. (2001). *The medium of the video game* (1st Edition). University of Texas Press.
- Yee, N. (2006). Motivations for play in online games. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6), 772-775. <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9.772>
- Yengin, D. (2012). *Dijital oyunlarda şiddet* (1. Baskı). Beta Yayınları.

AŞIRI İŞ YÜKÜ, İŞ STRESİ, PRESENTEİZM VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA*

THE RELATIONSHIPS BETWEEN WORK OVERLOAD, JOB STRESS, PRESENTEEISM AND TURNOVER INTENTION: AN EMPIRICAL STUDY

Gönül TÜRKKAN¹

Tuğba SOYMAN²

ÖZ

Gereğinden fazla yüklenen iş, iş stresi, olumsuz şartlarla başa çıkmak adına gösterilen presenteeizm davranışı ve işi bırakma sürecine girmek durumunda kalması çalışanların iş hayatında karşılaştığı önemli sorunlar olup, bu çalışmada aşırı iş yükü, iş stresi, presenteeizm ve işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler incelenmiştir. Değişkenler arasındaki etkileşimlerin anlaşılabilmesi şirketin en önemli kaynaklarından olan iş gücünün ve bilgi birikiminin örgüt içerisinde kalmasının sağlanması açısından önemlidir. Bu amaçla kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket yolu ile Adana ve İstanbul illerinde görev alan 234 beyaz yaka çalışanından veri sağlanmıştır. Verilerin analizi için SPSS 25 ve Process Macro programlarından yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki doğrudan ilişkiler için korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre aşırı iş yükü, iş stresi, presenteeizm ve işten ayrılma niyeti değişkenlerinin birbirleri ile aralarında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler elde edilmiştir. Aracılık testleri için Process Macro kullanılarak bootstrap yöntemi uygulanmış olup; sonuçlara göre aşırı iş yükünün presenteeizm ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş stresinin tam aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer bir sonuç olarak, aşırı iş yükü ve iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde presenteeizmin aracılık etkisinin olmadığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşırı İş Yükü, İş Stresi, Presenteeizm, İşten Ayrılma Niyeti.

JEL Sınıflandırma Kodları: D22, J81, L2.

ABSTRACT

The direct and indirect effects of work overload, job stress, presenteeism behaviour and turnover intentions linked to each other which are the most significant problems faced in the business life are studied in the research. Understanding the interactions among variables is crucial for ensuring the retention of the company's most valuable resources, namely workforce and knowledge accumulation, within the organization. For this purpose, data from 234 white collar employees working in the provinces of Adana and Istanbul, by convenience-sampling method are analyzed. SPSS 25 and Process Macro programs are utilized for the data analysis. Correlation and simple linear regression analyses are used for direct relationships between variables. Research findings reveal important and meaningful relationships between the variables of work overload, job stress, presenteeism and turnover intention. The bootstrap method is applied using Process Macro for mediation tests; research findings imply mediating effect for job stress on the relation between work overload and both presenteeism and turnover intention. Moreover, presenteeism has no mediation role on the effect of both job stress and work overload on turnover intention.

Keywords: Work Overload, Job Stress, Presenteeism, Turnover Intention.

JEL Classification Codes: D22, J81, L2.

* Bu çalışma için Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 3 sayılı ve 30.01.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, gonulturkkan@outlook.com

² Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, tugbasoyman@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Employees feel work overload when supposed to get time pressure or work that exceeds their abilities. Due to the tasks to be completed in a limited time, they are forced psychologically and physiologically and their stress levels may increase. If the work tempo remains same, they keep working and finally show presenteeism despite the complaints and health problems that require rest. In today's business life, work overload, job stress and presenteeism behaviors are some of the important ones of the big problems of employees and these problems may cause the employees to leave their jobs with no need to more reasons. Through our study, the current literature continues to expand the direct or indirect relationships between work overload, job stress, presenteeism and turnover intention of white-collar workers in two big metropolises, Adana and Istanbul. These findings are important in order to tell all these variables are linked each other and the employees tend to turnover intention or presenteeism.

Design/methodology/approach:

The datas through surveys were gained by the convenience sampling method. White-collar workers in Adana and Istanbul assisted the study by datas using online surveys. Accordingly, 234 white-collar employees from these cities responded to the survey. They were measured on a 5-point Likert-type scales. The 11-item unidimensional work load scale of Peterson, Smith, Akande, and Ayestaran (1995); 7-item job stress scale of House and Rizzo (1972); 6-item presenteeism behaviour scale of Koopman et al. (1991) and 3-item turnover intention scale of by Bluedorn (1982) and Netemeyer et al. (1997) were utilized. We examined the model by exploratory factor analysis, correlation analysis and simple linear regression analysis. While testing mediation hypotheses, the bootstrap method was applied using Process Macro.

Findings:

Reliability and validity of work overload, job stress, presenteeism, turnover intention scales were tested. The Cronbach's Alpha value of the variables are like that; work overload as 0,892, job stress as 0,913, presenteeism as 0,690, turnover intention as 0,870. Simple linear regression analysis was included to see the relations of variables. As a consequence, the results from the relations of the variables of work overload, job stress, presenteeism and turnover intention showed us where we should notice more. The data gave meaningful results, supporting hypotheses of H1, H2, H3, H4, H5 and H6. According to the results of the mediation test conducted through the Process Macro, the mediating effect for job stress on the relation between work overload and on both presenteeism and turnover intention was revealed. Presenteeism has no mediation role between both work overload and job stress and turnover intention. Therefore, while the hypotheses H8 and H10 were supported, the hypotheses H7 and H9 were rejected.

Conclusion and Discussion:

The direct and indirect relationships between work overload, job stress, presenteeism and turnover intention were examined in research, since they have negative results for both workers and employers which make the business life more hard for both sides. As per results, if work overload increases then job stress increases accordingly. If both work overload and job stress increase, its result will be presenteeism behavior increases. If the work overload, job stress and presenteeism behavior increase, the turnover intention will increase, as well. All these behaviours and emotions about work effect each other directly or indirectly. The consequence of job demands as work over load and job stress have negative results. Research findings state that work overload accompanied with mediated variable of job stress, effects presenteeism and turnover intention. Meanwhile, presenteeism has no mediation role on the relation of work overload and job stress on turnover intention. While presenteeism has a direct effect on turnover intention, it has no indirect effect between variables. In the literature, the terms of work overload, job stress and turnover intention have been encountered in many studies with different variables up to now, but the relationship of all these variables with presenteeism has not been found in the research. This relationship model may expand the current literature for next researchs, since the subject of presenteeism is felt very much in working life as of today and seems it will be one of the most important negative feelings needs to be solved. There is obviously limitation on this study while conducting the survey. Survey was made just to white-collar employees and the data were cross-sectional does not allow generalization of the results. This research lets us see some gaps about the conceptional relations and it may lead us to search for more relations between the related concepts with more samples in different sectors. It is because the positive relations were stated in different articles in many countries.

1. GİRİŞ

İşletmeler için kâr elde etmek ve devamlılık sağlamak önem teşkil etmekte olup, bu amaçları doğrultusunda hem piyasada rekabet etmek hem de kendilerini sürekli geliştirmek konusunda çabalamak zorundadırlar. Kâr marjını artırırken, verimliliği ve performansı yükseltmeye çalışmakta ve bu aşamalardan geçerken kalitesinden ödün vermeden hareket ederek işgücünden de maksimum faydalanmanın yollarını bulmaya çalışmaktadırlar. Teknolojik gelişmelerin çok hızlandığı, rekabetin en üst düzeylerde yaşandığı günümüzde insan faktörünün öneminin artmasıyla birlikte, işletmelerin çalışanlardan beklentileri de daha fazla artış göstermektedir.

Çalışan açısından artan beklentilerin bir sonucu aşırı iş yükü olarak ortaya çıkmaktadır. Aşırı iş yükü, örgüt içerisinde kısıtlı kaynak ve çok kısıtlı zaman içerisinde çalışandan yapabileceğinden çok daha fazla işi yapması istendiğinde oluşmaktadır (Ashfaq, Mahmood ve Ahmad, 2013, s. 688). Aşırı iş yükü pek çok olumsuz sonuçları da beraberinde getiren bir stres kaynağı olarak ifade edilmektedir (Spector, Dwyer ve Jex, 1988, s. 11). Çalışanın üzerindeki aşırı iş yükü baskısının; iş stresi, dikkat dağınıklığı, yorgunluk ve beklenen görevlerin tam anlamıyla gerçekleştirilememesi gibi etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Dağdeviren, Eraslan ve Kurt, 2005). İş stresi, çalışanın örgüt içerisinde karşılaştığı olumsuzluklar ve sahip olduğu kapasite ve yeteneklerin üzerinde kendinden beklenen görevlere karşı gösterdiği psikolojik tepki olarak ifade edilmektedir (Yiwen, Lepine, Buckman ve Feng, 2014).

Örgüt içerisinde karşılaşılan olumsuzluklar son yıllarda çalışanların işte var olamama durumunu yani sorumluluklarını yerine getirmek adına fiziksel ya da zihinsel sorunları olsa dahi iş yerinde olmak durumunda kalması anlamına gelen presentizm beraberinde getirebilmektedir (Ferreira ve Martinez, 2012). Presentizm davranışı, çalışanın kendini hasta, mutsuz ya da üzgün hissetmesi karşısında işini kaybetme endişesi altında olumsuzluklara rağmen işini yapmaya devam etmesi ancak sınırlı katkı ve düşük verimde çalışması olarak açıklanmaktadır (Cooper ve Williams, 1994). Beyaz yakalı çalışanların yoğun bir iş yükünün altında olmaları ve yaşadıkları iş stresi presentizm davranışı göstermelerine neden olabilmektedir. Lowe'nin (2002) presentizm üzerine yaptığı bir çalışma neticesinde çalışanların yıl içerisinde ortalama olarak yedi gün kendilerini zorunlu hissettiklerinden dolayı hasta olmalarına rağmen işe gittiklerini ortaya koymuştur. Bunun nedeni olarak geride kalmama isteği, sorumluluk ve aşırı iş yükü gösterilmiştir. Çalışanın kendini iyi hissetmemesine rağmen devamsızlık yapmadan işinin başında olması örgüt açısından olumlu gibi gözükse de verimlilik ve maliyet kaybına neden olmaktadır (Koopman vd., 2002; Robertson ve Cooper, 2011).

İşletmenin beklentilerinin çalışanların kapasitesini, yeteneklerini, bilgi ve tecrübelerini aşması halinde iş yükü artmakta, çalışanlar strese girmekte, olumsuzluklara rağmen kendilerini zorlayarak görevlerini yerine getirmeye çalışarak presentizm davranışı sergilemekte ve en nihayetinde oluşan bu olumsuz durumlar çalışan açısından işten ayrılma niyetinin ortaya çıkmasına ve işi tamamen bırakmaya kadar giden bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır. İşten ayrılma niyeti, çalışanın örgüt içerisinde sorumlu olduğu mevcut görevinden bilinçli olarak zorunlu ya da gönüllü olarak ayrılma isteği olarak tanımlanmaktadır (Bluedorn, 1978). İşten ayrılma niyetinin işten ayrılmaya dönüştüğü bir süreçte, kalifiye çalışanlarını kaybeden örgüt için rekabet avantajının kaybedilmesi ile birlikte yeni alınacak çalışan arayışı, onlara verilecek eğitim ve adaptasyon süreci gibi maliyetler doğurmaktadır. (Brien vd., 2015; Şendoğdu vd., 2021). Bu nedenle işten ayrılma niyetine sokacak faktörlerin belirlenmesi ve incelenmesi, çalışan devir hızının aşağı çekilmesi açısından önem taşımaktadır (Yang ve Lee, 2009).

İş hayatının her döneminde ve her işletmede çalışanların karşılaşılabileceği aşırı iş yükü, iş stresi, presentizm ve işten ayrılma niyetinin etki ve sonuçlarının önemli bir rol oynayacağı düşüncesi altında iki metropol şehirde, Adana ve İstanbul illerinde, beyaz yaka çalışanları üzerinde bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Beyaz yakalılar, genellikle ofis ortamında çalışan ve zihinsel veya bilgi tabanlı işler yapan profesyonel çalışanları ifade etmektedir. Beyaz yakalılar, yöneticiler, idari personel, profesyoneller ve satış çalışanları gibi çeşitli pozisyonları kapsamaktadır. Beyaz yakalı çalışanlar zihinsel ve duygusal stresle yoğun şekilde yüzleşmekte ve bu durum, iş verimliliklerini, iş yerindeki mutluluklarını ve genel yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Aşırı iş yükü ve iş stresi konusunda daha derinlemesine bilgi edinilmesi, beyaz yakalı çalışanların stresle nasıl başa çıkmak ve iş yüklerini nasıl yönetmek durumunda kaldıklarının görünmesi ve yönetemedikleri taktirde ortaya çıkan işten ayrılma sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi, özellikle mevcut literatürde daha az incelenen presentizmin daha iyi anlaşılmasının sağlanması açısından bu araştırma ile söz konusu değişkenler arasında doğrudan ve dolaylı etkiler incelenerek alanyazına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Aşırı İş Yükü

İş yükü, kişinin örgüt içerisinde edindiği rol kapsamında belirli bir zaman aralığında ve belirli standartlar altında yapılması gereken işin miktarı olarak tanımlanmıştır (Maslach ve Leiter, 1997, s.192). Çalışanın sahip olduğu iş gerekliliklerinin sınırlarını aşması sonucu ise aşırı iş yükü oluşmakta olup, çalışan kendisinden çok sınırlı süre içerisinde bitirilmesi istenen aşırı iş yükünün ya da uzun çalışma saatlerinin stresine girmekte ve bu duruma fiziksel ya da ruhsal olarak dayanmamaktadır (Xiaoming, Ma, Chang ve Shieh, 2014).

İşten ayrılma niyetini ortaya çıkaran değişkenlerden biri olarak kabul edilen aşırı iş yükü konusunda alanyazında pek çok tanımlama yapılmıştır. Jex (1998) iş yükünü, çalışanların belirli bir zaman dilimi içerisinde tamamlaması gereken işten daha fazlasına sahip olduğu konusundaki algısı olarak ifade etmiştir. Rizzo, House ve Lirtzman'ın (1970) tanımladığı aşırı iş yükü, bir işin tamamlanması için gerekli olan yükümlülükler ve zaman ile mevcut kaynakların arasındaki uyumsuzluktur. Çalışanlar, beklenen iş taleplerinin ve yüklenen görev tanımlarının net olmaması, iş taleplerinin tamamlanması için gereken yeterli sürenin verilmemesi, yöneticiden yeterli desteğin gelmemesi gibi yargılar nedeniyle aşırı iş yükü algısına kapılabilmektedir (Beehr ve Glazer, 2005, s. 468).

Aşırı iş yükünü alanyazın içerisinde nitel ve nicel şeklinde iki boyut olarak değerlendiren araştırmalar da bulunmaktadır (Greenhaus vd.,1989). Çalışanın sahip olduğu bireysel beceri ve bilgi düzeyinin yaptığı iş açısından yetersiz kalması yani işin zorluk düzeyi niteliksel iş yükü olarak açıklanırken, çalışandan beklenen iş hacminin çok fazla olması da niceliksel iş yükü olarak ifade edilmektedir (Bowling ve Kirkendall, 2012, s. 221). Özellikle nitel iş yükünün olması durumunda, çalışana yeterli zaman da dahil olmak üzere bütün kaynakların sağlanması halinde bile verilen işi tamamlaması zor olacaktır (Karacaoğlu ve Çetin, 2015). İşletmeler, artan rekabet ortamında mevcut işi olması gerekenden daha az çalışanla gerçekleştirmeye çalışmakta, böylece maliyetleri azaltmayı hedeflemektedirler. Bu husus aşırı iş yükünün önemli nedenleri arasında yer almaktadır (MacDonald, 2003).

2.2. İş Stresi

Selye'nin (1956) gündeme getirdiği stres kavramı, insan vücudunun maruz kaldığı herhangi bir özel olmayan duruma karşı vücudun gösterdiği reaksiyon olarak tanımlanmaktadır. İş ortamının duygusal ya da fiziksel tehdit edici özelliklerinin çalışanda oluşturduğu baskı ile çalışanın sahip olduğu yeterlilik arasında uyum olmaması, çalışanda iş stresinin oluşmasına neden olmaktadır (Koo ve Hyung, 2006, s. 84).

İş stresi altında çalışanlar baskı ve tehditlere karşı uyum sağlamaya ve başa çıkmaya çalışırken duygusal, fiziksel, bilişsel ve davranışsal bir süreç içerisinde bulunmaktadır (Bernstein vd., 2008). Örgütün politikaları, örgütün yapısı ve iş süreçleri, çalışma şartları, yapılan işin niteliği, aşırı iş yükü, rol çatışması, kişiler arasındaki ilişkiler, rol belirsizliği, mobing, maaş yetersizliği örgüt ve iş kaynaklı stres faktörleri olarak ifade edilmektedir. Bu faktörlere ek olarak ekonomik ve siyasi olumsuzluklar, sosyal hayat ve teknolojik gelişmeler gibi çevresel faktörlerin yarattığı değişimler ile aile problemleri, iş dışı maddi sıkıntılar gibi durumlar da iş stresi üzerinde etkili olabilmektedir (Schafer, 1987, s. 74).

İş stresinin kontrol altına alınmadığı takdirde, çalışanın hem kişisel hem de iş hayatını etkileyebilecek kaygı, depresyon gibi duygusal ve baş ağrısı, kalp, mide gibi fiziksel rahatsızlıkları da beraberinde getirebileceği belirtilmektedir (Motowidlo vd., 1986; Jex, 1998). İş stresinin hem kişiler hem örgütler üzerinde olumsuz sonuçlar yarattığı yönünde alanyazında pek çok araştırma bulunmaktadır. İşe devamsızlık ve işten ayrılma niyetinde artış (Akova vd., 2015; Zincirkıran vd., 2015), iş tatmini, performansta düşüş ve örgütsel bağlılıkta azalma (Varca, 1999; Turunç ve Çelik, 2010; Turhan vd., 2018) gibi olumsuz sonuçlar görülmüştür. Çalışanlar örgütlerinin beklentilerine ve yoğun iş yaşamına bağlı olarak farklı stres durumları ve düzeyleri ile karşılaşabilmektedir. İngiltere'de yapılan bir araştırmada çalışanlardan işyerlerinde yaşadıkları önemli sorunları sıralamaları istenmiş ve araştırma sonucunda iş stresi ikinci sırada yer almış olup, iş stresinin çalışanlar üzerindeki etkisinin önemi görülmüştür (Tınaz, 2005, s. 37).

2.3. Presenteizm (İşte Var Olamama)

Presenteizm, “dinlenmeyi ve işten ayrılmayı gerektirecek şikayetlere ve sağlık sorunlarına rağmen insanların işlerine dönmelerini” ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Aronsson vd., 2000, s. 503). Çiftçi (2010) İngilizce

“presence” kelime kökünün “fiziksel olarak var olma” anlamından yola çıkarak, kavramı fiziksel anlamda görünür olma olarak yorumlamıştır. “İşte var olamama” olarak literatüre kazandırılan presentizm kavramı, 1980’li yıllara kadar “işyerinde devamsızlığın zıttı” anlamında ya da “işe tam anlamıyla istenilen en yüksek seviyede katılım” anlamında kullanılmıştır (Johns, 2010). Smithy (1970) tarafından “devamsızlığın tam zıttı olacak şekilde, işe devamlı olarak gitmek” olarak tanımlanan presentizm kavramı daha sonraki yıllarda birbirini tamamlayan paralel iki farklı tanım üzerinden ilerlemiştir (Johns, 2006). Bu tanımlardan ilki İngiltere ve İskandinav ülkelerinde rağbet gören (Lohaus ve Habermann, 2019) ve Aronsson vd. (2000) tarafından da “kişinin kendini sağlıklı hissetmemesine rağmen, işe gitmesi” iken tamamlayıcı ikinci tanım Amerika’da rağbet gören (Lohaus ve Habermann, 2019) “kişinin sağlıklı hissetmemesine rağmen işe gitmesi ile ilişkili bireysel üretkenlik kaybı” olarak ifade edilmiştir (Burton vd., 2004). Benzer şekilde Hummer vd. (2002) tarafından da “kişinin sağlık sorunları ya da işyerindeki örgüt politikaları nedeniyle işte olmasına rağmen, üretkenliğinin azalması” olarak ifade edilmiştir. Sağlık konusunun çalışanların işyerlerinde gösterdikleri verim ve yaptıkları işin kalitesi ile doğru orantılı olduğu belirtilmektedir (Adıgüzel ve Erdoğan, 2014). Koçoğlu (2007) tarafından benzer şekilde insanların, herhangi bir nedenle iş yerlerinde bulunmaması gerekiyor iken farklı kaygılarla iş yerlerine gitmeleri sonucu hem kendi hem de şirket performanslarını olumsuz etkilemeleri olarak ifade edilmiştir. Amerikalı bilim adamları presentizm davranışının iş verimliliği üzerindeki kaybına odaklanmış iken, İngiltere ve İskandinav ülkeleri presentizm davranışının nedenlerine ve sonuçlarına odaklanmışlardır (Lohaus ve Habermann, 2019).

Presentizm, devamsızlık kavramı bağlamında oldukça fazla araştırmaya konu olmuştur (John, 2008). “Genellikle belirli bir plan dahilinde devam edilmesi gereken iş yerine kişinin gitmemesi” olarak yorumlanan devamsızlık, verimlilik çalışmalarına sıkça konu olmuş iken (Bierla vd., 2013), devamsızlığın karşıtı olarak ifade edilen ve sağlık sorunlarına rağmen işe devam etmek olarak tanımlanan presentizm kavramı örgütlerin verimliliğinin hesaplanmasında gereken ilgiyi görememiştir (Gosselin vd., 2013). Oysa ki presentizm kavramı henüz tartışılıyor olmasına rağmen sorunun kaynağı çok daha eskilere dayanmaktadır (Baysal vd., 2014). Bu durumun nedeni olarak kişinin devamsızlığının resmi olarak belirlenebilmesi mümkün olmadığı iken presentizm davranışının incelenememesi gösterilebilir (Hansen ve Andersen, 2008). Devamsızlık mümkün olmadığı iken presentizm davranışının oluşması beklenmektedir ki son dönemlerde Collins vd. (2005) tarafından Michigan ve Texas’ta çalışanlarla yapılan bir anket çalışmasında devamsızlık ile presentizm davranışı karşılaştırılmış ve presentizm davranışının sonuçlarının devamsızlığa göre daha maliyetli olduğu gözlemlenmiştir. Presentizm kavramının nedenleri tam olarak belirlenememişse de fiziksel, psikolojik ya da örgütsel nedenlerin kişinin bu tutum içerisine girmesine neden olabileceği ifade edilmektedir (Baysal vd., 2014). Çalışanların işte sorun yaşamamak kaygısıyla, örgüt tarafından talep edilen uzun çalışma koşulları ya da sağlık sorunları presentizmin nedenlerinden sayılmaktadır (Ertürk, vd., 2017). Örgütler içerisinde mevcut işin daha az çalışan ile yapılması adına, mevcut çalışanlara daha fazla sorumluluk ve iş yüklenmesi, iş baskısı altında çalışanlarda fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıklar görülmesine neden olabilmektedir (Coşkun, 2012). Hastalık ve yönetimden kaynaklanan sorunlar presentizm nedenlerinden olabilmekte, bu nedenlere çalışanların işle ilgili kendi isteksizlik durumları da eklenebilmektedir (Özmen, 2011, s.4) Presentizm, ağırlıklı olarak çalışanların sağlık sorunu oluşması halinde karşılaştığı bir durum gibi görülse de fiziksel olarak herhangi bir sağlık sorunu olmayan ama ruhsal olarak tam anlamıyla işinin başında olamayan çalışanları da kapsamaktadır (Baysal vd., 2014). Bunun yanı sıra çalışanın kendisinde fiziken ya da ruhen rahatsızlık olmasa dahi aile bireylerinden birinin rahatsızlığı durumunda kendisinin işte kalma durumunda da presentizm davranışı ile karşılaşmaktadır (Aydın Tükel Türk vd., 2014).

2.4. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti, çalışanın planlı bir şekilde çalıştığı iş yerinden ayrılma isteği olarak ifade edilmiştir (Tett ve Meyer, 1993, s. 262). Rusbult vd (1988) tarafından işten ayrılma niyeti, çalışanların mevcut işlerinden memnun olmadıklarında gerçekleştirdikleri yıkıcı ve aktif bir tepki eylemi olarak açıklanmaktadır.

İşten ayrılma niyetinin, işten ayrılmaya giden yolda bir süreç olduğu varsayılmakta ve dört adımda açıklanmaktadır (Hom vd., 1992). İlk adımda çalışan öncelikle işten ayrılma düşüncesine girmektedir. Bu düşüncenin akabinde işte kalma ya da işten ayrılma hususunda planlar yapmaya başlamaktadır. Üçüncü adımda kariyeri için alternatif yollar aramakta ve son olarak ise bulunduğu iş ve kariyerinden ayrılma kararı oluşmaktadır (Mobley vd., 1979).

Çalışanların işten ayrılma niyetlerinin altında yatan nedenleri araştıran araştırmacılar, sosyal istihdam alanını iki araştırma yaklaşımı kullanarak incelemişlerdir. Bu çalışmalardan ilki, onların tutum ve davranışlarına ve ikinci olarak da yönetsel ve örgütsel davranışlarına odaklanarak işten ayrılma niyetini açıklamaktadır (Tzafrir vd., 2015, s. 137). Öte yandan, bazı araştırmacılar bireysel faktörlerin (özellikle yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi) işten ayrılma

niyetiyle ilişkisini incelemiştir (Flinkman vd., 2010; Heinen vd., 2013). İş yükü, sosyal destek eksikliği (Baba vd., 1999; Lambert ve Ito, 2004), iş özellikleri ve tükenmişlik (Collins vd., 2000; Özbağ vd., 2014), iş-aile çatışması (Simon vd., 2004), iş stresi (Lambert vd., 2004; Onay ve Kılıcı, 2011), maaştan memnuniyetsizlik veya maaş yetersizliği (Barron ve West, 2005; Collins vd., 2000), lider üye değişimi ve yönetim desteği (Kim ve Barak, 2015) gibi çeşitli faktörlerin işten ayrılma niyeti ile ilişkili olabileceği belirtilmektedir.

2.5. Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Araştırma Hipotezleri

Karasek'e (1979) göre, çalışanın üzerindeki aşırı iş yükü ve yüklenen iş üzerindeki kontrol düzeyi arasındaki ilişkiye bağlı olarak, çalışanların stres ve kaygı düzeyi değişmektedir. Çalışanın normal çalışma saatleri diliminde, sahip olduğu yeteneklerinden fazla bir işi yapma zorunluluğu ile karşılaşması iş üzerindeki kontrol düzeyini kaybetmesine, işinin gereklerini yerine getirememesine ve stres düzeyinin artmasına neden olmaktadır. En nihayetinde aşırı iş yükünün devamlılığı ve bundan doğan aşırı stres çalışanın işten ayrılma niyetinin oluşmasına neden olmaktadır (Bolat, 2011, s. 88).

Aşırı iş yükü niteliksel ve niceliksel olarak değerlendirilen iki boyutu açısından ele alındığında; çalışanın iş fazlalığını zamanında bitirememesi ya da kendi niteliklerinin verilen işi tamamlama konusunda yetersiz kalması halinde çalışanın stres, gerginlik ve kaygı düzeylerinde artış görülmektedir. Bu olumsuz koşullar çalışanın örgütten uzaklaşmak istemesine ve bu isteğin doğal sonucu olarak da işten ayrılma niyeti veya davranışı göstermesine sebep olmaktadır (Ahmad ve Saud, 2016, s. 46). Yunita ve Saputra (2019), iş yüklerinin çalışanın işten ayrılma niyeti ile çok güçlü ve doğrudan bir ilişkisi olduğunu, yani iş yükü arttıkça çalışanın işten ayrılma isteğinin de artacağını belirtmektedir.

Çalışanlar kurum içerisinde artan iş yükü nedeni ile artan iş miktarını yetiştirebilme kaygısından dolayı normal çalışma saatleri dışında ek mesai yapmak zorunda kalmaktadırlar (Küşçe, 2011, s. 89). Fazla mesainin çalışan üzerindeki etkisi ise hayatında ek yük hissetmesine neden olmaktadır (Berg vd., 2003). Aşırı iş yükü, gerçeklikten uzak iş talepleri ve karşılanamayan beklentilerin de etkisiyle çalışanlarda stres düzeyinin yüksek olmasına ve duygusal anlamda yorgunluk oluşmasına, sonucunda da işten ayrılma niyetinin oluşmasına neden olmaktadır (Janssen vd., 1999; Cordes ve Dougherty, 1993). Aşırı iş yükünün çalışan üzerinde oluşturduğu zaman baskısı ve işin zorluğunun neden olduğu stres hususunda Mazloum vd. (2008)'nin çalışmaları bulunmaktadır. Montgomery vd.'nin (1996) finans sektöründe çalışan satış görevlileri üzerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde aşırı iş yükünün iş stresi üzerindeki pozitif etkisi ortaya konmuştur.

Örgüt içerisinde iş yükü fazlalığından doğan dikkat eksikliği tespit edilmiştir (Hallowell, 2005). Başlıca belirtileri ise dikkat dağınıklığı, içsel sıkıntı ve sabırsızlık olarak ifade edilmiştir. Aşırı iş yükünden doğan bu belirtiler çalışanın örgütte önceliklerini belirleme, organize olma, zaman yönetimi hususunda zorluk çekme, baş ağrısı, uyku güçlüğü gibi durumlara maruz kalmasına sebep olmaktadır (Maslach vd., 2001, s. 398). 2014 yılında Vanishree tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonucu, iş yükü fazlalığının iş stresine yol açarak konsantrasyon ve karar verme yetkinliklerinin azalmasına neden olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aşırı iş yükünün olumsuz duyguları arttırarak psikolojik çıktıları etkileyebileceği, bu çıktılardan da işten ayrılma eğilimini arttırabileceği ifade edilmektedir (Gaither vd., 2008). Alanyazın içerisinde aşırı iş yükü ve işten ayrılma niyeti arasında Wefald vd. (2008) pozitif bir ilişki bulmuşlardır. İşten ayrılma niyetini arttıran faktörlerden birinin aşırı iş yükü olduğu hususunda Utami ve Bonussyeani'nin (2013) çalışmaları mevcuttur. Tüm bu görüş ve çalışmalara dayanarak ilk iki hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Aşırı iş yükünün iş stresi üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2: Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

İşyerinde devamsızlığa neden olabilecek stres ya da aşırı iş yükü gibi nedenler kişinin işine gitmesine engel oluşturuyor olmasına rağmen, işini kaybetme korkusu çalışanın sağlıksız bir şekilde işine devam etmesine ve presentizm davranışı göstermesine neden olabilmektedir (John, 2010). Bir stres faktörü olan aşırı iş yükü çalışanları mental olarak yıpratmakta ve bu yıpranmışlığa rağmen çalışanlar kendilerinden beklenen performansı kısmen de olsa gösterebilmek ya da iş yerindeki diğer kişisel kaynaklara erişim sağlayabilmek için işe verimli olmasa dahi gitmeye devam edebilmektedirler (Demerouti vd., 2009). Aşırı iş yüküne sahip olan çalışanlardan bir kısmı fazla işe "hayır" demekten kaçındıkları için işe gitmeye devam edebiliyor iken, özgüvenleri ve motivasyonu yüksek olan çalışanlar da örgütsel hedeflere ulaşabilme arzusu ile işe gitmeye devam

edebilmektedirler, fakat her iki durumda da presentizm davranışının oluşması çok muhtemeldir (Wang vd., 2018).

Shan vd. (2022) tarafından 660 hemşire ile yapılan çalışmada iş yükünün presentizm davranışını pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Kanada'da Biron vd. (2006) tarafından 4630 çalışan ve müdür ile yapılan görüşmede iş yükünün presentizm davranışının en büyük tetikleyicisi olduğu görülmüştür. Çalışmaya göre çalışanların hasta oldukları halde işe gelme nedenleri işlerinin çok fazla olması, işi yapacak yeterli sayıda personelin olmaması ya da işlerin kişiye özel uzmanlık gerektirmesi olarak belirtilmiştir. Bu görüş ve çalışmalar neticesinde üçüncü hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 3: Aşırı iş yükünün presentizm davranışı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Salleh vd. (2008) iş stresinin; bir bireyin işini yaparken gücü, baskısı, eğilimi veya çabası olarak sembolize edildiğini belirtmişlerdir. Robbins'e (2003) göre çalışanların stres düzeyini etkileyen üç potansiyel faktör bulunmakta olup; bunlar çalışma ortamı, organizasyon ve bireylerdir.

Lou (2007) tarafından yapılan araştırma, iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu savunmaktadır. Classen (2011), iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu, çalışanların karşılaştıkları iş stresinin işten ayrılma niyetini aşırı derecede etkilediğini öne sürmektedir. Pande ve Suana (2016), çalışanların iş stresi yaşamaları durumunda işyeri değiştirme niyetlerinin artacağını belirtmektedir. Bu sonuç, iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve eş zamanlı bir etkiye sahip olduğunu bulan Pratiwi ve Ardana (2015) tarafından yürütülen araştırma ile tutarlıdır. Prawisanthi ve Sariyathi (2018), iş stresinin çalışanın işten ayrılma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmektedir.

Stres miktarı arttıkça çalışanların işten ayrılma niyetlerinin arttığını ortaya koyan birçok araştırmacı bulunmaktadır (Applebaum vd., 2010). Layne vd. (2004) iş stresi ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Çalışanların yüksek iş stresi, işyerinden ayrılma isteklerini artırmaktadır. Her çalışan farklı seviyelerde işten ayrılma niyetinde olsa da iş stresi işten ayrılma niyetinin önemli bir belirleyicisi olup işten ayrılma olasılığını artırmaktadır (Suarthana vd., 2014). Kötü yönetim, iş talepleri ve destek eksikliği iş stresi ile ilgili unsurlardır. Sonnentag ve Frese'e (2012) göre, işten ayrılma niyeti üzerinde iş stresinin pozitif etkisi bulunmakta olup, aralarında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Fawzy (2012) iş stresinin örgütten ayrılma isteği üzerinde olumlu etkilere yol açtığından bahsetmektedir. Bu nedenle, bu çalışma dördüncü hipotezi ortaya koymaktadır:

Hipotez 4: İş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

İş stresi, çalışan ile iş ortamı arasındaki olumsuz bir etkileşimdir (Karimi vd., 2015). İş stresi, işyerindeki herhangi bir unsurun bireylerin refah seviyesini olumsuz etkilemesi ya da olumsuz etkiliyormuş gibi algılanması durumunda ortaya çıkmaktadır (Beehr ve Newman, 1978). İş stresi, kişinin hastalanmasının en yaygın nedenlerinden biri olarak ifade edilmektedir (Caverley, 2005). Demerouti vd. (2009), kişinin hasta olmasına rağmen, işyerinde algıladığı iş talepleri nedeni ile işine devam ettiğini ve presentizm davranışının oluştuğunu ifade etmiştir. Stresle ilgili presentizm davranışı, çalışanların bilişsel enerjilerinin işten çok uzak olmasına ve dikkatlerini işe verememelerine rağmen fiziksel olarak iş yerinde bulunmalarına verilen ad olarak tanımlanmıştır (Gilbreath ve Karimi, 2012). Bu olgu, genellikle işin nitelik ve niceliğinde bir azalma yoluyla işçi verimliliğindeki bir kayıpla ilişkilendirilmektedir (Karimi vd., 2015).

Presentizm, tipik olarak bir kişinin hastalık veya diğer tıbbi durumlar nedeniyle işten uzakta, evde olması gereken zamanda işte hazır olmakta ısrar etmesiyle ortaya çıkan bir davranış biçimidir (Demerouti vd., 2009). Literatürde sağlık endişelerinin yeterince yer almadığı eleştirisine, stresin de bir sağlık problemi olarak olumsuz bir sağlık göstergesi olarak kabul edilmesi gerekliliği eklenmiştir. Diğer sağlık endişeleri ile birlikte stres de presentizm davranışının öncülleri olarak ifade edilmektedir (Dew vd., 2005). Çalışanların hasta olduklarında izin almak yerine çalışmayı tercih etmelerinin nedeni oldukça az araştırılmıştır (Biron vd., 2006). Kristensen (1991) bireyin işe gidip gitmeme noktasında özgür iradeye sahip olduğunu ifade etmiştir. Kişinin bu tercihi yaparken, sosyal ve ekonomik çevresini dikkate aldığı ifade edilmektedir (Dew vd., 2005). McKeivitt vd. (1997), yüksek iş stresi devamsızlığa neden olabilecek iken ekonomik belirsizlikler ve örgüt politikalarının çalışanların hastalık izni almaktan vazgeçmelerine ve presentizm davranışları sergilemelerine neden olabileceğini ifade etmişlerdir.

Van Der Feltz-Cornelis vd. (2020) tarafından Covid-19 salgını sırasında iki üniversitedeki öğrenci ve üniversite çalışanları ile yapılan online anket sonuçları, öğrenci ve çalışanların salgına yakalanıp izole olduktan sonraki işe ya da okula dönüş süreçlerinde stres seviyelerinin çok yüksek olduğunu ve stresin de presentizm davranışına neden olduğunu göstermiştir. Kişiler hastalık ya da kişisel nedenlerle salgın süresince okula gelmek istememişler ama gelmek durumunda kaldıkları için kendilerini okuldaki görevlerine veremediklerini ifade etmişlerdir. Arslaner ve Boylu (2015) tarafından otel çalışanları ile yapılan bir araştırmada iş stresindeki artışın presentizm davranışı üzerinde pozitif yönlü bir artışa neden olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgi ve görüşler altında beşinci hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 5: İş stresinin presentizm davranışı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Presentizm davranışı, işle ilgili taleplerin üstesinden gelmek için çabayı en üst düzeye çıkarmakla karakterize edilen, aktif ve sorun odaklı bir başa çıkma stratejisi olarak görülebilmektedir (Baeriswyl vd., 2016). Presentizm davranışının nedenleri çok çeşitli olabilir (Haque, 2018). Johns'a (2010) göre, presentizm davranışının başlıca nedenleri arasında çalışanların işle ilgili endişeleri ve işverenlerin işe devam etmeleri için yaptıkları baskı yer almaktadır. Çalışanlar iş yerlerine, meslektaşlarına ya da müşterilerine karşı sadakat duygusu geliştirdiklerinde, sosyal çevreleri tarafından eleştirilmeleri endişesi ile ya da iş güvencesizliği nedeni ile strese girdiklerinde kendilerini hasta hissetmelerine rağmen çalışmaya devam edebilmektedirler (Lazarus ve Folkman, 1984). Benzer şekilde Quazi (2013), çalışanların iş güvenliği, ekonomik kriz ya da çalışma ortamı ve zaman baskıları ile ilgili korkuları nedeniyle hastayken kendi kendilerini işe gitmeye zorladığını öne sürmüştür. Çalışanlar hasta olmalarına rağmen kendilerini işe gitmek zorunda hissetse dahi bir süre sonra bu zorunluluk hali, örgüte olan bağlılıklarını azaltabilmekte ve işten ayrılma niyeti içerisine girebilmektedirler (Quazi, 2013; Chun ve Song, 2020). Presentizm davranışına sahip çalışanlar bir süre sonra kendilerini örgütten bağımsız hissedebilecek ve daha yüksek oranda işten ayrılma niyetine girebileceklerdir (Amponsah-Tawiah vd., 2016). Chun ve Song (2020) tarafından Kore'de 23 sağlık kuruluşu ile yapılan çalışmaya göre stres ve işten ayrılma niyetinin birbiri ile etkileşiminde presentizm davranışı aracılık etmektedir.

İşten ayrılma niyeti ile presentizm davranışı, stresli ve belirsiz çalışma ortamlarıyla başa çıkma güdüsü sonucu oluşan davranışlar olarak kabul edilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Buna göre; işten ayrılma niyeti, olumsuz duygularla başa çıkmak için buldukları ortamdan uzaklaşmak amacıyla, presentizm davranışı ise artan iş yükü ve belirsizlikle yüzleşerek kontrolü yeniden kazanmak için hastayken bile işe gelmek amacıyla ortaya çıkmaktadır. Wynen vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, kamu çalışanlarının yapılan değişikliklere tepki olarak gösterdikleri işten ayrılma niyeti ve presentizm davranışları ölçülmüştür. Değişime verilen tepki hem işten ayrılma niyetinin artması hem de presentizm davranışının artması olarak gözlemlenmiştir. Bu çalışmaya göre, işten ayrılma niyeti ile presentizm davranışı paralel şekilde ilerlemektedir. Bu görüş ve araştırmalar neticesinde altıncı hipotez ortaya konmuştur:

Hipotez 6: Presentizm davranışının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Aşırı iş yükü, iş stresi, presentizm davranışı ve işten ayrılma niyeti konularına yönelik alanyazın içerisindeki doğrudan ilişkilerden yola çıkarak presentizm davranışı ve iş stresinin aracılık etkilerinin de olabileceği hususunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

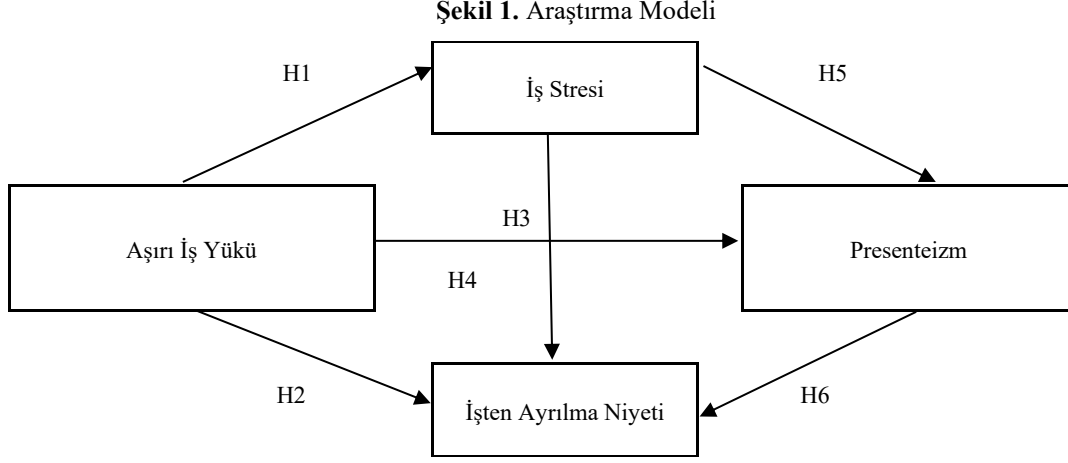
Hipotez 7: Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde presentizm davranışının aracılık rolü vardır.

Hipotez 8: Aşırı iş yükünün presentizm davranışı üzerindeki etkisinde iş stresinin aracılık rolü vardır.

Hipotez 9: İş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde presentizm davranışının aracılık rolü vardır.

Hipotez 10: Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş stresinin aracılık rolü vardır.

Araştırmaya dair model, alanyazın incelemesi neticesinde oluşturulan hipotezlere dayanarak oluşturulmuş olup, Şekil 1'de yer almaktadır.

3. YÖNTEM

Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 30.01.2023 tarihinde düzenlenen toplantısında alınan 3 nolu karar ile araştırmanın uygunluğuna dair etik kurul onayı alınmıştır.

3.1. Örneklem

Araştırma kapsamında örneklem, kolayda örneklem yöntemi ile ulaşılan Adana ve İstanbul'daki beyaz yaka çalışanlarından oluşmaktadır. Elektronik ortamda katılımcılara anket gönderimi gerçekleştirilmiş olup, 234 beyaz yakalı çalışandan dönüş sağlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Özellikler		N	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	149	63,7
	Erkek	85	36,3
Yaş	18-25	5	2,1
	26-33	47	20,1
	34-41	108	46,2
	42-49	65	27,8
	50-57	9	3,8
	58-65	0	0
	66 ve üstü	0	0
Öğrenim Durumu	Lise	16	6,8
	Ön Lisans	19	8,2
	Lisans	129	55,1
	Yüksek Lisans	65	27,8
	Doktora	5	2,1
Kurumda Çalışma Süresi	1 yıldan az	24	10,3
	1-4 yıl	51	21,8
	5-7 yıl	25	10,6
	8-10 yıl	37	15,8
	11-13 yıl	32	13,7
	14 yıl ve üstü	65	27,8

Demografik Özellikler		N	Yüzde (%)
Pozisyon	Müdür	98	41,9
	Yönetici	32	13,7
	Yönetici Yardımcısı	65	27,7
	Yetkili	39	16,7

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Peterson, Smith, Akande ve Ayestaran (1995) geliştirilen, Türkçe uyarlaması Derya (2008) tarafından yapılan 11 maddeli ve tek boyutlu aşırı iş yükü ölçeği kullanılmıştır. Ölçek maddeleri arasında 'işimde benden talep edilenler kapasitemin üstündedir', 'iş yüküm oldukça ağır' gibi ifadeler yer almaktadır. İş stresini ölçmek adına House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Efeoğlu (2006) tarafından tek boyutlu, 7 maddeli iş stresi ölçeği kullanılmış olup, 'işim sağlığımı doğrudan etkiliyor', 'oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum' gibi ifadeler bulunmaktadır. Presenteizm davranışını ölçmek için Koopman vd. (1991) tarafından geliştirilen, Türkçe versiyonu Oruç'un (2015) çalışmasından alınan 6 maddeli Standford presenteeism ölçeği kullanılmıştır ve bu ölçek 'hastalanırsam zor durumda olmama rağmen işimdeki zor görevleri tamamlayabilirim', 'hastalanırsam, iş stresimle başa çıkmakta zorlanırım' gibi ifadeleri içermektedir. İşten ayrılma niyetini ölçmek için Bluedorn (1982), Netemeyer ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilmiş tek boyutlu üç maddeli işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmış olup, 'işimden ayrılmayı sık düşünürüm' gibi ifadeler yer almaktadır. Ankette beşli Likert ölçeği (1- Kesinlikle Katılmıyorum; 5- Kesinlikle Katılıyorum) dikkate alınmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliklerini tespit amacı ile açımlayıcı faktör analizi yapılmış olup, faktör analizi öncesinde KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure) testi ile örneklem sayısının yeterliliği değerlendirilmiş ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyinin yeterliliğini belirlemek için Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Bu testlerin sonucuna göre; anlamlılık değerinin 0,01'den küçük ve KMO değerinin ise 0,50 ve üzerinde olması kriterleri (Büyüköztürk, Şekercioğlu ve Çokluk, 2012) Tablo 2'de görüleceği üzere sağlanmıştır. Aşırı iş yüküne ait tüm maddeler tek boyutta toplanırken, bir madde boyut dışında kaldığı için analizden çıkarılmıştır, bir madde de ters kodlanmıştır. Orijinal ölçeğe uygun olarak tek boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Presenteizm ölçeğine ait üç madde ters kodlanmıştır. Alanyazın içerisinde presenteizm ölçeğinin tek boyutlu ve iki boyutlu kullanılan çalışmaları bulunmakta olup, bu çalışmada tek boyutlu versiyonu kullanılmıştır. İş stresi ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin de faktör analizinde orijinal ölçeklere uygun olarak tek boyutlu oldukları görülmüştür.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Faktör Analiz Sonuçları

Ölçekler	KMO Testi	Açıklanan Varyans %	Barlett's Testi		
			χ^2	df	Sigma
Aşırı İş Yükü	,894	51,771	1113,093	45	,000
İş Stresi	,886	65,876	1058,412	21	,000
İşten Ayrılma Niyeti	,683	79,550	514,871	3	,000
Presenteizm	,661	70,890	468,439	15	,000

4.2. Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek amacı ile Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Güvenilirlik katsayısı; 0,40'ın altında kaldığında ölçek güvenilir değil, 0,40 ile 0,60 aralığında güvenilirlik düşük, 0,60 ile 0,80 aralığında oldukça güvenilir, 1,00 e kadar olan aralıkta ise güvenilirliği yüksek derecede olarak ifade edilmektedir (Kalaycı, 2005, s. 404). Tablo 3'de yer alan bulgulara göre aşırı iş yükü (0,892), iş stresi (0,913) ve işten ayrılma niyeti (0,870) ölçeklerinin yüksek derecede güvenilir ölçek aralığında olduğu, presenteizm ölçeğinin ise (0,690) oldukça güvenilir olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Ölçeklere Ait Güvenilirlik Analizleri

Kullanılan Ölçek	Soru Sayısı	Cronbach Alfa
Aşırı İş Yükü	10	0,892
İş Stresi	7	0,913
İşten Ayrılma Niyeti	3	0,870
Presenteizm	6	0,690

4.3. Korelasyon Analizi

Araştırmaya konu değişkenler arasındaki korelasyon analiz bulguları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

	Ortalama	S. S.	1	2	3	4
Aşırı İş Yükü	2,917	,673	1			
İş Stresi	3,141	,957	,692**	1		
İşten Ayrılma Niyeti	2,726	1,06	,422**	,600**	1	
Presenteizm	3,242	,564	,315**	,358**	,223**	1

**p<0,01

Korelasyon analizi sonuçlarına göre; aşırı iş yükü ile iş stresi ($r=0,692$, $p<0,01$), iş stresi ile işten ayrılma niyeti ($r=0,600$, $p<0,01$), aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti ($r=0,422$, $p<0,01$), aşırı iş yükü ile presenteizm davranışı ($r=0,315$, $p<0,01$), iş stresi ile presenteizm davranışı ($r=0,358$, $p<0,01$), presenteizm davranışı ($r=0,223$, $p<0,01$) ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir.

4.4. Regresyon Analizleri

Araştırmaya konu değişkenlerin birbirleriyle doğrudan etkilerini belirlemek amacı ile basit doğrusal regresyon analizleri kullanılmış olup, tüm analiz sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Basit Doğrusal Regresyon Analizleri

H ₁ Hipotezi	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	P	
	B	Std. Hata			β
Aşırı İş Yükü	,985	,067	,692	14,606	,000
Bağımlı Değişken: İş Stresi, Bağımsız Değişken: Aşırı İş Yükü, R: ,692 ^a , R ² : ,479, düzeltilmiş R ² : ,477, F: 213,330					
H ₂ Hipotezi	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	P	
	B	Std. Hata			β
Aşırı İş Yükü	,668	,094	,422	7,084	,000
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti, Bağımsız Değişken: Aşırı İş Yükü, R: ,422 ^a , R ² : ,178, düzeltilmiş R ² : ,174, F: 50,184					
H ₃ Hipotezi	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	P	
	B	Std. Hata			β
Aşırı İş Yükü	,264	,052	,315	5,050	,000
Bağımlı Değişken: Presenteizm, Bağımsız Değişken: Aşırı İş Yükü, R: ,315 ^a , R ² : ,099, düzeltilmiş R ² : ,095, F: 25,501					
H ₄ Hipotezi	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	P	
	B	Std. Hata			β
İş Stresi	,668	,059	,600	11,412	,000
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti, Bağımsız Değişken: İş Stresi, R: ,600 ^a , R ² : ,360, düzeltilmiş R ² : ,357, F: 130,234					

H ₅ Hipotezi	Standardize Edilmemiş		Standardize Edilmiş	T	P
	Katsayılar	Std. Hata	Katsayılar		
	B		β		
İş Stresi	,211	,036	,358	11,412	,000
Bağımlı Değişken: Presenteizm, Bağımsız Değişken: İş Stresi, R: ,358 ^a , R ² : ,128, düzeltilmiş R ² : ,125, F: 34,203					
H ₆ Hipotezi	Standardize Edilmemiş		Standardize Edilmiş	T	P
	Katsayılar	Std. Hata	Katsayılar		
	B		β		
Presenteizm	,421	,121	,223	3,478	,001
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti, Bağımsız Değişken: Presenteizm, R: ,223 ^a , R ² : ,050, düzeltilmiş R ² : ,045, F: 12,099					

İlk hipotez olan aşırı iş yükünün iş stresi etkisi üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu ($\beta=0,692$; $p<0,001$) görülmektedir. R² değeri 0,479 olup aşırı iş yükünün iş stresi üzerindeki değişimin yaklaşık %48'ni açıkladığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H₁ desteklenmiştir. Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin analiz sonuçlarına göre ($\beta=0,422$; $p<0,001$) anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir. R² değeri 0,178 olarak hesaplanmış olup, işten ayrılma niyetinin yaklaşık %18'nin aşırı iş yükü tarafından açıklandığı görülmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar H₂ 'yi destekler niteliktedir. Aşırı iş yükünün presenteizm davranışı üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir ($\beta=0,315$; $p<0,001$). R² değeri 0,099 olarak hesaplanmış olup, presenteizm davranışının yaklaşık %10'unun aşırı iş yükü tarafından açıklandığı görülmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar ile H₃ desteklenmiştir. İş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu ($\beta=0,600$; $p<0,001$) görülmektedir. R² değeri 0,360 olarak belirlenmiş olup, bu değer iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin %36'sını açıkladığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H₄ desteklenmiştir. Analiz sonucunda iş stresinin presenteizm üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,358$; $p<0,001$). İş stresi arttıkça presenteizm davranışının da artması anlamına gelmekte olup, presenteizmin %36'sı iş stresi tarafından açıklanmaktadır. Sonuçlar H₅'i desteklemiştir. Presenteizmin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu ($\beta=0,223$; $p<0,01$) görülmektedir. R² değeri 0,050 olup, presenteizm davranışının işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin %5'ini açıkladığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H₆ desteklenmiştir.

Araştırmaya konu aracılık etkilerini analiz etmek üzere Preacher ve Hayes (2004) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmış olup, değişkenler arasındaki dolaylı etkiler bootstrap yöntemi ile ortaya konmuştur. Bu yöntem kapsamında 5000 yeniden örnekleme, %95 simetrik güven aralığı dikkate alınmış olup, anlamlı bir aracılık etkisi bu güven aralığında sıfır olmaması halinde oluşmaktadır. Aracılık etkisine konu hipotezler, Process Macro programı kullanılarak Model 4 regresyon aracılığıyla analiz edilmiştir.

Tablo 6'daki bulgulara göre; aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde presenteizmin aracılık etkisi dolaylı etki % 95 güven aralığında sıfır içermesinden dolayı istatistiksel olarak anlamlı değildir (BootLLCI= -,0218, BootULCI= ,0795). Bu sonuca göre hipotez 7 desteklenmemiştir.

Tablo 6. Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Presenteizmin Aracı Rolü

Değişkenler	β	S. H	t	p	Güven Aralığı		Model Özeti	
					Alt sınır	Üst sınır	R ²	F
Aşırı İş Yükü→Presenteizm	,315	,052	5,0498	,000	,1608	,3665	,099	25,5009
Aşırı İş Yükü	,390	,099	6,2441	,000	,4232	,8135		
+							,186	26,5343
Presenteizm	,099	,118	1,5967	,111	-,0442	,4216		
Model Yolları			Etki	S. H.	Güven Aralığı			
(Direkt Etki)					BootLLCI	BootULCI		
Aşırı İş Yükü→ İşten Ayrılma			,618	,099	,4232	,8135		
(Dolaylı Etki)								
Aşırı İş Yükü→Presenteizm→İşten Ayrılma			,031	,025	-,0218	,0795		
Toplam Etki			,668	,094	,4823	,8539		

Tablo 7’de yer alan aşırı iş yükünün presentizm üzerindeki etkisinde iş stresinin aracı rolü dolaylı etki sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta=,186$; BootLLCI= ,0341; BootULCI= ,3243). Aşırı iş yükünün aracı değişken olan iş stresi ile birlikte analize dahil edildiğinde presentizm üzerindeki etkisi anlamlı ($\beta=0,270$; $p<0,001$) iken, aşırı iş yükünün presentizm üzerindeki etkisi anlamsız hale gelmiş olup ($\beta=0,127$; $p>0,001$; BootLLCI= -,0327; BootULCI= ,2469) tam aracılık etkisi söz konusudur. Bu durumda hipotez 8 desteklenmiştir.

Tablo 7. Aşırı İş Yükünün Presentizm Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü

Değişkenler	β	S. H	t	p	Güven Aralığı		Model Özeti	
					Alt sınır	Üst sınır	R ²	F
Aşırı İş Yükü → İş Stresi	,692	,067	14,6058	,000	,8519	1,1175	,479	213,330
Aşırı İş Yükü	,127	,071	1,5097	,132	-,0327	,2469		
+							,137	18,3353
İş Stresi	,270	,049	3,1879	,001	,0607	,2572		
Model Yolları			Etki	S. H.	Güven Aralığı			
					BootLLCI	BootULCI		
(Direkt Etki)								
Aşırı İş Yükü → Presentizm			,107	,071	,4232	,8135		
(Dolaylı Etki)								
Aşırı İş Yükü → İş Stresi → Presentizm			,186	,074	,0341	,3243		
Toplam Etki			,263	,052	,1608	,3665		

Tablo 8’de yer alan analiz sonuçlarına göre; iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde presentizm davranışının aracılık etkisi, dolaylı etkinin % 95 güven aralığında sıfır içermesinden dolayı istatistiksel olarak anlamlı olmadığından aracı etkiden söz edilememektedir (BootLLCI= -,0489, BootULCI= ,0591). Bu sonuca göre hipotez 9 desteklenmemiştir.

Tablo 8. İş Stresinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Presentizm Davranışının Aracılık Etkisi

Değişkenler	β	S. H	t	p	Güven Aralığı		Model Özeti	
					Alt sınır	Üst sınır	R ²	F
İş Stresi	,358	,036	5,8483	,000	,1400	,2822	,128	34,2027
İş Stresi	,596	,062	10,5751	,000	,5404	,7879		
+							,359	64,8555
Presentizm	,008	,106	,1567	,875	-,1934	,2268		
Model Yolları			Etki	S. H.	Güven Aralığı			
					BootLLCI	BootULCI		
(Direkt Etki)								
İş Stresi → İşten Ayrılma			,664	,062	,5404	,7879		
(Dolaylı Etki)								
İş Stresi → Presentizm → İşten Ayrılma			,003	,024	-,0489	,0591		
Toplam Etki			,667	,058	,5524	,7830		

Tablo 9’da yer alan bulgulara göre; aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş stresinin aracı rolü istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta=0,408$; BootLLCI= ,3006; BootULCI= ,5159). Aşırı iş yükünün aracı değişken olan iş stresi ile birlikte analize dahil edildiğinde işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi anlamlı ($\beta=0,590$; $p<0,001$) iken, aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi anlamsız hale gelmiş olup ($\beta=0,012$; $p>0,001$; BootLLCI= -,2073; BootULCI= ,2481) tam aracılık etkisi söz konusudur. Bu durumda hipotez 10 desteklenmiştir.

Tablo 9. Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracılık Etkisi

Değişkenler	β	S. H	t	p	Güven Aralığı		Model Özeti	
					Alt sınır	Üst sınır	R ²	F
Aşırı İş Yükü → İş Stresi	,692	,067	14,6058	,000	,8519	1,1175	,479	213,330
Aşırı İş Yükü +	,012	,115	0,1765	,86	-,2073	,2481	,359	67,8606
İş Stresi	,590	,081	8,0975	,000	,4977	,8178		
Model Yolları			Etki	S. H.	Güven Aralığı			
(Direkt Etki)					BootLLCI	BootULCI		
Aşırı İş Yükü → İşten Ayrılma			,020	,115	-,2073	,2481		
(Dolaylı Etki)								
Aşırı İş Yükü → İş Stresi → İşten Ayrılma			,408	,025	,3006	,5159		
Toplam Etki			,668	,094	,4823	,8539		

5. SONUÇ

İşverenlerin, çalışanlardan beklenti ve taleplerinin yükselmesi aşırı iş yükünü ortaya çıkarmaktadır. Örgüt içerisinde çalışana her konuda uygulanabilecek baskı ya da destek görememe hali aşırı iş yükü gibi stres faktörlerine neden olmaktadır. Aşırı iş yükü ve iş stresi çalışanın iş yaşamında kendisini fiziksel ya da ruhsal olarak iyi hissetmese de işte var olmasını gerektirmekte ve presentizm davranışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu koşullar altında çalışanın örgüt içerisindeki mutluluğu, memnuniyeti ve işinden duyduğu tatmin duygusu da etkilenmekte ve bu olumsuz durumlar işletmeler açısından önemli bir sorun olan işten ayrılmaları arttırabilmektedir. İşletme açısından kendisine yeni bir yük oluşturmaması için insan kaynağını etkin kullanması ve nitelikli iş gücünü elde tutabilmesi adına personel devir oranını düşürmesi önem teşkil etmektedir.

Hem çalışan hem de örgütler açısından olumsuz sonuçlara sebep olan değişkenler olması ve sonuçlarının dikkate alınarak önem verilmesinin gerekliliği nedeniyle bu araştırmada aşırı iş yükü, iş stresi, presentizm ve işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler incelenmiştir. İstanbul ve Adana’da ulaşılan 234 beyaz yaka çalışandan veri toplanmıştır. Toplanan veriler üzerinden yapı geçerliliklerini belirlemek amacı ile açımlayıcı (keşfedici) faktör analizi yapılmış, ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach Alfa güvenilirlik testi uygulanmış, korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmiş, doğrudan etkiler için basit doğrusal regresyon analizi, aracı etkiler için ise Process Macro programı kullanılarak bootstrap yöntemi ile Model 4 regresyon aracılığıyla bulgular ortaya konmuştur. Bu bulgulara göre; aşırı iş yükü arttıkça iş stresi artmakta, aşırı iş yükü arttıkça presentizm artmakta, iş stresi arttıkça presentizm davranışı artmakta, aşırı iş yükü, iş stresi ve presentizm arttıkça işten ayrılma niyeti artmaktadır. Dolaylı etkilere bakıldığında ise, iş stresinin hem aşırı iş yükünün presentizm üzerindeki etkisinde hem de aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti etkisinde tam aracılık etkisinin olduğu görülmektedir. Presentizmin aşırı iş yükü ve iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde aracılık etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Presentizmin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan etkisi varken, değişkenler arasında dolaylı olarak etkisi bulunmamaktadır. Alanyazın içerisinde değişkenlerin birbirleriyle anlamlı ve pozitif yönlü ilişkileri olduğunu destekleyici çalışmalar mevcuttur. İş stresinin işten ayrılma niyetine neden olduğuna dair bulgulara ulaşan pek çok araştırmaya rastlanmıştır (Onay ve Kılıcı, 2011; Arshadi ve Damiri, 2013; Fong vd., 2018; Kendir, 2020). Geurts vd. (1998)’nin yaptıkları araştırma neticesinde, çalışanın iş yerinde algıladığı eşitsizlik durumunda iş stresi, tükenmişlik gibi psikolojik problemlerin ortaya çıktığını, bu problemlerin de işten ayrılma niyetini beraberinde getirdiğini ortaya koymuşlardır. Mazloun, Kumashiro ve Higuchi (2008) tarafından aşırı iş yükü ve stres ilişkisinin ele alındığı çalışmalarında, stresin önemli nedenlerinden birinin aşırı iş yükü olduğu belirtilmiş ve iş yüküne işin zorluğu ve zaman baskısı da eklendiğinde daha şiddetli iş stresi yaşandığı tespit edilmiştir. Aşırı iş yükü ve iş stresinin işten ayrılma niyetini arttırdığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Leontaridi ve Ward, 2002; Williams, 2003; Layne, Hohenshil ve Hohenshil, 2004; Wefald, Smith, Savastano ve Downey, 2008; Utami ve Bonussyeani, 2013; Buzdoğan, 2020). Presentizm davranışındaki artışın yoğun iş stresi altında artış gösterdiği ve bu davranışın aşırı iş yükü ve iş stresi karşısında ortaya çıkan bir tepki olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Middaugh, 2007; Elstad ve Vabo, 2008). Kaynak ve Çiçek’in (2021) bir tekstil firması

çalışanları üzerinde yaptıkları çalışma neticesinde presenteeizmin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu ortaya konmuştur. Atilla, Yıldırım ve Baysal (2019) tarafından bir çağrı merkezinde yapılan araştırmada yapılan çalışmada işte var olamama, iş yükü ve işte ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu belirlenmiş ve yöneticilere örgüt içerisinde çalışma koşullarının daha elverişli hale getirilmesi tavsiye edilmiştir.

Alanyazın içerisinde aşırı iş yükü, iş stresi ve işten ayrılma niyeti konularına farklı değişkenlerle pek çok araştırmada rastlanmakta olup, bu değişkenlerin presenteeizmle olan ilişkilerine hep birlikte bakılan araştırmaya denk gelinmemiştir. Özellikle presenteeizm konusu günümüz itibari ile çalışma hayatı içerisinde çok fazla hissedilen ama tanımının tam olarak bilinmediği bir konu olarak görülmüş olup, presenteeizmin daha iyi anlaşılması, organizasyonların bu durumu belirlemek ve azaltmak için politikalar ve uygulamalar oluşturmaya yardımcı olabilmesi açısından bu ilişkiler modelinin alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir

Çalışmanın sonuçlarına göre aşırı iş yükü, iş stresi, presenteeizm ve işten ayrılma niyetinin birbiriyle doğrudan ilişkisi olduğu belirlendiğine göre bu durum iş yerinde olumsuz bir ortamın var olduğunu ifade etmektedir. Bu olumsuzlukları hafifletmek adına beyaz yakalı çalışanlara bazı öneriler sunulmaktadır. İş yükünü yönetmek, stresi azaltmanın ve iş performansını artırmanın anahtarlarından biridir. Beyaz yakalılar, işlerini önceliklendirme, zaman yönetimi tekniklerini uygulama ve gerektiğinde yardım isteme gibi stratejiler kullanarak iş yüklerini yönetebilmelidirler. İş yerinde düzenli mola vermek stresi azaltmaya yardımcı olabilir. Sorunlarını ve endişelerini üst yönetime veya insan kaynakları departmanına iletme önemlidir. İşyerinde sağlıklı bir iletişim kültürü oluşturulmalı ve çalışanların geri bildirimlerine değer verilmelidir. Bu önerilerin etkili olabilmesi için, işverenlerin de iş yerinde sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmaya kararlı olmaları gerekmektedir. İşverenler, adil bir iş yükü dağılımı sağlayabilir, çalışanların gereksiz yere işe gelmesini önlemek için esnek çalışma saatleri sunabilir, çalışanların stres yönetimine yardımcı olabilir ve geri bildirim için açık bir işyeri kültürü oluşturabilir.

Çalışmada kısıtlar bulunmaktadır. Çalışma farklı sektörlerden çalışanları barındırır da sadece beyaz yaka çalışanları üzerine araştırma yapılmış olması ve verilerin tek bir zamanda toplanarak kesitsel olması sonuçların genellenmesine müsaade etmemektedir. Gelecek çalışmalar için hem beyaz yaka, mavi yaka, kamu, özel gibi tüm sektör ve yapıları içermesi hem de örneklem sayısının beklenenden çok daha üzerinde olması sağlanarak çalışma yapılması önerilmektedir. Presenteeizm ve absenteizm kavramları genellikle zıt anlamlı olarak kullanılmışsa da aralarındaki farkın daha fazla örneklerle açıklanması adına yapılacak olan yeni çalışmalarda presenteeizm davranışının yanı sıra absenteizm davranışına da bakılması önerilmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O. ve Erdoğan, A. (2014). Çağdaş bakış açısıyla işgören devamsızlığı, nedenleri, örgüte etkileri ve çözüm önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 5(10), 1-25.

Ahmad, A. ve Saud, S. (2016). The effect of role overload on employee anxiety and organization citizenship behavior. *Journal of Managerial Sciences*, 10(1), 45-54.

Akova, O., Emiroğlu, B. D. ve Tanrıverdi, H. (2015). İş stresi ile çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: İstanbul'daki 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 2(4), 378-402.

Amponsah-Tawiah, K., Ntow, M.O. ve Mensah, J. (2016). Occupational health and safety and organizational commitment: Evidence from the Ghanaian mining industry. *Safety and Health at Work*, 7, 225-230.

- Aronsson, G., Gustafsson, K. ve Dallner, M. (2000). Sick but yet at work. An empirical study of sicknesspresenteeism. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 54, 502–509.
- Arshadi, N. ve Damiri, H. (2013). The relationship of job stress with turn over intention and job performance: moderating role of OBSE. *Procedia -Socialand Behavioral Sciences*, 84, 706 – 710.
- Arslaner, E. ve Boylu, Y. (2015). İş hayatında presenteeism: Otel işletmeleri açısından bir değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 123-136.
- Ashfaq, S., Mahmood, Z. ve Ahmad, M. (2013). Impact of work-life conflict and work overload on employee performancein bankin gsector of Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 14, 688-695.
- Atilla, G., Yıldırım, G. ve Baysal, H. (2020). İşte var olamama, iş tatminsizliği ve iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisi: Isparta ili çağrı merkezi çalışanları örneği. *International Review of Economics and Management*, 7(2), 33-58.
- Aydın Tükeltürk, Ş., Şahin, D. ve Yılmaz, İ. A. (2014). Turizm işletmelerinde presenteeism (işte varolamama). Ş. A. Tükeltürk, N. Ş. Perçin ve B. Güzel (Ed.). *Turizm işletmelerinde çalışan ilişkileri yönetimi*. Detay Yayıncılık.
- Baba, V. V., Galperin, B. L. ve Lituchy, T. R. (1999). Occupational mental health: a study of workrelated depression among nurses in the Caribbean. *International Journal of Nursing Studies*, 36(2), 163-169.
- Baeriswyl, S., Krause, A., Elfering, A., ve Berset, M. (2017). How workload and coworker support relate to emotional exhaustion: The mediating role of sickness presenteeism. *International Journal of Stress Management*, 24(1), 52-73.
- Barron, D. ve West, E. (2005). Leavingnursing: An event-historyanalysis of nurses' careers. *Journal of Health Services Research&Policy*, 10(3), 150-157.
- Baysal, İ. A., Baysal, G., Aksu, G. ve Aksu, N. (2014). Presenteeism (İşte var olmama sorunu) ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Adnan Menderes Üniversitesi akademik personeli üzerinde bir uygulama. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges) Dergisi*, 4(3), 134-152.
- Beehr, T. A. Ve Glazer, S. (2005). *Organizational role stress. Handbook of workstress*. Sage.
- Berg, P., Kallenberg, A. L. ve Appelbaum, E. (2003). Balancing work and family: The role of high Commitment Environments. *Industrial Relations*, 42(2), 168-188.
- Bernstein, D. A., Penner, L. A., Stewart, A. C. ve Roy, E. J. (2008). *Psychology* (8. Baskı). Houghton Mifflin Company.
- Bierla, I., Huver, B. ve Richard, S. (2013). New evidence on absenteeism and presenteeism. *The International Journal of Human Resource Management*, 24, 1536–1550.
- Biron, C., Brun, J. P., Ivers, H. ve Cooper, C. (2006). At work but ill: Psychosocial work environment and well-being determinants of presenteeism propensity. *Journal of Public Mental Health*, 5(4), 26-37.
- Bluedorn, A. C. (1978). A taxonomy of turnover. *The Academy of Management Review*, 3(3), 647-651.
- Bolat, O. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 87-101.

- Bowling, N. A. ve Kirkendall, C. (2012). Workload: a review of causes, consequences, and potential interventions. *Contemporary Occupational Health Psychology*, 2, 221- 238.
- Brien, A., Thomas, N. ve Hussein, A. S. (2015). Turnover intention and commitment as part of organizational social capital in the hotel industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 14(4), 357-381.
- Burton, W.N., Pransky, G., Conti, D.J., Chen, C-Y. ve Edington, D.W. (2004) The association of medical conditions and presenteeism. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 46(6), 38-45.
- Caverley, N. (2005). Civil service resiliency and coping. *International Journal of Public Sector*, 18(5), 401-413.
- Chun, B. Y. ve Song, C. S. (2020). A moderated mediation analysis of occupational stress, presenteeism, and turnover intention among occupational therapists in Korea. *Journal of Occupational Health*, 62(1), e12153.
- Classen, A., Boucher, Q. ve Heymans, P. (2011). A text-based approach to feature modelling: Syntax and semantics of TVL. *Science of Computer Programming*, 76(12), 1130-1143.
- Collins, K., Jones, M. L., McDonnell, A., Read, S., Jones, R. ve Cameron, A. (2000). Do new roles contribute to job satisfaction and retention of staff in nursing and professions allied to medicine? *Journal of Nursing Management*, 8(1), 3-12.
- Collins, J. J., Baase, C. M., Sharda, C. E., Ozminkowski, R. J., Nicholson, S., Billotti, G. M. ve Berger, M. L. (2005). The assessment of chronic health conditions on work performance, absence, and total economic impact for employers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 47(6), 547-557.
- Cooper, C. L. ve Williams, S. (1994). Creating healthy work organizations. John Wiley & Sons.
- Coşkun, Ö. (2012). İki işyerinde işe devamsızlık ve kendini işe verememe etkililiği faktörlerinin değerlendirilmesi [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çiftçi, B. (2010). İşte var olamama sorunu ve işletmelerin uygulayabileceği çözüm önerileri. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 153-174.
- Dağdeviren, M., Eraslan, E. ve Kurt, M. (2005). Çalışanların toplam iş yükü seviyelerinin belirlenmesine yönelik bir model ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20, 517-525.
- Demerouti, E., Le Blanc, P. M., Bakker, A. B., Schaufeli, W. B. ve Hox, J. (2009). Present but sick: a three-wave study on job demands, presenteeism and burnout. *Career Development International*, 4(1), 50-68.
- Demiral, Y., Ünal, B., Kılıç, B., Soysal, A., Bilgin, A. C., Uçku, R. ve Theorell, T. (2007). İş stresi ölçeğinin İzmir Konak Belediyesi'nde çalışan erkek işçilerde geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(1), 11-18.
- Dew, K., Keefe, V. ve Small, K. (2005). Choosing to work when sick: Workplace presenteeism. *Social Science & Medicine*, 60(10), 2273-2282.
- Dunham, J. (2001). Stress in the workplace: Past, present and future. Whurr.
- Elstad, J. I. ve Vabo, M. (2008). Job stress, sickness absence and sickness presenteeism in Nordic elderly care. *Scandinavian Journal of Public Health*, 36, 467-474.
- Ertürk, E., Erdirençelebi, M. ve Gökçe, Ş. (2017). Presenteeism (işte var olamama) ile iş yaşam dengesi arasındaki ilişki, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, (ICOME 2017 Özel Sayısı), 193-203.

- Ferreira, A. I. ve Martinez, L. F. (2012). Presenteeism and burnout among teachers in public and private Portuguese elementary schools. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4380–4390.
- Flinkman, M., Leino-Kilpi, H. ve Salanterä, S. (2010). Nurses' intention to leave the profession: integrative review. *Journal of Advanced Nursing*, 66(7), 1422-1434.
- Fong, L. H. N., Chui, P. M. W., Cheong, I. S. C. ve Fong, D. K. C. (2018). Moderating effects of social support on job stress and turnover intentions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(7), 795-810.
- Gaither, C. A., Kahaleh, A. A., Doucette, W. R., Mott, D. A., Pederson, C.A. ve Schommer, J.C. (2008). A modified model of pharmacists' jobstress: The role of organizational, extra-role and individual factors on work-related outcomes. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 4, 231-243.
- Geurts, S., Schaufeli, W. ve De Jonge, J. (1998). Burnout and intention to leave among mental health-care professionals: A social psychological approach. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 17(3), 341-362.
- Gilbreath, B. ve Karimi, L. (2012). Supervisor behavior and employee presenteeism. *International Journal of Leadership Studies*, 7(1), 114–131.
- Gosselin, E., Lemyre, L. Ve Corneil, W. (2013). Presenteeism and absenteeism: Differentiated understanding of related phenomena. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18, 75–86.
- Greenhaus J. H., Parasuraman, S., Granrose, C.S., Rabinowitz, S. ve Beutell, N. J. (1989). Sources of work- family conflict among two career couples. *Journal of Vocational Behaviour*, 34, 133-153.
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetim. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Hallowell, E. M. (2005). Overloaded circuits: Why smart people underperform. *Harvard Business Review*, 50-54.
- Hansen, C. D. ve Andersen, J. H. (2008). Going ill to work – What personal circumstances, attitudes and work-related factors are associated with sickness presenteeism? *Social Science and Medicine*, 67, 956–964.
- Haque, A. (2018). Strategic human resource management and presenteeism: A conceptual framework to predict human resource outcomes. *New Zealand Journal of Human Resources Management*, 18(2), 3-18.
- Hom, P. W., Caranikas-Walker, F., Prussia, G. E. ve Griffeth, R. W. (1992). A Meta-Analytical structural equations analysis of a model of employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 77, 890-909.
- Hummer, J., Sherman, B., ve Quinn, N. (2002). Present and unaccounted for. *Occupational Health & Safety*, 71(4), 40-40.
- Janssen, P., Schaufeli, W. B. ve Houkes, I. (1999). Work-related and individual determinants of the three burnout dimensions. *Work & Stress*, 13, 74-86.
- Jex, S. M. (1998). Stress and job performance: Theory, research and implications for managerial practice. Thousand Oaks, Sage
- Johns, G. (2006). Presenteeism at work: An introduction for psychologists. Presentation at the annual convention of the Canadian Psychological Association, Calgary, Alberta.
- Johns, G. (2008). Absenteeism and presenteeism: Not at work or not working well. *The Sage Handbook of Organizational Behavior*, 1, 160-177.

- Johns, G. (2010). Presenteeism in the workplace: A review and research agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 519-542.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Dinamik Akademi.
- Karacaoğlu, K. ve Çetin, İ. (2015). İş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: AFAD örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5(1), 46-69
- Karasek Jr, R. A. (1979). Job demands, Job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24, 285-308.
- Karimi, L., Cheng, C., Bartram, T., Leggat, S. G. ve Sarkeshik, S. (2015). The effects of emotional intelligence and stress-related presenteeism on nurses' well-being. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 53(3), 296-310.
- Kaynak, İ. ve Çiçek, B. (2021). İşe yabancılaşmanın işte var olamama ve işten ayrılma niyetine etkisinde babacan liderliğin rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 568-593.
- Kendir, H. (2020). Otel işletmesi çalışanlarında iş stresinin işten ayrılma niyetine etkisinde görev yapılan departmanın moderatör rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3421 – 3432.
- Kim, A. ve Barak, M. E. M. (2015). The mediating roles of leader-member exchange and perceived organizational support in the role stress-turnover intention relationship among child welfare workers: A longitudinal analysis. *Children and Youth Services Review*, 52, 135-143.
- Koçoğlu, M. (2007). *İşletmelerde presenteeism sorunu ve insan kaynakları yönetimi çerçevesinde mücadele yöntemleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Koo, J. W. ve Hyung, J. K. (2006). The factor affecting job stress and psychosocial, well-being of prison officers. *International Congress Series*, 1294, 175-178.
- Koopman, C., Kenneth R. P., James, F., Murray, C. E., Sharda, Marc, L., Berger, Turpin, R. S., Hackleman, P., Gibson, P., Holmes, D. M. ve Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 44, 1-12
- Kristensen, T. (1991). Sickness absence and work strain among Danish slaughterhouse workers: An analysis of absence from work regarded as coping behaviour. *Social Science Medicine*, 32,15–27.
- Kuschel, K. (2011). The work-family interface in a flexible workplace: How academics deal with workload and family/home demands. Unpublished doctoral dissertation. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Lambert, V. A., Lambert, C. E. ve Ito, M. (2004). Workplace stressors, ways of coping and demographic characteristics as predictors of physical and mental health of Japanese hospital nurses. *International Journal of Nursing Studies*, 41(1), 85-97.
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, & coping*. Springer Publishing Co.
- Leka, S., Griffiths, A. ve Cox, T. (2005). Work-related stress: The risk management paradigm. G. Antoniou ve C. L. Cooper (Ed.), *Research companion to organizational health psychology* içinde (s. 1-715). Edward Elgar.
- Lohaus, D. ve Habermann, W. (2019). Presenteeism: A review and research directions. *Human Resource Management Review*, 29(1), 43-58.

- Lou, J. H., Yu, H. Y., Hsu, H. Y. ve Dai, H. D. (2007). A study of role stress, organizational commitment and turnover intention among male nurses in southern Taiwan. *The Journal of Nursing Research: JNR*, 15(1), 43-53.
- Lowe, G. (2002). Here in body, absent in productivity: Presenteeism hurts output, quality of work-life and employee health. *Canadian HR Reporter: The National Journal of Human Resource Management*, 1-2.
- MacDonald, W. (2003). The impact of job demands and workload on stress and fatigue. *Australian Psychologist*, 38(2), 102-117.
- Maslach, C. ve Leiter, P. M. (1997). *The truth about burnout*. Jossey-Bass.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. B. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 1(52), 397-422.
- Mazloum, A., Kumashiro, M., Izumi, H. ve Higuchi, Y. (2008). Quantitative overload: a source of stress in data-entry VDT work induced by time pressure and work difficulty. *Industrial Health*, 46, 269-280.
- McKevitt, C., Morgan, M., Dundas, R. ve Holland, W. W. (1997). Sickness absence and 'working through' illness: a comparison of two professional groups. *Journal of Public Health*, 19(3), 295-300
- Middaugh, D. J. (2007). Presenteeism: Sick and tired at work. *Dermatology Nursing*, 19(2), 172-185.
- Mobley, W. H., Griffeth, R. W., Hand, H. H. ve Meglino, B. M. (1979). Review and conceptual analysis of the employee turnover process. *Psychological Bulletin*, 86(3), 493-522.
- Montgomery, D. C., Blodgett, J. ve Barnes, J. (1996). A model of financial securities salespersons job stress. *Journal of Services Marketing*, 10(3), 21-38.
- Motowidlo, S. J., Packard, J. S. ve Manning, M. R. (1986). Occupational stress: its causes and consequences for job performance. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 618-629.
- Onay, M. ve Kılçı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363-372.
- Özbağ, G. K., Ceyhun, G. Ç. ve Çekmecelioğlu, H. G. (2014). The moderating effects of motivating job characteristics on the relationship between burnout and turnover intention. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 438-446.
- Pratiwi, I. Y. ve Ardana, I. K. (2015). Pengaruh Stres Kerja Dan Komitmen Organisasional Terhadap Turnover intention Karyawan Pada PT. BPR Tish Batubulan. *E-Jurnal Manajemen Universitas Udayana*, 4(7), 2036-2051.
- Prawisanthi, N. P. D. ve Sariyanthi, N. K. (2018). Pengaruh kompensasi finansial, stres kerja, dan komitmen organisasional terhadap niat keluar karyawan hardy's malls di gianyar. *E-Jurnal Manajemen Unud*, 7(1), 134- 163.
- Quazi, H. (2013). *Presenteeism: The invisible cost to organizations*. PalgraveMacMillan.
- Rizzo, J., House, R. ve Lirtzaman, S. (1970). Role conflict and ambiguity in complex. *Administrative Science Quarterly*, 150-63.
- Robertson, I. ve Cooper, C. L. (2011). *Well-being: Productivity and happiness at Work*. Palgrave Macmillan.

- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers G. ve Mainous III, A. G. (1988). Impact of exchange variables on exit, voice, loyalty, and neglect: An integrative model of responses to declining job satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Schafer, W. (1987). *Stress management for wellness*. McGrawHill.
- Selye, P. (1956). *The stress of life*. McGraw-Hill
- Shan, G., Wang, W., Wang, S., Zhang, Y., Guo, S. ve Li, Y. (2022). Authoritarian leadership and nurse presenteeism: the role of workload and leader identification. *BMC Nursing*, 21(1), 1-13.
- Simon, M., Kümmerling, A. ve Hasselhorn, H. M. (2004). Work-home conflict in the European nursing profession. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 10(4), 384-391.
- Smithy, D. J. (1970). Absenteeism and presenteeism in industry. *Archives of Environmental Health: An International Journal*, 21(5), 670-677.
- Sonntag, S. ve Frese, M. (2003). Stress in organizations. W. C. Borman, D. R. Ilgen ve R. J. Klimoski (Ed.), *Handbook of psychology: Industrial and organizational psychology*, 12, içinde (s. 453–491).
- Şendoğdu, A., Yazgan, A. E. ve Karadađ Ak, Ö. (2021). İş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 263-290.
- Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, Turnover intention and turnover: Path analyses based on meta- analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293.
- Tınaz, P. (2005). *Çalışma yaşamından örnek olaylar*. Beta Yayınları.
- Turhan, M., Erol, Y.C., Demirkol, M. ve Özdemir, T. Y. (2018). Örgütsel bağlılık, iş doyum ve iş stresi arasındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies*, 13(27), 1491-1507.
- Turuñ, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 183-206.
- Tzafirir, S. S., Gur, A. B. A. ve Blumen, O. (2015). Employee social environment (ESE) as a tool to decrease intention to leave. *Scandinavian Journal of Management*, 31(1), 136-146.
- Utami, I. ve Bonussyeani, N. (2013). Auditors' personality in increasing the burnout. *Journal of Economics, Business, and Accountancy -Ventura*, 16(1), 161-170.
- Van Der Feltz-Cornelis, C. M., Varley, D., Allgar, V. L. ve De Beurs, E. (2020). Workplace stress, presenteeism, absenteeism, and resilience amongst university staff and students in the COVID-19lockdown. *Frontiers in psychiatry*, 11, 1-15.
- Van Harrison., R. (1978). Person-Environment Fit and Job Stress, C. L. Cooper ve R. Payne (Ed.), *Stress and Work*, Wiley.
- Vanishree, P. (2014). Impact of role ambiguity, role conflict and role overload on job stress in small and medium scale industries. *ResearchJournal of Management Sciences*, 3(1), 10-13.
- Varca, P. (1999). Work stress and customer service delivery. *Journal of Services Marketing*, 13(3), 229- 241.

- Wang, Y., Chen, C. C., Lu, L., Eisenberger, R. ve Fosh, P. (2018). Effects of leader–member exchange and workload on presenteeism. *Journal of Managerial Psychology*, 33(7/8), 511-523.
- Wefald, A. J., Smith, M.R., Savastano, T. C. ve Downey, R. G. (2008). A structural model of workload, job attitudes, stress and turnover intentions. *Midwest Academy of Management Annual Conference*, St. Louis, Missouri.
- Williams, S. V. (2003). An empirical investigation of turnover intentions of internal auditors. *Master of Business Administration*, 1-101.
- Wynen, J., Boon, J. ve Verlinden, S. (2022). Reform stress in the public sector? Linking change diversity to turnover Intentions and presenteeism among civil servants using a matching approach. *Public Performance & Management Review*, 45(3), 605-637.
- Xiaoming, Y., Ma, B. J., Chang, C. L. ve Shieh, C. J. (2014). Effects of workload on burnout and turnover intention of medical staff: A study. *Studies on Ethno Medicine*, 8(3), 229-237.
- Yang, A. B. ve Lee, K. H. (2009). Linking empowerment and job enrichment to turnover intention: The influence of job satisfaction. *International Review of Public Administration*, 14(2), 13-24.
- Yiwen, Z., Lepine, J. A., Buckman, B. R. ve Feng, W. E. I. (2014). It's not fair... or is it? The role of justice and leadership in explaining work stressor–job performance relationships. *Academy of Management Journal*, 57(3), 675–697.
- Yunita, P. I. ve Saputra, I. G. N. W. H. (2019). Millennial generation in accepting mutations: Impact on work stress and employee performance. *International Journal of Social Sciences and Humanities*, 3(1), 102-114.
- Zeytinoglu, I. U., Denton, M., Davies, S., Baumann, A., Blythe, J. ve Boos, L. (2007). Deteriorated external work environment, heavy workload and nurses' job satisfaction and turnover intention. *Canadian Public Policy/Analyse de Politiques*, 33(1), 31-47.
- Zincirkıran, M.Ç., Gaye, M., Ceylan, K. ve Emhan, A. (2015). İş görenlerin örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, iş stresi ve iş tatmininin örgütsel performans üzerindeki etkisi: Enerji sektöründe bir araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 600, 59-71.

YEREL YÖNETİMLERİN SUNDUĞU SAĞLIK HİZMETLERİNE YÖNELİK BİREYLERİN MEMNUNİYET ALGISI*

THE PERCEPTION OF SATISFACTION OF INDIVIDUALS WITH HEALTH SERVICES PROVIDED BY LOCAL GOVERNMENTS

Halil Can AYDEMİR¹

Doç. Dr. Erdal EKE²

ÖZ

Sağlık Bakanlığı, Türkiye’de sağlık hizmetlerinin sunumu sorumluluğunu üstlenen en önemli aktördür. Bunun yanında yerel yönetimler de sağlık hizmetlerinin sunumunda mevzuattan kaynaklanan önemli sorumluluklara sahiptir. Bu çalışmanın ana amacı yerel yönetimlerin sağlık hizmet sunumundaki rolünün belirlenmesi ve bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesidir. Araştırma evrenini; Antalya, Isparta ve Burdur il merkezlerinde yaşayan 18 yaş üstü tüm bireyler oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak kotalı örneklem seçilmiş, araştırma kapsamında 615 anket analize tabi tutulmuştur. Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen “Bireylerin Belediyelerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Görüşlerinin Tespit Edilmesine İlişkin” soru formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri Batı Akdeniz illeri açısından karşılaştırıldığında Antalya, Burdur ve Isparta sıralamasına ulaşılmıştır. Bulgular ışığında bireylerin belediyelerin sunduğu hizmetlere ilişkin algı ve bilgi düzeyi ile bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerine ilişkin memnuniyet düzeylerini arttıracak şekilde merkezi hükümetle iş birliği içerisinde çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Hizmeti, Belediye, Yerel Yönetimler.

JEL Sınıflandırma Kodları: O47, O53, E13, R11.

ABSTRACT

The Ministry of Health is the most important actor taking responsibility for the delivery of health services in Turkey. In addition, local governments also have important responsibilities arising from the legislation in the provision of health services. The main purpose of the study is to determine the role of local governments in the provision of health services and to evaluate the satisfaction levels of individuals for the health services provided by municipalities. The research universe consists of all individuals over the age of 18 living in the city centers of Antalya, Isparta and Burdur. Quota sampling is chosen as the sampling method, and 615 questionnaires are analyzed within the scope of the research. As a data collection tool in the study, the questionnaire "On Determining the Views of Individuals on Health Services Provided by Municipalities" developed by the researchers is used. As a result of the research, when the satisfaction levels of individuals from the health services provided by the municipalities are compared in terms of the Western Mediterranean provinces, the ranking of Antalya, Burdur and Isparta is reached. In the light of the findings, it is suggested that studies should be carried out in cooperation with the central government in a way to increase the perception and knowledge level of individuals regarding the services provided by the municipalities and the satisfaction level of the individuals regarding the health services provided by the municipalities.

Keywords: Health, Healthcare Service, Municipality, Local Governments.

JEL Classification Codes: O47, O53, E13, R11.

* Bu çalışma Erdal EKE danışmanlığında Halil Can AYDEMİR tarafından hazırlanan ve 17.08.2020 tarihinde savunulan “Yerel Yönetimlerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Bireylerin Memnuniyet Algısı: Batı Akdeniz Bölgesi Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulundan 87432956/050.99/50648 sayılı ve 06.04.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, halilcanaydemir@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, erdaleke@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The Ministry of Health is the most important actor taking responsibility for the delivery of health services in Turkey. In addition, local governments have some important responsibilities arising from the legislation in terms of the provision of health services. In the study, the level of knowledge and perception of the individuals regarding the services provided by the municipalities and the satisfaction levels of the health services provided by the municipality is examined. It is thought that the study will be of a preliminary nature due to the lack of sufficient research on the services provided in the municipalities and the health services offered in the municipalities in Turkey. The main purpose of the study is to examine the health services offered by the municipalities and to measure the satisfaction levels of individuals with the health services provided by the municipalities. As a result of the study, the perception and knowledge level of the services provided by the municipalities and whether the individuals are satisfied with the health services provided by the municipalities are determined. Based on this information, the sub-objectives are to reveal the future expectations of individuals according to their satisfaction levels and to inform the citizens about the services offered by the municipalities. The main problem sentence of the research consists of the question "What kind of responsibility do municipalities undertake in the provision of health services".

Design/methodology/approach:

The research universe consists of all individuals over the age of 18 living in the provincial centers of Antalya, Isparta and Burdur. Quota sampling is chosen as the sampling method, and 615 questionnaires are analyzed within the scope of the research. As a data collection tool in the research, the questionnaire "On the Determination of Individuals' Views on Health Services Provided by Municipalities" developed by the researchers is used.

Findings:

Three dimensions emerged in the perception and knowledge level of the individuals who are subjected to the questionnaire factor analysis, and two dimensions in the satisfaction level of the individuals. The dimensions explain %56.510 and %54.041 of the total variance, respectively. T-test and Anova analyzes are performed to determine whether the dimensions differ according to demographic variables. In cases where a difference is detected between the groups, the "Tukey's-b test", one of the post-hoc tests, is used in order to understand the source of the difference. %47.3 of the participants are men and %52.7 are women. Looking at the percentages of the participants by age group, it is seen that %47.6 of the individuals between the ages of 18 and 29, %36.1 of the individuals between the ages of 30 and 49, %13.8 of the individuals between the ages of 50 and 65 and %2.4 of the individuals over the age of 65. %49.1 of the participants are married and %50.9 are unmarried. When the educational status of the participants is examined, it is seen that %15.3 of them are graduates of primary school, %7 are of secondary school, %20.8 are of high school, %13.2 have associate degree, %33.3 have undergraduate degree and %10.4 have postgraduate degree. When the income status of the participants is examined, it is that %22.8 have an income between 0-1000 TL, %13.0 have between 1001-2000 TL, %34.3 have between 2001-3000 TL, %10.4 between have 3001-4000 TL and %19.5 have over 4000 TL. The highest percentage is between 2001-3000 TL, among which there are minimum wage earners.

Conclusion and Discussion:

As a result of the research, when the satisfaction levels of the individuals with the health services provided by the municipalities are compared in terms of the Western Mediterranean provinces, the ranking of Antalya, Burdur and Isparta is reached. When the dimension of satisfaction with health services is considered according to income status, it is determined that individuals with high income are less satisfied with health services. It is concluded that women are more satisfied with the health services provided by municipalities than men. It is determined that satisfaction with grave and burial services and solid waste and garbage collection services is high. It is understood that the satisfaction of individuals with high income status is lower, and the satisfaction of individuals with low-income status is higher. It is determined that there is a lack of disclosure of the studies to the public. In the research, first of all, the health perceptions and expectations of individuals about municipalities are discussed. In addition, the dimensions of health knowledge, view of municipalities, satisfaction with health services and satisfaction with health studies are evaluated by the participants. Considering the evaluations of the participants in the dimensions of health perception and expectation, health information, view of municipalities, satisfaction with health services and satisfaction with indirect health services, it is concluded that there is a moderate level of expectation and satisfaction. Considering the income status of the participants from demographic variables, it is concluded that as the income status increased, health perception and expectation, health information, view of municipalities and satisfaction with health services decreased. This shows that individuals with lower income levels have higher health perceptions and expectations, health information, view of municipalities and satisfaction with health services. Looking at the gender of the participants, one of the demographic variables, it is concluded that women have a more positive perspective than men in terms of health perception and expectation and their view of municipalities. Vocational courses for women, cultural and artistic activities and programs of municipalities that will contribute to the personal development of women can be shown as reasons for this. In the light of these findings, it is suggested that studies should be carried out in cooperation with the central government in a way to increase the perception and knowledge level of individuals regarding the services provided by the municipalities and the satisfaction level of the individuals regarding the health services provided by the municipalities.

1. GİRİŞ

Yerel yönetimler, kamu yönetiminin önemli bir parçası olarak bilinmektedir. Yerel yönetimler, toplumların ortak alandaki ve yerel düzeydeki gereksinimlerini gidermek amacı ile hizmet veren kurumlardır. Ülke sınırları içerisinde belirli yasal çerçeveler dahilinde anayasada açıkça tanınan yerel yönetimler, Türkiye'nin yönetim yapısında önemli rol oynamaktadır (Bilgisay, 2010, s. 281). Bu kapsamda yerel yönetimler idari yönetim yapısı içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

Nüfus artışıdaki gelişmeler, uluslararası göç, kentleşmenin önem kazanması gibi konulara yönelik hizmetlerin karşılanmasının yanında teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan talepler konusunda da yerel yönetimlere ciddi sorumluluklar düşmektedir. Bu sebepler yerel yönetimlerin önemini günden güne artırmaktadır. Uluslararası alanda hizmet ve çalışmaların vatandaşlara en yakın birimlerce sağlanması fikrinin değer kazanması yerel yönetimlere verilen önemin artırılmasına sebep olmaktadır. Günümüzde yerel yönetimler, kamu mal ve hizmetlerinin halka yansıtılması ile kaynak kullanımını arasındaki etkinliğin sağlanması, hizmetleri sunarken oluşan maliyetlerin azaltılması gibi sebeplerden dolayı önem arz etmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2007, s. 10).

Yerel yönetimler sağlık hizmetleri alanında da önemli hizmetler sunmaktadır. Vatandaşların sağlıklarını korumak amacıyla hizmetler sunmak, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, içme suları ve gıda güvenliğinin sağlanması, yardıma muhtaç olan bireylere evde bakım hizmetlerinin sunulması yerel yönetimlerin önemli görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Genellikle yerel yönetimlerin sundukları hizmetler koruyucu sağlık hizmetleri alanında yoğunlaşmaktadır (Göl, 2016, s. 1).

Yerel yönetimlere verilen önemin her geçen gün arttığı göz önünde bulundurulduğunda çalışma iki bölüm olarak planlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde yerel yönetimlerde sağlık hizmetlerine değinilmiştir. Ek olarak Türkiye'deki yerel yönetim birimlerini oluşturan köyler, il özel idareleri ve belediyelerin hukuki olarak görev ve sorumluluklarından bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Antalya, Burdur ve Isparta il merkezlerinde yaşayan 18 yaş üstü bireylerin demografik ve birtakım değişkenler çerçevesinde belediyelerin sundukları sağlık hizmetlerini değerlendirmek amacıyla "Bireylerin Belediyelerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Görüşlerinin Tespit Edilmesine İlişkin" soru formu kullanılmıştır. Ayrıca bu bölümde araştırmanın amaç, yöntem, kısıtlılıklar ile analiz tabloları ve boyut karşılaştırmaları bulunmaktadır. Ek olarak boyutların il bazında karşılaştırılması yapılmıştır. Analizler SPSS 22.0 paket programında yapılmıştır.

2. YEREL YÖNETİMLERİN SAĞLIK HİZMET SUNUMU

Türkiye'de yerinden yönetim anlayışı olarak mahalli idareler (yerel yönetimler) yer almaktadır. Yerel yönetimler köyler, il özel idareleri ve belediyelerden oluşmaktadır. Bu bölümde il özel idareleri, köyler ve belediyeler incelenecektir.

Köylerin birçok alanda görev ve sorumluluğu bulunmaktadır. Bu alanların biri de sağlıkla ilgili görev ve sorumluluklardır. Köylere ait görev ve sorumluluklar iki başlık altında toplanmıştır:

a) Zorunlu olan görev ve sorumluluklar:

- Sıtma gibi hastalıklar için; sivrisinekler tarafından oluşabilecek sağlık sorunları için köylerdeki su birikintilerini önlemek,
- Köye içme suyu getirerek vatandaşlara ulaşımını sağlamak,
- Hanelerden oluşan pis suyun, temiz olan içme suyuna karışmamasını sağlamak,
- Köy hanelerinin önü ve köy sokaklarının temizliğinin sağlanması,
- Çeşme suyu ve pınar başlarındaki suların temizliğinin sağlanması,
- Köyde yaşayan vatandaşlarda salgın ya da bulaşıcı bir hastalık bulunması durumunda acil bir şekilde merkezi hükümete bu durumu aktarmak,
- Köyde bulunan hayvanlarda salgın ya da bulaşıcı bir hastalık bulunması durumunda hemen hükümete haber vermek.

b) Köy halkının isteklerine göre oluşan görev ve sorumluluklar:

- Köyde yaşayan hali vakti yerinde olmayan öksüz veya durumu iyi olmayan vatandaşlara yardım etmek,
- Köyde sağlık alanındaki işlerle ilgilenmek üzere bir sağlık koruyucusu bulundurmak,
- Merkezi hükümet tarafından sağlık alanında kullanılmak üzere gönderilen ilaçları muhafaza etmek (442 Sayılı Köy Kanunu, 1924) olarak ifade edilmektedir.

İl özel idarelerinin kanun ile belirlenen bazı görev, sorumluluk ve hizmet alanları mevcuttur. Bu görev ve sorumlulukların genel niteliği yerel ve ortak bir özellikte olma şartıdır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun (2005) 6. maddesine göre il özel idarelerinin hizmetleri şu şekildedir:

- Sağlık alanındaki genel hizmetler
- İl sınırında olan belediyelerde (Büyükşehir Belediyeleri hariç) çevre düzenlenmesinin sağlanması
- Sosyal dayanışma ve sosyal yardımlaşma hizmetleri
- Yoksul vatandaşlara yönelik yapılan yardımlar
- Yol, su temizliği, kanalizasyon çalışmaları gibi hizmetler
- Atıkların toplanması, çevre temizliği ve acil yardım hizmetleridir.

Belediyeler konusunda 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu da önemlidir. Aşağıda Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Belediye Kanunu'na göre belediyelerin görev ve sorumlulukları açıklanmıştır.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004)

Türkiye'de otuz adet Büyükşehir Belediyesi bulunmaktadır. Belediyeler ile Büyükşehir Belediyeleri arasında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Büyükşehir Belediyesi'nin sorumluluk ve görevleri ilgili mevzuatta şu şekilde açıklanmıştır:

- Büyükşehir Belediyesi içerisinde olan bölgelerde yolların, caddelerin ve mahallelerin temiz olması,
- Koruyucu sağlık hizmetleri bağlamında içme suyuna ilişkin su kaynaklarının denetlenmesi ve korunması,
- Çevre temizliği ve halk sağlığı bağlamında iş yerlerinin denetlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması,
- Büyükşehir Belediyesi içerisinde kalan yerlerde katı atıklarla ilgili önlemlerin alınması ve planlı bir şekilde katı atıkların toplanması,
- Tıbbi atıklara ilişkin duyarlılık sağlanması ve önlemlerin alınması,
- Temiz gıda sağlığına ilişkin tedbirler geliştirmek ve tıbbi laboratuvar konusunda tesis sağlanması,
- Mezarlık ile defin hizmetleri alanında vatandaşlara yönelik faaliyetlerin kesintisiz sunulması,
- Yaşlılar, engelliler ve çocukları kapsayan sağlık tesisleri ve sosyal alanların oluşturulması,
- Hastaneler, sağlık merkezleri ve sosyal hizmetleri kapsayan bütüncül bir anlayışla her türlü hizmetin sunulması olarak ifade edilmiştir (5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004).

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005)

Öte yandan 5393 sayılı Belediye Kanunu'na ilişkin sağlık hizmetleri kapsamında belediyelerin görev ve sorumlulukları:

- Çevre sağlığı ve temizliği konularında koruyucu sağlık hizmetleri noktasında önlemler almak ve hizmetler sunmak,
- Kanalizasyon hizmetleri ve temiz suya erişim konusunda tedbirler almak ve vatandaşlara yönelik konuyla ilgili nitelikli hizmetlerin sağlanması,
- Katı atıkların toplanması ve atıklar konusunda mahallelerin ve caddelerin temizliğinin yapılması,
- Mezar ve defin hizmetlerine ilişkin faaliyetlerin sağlanması,
- Sosyal hizmetler alanında çalışmaların yapılması ve durumu olmayan vatandaşlara yönelik hizmetlerin sağlanması şeklindedir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2005).

Büyükşehir Belediyeleri ve Belediyeler arasındaki farklara bakıldığında, büyükşehir belediyelerinin belediyelere nazaran daha yoğun ve nicelik bakımından daha fazla hizmetler sunduğu görülmektedir. Hizmet alanı bakımından

da büyükşehir belediyelerinin belediyelere göre daha etkin olduğu söylenebilir. Bunun sebebi olarak ise büyükşehir belediyelerinin, belediyelere göre daha fazla gelire ve nüfusa sahip olmasından kaynaklandığı öngörülebilmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma ile bireylerdeki belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısı ile belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri incelenecektir. Çalışmanın Türkiye’de belediyelerde sunulan hizmetler ve belediyelerde sunulan sağlık hizmetleri ile ilgili yeterli araştırmanın bulunmaması sebebiyle öncül bir nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ana amacı, belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerini incelemek ve bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerini ölçmektir. Yapılan bu çalışma sonucunda belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin algı ve bilgi düzeyi ile bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinden memnun olup olmadıkları tespit edilecektir. Bu bilgilerden hareketle alt amaçlar ise bireylerin memnuniyet düzeylerine göre gelecek beklentilerini ortaya koymak ve belediyelerin sunduğu hizmetler konusunda vatandaşları bilgilendirmektir.

Araştırmanın ana problem cümlesini “Belediyeler sağlık hizmeti sunumunda nasıl bir sorumluluk üstlenmektedir” sorusu oluşturmaktadır. Öte yandan araştırmanın alt problemlerini ise “Belediyelerin sağlık hizmetlerinde bir yükü var mı?” ve “Bireylerin belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısı, belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri ile sosyo-demografik değişkenler arasında ilişki bulunmakta mıdır?” soruları oluşturmaktadır.

Çalışma, “Yerel Yönetimlerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Bireylerin Memnuniyet Algısı: Batı Akdeniz Bölgesi Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırmanın bulguları 2020 yılı şubat-mayıs ayları arasında toplanmıştır. Evren; bu zaman dilimindeki nitelikleri yansıttığı için genellenememektedir. Araştırmayı Türkiye’de yaşayan bireylere genelleme için daha geniş ölçekli örnekleme çalışılması gerekmektedir. Araştırma sonuçlarından hareketle herhangi bir genelleme yapılacak olduğunda bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca araştırmanın verileri toplanırken pandemi sürecinde veri toplamanın zorluğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni; Antalya, Isparta ve Burdur il merkezlerinde yaşayan 18 yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. Türkiye’nin toplam nüfusu Antalya, Isparta ve Burdur merkez nüfusuna indirgenerek bir hesaplama yoluna gidilmiştir. TÜİK istatistiklerine göre 2019 yılı Türkiye nüfusu 82.000.000 kişidir. Çalışmada Antalya il merkezinde yaşayan bireylerin toplam sayısı (2.426.000) için 471 kişiye, Isparta il merkezinde yaşayan bireylerin toplam sayısı (411.412) için 92 kişiye ve son olarak Burdur il merkezinde yaşayan bireylerin toplam sayısı (269.926) için 52 kişiye ulaşılmıştır.

Bir çalışmada örneklemin ne kadar olması gerektiği hususunda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Ancak evrenin belli olduğu durumlarda %95 güven aralığı %5 hata payı olarak değerlendirildiğinde mevcut evrende ulaşılması gereken örneklem sayısı 384 olarak ortaya çıkmaktadır (Dişçi, 2008, s. 94). Çalışmanın yöntem kısmı için Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığından, 87432956/050.99/50648 sayılı ve 01.04.2020 tarihli etik kurul izni alınmıştır. Araştırmada kotalı örnekleme yoluyla 615 ankete ulaşılmış ve anketler değerlendirilmeye alınmıştır.

3.3. Bulgular

Bu bölümde çalışmanın bulgularına yönelik bilgiler yer almaktadır.

3.3.1. Çalışmaya Katılan Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmanın sosyo-demografik özelliklerinin sınıflandırılması aşağıdaki gibi yapılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde	
Yaş (Yıl)	18-29	293	47,6
	30-55	222	36,1
	55+	100	16,2
Cinsiyet	Erkek	291	47,3
	Kadın	324	52,7
Medeni Durum	Evli	302	49,1
	Evli Değil	313	50,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	94	15,3
	Ortaokul	43	7,0
	Lise	128	20,8
	Ön Lisans	81	13,2
	Lisans	205	33,3
	Lisansüstü	64	10,4
Gelir Miktarı	0-1000	140	22,8
	1001-2000	80	13,0
	2001-3000	211	34,3
	3001-4000	64	10,4
	4000+	120	19,5
Meslek	Memur	118	19,2
	İşçi	166	27,0
	Esnaf	50	8,1
	Ev Hanımı	73	11,9
	Öğrenci	128	20,8
	İşsiz	40	6,5
	Diğer	40	6,5
Bu Şehirde Kaç Yıldır Yaşıyorsunuz?	1-5	80	13,0
	6-10	64	10,4
	11-15	50	8,1
	16-20	89	14,5
	20+	332	54,0

Tablo 1’de görüleceği gibi katılımcıların %47,3’ünü erkekler, %52,7’sini kadınlar oluşturmaktadır. Yaş grubuna göre katılımcıların yüzdelerine bakıldığında 18 ile 29 yaş arası bireylerin 47,6’yı, 30 ile 49 yaş arası bireylerin %36,1’i, 50 ile 65 yaş arası bireylerin %13,8’i ve 65 yaş üzeri bireylerin %2,4’lük bir kısmı oluşturduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların %49,1’i evli ve %50,9’u evli değil grubunda yer almaktadır. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında %15,3’ünün ilköğretim, %7’sinin ortaokul, %20,8’inin lise, %13,2’sinin ön lisans, %33,3’ünün lisans ve %10,4’ünün lisansüstü olduğu görülmektedir.

Katılımcıların gelir durumları incelendiğinde 0-1000 TL arası %22,8, 1001-2000 TL arası %13, 2001-3000 TL arası %34,3, 3001-4000 TL arası %10,4 ve 4000 TL üzeri ise %19,5 şeklindedir. En yüksek yüzde aralarında asgari ücretlilerinde bulunduğu 2001-3000 TL aralığı oluşturmaktadır.

Katılımcılar meslek gruplarına göre kategorize edildiğinde %19,2’yi memurlar, %27,0’ı işçiler, %8,1’i esnaf, %3,3’ü emekliler, %11,9’u ev hanımları, %20,8’i öğrenciler, %6,5’i işsizler ve %6,5’i ise diğer mesleklerden

oluşmaktadır. Memurlar sınıfı; öğretmen, hemşire, doktor, akademisyen, sağlık çalışanı şeklinde oluşturulmuştur. İşçiler kategorisini özel sektör çalışanları, güvenlik, satış danışmanı, muhasebeci, kafe çalışanı, müşteri temsilcisi ve berberler oluşturmaktadır. İşsizler kategorisinin içerisinde emekliler de yer almaktadır. Diğer kategorisinin içerisinde ise serbest çalışanlar yer almaktadır.

Katılımcıların yaşadıkları şehirlerde kaç yıldır bulduklarının dağılımı ise; 1-5 yıl %13, 6-10 yıl %10,4, 11-15 yıl %8,1, 16-20 yıl %14,5 ve 20 yıl üzeri %54,0'lık kısım şeklindedir. Bu dağılıma göre katılımcıların yarısından fazlası yaşadıkları şehirlerde 20 yıldan daha fazla bulunmaktadır.

3.3.2. İfadelerin Frekans Değerleri

Araştırmaya katılan bireylerin birinci bölümde belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısı ile ikinci bölümde bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesine verilen cevapların aritmetik ortalaması ve standart sapması Tablo 2'de açıklanmıştır.

Tablo 2. İfadelerin Frekans Değerleri

Birinci Bölüm			
No	İfadeler	X	SS
1	Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğu hakkında bilgi sahibiyim.	3,108	1,256
2	Belediyelerde vatandaş olarak söz hakkım olduğunu düşünüyorum.	3,204	1,354
3	Büyükşehir belediyelerinin diğer belediyelere göre daha etkili hizmet sunduğunu düşünüyorum.	3,601	1,146
4	Belediyelerin sunduğu hizmetlerin denetlenebilir olduğunu düşünüyorum.	3,219	1,287
5	Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler vatandaşların hayat kalitesini arttırmaktadır.	3,614	1,110
6	Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler beklentilerimi karşılamaktadır.	2,887	1,126
7	Belediyelerin sağlık hizmeti sunma konusunda etkili olduğunu düşünüyorum.	2,856	1,196
8	Belediyelerin sağlık hizmeti sunma noktasındaki yükümlülüklerini biliyorum.	2,894	1,253
9	Belediyelerin toplum sağlığını iyileştirmede olumlu bir rol üstlendiğini düşünüyorum.	3,243	1,213
10	Belediyelerin sağlık hizmetlerinin sunumu noktasında yeterli olduğunu düşünüyorum.	2,726	1,161
11	Belediyelerin koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar yaptığını biliyorum.	3,013	1,238
12	Belediyelerin tedavi edici sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar yaptığını biliyorum.	2,741	1,288
13	Belediyelerin halk sağlığı hizmeti verdiğini biliyorum.	3,164	1,304
14	Belediyelerin evde sağlık hizmeti verdiğini biliyorum.	3,401	1,350
15	Belediyelerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerine yönelik uygulamalarını biliyorum.	2,604	1,360
16	Belediyelerin mezar ve defin hizmeti verdiğini biliyorum.	4,348	0,996
17	Katı atık ve çöp toplama hizmetlerine yeterli önemin verildiğini düşünüyorum.	3,561	1,234
18	Belediyelerin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerde bulunduğunu düşünüyorum.	2,656	1,228
19	Belediyelerin sağlık hizmetlerine yeterli kaynağı ayırdığını düşünüyorum.	2,679	1,159
20	Gelecekte belediyelerin sağlık hizmetlerini sunmada daha etkin olacağını düşünüyorum.	3,260	1,257
21	Belediye hastanelerinin daha yaygın hale geleceğini düşünüyorum.	2,952	1,287
22	Belediyelerde sağlık hizmeti sunumunun zorunlu hale geleceğini düşünüyorum.	3,149	1,295
23	Belediyelerdeki sağlık çalışanlarının (hekim, hemşire vb.) yeterli olduğunu düşünüyorum.	2,609	1,234
24	Yaşadığım şehirde belediyenin sunduğu hizmetlerin yaşam kalitemi yükselttiğini düşünüyorum.	3,123	1,233
İkinci Bölüm			
1	Belediyenin sunduğu koruyucu sağlık hizmetlerinden memnunum.	2,900	1,201
2	Belediyenin sunduğu tedavi edici sağlık hizmetlerinden memnunum.	2,720	1,179
3	Belediyenin sunduğu evde sağlık hizmetlerinden memnunum.	2,887	1,279
4	Belediyenin sunduğu halk sağlığı hizmetlerinden memnunum.	2,982	1,199

No	İfadeler	X	SS
5	Belediyenin sunduğu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden memnunum.	2,634	1,231
6	Belediyenin sunduğu mezar ve defin hizmetlerinden memnunum.	3,996	1,145
7	Caddeler, sokaklar, parklar gibi halka açık kullanım yerlerinin temizliğinden memnunum.	3,393	1,256
8	Belediyelerin verdiği katı atık ve çöp toplama hizmetlerinden memnunum.	3,489	1,214
9	Bu bir kontrol sorusudur. Lütfen bu soruyu 3 diye işaretleyiniz.	3,000	0,000
10	Belediyenin sunduğu 112 ambulans hizmetlerinden memnunum.	3,408	1,255
11	Belediyenin ilaçlama (sivrisinek, haşaratla mücadele) hizmetlerinden memnunum.	3,213	1,331
12	Belediyenin içme suyunun temizliğine yönelik verdikleri hizmetlerden memnunum.	2,995	1,272
13	Belediyenin sunduğu sigara, alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılıkla mücadeleye yönelik hizmetlerden memnunum.	2,894	1,315
14	Belediyenin sunduğu yeşil alan, park, bahçe ve ağaçlandırma hizmetlerinden memnunum.	3,476	1,274
15	Yaşadığım şehrin yaşam kalitesinden memnunum.	3,502	1,169
16	Belediyenin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerinden memnunum.	2,754	1,269
17	Belediyenin sağlık hizmetlerine ayırdığı kaynaktan memnunum.	2,730	1,181
18	Belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerinden genel olarak memnunum.	2,941	1,141
19	Sosyal yardım (fakir ailelere, engellilere, yaşlılara yönelik vb.) konusundaki hizmetlerden memnunum.	3,191	1,293
20	Belediyenin sağlık hizmetlerine dâhil olması beni endişelendiriyor.	2,469	1,288

Tablo 2’de birinci bölümde; anket ifadeleri arasında 16. sırada yer alan “Belediyelerin mezar ve defin hizmeti verdiğini biliyorum.” ifadesi (4,348) ile katılım düzeyi en yüksek ifade iken, 15. sırada bulunan “Belediyelerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerine yönelik uygulamalarını biliyorum.” ifadesi (2,604) katılım düzeyi ile en düşük ifadedir. Anketin ikinci bölümünde ise; ifadeler arasında 6. sırada yer alan “Belediyenin sunduğu mezar ve defin hizmetlerinden memnunum.” ifadesi (3,996) katılım düzeyi ile ilk sırada yer alırken, ifadeler arasında 20. sırada yer alan “Belediyenin sağlık hizmetlerine dâhil olması beni endişelendiriyor.” ifadesi (2,469) katılım düzeyi ile en düşük ifade olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların bireylerin birinci bölümde belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısı ifadelerinden “Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler vatandaşların hayat kalitesini arttırmaktadır.” (3,614±1,110) ve “Büyükşehir belediyelerinin diğer belediyelere göre daha etkili hizmet sunduğunu düşünüyorum.” (3,601±1,146) ifadelerinin oranlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların “Belediyelerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerine yönelik uygulamalarını biliyorum.” (2,604±1,360), “Belediyelerdeki sağlık çalışanlarının (hekim, hemşire vb.) yeterli olduğunu düşünüyorum.” (2,609±1,234) ve “Belediyelerin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerde bulunduğunu düşünüyorum.” (2,656±1,228) ifadelerine katılma oranlarının ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların ikinci bölümde bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesine vermiş oldukları cevaplarda “Yaşadığım şehrin yaşam kalitesinden memnunum.” (3,502±1,169), “Belediyelerin verdiği katı atık ve çöp toplama hizmetlerinden memnunum.” (3,489±1,214) ve “Belediyenin sunduğu yeşil alan, park, bahçe ve ağaçlandırma hizmetlerinden memnunum.” ifadelerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların “Belediyenin sunduğu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden memnunum.” (2,634±1,231), “Belediyenin sunduğu tedavi edici sağlık hizmetlerinden memnunum.” (2,720±1,179), “Belediyenin sağlık hizmetlerine ayırdığı kaynaktan memnunum.” (2,730±1,181) ve “Belediyenin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerinden memnunum.” (2,754±1,269) ifadelerine katılma oranlarının ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.3. Faktör Analizi

Yerel yönetimlerin sağlık hizmet sunumundaki rolünün değerlendirilmesi amacı ile hazırlanan ankette bulunan ifadelerin faktör analizi yapılmıştır. Analizde Varimax döndürme yöntemi kullanılarak, faktör yükü 0,30’dan düşük ifadeler, 0,10’dan daha az farkla birden fazla faktöre dahil olan binişik ifadeler ve kullanılan ters soru ifadesi boyutlardan çıkarılmıştır. Faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4’te açıklanmaktadır.

Tablo 3. Bireylerin Belediyelerin Verdiği Hizmetlere İlişkin Bilgi Düzeyi ve Algısının Değerlendirilmesine İlişkin Faktör Analizi

No	Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Sağlık Algısı ve Beklentisi			
21	Belediye hastanelerinin daha yaygın hale geleceğini düşünüyorum.	0,804	
22	Belediyelerde sağlık hizmeti sunumunun zorunlu hale geleceğini düşünüyorum.	0,761	
20	Gelecekte belediyelerin sağlık hizmetlerini sunmada daha etkin olacağını düşünüyorum.	0,672	
23	Belediyelerdeki sağlık çalışanlarının (hekim, hemşire vb.) yeterli olduğunu düşünüyorum.	0,658	%40,690
19	Belediyelerin sağlık hizmetlerine yeterli kaynağı ayırdığını düşünüyorum.	0,601	
24	Yaşadığım şehirde belediyenin sunduğu hizmetlerin yaşam kalitemi yükselttiğini düşünüyorum.	0,590	
2. Faktör: Sağlık Bilgisi			
12	Belediyelerin tedavi edici sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar yaptığını biliyorum.	0,736	
15	Belediyelerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerine yönelik uygulamalarını biliyorum.	0,714	
13	Belediyelerin halk sağlığı hizmeti verdiğini biliyorum.	0,705	
14	Belediyelerin evde sağlık hizmeti verdiğini biliyorum.	0,666	%49,368
11	Belediyelerin koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar yaptığını biliyorum.	0,624	
8	Belediyelerin sağlık hizmeti sunma noktasındaki yükümlülüklerini biliyorum.	0,577	
3. Faktör: Belediyelere Bakış			
5	Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler vatandaşların hayat kalitesini arttırmaktadır.	0,785	
4	Belediyelerin sunduğu hizmetlerin denetlenebilir olduğunu düşünüyorum.	0,692	
6	Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler beklentilerimi karşılamaktadır.	0,690	%56,510
2	Belediyelerde vatandaş olarak söz hakkım olduğunu düşünüyorum.	0,642	
3	Büyükşehir belediyelerinin diğer belediyelere göre daha etkili hizmet sunduğunu düşünüyorum.	0,527	

Tablo 3'te bireylerin belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısının değerlendirilmesi anketinde 3 boyutun faktör yükleri açıklanmıştır. Örneklem büyüklüğü yeterliliği, verilen faktör analizine uygunluğu ve değişkenler arasındaki korelasyonun anlamlılığı için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri incelenmiş ve Bartlett testi uygulanmıştır. Testin sonucunda KMO değeri 0,927 olarak ortaya çıkmıştır. Tespit edilen değer örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Bartlett testi neticesinde değişkenler arasındaki korelasyonun $p < 0.00$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bireylerin belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısının değerlendirilmesi anketinde yapılan faktör analizi sonucunda 3 faktör bulunmuştur. Bu faktörler sonucunda açıklanan varyans değeri %56,510'dur. Faktörlere ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Faktör 1: Faktörde 6 ifade yer almaktadır. Faktör yükleri 0,590 ile 0,804 arasındadır. Açıklanan varyans %40,690, cronbach alfa değeri ise 0,854 olarak tespit edilmiştir.

Faktör 2: Faktörde 6 ifade yer almaktadır. Faktör yükleri 0,577 ile 0,736 değerleri arasındadır. Açıklanan varyans %49,368, cronbach alfa değeri ise 0,838 olarak tespit edilmiştir.

Faktör 3: Faktörde 5 ifade yer almaktadır. Faktör yükleri 0,527 ile 0,785 arasındadır. Açıklanan varyans %56,510, cronbach alfa değeri ise 0,765 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Bireylerin Belediyelerin Sunduğu Sağlık Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet Düzeyine İlişkin Faktör Analizi

No	Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet			
2	Belediyenin sunduğu tedavi edici sağlık hizmetlerinden memnunum.	0,842	
5	Belediyenin sunduğu ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden memnunum.	0,787	
4	Belediyenin sunduğu halk sağlığı hizmetlerinden memnunum.	0,786	
1	Belediyenin sunduğu koruyucu sağlık hizmetlerinden memnunum.	0,772	
18	Belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerinden genel olarak memnunum.	0,754	%42,697
3	Belediyenin sunduğu evde sağlık hizmetlerinden memnunum.	0,739	
17	Belediyenin sağlık hizmetlerine ayırdığı kaynaktan memnunum.	0,733	
16	Belediyenin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerinden memnunum.	0,624	
10	Belediyenin sunduğu 112 ambulans hizmetlerinden memnunum.	0,479	
2. Faktör: Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet			
8	Belediyelerin verdiği katı atık ve çöp toplama hizmetlerinden memnunum.	0,790	
7	Caddeler, sokaklar, parklar gibi halka açık kullanım yerlerinin temizliğinden memnunum.	0,777	
14	Belediyenin sunduğu yeşil alan, park, bahçe ve ağaçlandırma hizmetlerinden memnunum.	0,775	
11	Belediyenin ilaçlama (sivrisinek, haşaratla mücadele) hizmetlerinden memnunum.	0,672	%54,041
15	Yaşadığım şehrin yaşam kalitesinden memnunum.	0,668	
12	Belediyenin içme suyunun temizliğine yönelik verdikleri hizmetlerden memnunum	0,602	
6	Belediyenin sunduğu mezar ve defin hizmetlerinden memnunum.	0,550	
13	Belediyenin sunduğu sigara, alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılıkla mücadeleye yönelik hizmetlerden memnunum.	0,540	

Tablo 4'te bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyine ilişkin faktör analizi anketinde 2 boyutun faktör yükleri açıklanmıştır. Örneklem büyüklüğü yeterliliği, verilen faktör analizine uygunluğu ve değişkenler arasındaki korelasyonun anlamlılığı için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri incelenmiş ve Bartlett testi uygulanmıştır. Sonuç olarak KMO değeri 0,936 olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen değer örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Bartlett testi neticesinde değişkenler arası korelasyonun $p < 0.00$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyini anketinde yapılan faktör analizi sonucunda 2 faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler sonucunda açıklanan varyans değeri %54,041'dir. Faktörlere ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Faktör 1: Faktörde 9 ifade yer almaktadır. Faktör yükleri 0,479 ile 0,786 değerleri arasındadır. Açıklanan varyans %42,697, cronbach alfa değeri 0,915 olarak bulunmuştur.

Faktör 2: Faktörde 8 ifade yer almaktadır. Faktör yükleri 0,540 ile 0,790 değerleri arasındadır. Açıklanan varyans %54,041, cronbach alfa değeri 0,858 olarak tespit edilmiştir.

3.3.4. Boyutların Psikometrik Özellikleri

Araştırmada bireylerin belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısının değerlendirilmesi ve bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyi anketi sonucunda her bir boyutun aldığı değerler Tablo 5'te açıklanmıştır.

Tablo 5. Boyutların Psikometrik Özellikleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Max-Min	Cronbach Alpha	X	SS	Normallik Testi	
						Kurtosis (Basıklık)	Skewness (Çarpıklık)
Sağlık Algısı ve Beklentisi	6	1-5	0,854	2,962	0,038	-0,520	-0,045
Sağlık Bilgisi	6	1-5	0,838	2,969	0,038	-0,457	-0,106
Belediyelere Bakış	5	1-5	0,765	3,305	0,035	-0,213	-0,378
Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet	9	1-5	0,915	2,884	0,037	-0,522	0,048
Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet	8	1-5	0,858	3,370	0,035	-0,455	-0,299

Tablo 5'te boyutlara ait ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Sağlık Algısı ve Beklentisi Boyutu: Boyutta 6 ifade bulunmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcılardan belediye hizmetlerindeki sağlık algısı ve beklentisi üzerine değerlendirmeye alınmıştır. Sağlık Algısı ve Beklentisi Boyutunun aritmetik ortalaması 2,962 ve standart sapması 0,038 olarak tespit edilmiştir. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) ise 0,854 olarak açıklanmıştır. Boyut yüksek derecede güveniliridir.

Sağlık Bilgisi Boyutu: Boyutta 6 ifade bulunmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların belediyelerdeki sağlık hizmetleri bilgisi değerlendirilmiştir. Sağlık Bilgisi Boyutunun aritmetik ortalaması 2,969 ve standart sapması 0,038 olarak görülmektedir. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) ise 0,838 olarak tespit edilmiştir. Boyutun yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Belediyelere Bakış Boyutu: Boyutta 5 ifade bulunmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların belediyelere bakışları değerlendirilmiştir. Belediyelere Bakış Boyutunun aritmetik ortalaması 3,305 ve standart sapması 0,035 olarak görülmektedir. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) 0,765 olarak açıklanmıştır. Boyutun yüksek derecede güvenilir olarak tespit edildiği söylenebilir.

Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutu: Boyutta 9 ifade yer almaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların belediyelerdeki sağlık hizmetlerinden memnuniyetleri değerlendirilmeye alınmıştır. Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutunun aritmetik ortalaması 2,884 ve standart sapması ise 0,037'dir. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) 0,915 ise olarak görülmektedir. Bu boyutun yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutu: Boyutta 8 ifade yer almaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların belediyelerdeki dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyetleri değerlendirilmiştir. Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet boyutunun aritmetik ortalaması 3,370 ve standart sapması 0,035 olarak tespit edilmiştir. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) 0,858 olarak açıklanmıştır. Boyutun yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Analizler sonucunda ulaşılan verilerin normal dağılımda olup olmadığını yorumlayabilmek için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında bulunması istenmektedir (Morgan vd, 2004). Tablo 6'ya bakıldığında çalışmanın çarpıklık ve değerlerinin -1 ile +1 arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu sebep ile verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiş ve verilerin analizi yapılırken parametrik testlere başvurulmuştur.

3.3.5. Boyutların Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algısı ile belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesini ölçen sağlık algısı ve beklentisi, sağlık bilgisi, belediyelere bakış, sağlık hizmetlerinden memnuniyet ve sağlık çalışmalarından memnuniyet boyutları yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, meslek durumu ve katılımcıların buldukları şehirde kaç yıldır yaşadıklarından oluşan demografik bilgilerle karşılaştırılmıştır.

3.3.5.1. Sağlık Algısı ve Beklentisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlık algısı ve beklentisi boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Sağlık Algısı ve Beklentisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler		N	X	SS	Test Değerleri
Yaş	18-29	293	3,098	0,941	F= 6,032 p= 0,003
	30-55	222	2,817	0,932	
	55+	100	2,886	0,949	
Cinsiyet	Erkek	291	2,921	0,999	t= -1,019 p= 0,034
	Kadın	324	2,999	0,897	
Medeni Durum	Evli	302	2,903	0,938	t= -1,524 p= 0,763
	Evli Değil	313	3,019	0,953	
Eğitim Durumu	İlkokul	94	3,109	0,891	F= 0,800 p= 0,550
	Ortaokul	43	3,058	0,802	
	Lise	128	2,925	1,043	
	Ön Lisans	81	2,934	1,117	
	Lisans	205	2,945	0,886	
	Lisansüstü	64	2,846	0,869	
Gelir Durumu	0-1000	140	3,142	0,954	F= 3,961 p= 0,004
	1001-2000	80	2,858	0,898	
	2001-3000	211	3,039	0,966	
	3001-4000	64	2,666	0,974	
	4000+	120	2,844	0,872	
Meslek Durumu	Memur	118	2,918	0,848	F= 1,704 p= 0,117
	İşçi	166	2,912	0,879	
	Esnaf	50	3,113	1,166	
	Ev Hanımı	73	2,933	0,951	
	Öğrenci	128	3,144	0,935	
	İşsiz	40	2,816	1,074	
	Diğer	40	2,729	1,037	
Bu şehirde kaç yıldır yaşıyorsunuz?	1-5	80	2,843	0,916	F= 2,684 p= 0,031
	6-10	64	2,830	1,091	
	11-15	50	2,850	0,788	
	16-20	89	3,236	0,887	
	20+	332	2,960	0,952	

Tablo 6’da görüldüğü üzere katılımcıların sağlık algısı ve beklentisi boyutunun medeni durum ($t= -1,524$, $p= 0,763$), eğitim durumu ($F= 0,800$, $p= 0,550$) ve meslek durumuna ($F= 1,704$, $p= 0,117$) göre ele alındığında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutunun puanları katılımcıların yaşına göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F= 6,032$, $p= 0,003$). Yapılan Tukey’s-b testi neticesinde farkın 18-29 yaşın puan ortalamasının daha yüksek, 30-55 yaş aralığının puan ortalamasının daha düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. 30-55 yaş grubunun 18-29 yaş ile 55+ yaş grubuna göre sağlık algısı ve beklentisinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutunun puanları katılımcıların cinsiyetine göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır ($t= -1,019$, $p= 0,034$). Kadınların erkeklere göre puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere göre sağlık algısı ve beklentisinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutunun puanları katılımcıların gelirine göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F= 3,961, p= 0,004$). Yapılan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın 3001-4000 arası gelire sahip olanlarla 2001-3000 arası gelire sahip olanlar ve 0-1000 arası gelire sahip olanlar arasında olduğu sonucuna varılmıştır. Sağlık algısı ve beklentisinin 3001-4000 arası gelire sahip olanlarda daha düşük olduğu söylenebilir.

3.3.5.2. Sağlık Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlık bilgisi boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Sağlık Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler		N	X	SS	Test Değerleri
Yaş	18-29	293	3,145	0,909	F= 9,440 p= 0,000
	30-55	222	2,811	0,970	
	55+	100	2,808	1,039	
Cinsiyet	Erkek	291	2,866	0,975	t= -2,524 p= 0,574
	Kadın	324	3,062	0,950	
Medeni Durum	Evli	302	2,849	0,981	t= -3,045 p= 0,301
	Evli Değil	313	3,085	0,938	
Eğitim Durumu	İlkokul	94	2,985	1,014	F= 0,553 p= 0,752
	Ortaokul	43	2,883	0,815	
	Lise	128	2,954	1,072	
	Ön Lisans	81	2,843	1,069	
	Lisans	205	3,031	0,854	
	Lisansüstü	64	2,997	0,981	
Gelir Durumu	0-1000	140	3,181	0,936	F= 2,900 p= 0,021
	1001-2000	80	3,033	0,996	
	2001-3000	211	2,918	0,981	
	3001-4000	64	2,768	1,022	
	4000+	120	2,879	0,891	
Meslek Durumu	Memur	118	2,977	0,811	F= 1,828 p= 0,091
	İşçi	166	2,916	0,910	
	Esnaf	50	2,956	1,180	
	Ev Hanımı	73	2,863	0,980	
	Öğrenci	128	3,199	0,924	
	İşsiz	40	2,791	1,086	
	Diğer	40	2,825	1,057	
Bu şehirde kaç yıldır yaşıyorsunuz?	1-5	80	2,960	1,010	F= 2,444 p= 0,046
	6-10	64	2,895	1,028	
	11-15	50	2,803	1,033	
	16-20	89	3,249	0,890	
	20+	332	2,936	0,943	

Tablo 7'de görüldüğü üzere katılımcıların sağlık bilgisi boyutunun cinsiyet ($t= -2,524, p= 0,574$), medeni durum ($t= -3,045, p= 0,301$), eğitim durumu ($F= 0,553, p= 0,752$) ve meslek durumuna ($F= 1,828, p= 0,091$) göre ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Sağlık bilgisi boyutu yaş faktörüne göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F= 9,440$, $p= 0,000$). Uygulanan Tukey's-b testi neticesinde farkın 18-30 yaş arası katılımcıların sağlık bilgisi boyutuna daha yüksek puan vermelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Genç bireylerin sağlık bilgisinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sağlık bilgisi ile gelir durumu incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır ($F= 2,900$, $p= 0,021$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın 3001-4000 arası katılımcıların puanlarının daha düşük, 0-1000 arası katılımcıların puanlarının daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Sağlık bilgisi ile katılımcıların buldukları şehirde kaç yıldır yaşadıkları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($F= 2,444$, $p= 0,046$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın 20 yıldan daha buldukları şehirde fazla yaşayan katılımcılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bireylerin buldukları illerde yaşama sürelerinin artması ile sağlık bilgilerinin de artabileceği söylenebilir.

3.3.5.3. Belediyelere Bakış Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Belediyelere bakış boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Belediyelere Bakış Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

	Değişkenler	N	X	SS	Test Değerleri
Yaş	18-29	293	3,385	0,859	F= 5,270 p= 0,005
	30-55	222	3,155	0,857	
	55+	100	3,305	0,868	
Cinsiyet	Erkek	291	3,207	0,914	t= -2,670 p= 0,039
	Kadın	324	3,393	0,815	
Medeni Durum	Evli	302	3,270	0,877	t= -0,996 p= 0,545
	Evli Değil	313	3,339	0,858	
Eğitim Durumu	İlkokul	94	3,304	0,865	F= 1,022 p= 0,403
	Ortaokul	43	3,297	0,689	
	Lise	128	3,217	0,905	
	Ön Lisans	81	3,212	1,022	
	Lisans	205	3,348	0,804	
	Lisansüstü	64	3,471	0,885	
Gelir Durumu	0-1000	140	3,507	0,907	F= 4,345 p= 0,002
	1001-2000	80	3,337	0,799	
	2001-3000	211	3,193	0,880	
	3001-4000	64	3,062	0,868	
	4000+	120	3,376	0,791	
Meslek Durumu	Memur	118	3,472	0,751	F= 3,540 p= 0,002
	İşçi	166	3,147	0,864	
	Esnaf	50	3,172	1,043	
	Ev Hanımı	73	3,350	0,759	
	Öğrenci	128	3,493	0,816	
	İşsiz	40	3,165	0,977	
	Diğer	40	3,095	1,021	
Bu şehirde kaç yıldır yaşıyorsunuz?	1-5	80	3,317	0,888	F= 0,755 p= 0,555
	6-10	64	3,225	0,996	
	11-15	50	3,172	0,941	
	16-20	89	3,409	0,857	
	20+	332	3,310	0,828	

Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcıların belediyelere bakış boyutunun katılımcıların medeni durum ($t = -0,996$, $p = 0,545$), eğitim durumu ($F = 1,022$, $p = 0,403$) ve bu şehirde kaç yıldır yaşadıklarına ($F = 0,755$, $p = 0,555$) göre ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Belediyelere bakış ile yaş faktörü incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır ($F = 5,270$, $p = 0,005$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey’s-b testi neticesinde farkın 30-55 yaş arası ile 18-30 yaş arası ve 55 yaş üstünden kaynaklandığı görülmektedir. Buradan hareketle 30-55 yaş arasının belediyelere bakışa verdikleri puanların düşük olduğu söylenebilir.

Belediyelere bakış ile cinsiyet incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmıştır ($t = -2,670$, $p = 0,039$). Kadınların erkeklere göre puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere göre belediyelere bakışlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Belediyelere bakış ile gelir durumu analiz edildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır ($F = 4,345$, $p = 0,002$). Tukey’s-b testi neticesinde farkın 0-1000 ile 3001-4000 arası gelir durumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle 3001-4000 arası gelir durumuna sahip olan katılımcıların belediyelere bakış puanları daha düşüktür.

Belediyelere bakış boyutu ile meslek durumu analiz edildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. ($F = 3,540$, $p = 0,002$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey’s-b testi neticesinde farkın öğrencilerden kaynaklandığı görülmektedir. Buradan hareketle öğrencilerin belediyelere bakış boyutuna en yüksek puanları verdikleri anlaşılabılır.

3.3.5.4. Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

	Değişkenler	N	X	SS	Test Değerleri
Yaş	18-29	293	3,055	0,918	F= 9,663 p= 0,000
	30-55	222	2,711	0,902	
	55+	100	2,766	0,995	
Cinsiyet	Erkek	291	2,792	0,966	t= -2,313 p= 0,230
	Kadın	324	2,967	0,906	
Medeni Durum	Evli	302	2,769	0,934	t= -3,004 p= 0,522
	Evli Değil	313	2,995	0,931	
Eğitim Durumu	İlkokul	94	2,937	0,889	F= 0,257 p= 0,936
	Ortaokul	43	2,847	0,794	
	Lise	128	2,829	1,079	
	Ön Lisans	81	2,875	1,046	
	Lisans	205	2,920	0,841	
	Lisansüstü	64	2,835	0,960	
Gelir Durumu	0-1000	140	3,095	0,926	F= 3,482 p= 0,008
	1001-2000	80	2,804	0,905	
	2001-3000	211	2,891	0,966	
	3001-4000	64	2,605	0,964	
	4000+	120	2,828	0,870	
Meslek Durumu	Memur	118	2,887	0,882	F= 2,489 p= 0,022
	İşçi	166	2,805	0,910	
	Esnaf	50	2,800	1,099	
	Ev Hanımı	73	2,832	0,954	
	Öğrenci	128	3,148	0,903	
	İşsiz	40	2,780	0,930	
	Diğer	40	2,658	0,988	

Değişkenler	N	X	SS	Test Değerleri	
Bu şehirde kaç yıldır yaşıyorsunuz?	1-5	80	2,844	0,918	
	6-10	64	2,791	0,992	
	11-15	50	2,702	0,866	F= 3,752
	16-20	89	3,223	0,888	p= 0,005
	20+	332	2,848	0,941	

Tablo 9 incelendiğinde sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunun katılımcıların cinsiyet ($t = -2,313$, $p = 0,230$), medeni durum ($t = -3,004$, $p = 0,522$) ve eğitim durumuna ($F = 0,257$, $p = 0,936$) göre ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutu ve yaş faktörü incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F = 9,663$, $p = 0,000$). Tukey's-b testi yapıldığında farkın 18-30 yaş arası katılımcıların puan ortalamalarının daha yüksek olduğundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle 18-30 yaş arası katılımcıların puanlarının 30-55 yaş arası ve 55 yaş üstü katılımcıların puanlarından daha fazla olduğu söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutu gelir boyutu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmıştır ($F = 3,482$, $p = 0,008$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın 3001-4000 arası gelire sahip olan katılımcılardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu durumda 3001-4000 arası gelire sahip olan katılımcıların sağlık hizmetlerinden memnuniyetlerinin düşük olduğu söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet ile meslek durumu incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmıştır ($F = 2,489$, $p = 0,022$). Uygulanan Tukey's-b testi neticesinde farkın diğer meslek grubu ve öğrencilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle diğer meslek grubunda yer alan katılımcıların sağlık hizmetlerinden memnuniyet puanları daha düşük, öğrencilerin ise sağlık hizmetlerinden memnuniyet puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet ile katılımcıların buldukları şehirde kaç yıldır yaşadıkları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır ($F = 3,752$, $p = 0,005$). Uygulanan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın 6-10 yıl ve 11-15 yıl ile 16-20 arası gruplardan kaynaklandığı görülmektedir. Buradan hareketle 6-10 yıl ve 11-15 yıl arası buldukları şehirlerde yaşayan katılımcıların puan ortalamalarının daha düşük, 16-20 yıl arası buldukları şehirlerde yaşayan katılımcıların puan ortalamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca katılımcıların buldukları şehirde ne kadar fazla yıldır yaşadıkları ile sağlık hizmetlerinden memnuniyetlerinin arttığı söylenebilir.

3.3.5.6. Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	X	SS	Test Değerleri	
Yaş	18-29	293	3,427	0,894	
	30-55	222	3,256	0,914	F= 2,929
	55+	100	3,453	0,762	p= 0,054
Cinsiyet	Erkek	291	3,355	0,884	t= 0,395
	Kadın	324	3,383	0,887	p= 0,936
Medeni Durum	Evli	302	3,358	0,856	t= -0,310
	Evli Değil	313	3,381	0,913	p= 0,512

Değişkenler		N	X	SS	Test Değerleri
Eğitim Durumu	İlkokul	94	3,372	0,791	F= 0,603 p= 0,698
	Ortaokul	43	3,293	0,831	
	Lise	128	3,358	0,930	
	Ön Lisans	81	3,270	0,927	
	Lisans	205	3,389	0,886	
	Lisansüstü	64	3,507	0,906	
Gelir Durumu	0-1000	140	3,414	0,875	F= 1,651 p= 0,160
	1001-2000	80	3,306	0,948	
	2001-3000	211	3,343	0,944	
	3001-4000	64	3,185	0,750	
	4000+	120	3,506	0,795	
Meslek Durumu	Memur	118	3,546	0,792	F= 2,119 p= 0,049
	İşçi	166	3,218	0,919	
	Esnaf	50	3,387	0,913	
	Ev Hanımı	73	3,325	0,825	
	Öğrenci	128	3,476	0,926	
	İşsiz	40	3,328	0,869	
Bu şehirde kaç yıldır yaşıyorsunuz?	Diğer	40	3,240	0,872	F= 1,116 p= 0,348
	1-5	80	3,412	0,938	
	6-10	64	3,263	0,962	
	11-15	50	3,210	0,907	
	16-20	89	3,493	0,851	
	20+	332	3,371	0,861	

Tablo 10'da görüldüğü üzere dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunun katılımcıların yaş (F= 2,929, p= 0,054), cinsiyet (t= 0,395, p= 0,936), medeni durum (t= -0,310, p= 0,512), eğitim durumu (F= 0,603, p= 0,698), gelir (F= 1,651, p= 0,160) ve bu şehirde kaç yıldır yaşadıklarına (F= 1,116, p= 0,348) göre ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet ile meslek durumu incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmıştır (F= 2,119, p= 0,049). Uygulanan ileri analizlerde Tukey's-b testi neticesinde farkın olmadığı anlaşılmıştır. P değerinin 0,05'e çok yakın olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.6. Boyutların İl Bazında Karşılaştırılması

Çalışmada toplanan anket verilerinden elde edilen boyutların ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 11'de görüldüğü üzere karşılaştırılmıştır.

Tablo 11. Boyutların İl Bazında Karşılaştırılması

Boyutlar	Değerler	Antalya	Isparta	Burdur
Sağlık Algısı ve Beklentisi	X	3,034	2,623	2,916
	SS	0,914	1,019	0,989
Sağlık Bilgisi	X	3,008	2,809	2,907
	SS	0,945	1,021	1,043
Belediyelere Bakış	X	3,341	2,954	3,607
	SS	0,852	0,873	0,831
Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet	X	2,935	2,613	2,897
	SS	0,923	0,943	1,005
Dolaylı Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet	X	3,402	3,114	3,528
	SS	0,857	0,928	0,982

Tablo 11'e göre il bazında yapılan boyutların karşılaştırılmasında ilk olarak sağlık algısı ve beklentisi boyutu analize tabi tutulmuştur. Sağlık algısı ve beklentisinde en yüksek puan ortalaması Antalya ilinde (3,034) görülmektedir. Bu boyutta Antalya'yı takip eden il Burdur'dur (2,916). Sağlık algısı ve beklentisinde en düşük puan ortalamasına sahip olan il Isparta (2,623) olarak görülmektedir.

Sağlık bilgisi boyutu il bazında karşılaştırıldığında en yüksek puan ortalamasına sahip olan il Antalya'dır (3,008). İkinci sırada Burdur (2,907) yer almaktadır. Sağlık bilgisinin en düşük olduğu il ise Isparta (2,809) olarak görülmektedir.

Çalışmanın üçüncü boyutu olan belediyelere bakışta en yüksek puan ortalamasına sahip olan il Burdur (3,607) olarak görülmektedir. Burdur'u puan ortalamasında takip eden il Antalya'dır (3,341). Puan ortalaması en düşük olan il Isparta'dır (2,954).

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip olan il Antalya (2,935) olarak görülmektedir. Puan ortalaması en yüksek ikinci il Burdur'dur (2,897). Isparta'nın (2,613) sağlık hizmetlerinden memnuniyet puan ortalamasının en düşük il olduğu söylenebilir.

Son olarak dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip olan il Burdur'dur (3,528). Puan ortalaması en yüksek ikinci il Antalya'dır (3,402). Puan ortalaması en düşük olan il ise Isparta'dır (3,114).

Yukarıdaki bulgulardan hareketle (Bkz. Tablo 11); sağlık algısı ve beklentisi, sağlık bilgisi ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutlarında sırasıyla Antalya, Burdur ve Isparta şeklinde bir sıralama söz konusudur. Belediyelere bakış ve dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda ise sırasıyla Burdur, Antalya ve Isparta şeklinde bir dizilime ulaşılmıştır. Antalya'nın genelde ilk sırayı alması bir Büyükşehir Belediyesi olmasından, sağlığa ayırdığı kaynakların yüksek olmasından kaynaklanabilir. Burdur ilinin iki boyutta ilk sırayı alması da çalışmaya katılan katılımcı sayısının diğer illere nazaran düşük olmasından veya TÜİK verilerine göre Burdur ilinde yaşayan bireylerin eğitim seviyelerinin yüksek olmasından kaynaklanabilir.

4. SONUÇ

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular tartışılarak, yerel yönetimlerde hizmet sunumu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların bulguları ile karşılaştırılmıştır.

Katılımcıların dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda "Belediyenin sunduğu mezar ve defin hizmetlerinden memnunum." (3,996) ve "Belediyelerin verdiği katı atık ve çöp toplama hizmetlerinden memnunum." (3,489) ifadelerinde çıkan sonuçlara benzer olarak Dibek'in (2018) çalışmasında da rastlanmıştır. Mezar ve defin hizmetleri ile katı atık ve çöp toplama hizmetlerinden duyulan memnuniyetin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutu meslek gruplarına göre incelendiğinde anlamlı bir fark tespit edilmiş, yapılan ileri analizlerde farkın çok olmadığı anlaşılmıştır. Ancak memurların (3,546), öğrencilere (3,476)

göre sağlık çalışmalarından daha fazla memnun oldukları tespit edilmiştir. Çalışmadan farklı olarak Tunç'un (2017) çalışmasında sağlık hizmetlerinde kamu sektöründe çalışan katılımcıların ortalamalarının öğrenci katılımcıların ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilerek benzer bir sonuca ulaşılmıştır.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutu gelir durumuna göre incelendiğinde anlamlı bir fark tespit edilmiş, 3001-4000 TL arası (2,605) gelire sahip olan katılımcıların diğer katılımcılara göre belediyelerin sağlık hizmetlerinden daha az memnun oldukları görülmektedir. Çalışmadan farklı olarak Girginer ve Cankuş'un (2008) çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Benzer bir sonuca Şahin'in (2011) çalışmasında da rastlanmıştır. Gelir durumu yüksek olan bireylerin memnuniyetlerinin daha düşük, gelir durumu düşük olan bireylerin memnuniyetlerinin ise daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutu eğitim durumuna göre ele alındığında, ilkokul (2,937) seviyesinde eğitim görmüş katılımcıların ön lisans (2,875) ve lisans (2,920) seviyesinde eğitim görmüş katılımcılardan daha fazla memnun oldukları tespit edilmiştir. Benzer bir sonuca Tunç'un (2017) çalışmasında da rastlanmıştır.

Katılımcıların sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda "Belediyenin sağlık hizmetleri konusunda vatandaşları bilgilendirici faaliyetlerinden memnunum." (2,754) ifadesinde çıkan sonuca benzer olarak Arslan ve Uluocak'ın (2012) araştırmasında da rastlanmıştır. Çalışmaların halka duyurulması noktasında eksik kaldığı tespit edilmiştir. Bu konuda belediyelerin halkı bilgilendirici çalışmalar yürütmeleri önerilebilir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutu cinsiyete göre değerlendirildiğinde anlamlı bir fark ortaya çıkmış, kadınların erkeklere göre sağlık algısı ve beklentisinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan farklı olarak Şahin'in (2011) çalışmasında bireylerin cinsiyetleri ile algıladıkları hizmet kalitesi ve memnuniyetleri arasında ilişki olduğu ve kadınların erkeklere göre algıladıkları hizmet kalitesinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir sonuca Aktaş'ın (2013) çalışmasında da rastlanmıştır. Çalışmalardan farklı olarak Usta ve Memiş'in (2010) belediye hizmet algılamalarına ilişkin cinsiyet analizi sonucunda da anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutu eğitim durumuna göre ele alındığında ilkokul ve ortaokul seviyesinde eğitim görmüş katılımcıların diğer yüksek eğitim seviyesindeki katılımcılara göre belediye hizmetlerinden algı ve beklentilerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmadan farklı olarak Girginer ve Cankuş'un (2008) çalışmalarında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin belediyelerin sunduğu hizmetlere ilişkin algı ve beklentilerinin düşük olduğu görülmektedir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutu katılımcıların buldukları şehirde kaç yıldır yaşadıklarına göre ele alındığında anlamlı bir fark ortaya çıkmış, az süre yaşayan katılımcıların ortalamalarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun süre yaşayan vatandaşların daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmadan farklı olarak Girginer ve Cankuş'un (2008) ve Kasarda ve Janowitz'in (1973) çalışmalarında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Bir bölgede yaşam süresinin artması ile sağlık algısı ve beklentisinin doğru orantılı bir şekilde artacağı söylenebilir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutu yaşa göre değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılık bulunmuş, 18-29 yaş arasının daha fazla sağlık algısı ve beklentisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan farklı olarak Turan ve Songur'un (2017) çalışmalarında da anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. En yüksek 26-35 yaş arası olurken, en düşük ise 66 yaş üzerinin olduğu tespit edilmiştir. Genç yaş grubunda yer alan bireylerin sağlık algısı ve beklentisinin yüksek olması, yaşlı grupta yer alan bireylerin sağlık algısı ve beklentisinin düşük olması kendi dönemlerinin teknolojik imkanları olarak açıklanabilir.

Sağlık algısı ve beklentisi boyutu gelir durumuna göre ele alındığında anlamlı bir fark bulunmuş, farkın 3001-4000 arası gelire sahip olanlarla, 0-1000 arası gelire sahip olanlar arasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. 0-1000 arası gelire sahip olanların sağlık algısı ve beklentisi daha yüksek iken, 3001-4000 arası gelire sahip olanların sağlık algısı ve beklentisi daha düşüktür. Çalışmadan farklı olarak Çetinkaya vd.'nin (2016) çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır.

Belediyelere bakış boyutu cinsiyet ile değerlendirildiğinde anlamlı bir fark bulunmuş ancak p değerinin 0.05'e yakın olduğu tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere göre belediyelere bakışları daha olumludur. Benzer bir duruma Turan ve Songur'un (2017) çalışmasında da rastlanmıştır. Erkek katılımcıların belediyelere bakışları kadın katılımcılara göre daha negatif düzeydedir.

Sağlık bilgisi boyutu gelir durumuna göre ele alındığında anlamlı bir fark bulunmuş, farkın 3001-4000 arası katılımcıların puanlarının daha düşük, 0-1000 arası katılımcıların puanlarının daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Çalışmadan farklı olarak Arslan'ın (2019) çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Gelir durumu düşük olan bireylerin hastaneleri daha sık kullanmaları sağlık bilgilerinin daha yüksek olmasına sebep olarak gösterilebilir.

Belediyelere bakış boyutu ve sağlık çalışmalarından memnuniyet boyutları il bazında ele alınıp ortalamaları alındığında Burdur ilinin puan ortalamaları, Antalya ve Isparta illeri puan ortalamalarına göre yüksek çıkmıştır. Sağlık algısı ve beklentisi boyutu, sağlık bilgisi boyutu ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutlarındaki ortalamalarda ise Antalya ili ilk sırayı alırken onu sırasıyla Burdur ve Isparta takip etmiştir. Şehirlerin gelişmişlik seviyesi incelendiğinde Antalya'daki katılımcıların puanının Isparta veya Burdur'daki katılımcıların puanına göre daha yüksek çıkması beklenirken aksine Antalya'nın yer yer Burdur'dan daha düşük puanlar aldığı görülmektedir. İllerin eğitim seviyesinin, araştırmanın sonucunun bu şekilde ortaya çıkmasında etkili olabileceği söylenebilir. 2017 yılı TÜİK istatistikleri incelendiğinde şehirlerin eğitim seviyesi büyükten küçüğe sırasıyla Burdur, Isparta ve Antalya olarak ifade edilmiştir.

Yerel yönetimlerde sunulan sağlık hizmetleri geçmişten günümüze her geçen gün önemini arttırmaktadır. Dünyada gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülke yerel yönetimlerde sağlık hizmetlerini dolaylı veya direkt olarak sunmaktadır. Sağlık hizmetlerini merkezi yönetimin yanında halkın sorunlarını daha iyi bilen, halka merkezi yönetimden daha yakın birimler olan yerel yönetimlerinde sunması hedeflenmektedir. Literatür incelendiğinde yerel yönetimlerle ilgili genel çalışmalara rastlansa da direkt yerel yönetimlerde sunulan sağlık hizmetleri ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın sonuçlarının değerli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada bireylerin belediyelerin verdiği hizmetlere ilişkin bilgi düzeyi ve algıları ölçülmüş ek olarak bireylerin belediyenin sunduğu sağlık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri ölçülmüştür. Bu bilgiler ışığında memnuniyet düzeyleri ile demografik değişkenler arasında farklılık olup olmadığı ortaya konulmuş; bilgi ve ilgi düzeyleri göz önünde bulundurularak gelecekte bireylere daha faydalı hizmetlerin sunulması için önerilerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada bireylerin yerel yönetimlerin sağlık hizmet sunumundaki rolüne yönelik değerlendirme yapılmıştır. Araştırma kapsamında Antalya, Isparta ve Burdur il merkezinde yaşayan toplam 615 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan anketin ifadeleri faktör analizi neticesinde 5 boyutta toplanmıştır. İlk faktör olan sağlık algısı ve beklentisi boyutunda katılımcıların sağlık algıları ve beklentilerini ölçmeye yönelik 6 ifade bulunmaktadır. İkinci faktörde sağlık bilgisi boyutunda bireylerin belediyeler hakkındaki sağlık bilgi düzeylerini ölçen 6 ifade bulunmaktadır. Üçüncü faktörde belediyelere bakış boyutunda bireylerin belediyelere bakış düzeylerinin ölçen 5 ifade bulunmaktadır. Dördüncü faktörde sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutunda bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerini değerlendiren 9 ifade bulunmaktadır. Son olarak beşinci faktörde sağlık çalışmalarından memnuniyet boyutunda bireylerin belediyelerin sunduğu sağlık çalışmalarından memnuniyetlerini değerlendiren 8 ifade bulunmaktadır.

Araştırmada öncelikle bireylerin belediyeler hakkındaki sağlık algıları ve beklentileri boyutu ele alınmıştır. Ayrıca sağlık bilgisi, belediyelere bakış, sağlık hizmetlerinden memnuniyet ve sağlık çalışmalarından memnuniyet boyutları katılımcılar tarafından değerlendirilmiştir. Katılımcıların sağlık algısı ve beklentisi, sağlık bilgisi, belediyelere bakış, sağlık hizmetlerinden memnuniyet ve dolaylı sağlık hizmetlerinden memnuniyet boyutlarındaki değerlendirmeleri dikkate alındığında orta düzeyde bir beklenti ve memnuniyetin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demografik değişkenlerden katılımcıların gelir durumuna bakıldığında gelir durumu arttıkça sağlık algısı ve beklentisi, sağlık bilgisi, belediyelere bakış ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu da gelir durumu daha düşük olan bireylerin sağlık algıları ve beklentilerinin, sağlık bilgilerinin, belediyelere bakışlarının ve sağlık hizmetlerinden memnuniyetlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Demografik değişkenlerden katılımcıların cinsiyetine bakıldığında, sağlık algısı ve beklentisi ile belediyelere bakış boyutlarında kadınların erkeklere göre daha olumlu bakış açısına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna belediyelerin kadınlara yönelik olarak meslek edindirme kursları, kültür ve sanat faaliyetleri ve kadınların kişisel gelişimlerine katkıda bulunacak programları neden olarak gösterilebilir.

Demografik değişkenlerden katılımcıların buldukları şehirde kaç yıldır yaşadıkları değerlendirildiğinde, 16-20 yıl ile 20 yıl üzeri yaşayanların memnuniyetlerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulunulan ilde uzun süre yaşayan bireylerin belediyelerin sağlık hizmetlerinden daha memnun oldukları görülmektedir. Bulunulan ilde az süre yaşayan bireylerin kendilerini o ile ait hissedememe, mahalle veya ilçeye uyum sağlayamama gibi nedenlerden dolayı daha az memnun oldukları sonucuna varılmıştır.

Demografik değişkenlerden katılımcıların yaş gruplarına bakıldığında, 18-30 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre sağlık hizmetlerinden daha memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak katılımcıları oluşturan grubun yaklaşık olarak yarısını bu grup oluşturmaktadır. Ayrıca nedenlerden bir diğerinin ise Antalya ilinde yaşayan 18-30 yaş grubundan kaynaklandığı söylenebilir. Antalya ilinin gelişmişlik düzeyi ve büyükşehir belediyesi olmasının da önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır.

Demografik değişkenlerden katılımcıların meslek durumuna göre bakıldığında, öğrencilerin diğer meslek gruplarına göre daha fazla memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buradan yola çıkarak öğrencilerin belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinden daha fazla memnun olmasının nedeninin buldukları ildeki gelişmişlik düzeyi ve büyükşehir belediyesi olan Antalya ilindeki öğrencilerden kaynaklandığı söylenebilir. Katılımcıların %80'ini Antalya ilinde yaşayan vatandaşlar oluşturduğu için Antalya ilinde yaşayan öğrencilerin memnuniyetlerinin daha yüksek olması öngörülebilmektedir.

Araştırmanın sonuçlarından ve katılımcılara sorulan açık uçlu sorunun değerlendirilmesinden hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Belediyelerin sunduğu sağlık hizmetleri ile ilgili sosyal medya, billboard, tanıtım çalışmaları yapılarak halkın bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.
- Belediyeler koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetleri üzerinde çalışmalı ve özellikle koruyucu sağlık hizmetleri alanında çalışmalar yapmalıdır.
- Yerel yönetimlerde bulunan sağlık personellerinin sayısı artırılmalı, tıbbi cihazlar ve sağlık ekipmanlarının tedariği sağlanmalıdır.
- Yerel yönetimlerin özerk bütçeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda sağlık hizmetlerine daha fazla kaynak ayrılmalıdır.
- Enfeksiyon ya da salgınlara karşı belediyeler, Sağlık Bakanlığı ile iş birliği içerisinde olmalı, gerekli çalışmaları sağlamalıdır.
- Bu çalışmanın Türkiye genelinde uygulanması yerel yönetimlerin ve belediyelerinin önemini artıracak, böylelikle yerel yönetimler ve belediyeler tüm bireylerin sağlık durumlarında ve toplumsal yaşamlarında olumlu iyileşmelere katkıda bulunacaklardır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %70 oranında, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş. (2013). *Belediye hizmetlerinden duyulan memnuniyetin oy verme davranışına etkisi (İnegöl belediyesi örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.

Arslan, H. (2019). Belediye hizmet ve yönetiminden memnuniyet düzeyi araştırması: Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 37-56.

Aslan, C. ve Uluocak Ş. (2012). Belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri üzerine bir araştırma: Çanakkale örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 174-201.

Belediye Kanunu. (2005, 13 Temmuz). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>

- Bilgisay, H. (2010). Yerel yönetim reformu ve il özel idareleri: Bursa perspektifinde bir analiz. B. Parlak (Ed.), *Yerel yönetimler yerel siyaset ve kentsel politikalar* içinde (s. 279-294). Dora Yayınları.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004, 23 Temmuz). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- Cankuş, B. ve Girginer, N. (2008). *Belediye hizmetlerine ilişkin algı ve memnuniyetin ikili lojistik ve regresyon analizi ile ölçümü (Eskişehir ili örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Çetinkaya, Ö., Korlu, R. ve Eroğlu, E. (2016). Belediye hizmetlerinin kalitesi ve vatandaşların algı düzeyi: Bursa büyükşehir belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1251-1273.
- Dibek, M. (2018). *Belediye hizmetlerinde yurttaş memnuniyetinin ölçümü üzerine bir uygulama: Niğde örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Dişçi, R. (2008). *Temel ve klinik biyoistatistik* (1. Baskı). İstanbul Tıp Kitabevi.
- Göl, E. (2016). *Yerel yönetimlerde sağlık hizmetlerinin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- İl Özel İdaresi Kanunu. (2005, 4 Mart). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>
- Kasarda, J. D. ve Janowitz, M. (1973). Community attachment in mass society. *University of Chicago American Sociological Review* 39, 328-339.
- Köy Kanunu. (1924, 7 Nisan). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barret, K. C. (2004). *Spss for introductory statistics: use and interpretation*. Lawrance Erlbaum Associates: London.
- Şahin, K. (2011). *Belediye hizmetleri ve hizmet kalitesine yönelik vatandaş memnuniyetinin ölçümü (Konya il merkezi örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Tunç, A. (2017). *Yapısal eşitlik modeli ile belediye hizmetlerinden memnuniyet ölçeği geliştirilmesi ve memnuniyetin değerlendirilmesi: Sivas örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Turan, A. ve Songur, L. (2017). Belediye hizmetlerinde halkın beklentileri: Şereflikoçhisar örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 16-45.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2007). *Mahalli idareler: teori-uygulama-maliye*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Usta, R. ve Memiş L. (2010). Belediye hizmetlerinde kalite: Giresun belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 333-355.

SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISI VE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ ESTETİK İŞLEM YAPTIRMA ALGISI İLE İLİŞKİSİ*

THE RELATIONSHIP OF SOCIAL APPEARANCE ANXIETY AND SOCIAL MEDIA ADDICTION AND THE PERCEPTION OF AESTHETIC PROCEDURE

Pınar ÖZER¹

Doç. Dr. Şerife GÜZEL²

ÖZ

Bu çalışma, sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığının estetik işlem yaptırma algısı ile ilişkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Çalışma, Türkiye’de yaşayan on sekiz yaş ve üzerindeki 501 kişi ile kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veriler Google forms uygulaması kullanılarak hazırlanan online olarak toplanmıştır. Toplanan veriler elde edilen bulgular IBM SPSS Statistics 22 (IBM SPSS, Türkiye) programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Çalışmada sosyal görünüş kaygısı ölçeği, sosyal medya bağımlılığı ölçeği ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ölçeği olmak üzere üç ölçekten yararlanılmıştır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliklerinin incelenmesi için Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeklere normallik testi gerçekleştirilmiştir. Hipotezlerin test edilmesi için bağımsız gruplarda t testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. İlişkinin tespiti için Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı arasında, sosyal görünüş kaygısı ve estetik işlem yaptırma algısı arasında, sosyal medya bağımlılığı ve estetik işlem yaptırma algısı arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Görünüş Kaygısı, Sosyal Medya Bağımlılığı, Estetik İşlem Yaptırma Algısı, Medikalizasyon.

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I19, M12.

ABSTRACT

The study is prepared to examine the relationship between social appearance anxiety and social media addiction and the perception of having aesthetic procedures. The study is carried out with convenience sampling method with 501 people aged eighteen and over living in Turkey. The data are collected by using online Google forms application. The collected data and findings are analyzed through the IBM SPSS Statistics 22 (IBM SPSS, Turkey) program. Three scales are used in the study: the social appearance anxiety scale, the social media addiction scale, and the perception of aesthetic operation in social media. Cronbach's Alpha values are examined to examine the validity and reliability of the scales. In addition, normality test is performed on the scales. In order to test the hypotheses, Independent Sample t-test and one-way ANOVA are applied to independent groups. Pearson Correlation analysis is performed to determine the relationship. As a result of the analyses, a positive relationship is found between social appearance anxiety and social media addiction, between social appearance anxiety and perception of having aesthetic procedures, and between social media addiction and perception of having aesthetic procedures.

Keywords: Social Appearance Anxiety, Social Media Addiction, Perception of Having an Aesthetic Procedure, Medicalization.

JEL Classification Codes: I10, I19, M12.

* Bu çalışma Şerife GÜZEL danışmanlığında Pınar ÖZER tarafından hazırlanan ve 06.06.2022 tarihinde savunulan “Sosyal Görünüş Kaygısı ve Sosyal Medya Bağımlılığının Estetik İşlem Yaptırma Algısı ile İlişkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışma için Selçuk Üniversitesi Etik Kurulundan 2021/1808 sayılı ve 20.11.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, pinarozzer621@gmail.com

² Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, serife_eren.89@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In the 1970s, changes were experienced in health services with the effect of neo-liberalism. Neo-liberalism policy aims to expand market boundaries in health services, and to leave economic control to the private sector (Yazıcı, 2013, p. 19; Kalay, 2014, p. 1). This situation causes health institutions to be transformed into profit-oriented businesses (Kurttaş, 2017, p. 985). With the commercialization of the health field, health will be medicalized to create new market areas. The medicalized area with the highest return is seen as the aesthetic area (Bilişli, 2019, p. 3609; Atalay, 2020, p. 471). The method that an individual uses to transform a part of his or her body into a shape that the person or society describes as more beautiful, and attractive is called aesthetic procedure (Karaca & Beydağ, 2021, p. 182). Today, individuals are aware of the medicalized aesthetic understanding transmitted through social media. It is expected that people who use social media intensively will be exposed to such aesthetic posts (Oktan & Şahin, 2010, p. 548; Telli & Ünal, 2016, p. 135; Çelik & Şenay-Güzel, 2018, p. 237; Bilişli, 2019, p. 3609; Çömlekçi & Başol, 2019, p. 175). Social media addiction is expressed as a social media use situation that prevents the individual from doing his or her daily activities (Çömlekçi & Başol, 2019, p. 175; Hou et al., 2019, p. 2). The fact that individuals with social media addiction encounter such frequent aesthetic, beauty, and health posts can trigger social appearance anxiety (Telli & Ünal, 2016, p. 135; Çelik & Şenay-Güzel, 2018, p. 237). Social appearance anxiety, on the other hand, is the state of anxiety that a person will be negatively evaluated and humiliated by other people because of his or her appearance (Levinson et al., 2013, p. 3; Amil & Bozgeyikli, 2017, p. 70; Moneva et al., 2020, p. 101).

Design/methodology/approach:

People aged eighteen and over living in Turkey constitute the population of the study. The study was collected via Google Forms with online survey method. 503 people participated in the study. Two questionnaire forms were not included in the study because they did not have the qualifications. The data set of the study consists of 501 questionnaires. The social appearance anxiety scale, which was adapted into Turkish by Doğan (2010) and developed by Hart and Flora, the social media addiction scale developed by Şahin and Yağcı (2017), and the perception of aesthetic operation in social media developed by Türk and Bayrakçı (2020) were used in the study. The Social Media Addiction Scale has two sub-dimensions as virtual tolerance, and virtual communication. The Scale of Perception of Aesthetic Action in Social Media has two sub-dimensions as need, publicity, accessibility, and visibility. Normality test was performed on the study data. In the normality test, skewness and kurtosis values were examined. After it was determined that the data showed normal distribution, one-way analysis of variance and t test were applied in independent groups. In addition, Pearson correlation analysis was applied to examine the relationship. The data were analyzed with the SPSS 25.0 package program.

Findings:

In the examinations, it was found that social appearance anxiety and social media addiction were positively and moderately related to the perception of having aesthetic procedures on social media. In addition, there is a moderate, positive relationship between social appearance anxiety and social media addiction. According to this, as the social appearance anxiety levels and social media addiction levels of the participants increase, the perception of aesthetic procedures in social media also increases. The same is true for social appearance anxiety and social media addiction.

Conclusion and Discussion:

The economic crises experienced in the 1980s increased the effect of capitalism, and caused changes in health services. The management of health care institutions as commercial enterprises, and the partial withdrawal of the state from health services are among these changes. One of the features that distinguishes health services from other types of services is that "the person requesting, and providing the service is the same person" can cause problems in health services. The fact that health services remain under market pressure will cause an increase in the number of unnecessary techniques, and treatments as a result of pressure on physicians. This situation will cause the real needs of the patients to be ignored. One of the changes experienced in health services is the dissemination of the "healthism", and reducing it to the individual. Today, this culture spreads to society, especially through social media. Through social media, individuals are informed about how they should look in order to be healthy. As a result of the individual not adapting to these conditions, aesthetic procedure opportunities are offered.

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyamızda bireyler düşüncelerine ve yaşamlarına dair her türlü bilgiyi sosyal medya aracılığıyla diğer bireylere iletebilmektedir. Sosyal medyanın anlık olarak her yerden ulaşılabilir oluşu ülkeler arasındaki sınırı da kaldırmaktadır. Böylelikle sosyal medya, kullanıcılarına geniş bir paylaşım ve ulaşım imkânı sunmaktadır. Sosyal medyanın bu yönü sağlık alanının pazarlama yönünde de kullanılabilirliktedir. Sosyal medya aracılığıyla bireylere, sağlıklı yaşam, güzellik, estetik, fitlik gibi kavramlar kolayca iletebilmekte ve bireyleri estetik işlemlere yönlendirebilmektedir. Ayrıca sosyal medyada oluşturulan standart güzellik kavramının kullanıcılar ile sürekli paylaşılması bireylerin kendi bedenlerinde eksiklik hissetmesine ve sosyal görünüş kaygısı yaşamalarına neden olabilmektedir.

Sosyal görünüş kaygısını açıklamadan önce güzellik kavramından bahsetmek gerekmektedir. Güzellik kavramı ilk çağlardan günümüze kadar uzanan ve günün şartlarıyla birlikte sürekli değişime uğrayan bir kavramdır. Bireyler geçmişten günümüze çeşitli malzemeler kullanarak daha çekici ve güzel görünmeyi amaçlamıştır. Örneğin ilk çağlarda bireyler doğada buldukları materyaller ile boya, kına gibi güzellik malzemelerini üretmiş ve bu malzemeleri kullanmışlardır. Bunun sebebi ise bireylerin sosyal açıdan kendilerine güven duymalarını sağlamak, karşı cinse popüler ve çekici görünmeyi istemektir. Birey böylelikle kendine olumlu bir beden imajı yaratmaktadır (Doğan, 2010, s. 151; Kılıç, 2015, s. 7; Kara, 2016, s. 95; Haspolat ve Kağan, 2017, s. 141; Akman-Dömbekci ve Öztürk, 2021, s. 219). Beden imajları ise kültürel ve toplumsal öğelerden, demografik özelliklerden, medya ve kitle iletişim araçlarından etkilenmektedir (Şimşir vd., 2019, s. 617). Günümüz sosyal medyasında ideal beden görünümü hakkında yapılan paylaşımlar ise bireylerdeki sosyal görünüş kaygı durumunu tetikleyebilmektedir (Güvenen, 2017, s. 16; Erdoğan, 2019, s. 24).

Sosyal görünüş kaygısı kısaca kişinin dış görünüşü sebebiyle diğer insanlar tarafından olumsuz değerlendirileceği ve küçük düşürüleceğine dair duyduğu kaygı durumudur (Levinson vd., 2013, s. 3; Amil ve Bozgeyikli, 2017, s. 70; Moneva vd., 2020, s. 101). Bir başka ifadeyle sosyal görünüş kaygısı, bireyin vücut şekli, ten – göz - saç rengi, boy uzunluğu, kilosu, yüz şekli gibi faktörlerden algıladığı olumsuz beden imajı sonucunda ortaya çıkan kaygı durumudur (Koskina vd., 2011, s. 142; Boursier vd., 2020, s. 2). Boursier ve arkadaşlarına göre özellikle kadınlar erkeklere göre daha yüksek sosyal görünüş kaygısına sahiptir (Boursier vd., 2020, s.3). Ayrıca ergenlik dönemindeki bireyler beden imajlarını oluştururken dış kaynakları referans aldığından bu durumun da sosyal görünüş kaygısını etkilediği düşünülmektedir (Amil ve Bozgeyikli, 2015, s. 548; Boursier vd., 2020, s. 3).

Sosyal görünüş kaygısını etkileyen dış faktörlerden bir olan sosyal medya; kullanıcılarına haberleşme, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım ortamı sunan fotoğraf, video gibi görsel içeriklere sahip, bireylerin karşılıklı etkileşimine dayanan çevrimiçi bir araç ve web sitesidir (Vural ve Bat, 2010, s. 3349; Solmaz vd., 2013, s. 24; Zivnуска vd., 2019, s. 749). Sosyal medya kullanıcıları, oluşturdukları profillerinde fikir, düşünce ve günlük aktivitelerini paylaşarak kendilerini tanıtmakta ve imaj oluşturmaktadır (Negiz ve Çağlar, 2015, s. 164). Sosyal medya profillerinden olumsuz geri dönüş alan birey, görünümüyle ilgili endişe yaşayabilmekte ve bireyin kendisi hakkında olumsuz beden imajına sahip olmasına neden olabilmektedir (Oktan ve Şahin, 2010, s. 548; Doğan ve Çolak, 2016, s. 180; Boursier vd., 2020, s. 2). Bireyin sosyal medyada geçirdiği vakit arttıkça bu durumun görülme ihtimalinin de arttığı düşünülmektedir. Bu noktada kısaca sosyal medya bağımlılığını açıklamak gerekmektedir. Sosyal medya bağımlılığı, bireyin günlük işlerini aksatacak derecede sosyal medya kullanması durumudur. (Çömlekçi ve Başol, 2019, s. 175; Hou vd., 2019, s. 2). Doğan ve Çolak'a göre sosyal görünüş kaygısına sahip olan bireyler, sosyal medyayı kendilerini gizleyebilecekleri ve olmak istedikleri birey gibi davranabilecekleri bir platform olarak kullanabilmektedir (Doğan ve Çolak, 2016, s. 180). Sosyal medyada kullandıkları efektler yoluyla istedikleri görünümü elde edebilen bireyler, oluşturulan bu görselleri hesaplarında paylaşabilmekte ve olumlu geri dönüş almalarıyla birlikte daha fazla efekt ve filtre kullanarak sosyal medyada daha fazla vakit geçirmektedir. Bu durumun ise bireyin sosyal medya bağımlılığına varacak derecede sosyal medya kullanmasına ve oluşturmuş olduğu yapay görsellerdeki bireye benzemek için estetik işlemlere yönelmesine neden olabileceği düşünülmektedir.

Estetik işlemler ise bireyin görüntüsünden rahatsızlık duyduğu durumun cerrahi müdahale ya da ofis ortamında uygulanan cerrahi olmayan işlemlerle değiştirilmesidir. Ofis uygulamalarında (lazer epilasyon, dolgu uygulamaları vb.) birey geçici olarak görünümünde bir değişiklik kazanırken estetik cerrahi müdahalelerde (burun ameliyatı, meme büyütme/küçültme vb.) kalıcı bir değişiklik yaşamaktadır (Çakır, 2018, s. 14). Bu yöntemlerle birey kendini daha çekici ve güzel olarak nitelendirdiği görünüme ulaşabilmektedir (Demirbaş, 2019, s. 83; Gürsoy-Atar ve Gürsoy-Ulusoy, 2020, s. 926; Karaca ve Beydağ 2021). Burada dikkat edilmesi gereken bir

noktada estetik işlem yaptırmaya karar veren bireyin psikolojik açıdan bu değişime hazır olma durumudur. Psikolojik açıdan kendini bu duruma hazır hissetmeyen bireyler, hem estetik işlem sonrasında estetik işlemden memnun kalmamakta hem de sosyal görünüş kaygı düzeylerinde bir değişiklik yaşanmamaktadır. Ayrıca estetik işlem yaptıran bireylerin yakınlarının da bu değişikliğe uyum sağlamakta sorun yaşayabileceği belirtilmektedir (Bradbury, 1994, s. 302; Ünsal-Barlas vd., 2014, s. 111; Ağırnaslıgil ve Gül-Amuk, 2018, s. 55; Demirbaş, 2019, s. 83; Gürsoy-Atar ve Gürsoy-Ulusoy, 2020, s. 926; Okgün-Alcan ve Çetin, 2021, s. 2).

Bu çalışmada sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve estetik işlem yaptırmaya algısının ilişkisi medikalizasyon (tıbbileştirme) kavramıyla birlikte incelenmiştir. Szasz ile birlikte 1960'lı yıllarda psikiyatri alanında ortaya çıkan daha sonrasında 1970'li yıllarda Zola ve Freidson gibi sosyologlarla sosyal bilimler alanına giren tıbbileştirme, daha önceleri herhangi bir rahatsızlık olarak adlandırılmayan ve tıbbi bir tedavinin gerekeceği durumların hastalık olarak sınıflandırılması ve tıbbi tedavi gerektiren durumlara dönüşmesini ifade etmektedir (Conrad, 1992, s. 210; Conrad ve Leiter, 2004, s. 158; Attepe, 2013, s. 17; Kurttaş, 2016, s. 5; Toraman ve Erdem, 2016, s. 504; Şahin ve Erbil, 2019, s. 121). Kapitalizmin 1980'li yıllarda sağlık hizmetlerindeki etkisinin artması, sağlık hizmetlerinin koruyucu hizmetlere verdiği önemin kaybedilmesine ve bu alana yapılan yatırımların tedavi edici ilaç piyasasına aktarılmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler ise sağlık kuruluşlarının ticarethane mantığıyla yönetilmesine, hastaların müşteri olarak görülmesine ve yaşamda tıbbileştirme yapılarak yeni gelir kaynaklarının oluşturulmasına sebebiyet vermiştir (Hans-Ulrich, 2014, s. 46; Leys, 2014, s. 41; Ayparçası, 2015, s. 24; Toraman ve Erdem, 2016, s. 506). Örneğin yaşlanma tıbbileştirilerek önenebilir bir durum olarak görülmeye başlanmıştır. Yaşlanma karşıtı kremlerin üretilmesi, estetik işlemler yoluyla sarkma, kırışıklık gibi yaşla birlikte ortaya çıkan doğal durumların tedavi edilebilir hale gelmesi bu duruma bir örnektir. Yine bu dönemde her bireyin kendi sağlığından sorumlu tutulması gerektiği savunulmuş ve "sağlıklı olma kültürü" ortaya çıkmıştır. Zayıflık, belirli vücut ölçülerine sahip olma, yüz, göz, çenenin şekli bu sağlıklı olma kültürü adı altında medya aracılığıyla bireylere iletilmektedir. Özellikle kadınların bu tıbbileştirmeye, sağlıklı olma kültürüne sosyal medyada daha fazla maruz kaldığı düşünülmektedir. Genellikle yapılan paylaşımlar kadınların genç kalması için yapması gerekenlere, bakım ürünlerine ve estetik işlemler üzerine odaklanmaktadır (Hans-Ulrich, 2014, s. 45; Aktaş, 2014, s. 187; Durmuş, 2015, s. 18; Okumuş, 2019, s. 239; Dinler, 2020, s. 121; Doğan-Özdemir ve Kulakaç, 2021, s. 3; Öktem, 2022).

Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan her birey, bu tür paylaşımlara maruz kalabilmektedir. Eğer birey dış görüntüsünü, oluşturduğu standartlara uygun görmüyorsa sosyal görünüş kaygısı tetiklenebilmektedir (Telli ve Ünal, 2016, s. 135; Çelik ve Şenay-Güzel, 2018, s. 237). Bu durumda ise yine sosyal medyada görmüş olduğu estetik işlem fırsatlarına yönelecektir. Sosyal medyanın bu yönün aktif bir şekilde kullanılması, sağlık hizmetlerindeki talebi de arttırmaktadır. Son yıllarda yapılan estetik işlem sayılarındaki artışta bu durumu destekler niteliktedir (Sezgin, 2016, s. 169; Araslı, 2017, s. 62; Akman-Dömbekci, 2021, s. 1). American Society for Aesthetic Plastic Surgery (ASAPS), 2021 raporu verilerine göre en çok tercih edilen cerrahi operasyonlar; liposuction (yağ aldırma), meme büyütme, abdominoplasti (karın germe), mastopeksi (meme dikleştirme), blefaroplasti (göz kapağı estetiği) ve meme implantının çıkarılması/değiştirilmesi olmuştur. En çok tercih edilen cerrahi olmayan operasyonlar ise nörotoksinler, dermal doku maddeleri, cilt bakımı, epilasyon, cilt tedavisi ve cilt sıkılaştırma işlemleri olmuştur (ASAPS, 2021).

Bu çalışmada estetik işlem yaptırmaya algısının, sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı ile olan ilişkisi incelenmektedir. Literatürde her üç kavramın bir arada kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Sosyal medyada maruz kalınan güzellik paylaşımlarının sosyal görünüş kaygısını tetiklediği incelenen çalışmalarda belirtilmektedir (Altındış vd., 2017, s. 234; Ünsal-Barlas vd., 2014, s.108). Bununla birlikte yine sosyal medyanın estetik işlemler üzerinde etkisi olduğuna dair ifadeler literatürde mevcuttur (Akman-Dömbekci ve Öztürk, 2021, s.228; Gilik, 2016, s.76). Bu yüzden çalışma sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve estetik işlem yaptırmaya algısı kavramlarını aynı örneklem üzerinde inceleyerek literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

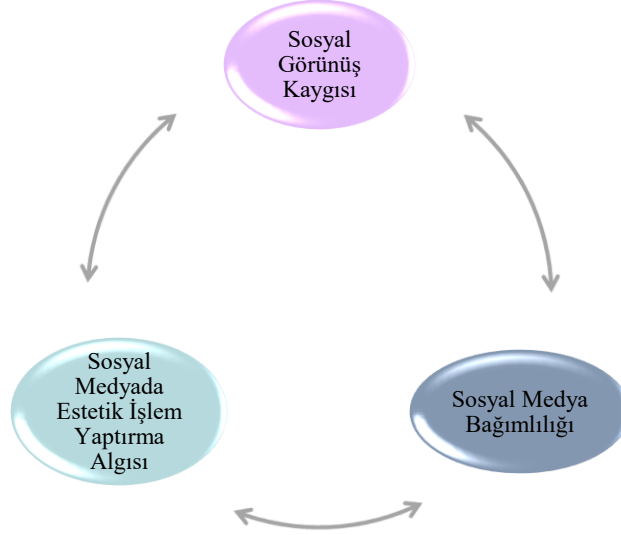
2. YÖNTEM

2.1. Araştırman Deseni

Bu çalışma nicel araştırma yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Nicel araştırma yönteminde değişkenler arasındaki ilişki sayısal olarak incelenmekte ve evrenin konu hakkındaki görüşleri incelenmektedir (Demirel, 2018). Çalışmamızda sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve estetik işlem yaptırmaya algısının ilişkisi Pearson

Korelasyon Analiziyle incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların değişkenlere verdikleri cevaplar ile SGKÖ (Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği), SMBÖ (Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği) ve Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı Ölçek düzeyleri arasındaki farkı incelemek için verilere Bağımsız Gruplarda T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Yukarıda çalışmaya ait oluşturulan araştırma modeli ve test edilen ilişki yer almaktadır. Buna göre çalışmada sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı arasında pozitif yönlü, karşılıklı bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle sosyal görünüş kaygısı arttıkça sosyal medya bağımlılığında ve estetik işlem yaptırma algısında da artış olması beklenmektedir.

Literatürde kişilerin kendi görünüşleri ile ilgili algısını etkileyen faktörlerin kültürel ve toplumsal öğeler, demografik özellikler ile medya ve kitle iletişim araçları olduğu ifade edilmektedir (Akman-Dömbekci, 2021, s. 200; Güvenen, 2017, s. 16; Şimşir vd., 2019, s. 617). Ayrıca araştırmalarda sosyal medya kullanımının beden algısındaki kaygıyı olumsuz yönde etkilediği bu durumun kişinin psikolojik sağlığını da etkilediği bulunmuştur (Özteke-Kozan ve Hamarta, 2017, s. 65; Yıldırım, 2020, s. 97). Benzer çalışmalardan hareketle Hipotez 1 kurulmuştur.

Hipotez 1: H1: Sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ile pozitif yönlü ilişkilidir.

Literatürde sosyal görünüş kaygısını oluşturan üç kavramdan bahsedilmektedir. İlki izlenimdir, bireyin kendini nasıl gördüğüdür. İkincisi fizyolojidir. Kaygı düzeyi yüksek birinin tetikleyici bir durum karşısında sosyal görünüş kaygısının tetiklenmesi durumudur. Üçüncüsü ise reddedilme duygusudur. Birey bulunduğu sosyal ortamdan olumsuz değerlendireceği kaygısını yaşamaktadır (Kurutçu, 2020, s. 21; Mülazımoğlu-Ballı ve Aşçı, 2006, s. 12; Sübaşı, 2007, s. 5). Bireyler görünüşlerinde algıladıkları olumsuzlukları estetik işlemler vasıtasıyla istedikleri biçime dönüştürebilmektedir (Bolton vd., 2003, s. 619; Çiçek, 2021, s. 9). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde estetik işlemlerin psikolojik ve sosyal sorunlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Estetik işlemlerden sonra bu bireylerdeki kaygı durumunda azalma olduğu görülmüştür (Ağırnaslıgil ve Gül-Amuk, 2017, s. 54; Bradbury, 1994, s. 302; Clarke vd., 2012, s. 441; Moss ve Harris, 2009; s. 568). Benzer çalışmalardan hareketle Hipotez 2 kurulmuştur.

Hipotez 2: H1: Sosyal görünüş kaygısı, sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ile pozitif yönlü ilişkilidir.

Sosyal medyada paylaşılan gönderiler geniş bir görüntülenme imkanına sahiptir. Bu yönüyle sosyal medya bir pazarlama aracı olarak kullanılabilir ve estetsiyenler için müşteri bulmada önemli bir yer olmaktadır. (Chen vd., 2020, s. 988; Dorfman vd., 2017, s. 825). Ayrıca sosyal medyada yapılan paylaşımlarla birlikte standart güzellik özellikleri topluma yayılabilmektedir. Bu paylaşımları gören bireyler ise sosyal medyadaki kişiler ile

kendilerini kıyaslamaktadır (Alptekin ve Delibaş, 2021, s. 176). ABD’de yapılan bir çalışmada katılımcıların çoğunluğunun standart güzellik anlayışlarını, medyada gördüğü kişilerden oluşturduğu bulunmuştur (Eşiyok-Sönmez ve Özgen, 2017, s. 82; Field vd., 2001, s. 58). Benzer çalışmalardan hareketle Hipotez 3 kurulmuştur.

Hipotez 3: H1: Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ile pozitif yönlü ilişkilidir.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmada Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ), Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ) ve Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı Ölçeği olmak üzere toplam üç ölçek kullanılmıştır.

Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği: 2008 yılında Hart ve Flora’nın geliştirmiş ve 2010 yılında Doğan tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Biri ters madde olmak üzere toplam on altı maddeden oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,94; Doğan’ın uyarladığı çalışmada ise 0,93 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise değer, 0,95 olarak tespit edilmiştir.

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Ölçek 2017 yılında Şahin ve Yağcı tarafından geliştirilmiştir. İki ters madde olmak üzere toplam yirmi madde ve iki alt boyuttan (sanal tolerans, sanal iletişim) oluşmaktadır. Şahin ve Yağcı tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,94; bu çalışmada ise 0,91 olarak tespit edilmiştir.

Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı Ölçeği: 2020 yılında Türk ve Bayrakçı tarafından geliştirilmiştir. Ölçek toplamda on altı maddeden oluşmaktadır ve dört alt boyuta (ihtiyaç, aleniyet, ulaşılabilirlik, görünürlük) sahiptir. Orijinal ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,90; bu çalışmada ise 0,93 olarak tespit edilmiştir.

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Türkiye’de yaşayan on sekiz yaş ve üzerindeki kişiler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışmada yeterli görülen örneklem sayısı 384 kişi olarak tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan toplam kişi sayısı ise 501 kişidir. Çalışmada veriler kolayda örnekleme yöntemi ile 05/12/2021-09/04/2022 tarihleri arasında Google Forms aracılığıyla toplanmıştır.

2.4. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Çalışmanın yürütülebilmesi için 20.11.2021 tarihli ve 2021/1808 karar sayısı ile Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu’ndan etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca ölçeklerin kullanımı için e-mail yoluyla ölçek sahiplerinden izin alınmıştır. Çalışma verilerinin, SPSS 25.0 Paket Programı ile istatistiksel analizi gerçekleştirilmiştir.

2.5. Yapılan Analizler

Verilerin analizi yapılmadan önce verilere normallik testi uygulanmıştır. Yapılan normallik testinde çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş (Tablo 1) ve bu değerlerin +1 ile -1 arasında olduğu görülmüştür. Buna göre veriler normal dağılım göstermektedir. Dolayısıyla çalışma verileri üzerinde tanımlayıcı istatistikler, bağımsız t – testi (independent sample t test), tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA) ve pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. SGKÖ, SMBÖ ve Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısının Normallik Dağılımları

	Skewness	Kurtosis
SGKÖ	0,675	0,141
SMBÖ	0,141	-0,089
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı Ölçeği	-0,049	-0,686

3. BULGULAR

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Nitelikleri

Özellikler	N	%
Yaş	18-24	33,3
	25-34	27,1
	35-44	16,8
	45 yaş ve üzeri	22,8
Cinsiyet	Kadın	57,5
	Erkek	42,5
Medeni durum	Evli	35,9
	Bekâr	64,1
Öğrenim durumu	Lise ve altı	20,8
	Önlisans ve Lisans	61,0
	Lisansüstü	18,2
Meslek türü	Kamu	22,6
	Özel Sektör	31,3
	Çalışmıyor	17,8
	Öğrenci	28,3
Yaşanılan yer	Köy ve İlçe	33,3
	İl Merkezi	66,7
Gelir durumu	2825-3500 TL	28,1
	3501-5500 TL	27,6
	5501 TL ve üstü	44,3
Toplam	501	100

Tablo 2’de katılımcılara ait sosyo-demografik özelliklere yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %33,3’ü 18-24 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %57,5’i kadın ve %64,1’i bekârdır. Katılımcıların %61’i önlisans ve lisans eğitim seviyesine sahiptir.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Nitelikler

Özellikler	N	%
İnternette geçirilen ortalama günlük süre	2 saat ve altı	11,4
	2-4 saat	42,5
	4-6 saat	28,7
	6 saat ve üzeri	17,4
En çok kullanılan sosyal medya uygulaması	WhatsApp	23,2
	Instagram	39,9
	Facebook	10,8
	Youtube	10,3
	Diğer (SnapChat, Twitter vb.)	15,8
Dış görünüşünüzden memnun musunuz?	Evet	81,2
	Hayır	18,8
Dış görünüşünüzde değiştirmek istediğiniz bir şey var mı?	Evet	61,5
	Hayır	38,5

Özellikler		N	%
Hayatınızda hiç estetik yaptırmayı düşündünüz mü?	Evet	330	65,9
	Hayır	171	34,1
Estetik işlem yaptırdınız mı?	Evet	170	33,9
	Hayır	331	66,1
Toplam		501	100

Tablo 3'te katılımcılara ait tanımlayıcı özelliklere yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların en çok kullandığı sosyal medya uygulaması %39,9 oranıyla Instagram uygulaması olmuştur. Katılımcıların %81,2'i dış görünüşünden memnun olduğunu ifade ederken aynı zamanda %61,5'i dış görünüşünde değişiklikte istemektedir. Katılımcıların %65,9'u hayatları boyunca bir kez dahi olsa estetik işlem yaptırmayı düşünmüştür. Estetik işlem yaptıran katılımcıların oranı %33,9'dur.

Tablo 4. Katılımcıların Medeni Durumları ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Medeni Durum		N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sosyal Görünüş Kaygısı	Evli	180	2,13	0,79	-2,377	0,018
	Bekâr	321	2,32	0,89		
Sosyal Medya Bağımlılığı	Evli	180	2,72	0,70	-3,126	0,002
	Bekâr	321	2,92	0,72		
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Evli	180	2,65	0,84	0,492	0,623
	Bekâr	321	2,61	0,90		

Tablo 4'te katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı düzeylerinin medeni durum değişkenine göre incelenmesi yer almaktadır. Katılımcıların medeni durumları ile sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı ($p=0,623$) düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Fakat katılımcıların medeni durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,018$) ve sosyal medya bağımlılığı ($p=0,002$) düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmüştür ($p<0,05$). Buna göre bekâr katılımcıların düzey ortalamaları, evli katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Dış Görünüşten Memnuniyet Durumu ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Dış görünüşünüzden memnun musunuz?		N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sosyal Görünüş Kaygısı	Evet	407	2,06	0,72	-10,252	<0,000
	Hayır	94	3,09	0,90		
Sosyal Medya Bağımlılığı	Evet	407	2,77	0,69	-5,277	<0,000
	Hayır	94	3,20	0,75		
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma	Evet	407	2,55	0,87	-4,060	<0,000
	Hayır	94	2,95	0,84		

Tablo 5'te katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı düzeylerinin dış görünüşten memnun olma değişkenine göre incelenmesi yer almaktadır. Katılımcıların dış görünüşlerinden memnuniyet durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p<0,000$), sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre dış görünüşünden memnun olmayan katılımcıların düzey ortalamaları, memnun olan katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 6. Katılımcıların Dış Görünüşte Değişim İsteme Durumları ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Dış görünüşünüzde değiştirmek istediğiniz bir şey var mı?		N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sosyal Görünüş Kaygısı	Evet	308	2,52	0,83	9,851	<0,000
	Hayır	193	1,83	0,72		
Sosyal Medya Bağımlılığı	Evet	308	3,00	0,65	5,976	<0,000
	Hayır	193	2,61	0,71		
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Evet	308	2,86	0,80	8,105	<0,000
	Hayır	193	2,24	0,86		

Tablo 6'ya göre; katılımcıların dış görünüşlerinde değişiklik isteme durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p<0,000$), sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Dış görünüşünde değişiklik isteyen katılımcıların düzey ortalamaları, değişiklik istemeyen katılımcılardan daha yüksek saptanmıştır.

Tablo 7. Katılımcıların Estetik İşlem Yaptırmayı İsteme Durumları ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Hayatınızda hiç estetik işlem yaptırmayı istediniz mi?		N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sosyal Görünüş Kaygısı	Evet	330	2,42	0,83	6,138	<0,000
	Hayır	171	1,94	0,83		
Sosyal Medya Bağımlılığı	Evet	330	2,99	0,70	6,110	<0,000
	Hayır	171	2,58	0,68		
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Evet	330	2,92	0,78	11,934	<0,000
	Hayır	171	2,05	0,75		

Tablo 7'ye göre; katılımcıların en az bir kez estetik işlem yaptırmayı düşünme durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p<0,000$), sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre estetik işlem yaptırmayı düşünmüş katılımcıların düzey ortalamaları, düşünmemiş katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 8. Katılımcıların Estetik İşlem Yaptırma Durumları ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Estetik işlem yaptırdınız mı?		N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sosyal Görünüş Kaygısı	Evet	170	2,33	0,78	1,433	0,153
	Hayır	331	2,22	0,89		
Sosyal Medya Bağımlılığı	Evet	170	3,05	0,67	4,525	<0,000
	Hayır	331	2,75	0,72		
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Evet	170	3,09	0,69	9,813	<0,000
	Hayır	331	2,39	0,87		

Tablo 8'e göre; katılımcıların estetik işlem yaptırma durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,153$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Katılımcıların estetik işlem yaptırma durumları ile sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Estetik işlem yaptıran katılımcıların düzey ortalamaları, yaptırmayan katılımcıların düzey ortalamalarından daha yüksektir.

Tablo 9. Katılımcıların Yaş Grupları ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)
Sosyal Görünüş Kaygısı	18-24 ¹	167	2,36	0,95	1,952	0,120	-
	25-34 ²	136	2,22	0,83			
	35-44 ³	84	2,31	0,82			
	45 yaş ve üzeri ⁴	114	2,12	0,76			
Sosyal Medya Bağımlılığı	18-24 ¹	167	2,90	0,69	0,503	0,680	-
	25-34 ²	136	2,82	0,70			
	35-44 ³	84	2,87	0,72			
	45 yaş ve üzeri ⁴	114	2,80	0,78			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	18-24 ¹	167	2,45	0,92	5,450	0,001	3,4 > 1
	25-34 ²	136	2,56	0,85			
	35-44 ³	84	2,83	0,79			
	45 yaş ve üzeri ⁴	114	2,79	0,85			

Tablo 9’da katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin yaş gruplarına göre incelenmesinin sonuçları verilmiştir. Katılımcıların yaş grupları ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,120$) ve sosyal medya bağımlılığı ($p=0,680$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Fakat katılımcıların yaş grupları ile sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p=0,001$) düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Farklılığın tespiti için post-hoc testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre fark 35-44 yaş aralığındaki katılımcılar ile 45 yaş ve üzerindeki katılımcıların düzey ortalamasının, 18-24 yaş aralığındaki katılımcıların düzey ortalamasından yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerde yaş ilerledikçe ortaya çıkan fiziksel değişimlerin bu duruma sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

Tablo 10. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)
Sosyal Görünüş Kaygısı	Lise ve altı ¹	104	2,39	0,81	1,638	0,195	-
	Önlisans ve Lisans ²	306	2,23	0,85			
	Lisansüstü ³	91	2,18	0,91			
Sosyal Medya Bağımlılığı	Lise ve altı ¹	104	3,02	0,84	4,440	0,012	1 > 3
	Önlisans ve Lisans ²	306	2,83	0,67			
	Lisansüstü ³	91	2,73	0,69			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Lise ve altı ¹	104	2,97	0,85	10,678	<0,000	1 > 2,3
	Önlisans ve Lisans ²	306	2,54	0,86			
	Lisansüstü ³	91	2,51	0,86			

Tablo 10’da katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin eğitim durumuna göre incelenmesi yer almaktadır. Katılımcıların eğitim durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,195$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$). Katılımcıların eğitim durumları ile sosyal medya bağımlılığı ($p=0,012$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Fark oluşan gruplarda farkın tespiti için post-hoc testlerinde Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre fark lise ve altı eğitim durumuna sahip katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin, lisansüstü eğitim durumuna sahip katılımcılardan yüksek olmasından; lise ve altı eğitim durumuna sahip katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin ise hem önlisans ve lisans hem de lisansüstü eğitim durumuna sahip olan katılımcılardan yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Meslek Türü ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Meslek Türü	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)	
Sosyal Görünüş Kaygısı	Kamu ¹	113	2,23	0,84	0,305	0,822	-
	Özel Sektör ²	157	2,28	0,84			
	Çalışmıyor ³	89	2,20	0,85			
	Öğrenci ⁴	142	2,29	0,90			
Sosyal Medya Bağımlılığı	Kamu ¹	113	2,67	0,71	3,121	0,026	2,3,4 > 1
	Özel Sektör ²	157	2,89	0,70			
	Çalışmıyor ³	89	2,92	0,75			
	Öğrenci ⁴	142	2,91	0,72			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	Kamu ¹	113	2,57	0,83	2,882	0,035	2 > 4
	Özel Sektör ²	157	2,76	0,88			
	Çalışmıyor ³	89	2,69	0,84			
	Öğrenci ⁴	142	2,48	0,91			

Tablo 11’de katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin meslek türüne göre incelenmesi yer almaktadır. Katılımcıların meslek türleri ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,822$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Katılımcıların meslek türleri ile sosyal medya bağımlılığı ($p=0,026$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p=0,035$) düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Farkların tespitinde post-hoc testlerinden Scheffe testi kullanılmıştır. Buna göre fark özel sektörde çalışan, çalışmayan ve öğrenci olan katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin, kamuda çalışan katılımcılardan yüksek olmasından; özel sektörde çalışan katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin ise çalışmayan katılımcılardan yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 12. Katılımcıların Gelir Düzeyleri ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

Gelir Düzeyi	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)	
Sosyal Görünüş Kaygısı	2825-3500 TL ¹	141	2,27	0,92	0,374	0,688	-
	3501-5500 TL ²	138	2,30	0,78			
	5501 TL ve üzeri ³	222	2,22	0,87			
Sosyal Medya Bağımlılığı	2825-3500 TL ¹	141	2,79	0,68	4,412	0,013	2 > 3
	3501-5500 TL ²	138	3,00	0,71			
	5501 TL ve üzeri ³	222	2,79	0,74			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	2825-3500 TL ¹	141	2,39	0,84	9,658	<0,000	2,3 > 1
	3501-5500 TL ²	138	2,84	0,86			
	5501 TL ve üzeri ³	222	2,64	0,87			

Tablo 12’de katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin gelir durumlarına göre incelenmesine yer verilmektedir. Katılımcıların gelir durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p=0,688$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Katılımcıların gelir durumları ile sosyal medya bağımlılığı ($p=0,013$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Farkın tespitinde post-hoc testlerinden Scheffe testi seçilmiştir. Buna göre fark 3501-5500 TL aralığında gelire sahip katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin, 5501 TL ve üzeri gelire sahip katılımcılardan yüksek olmasından; 3501-5500 TL ve 5501 TL ve üzeri gelire sahip katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin, 2825-3500 TL arasında gelire sahip katılımcılardan yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 13. Katılımcıların Günlük Ortalama İnternette Geçirdikleri Süre ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

İnternette Geçirilen Ortalama Günlük Süre		N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)
Sosyal Görünüş Kaygısı	2 saat ve altı ¹	57	1,93	0,83	8,608	<0,000	3,4 > 1,2
	2-4 saat ²	213	2,13	0,76			
	4-6 saat ³	144	2,43	0,83			
	6 saat ve üstü ⁴	87	2,49	1,02			
Sosyal Medya Bağımlılığı	2 saat ve altı ¹	57	2,31	0,62	28,034	<0,000	2 > 1 3,4 > 1,2
	2-4 saat ²	213	2,72	0,61			
	4-6 saat ³	144	3,03	0,72			
	6 saat ve üstü ⁴	87	3,23	0,74			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	2 saat ve altı ¹	57	2,24	0,76	4,878	0,002	2,3 > 1
	2-4 saat ²	213	2,63	0,82			
	4-6 saat ³	144	2,76	0,91			
	6 saat ve üstü ⁴	87	2,62	0,96			

Tablo 13'te katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin günlük ortalama internette geçirdikleri süreye göre incelenmesine dair sonuçlara yer verilmiştir. Katılımcıların gelir durumları ile sosyal görünüş kaygısı ($p<0,000$), sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p=0,002$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Farkın tespitinde post-hoc testlerinden Scheffe testi seçilmiştir. Buna göre fark 4-6 saat ve 6 saat ve üstünde internette vakit geçiren katılımcıların sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı ortalamalarının, 2 saat ve altı ve 2-4 saat aralığında vakit geçiren katılımcılardan yüksek olmasından; 2-4 saat aralığında vakit geçiren katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ortalamalarının, 2 saat ve altında vakit geçiren katılımcılardan yüksek olmasından; 2-4 saat ve 4-6 saat aralığında vakit geçiren katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ortalamalarının, 2 saat ve altında vakit geçiren katılımcılardan yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 14. Katılımcıların En Sık Kullandığı Sosyal Medya Uygulaması ile Ölçek Düzeylerinin Karşılaştırılması

En Sık Kullanılan Sosyal Medya Uygulaması		N	$\bar{X}$	SS	F	p	Post-Hoc (Scheffe)
Sosyal Görünüş Kaygısı	WhatsApp ¹	116	1,93	0,74	6,388	<0,000	2,5 > 1
	Instagram ²	200	2,34	0,92			
	Facebook ³	54	2,29	0,69			
	YouTube ⁴	52	2,28	0,92			
	Diğer (Twitter, SnapChat vb) ⁵	79	2,49	0,81			
Sosyal Medya Bağımlılığı	WhatsApp ¹	116	2,45	0,67	14,562	<0,000	2,3,5 > 1
	Instagram ²	200	2,94	0,63			
	Facebook ³	54	3,12	0,69			
	YouTube ⁴	52	2,79	0,71			
	Diğer (Twitter, SnapChat vb) ⁵	79	3,05	0,80			
Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	WhatsApp ¹	116	2,27	0,79	12,342	<0,000	3,5 > 1,2
	Instagram ²	200	2,57	0,93			
	Facebook ³	54	3,06	0,55			
	YouTube ⁴	52	2,59	0,90			
	Diğer (Twitter, SnapChat vb) ⁵	79	2,98	0,78			

Tablo 14'e göre; katılımcıların en sık kullandıkları sosyal medya uygulaması ile sosyal görünüş kaygısı ($p<0,000$), sosyal medya bağımlılığı ($p<0,000$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($p<0,000$) düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Farkın tespitinde post-hoc testlerinden Scheffe kullanılmıştır. Buna göre fark Instagram kullanan katılımcılar ile diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin, WhatsApp kullanan katılımcılardan yüksek olmasından; Instagram, Facebook ve diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin, WhatsApp kullanan katılımcılardan yüksek olmasından; Facebook ve diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinin, WhatsApp ve Instagram kullanan katılımcılardan yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 15. Katılımcıların Ölçek Düzeyleri Arasında Yapılan Korelasyon Analizi Bulguları

Pearson Korelasyonu	1.	2.	3.
1.Sosyal Görünüş Kaygısı	1		
2.Sosyal Medya Bağımlılığı	0,466**	1	
5.Sosyal Medyada Estetik İşlem Yaptırma Algısı	0,562**	0,605**	1

**İlişki var.

Katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri arasındaki ilişkinin sonuçlarına ait Pearson Korelasyon analizi tablo 16'da verilmiştir. Buna göre sosyal görünüş kaygısı ile sosyal medya bağımlılığı ($r=0,466$) ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($r=0,562$) arasında pozitif yönde, orta düzeyli ilişki saptanmıştır. Ayrıca sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ($r=0,605$) arasında da pozitif yönde, orta düzeyli ilişki saptanmıştır. Buna göre Hipotez 1: H1, Hipotez 2:H1 ve Hipotez 3: H1 kabul edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Katılımcıların %33,3'ü 18-24 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır (167 kişi). Kadın katılımcılar çalışmanın .57,5'ini oluşturmaktadır (288 kişi). Katılımcıların %64,1'i bekârdır (321 kişi). Önlisans ve lisans eğitim durumuna sahip katılımcıların oranı %61'dir (306). Katılımcıların %31,3'ü özel sektörde çalışmakta (157 kişi) ve %66,7'si il merkezinde yaşamaktadır (334 kişi). Katılımcıların %44,3'ü 5501 TL ve üstünde aylık gelire sahiptir (222 kişi).

Katılımcıların %42,5'i internette günlük ortalama 2-4 saat arasında vakit geçirmektedir (213 kişi). Ayrıca katılımcıların en çok kullandığı sosyal medya uygulaması %39,9 ile Instagram uygulamasıdır (200 kişi). Katılımcıların %81,2'si dış görünüşünden memnun olmadığını belirtmiştir (407 kişi). Katılımcıların %61,5'inin dış görünüşünde değiştirmek istediği bir şey vardır (308 kişi). Katılımcıların %65,9'u hayatlarında en az bir kere estetik işlem yaptırmayı düşündüğünü belirtmiştir (330 kişi). Estetik işlem yaptıran katılımcıların oranı ise %33,9'dur (170 kişi).

Çalışmada bekâr katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeylerinin, evli katılımcılara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Yılmaz'ın yapmış olduğu çalışmada ise evli katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri daha yüksek bulunmuştur (Yılmaz, 2020, s. 45). Bu farkın çalışmaya katılan bekâr katılımcıların, evli katılımcılardan daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İnternette 4 ile 6 saat arasında vakit geçiren katılımcılar ile 6 saat ve üstünde vakit geçiren katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri diğer gruplardaki katılımcılardan yüksektir. İnternette daha fazla vakit geçiren bireyler diğer bireylere göre daha fazla bakım, güzellik, estetik vb. paylaşımlarına maruz kalabilmekte ve sonucunda sosyal görünüş kaygısı düzeylerinde de artışın yaşandığı düşünülmektedir. Hawes ve arkadaşlarının çalışması da bu durumu destekler sonuçlara ulaşmıştır (Hawes vd., 2020, s. 69). Çalışmada, Instagram kullanan katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri diğer sosyal medya uygulamaları kullanıcılarına göre yüksektir. Bu durumun Instagram uygulamasında sadece görsel paylaşımın yapılabilmesi olduğu düşünülmektedir. Erdoğan'ın çalışmasında ise sosyal medya uygulaması ile sosyal görünüş kaygısı arasında fark bulunamamıştır (Erdoğan, 2019, s. 48). Çalışmada dış görünüşünden memnun olmayan katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri diğer katılımcılardan yüksek bulunmuştur. Dış görünüşünden memnun olmayan katılımcıların kaygı düzeylerinin yüksek olması beklenebilir bir durumdur. Çetinkaya ve arkadaşlarının çalışması da bu sonucu desteklemektedir (Çetinkaya vd., 2019, s. 914).

Bu çalışmada bekâr katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, evli katılımcılardan yüksek bulunmuştur. Bekâr bireylerin, evli bireylere göre sosyal medyaya daha çok zaman ayırabildiği düşünülmektedir. Yukay – Yüksel ve arkadaşlarının çalışmasında da bekâr katılımcıların daha yüksek sosyal medya bağımlılığına sahip olduğu görülmektedir (Yukay-Yüksel vd., 2020, s.72). Çalışmada eğitim düzeyinin yükseldikçe sosyal medya bağımlılığı düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bireylerin eğitim durumu ile birlikte farkındalık düzeylerinin arttığı daha bilinçli bir şekilde sosyal medyayı kullandıkları düşünülmektedir. Fakat Şafak ve Kahraman'ın yaptığı çalışmada eğitim durumu ile sosyal medya bağımlılığı arasında farklılık bulunmamaktadır (Şafak ve Kahraman, 2019, s.62). Katılımcıların internette geçirdikleri sürenin artmasıyla sosyal medya bağımlılığı düzeyleri de artmaktadır. Özellikle sosyal medya uygulamalarındaki içeriklerin çeşitliliği bireylerin daha fazla vakit geçirmesine neden olduğunu düşündürmektedir. Bilgiler'in sonucu da bu durumu desteklemektedir (Bilgiler, 2018, s.367). Ayrıca çalışmada WhatsApp kullanıcılarının sosyal medya bağımlılığı düzeyleri diğer uygulamaları kullanan katılımcılara göre daha yüksektir. Instagram, YouTube gibi sosyal medya uygulamaların daha çeşitli içeriklere sahip olmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların “dış görünüşten memnuniyet durumu”, “dış görünüşte değişiklik isteme durumu”, “estetik işlem yaptırmayı düşünme durumu”, “estetik işlem yaptıрма durumu”, “yaş”, “eğitim durumu”, “gelir durumu”, “internette geçirilen süre”, “en sık kullanılan sosyal medya uygulaması” değişkenler ile sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı düzeyleri arasında farklılıklar bulunmuştur. Fakat çalışmada kullanılan sosyal medyada estetik işlem yaptırmaya algısı ölçeğinin nispeten yeni geliştirilmiş bir ölçek olması ve bu nedenle ölçeğin kullanıldığı çalışmaların eksikliği nedeniyle literatürde benzer çalışmalara rastlanılmamıştır.

Bu çalışmada sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki bulunmuştur. Buna göre katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeyleri de artmaktadır. Sosyal medya, bireylere olmak istedikleri imajları oluşturma şansı vermektedir. Etket ve filtreler ile bu durum yapay olarak sağlanabilmektedir. Dolayısıyla sosyal görünüş kaygısı yaşayan bireylerin sosyal medyada daha fazla zaman geçirdiği düşünülmektedir. Erdoğan'ın, sosyal görünüş kaygısı, iletişim becerileri ve sosyal medya bağımlılığını klinik olmayan örnekleme incelediği çalışmasında da sosyal medya bağımlılığı ile sosyal görünüş kaygısı arasında pozitif yönlü, yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur (Erdoğan, 2019, s. 34). Çakmak'ın, sosyal medya kullanımının sosyal görünüş kaygısı üzerine etkisini incelediği ve üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada da sosyal medya kullanımının artması durumunda sosyal görünüş kaygısının artacağını saptanmıştır (Çakmak, 2018, s. 52). Şimşek ve Koçak'ın, üniversite öğrencileri üzerinde internet bağımlılığını incelediği çalışmada sosyal görünüş kaygısının artması durumunda internet bağımlılığının azaldığı bulunmuştur (Şimşek ve Koçak, 2019, s. 36).

Bu çalışmada sosyal görünüş kaygısı ve estetik işlem yaptırmaya algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyli ilişki bulunmuştur. Buna göre katılımcıların sosyal görünüş kaygı düzeyleri arttıkça estetik işlem yaptırmaya algı düzeyleri de artmaktadır. Sosyal görünüş kaygısına sahip bireyler, bedenlerinde değiştirmek istedikleri özellikleri estetik işlemlere başvurarak düzeltebilmektedir. Özellikle günümüzde medya aracılığıyla estetik işlemlere ulaşımın kolaylaşmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir. Clarke ve arkadaşlarının, 16-79 yaş arasındaki katılımcılar üzerinde yaptığı çalışmanın sonucunda sosyal görünüş kaygısının yönetiminde cerrahi ve psikolojik yaklaşımların da değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Clarke vd., 2012, s. 440). Moss ve Harris'in yaptığı çalışmada katılımcıların burun, göğüs gibi organlara yönelik endişelere estetik cerrahinin etkisini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda endişeli bireylerin operasyon sonrasında daha az endişeli olduğu bulunmuştur (Moss ve Harris, 2009, s. 567). Ağırnaslıgil ve Gül-Amuk ise ortognatik cerrahi hastalarının cerrahi öncesi ve sonrasında sosyal görünüş kaygılarını incelemiştir. Yapılan çalışmada bireylerin cerrahi operasyon ile birlikte sosyal görünüş kaygı düzeylerinin azaldığı bulunmuştur (Ağırnaslıgil ve Gül-Amuk, 2017, s. 56). Mete ve Beydağ, mastektomi sonrası onarımı (rekonstrüksiyon) yapılan kadınlarda sosyal görünüş kaygısını incelemiştir. Çalışmada katılımcıların düşük düzeyde sosyal görünüş kaygısına sahip oldukları bulunmuştur. Bu durumun da mastektomi sonrasında meme rekonstrüksiyonun uygulanmasına ve yapılan işlemde bireylerin memnun kalmalarına bağlanmıştır (Mete ve Beydağ, 2021, s. 166). Tulacı ve Arslan'ın, septorinoplasti yapılan hastalarının yaşadığı sosyal görünüş kaygısının, hasta memnuniyetine etkisini araştırdığı çalışmada sosyal görünüş kaygı düzeyi yüksek olan katılımcıların ameliyat sonrası tatmin olma durumlarının düşük olduğunu bulmuştur (Tulacı ve Arslan, 2020, s. 322).

Bu çalışmada katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ve estetik işlem yaptırmaya algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyli ilişki bulunmuştur. Buna göre katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri arttıkça, estetik işlem

yaptırma algı düzeyleri de artmaktadır. Akman Dömbekci ve Öztürk'ün yaptığı çalışmada sosyal medya, ruhsal problemler, güzellik algısı ve fiziksel sağlık problemleri gibi faktörlerin, bireyleri estetik işleme yönelttiği ifade edilmektedir (Akman-Dömbekci ve Öztürk, 2021, s. 223). Sorice ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada hastaların estetik cerrah seçiminde en çok tercih ettikleri sosyal ağlar incelenmiştir. Buna göre bireyler en çok Facebook uygulaması üzerinden estetik cerrahlarını seçmektedir (Sorice vd., 2017, s. 1047). Ayrıca Chen ve arkadaşlarının yayınladıkları çalışma plastik cerrahlar için sosyal medya kullanımı ipuçları vermektedir. Çalışmada cerrahların, hastalarla iletişimi geliştirmek ve daha geniş bir kitleye ulaşmak için sosyal medyayı doğru bir şekilde kullanabilecekleri ifade edilmektedir (Chen vd., 2020, s. 988). Dorfman ve arkadaşlarının çalışmasında da cerrahların sosyal medyada eğitim ve pazarlama amaçlı birçok video yayınladığına değinilmektedir (Dorfman vd., 2017, s. 825). Sosyal medyada hem hekimlerin hem de hastaların aynı ortamda bulunması, estetik işlemlerle ilgili bilgi alışverişi yapılması, sosyal medyanın pazarlama yönünün kullanılması, sosyal medyada var olan etkiler sayesinde bireylerin orada gördükleri kişilere benzeme çabası da artmaktadır (Gökmen, 2021, s. 55).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıda verilmektedir:

- Bekâr katılımcıların sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, evli katılımcılardan yüksektir.
- Dış görünüşünden memnun olmayan katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, dış görünüşünden memnun olan katılımcılardan yüksektir.
- Dış görünüşünde değişiklik isteyen katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, dış görünüşünde değişiklik istemeyen katılımcılardan yüksektir.
- Estetik işlem yaptırmayı düşünmüş olan katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, estetik işlem yaptırmayı düşünmemiş katılımcılardan yüksektir.
- Estetik işlem yaptıran katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, estetik işlem yaptırmayan katılımcılardan yüksektir.
- 35-44 yaş aralığındaki katılımcılar ile 45 yaş ve üzerindeki katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, 18-24 yaş aralığındaki katılımcılardan yüksektir.
- Lise ve altı eğitim durumuna sahip katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, lisansüstü eğitim durumuna sahip katılımcılardan yüksektir.
- Lise ve altı eğitim durumuna sahip katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri hem önlisans ve lisans hem de lisansüstü eğitim durumuna sahip katılımcılardan yüksektir.
- Özel sektörde çalışan, çalışmayan ve öğrenci olan katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, kamuda çalışan katılımcılardan yüksektir.
- Özel sektörde çalışan katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, çalışmayan katılımcılardan yüksektir.
- 3501-5500 TL aralığında gelire sahip katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, 5501 TL ve üzeri gelire sahip katılımcılardan yüksektir.
- Katılımcılardan 3501-5500 TL ve 5501 TL ve üzeri gelire sahip olanlar sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, 2825-3500 TL arasında gelire sahip olanlardan yüksektir.
- İnternette 4-6 saat arası ile 6 saat ve üstünde vakit geçiren katılımcıların sosyal görünüş kaygısı ve sosyal medya bağımlılığı ortalamaları, 2 saat ve altı ile 2-4 saat aralığında vakit geçiren katılımcılardan yüksektir.
- İnternette 2-4 saat aralığında vakit geçiren katılımcıların sosyal medya bağımlılığı ortalamaları, 2 saat ve altında vakit geçiren katılımcılardan yüksektir.
- İnternette 2-4 saat ile 4-6 saat aralığında vakit geçiren katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ortalamaları, 2 saat ve altında vakit geçiren katılımcılardan yüksektir.

- Instagram kullanan katılımcılar ile diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal görünüş kaygısı düzeyleri, WhatsApp kullanan katılımcılardan yüksektir.
- Instagram, Facebook ve diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal medya bağımlılığı düzeyleri, WhatsApp kullanan katılımcılardan yüksektir.
- Facebook ve diğer sosyal medya uygulamalarını kullanan katılımcıların sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeyleri, WhatsApp ve Instagram kullanan katılımcılardan yüksektir.
- Çalışmada son olarak sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı arasında orta düzeyli ilişki bulunmuştur. Başka bir ifadeyle katılımcıların sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı veya sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinden herhangi birinin artması durumunda sosyal görünüş kaygısı, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı düzeylerinde de artış yaşanmaktadır.

Yaşanan ekonomik krizlerden özellikle 1980’li yıllardaki krizler kapitalizmin etkisini arttırmış ve sağlık hizmetlerinde de değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Sağlık hizmeti sunan kuruluşların ticaret işletmeleri olarak yönetilmesi, devletin sağlık hizmetlerinden kısmen çekilmesi yaşanan bu değişikliklerden bazılarıdır. Sağlık hizmetlerini diğer hizmet türlerinden ayıran özelliklerinden biri olan “hizmeti talep eden ve sunan kişinin aynı kişi” olması, sağlık hizmetlerinde sorunların yaşanmasına sebebiyet verebilmektedir. Sağlık hizmetlerinin piyasa baskısı altında kalması, hekimlerde oluşacak baskı sonucuyla gereksiz tectik ve tedavilerin sayısında artışa neden olacaktır. Bu durum ise hastaların gerçek ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine sebebiyet verecektir. Sağlık hizmetlerinde yaşanan değişikliklerden biri de “sağlıklı olma kültürü”nün yaygınlaştırılarak bireye indirgenmesidir. Günümüzde özellikle sosyal medya aracılığıyla bu kültür topluma yayılmaktadır. Sosyal medya aracılığıyla bireylere sağlıklı olmak için nasıl görünmesi gerektiği iletilmektedir. Bireyin bu koşullara uyum sağlamaması sonucunda ise estetik işlem fırsatları sunulmaktadır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan öneriler şu şekildedir:

- Sosyal medyada estetik işlem yaptırma algısı ile ilgili araştırmaların artması önerilebilir.
- Bireylerin estetik işlem yaptırmadan önce ve yaptırdıktan sonra sanal zorbalık, damgalama, algılanan beden imajı kavramlarının eklenerek daha geniş bir örneklem ya da belirli yaş aralıklarındaki örneklerle çalışmanın tekrarlanması önerilebilir.
- İlgili sağlık kurumları tarafından estetik işlem ve operasyonlara yönelen bireylere öncesinde ve sonrasında psikolojik taramaların yapılması önerilebilir.
- Sağlık kurumları ve eğitim kurumları ortak bir proje ile özellikle ergenlik dönemindeki bireylere beden saygısı ve özgüven konularında eğitimlerin verilmesi önerilebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %60 oranında, ikinci yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ağırnaslıgil, M. Ö. ve Gül-Amuk, N. (2017). İskeletsel sınıf ııı maloklüzyona sahip ortognatik cerrahi hastalarının cerrahi öncesi ve cerrahi sonrasında benlik saygısı, eleştiriye duyarlılık ve sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin değerlendirilmesi. *Selcuk Dent Journal*, 5(1), 50-58.
- Akman-Dömbekci, H. (2021). *Estetik operasyonların sosyal etmenleri ve tıbbileştirme ile ilişkisi: Rinoplasti üzerine nitel bir araştırma* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Akman-Dömbekci, H. ve Öztürk, Y. E. (2021). Burun estetiği operasyonlarını etkileyen sosyal faktörler ve burun estetiğinin tıbbileştirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, (87), 217-240.

- Aktaş, S. (2014). Medyanın kadın estetiği üzerine etkileri ve ebenin rolü. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 187-195.
- Alptekin, D. ve Delibaş, E. (2021). *Estetik uzmanlarının bedenini yeniden inşasına dair görüşlerinin sosyolojik bir değerlendirmesi*, (41-42), 163-186.
- Altındış, A., Altındış, S., Aslan, F. G., Aşıcı, N., İnci, M. B., Ekerbiçer, H. Ç. ve Tokaç, M. (2017). Sosyal medya ağları ve sosyal görünüm anksiyetesi. *International Journal of Social Science*, (64), 227-235.
- American Society For Aesthetic Plastic Surgery (ASAPS). (2021). *Aesthetic plastic surgery national databank statistics 2020-2021*. <https://cdn.theaestheticsociety.org/media/statistics/2021-TheAestheticSocietyStatistics.pdf> adresinden 1 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Amil, O. ve Bozgeyikli, H. (2015). Investigating the relationship between social appearance anxiety and loneliness of turkish university youth. *Journal of Studies in Social Sciences*, 11(1), 68-96.
- Araslı, O. (2017). Medyadan “estetik-güzellik” uygulamalarına “merdiven üstü” bir bakış: “Adana’daki sahte estetik iddiaları” hakkında haberlerin değerlendirilmesi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (14), 61-80.
- Atalay, S. (2020). Sosyolojik perspektiften dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu: Tıbbileştirme ve farmasötikalizasyon temelinde kavramsal bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (65), 461-485.
- Attepe, S. (2013). Tıbbileştirmeyi kadın sorunları bağlamında düşünmek. *Aile ve Kadın Sempozyumu* (s. 17-22). Kırıkkale.
- Ayparçası, F. (2015). *Modernizmin beden tüketimine etkisi: Estetik cerrahi operasyonlar örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Bilgili, H. A. (2018). Sosyal medya kullanımı ile sosyal medya bağımlılık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Ege üniversitesi örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 351-369.
- Bilişli, Y. (2019). İnternet sağlık haberlerinde tıbbileştirmenin inşası: sağlık haber söylemine eleştirel bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3608-3629.
- Bolton, M. A., Pruzinsky, T., Cash, T. F. ve Persing, J. A. (2003). Measuring outcomes in plastic surgery: Body image and quality of life in abdominoplasty patients. *Plastic and Reconstructive Surgery*, 112(2), 619-625.
- Boursier, V., Gioia, F. ve Griffiths, M. D. (2020). Do selfie-expectancies and social appearance anxiety predicts adolescents’ problematic social media use?. *Computers in Human Behavior*, 110, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106395>
- Bradbury, E. (1994). The psychology of aesthetic plastic surgery. *Aesthetic Plastic Surgery*, 18(3), 301-05.
- Chen, A. D., Furnas, H. J. ve Lin, S. J. (2020). Tips and pearls on social media for the plastic surgeon. *Plastic and Reconstructive Surgery Journal*, 145, 988-96.
- Clarke, A., Hansen, E. L. E., White, P. ve Butler, P. E. M. (2012). Low priority? A cross sectional study of appearance anxiety in 500 consecutive referrals for cosmetic surgery. *Psychology, Health & Medicine*, 17(4), 440-46.
- Conrad, P. (1992). Medicalization and social control. *Annual Reviews Sociol*, 18, 209-232.

- Conrad, P. ve Leiter, V. (2004). Medicalization, markets and consumers. *Journal of Health and Social Behavior*, 45, 158-176.
- Çakır, C. (2018). *Estetik cerrahide hekimin hukuki sorumluluğu* [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Çakmak, E. (2018). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım düzeyleri ile sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Çelik, E. ve Şenay-Güzel, H. (2018). Ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ile mükemmeliyetçilik arasındaki ilişki: Benlik saygısının aracı rolü. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(2), 235-256.
- Çetinkaya, B., Gülaçtı, F. ve Çiftçi, Z. (2019.) Lise öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 904-922.
- Çiçek, G. (2021). *Burun estetiği ameliyatı öncesi bireylerin sosyal görünüş kaygıları ile psikolojik iyi oluşların incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Çömlekçi, M. F. ve Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 173-188.
- Demirbaş, H. (2019). İnsanlar neden estetik müdahalelere yönelmektedir? Gerisindeki güdülenme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(99), 81-91.
- Demirel, E.T. (2018). *Nicel araştırma yöntemlerine giriş*. (1.Baskı). Eğitim Yayınevi.
- Dinler, G. (2020). Güzellik-estetik-sağlık içerikli internet haberlerinin sağlık iletişimi ve gazetecilik etiği bağlamında incelenmesi. *Aksaray İletişim Dergisi*, 2(2), 119-134.
- Doğan, T. (2010). Sosyal görünüş kaygısı ölçeğinin (SGKÖ) Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (39), 151-159.
- Doğan, U. ve Çolak, T. S. (2016). Self-concealment, social network sites usage, social appearance anxiety, loneliness of high school students: A model testing. *Journal of Education and Training Studies*, 4(6), 176-183.
- Doğan-Özdemir, N. G. ve Kulakaç, Ö. (2021). Kadın sağlığının medikalizasyonuna feminist bakış açısı. Ö. Kulakaç (Ed.), *Kadının Yaşam Dönemleri, Uygulamalar ve Önlemler* içinde (s.1-13). Türkiye Klinikleri.
- Dorfman, R. G., Vaca, E. E., Fine, N. A. ve Schierle, C. F. (2017). The ethics of sharing plastic surgery videos on social media: Systematic literature review, ethical analysis, and proposed guidelines. *Plastic and Reconstructive Surgery Journal*, 140(4), 825-836.
- Durmuş, M. (2015). *Güncel bireysel anlatılar üzerinden burun estetiği hevesini anlamak ve anlamlandırmak: 21.yy döneminde burun buruna gelen toplum ve rinoplasti* [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Erdoğan, B. (2019). *Klinik olmayan örnekleme sosyal medya bağımlılığının sosyal görünüş kaygısı ve iletişim becerileri ile arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Eşiyok-Sönmez, E. ve Özgen, Ö. (2017). Medya kullanımı ve beden imajı: Türkiye ve İngiltere örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 78-95.

- Field, A. E., Camargo Jr, C. A., Taylor, C. B., Berkey, C. S., Roberts, S. B. ve Colditz, G. A. (2001). Peer, parent and media influences on the development of weight concerns and frequent dieting among preadolescent girls and boys. *PEDIATRICS*, 107(1), 54-60.
- Gilik, M. (2016). *Ergenlerde internet bağımlılığının sosyal görünüş kaygısı ve çeşitli değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi (İstanbul Yenibosna Çok Programlı Anadolu Lisesi örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Nişantaşı Üniversitesi.
- Gökmen, A. (2021). *Özçekimin bireylerin estetik algı ve müdahalelere yönelimi üzerine etkisinin değerlendirilmesi* [Uzmanlık Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Gürsoy-Atar, Ö. ve Gürsoy-Ulusoy, Ş. (2020). Sosyal medyada ördek sendromu: Instagram üzerinden bir değerlendirme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 925-951.
- Güvenen, G. (2017). *Sosyal medya ve kitle iletişim araçlarının lise öğrencilerinin beden algısı ve sosyal görünüş kaygısı üzerine etkisinin belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Hans-Ulrich, D. (2014). Sağlık hizmetlerinin doğası: Metalaştırmaya karşı dayanışma. L. Panitch ve C. Leys (Ed.), *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları* içinde (s. 43-45). Yordam Kitap.
- Haspolat, N. K. ve Kağan, M. (2017). Sosyal fobinin yordayıcıları olarak beden imajı ve benlik saygısı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 139-152.
- Hawes, T., Zimmer-Gembeck, M. J. ve Campbell, S.M. (2020). Unique associations of social media use and online appearance preoccupation with depression, anxiety, and appearance rejection sensitivity. *Body Image*, 33, 66-76.
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L. ve Wang, Q. (2019). Social media addiction: its impact, mediation, and intervention. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 13(1), 1-17.
- Kalay, G. (2014). *Neoliberalizm ve Kimlik Siyaseti*. http://kongrekaraburun.org/wp-content/uploads/2014/08/images_2014_TamMetinler_B7_05_GulerKalay.pdf adresinden 06 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kara, A. (2016). Sosyal görünüş kaygısı ile utangaçlık arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 6(1), 95-106.
- Karaca, E. ve Beydağ, K. D. (2021). Plastik cerrahi ameliyatı geçirmiş kadınların beden imajı ve benlik saygıları arasındaki ilişki. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 31(2), 181-194.
- Kılıç, M. (2015). *Üniversite öğrencilerinin sosyal görünüş kaygıları ile benlik saygıları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Koskina, A., Van den Eynde, F., Meisel, S., Campbell, I. C. ve Schmidt, U. (2011). Social appearance anxiety and bulimia nervosa. *Eating Weight Disorders EWD*, 16(2), 142-145.
- Kurtdaş, M. Ç. (2016). “Sağlıklı yaşam!” sloganı etrafında şekillenen yeni tüketim biçimleri. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Kurtdaş, M. Ç. (2017). Medikalizasyon süreci, sağlığın ticarileşmesi ve bedenin denetlenmesine sosyolojik bir bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(27), 983-1012.
- Kurutçu, Ş. (2020). *Estetik ve cerrahi sağlık hizmeti alan bireylerde sosyal görünüş kaygısının özgüven ve utangaçlık üzerine etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

- Levinson, C. A., Rodebaugh, T. L., White, E. K., Menatti, A., Weeks, J. W., Iacovino, J. M. ve Warren, C. S. (2013). Social appearance anxiety, perfectionism, and fear of negative evaluation: distinct or shared risk factors for social anxiety and eating disorders?. *Appetite*, (67), 125-133.
- Leys, C. (2014). Sağlık ve kapitalizm. L. Panitch ve C. Leys (Ed.), *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları* içinde (s. 15-42). Yordam Kitap.
- Mete, B. ve Beydağ, K. D. (2021). Mastektomi sonrası meme rekonstrüksiyonu yapılan kadınlarda benlik saygısı ve sosyal görünüş kaygısı ilişkisi. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 31(2), 159-171.
- Moneva, J. C., Geñorga, J. G. R. ve Solon, E. M. (2020). Physical appearance anxiety and social relations. *International Journal of Social Science Research*, 8(1), 99-116.
- Moss, T. P. ve Harris, D. L. (2009). Psychological change after aesthetic plastic surgery: A prospective controlled outcome study. *Psychology, Health & Medicine*. 14(5), 567-572.
- Mülazımoğlu-Ballı, Ö. ve Aşçı, F. H. (2006). Sosyal fizik envanterinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1), 11-19.
- Negiz, N. ve Çağlar, N. (2015). Sosyal medya, siyaset ve kadın: kadın siyasetçi bağlamında bir gözlem. H. Ertaş (Ed.), *Kamu yönetiminde sosyal medya kuramdan uygulamaya* (1. Baskı) içinde (s. 149-191). Palet Yayınları.
- Okgün-Alcan, A. ve Çetin, S. (2021). Sosyal medya kullanımının kadınların estetik cerrahiye ilişkin tutumlarına etkisi. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 44(4), 554-562.
- Oktan, V. ve Şahin, M. (2010). Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 543-556.
- Okumuş, A. (2019). Günümüzde kadınların estetik uygulamalara bakışı nasıldır? sanal estetik algısı ve sosyal medya reklamlarının estetik müdahale kararı alırken etkisi ne kadardır?. *KBB-Forum*. 18(3), 238-248.
- Öktem, F. (2022). *Estetik operasyon bağımlılığı*. <https://fatihoktem.com.tr/estetik-operasyon-bagimlilik/> adresinden 20 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özteke-Kozan, H. ve Hamarta, E. (2017). Beliren yetişkinlikte beden imgesi: bağlanma ve sosyal görünüş kaygısının rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48), 63-81.
- Sezgin, D. (2016). Sağlıkta dönüşüm: sağlık paradigması ve medya. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 31(2), 101-109.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(4), 23-32.
- Sorice, S. C., Li, A. Y., Gilstrap, J., Canales, F. L. ve Furnas, H. J. (2017). Social media and the plastic surgery patient. *Plastic and Reconstructive Surgery Journal*, 140(5), 1047-1056.
- Sübaşı, G. (2007). Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygıyı yordayıcı bazı değişkenler. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 3-15.
- Şafak, B. ve Kahraman, S. (2019). Sosyal medya kullanımının yalnızlık ve narsistik kişilik özelliği belirtileri ile ilgili ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 54-69.
- Şahin, C. ve Yağcı, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği- yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 523-538.

- Şahin, M. ve Erbil, N. (2019). Doğum ve medikalizasyon. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 120-130.
- Şimşek, O. M. ve Koçak, O. (2020). Türk ve yabancı üniversite öğrencilerinin internet bağımlılıklarının karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi ve sosyal görünüş kaygısı ile ilişkisinin incelenmesi. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 5(2), 25-43.
- Şimşir, Z., Seki, T. ve Dilmaç, B. (2019). Sosyal görünüş kaygısında cinsiyet farklılıkları: Bir meta analiz çalışması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 615-637.
- Telli, E. ve Ünal, Z. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre sosyal görünüş kaygısı: Bir alan araştırması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 134-148.
- Toraman, A. ve Erdem, R. (2016). Kavramsal açıdan tıbbileştirme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(4), 503-510.
- Tulacı, K. G. ve Arslan, E. (2020). Septorinoplasti yapılan hastalarda sosyal görünüş kaygısının hasta memnuniyetine etkisinin araştırılması. *KBB-Forum*, 19(3), 318-323.
- Türk, D. G. ve Bayrakçı, S. (2020). Sosyal medya ve toplumda değişen estetik işlem yaptırma algısı. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10(39), 118-135.
- Ünsal-Barlas, G., Karaca, S., Onan, N., Öz, Y. C., Gürkan, A., Işık, I. ve Sümeli, F. (2014). Estetik Cerrahi hastalarında beden imajı, işlevsel olmayan tutumlar ve depresyon. *Türk Plast. Surg.*, 22(3), 108-113.
- Vural, Z. B. A. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege üniversitesi iletişim fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Yazıcı, B. (2013). Güncel sosyal bilim analizinin sihirli anahtarı: “neoliberalizm”?. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (128), 7-31.
- Yıldırım, E. (2020). *Üniversite öğrencilerinde narsistik kişilik eğilimi ve sosyal görünüş kaygısı: Problemlili internet kullanımının etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Yılmaz, D. E. (2020). *Sosyal medya kullanan genç yetişkin bireylerde beden algısı ve sosyal görünüş kaygısının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Yukay-Yüksel, M., Çini, A. ve Yasak, B. (2020). Genç yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı, yalnızlık ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 66-85.
- Zivnuska, S., Carlson, J. R., Carlson, D. S., Harris, R. B. ve Harris, K. J. (2019). Social media addiction and social media reactions: The implications for job performance. *The Journal of Social Psychology*, 159(6), 1-15.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN DAVRANIŞSAL İKTİSADI

THE BEHAVIORAL ECONOMICS OF CLIMATE CHANGE

Öğr. Gör. Dr. Banu ÖZÜŞEN¹

ÖZ

Bu çalışmada iklim değişikliğinin davranışsal iktisadının incelenmesi amaçlanmaktadır. Davranışsal iktisat, iklim değişikliği konusunda davranış temelli yaklaşımları el almaktadır. Ekonomik hayat, sayısız faktörlerin etkisi altında olması sebebiyle fazlası ile karmaşıktır. Bu karmaşıklık içinde izlenecek ekonomi politikalarında en önemli husus gelişmiş analiz yöntemleri ile doğru tahminlerde bulunabilmektir. Günümüzde iklim değişikliği, ekonomik hayatı etkileyen önde gelen faktörlerdendir. İklim değişikliği genellikle sanayi devrimi sonrası insan kaynaklı ısı değişimlerini ilk olarak akıllara getirir de dünyada belirli dönemlerde ve dögüsel olarak ani ısı değişimlerinin gerçekleştiği belirlenmektedir. Geçmiş toplumlar üzerinde yapılan iklim çalışmaları henüz sınırlıdır. Ancak gerek doğanın doğal sürecinde gerekse insan etkili iklim değişikliğinde karşılaşılan sosyal ve ekonomik sorunlar temelde benzerdir. İklim değişikliğinin ve etkilerinin hızla hissedildiği günümüzde ekonomi politikalarının yönü, geçmişin analizi ile daha etkin olacaktır. Bu çalışmada Holosen dönemde yaşanan, insan etkili olmayan iklim değişikliğinin geçmiş toplumlar üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri ile antropojenik iklim değişikliği ile yaşanan biyoçeşitlilik kaybının insan sağlığı, refahı ve ekonomi üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışmada karşılaştırmalı tarihsel yöntemden yararlanmaya çalışılmıştır. Toplumların tarihsel süreçte karşılaştıkları sorunların ve çözüm arayışlarının benzer olduğu görülmüştür. Çalışmanın, iklim değişikliği hususunda zamana karşı yarışıldığı günümüzde disiplinler arası çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Davranışsal İktisat, Çevre Ekonomisi, Biyoçeşitlilik.

JEL Sınıflandırma Kodları: Q50, D64, D90.

ABSTRACT

In the study, it is aimed to examine the behavioral economics of climate change. Behavioral economics deals with behavior-based approaches to climate change. Being under the influence of numerous factors, economic life is extremely complex. The most important issue concerning the economic policies to be followed in this complexity is to make accurate predictions through advanced analysis methods. Currently, climate change is among the key factors that affect economic life. Climate change is generally associated first with the human-induced temperature changes since the industrial revolution; however, rapid temperature changes on Earth have been observed to occur in particular periods and to be cyclic. Climate studies on past societies are still limited. However, the social and economic problems encountered in both the natural process of nature and the anthropogenic climate change are fundamentally similar. Today, when climate change and its impact is being rapidly felt, the direction of economic policies will be more effective through the analysis of the past. The study scrutinizes the social and economic effects of rapid temperature changes within the Holocene period on former societies and the impact of biodiversity loss due to anthropogenic climate change on human health, wealth, and economy. In the study, it is tried to benefit from the comparative historical method. It is observed that the problems faced by societies in the historical process and the search for solutions are similar. The study aims to contribute to the interdisciplinary studies in these days when climate change is a race against the clock.

Keywords: Climate Change, Behavioral Economics, Environmental Economics, Biodiversity.

JEL Classification Codes: Q50, D64, D90.

¹ Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, banuozusen@akdeniz.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Economic life is under the influence of numerous factors. Currently, climate change is among the key factors that affect economic life. Climate change is generally associated first with the human-induced temperature changes since the industrial revolution; however, rapid temperature changes on Earth have been observed to occur in particular periods and to be cyclic. Climate studies on past societies are still limited. However, the social and economic problems encountered in both the natural process of nature and the anthropogenic climate change are fundamentally similar. Climate change includes policy issues within the scope of behavioral economics. In this study, it is aimed to examine the behavioral economics of climate change. In addition, it is aimed to contribute to interdisciplinary studies. One of the limitations of this study is the limited research on the behavior of past societies on climate change.

Design/methodology/approach:

This study scrutinises the social and economic effects of rapid temperature changes within the Holocene period on former societies and the impact of biodiversity loss due to anthropogenic climate change on human health, wealth and economy. In the study, it was tried to benefit from the comparative historical method. The comparative method is a research method that aims to classify and explain the factors that are effective in the emergence and development of certain events. Archaeological data have been used to understand the behavior of past societies. This study is not limited to a time period.

Findings:

In the first part of the study, the climate change that took place in the natural process was investigated. In this section, sudden temperature changes that occur at regular intervals in the world and their effects on societies are examined. Climate change has caused economic and social changes in past societies, both directly and indirectly. Climate change studies are frequently included in recent archaeological studies. In the second part of the study, the causes and consequences of human-induced climate change were investigated. In particular, the negative effects of biodiversity loss on the environmental system have been investigated. In the last part of the study, the effects of climate change on human health and economy are discussed. In addition, due to climate change, the problems experienced by past societies and today's societies were evaluated with similar and different aspects. Economic growth is among the main causes of increasing climate change. Unlimited use of resources causes loss of biodiversity, and the balance of the ecological system is disturbed. At the end of the economic growth target of the societies, the economic growth rate also decreases with the climate change. As a result of climate change, economic losses will occur depending on the economic size and welfare level. Global climate change shows a complex structure in terms of its causes and consequences. For this reason, the analyzes for the estimation of the results are also difficult and complex. Benefits and costs that can be priced are included in the analysis. The impact of non-market factors that are not priced on human welfare cannot be determined. Sea rise, ocean acidification, hurricanes and endangered species are non-market factors. However, these factors are an important part of the ecosystem.

Conclusion and Discussion:

The causes and consequences of climate change are global. Measures to be taken in this regard also necessitate global cooperation. On the other hand, the effects of climate change may differ from one society to another. Common effects for both communities: water scarcity, food supply, epidemics, change in consumption habits, change in production methods, floods, stress factor, migration and contraction of trade volume. Societies face similar problems even after hundreds of years. Today, the economic and social life is much more complex than the societies that have existed in the past. Changes in economic growth, markets, international trade and economic policies have different results in economies depending on the level of development. However, today's societies have significant advantages compared to past societies. Factors such as technology, food safety, health system, drug diversity and vaccines increase the adaptation and survival chances of societies. However, what is more important than these advantages is to reduce the factors that cause climate change and to make the practices for the protection of biodiversity operative for all segments of the society. Climate change and the resulting environmental degradation affect all individuals and societies. Behavioral economics offers policy recommendations in determining both the behaviors that are effective in the emergence of problems and the behavioral patterns in the solutions.

1. GİRİŞ

Schumpeter, "History of Economic Analysis" adlı kitabında (2006, s. 10-49) ekonomik analizi tarih, istatistik ve teori olmak üzere üç başlık altında toplar ve daha sonra bunlara ekonomik sosyolojiyi ekler. O'na göre bu temel alanlar arasında, günümüzün gerçekleriyle ilgilenen iktisat tarihi en önemlisidir. Ayrıca kendisi, bir seçim yapması gerekse idi, bunun iktisat tarihi yönünde olacağını belirtir. Schumpeter'e göre iktisadın konusu aslında tarihsel zaman içinde gerçekleşen benzersiz bir süreçtir. Tarihsel gerçeklere yeterince hakim olmayan ve yeterli miktarda bilgi birikimine sahip olmayan hiç kimsenin, herhangi bir ekonomik olgu ya da olayı anlaması söz konusu olamaz. Ekonomik analizde işlenen temel hatalardan birisi tarihsel sürecin göz ardı edilmesidir. Tarih, iktisatçının materyalinin, tek olmasa da, önemli bir kaynağıdır ve iktisat tarihinin iktisadın bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Bireylerin ve toplumların davranışları fazlasıyla karışık ve toplumlara tehdit eden hayati meseleler (Samuelson, 1966, s. 4-11) iktisadın konusunu oluşturmaktadır. Bu karmaşıklık içinde, tarihsel sürece hakim olma ve davranış şekillerini belirleme, izlenecek ekonomi politikalarında etkili olacaktır.

Bir ülkede belli bir dönemde, üretim hacminin artması olarak tanımlanan ekonomik büyümenin temelini, üretim faktörlerindeki artış oluşturmaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla hesapları ekonomilerin genel durumunu göstermede önemli bir rol oynarken gerçek bireysel ve toplumsal refahı göstermede yeterli gelmemektedir. Özellikle çevre kirliliği, gürültü ya da nüfus yoğunluğu (Begg vd., 2010, s. 349) gibi çıktıların maliyetleri tam olarak hesaplamalara dahil edilemez. Üretim faktörlerini arttırmak sureti ile gerçekleşecek ekonomik büyümenin sınırının ne olacağı ve hangi aşamadan sonra çevre için risk unsuru oluşturacağını belirlemek zordur. Ancak toprak arzının ve hammadde kullanımının sürekli artırılması neticesinde oluşacak çevresel kayıpların ve zararların etkileri küresel iklim değişikliği ile kendini göstermektedir. Bu aşamada artık sürdürülebilir kalkınma önem kazansa da dünya olarak zararın neresinde olduğumuzun yanıtını doğa zaman içinde verecektir. Küresel bir sorun olan iklim değişikliği için bireylerin davranış kalıplarında yapacağı değişikliklerin, ekonomi politikaları kapsamında öncelikli olarak yer alması kaçınılmazdır.

Lucretius'a göre (Laertius, 2021, s. 86) doğanın zenginlikleri sınırlı ve edinilmesi kolaydır. Herhangi bir şeyin sınırsız büyümesi deneyimlerle çelişmektedir. Canlılar atomsal dengeye ulaşana kadar büyümektedirler, ardından zayıflamaya başlarlar ve edindikleri fazla parçacıkları kaybederler. O'na göre doğa, kuvvetleniş dizginler. Nitekim bu sınırlı zenginlik karşısında artan tüketim alışkanlıkları iklim değişikliğinin ve biyoçeşitlilik kaybının başlıca nedeni olmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle holosen dönemde insan etkili olmayan ani iklim değişiklikleri ve bu değişikliğin etkilerinin görüldüğü toplumlar incelenmiştir. Holosen süresince belirli zaman aralıkları ile gerçekleşen ısı değişimlerinde toplumların ne yönde etkilendiğine, sosyal ve ekonomik değişimlerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın antropojenik iklim değişikliği bölümünde ise insan etkili ısı değişimlerinin sebepleri, toplumlar üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda iklim değişikliğine bağlı olarak, geçmiş toplumlar ve günümüz toplumlarının yaşadığı sorunlar ile davranışlar benzer yönleri ile değerlendirilmiştir.

2. DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Davranışsal iktisat, laboratuvar deneyleri, psikoloji ve diğer sosyal bilimlerden alınan bilgilerin iktisat bilimine uygulanmasıdır (Cartwright, 2014, s. 4). Davranışsal iktisadın özünde, ekonomik analizin psikolojik temeller ile gerçekçiliğini artırmanın, iktisat alanını geliştireceği inancı bulunmaktadır. Dolayısıyla daha gerçekçi psikolojik temeller sağlayarak iktisadın açıklama gücünü artırır. Başlangıçta, davranışsal iktisat, büyük ölçüde deneylerden elde edilen kanıtlara dayanmıştır. Ancak daha yakın zamanlarda, davranışsal iktisatçılar da, iktisatçılar tarafından kullanılan tüm yöntemleri benimsemişlerdir (Camerer ve Loewenstein, 2004, s. 3-7).

Davranışsal iktisat alanı, ekonomik karar vermeyi anlamak için psikolojik içgörülerini uygular. Bu içgörülerin çoğu, insanın psikolojik eğilimlerinin ekonomik yaşamı nasıl etkilediğini ve her zaman tamamen rasyonel seçimlere yol açmayabileceğini göstermek için rasyonaliteye dayalı ana akım ekonomik modellerin ötesine geçer. Ayrıca sosyal psikoloji, kolektif grup dinamiklerinin ve sosyal bağların ekonomik kararları nasıl etkilediğini gösterir. Bu öngörülerin yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda etkili politika tasarımı ve uygulaması için de uygulamaları vardır. Çevresel sorunlar ve iklim değişikliği, davranışsal ekonominin uygulamaları içinde politika konusu içermektedir (Wilson, 2020, s. 4).

İklim, küresel bir kamu malı olarak görülmektedir. İklimden tüm toplumlar ve bireyler faydalanır ve başkalarının da faydalanması engellenemez (Shogren ve Taylor 2008). Ekonomistlerin çoğu, iklim değişikliği için harekete

geçilmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler (Stern, 2008; Radu vd., 2013). Bu durum, daha az kirletme ya da daha az tüketme gibi, insanların davranışlarını değiştirmelerini gerektirecektir. Standart ekonomik model, davranış değişikliğinin, ancak fiyatlarda değişiklik olduğunda ortaya çıkacağını ileri sürer. Davranışsal iktisat, ekonomik temelleri bozmadan davranışın değiştirilebileceği birçok yola işaret ederken, karbon vergisi veya yenilenebilir enerji sübvansiyonları gibi hususlar öncelikli hale gelmektedir (Cartwright, 2014, s. 199). Ekonomistler çevre sorunlarını, ortak mülkiyet kaynakları sorunları olarak çerçvelendirir. Bu tür kaynaklar, herkesin kullanımına açık olan ancak kullanım düzeyleri sürdürülemez hale gelirse bozulmaya maruz kalan kaynaklardır. Atmosferdeki karbondioksit, içme suyu kaynakları, balıkçılık, ormanlar ve topraklar ortak mülkiyet kaynaklarıdır. Ekonomik teori, düzenlenmemiş ortak mülkiyet kaynaklarının sıklıkla kullanılacağını göstermektedir. Her kullanıcı, ücretsiz olarak mevcut bir kaynağı kullanmak için bir teşvike sahipken, hiç kimse kaynağı korumak için güçlü bir teşvike sahip değildir. Diğer taraftan kullanıcılar, mevcut olduğu sürece, bir kaynaktan yararlanmaya çalıştıktan sonra, kullanım düzeyi sonunda sürdürülemez seviyelere ulaşabilir. Bu durum da ortaklığın trajedisi olarak tanımlanır (Wilson, 2020, s. 30-31).

Farklı zamanlarda ortaya çıkan maliyetler ve faydalar arasındaki değiş tokuşu içeren kararlar, zamanlar arası seçimlerdir ve her yerde bulunur. Bu tür kararlar yalnızca kişinin sağlığını, zenginliğini ve mutluluğunu etkilemekle kalmaz, aynı zamanda ulusların ekonomik refahını da belirleyebilir (Frederick et al., 2004, s. 162). Zamanlar arası seçimler, sonuçları zamanla ortaya çıkan kararlardır ve küresel ısınma gibi uzun vadeli zorluklarla ilgili politika tartışmalarını da etkiler (Berns vd. 2007). Rae'ye göre, zamanlar arası seçimler, etkili birikim arzusunun destekleyen ya da sınırlayan faktörlerin ortak ürünüdür. Etkili birikim arzusunun teşvik eden iki ana faktör, vasiyet güdüsü ve kendini dizginleme eğilimi iken, sınırlayıcı faktör, insan yaşamının belirsizliğidir. Rae, insanların güvenli mesleklerle meşgul olduklarında ve sağlıklı ülkelerde yaşarken, sağlıklı veya tehlikeli mesleklerde ve insan yaşamı için zararlı iklimlerde olduğundan çok daha tutumlu olmaya eğilimli olduğunu açıklamıştır (Rae 1834, aktaran Frederick vd., 2004, s. 164). Toplumlar iklim değişikliği politikasına karar verdiğinde, şimdiki neslin faydasını gelecek nesillerin faydası için değiş tokuş etmiş olmaktadır. Bu, nesiller arası seçimler yapmak için bir yola ihtiyaç olduğu anlamına gelir (Cartwright, 2014, s. 197). İklim değişikliğini azaltmak için yapılan eylemlerden toplum fayda sağlarken, her bireyin veya ülkenin bağımsız hareket etme konusunda motivasyonu az olabilmektedir. (Wilson, 2020, s. 31).

Geçmiş toplumların yaşadığı iklim değişikliği doğal süreçte gerçekleşirken, günümüz toplumları insan davranışı etkili iklim değişikliği ile karşı karşıyadır. İnsan davranışı neticesinde sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve doğal kaynakların tüketimi iklimi hızla değiştirmektedir (Swim vd., 2011). Çevresel bozulma herkesi etkileyen önemli ekonomik sorunlar haline gelirken, davranışsal iktisat bu sorunların nasıl ortaya çıktığını anlamak için içgörüler ve politika önerileri sunmaktadır (Wilson, 2020, s. 31). İnsanın, üretim ve tüketim faaliyetleri neticesinde, artan sera gazlarının azaltılması için değişmesi öngörülen insan davranışları ile ilgili çalışmalar davranışsal iktisadın kapsamında yer almaktadır.

Davranışsal iktisat günümüz iklim değişikliği konusunda temelde iki yönlü olarak ele alınabilir. İlki bireylerin seçimlerinin iklim değişikliğine, olumlu ya da olumsuz bir katkı sağlayıp sağlamadığı olarak belirlenir. İkincisi ise iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarında bireylerin ya da toplumların davranış kalıplarının değişip değişmediğinin incelenmesi şeklinde gerçekleşebilir. Bu çalışmada iklim değişikliği neticesinde geçmiş toplumların ve günümüz toplumların davranışlarının değişim yönü karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. İklim değişikliğine bağlı olarak geçmiş toplumların davranışlarını açıklayan araştırmaların sınırlı olması bu çalışmanın kısıtlarındandır.

3. DOĞAL SÜREÇTE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim; üretim, ticaret, göç ve savaşlar gibi ekonomik ve sosyal alanları dolaylı olarak etkileyen aynı zamanda uygarlıkları şekillendiren bir güç olarak kabul edilmektedir. İklim binlerce yıllık zaman sürecinin bir bölümünde kendi doğal sürecinde değişirken (Nağış, 2019, s. 2), bir bölümünde ise insan faktörü başlıca rol oynamaktadır. Gerek doğal süreçte yaşanan gerekse insan kaynaklı olan iklim değişikliği toplumlar, ekosistemler ve yaşam kaynakları üzerinde farklı şekillerde etkisini göstermiştir. Özellikle sanayi devrimi öncesi gerçekleşen ve insan etkili olmayan ani ısı değişimleri neticesinde karşılaşılan ekonomik ve sosyal değişimlerde uzun bir dönem iklim değişikliği faktörü ihmal edilmiştir. Ancak hız kazanan bilimsel çalışmalarla birlikte, Holosen süresince gerçekleşen ani ısı değişimlerinin toplumlar üzerinde etkisi doğrudan ya da dolaylı olarak görülmeye başlanmıştır.

Isı, nem, kuruma gerilimi ve kuraklık gibi iklimsel verilerin izleri, karasal ortamlardan sağlanan (nehir vadileri, toprak, mağara çökelleri, travertenler gibi) ve sulak alanlardan sağlanan (göller, bataklıklar, denizler, buzullar gibi) dip karot örnekleri ve kesitler ile incelenebilmektedir. Özellikle buzullardan ve denizlerden alınan dip karot örnekleri küresel ısınma için referans oluşturmaktadır. Bu veriler Holosen dönemde, dünya ikliminde, 10, 100 ve birkaç yüzyıllık zaman dilimlerinde önemli sayıda ani ısı değişimleri (düşüş veya yükseliş) olduğunu göstermiştir. Bu değişimlerin okyanus akıntıları, yanardağ patlamaları, güneş aktivitesi değişimleri, güneş ışınlarının buzulların yüzeyinden yansıyan yüzdesi gibi çok sayıda faktörün etkisiyle olduğu yapılan modellemeler ile görülebilmektedir (Kuzucuoğlu, 2019, s. 21).

Denton ve Karlén'in 1973 yılında yaptıkları (s. 155) "Holocene climatic variations-Their pattern and possible cause" adlı çalışmada, holosen ikliminin değişken olduğunu ve bu değişikliklerinin düzenli bin yıllık bir modelin parçası olduğunu açıklamışlardır. Bu çalışmanın devamında Dünya ikliminde Holosen süresince, belirli aralıklarla, ani ısı değişikliğinin gerçekleştiği dönemlerden geçtiği üzerine yapılan araştırmalardan en önemlisi Bond ve arkadaşlarının çalışmalarında yer almaktadır. Bu çalışmalarda, Kuzey Atlantik derin deniz tortu çekirdeklerinden elde edilen kanıtlarda, Holosen dönemde, istikrarlı bir iklim olduğu yaygın kanaatin aksine, ani ısı değişimlerinin gerçekleştiği rapor edilmiştir. Son buzullaşma sırasında Holosen olaylarının ve ani iklim değişimlerinin hızları istatistiksel olarak incelenmiş ve bunların, 1470 ± 500 yıla yakın bir döngüsellığe sahip bir dizi iklim değişikliği oluşturduğu belirlenmiştir. Bond ve arkadaşları 1997 yılındaki çalışmalarında (s. 1257-1258), sekiz döngüsel iklim olayının varlığını, 1.400, 2.800, 4.200, 5.900, 8.100, 9.400, 10.300 ve 11.100 yıl önce olarak tarihlendirmişlerdir. Holosen boyunca subpolar yüzey dolaşımının tekrarlayan genişlemelerinin güneş enerjisindeki değişimlerden etkilendiği belirlenmiştir. Subpolar yüzey dolaşımının hemen hemen her genişlemesi azalmış güneş ışınları ile bağlantılıdır (Bond vd., 2001, s. 2130).

Holosen dönemde doğal ve hızlı iklim değişikliğinin en güçlü örneği günümüzden 8.200 yıl önce gerçekleşen 8.2 ka iklim olayıdır. Kuzey yarım kürenin büyük bölümlerinde yaklaşık 160 yıl süren $1-3^{\circ}$ C'lik ani soğuma dönemidir (Matero vd., 2017, s. 205). Kuzey Atlantik'te termohalin döngüsünün etkisi ile meydana gelen iklim olayı ile Akdeniz havzasında ani ve büyük bir iklim değişikliği meydana gelmiş (Berger ve Guilaine, 2008, s. 31), bu iklim değişikliği kuzeydoğu Akdeniz bölgesinde sosyoekonomik yapıları etkileyecek kadar güçlü olmuştur (Pross vd., 2009, s. 889).

3.1. İklim Değişikliği Üzerine Arkeolojik Çalışmalar

Doğal süreçler ve insan faaliyetleri arasındaki ilişkideki temel değişiklikler Holosen dönemi boyunca meydana gelmiştir. Bu dönem doğanın baskın olduğu bir süreçten insanın baskın olduğu bir sürece geçiştir (Berger & Guilaine, 2008, s. 32). Tarih boyunca, iklim değişikliği insan davranışının ardındaki önemli bir itici güç olmuştur. Arkeolojik ve tarihi kayıtlar, insan toplumlarının demografisinde ve sosyal organizasyonunda zaman içinde meydana gelen değişiklikleri izleyebilmek için benzersiz bir araç sağlar. Arkeologların iklim ve sosyo-kültürel değişiklikler arasındaki ilişkileri belirleyebilmeleri paleoiklim tarihi ile eş zamanlı çalışması ile gerçekleşmektedir (Wossink, 2009, s. 4).

Tarih öncesi arkeolojisinde bulgular kısıtlıdır. Hatta eski evrelere doğru gidildikçe kanıtlar nicelik ve nitelik bakımından azalır (Arsebük, 1984, s. 3). Diğer taraftan ilerleyen dönemde McCormick ve arkadaşları yazılı ve arkeolojik kanıtların zengin veriler sunduğunu ancak zaman ve mekanda eşit dağılmadıklarını belirtirler (2012, s. 169). Gerek bilimsel çalışmalar, teknoloji ve yeni yöntemlerin gelişimi gerekse disiplinler arası çalışmaların artması sınırlı verilerle de olsa önemli bilgilere ulaşmaya yardımcı olmaktadır.

Arkeologlar ve tarihçiler 2000'li yılların başlarına kadar kısa vadeli iklim değişikliği hakkında fazla bilgi sahibi olmamışlardır. En azından son 6000 yıldır iklimin değişmediği yönündeki tahminleri kuvvetli olmuştur. Ancak ağaç halkaları, derin deniz ve göl çökeltileri gibi paleoiklim kayıtları Holosen dönem içindeki iklim değişimlerinin meydana geldiğini göstermiştir (Haug vd., 2003, s. 1732). İklim bilimi arkeoloji için yeni bir bakış açısı sağlamıştır. Bu sayede dikkatlerden kaçan sebepler ve sonuçları anlamaya katkılar sunmaya başlamıştır (Nağış, 2019, s. 2). Diğer taraftan da Ofer Bar-Yosef, "Climatic Fluctuations and Early Farming in West and East Asia" adlı çalışmasında korelasyon ya da nedensellik analizlerine ek olarak, ani sosyoekonomik değişimle sonuçlanan iklim değişikliklerinde, "neden" sorusuna yanıt vermek için antropolojik odaklı bir açıklamanın içermesini gerekli bulmaktadır (2011, s. 177).

İklim değişikliklerini toplumsal değişikliklerle ilişkilendirmek, olayların sırası ve değişim hızının farklı olması sebebi ile karmaşıktır (Lawrence vd., 2021, s. 1; d'Alpoim Guedes vd., 2016, s. 14498). Özellikle iklim

değişikliğine bağlı olarak etkilenen çevresel sistemler, insanlar arası ilişkiler ve insanların ya da toplumların bu değişikliğe karşı gösterdikleri tepkiler karmaşık bir sürecin unsurları olarak inceleme alanı bulmaktadır (Kuzucuoğlu, 2019, s. 33).

Ani ısı değişimlerinin meydana getirdiği koşullar her toplum için aynı etkiyi göstermemektedir. Kimi toplumlar olumsuz yönde fazla etkilenirken kimi toplumlar için ise faydalı bile olabilmektedir. Özellikle ılıman iklime sahip toplumlarda kayıpları karşılama başarısı yüksek olabilir. Ancak kurak ya da aşırı soğuk iklimlerde etkiler daha fazla hissedilebilir (Diamond, 2019, s. 31). Geçmiş toplumlarda da iklim değişikliği sebebi ile çevresel etkilere maruz kalan insanların sosyal davranışları oldukça çeşitlilik göstermiştir. Bu davranışlar her toplum için kendine özgü olmuş ve beklenmedik şekilde karmaşık bir yapı sergilemiştir. Bazı toplumlarda iklimdeki düzensizlik ile yaşanan gıda kıtlığı toplumsal sorunları arttırdığı; bazı toplumların da daha paylaşımcı, çözüme yönelik planlayıcı, açlık veya savaşa bağlı sorunları kontrol etmede başarılı oldukları gözlenmiştir (Kuzucuoğlu, 2019, s. 34). Sanayi öncesi toplumların ekonomilerinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı olması, gıda temini ve güvenliği için doğrudan ilişkili olması sebebi ile iklim değişikliği sosyal ve ekonomik dönüşümlerinde önemli bir rol oynamıştır (Degroot vd., 2021).

Ani ısı değişimleri karşısında, geçmiş toplumların hayatta kalma adaptasyonunda önemli bir değişim de göç olgusudur. Arkeolojik kaynaklar tarih öncesi toplulukların göç olgusunu henüz tam olarak kavramaya elverişli değildir ve sadece arkeolojik verilerle bu olguyu kanıtlamak zordur. Ancak göç ile ilgili kuramların bir kısmı, insan göçlerinin kuraklık veya deprem gibi doğal çevre bozukluklarından kaynaklandığı yönündedir (Özdoğan, 2016, s. 48).

3.2. İklim Değişikliğinin Etkilerinin Görüldüğü Toplamlar

İklim çalışmaları son dönem arkeolojik çalışmalarda sıklıkla yer bulmakta, toplumlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasında bulunan her kanıtın görüldüğünden daha fazla bilgi barındırdığı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalardan birisi Çatalhöyük'te gerçekleştirilen, günümüzden 8200 yıl önce meydana gelen 8.2 ka iklim olayının etkileri üzerine yapılan çalışmalardandır. 8.2 ka olayının gelecekte ani iklim değişikliğini tahmin etmek için önemli bilgiler sağlayabileceği tahmin edilmektedir (Liu ve Hu, 2016, s. 1583). 1960 yılından beri kazılan Çatalhöyük, iklim değişikliğinin geçmiş toplumlarda araştırılmasında önderlik etmiştir. Özellikle 8.2 ka iklim olayı için doğrudan iklim kayıtlarının elde edilebileceği başka bir arkeolojik site bulunmamaktadır. Yapılan araştırma ile ilk kez bir yerleşim yerinin iklim kaydı oluşturulmuş ve Çatalhöyük'teki tarım toplumunun iklim değişikliğine nasıl uyum sağladığı ile ilgili kanıtlara ulaşılmıştır. 8.2 ka iklim olayının Neolitik çiftçilerin ekonomik ve yerel faaliyetleri (gıda stratejileri ve yerleşim planları) üzerindeki kararlarını etkileyen kanıtlara gerek çanak çömlekler gerekse yapılaşma biçimleri aracılığı ile ulaşılmaktadır (Salque vd., 2018, s. 8705). Ayrıca çevre ve iklim hakkında bilgiler de çanak çömlek parçalarında bulunan kalıntıların izotopik bileşiklerinden çıkarılabilmektedir (Salque vd., 2016, s. 627). Araştırma alanı olan Doğu Çatalhöyük'te 13.000'den fazla çanak çömlek parçası çıkarılmış, seçilen parçalarda organik kalıntılar analiz edilmiştir (Salque vd., 2018, s. 8706-8709).

Çatalhöyük toplumunun bir sorun ile karşı karşıya kaldığı yaşam biçimlerindeki ani değişikliklerle kendini göstermiştir. Bu değişikliğe hızlı bir şekilde uyum sağlamak için sağlam mimari yapılar yerine barınaklar ya da açık alanlar tercih edilmiş, daha önceden tamamlanmamış yapılar ve evlerin duvarları açık alan olarak kullanılmıştır. Geçim ekonomileri de değişmiş, sığır sürülerinin sayılarının azaldığı bunun yerine kuraklığa daha dayanıklı koyun ve keçi sürülerinin sayılarının arttığı belirlenmiştir. Yine hayvan kemikleri üzerinde yapılan çalışmalarda kemiklerin üzerinde hiçbir et parçası kalmayacak şekilde tüketildiği, bu durumun da muhtemelen hayvan kaynaklarında yaşanan kıtlık belirtisi olduğu öngörülmektedir (Marciniak ve Salque, 2019, s. 41). Yerli bir üretim tarzı seçilmiş ve bağımsız hane halkını içeren basit tüketim gerçekleştirilmiştir (Marciniak vd., 2015, s. 173).

Toplumun kullandığı temel kaynakların tedarik biçiminde önemli değişimler olmuş, yerleşimden uzakta bulunan bölgelerden elde edilen yüksek kaliteli mallar yerine yerel kaynakların kullanımı tercih edilmiştir. Özellikle ahşap ve kereste için yerleşime yakın nehir kıyısındaki alanların kullanılmaya başlandığı belirlenmiştir. Daha önceleri yerleşime 25 km uzaklıkta bulunan yerlerden getirilen ardıç ve meşenin de ahşap kaynağı olarak kullanılmasından vazgeçildiği görülmüştür. Diğer taraftan yiyecek hazırlama, tüketim yöntemleri, bitkisel ve hayvansal ürünlerin işlenmesi çeşitlenmiştir. Sosyal örgütlenme biçimleri de köklü değişiklik göstermiş, paylaşımcı bir toplumdaki hanehalkına yönelik daha bireyselci özellik gösteren bir yapıya dönüştüğü belirlenmiştir (Marciniak ve Salque, 2019, s. 42-43). Nüfus önemli ölçüde azalmış, birkaç yüz kişiye kadar inmiştir (Marciniak, 2019, s. 57).

Çatalhöyük'te gerçekleştirilen yeni yaşam planlarının kısa vadede sürdürülemediği yerleşimin hızla küçülmesinden, terk edilmesinden ve kaçınılmaz son olan çöküşünden anlaşılmaktadır. Topluluğun çevre bölgelerin dinamik yapısından kaçınmaları ve gelişmelere kapalı kalması, taş mimari, boyalı çanak çömlek ve yeni kap formları gibi yenilikçi teknolojiden uzak kalmaları, sadece kendi kullandıkları ürünlerin üretimlerine yönelmeleri ve nüfusun azalması bu sonu hazırlayan önemli etkenler olarak görülmektedir (Marciniak ve Salque, 2019, s. 43; Marciniak, 2019, s. 58).

Günümüzden 3.250 yıl önce, MÖ 1250-3.25 ka iklim olayı olarak adlandırılır. Bu dönemde kurak geçen 10 yıllık döngüler ve yine devamında soğuk geçen birkaç 10 yıllık döngüden oluşmaktadır. Bu dönem Hitit İmparatorluğu'nun en refah seviyesine ulaştığı MÖ 1200 ve devamında yaklaşık MÖ 1070'te sona eren Geç Hitit Krallıkları'nın geldiği döneme karşılık gelmektedir (Kuzucuoğlu, 2019, s. 30). MÖ 2000 dolaylarında Anadolu'da yaşam alanı kurmaya başlayan Hitit uygarlığı, tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik ve sosyal bir yapıya sahip olmuştur. Anadolu'da birçok medeniyeti etkileyen kuraklık Hitit uygarlığı için de önemli bir sorun olmuştur. MÖ 1350-1300'den sonra ise hız kazanan ve MÖ 1250-1100 civarında yaşanan kuraklık Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan olgular arasında yer almaktadır. Hitit uygarlığı, her ne kadar kuraklığa işaret edecek örnek sayısı az olmasına rağmen kuraklıktan önemli ölçüde etkilenen uygarlıklar arasında yer almaktadır. Hitit uygarlığının kuraklıktan en az etkilenmek için yaşanacak kuraklıktan önce planlama yaptığı ve su yapıları inşa ettikleri belirlenmiştir (Çınaroğlu ve Çelik, 2019, s. 55-56).

MÖ IX. ve VII. yüzyıl arasında Anadolu ve Yakındoğu'da geniş topraklarda egemenliğini sürdüren Asur İmparatorluğu'nun yıkılış sebepleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar arasında iklim değişikliği etkileri de yer almaktadır. Her ne kadar dönemle ilgili metinlerde siyasi ve askeri olaylar ön planda olsa da yıkılışın arkasında olduğu düşünülen iklim değişikliği yeni dönem çalışmalarda yer almaktadır. MÖ VII. yüzyılın ortalarında belirgin hale gelen kurak dönem "Geç Asur Kurak Dönem" (MÖ 650-600) olarak adlandırılır. İmparatorluğun en önemli iktisadi faaliyeti tarımdır. Henüz birçoğu keşfedilmeyen çivi yazılı tabletler ve balmumu kaplı tahta tabletlerde standart bir yöntem olarak yağmur ve hasat raporları yazılmıştır. MÖ 657 tarihli bir mektup kuraklığın boyutunu anlamada önemlidir. Kral Assurbanipal'a yazılan mektuplardan biri "*Bu yılın yağmurları azdı ve hasat olmadı.*" şeklindedir. Diğer taraftan MÖ 620 yıllarına ait belgelerde yüksek tahıl fiyatları kayıtlara geçirilmiştir ki, burada da kurak dönemin etkili olduğu düşünülmektedir (Adalı ve Schneider, 2019, s. 66-71).

Yaşanan her kıtlık bir iklim değişikliği belirtisi olmasa da toplumların sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde değişimlere sebep olması kaçınılmaz olmuştur. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olarak tarihçiler, sayısız faktör saymaktadırlar. Özellikle Alexander Demandt (1984) "Der Fall Roms: die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt" adlı kitabında Roma'nın çöküşü ile ilgili olarak 200'den fazla faktör belirtmiştir (Marx vd., 2018, s. 2). Tarihsel ve arkeolojik tartışmalar genellikle Roma İmparatorluğu'ndan kalan yazılı kayıtlarla sınırlı kalmıştır. Bu yazılı kayıtlar bol olsa da iklim değişikliği ve eğilimleri hakkında nadir sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Ancak günümüzde "proxy data" yani iklim değişikliğini içeren doğal oluşumlar olan "vekil veriler" ile (buz çekirdekleri, ağaç halkaları, polenler gibi) daha kapsamlı, disiplinler arası çalışmalar yapılmaktadır (McCormick vd., 2012). İmparatorluğun başka önemli sorunları olsa da iklim değişikliğinin de kendisini açıkça hissettirmeden, bu sorunların arasında yer aldığı söylenebilir (Ergin, 2019, s. 74). Çöküşü meydana getiren ve birbirleri ile etkileşen faktörler arasında iklim değişikliği bir değişken olarak görülmektedir (Marx vd., 2018, s. 1). Özellikle Roma ekonomisinin bir parçası olan tarımın varlığı, iklim faktörleri ile çevresel ve tarihsel değişiklikleri açıklamada önemli bir bağlantı oluşturmaktadır (McCormick vd., 2012, s. 173).

Tarihin büyük ve gizemli kültürlerinden biri olan Maya uygarlığının çöküş sebepleri uzun yıllar araştırmacıların ilgi alanında olmuştur. İklim değişikliği ile yaşanan kuraklığın uygarlığın gerileme döneminde gerçekleştiği iklim araştırmaları ile ortaya çıkarılmıştır. Çöküş ile ilgili olarak yapılan bibliyometrik analizde de iklimin rolünün ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Marx vd., 2018, s. 1). Maya bölgesinde ortalama 208 yıllık aralıklarla kuraklık eğilimlerinin varlığı görülmüş (Diamond, 2019, s. 229; Shaw, 2003, s. 157) ve yaklaşık olarak 810, 860 ve 910 tarihlerinde merkezlenen çok yıllık kuraklıkların uzun bir dönem sürdüğü belirlenmiştir (Haug vd., 2003, s. 1731). Çöküş dönemindeki kuraklığın şiddetli olması, kuraklık dönemlerinde verimli ve sulak arazilere göç edilmesi neticesinde artık yerleşilebilir bir arazi kalmaması toplumsal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir (Diamond, 2019, s. 210-233). Maya uygarlığının, Erken Klasik Dönem'deki kuraklıklara arazi kullanım uygulamaları ile başarılı bir şekilde adapte olduklarını ancak Geç Klasik Dönem'deki daha şiddetli kuraklıklara adaptasyonun daha az etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Güney ovalarında kuraklığın daha yoğun olduğu,

toplumsal çöküşün en erken buralarda meydana geldiği ve kalıcı olduğu tespit edilmiştir (Douglas vd., 2015, s. 5607).

4. ANTROPOJENİK (İNSAN ETKİLİ) İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Dünyanın atmosferinin kimyasal bileşimi günümüzde, büyük ölçüde, insan aktiviteleri neticesinde değişmektedir. Sanayi devriminin başlangıcından beri karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), nitrous oxide (N₂O), Kloroflorokarbon (CFCs) gibi gazlar önemli oranda artış göstermiştir. Sera gazlarının atmosferik bileşimlerinin tarihsel kayıtları oldukça nettir. Bu kayıtlar fiziksel, kimyasal, jeolojik, biyolojik ve sosyal yöntemlerden elde edilmektedir (Watson vd., 1990, s. 7).

Antropojenik CO₂'in küresel ısınmadaki rolü ile ilgili çalışmalar ilk defa 1827'de Fransız fizikçi J.B.J Fourier ile başlamıştır. Fourier, dünyanın atmosferinin bir çeşit yalıtkan görevi gördüğünü öne sürmüş, bu daha sonra sera gazı etkisi olarak adlandırılmıştır. 1850'lerde ise İrlandalı fizikçi John Tyndall dünyadan yayılan ısının su buharı ve diğer atmosferik gazlar tarafından absorbe edildiğini ispat etmiştir. 1896'da ilk kez İsveçli bilim adamı Svante Arrhenius, aşırı karbondioksitin ısınma gücünü hesaplamıştır. Bu hesaplamadan sonra Arrhenius, söz konusu yılda, eğer insan aktiviteleri ile atmosferde karbondioksit düzeyi artarsa bunun ısınma ile sonuçlanacağını öngörmüştür (National Research Council, 2012, s. 5). Nitekim Sanayi Devrimi'nden itibaren insanlar dünyanın karasal ekosistemlerinin dörtte üçünü önemli ölçüde değiştirmiştir (OECD, 2020, s. 7).

Sanayileşme ilk bakışta kültürel evrim sürecinde bir avantaj gibi görünse de arkasında ekolojik bir tahribatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. İnsanın doğayı evcilleştirme yönündeki mücadelesi aşırı üretim, aşırı tüketim, doğal kaynak stoklarının tükenmesi, yerel ekonomilerin, ekolojilerin ve nüfusların yok olması ile neticelenmiştir (Kottak, 2008, s. 362-364). Doğal ormanların ve sulak alanların kalitesi gün geçtikçe hızla düşmektedir. Sadece ormansızlaşma, insan etkili sera gazı emisyonlarının tahminen %10'unu oluşturmaktadır (OECD,2020, s. 7-8).

Temiz hava, tatlı su ya da ormanların karbon depolama kapasitesi, büyük ölçüde bilinen doğal sistem ve süreçlerdendir. Bunlar herkes tarafından kullanılabilir olan kamu mallarıdır. Bir kişinin bunlardan zevk alması diğerini engellemez. Piyasalarda işlem görmezler, fiyatlandırılmazlar ve çoğunlukla ücretsiz olarak bulunurlar. Ancak ortaklığın trajedisi günümüzde her zamankinden daha büyük boyuttadır. Birçok doğal kaynak, aşırı kullanım ve arazi kullanımındaki değişiklikler nedeniyle artan baskı altındadır ve yine de ücretsiz olarak kullanılabilir. Temel sorun, ekosistemlerin ve biyoçeşitliliğin hem özel hem de kamusal mallar sağlamasıdır. Birçok doğal kaynak açık kullanıma sahiptir ve mülkiyet hakları, etkin ulusal yasalar veya uluslararası anlaşmalar kapsamında değildir. Bu da onların sürekli tükenmesine yol açar. Örnek olarak, dünyadaki balık stoklarının üçte ikisi aşırı tüketime maruz kalmış ve kıyı ekosistemlerine zarar vermiştir. Başta gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere bir milyardan fazla insan, tek hayvansal protein kaynağı olarak balığa güvenmektedir. Azalan kamu malları sorununu çözmek için mevcut ekonomik politikalarında değişiklik yapılması yönünde birçok çağrı bulunmaktadır. Bunlardan biri, biyoçeşitliliğin somut faydalarına dikkat çekmektir (Sukhdev, 2009, s. 277). Doğa insan sağlığının tüm boyutlarının temelini oluşturmaktadır (IPBES, 2019, s. 10). Yeterli beslenme, temiz su ve uzun vadeli gıda güvenliği ekosistemin doğrudan işleyişine bağlıdır. Biyoçeşitlilik ile sağlık ya da hastalık arasındaki bağlantı oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. Ancak bu ilişkiyi iyi anlamak politika geliştirmede önemli fırsatlar sunmaktadır (Romanelli vd., 2014, s. 487- 488).

4.1. Küresel Bir Kamu Malı Olarak Biyoçeşitlilik Kaybı ve Etkileri

Dünyada ne kadar tür olduğu kesin olarak bilinmemekte ve bilinmesi de imkânsız görülmektedir. Ancak yapılan tahminler 10 milyon olduğu yönündedir ve milyonlarca tür için sadece birkaç bin tanesi isimlendirilebilmiştir. Bu kadar tür içinde biyolojik yok oluş hızla ilerlemektedir ve bir kısım biyologlar "Altıncı Büyük Yokoluş"un ilk evresine girilmiş olabileceği ve eğer acil önlemler alınmazsa geri dönüşün olmayacağı konusunda hemfikirdirler (Barnosky vd., 2011, s. 51; Raven ve Wagner, 2020, s. 3). Türler arasındaki çeşitlilik insanlık tarihindeki herhangi bir zamandan daha hızlı bir şekilde azalmaktadır. Bugün ortalama olarak tüm bitki ve hayvan türlerinin % 25'inin nesli tükenme tehdidi altındadır. Önlem alınmaz ise yaklaşık bir milyon türün şimdiden nesli tükenmek üzeredir (IPBES, 2019, s. 10-11).

Türler ekosistemlerdeki bağlantılardır. Türlerin çeşitliliğinin azalması etkileşime girdikleri türlerin de yok olmasına sebep olmaktadır. Özellikle kaybolan türlerin yoğunlaştığı bölgelerde biyoçeşitlilik kaybı da daha fazla olmakta, insanlığın ve diğer canlıların hayatı yaşam destek sistemlerini etkilemektedir. Bir türdeki birey sayısı

düştüğünde türün, ekosistemin işlevine katkısı önemsiz hale gelmekte, genetik değişkenliği, dayanıklılığı azalmakta ve insan refahına katkısı kaybolmaktadır (Ceballos vd., 2020, s. 13596-13597).

Türlerin önemli bir bölümü de yine insan etkili olarak, yasal ve yasadışı yaban hayatı ticareti tarafından nesli tükenmekte ya da yok edilmektedir (Ceballos vd., 2020, s. 13601). “Lüks yiyecekler”, tıbbi ürünler, moda ve dekor amaçlı talep edilen bitki ve hayvanlar ayrıca egzotik hayvanlara olan talep yaban hayatı ticaretinin itici gücünü oluşturmaktadır ve bu ticaret, yeryüzündeki omurgalı türlerin yaklaşık %24’ünü (31.745 omurgalıdan 7638’i) etkilemektedir (May, 2017, s. 5; Scheffers vd., 2020, s. 71). Yasadışı yaban hayatı ticareti, yıllık 5-23 milyar ABD Doları olarak tahmin edilmektedir. Yaban hayatı ürünlerine olan yüksek talebin ve talebin fiyat esnekliğinin inelastik olması arzı arttırmaktadır (May, 2017, s. 53-54). Nüfus artışı, artan alım gücü ve küreselleşme yaban hayatına olan talebi artırmaktadır (Nijman, 2010, s. 1102).

Küresel ekosistemde iklim değişikliği ekolojik bozulma ile birlikte biyoçeşitlilik kaybı hem insanlar hem de bitki ve hayvan türleri için bulaşıcı hastalıklara maruz kalma riskini arttırmaktadır (Keesing vd., 2010, s. 647). 1940 ve 2004 yılları arasında dünyada, insanlarda, 335 enfeksiyon hastalığının ortaya çıktığı rapor edilmiştir (Jones vd., 2008, s. 990). “Yeni” olarak nitelendirilen hastalıkların bir bölümü, hastalığa neden olan bir mikroorganizmanın genetik özelliklerindeki bir değişiklikten kaynaklanmakta ancak önemli bir bölümü de çevresel değişiklikler sebebi ile ortaya çıkmaktadır (Institute of Medicine, 1992, s. 42). İnsanlarda ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların yaklaşık dörtte üçü hayvanlardan kaynaklanmaktadır. Arazi kullanım değişikliği, yaban hayatının kötüye kullanılması, insanların ve evcil hayvanların patojen taşıyan vahşi yaşamın yakınına getirilmesi ve hastalıkları kontrol altında tutan ekolojik sürecin bozulması bulaşıcı hastalık riskini artırmaktadır. Bu sebeple biyolojik çeşitliliğin korunması, pandemiden kaçınmak için oldukça önemlidir. Bir pandemiyi önlemeye yardımcı olabilecek ekolojik önlemlere yatırım yapmanın maliyeti, bir pandeminin maliyetinden çok daha düşüktür. Ekonomi ve insan refahı aynı zamanda gıda, temiz su, sel koruması, erozyon kontrolü ve çok daha fazlası biyolojik çeşitliliğe bağlıdır. Dünyadaki küresel ürünün yarısından fazlasının biyolojik çeşitliliğe büyük ölçüde bağımlı (OECD, 2020, s. 2-7) olması iklim değişikliğinin önüne geçilmesini, adaptasyonunu ve bireysel ve toplumsal davranış kalıplarının değişimini zorunlu hale getirmektedir.

4.2. İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri

11 bin yıl öncesi, henüz tarım hayatına geçilmemiş dönemdeki insan topluluklarındaki hastalıklar ile yerleşik toplumlardaki hastalıklar farklıdır. Yerleşik toplumlardaki hastalıklar daha şiddetli salgınlara neden olmakta, iyileşme de ölüm de hızlı gerçekleşmektedir. Diğer taraftan köylerle olan ticari ilişkiler hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması için ortam sağlamaktadır. Yetersiz beslenme, hijyen ve gıda arzı yetersizliği enfeksiyon hastalıklarına yatkınlığı ve ölümlere olan katkısı arttırmaktadır (Diamond, 2015, s. 384-387).

İklim değişikliğinin gerek doğal gerekse stres faktörleri ile insan sağlığını çeşitli yollarla etkileyeceği öngörülmektedir. Bu etkilerde ise herkes eşit şartlarda risk altında olmayabilmektedir. Yaş, yer ve ekonomik koşullar öncelikli olarak risk faktörleri arasında yer almaktadır. Fiziksel, biyolojik ve ekolojik sistemlerin bozulması küresel bir halk sağlığı sorununun ortaya çıkmasına neden olacağı tahmin edilmektedir. Önde gelen sağlık sorunları olarak solunum, kardiyovasküler hastalıklar, yaralanmalar, mevsimsel alerjilere duyarlılık, astım ataklarında artış, hava olaylarına bağlı olarak yaşanacak erken ölümler, erken doğumlar, zihinsel sağlık sorunlar, gıda ve su kaynaklarında yaşanacak sorunlar nedeni ile oluşabilecek bulaşıcı hastalıklar sayılmaktadır (Luber vd., 2014, s.220). Yine aşırı hava olayları böcek, kemirgen ve su kaynaklı hastalıklar için elverişli koşullar oluşturmaktadır (Epstein, 2001, s. 747). İklim değişikliği konusunda üzerinde en çok çalışılan hastalıklar ise vektör kaynaklı hastalıklardır. Isınma ile vektör kaynaklı hastalıklardan meydana gelen risklerin artacağı ve özellikle yoksul bölgelerdeki yetersiz beslenmenin etkileri ile daha fazla hissedileceği tahmin edilmektedir (IPCC, 2014, s. 69).

Agosta, Janz ve Brooks ekibinin “parazit paradoksu”ndan yola çıkarak yaptıkları çalışmada, iklim değişikliği ile, bulaşıcı hastalık etkenleri de dahil olmak üzere parazitlerde, hızlı konak değiştirme oranının arttığını açıklamışlardır. Parazit paradoksu, parazitlerin kısıtlı konakçı aralıkları olan kaynak uzmanları olduğu ve nispeten ilgisiz konakçılara da geçerek parazit soylarının çeşitlendirilmesinde geçişin yaygın olması şeklinde tanımlanır. Çalışmada, küresel iklim değişikliklerinde hayatta kalmada en başarılı türlerin “Gelişen Bulaşıcı Hastalıklar-Emerging Infectious Disease” grubu hastalıkların birincil kaynakları olacağı belirtilmiştir (2010, s. 151).

Steverding, “The History of Chagas Disease” adlı çalışmasında Güney, Orta Amerika ve Meksika’da görülen Chagas hastalığının tarihsel sürecini incelemiştir. İnsan etkili çevresel değişikliklerin, enfeksiyon hastalıklarının

insanlara bulaşmasında başlıca neden olduğunu ve ormansızlaşmanın hastalık taşıyan vektörlerin insanlarla daha fazla temasa olanak sağladığını açıklar. Hastalığa sebep olan vektörlerin yeni ortamlara ve konakçılara hızlı uyum sağlama yeteneğinin olduğunu belirtir. Ayrıca her ne kadar endemik bir hastalık olsa da enfekte hastaların göçü ile hastalığın başka bölgelere taşınabileceğine işaret eder (2014, s. 7).

Khasnis ve Nettleman “Global Warming and Infectious Disease” adlı çalışmalarında küresel ısınma ile insan konakçı popülasyon ile bulaşıcı hastalıklar arasında karmaşık bir etkileşim içerisine girileceğini ifade ederler. Ürün yetersizliği ve kıtlığın konakçı popülasyonlarda enfeksiyona karşı direncin azalacağını, hastalıkların içilebilir suyun azalması ya da kirlenmesi ile bulaşıcılığının artacağını ve beklenmeyen hastalıklara karşı hazırlıksız yakalanılacağını belirtmişlerdir. Vektör popülasyonlarının yeni coğrafi bölgelere doğru genişlemesi buna bağlı olarak sıtma, veba, dang ateşi ve virüs kaynaklı hastalıkların etkili olması ve hastalıkların da dünyanın ısısının artması ile daha yaygın hale gelmesinin de kaçınılmaz olacağını açıklamışlardır. Diğer taraftan insan ve vektörlerin hafif ve kademeli iklim değişikliğine, ilaç ya da aşı ile adapte olabileceklerini ancak ani değişimlerinin tahmininin zor olacağını öngörmektedirler (2005, s. 689-696).

4.3. Ekonomik Etkiler ve Davranışsal İktisat

Diamond, (2019, s. 29-33) iklim değişikliğinin, insan ömrünün kısa olduğu geçmiş toplumlarda oldukça zor bir problem olduğunu, kuraklığı yaşayan bir neslin tecrübelerinin diğer nesle aktarılamadığını ve gıda fazlası olan bir toplumun gıda kıtlığı yaşayan başka bir topluma gıda ihracını sağlayan bir işleyişin olmadığını belirtir. Ayrıca ister çevresel isterse diğer faktörler olsun toplumun her türlü probleme bulacağı çözümlerin ayakta kalabilmeleri için hayati önem taşıdığını dile getirir. Diamond’a göre önemli olan iklim değişikliği ile zaten azalacak kaynakların bir de insan eli ile fazlası ile tüketilmemiş olmasıdır.

Doğada milyonlarca türe rağmen her şey birbirine bağlıdır. Doğayı ihmal ederek sağlıklı bir ekonomi sürdürebilmek mümkün değildir. Doğa ne kadar sağlıklı ise ekonomi de o ölçüde sağlıklı olacak, doğaya ne kadar zarar verirse bu zararın dönüşü de mutlak olacaktır (IMF, 2019, s. 5). Doğanın iç içe geçmiş bu yapısına karşı ekonomistler, insan kaynaklı iklim değişikliğini bir "dışsallık" ve küresel iklimi de "kamu yararı" olarak tanımlar. İklim değişikliğinin küresel ekonomik etkilerini tahmin etmek güçtür ve etkilerin ölçülmesi, GSYİH ve insan refahına olan etkileri konusunda belirsizlikler bulunmaktadır (Stern, 2008, s. 2; Sukhdev, 2009, s. 277). İklim değişikliğinin etkilerinin önemli bir bölümü piyasalar dışında gerçekleşmektedir. Bu değişikliğin etkilerinden olan denizlerin yükselmesi, okyanus asitlenmesi, kasırgalar ve türlerin yok olması gibi doğal sistemler piyasalardan uzak mesafede yer almaktadır. Ayrıca sıcaklık sonuçlarının stokastik bir süreç olması, uygun ekonomi politikaları geliştirebilmenin (Stern, 2008, s. 2), etkilerin analizini ve değerlendirmesini yapmanın güçlüğüne beraberinde getirmektedir. Enfeksiyon hastalıklarının maliyeti ve ulusal sağlık bütçesi içindeki payı ölçülebilirken, okyanus asitlenmesi ile geçimini okyanustan elde eden hane halklarının kayıplarını belirleyebilmek güçtür. Yine aşırı iklim olayları neticesinde yaşadıkları bölgeden göç etmek zorunda kalan toplulukların ekonomik ve sosyal refah kayıplarını ölçmek zordur.

Bu zorluklar karşısında iklim değişikliğinin sonuçları ile ilgili en etkili çalışma N. Stern “The Economics of Climate Change” adlı çalışmasıdır. Stern, eğer harekete geçilmezse iklim değişikliğinin genel maliyetleri ve risklerinin her yıl küresel GSYİH’nin en az %5’ine eş değer olacağını, risklerin etki alanı dikkate alındığında ise maliyetlerin GSYİH’nin % 20’sine ya da daha fazlasına kadar ulaşabileceğinin tahmin edildiğini belirtmiştir. İklim değişikliğinin etkilerinden kaçınmak için gerçekleştirilecek önlem maliyetlerinin ise sadece küresel GSYİH’nin %1’i ile sınırlanabileceği ifade etmiştir. Stern ayrıca, iklim değişikliğini görmezden gelmenin sonunda, ekonomik büyümenin olumsuz etkileneceğini, önümüzdeki birkaç on yılda da ekonomik ve sosyal faaliyetlerin kesintiye uğrayacağını açıklar (2008). Nitekim devam eden süreçte uzmanlar, ekonomik kayıpların artan ısı ile birlikte hız kazanacağını, nüfus, yaş yapısı, gelir, teknoloji, fiyatlar ve yaşam tarzında meydana gelecek değişimlerle birlikte ekonomik sektörlerde de değişime sebep olacağını rapor etmişlerdir (IPCC, 2014, s. 69, 73). Hem insanların hem de türlerin önemli bir bölümünün iklim değişikliğine karşı savunmasızlığı (IPCC, 2022, s. SPM 11) dünyada, ekonomik ve sosyal değişimin yönünü önemli ölçüde etkileyebilecektir.

Ekonomik faaliyetler genellikle birkaç hava kirleticisinin ve sera gazının aynı anda salınmasını içermektedir. İklim kirleticileri, insanlar için zararlı olan aşırı hava olaylarının daha sık ve yoğun olarak meydana gelmesi ve artmasıyla ilişkili olan küresel ısınmaya neden olmaktadır (Peszko vd., 2022, s. 12). Hava kirliliği ve iklim değişikliği bir araya geldiğinde sağlık tehlikelerinin her birini ağırlaştırabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki nüfuslar, kötü hava kalitesine de maruz kaldıklarında, sıcak hava dalgaları gibi aşırı hava olaylarının

etkilerine karşı daha hassas olabilmektedir (Schnell ve Prather, 2017, s. 2854). Dünya Bankası'nın 2019 yılı araştırmasına göre, ince parçacıklı maddelerden kaynaklanan hava kirliliği ile oluşan hastalıklar, 6,4 milyon insanın erken ölümüne neden olmuştur. Hava kirliliğine maruz kalmayla ilişkili sağlık sorunlarının küresel maliyetinin 8,1 trilyon dolar olduğu ve bunun küresel GSYİH'nin yüzde 6,1'ine eşdeğer olduğu tahmin edilmektedir. Son on yılda ise hava kirliliğinin küresel maliyetinin artmaya devam ettiği bilinmektedir. Hava kirliliği önemli sağlık, sosyal ve ekonomik etkileri sebebi ile temel bir kalkınma sorunu olarak görülmektedir. (World Bank 2022).

Kirlilik, arazi bozulması, kuraklık ve doğal afetler gibi ciddi çevresel sorunlar sebebi ile günümüzde birçok insanın evlerinden ve arazilerinden uzaklaştığı belirlenmektedir. 2050 yılına kadar da yaklaşık 200 milyon insanın iklim akışına bağlı olarak göç edeceği tahmin edilmektedir (Brown, 2008, s. 9). Göç olgusu, iyi yönetilemediği sürece, gerek göç eden toplumlar gerekse göçe ev sahipliği yapan toplumlar için ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirebilir. Göç edilen ülkede artan nüfus ile birlikte kaynak dağılımı, arz kıtlığı, talep fazlalığı, sağlık ve eğitim sistemleri gibi sorunlar için uygun planlamalar yapılmasını gerektirmektedir.

İklim değişikliğinin önlenmesi yaşam tarzı değişikliklerini, kültürlerarası işbirliğini ve ortak fedakârlıkları gerektirmektedir (Gowdy, 2008, s. 640). Bu konuda etkili eylemlere geçilmemesi, ekonomik büyüme ve kalkınma ile muhtemelen çok yüksek düzeyde sera gazı emisyonlarının üretileceğini göstermektedir. Uygun uluslararası toplu eylem olmaksızın, üreticiler ve tüketiciler olumsuz etkileri azaltmak için davranışlarını değiştirmeyeceklerdir (Stern, 2014, s. 185). Diğer taraftan iklim değişikliği ile yaşanılacak zararları telafi etmeye yönelik ekonomik tepkiler az gelişmiş ülkeler tarafından verilemeyecek, bu ülkeler için geri dönüşü zor olan zararlar söz konusu olabilecektir.

Ekolojik dengenin yeniden sağlanması ve sera gazı emisyonlarının azaltılması için acil eylem gerekmektedir. Nitekim bu hususta, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin ilk uygulama anlaşması niteliğinde olan Kyoto Protokolü çerçevesinde, sera gazı emisyonlarını azaltmaya ve dengelemeye yönelik uluslararası ilk adımlar atılmıştır. Karbon ayak izi hesaplaması, sera gazı emisyonları açısından bir değerlendirme aracıdır (Radu vd., 2013, s. 354- 355). Sera gazı olan karbondioksit emisyonları, atmosferde uzun süre kalır ve yüzyıllarca, hatta bin yıl boyunca olumsuz iklim etkilerine katkıda bulunur. İklim değişikliğinin zamansal olarak yayılması ve nesiller boyunca normal işbirliği türlerinin mümkün görünmemesi etik kolektif eylem sorununa yol açmaktadır. Diğer taraftan yıkıcı sonuçların olma potansiyeli, çevre sorunlarına yönelik standart bir ekonomik yaklaşıma imkân vermez (Gardiner ve Hartzell-Nichols 2012).

Karbon ayak izleri bölgeler arasında eşit olmayan bir şekilde dağılmakta ve daha zengin ülkeler kişi başına en önemli etkileri oluşturmaktadır. Hane halkı tüketimi, küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %60'ını oluşturarak toplam emisyonlara önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Hareketlilik, barınma ve gıda, çevresel ayak izleri için en önemli tüketim kategorilerini meydana getirirken, artan gelirle birlikte et, süt ürünleri ve işlenmiş gıda tüketimi hızla artmaktadır. Hane halkının gıda için toprak üzerindeki etkisi %48, su kaynakları üzerindeki etkisi %70 olarak ölçülmektedir (Ivanova vd., 2016, s. 526). Hane halkı tüketimi, tüketici davranışı, yaşam tarzları ve günlük rutinlerle güçlü bir ilişkiye sahiptir ve sosyal ve kültürel yerleşiklik nedeniyle değişime karşı potansiyel bir direnç sahiptir (Caeiro ve ark. 2012, s. 73). Bu nedenle, iklim değişikliğinin talep tarafı yoluyla azaltılması, emisyon seviyelerini hafifleten veya şiddetlendiren insan davranışlarının doğru bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir (Berger ve Wyss, 2021, s. 1).

Gelişmekte olan ülkeler, zorlu başlangıç noktası büyük ölçüde zengin ülkelerin sorumluluğundayken ve bu ülkeler zenginlik ve bilimsel birikime sahipken, emisyonlarda önemli kesintiler yapmalarının ve muhtemelen büyümelerini yavaşlatmalarının adaletsiz olduğunu savunmaktadır (Stern, 2013, s. 36). Bu bakımdan iklim değişikliği davranışsal perspektifte ele alınırken etik konusunu da beraberinde getirmektedir. Uluslararası işbirliği çerçevesinde alınacak ortak önlemler ve belirlenecek davranış seçimlerinde, toplumların farklı ekonomik yapılarını göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir.

Çevresel zorlukları çözmek için davranışı değiştirmek başlı başına yeni bir fikirdir. Aslında, çevre sorunlarının çoğunun kökleri insan davranışındaysa, o zaman bunları çözmek için kullanılan araçların çoğu temelde bir davranış değiştirme aracı olacaktır. Bilgiye dayalı karar vermeyi geliştirmek için bilgi sağlamak, kurallar ve düzenlemeler getirmek etkili bir yöntemdir (Williamson vd., 2018, s. 39). Bireyler yalnızca dikkatleri üzerine çekildiğinde çevresel bir araçla ilgilenmektedirler. İnsanların bilişsel kapasiteleri sınırlıdır ve dikkatleri kolayca dağılabilir. Bu nedenle ilgileri sadece çekilmemeli, aynı zamanda sürdürülmesi sağlanmalıdır. İnsanlar ancak

yeterli ve uygun şekilde bilgilendirilmişse harekete geçmeye istekli olmakta (Enste ve Potthoff, 2021, s. 39) ve davranışlarını değiştirebilmektedirler (Grebitus, 2012, s. 121). Geleneksel çevre politikası araçları, bireyleri faydayı en üst düzeye çıkararak ve kendi çıkarını düşünen aktörler olarak kabul ederken, davranışsal ekonomi alanı, gerçek hayattaki insan kararlarının sınırlı rasyonelliğe tabi olduğuna dair kanıt sağlar. Davranışsal çevre araçları, çevre politikasında teori ile gerçek davranış arasındaki boşluğu kapatmaya önemli bir katkı sağlayabilir. Davranışsal içgörüler, enerji verimliliği, su ve gıda tüketimi, atık yönetimi, kaynak verimliliği ve ulaşım seçenekleri gibi çeşitli çevre politikası alanlarına uygulanabilir. Sürdürülebilir davranışlar için yasaklar, vergilendirme veya yaptırımlar gibi araçlardan daha önde olacak şekilde, etkili ve başarılı bir şekilde motive eden yenilikçi politika araçları yol gösterici olacaktır (Enste ve Potthoff, 2021, s. 87).

5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ TOPLUMLAR ÜZERİNDE ETKİLERİ

J. S. Mill' göre (2008, s. 388-397), doğanın akışının tekdüzeliği temelde yine tekdüzelikten kaynaklanmaktadır. Doğanın akışı genel olarak sabittir, çünkü onu oluşturan çeşitli olayların her birinin akışı sabittir. Belirli bir olgu, belirli koşullar mevcut olduğunda her zaman ortaya çıkar ve bunlar olmadığında ise ortaya çıkmaz. Aynı durum diğer gerçekler için de geçerlidir. Dolayısıyla, doğanın akışının tekdüzeliği tüm ayrı tekdüzeliklerin bileşiminden oluşan karmaşık bir olgudur. Bu çeşitli tekdüzelikler bir tümevarım yöntemi ile kurulduğunda olağan adı "doğa kanunları" olmaktadır. Doğa fenomenleri birbiriyle iki ilişki olan eşzamanlılık ve ardışıklık ile var olur. Her olgu, kendisiyle birlikte var olan bazı olgularla ve kendisinden önce gelen ve bundan sonra gelecek bazı olgularla tekdüze bir şekilde ilişkilidir. Bilimin temelinde nedensellik bulunur. Doğada her olayı meydana getiren bir neden bulunmaktadır. Nedensellik evrensel olarak geçerlidir, çünkü her sonuç bu şekilde belirli bir öncül veya bir dizi öncül ile bağlantılıdır. Var olmaya başlayan her olgu, değişmez biçimde bağlantılı olduğu bazı olgu ya da olgulardan önce gelmiştir. Nitekim birbiri ile ilişkili olan doğa olayları karşısında bireylerin ve toplumların sorunları ve davranışları benzerdir. David Hume da doğanın seyri ile insanların fikirlerinin ardışıklığı arasında bir uyum olduğunu belirtir ve düşünceler ve tasavvurların doğanın tüm eserleri ile aynı yolu takip ettiğini ifade eder (2021, 53).

Aşağıdaki tablo geçmiş toplumlar ile günümüz toplumlarının iklim değişikliği karşısında yaşadığı ekonomik, çevresel, sağlık ve sosyal etkilerin benzer yönlerini göstermektedir. Tabloda bu etkiler, değişikliği yaşayan tüm toplumlar için genel olarak ele alınmıştır. Yani göç olgusu iklim değişikliğinin yaşandığı bir dönemde hem geçmiş toplumlar hem de günümüz toplumlar için ortak bir sorun olurken, dünyadaki her bölgede bu sorunun yaşanacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim su kıtlığı yaşayan bazı bölgelerde göç olgusu görülürken yağışın yeterli olduğu diğer bölgelerde görülmemektedir. Tabloda "?" olarak belirtilen hususlar çalışmanın kısıtlarındadır.

Tablo 1. İklim Değişikliğinin Etkileri

	Geçmiş Toplumlar	Günümüz Toplumları
Temiz suya erişim /Su kıtlığı	+	+
Gıda sorunu (kıtlık)	+	+
Stres faktörü	+	+
Göç	+	+
Kuraklık	+	+
Ticaret hacminin daralması	+	+
Tüketim alışkanlıklarının değişimi	+	+
Üretim stratejilerinin değişimi	+	+
Salgın hastalıklar	+	+
Sel baskınları	+	+
Enfeksiyon hastalıklarının artması	+	+
Çevre kirliliği ve gürültü	-	+
Biyoçeşitlilik kaybının hız kazanması	-	+
Uluslararası seyahat imkânı sebebi ile hastalık yayılım hızının artması	?	+
Nüfusun azalması	+	-

6. SONUÇ

İktisat bilimi çoğunlukla sanayi devrimi sonrası iklim değişikliği ile ilgilenmiş, doğal süreçteki iklim değişikliği, çevresel sistemler, insan topluluklarına olan sosyal ve ekonomik etkiler genellikle arkeoloji, antropoloji, paleoklimatoloji, coğrafya ve tarih gibi bilim dallarında çalışma alanı bulmuştur. Ancak toplumlar bin yıllar geçse de benzer sorunlarla karşılaşmakta ve bu sorunlar karşısında benzer davranışlarda bulunmaktadır. İklim değişikliği ve buna bağlı olarak gelişen çevresel bozulma tüm bireyleri ve toplumları etkilemektedir. Dolayısı ile iklim bir kamu malı olarak kabul edildiğinde ortak ekonomi politikaları geliştirmek önemli hale gelmektedir. Davranış temelli yaklaşımlar çevresel zararları önlemede etkili bir araç olarak görülmektedir. Bu doğrultuda davranışsal iktisat, gerek sorunların ortaya çıkmasında etken olan davranışlar, gerekse çözüm yollarındaki davranış kalıplarının belirlenmesinde politika önerileri sunmaktadır.

Uzmanlar yıllardır küresel ısınma, biyoçeşitlilik kaybı, salgın ya da bulaşıcı hastalıklar, ekonomik ve sosyal etkiler üzerinde çalışmalar gerçekleştirirler de, toplumların ısınmanın önlenmesi hususundaki tedbirleri yetersiz kalmaktadır. İklim değişikliği neticesinde ekonomik büyüme, piyasalar, uluslararası ticaret ve ekonomi politikalarındaki değişimler gelişmişlik seviyesine bağlı olarak ekonomilerde farklı sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere oranla iklim değişikliğinden daha fazla etkileneceği bilinmekte, kalkınma ve ekonomik büyüme oranlarının olumsuz yönde etkilendiği belirlenmektedir. Isınmanın önüne geçilememesi durumunda ise toplumların adaptasyonunun zor olacağı öngörülmektedir.

Günümüzde ekonomik ve sosyal hayat, geçmişte varlıklarını sürdürmüş toplumlara oranla fazlası ile karmaşıktır. Ancak günümüz toplumların geçmiş toplumlara oranla elinde önemli avantajları bulunmaktadır. Teknoloji, gıda güvenliği, sağlık sistemi, ilaç çeşitliliği ve aşı gibi faktörler toplumların adaptasyonunu ve hayatta kalma şansını arttırmaktadır. Bu avantajlardan daha önemli olan ise iklim değişikliğine yol açan etkenlerin azaltılması, bireysel ve toplumsal davranış şekillerinin değiştirilmesi yönündeki uygulamaların işlerlik kazandırılmasıdır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Adalı, S. F. ve Schneider, A. W. (2019). Geç Assur kurak dönemi. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 66-71.

Agosta, S. J., Janz, N. ve Brooks, D. R. (2010). How specialists can be generalists: Resolving the "parasite paradox" and implications for emerging infectious disease. *Zoologia (Curitiba)*, 27(2), 151-162. <https://doi.org/10.1590/S1984-46702010000200001>

Arsebük, G. (1984). Dip pleistosen ve kültür. *Anadolu Araştırmaları*, 0/9, 1-11.

Barnosky, A. D., Matzke, N., Tomiya, S., Wogan, G. O. U., Swartz, B., Quental, T. B., Marshall, C. McGuire, J.L., Lindsey, E. L., Maguire, K. C., Mersey, B. ve Ferrer, E. A. (2011). Has the Earth's sixth mass extinction already arrived?. *Nature*, 471(7336), 51-57. <https://doi.org/10.1038/nature09678>.

Bar-Yosef, O. (2011). Climatic fluctuations and early farming in west and east Asia. *Current Anthropology*, 52(S4), 175-193. <https://doi.org/10.1086/659784>

Begg D., Fischer, S. ve Dornbusch, R. (2010). *İktisat* (8. Baskı). (V. Serin, Çev. Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal eserin basım tarihi 2005).

Berger, J. F. ve Guilaine, J. (2008). The 8200 cal BP abrupt environmental change and the neolithic transition: A Mediterranean perspective. *Quaternary International*, 200(1-2), 31-49. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2008.05.013>

- Berger, S. ve Wyss, A. M. (2021). Measuring pro-environmental behavior using the carbon emission task. *Journal of Environmental Psychology*, 75(101613), 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101613>
- Berns, G. S., Laibson, D. ve Loewenstein, G. (2007). Intertemporal choice--toward an integrative framework. *Trends Cognitive Sciences*, 11(11), 482-488. doi: 10.1016/j.tics.2007.08.011.PMID: 17980645
- Bond, G., Kromer, B., Beer, J., Muscheler, R., Evans, M. N., Showers, W., Hoffman, S., Lotti-Bond, R., Hajdas, I. ve Bonani, G. (2001). Persistent solar influence on North Atlantic climate during the holocene. *Science*, 294(5549), 2130-2136. <https://doi.org/10.1126/science.1065680>
- Bond, G., Showers, W., Cheseby, M., Lotti, R., Almasi, P., deMenocal, P., Priore, P., Cullen, H., Hajdas, I., ve Bonani, G. (1997). A Pervasive millennial-scale cycle in the North Atlantic holocene and glacial climates. *Science*, 278(5341), 1257-1266. <https://doi.org/10.1126/science.278.5341.1257>
- Brown, O. (2008). *Migration and climate change* (No: 31). IOM International organization for migration, Prepared for IOM by Oli Brown Geneva. https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-31_en.pdf.
- Caeiro, S., Ramos, T. B. ve Huisingh, D. (2012). Procedures and criteria to develop and evaluate household sustainable consumption indicators. *Journal of Cleaner Production*, 27, 72-91, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.12.026>
- Camerer, C. ve Loewenstein, G. (2004). Behavioral economics: Past, present, future. C. Camerer, G. Loewenstein ve M. Rabin (Ed.). *Advances in behavioral economics* içinde (s. 3-51). Princeton University Press, (2003).
- Cartwright, E. (2014). *Behavioral economics* (2nd edition). Routledge, (2011). <https://doi.org/10.4324/9781315105079>.
- Ceballos, G., Ehrlich, P. R. ve Raven, P. H. (2020). Vertebrates on the brink as indicators of biological annihilation and the sixth mass extinction. *PNA* 117(24), 13596–13602. <https://doi.org/10.1073/pnas.1922686117>
- Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2019), Hitit çağında kuraklık. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 48-57.
- d'Alpoim Guedes, J. A., Crabtree, S. A., Bocinsky, R. K., ve Kohler, T. A. (2016). Twenty-first century approaches to ancient problems: Climate and society. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(51), 14483–14491. <https://doi.org/10.1073/pnas.1616188113>
- Degroot, D., Anchukaitis, K., Bauch, M., Burnham, J., Carnegy, F., Cui, J., de Luna, K., Guzowski, P., Hambrecht, G., Huhtamaa, H., Izdebski, A., Kleemann, K., Moesswilde, E., Neupane, N., Newfield, T., Pei, Q., Xoplaki, E. ve Zappia, N. (2021). Towards a rigorous understanding of societal responses to climate change. *Nature*, 591, 539–550. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03190-2>
- Denton, G. H. ve Karlén, W. (1973). Holocen climatic variations-Their pattern and possible cause. *Quaternary Research*, 3(2), 155-174. [https://doi.org/10.1016/0033-5894\(73\)90040-9](https://doi.org/10.1016/0033-5894(73)90040-9)
- Diamond, J. (2015). *Düine kadar dünya*. (C. Yücel, Çev.). Ayrıntı Basım Yayım ve Matbaacılık, (2012).
- Diamond, J. (2019). *Çöküş: Toplular başarısızlığı ya da başarıyı nasıl seçerler?* (1. Baskı). (B. Baysal, Çev.), Pegasus Yayınları, (Orijinal eserin basım tarihi 2004).
- Douglas, P. M. J., Paganian, M., Canuto, M. A., Brenner, M., Hodell, D. A., Eglinton, T. I. ve Curtis, J. H. (2015). Drought, agricultural adaptation, and sociopolitical collapse in the Maya Lowlands. *PNS*, 112 (18), 5607–5612. <https://doi.org/10.1073/pnas.1419133112>

- Enste, D. ve Potthoff, J. (2021). Behavioral economics and climate protection: Better regulation and green nudges for more sustainability, *IW-Analysen*, (No. 146). ISBN 978-3-602-45647-5, Institut der deutschen Wirtschaft (IW), Köln. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/248810/1/1785225669.pdf>
- Epstein, P. R. (2001). Climate change and emerging infectious diseases. *Microbes and Infection*, 3 (9), 747-54. [https://doi.org/10.1016/s1286-4579\(01\)01429-0](https://doi.org/10.1016/s1286-4579(01)01429-0).
- Ergin, G. (2019). Roma'nın çöküşü ve iklim değişiklikleri. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 72-83.
- Frederick, S., Loewenstein, G. ve O'Donoghue, T. (2004). Time discounting and time preference: A critical review. C. Camerer, G. Loewenstein, M. Rabin (Ed.). *Advances in Behavioral Economics* içinde (s 162-222). Princeton University Press.
- Gardiner, S. M. ve Hartzell-Nichols, L. (2012). Ethics and global climate change. *Nature Education Knowledge* 3(10), 5.
- Gowdy, J. M. (2008). Behavioral economics and climate change policy. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 68(3-4), 632-644, <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2008.06.011>
- Grebitus, C., Hartmann, M., Piorkowsky, M. B., Pakula, C. ve Stamminger, R. (2012). Editorial: Consumer behaviour towards a sustainable future. *International Journal of Consumer Studies*, 36, 121-122. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2011.01091.x>
- Haug, G. H., Günther, D., Peterson, L. C., Sigman, D. M., Hughen, K. A. ve Aeschlimann, B. (2003). Climate and the collapse of Maya Civilization. *Science*, 299 (5613), 1731-1735. <https://doi.org/10.1126/science.1080444>
- Hume, D. (2021). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma* (9. Baskı). (F. B. Aydar, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal eserin basım tarihi 1739).
- IMF. (2019). *The Greatest balancing act, nature and the global economy* (Volume: 56/004). Finance & Development. A Quarterly Publication of the International Monetary Fund. Based on a conversation between David Attenborough and Christine Lagarde. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2019>
- Institute of Medicine, (1992). *Emerging infections: Microbial threats to health in the United States*. Joshua Lederberg, Robert E. Shope, and Stanley C. Oaks, Jr. (Ed.). Committee on Emerging Microbial Threats to Health, National Academies Press, United States. Washington, DC. <https://doi.org/10.17226/2008>
- IPBES. (2019). *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the intergovernmental science-policy platform on biodiversity and ecosystem services*. S. Díaz, J. Settele, E. S. Brondizio E.S., H. T. Ngo, M. Guèze, J. Agard, A. Arneth, P. Balvanera, K. A. Brauman, S. H. M. Butchart, K. M. A. Chan, L. A. Garibaldi, K. Ichii, J. Liu, S. M. Subramanian, G. F. Midgley, P. Miloslavich, Z. Molnár, D. Obura, A. Pfaff, S. Polasky, A. Purvis, J. Razzaque, B. Reyers, R. Roy Chowdhury, Y. J. Shin, I. J. Visseren-Hamakers, K. J. Willis, ve C. N. Zayas (Ed.), IPBES secretariat, Bonn, Germany. https://ipbes.net/sites/default/files/inline/files/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymaker_s.pdf
- IPCC. (2014). *Climate change: Synthesis report* (No: 151). Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Core Writing Team, R.K. Pachauri ve L.A. Meyer (Ed.). Geneva, Switzerland. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
- IPCC. (2022). *The sixth assessment report, climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability*, The Working Group II. H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría,

M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösckhe, V. Möller, A. Okem ve B. Rama (Ed.). Cambridge University Press.
<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>

- Ivanova, D., Stadler, K., Steen-Olsen, K., Wood, R., Vita, G., Tukker, A. ve Hertwich, E. G. (2016). Environmental impact assessment of household consumption: Environmental impact assessment of household consumption. *Journal of Industrial Ecology*, 20(3), 526–536. <https://doi.org/10.1111/jiec.12371>
- Jones, K. E., Patel, N. G., Levy, M. A., Storeygard, A., Balk, D., Gittleman, J. L. ve Daszak, P. (2010). Global trends in emerging infectious diseases. *Nature*, 451(7181), 990-994. <https://doi.org/10.1038/nature06536>
- Keesing, F., Belden L. K., Daszak, P., Dobson, A., Harvell, C. D., Holt, R. D., Hudson, P., Jolles, A., Jones, K.E., Mitchell, C.E., Myers, S.S., Bogich, T. ve Ostfeld, R. S. (2010), Impacts of biodiversity on the emergence and transmission of infectious diseases. *Nature*, 468, 647-652. <https://doi.org/10.1038/nature09575>
- Khasnis, A. A. ve Nettleman, M. D. (2005). Global warming and infectious disease. *Archives of Medical Research*, 36 (6), 689–696. <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2005.03.041>
- Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji, insan çeşitliliğine bir bakış*. (S. N. Altuntek, B. A. Şafak, D. Erdal, Y. S. Erdal, S. Eroğlu, E. G. Ersoy, S. Özbek, S. Özbudun, Ş. Pala, G. Uysal, Çev.) Ütopya Yayınevi, (Orijinal eserin basım tarihi 1974).
- Kuzucuoğlu, C. (2019). Anadolu ve Doğu Akdeniz’de geçmişteki hızlı iklim değişiklikleri. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 20-43.
- Laertius, D. (2021). *Epikür, mutlu olma sanatı* (1. Baskı). (A. Leblebici, Çev.), Karbon Kitaplar.
- Lawrence, D., Philip, G. ve de Gruchy, M. (2022). Climate change and early urbanism in Southwest Asia: A review. *WIREs Climate Change*, 13 (1), 1-20. <https://doi.org/10.1002/wcc.741>
- Liu, Y. ve Hu, C. (2016). Quantification of southwest China rainfall during the 8.2 ka BP event with response to North Atlantic cooling. *Climate of the Past*, 12 (7), 1583–1590. <https://doi.org/10.5194/cp-12-1583-2016>
- Luber, G., Knowlton, K., Balbus, J., Frumkin, H., Hayden, M., Hess, J., McGeehin, M., Sheats, N., Backer, L., Beard, C. B., Ebi, K. L., Maibach, E., Ostfeld, R. S., Wiedinmyer, C., Zielinski-Gutiérrez, E. ve Ziska, L. (2014). Ch. 9: Human Health. *Climate Change Impacts in the United States: The Third National Climate Assessment*, J. M. Melillo, Terese (T.C.) Richmond ve G. W. Yohe (Ed.). U.S: Global Change Research Program, 220-256. <https://doi.org/10.7930/J0PN93H5>
- Marciniak, A. (2019). Çatalhöyük. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 56-58.
- Marciniak, A. ve Salque, M. (2019). Geçmişteki iklim değişiklikleri ve insan topluluklarının reaksiyonu. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 38-43.
- Marciniak, A., Barański, M. Z., Bayliss, A., Czerniak, L., Goslar, T., Southon, J., ve Taylor, R. E. (2015). Fragmenting times: interpreting a Bayesian chronology for the Late Neolithic occupation of Çatalhöyük East, Turkey. *Antiquity*, 89(343), 154 – 176. <https://doi.org/10.15184/aqy.2014.33>
- Marx, W., Haunschild, R. ve Bornmann, L. (2018). Climate and the decline and fall of the Western Roman Empire: A bibliometric view on an interdisciplinary approach to answer a most classic historical question. *Climate*, 6(90), 1-34. <https://doi.org/10.3390/cli604009>
- Matero, I. S. O., Gregoire, L. J., Ivanovic, R. F., Tindall, J. C. ve Haywood, A. M. (2017). The 8.2 ka cooling event caused by Laurentide ice saddle collapse. *Earth and Planetary Science Letters*, 473(1), 205-214. <https://doi.org/10.1016/j.epsl.2017.06.011>

- May, C. (2017). *Transnational crime and the developing world*. Global Financial Integrity. Creative Commons Attribution license. <https://seureservercdn.net/>
- McCormick, M., Büntgen, U., Cane, M. A., Cook, E. R., Harper, K., Huybers, P., Litt, T. Manning, S. W., Mayewski, P. A., More, A. F. M., Nicoluss, K. ve Tegel, W. (2012). Climate change during and after the Roman Empire: Reconstructing the past from scientific and historical evidence. *Journal of Interdisciplinary History*, 43(2), 169-220. http://dx.doi.org/10.1162/JINH_a_00379
- Mill, J. S. (2008). *A System of logic, ratiocinative and inductive*. The Project Gutenberg EBook (1843) <http://www.gutenberg.org/license>.
- Nağış, M. (2019). İklim ve uygarlık. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 68, 2.
- National Research Council. (2012). *Climate change: Evidence, impacts, and choices*. National Research Council. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/14673>
- Nijman, V. (2010). An overview of international wildlife trade from Southeast Asia. *Biodiversity Conservation*, 19, 1101–1114. <https://doi.org/10.1007/s10531-009-9758-4>
- OECD. (2020). *Biodiversity and the economic response to COVID-19: Ensuring a green and resilient recovery*. OECD policy responses to coronavirus (COVID-19). https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=136_136726-x5msnju6xg&title=Biodiversity-and-the-economic-response-to-COVID-19-Ensuring-a-green-and-resilient-recovery
- Özdoğan, M. (2016). İlk çiftçiler neden göç ettiler. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 54, 46-59.
- Peszko, G., Amann, M., Awe, Y., Kleiman, G. ve Rabie, T. S. (2022). *Air pollution and climate change: From co-benefits to coherent policies*. International Development in Focus. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1835-6>
- Pross, J., Kotthoff, U., Müller, U. C., Peyron, O., Dormoy, I., Schmiedl, G., Kalaitzidis, S. ve Smith, A. M. (2009). Massive perturbation in terrestrial ecosystems of the eastern mediterranean region associated with the 8.2 kyr B.P. climatic event. *Geology*, 37(10), 887-890. <http://dx.doi.org/10.1130/G25739A.1>
- Radu, A. L., Scricciu, M. A. ve Caracota, D. M. (2013). Carbon footprint analysis: Towards a projects evaluation model for promoting sustainable development. *Procedia Economics and Finance*, 6, 353-363, [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00149-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00149-4).
- Raven, P. H. ve Wagner, D. L. (2021). Agricultural intensification and climate change are rapidly decreasing insect biodiversity. *PNAS*, 118(2), 1-6. <https://doi.org/10.1073/pnas.2002548117>
- Romanelli, C., Cooper, H. D., ve de Souza Dias, B. F. (2014). The integration of biodiversity into one health. *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*, 33(2), 487–496. <https://doi.org/10.20506/rst.33.2.2291>
- Salque, M. R., Marciniak, A., Valdes, P. J., Pawłowska, K., Pyzel, J. Czerniak, L., Krügerb, M., Roberts, C. N., Pitter, S. ve Evershed, R. P. (2018). Evidence for the impact of the 8.2-kyBP climate event on Near Eastern early farmers. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(35), 8705-8709.
- Salque, M., Dunne J., Altoft D., Casanova E., Cramp L. J. E., Smyth, J., Whelton, H. L. ve Evershed, R. P. (2016). From the inside out: Upscaling organic residue analyses of archaeological ceramics. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 16, 627-640. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.04.005>
- Samuelson, P. (1966). *İktisat* (2. Baskı). (Y. Demirgil, Çev.), Menteş Kitabevi, (Orijinal eserin basım tarihi 1948).

- Scheffers, B. R., Oliveira, B. F., Lamb I. ve Edwards, D. P. (2020). Global wildlife trade across the tree of life. *Science*, 366(6461), 71–76. <https://doi.org/10.1126/science.aav5327>
- Schnell, Jordan L. ve Prather, M. J. (2017). Co-occurrence of extremes in surface ozone, particulate matter, and temperature over eastern North America. *The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 114(11), 2854-2859. <https://doi.org/10.1073/pnas.1614453114>
- Schumpeter, J. A. (2006). *History of economic analysis*. (E. B. Schumpeter Ed.), Routledge (1955). <https://doi.org/10.4324/9780203983911>
- Shaw, J. M. (2003). Climate change and deforestation: Implications for the Maya collapse. *Ancient Mesoamerica*, 14(1) 157-167. <https://doi.org/10.1017/S0956536103132063>
- Shogren, J. F. ve Taylor, L. O. (2008) On behavioural-environmental economics. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2(1), 26-44. <https://doi.org/10.1093/reep%2Frem027>.
- Stern, N. (2008). The economics of climate change. *American Economic Review*, 98(2), 1-37. <https://doi.org/10.1257/aer.98.2.1>
- Stern, N. (2013). *Ethics, equity and the economics of climate change paper 2: Economics and politics* (Working Paper No. 97b). Centre for Climate Change Economics and Policy. <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2012/06/WP84b-Ethics-equity-and-the-economics-of-climate-change.-Paper-2.pdf>
- Stern, N. (2014). *The economics of climate change*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511817434>
- Steverding, D. (2014). The history of chagas disease. *Parasites & Vectors*, 7(317), 1-8. <https://doi.org/10.1186/1756-3305-7-317>
- Sukhdev, P. (2009). Costing the Earth. *Nature*, 462, 277. <https://doi.org/10.1038/462277a>
- Swim, J. K., Clayton, S. ve Howard, G. S. (2011). Human behavioral contributions to climate change: Psychological and contextual drivers. *American Psychologist*, 66(4), 251–264. <https://doi.org/10.1037/a0023472>
- Watson, R. T., Rodhe, H., Oeschger, H. ve Siegenthaler, U. (1990). *Greenhouse gases and aerosols*. Climate Change The IPCC Scientific Assessment. Cambridge University Pres. <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads>.
- Williamson, K., Satre-Meloy, A., Velasco, K. ve Green, K. (2018). Climate change needs behavior change: Making the case for behavioral solutions to reduce global warming. Arlington, VA: Rare. <https://rare.org/wp-content/uploads/2019/02/2018-CCNBC-Report.pdf>
- Wilson, A. C. (2020). *Behavioral Economics In Context: Applications for Development, Inequality & Discrimination, Finance, and Environment*. An ECI Teaching Module on Social and Economic Issues, Economics in Context Initiative, Global Development Policy Center, Boston University. <http://www.bu.edu/eci/education-materials/teaching-modules/>
- World Bank. (2022). *The global health cost of PM2.5 air pollution: A case for action beyond 2021*. International Development in Focus; Washington, DC: World Bank.
- Wossink, A. (2009). *Challenging climate change: Competition and co-operation among pastoralists and agriculturalists in Northern Mesopotamia (c.3000-1600 BC)*. Sidestone Press, Leiden. <https://www.sidestone.com/books/challenging-climate-change>

HÜKÜMET SİSTEMLERİNİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİLERİ VE STRATEJİK OY VERME DAVRANIŞI (TÜRKİYE VE FRANSA ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ)

EFFECTS OF GOVERNMENT SYSTEMS ON VOTER BEHAVIOR AND STRATEGIC VOTING BEHAVIOR (A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND FRANCE)

Öğr. Gör. Bora ALKAN¹

ÖZ

Bu çalışma farklı hükümet sistemlerinin seçmen davranışları üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı yöntem kullanılarak analizini içermektedir. Çalışmada kullanılan karşılaştırmalı yöntemde her iki ülkede uygulanan farklı hükümet sistemlerinin nedensellik bağları kullanılarak seçmen davranışları üzerinde yaratacağı etki yürütme organlarının yapısı, seçim tarihleri ve seçim sistemleri üzerinden kavramsal soyutlama yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Hükümet sistemleri temel olarak devletin temel organları olan yasama ve yürütme arasındaki ilişkinin niteliğine göre başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem olarak üçe ayrılmaktadır. Çalışmaya konu hükümet sistemleri Fransa'da uygulanan yarı başkanlık sistemi ile Türkiye'de uygulanmakta olan başkanlık sistemidir. Çalışmada Fransa ve Türkiye'de uygulanan farklı hükümet sistemlerinin seçmen davranışları üzerindeki etkisi stratejik oy verme davranışı üzerinden üç ana başlık altında incelenmiştir. İlk olarak her iki ülkede yürütme yetkisinin ne şekilde kullanıldığı ve bu yetki kullanımının özellikle seçimlerde seçmen davranışları üzerinde yarattığı etki ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci olarak yürütme gücü üzerinde etkili olan cumhurbaşkanı ve parlamento seçimlerinin yapıldığı tarihleri üzerinden seçmen davranışlarına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Son olarak her iki ülkede uygulanan farklı hükümet sistemleri ile uygulanmakta olan farklı seçim sistemlerinin seçmen davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yarı Başkanlık ve Başkanlık Hükümet Sistemi, Yürütme Gücü, Seçim Sistemleri, Stratejik Oy Verme Davranışı.

JEL Sınıflandırma Kodları: Z18, Z19.

ABSTRACT

The study includes the analysis of the effects of different government systems on voter behavior by using a comparative method. In the comparative method used in the study, the effect of the different government systems applied in both countries on the voter behavior by using causality links is tried to be explained by conceptual abstraction through the structure of the executive bodies, election dates and election systems. Government systems are basically divided into three as presidential, semi-presidential and parliamentary systems according to the nature of the relationship between the legislature and the executive, which are the main organs of the state. The government systems that are the subject of the study are the semi-presidential system applied in France and the presidential system applied in Turkey. In the study, the effect of different government systems applied in France and Turkey on voter behavior is examined under three main headings through strategic voting behavior. First of all, it is tried to reveal how the executive power is used in both countries and the effect of this power on the behavior of the voters, especially in the elections. Secondly, an evaluation is made on the behavior of voters based on the dates of the presidential and parliamentary elections, which are effective on the executive power. Finally, the effects of different government systems applied in both countries and different electoral systems applied on voter behaviors are examined.

Keywords: Semi-Presidential and Presidential System of Government, Executive Power, Election Systems, Strategic Voting Behavior.

JEL Classification Codes: Z18, Z19.

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Terme Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, bora.alkan@omu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

This study aims to analyze the effects of differences in government systems on the voting behavior of voters in a comparative way. In order to reveal this difference, first of all, the basic features of 3 different government systems that are generally accepted in the field of political science will be revealed. Then, the effects of the semi-presidential government system in France and the characteristics and implementation characteristics of the presidential government system in Turkey on the voting behavior of the country's voters will be examined in a comparative way.

Design/methodology/approach:

The study was conducted in the field of comparative politics, which is traditionally accepted as one of the four sub-sections of the political science discipline, and using the comparative method (Kaufman-Osborn, 2006, pp. 44-45). Comparative politics, both as a method and as a subject of study (Laitin, 2002, p. 631), tries to explain various phenomena and events by making comparisons between countries and revealing various similarities and differences (Wiarda, 2000, p. 7). The comparative method used in this explanation process is a method that provides to reach explanatory information with conceptual abstraction by revealing the causal links and the relationship between the variables based on a few different cases (Eldem, 2020, p. 45). In this study, Turkey and France were chosen as the case of comparative politics, and the effects of different government systems in both countries on voter behavior were analyzed using a comparative method.

Findings:

Government systems are divided into three as presidential system, parliamentary system and semi-presidential system according to the nature of different constitutional rules and the degree of relations between the executive and the legislature, which are the main organs of the state. These systems applied in democratic countries are affected by the political cultures, party systems and other social characteristics of the countries in which they are applied. For this reason, it can be seen that the same government system is implemented in different ways in different countries and differs according to the structural characteristics of that country. The presidential system is basically a system based on the separation of powers. The semi-presidential system is a system that has some features of the parliamentary system and the presidential system. In the parliamentary system, unlike the other two systems, the executive and legislative organs are softly separated from each other in terms of authority. The semi-presidential system applied in France has important effects on the voter behavior depending on its administrative effects, the electoral system in which the system is applied, and the dates of the presidential and parliamentary elections. All these effects of the semi-presidential system in France are important factors that lead voters to vote strategically. From an administrative point of view, the fact that the executive power is divided between the president and the parliament can lead the voters to vote for different political parties by acting strategically. An important factor in ensuring the balance on the executive is that the presidential and parliamentary elections are held on different dates. Parliamentary elections in France are held after the presidential elections. Therefore, voters who learn the presidential election results are given the opportunity to vote strategically in the parliamentary elections. Finally, the electoral system implemented in the French government system is another important reason that pushes voters to vote strategically in France. This electoral system is a system that works especially against small parties. In this system, where the majority will win the election, politics has a bipolar structure due to the high vote requirement. In Turkey, the parliamentary system, which has been in practice for a long time, has been replaced by the presidential system with the adoption of the amendments subject to the referendum as a result of the constitutional referendum held on April 16, 2017. With the transition to the presidential system, the power over the executive has passed to the president, who is equipped with extraordinary constitutional powers. With the change in the government system, important legal arrangements have been made. Some of these regulations are; the number of deputies was increased to 600, the establishment of electoral alliances between parties was legalized, the presidential elections were held on the same date as a two-round majority and the parliamentary elections were held on the same date as the proportional representation system. The presidential system, which is expressed as a system where the winner takes everything in political science, has in a sense caused the political parties to determine their main goal as winning the presidential elections. In contrast to the ideologically polarized right and left bloc of the voters in France, it is seen that the voter polarization in Turkey is based on consensus rather than ideological bloc. The fact that the presidential elections in Turkey are held on the same date as the parliamentary elections, the application of different electoral systems in the parliamentary and presidential elections has been an important obstacle in front of the voters in Turkey to vote strategically with rational thoughts, unlike the French voters. In Turkey, voters can only use public opinion polls and so on before the election. They can develop various strategies depending on the information they obtain from the channels or the directions of the political parties and vote strategically accordingly.

Conclusion and Discussion:

The different government systems implemented in Turkey and France have an impact on voter behavior with three fundamental effects and lead voters to vote strategically with different motives. These effects are respectively the sharing of power over the executive, the dates of the presidential and parliamentary elections, and the electoral systems applied in the presidential and parliamentary elections. As a result of the semi-presidential system, the voters in France acted strategically in order to maintain the balance between the president and the parliament, while the voters in Turkey tended to act strategically in order to gain the presidential office with extraordinary constitutional powers and to gain power.

1. GİRİŞ

Hükümet sistemleri anayasal kuralların niteliği ile devletin temel organları olan yürütme, yasama ve yargı arasındaki ilişkileri, yetki ve sorumlulukları düzenleyen kurallara göre farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Anayasal kuralların niteliğine göre hükümet sistemleri devlet başkanının seçilme biçimine, hükümet ya da kabinenin yasamaya karşı sorumluluğuna göre farklı türlere ayrılır. Buna göre başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı (devlet başkanı) doğrudan halk tarafından seçilirken, kabinenin yasama organına karşı bir sorumluluğu yoktur. Parlamenter sistemde cumhurbaşkanı (devlet başkanı) doğrudan halk tarafından seçilmezken, kabinenin toplu olarak parlamentoya karşı sorumluluğu vardır. Son olarak yarı başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı (devlet başkanı) doğrudan halk tarafından seçilirken, kabinenin yasama organına karşı bir sorumluluğu vardır (Elgie, 2016, s. 80).

Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında bir diğer ayırım ölçütü yasama ve yürütme arasındaki ilişkilerin derecesidir (Keskinsoy ve Kaya, 2018, s. 70). Hükümet sistemleri ülkelerin yönetsel olarak uyguladıkları kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği ilkelerine göre farklı türlere ayrılmaktadır. Kuvvetler birliğini esas alan sistemlerde yasama ve yürütme organı arasında gerçekleşen kuvvetler birliğine göre sistem farklı şekillerde uygulanmaktadır. Yasama ve yürütme organının yasama organı üzerinde birleştiği sistemlere meclis hükümeti, yürütme organı üzerinde birleştiği sistemlere ise mutlak monarşi denir (Kılınç ve Şener, 2022, s. 71). İlk olarak İsviçre’de uygulama alanı bulan meclis hükümeti sistemi yürütme ve yasama yetkilerinin meclis çatısı altında toplandığı bir sistemdir. Konvansiyonel sistem olarak da adlandırılan bu sistemde yasama ve yürütme gücünü elinde toplayan meclis, çıkarmış olduğu kanunların uygulamasını kendi bünyesinden çıkarmış olduğu icra vekilleri aracılığıyla gerçekleştirir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’yla bir dönem Türk siyasi tarihinde de uygulanmış olan hükümet modelidir. Monarşi ise egemenlik gücünün genel olarak tek kişinin elinde toplandığı bir yönetim sistemidir. Temel olarak yasama ve yürütme gücünün etkinliğine göre mutlak ve anayasal monarşi olarak ikiye ayrılır (Gökçe, 2013, s. 328). Mutlak monarşide yasama ve yürütme organının yetkilerinin, yürütme organında toplandığı bir sistem mevcuttur. Yürütme gücünü elinde bulunduran padişah, kral ya da hükümdar bu gücü önceden belirlenen bazı kurallar çerçevesinde uygulamaktadır (Keskinsoy ve Kaya, 2018, s. 71). Anayasal ya da diğer adıyla parlamenter ya da meşruti monarşide ise yasama ve yürütme gücünün farklı erkler arasında dağılımı söz konusudur. Anayasal monarşilerde halk tarafından seçilen senato ve temsilciler meclisi gibi kurumlar vardır. Bu kurumların varlığı yönetim üzerindeki gücün monark ve parlamento arasında paylaşımını sağlamaktadır (Gökçe, 2013, s. 328).

Kuvvetler ayrılığını esas alan sistemler ise bu ayrılığın niteliğine göre farklı uygulama şekilleri bulmaktadır. Yasama ve yürütme arasındaki kuvvetli etkileşimin bulunduğu parlamenter sistem, yasama ve yürütme arasındaki ayrımın keskin olduğu başkanlık sistemi ve bu iki sistem arasında bazı ortak özellikleri taşıyan yarı başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığını temel alan farklı hükümet sistemleridir (Kılınç ve Şener, 2022, s. 71).

Demokratik ülkelerde uygulanan bu sistemler, uygulandıkları ülkelerin siyasal kültürlerinden, parti ve seçim sistemlerinden ve diğer toplumsal özelliklerinden etkilenmektedir. Bu nedenle aynı hükümet sisteminin farklı ülkelerde değişik şekillerde uygulandığı ve o ülkenin yapısal özelliklerine göre farklılıklar taşıdığı görülebilmektedir. Örneğin başkanlık sisteminin en saf ve başarılı uygulandığı ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Bu başarıda hiç şüphesiz yasama ve yürütme arasında oluşturulan denge sisteminin rolü büyüktür. Başkanlık sistemiyle yönetilen birçok Latin Amerika ülkesinde ise yasama ve yürütme arasında yaşanabilecek sorunlar karşısında anayasal düzenlemelerin yetersizliği, başkan üzerinde etkili bir yasama organı denetiminin olmaması, başkanın yasama organı ve mahkemelere karşı hesap verebilirliğinin sınırlı olması bu ülkelerde uygulanan başkanlık sistemlerinin Amerika’daki başkanlık sistemiyle karşılaştırıldığında zayıf yönlerini oluşturmaktadır. Bu durum Latin Amerika’daki başkanlık sistemlerinin siyaset bilimci Guillermo O’Donnell tarafından ortaya konulan “delegasyoncu demokrasi”² adı altında farklı bir başkanlık tipi olarak kavramsallaştırılmasına neden olmuştur (Aygen, 2017, s. 171).

² Arjantin’li siyaset bilimci Guillermo O’Donnell tarafından ortaya konan “delegasyoncu demokrasi” kavramı genel olarak başkanlık sistemiyle yönetilen Latin Amerika ülkelerinin yönetim sistemlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu tanımlamaya göre delegasyoncu demokrasiler çoğunlukçu bir sistem olmakla birlikte, ne konsolide nede kurumsallaşmış demokrasilerdir. Ancak genel olarak açık bir otoriterleşme tehdidi yoktur. Delegasyoncu demokrasilerde seçimler çok yüksek duygusallığı, kazanç ve kayıpları içerir. Seçimlerde oy kullanan seçmenlerin, seçim sonrası dönemde pasif bir figür haline dönüşmesi beklenir. Delegasyoncu demokrasiye sahip ülkelerin ortak özellikleri uzun yıllar boyunca süregelen derin sosyal ve ekonomik krizlere sahip olmalarıdır. Delegasyonu demokrasilerde

Yarı başkanlık sistemleri de uygulandıkları ülkelerde başkanların sahip oldukları yetkilerin genişliğine göre üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak başkanın geniş yetkilere sahip olduğu “başkanlaşmış” yarı başkanlık sistemlerinde, Rusya örneğinde olduğu gibi aşırı güçlü bir başkan ve onun karşısında zayıf bir başbakan yer almaktadır. İkinci kategoride ise sembolik yetkilere sahip bir başkan ile yetkileri anayasal olarak artırılmış ve esas karar verici konumda olan bir başbakan yer alır. Bu tip yarı başkanlık sistemlerine örnek olarak Avusturya, İzlanda, İrlanda ve Bulgaristan da uygulanan yarı başkanlık sistemleri gösterilebilir. Son olarak başkan ve başbakanın yetki bakımından dengelendiği bir yarı başkanlık sisteminden söz etmek mümkündür. Bugün Fransa, Polonya ve Hırvatistan gibi ülkeler, bu tip başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerdir (Elgie, 2005, s. 104-109).

2. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

2.1 Parlamenter Hükümet Sistemi

Temelleri 1215 Magna Carta’ya dayanan parlamenter sistem ilk olarak 18. Yüzyılda İngiltere’de bir hükümet sistemi olarak uygulanmaya başlamıştır. İngiltere’de parlamentonun geçmişine baktığımızda parlamento kelimesinden ilk kez *Magnum Concilium* (Büyük Şura) kelimesine karşılık olarak 1230 yılında kullanıldığı görülmektedir. *Magnum Concilium*’da kontlar, baronlar ve ruhban sınıfı dışında şövalyeler, şehir ve halk temsilcileri yer alır. Zaman içerisinde şehir ve halk temsilcileriyle bir arada toplanmak istemeyen baron ve kontlar *upper chamber* (üst meclis) adı verilen ayrı bir yerde toplanmaya, halk ve şehir temsilcileri ise *lower chamber* (alt meclis) adıyla ayrı bir yerde toplanmaya başlamıştır. Süreç içerisinde üst meclis House of Lords (Lordlar Kamarası), alt meclis ise House of Commons (Avam Kamarası) adını almıştır. Böylece ilk oluşumunda tek meclisli bir yapıya sahip olan İngiliz parlamentosu daha sonra iki meclisli bir hale dönüşmüştür. Charles I. döneminde parlamento birkaç kez fesih edilmekle birlikte yeni seçilen parlamentoların karşı direnci devam etmiş ve bu direnç sonucunda *Petition of Rights* (Haklar Bildirisi) imzalanarak vergi ödeme yetkisi parlamentoya bırakılmıştır (Gözler, 2009, s. 365-374). Ancak Haklar Bildirisi’nin imzalanması iç karışıklıkları önlemede sonuç vermemiş ve nihayetinde 1688 ihtilali olarak adlandırılan *Glorious Revolution* (Muhteşem Devrim) gerçekleşerek parlamentonun gücü etkin bir konuma yükselmiştir (Kama, 2016, s. 168). Devam eden süreçte 1689 tarihli *Bill of Rights* (Haklar Beyannamesi) ile kanunsuz vergi alınamayacağı tekrar vurgulanmış (Gözler, 2009, s. 373), monarhin gücü sınırlanarak parlamentonun etkinliği artırılarak parlamentoda ifade özgürlüğü güvence altına alınmıştır (Kama, 2016, s. 169).

Tarihsel süreç içerisinde gelişen İngiliz parlamento sistemi Westminster parlamento sistemi olarak adlandırılmaktadır. Westminster parlamentosu Taç (Kraliyet), Lordlar ve Avam Kamarası olmak üzere üçlü bir yapıya sahiptir. Kraliçe teamül gereği Avam Kamarasında en fazla sandalyeye sahip partinin liderini başbakan olarak atar. Başbakan, bakanları Lordlar ve Avam Kamarası üyeleri arasından seçer. Westminster parlamenter sistemde yasama görevi ağırlıklı olarak Avam Kamarasına aitken yürütme görevi siyasi bir partide ve dar çoğunluğa sahip hükümetlerde toplanmaktadır. Bu sistemde hükümet parlamentonun güvenine dayalı olarak çalışmakla birlikte, öncelikli olarak Avam Kamarasına karşı sorumludur. Tarihsel süreçte gücü giderek azalan Lordlar Kamarası ise genel olarak kanunların hazırlanma sürecinde öneri ve inceleme görevini yerine getirmektedir (Kama, 2016, s. 173-196). Osmanlı imparatorluğunda 1876 yılında Kanuni Esasi’nin ilan edilmesiyle birlikte mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmesi, İngiliz parlamento sistemine benzer bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu geçişle birlikte oluşan Osmanlı parlamentosu (Meclis-i Umumi) İngiliz sistemine benzer bir şekilde Lordlar Kamarasına karşılık gelen Ayan Meclisi ve Avam Kamarasına karşılık gelen Mebusan Meclisinden oluşmaktadır (Al, 2020, s. 29).

Esas olarak yürütmenin denetlenmesini temel alan parlamenter sistemde (Şahin ve Nişancı, 2018, s. 861), yürütme ve yasama organları yetki bakımından yumuşak bir şekilde birbirlerinden ayrılmaktadır (Kaynar, 2016, s. 319). Yasama ve yürütme arasındaki bu yumuşak yetki ilişkisi bu organlar arasındaki karşılıklı sorumluluk ilişkisinin bir sonucudur. Bu açıdan yasama ve yürütme arasında sistemin denge noktalarını oluşturan sorumluluk ve fesih

---

seçilen başkan bir anlamda toplumun vücut bulmuş hali olarak kabul edilir. Ulusal çıkarların temel koruyucusu kabul edilen başkanlar, gerektiğinde partiler üstü bir konuma sahiptir. Bu konumları nedeniyle seçim sırasında söyledikleri vaatleri yerine getirmeleri beklenmemelidir. Kongre ve yargı gibi kurumlar ülke çıkarlarını yerine getirmeye çalışan başkanın önünde engel olmamalı, başkan ulusun yüksek çıkarlarının vücut bulmuş bir hali olarak uyguladığı politikalar için bu kurumlara hesap verebilme zorunda kalmamalıdır (Guillermo, 1994, s. 55-69).

yetkisi aynı zamanda bu iki temel organ arasında işbirliğini teşvik eden önemli bir etkidir (Şahin ve Nişancı, 2018, s. 861).

Parlamente sistemde yürütme organı yasama organının içinden seçilmektedir. Yürütme faaliyeti devlet başkanı ve başbakan arasında bölünmüş olmakla birlikte devlet başkanının görev ve yetkileri hükümetin başı olan başbakana göre çok daha sınırlıdır (Kaynar, 2016, s. 319). Parlamente sistemde yürütme görevinin temeli icracı olarak güçlü yetkilere sahip başbakan ve kabineye ait iken cumhurbaşkanı devletin birliğini temsil eden ve yetki bakımından daha sembolik bir konuma sahiptir (Şahin ve Nişancı, 2018, s.861). Bu anlamda siyasi sorumluluk genel olarak yasama organı içinden seçilmiş olan hükümete aittir. Hükümet yasama organı içerisindeki çoğunluk tarafından oluşturulduğundan yasama ve yürütme organları arasındaki güçler ayrılığı prensibi parlamente sistemde zayıflatılmaktadır (Kaynar, 2016, s. 319). Cumhurbaşkanının siyasal açıdan sorumsuzluğu bir bakıma yetkilerinin de sembolik ve sınırlı olması sonucunu doğurmaktadır. Cumhurbaşkanının halk ya da meclis tarafından seçiliyor olması parlamente sistem için ayırt edici bir özellik değildir (Keskinsoy ve Kaya, 2018, s. 76).

Parlamente sistemin önemli avantajlarından biri sistemin kendi içerisinde bir denge sistemine dayanması ve ortaya çıkabilecek istikrarsızlıklara karşı “fesih” ve “güvensizlik oyu” gibi uygulamalarla çözüm üretebilmesi gücüne sahip olmasıdır. Diğer yandan parlamente sistemin dezavantajı özellikle yürütmeyi oluşturan iki güç arasında anlaşmazlıkların yaşanabilme ihtimali ve parlamentoda mevcut yapının dağınık olmasıdır (Şahin ve Nişancı, 2018, s. 862).

Türkiye’de 1923 yılında, 1921 Anayasası’nda yapılan değişiklikle parlamente sisteme geçiş süreci başlamıştır. Nitekim 1924 Teşkilatı Esasiye Dönemi bir anlamda meclis hükümeti ile parlamente sistemin ortak özelliklerinden oluşan karma bir hükümet modelini yansıtmaktadır. 1961 Anayasası ile Türkiye’de tam olarak parlamente sisteme geçildiği görülmektedir (Keskinsoy ve Kaya, 2018, s. 76-77).

2.2. Başkanlık Hükümet Sistemi

Başkanlık sisteminin uygulandığı ilk ülke 1787 yılında yürürlüğe giren anayasası ile Amerika Birleşik Devletleridir (Özdemir vd., 2020, s. 3643). Bu anayasa ile ülkenin genelini ilgilendiren konularda yetkili organ federal yönetimdir. Federal yönetimin sahip olduğu bu yetki, yasama, yürütme ve yargı arasında hiçbirinin bir diğerine üstünlük sağlayamayacağı şekilde dağıtılmıştır. Böylece Amerikan başkanlık sisteminde hiçbir kuvvetin tek başına sistem üzerinde hakimiyet kurması söz konusu değildir (Mert ve Akdemir, 2018, s. 1257).

Amerika Birleşik Devletleri’nde yasama organının bir tarafında 100 üyeden oluşan Senato ve üyelerinin tamamı iki yılda bir seçilen 435 üyeden oluşan Temsilciler Meclisi bulunmakta ve seçimler çoğunluk sistemine göre yapılmaktadır (Barın, 2019, s.13). Yasama organının bu çok parçalı yapısı ABD’de “checks and balances” (fren ve denge sistemi) ile yasama ve yürütme organlarının birbirlerini kontrol ve denetlemelerine imkan sağlayan bir sistemin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Özdemir vd., 2020, s. 3644). Aynı “fren ve denge sistemi” yasama, yürütme ve yargı organları arasında da mevcuttur. Bu unsur Amerikan başkanlık sisteminin temel unsurudur. Bu fren ve denge sistemi sayesinde, yasama, yürütme ve yargının bağımsız yapıları korunarak, birbirlerini dengelemeleri sağlanmış böylece keyfi ve otoriter yönetimlerin oluşmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Erdoğan, 2016, s. 8).

Dünyadaki mevcut demokrasilerin yarıya yakını, başkanlık veya yarı başkanlık sistemi ile yönetilmektedir (Colomer ve Negretto, 2005, s. 60). Başkanlık sistemi esas olarak bir hükümet sistemi modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet sistemleri yasama ve yürütme organlarının görevlerini, işleyişlerini, nasıl bir organizasyona sahip olduklarını ve bu organların aralarındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğini gösteren sistemlerdir (Erdoğan, 2016, s. 6). Bu açıdan değerlendirildiğinde başkanlık sistemi temel olarak kuvvetler ayrılığına dayanan bir sistemdir. Başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme seçimleri ayrı olarak yapılmakta, bu organlar seçildikten sonra birbirlerinin yetki alanlarına karışmamakta ve aynı şekilde birbirlerinin varlıklarına son verememektedir (Gözler, 2010, s. 577). Arend Lijphart, başkanlık sistemini diğer sistemlerden ayıran üç temel özelliği sıralarken, ilk olarak başkanın doğrudan halk tarafından seçileceğini, ikinci olarak belirli bir süre için seçilen başkanın hiçbir şekilde normal durumlarda yasama organı tarafından görevden alınamayacağını ve son olarak yürütme yetkisinin tek başına başkanda toplanacağını vurgulamaktadır (Lijphart, 2016, s. 144-145). Juan Linz ise başkanlık sisteminin iki temel unsuru olarak başkanın sahip olduğu güçlü demokratik meşruiyet ve sabit görev süresi olduğuna vurgu yapmaktadır (Linz, 1990, s. 53). Ergun Özbudun, başkanlık sisteminde hem başkan hem de yasama organının

seçiminde halk iradesine başvurulmasının, her iki organa meşruluk kazandırması açısından önemli olduğuna dikkat çeker (Özbudun, 2015, s. 6).

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları bağımsız olmakla birlikte, karşılıklı bir etkileşim içerisinde görev yapmakta, yürütmenin başında yer alan kişi aynı zamanda devletin başı olarak da kabul edilmektedir (Kılınç ve Şener, 2022, s. 74). Başkanlık sistemi, parlamenter sistemin aksine yasama ve yürütme organları arasında derin bir ayrımı temel almaktadır. Sistemde yürütme organı halk tarafından seçimle işbaşına gelen tek bir kişinin elinde toplanmakta, yasama ve yürütme organlarının seçimleri birbirinden bağımsız olarak yapılmaktadır (Kaynar, 2016, s. 320).

Başkanlık sisteminde yürütmenin yasamadan kaynaklanmadığı ve ona karşı bir sorumluluğunun olmadığı görülmektedir (Zengin, 2013, s. 292). Yürütme gücünü tek başına elinde bulunduran başkan ve onun hükümeti, eşit katılımcılardan ziyade başkanın danışmanlarından teşekkül etmiş bir yapıdadır (Lijphart, 2016, s. 130). Başkan, bu sistemde devletin üst yönetimini oluşturan bakanlar ve yöneticileri kendi iradesi doğrultusunda atar (Zengin, 2013, s. 292). Başkan doğrudan halk tarafından seçildiğinden yasama organına karşı değil halka karşı sorumludur. Dolayısıyla başkanın görevde kalması yasama organına dayanmaz ve başkan yasama organının güvensizlik oyu ile görevden alınmaz (Gözler, 2010, s. 573).

Başkanlık sisteminin en güçlü yönü istikrarlı bir yönetimde yatmaktadır. Özellikle devletin başında üstün anayasal yetkilerle donatılmış tek bir güçlü kişinin olması, bu kişinin doğrudan halk tarafından seçiliyor olması ve başkanın görev süresi boyunca yasama organı tarafından görevden alınmaması güçlü yönetimi sağlayan temel etkenlerdir (Gözler, 2010, s. 582). Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta başkanlık sisteminin sahip olduğu tek kişilik güçlü yönetim anlayışına rağmen başkanlık sisteminin uygulandığı birçok ülkede koalisyon şeklinde gerçekleşen yönetim anlayışının ve özellikle koalisyon hükümetlerine olan ihtiyacın ortadan kalkmamasıdır. Dolayısıyla oluşan bu koalisyonların aşırı güçlü başkanın yetkileri üzerinde önemli bir sınırlayıcı denge unsuru oluşturduğu bir gerçektir (Akarçay, 2016, s. 112).

Başkanlık sisteminin en önemli dezavantajı devlet başkanlığının “kazananın her şeyi kazandığı” (winner takes all) ve “kaybedenin her şeyi kaybettiği” (loser loses all) bir sistem olmasıdır. Bu nedenle başkanlık sistemleri genel anlamda “ya hep, ya hiç oyunu” (zero sum game) olarak tanımlanabilir (Gözler, 2010, s. 584). Başkanlık sistemlerinin bu özelliği *Spoil System* (yağma sistemi) kavramını ön plana çıkarmaktadır. Yağma sistemi, başkanlık sistemi ile iktidara gelen aşırı güçlü yürütme erki karşısında bürokrasinin güçsüzlüğünü ifade etmektedir. Başkan tüm bürokrasi üzerinde kontrol yetkisine sahip olduğundan, bürokratların görevde kalmaları, görevden alınmaları ya da görev yeri değişiklikleri ağırlıklı olarak seçilen başkanın yetkisine bırakılmıştır (Tataroğlu, 2016, s. 77). Bu durum özellikle süreç içerisinde kayırmacı politikaların uygulanmaya başlanmasıyla birlikte bürokraside tıkanmalara neden olur. Kayırmacı politikalarla liyakatin önemini kaybettiği, başarılı-başarısız memur ayrımının ortadan kalktığı bir memur rejimi ortaya çıkar (Özkanan ve Erdem, 2014, s. 182). Yağma sistemi ve kayırmacılık beraberinde patronaj ilişkilerinin artmasına neden olur. Siyasal sistem içerisinde yapılan atamalarda yandaşlık, ideoloji, nepotizm ve kronizm gibi etkenlerin esas alındığı patronaj sistemi zaman içerisinde devlet faaliyetlerinin kalite ve etkinliğinin azalmasına neden olur (Özsemerci, 2003, s. 22).

Dolayısıyla başkanlık sistemlerinde bir tarafta seçimi kazananın ve çevresinin her şeyi kazanması, diğer tarafta seçimi kaybedenin ve çevresinin her şeyi kaybettiği bir durumun söz konusu olması, başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde gerek siyasi partiler gerekse seçmenler arasındaki kutuplaşmayı ve gerilimi arttırıcı bir etkiye neden olmaktadır (Gözler, 2010, s. 584). Kutuplaşmanın artmasıyla birlikte siyasi alanda *gridlock* (tıkanıklık) ya da *political stalemate* (siyasi çıkmaz) durumları ortaya çıkabilmektedir. Başkanlık sistemiyle birlikte siyasi ve toplumsal yapının neredeyse iki kutuplu bir yapıya dönüşmesi her iki tarafın politik tercihlerinin kutuplaşmasını sağlayarak gerek toplumsal gerekse siyasi alanda tıkanıklıkların ve politik çıkmazların ortaya çıkmasına neden olur. Özellikle başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme gücünün farklı siyasi partilerin elinde olması kaçınılmaz olarak tıkanıklık ya da siyasi çıkmazların yaşanmasında belirleyici bir etkidir (Jones, 2001, s. 126).

Başkanlık sisteminin en başarılı şekilde uygulandığı Amerika’da bu gerilim ve kutuplaşmayı önlemek ve liyakate dayalı bir bürokratik sistem oluşturmak amacıyla 1883 yılında Pendleton Yasası (Kamu Hizmetleri Yasası) yürürlüğe konmuştur. Bu yasayla başkanın bürokrasi üzerindeki atama yetkisi sınırlandırılarak bu konuda yetkin bir Kamu Hizmetleri Komisyonu kurulmuştur. Böylece Amerikan başkanlık sistemine özgü hem kuvvetler

ayrılığını hem de siyaset-yönetim ayrışmasını sağlayan bir sistem oluşturularak, bürokraside tarafsızlık, yeterlik ve liyakatin hakim olduğu bir sistem ortaya konmuştur (Çoşkun ve Dulkadiroğlu, 2018, s. 39-40).

2.3. Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi

Bir terim olarak yarı başkanlık (semi-presidential) sistemi ilk kez *Le Monde* gazetesinin kurucusu Hubert Beuve-Mery tarafından 1959 yılında kullanılmıştır (Uluşahin, 2003, s. 201). Bir hükümet sistemi olarak yarı-başkanlık sisteminin ilk siyasi literatür tanımı ise Maurice Duverger tarafından yapılmıştır. Duverger'in yarı başkanlık sistemine en temel katkısı, ilk defa yarı başkanlık sistemini ayrı bir hükümet sistemi olarak ortaya koymasındır (Elgie, 2009, s. 249). Duverger, 1958 Fransa Anayasası'nda, 1962 yılında yapılan değişiklikler sonucunda hükümet sistemi yapısını parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin bazı özelliklerini taşıyan yarı- başkanlık sistemi olarak adlandırmıştır (Erdem, 2017, s. 1). Duverger, yarı-başkanlık sistemin taşıması gereken üç temel özelliği sıralarken ilk olarak devlet başkanının halk tarafından seçilmiş olması gerekliliğine, ikinci olarak devlet başkanının önemli anayasal yetkilere sahip olmasına ve son olarak yürütme üzerinde devlet başkanı ile başbakan arasındaki yetki paylaşımına dikkat çekmektedir (Duverger, 1980, s. 166). Duverger, yarı-başkanlık sistemine yönelik yaptığı tanım doğrultusunda dünyada yarı başkanlık sistemin uygulandığı 8 ülkeyi Fransa, Avusturya, Finlandiya, İrlanda, İzlanda, Portekiz, Polonya ve Romanya olarak sıralamaktadır (Duverge'den aktaran Erdem, 2017, s. 2).

Sartori ise bir ülkenin hükümet sisteminin yarı başkanlık olarak tanımlanabilmesi için 5 temel özelliğin var olması gerekliliğine vurgu yapar. Bunlardan ilki devlet başkanı olarak kabul edilen cumhurbaşkanının halk tarafından ve sabit bir süre ile seçilmesidir. İkincisi devlet başkanının yürütme üzerindeki yetkisini başbakan ile paylaşıyor olmasıdır. Üçüncüsü devlet başkanının parlamentodan bağımsız olmakla birlikte tek başına yönetme gücüne sahip olmaması, gücünü yine hükümet aracılığıyla kullanabilmesidir. Dördüncüsü başbakan ve kabinesinin devlet başkanından bağımsız ancak parlamentonun güven ya da güvensizliğine tabi olmasıdır. Beşincisi ve sonuncusu ise yarı başkanlık sisteminin doğurduğu ikili otorite yapısının ve bu yapıların sahip olduğu özerk potansiyelin sistem içerisinde bir dengelenmeye ve güç kaymasına neden olmasıdır (Sartori'den aktaran Siaroff, 2003, s. 290).

Yarı-başkanlık sisteminin temel özelliği parlamenter sistem ile başkanlık sistemlerinin bazı özelliklerini birleştiren bir sistem olmasıdır. Başkanlık sistemine benzeyen yönü halk tarafından seçilen ve geniş anayasal yetkilerle donatılan bir cumhurbaşkanının varlığı iken parlamenter sisteme benzeyen tarafı (Özbudun, 2015, s. 2) parlamentonun güvenine tabi bir başbakan ve bakanlar kurulunun varlığıdır (Fırat, 2019, s. 8). Sistem meşruiyetini doğrudan halk tarafından seçilen ve güçlü anayasal yetkilere sahip cumhurbaşkanı ile sorumluluğu sadece meclise karşı olan başbakandan almaktadır. Cumhurbaşkanı sahip olduğu yetkiler bakımından parlamenter sisteme göre çok daha güçlü bir konuma sahiptir (Şahin ve Nişancı, 2018, s. 865).

Yarı başkanlık sisteminin, başkanlık ve parlamenter sisteme benzeyen karma yapısı Sartori'nin de vurguladığı üzere "sarkaç yaklaşımı" olarak ifade edilir. Bu yaklaşıma göre yürütmenin iki gücü olan cumhurbaşkanı ve hükümet aynı siyasal yapının elindeyse sistem başkanlığa, değilse parlamenter sisteme doğru kaymaktadır. Yarı başkanlık sisteminin parlamenter sisteme doğru evrilmesi, Fransa örneğinde olduğu gibi "birlikte yaşama" (cohabitation) temelinde uzlaşma esasına dayalı bir siyaset anlayışının doğmasına neden olması açısından önemlidir (Sartori'den aktaran Dunbay, 2012, s. 319). Aksi takdirde devlet başkanının yasama organı üzerinde de sadık bir çoğunluğa sahip olması Lijphart'ın ifade ettiği "süper başkanlıkçılık" durumunun ortaya çıkmasına neden olur. Süper başkanlıkçılık zaman içerisinde cumhurbaşkanının tüm gücü elinde toplamasına ve yönetimin giderek kişiselleşmesi ile demokrasinin kırılmasına neden olmaktadır (Lijhart'dan aktaran Elgie, 2016, s. 85-86).

3. OY VERME DAVRANIŞI MODELLERİ

Oy verme davranışı siyasal bir davranış şeklidir. Siyasal davranış en basit tanımıyla bireylerin siyasi alanda, siyasi olana yönelik olarak gerçekleştirdikleri davranışlardır. Bireylerin çeşitli siyasal davranış şekilleri vardır. Kamusal bir konu hakkında konuşmak, siyasi bir eyleme katılmak, siyasi partiye üye olmak ya da oy vermek bunlardan bazılarıdır. Ancak bu siyasal davranış kalıpları arasında belki de siyaset üzerinde en belirleyici olanı oy verme davranışdır. Oy verme davranışı aynı zamanda siyasetle ilgili olan dışında sosyal hayatla da etkileşim kuran, toplumsal katılım ve siyasi sosyalleşmeyi sağlayan sivil katılımın önemli bir unsurudur (Hennessy, vd., 2015, s. 466-467).

Oy verme davranışı insanın yaşamı boyunca sergilediği birçok davranıştan biridir. Ancak onlardan temel farkı sonuçları itibarıyla neden olduğu etkidir. Kullanılan oy yaşanan ülkenin hükümeti, parlamentosu, sosyopolitik

yapısı vb. birçok mikro etkenin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Hatta kullanılan oyun etkisi bazen makro düzeyde etkiler yaratarak milyonların hayatını etkileyen, dünya siyaseti üzerinde etkiler yaratan siyasi liderlerin iktidara gelmesini sağlar (Visser, 1996, s. 23).

Seçmenler farklı amaçlarla oy verme davranışına yönelirler. Bazı durumlarda belirli konular, ekonominin durumu, adaylar ya da partiler hakkında dışavurumcu bir davranışla oy kullanabilirler. Bazen de seçmenler direkt olarak seçimin sonucu üzerinden hareket ederek seçim sonucu üzerinde belirleyici olmaya yönelik amaçlı bir davranışla oy kullanırlar (Alvarez, vd., 2006, s. 2). Tüm bu etkenlere bağlı olarak siyaset bilimi alanında kabul gören 4 temel oy verme modeli vardır.

3.1. Sosyolojik Oy Verme Modeli

Columbia modeli olarak da literatürde yer alan sosyolojik oy verme modelinde seçmenlerin oy tercihlerinde belirleyici unsurun kişinin içinde bulunduğu sosyal şartlar olduğu vurgulanmaktadır. Sosyolojik oy verme modelinin temeli Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet'in 1940 Amerikan başkanlık seçimlerine yönelik yapmış oldukları ve 1944 yılında yayımladıkları *The People's Choice* adlı çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışmalarında araştırmacılar seçmenlerin oy tercihleri üzerinde üç temel etkinin önemine dikkat çekmişlerdir. Bunlardan ilki sahip olunan statü, ikincisi seçmenin etnik ve dini kimliği, üçüncüsü ise yaşanan alanın (ülke-kent, kır gibi) özellikleridir (Hutchings ve Jefferson, 2018, s. 21). Bu modelde seçmenler sosyal bir varlık olarak grup aidiyetiyle içinde buldukları çevreden dışlanmamayı amaçlayarak çevrenin normlarına uygun hareket etme duygusuna sahiptirler. Dolayısıyla kullanacakları oy sahip oldukları aile, sosyal çevre, din, etnik kimlik, iş çevresi gibi unsurların etkisi altında gerçekleşir (Özdemir, 2021, s. 34).

3.2. Sosyo-Psikolojik Oy Verme Modeli

Michigan Modeli olarak da adlandırılan sosyo-psikolojik oy verme modeli, sosyolojik oy verme modeline yönelik eleştiriler sonucunda ortaya çıkmıştır. Oy verme tercihlerinde sosyal çevrenin etkisine vurgu yapan sosyolojik model aynı sosyal çevrede yaşayanların neden farklı partilere ya da farklı sosyal çevreye sahip seçmenlerin neden aynı partiye oy verdiklerine yönelik açıklamalarda yetersiz kalmıştır (Sarlamanoğlu ve Jovanoski, 2014, s. 19). Bu yetersizlikleri gidermek amacıyla ortaya konan sosyo-psikolojik model temelini Angus Campbell, Philip Converse, Warren Miller ve Donald Stokes tarafından 1960 yılında yapılan *The American Voter* adlı çalışmaya dayandırmaktadır. Sosyolojik modelden farklı olarak sosyo-psikolojik model seçmenlerin sosyal etkiler dışında bireysel inanç ve parti özdeşmeleri sonucunda oluşturdukları parti kimliklerinin oy verme tercihleri üzerindeki etkisine vurgu yapar. Sosyo-psikolojik modelin temelinde yer alan parti kimliği, seçmenlerin siyasi partilere karşı oluşturdukları psikolojik bağlılıkları ifade etmektedir (Hutchings ve Jefferson, 2018, s. 22).

3.3. Ekonomik Oy Verme Modeli

Rasyonel bir model olarak ortaya çıkan ekonomik oy verme modelinde seçmenler genel olarak ekonomik amaçlarına ulaşmakta kendileri için en faydalı parti ya da adaya oylarını yönlendirmektedirler. Amaç kendi kişisel çıkarlarına en fazla yarar sağlayacak aday ya da partiye oy vererek çıkarlarını maksimize etmektir. Bu aşamada oy kullanmak öncelikli olarak seçmenlerin siyasi ve ekonomik amaçlarına ulaşmada kullandıkları bir araçtır. Seçmenler çıkarlarını ön planda tuttukları için oy verme aşamasında parti kimliğinin ve seçmen partizanlığının etkisi azdır (Harrop ve Miller, 1987, s. 145). Ekonomik oylama modelinde seçmenler temel olarak ödül-ceza yöntemini kullanarak bir değerlendirmede bulunurlar. Eğer seçmenler kendi ekonomik durumları hakkında olumlu düşüncelere sahip iseler iktidarda yer alan partiyi ödüllendirmek için seçimlerde oylarını o parti lehine kullanırlar. Ancak kendi ekonomik koşullarına ilişkin olumsuz bir düşünceye sahiplerse iktidardaki partiyi cezalandırmak düşüncesiyle seçimlerde oylarını kendilerine daha fazla ekonomik kazanç sağlayacaklarını düşündükleri partiye verirler (Stewart ve Clarke, 2018, 192-193).

3.4. Stratejik Oy Verme Modeli

Stratejik oylama seçmenlerin seçim sonuçlarına ilişkin beklentileri üzerinden hareket ederek elde edecekleri faydayı değerlendirmek suretiyle en çok tercih ettikleri parti ya da adaydan saparak başka bir parti ya da adaya oylarını yönlendirmeleridir. Böyle bir durumda seçmenler için temel belirleyici olan seçime kadar olan düşüncelerinden çok seçim sonuçları üzerinden yapacakları değerlendirmelerdir (Gschwend ve Meffert, 2017, s. 339-340). Bu noktada seçmenlerin oy verme aşamasında iki davranış tipi önem kazanır. Bunlardan ilki anlamlı davranıştır. Bu davranış tipinde seçmenlerin kendi siyasi görüşlerine uygun bir şekilde oy kullanmaları beklenir. İkincisi ise amaçlı davranıştır. Stratejik oy kullanmanın da temelini oluşturan amaçlı davranışta seçmenler seçim

sonucunu etkilemek amacıyla oy kullanırlar. Böyle bir durumda seçmenler oylarını kazanma şansı az olan bir aday ya da parti yerine kendi belirledikleri amaca uygun olarak kazanma şansı yüksek aday ya da partiye yönlendirirler (Alvarez vd., 2006, s. 2).

Seçmenlerin stratejik oy verme davranışlarını etkileyen birçok farklı etken vardır. Bu etkenler bireysel ve yapısal etkenler olarak ikiye ayrılır. Bireysel etkenler seçmenlerin kendilerinden kaynaklanan özelliklerdir. Örneğin seçmenin parti kimliğinin gücü, eğitim durumu, siyasete olan ilgisi vb. durumlar seçmenin stratejik oy verme davranışını etkileyebilmektedir. Yapısal etkenler ise seçmen dışında gerçekleşen seçim sistemi, hükümet sistemi, seçim barajı gibi etkenlerdir (Ünal, 2018, s. 1416-1422).

4. FRANSA'DA YARI-BAŞKANLIK HÜKÜMET SİSTEMİ VE SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİLERİ

Fransa'da 1962 yılında yapılan anayasa değişikliği sonucunda devlet başkanının yetkileri artırılarak, doğrudan halk tarafından seçilmesi kabul edilmiş böylece o zamana kadar parlamenter sisteme sahip olan Fransa'da hükümet sistemi yarı başkanlık sistemine dönüşmüştür (Demir, 2013, s. 835). Yarı-başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte Fransızlar için çok önemli görülen ulusu temsil etme yetkisi parlamentodan cumhurbaşkanına geçmiştir (Şencan, 2017, s. 40).

Fransız yarı başkanlık sisteminde yürütme parlamenter sisteme benzer nitelikte iki başlı bir yapıdadır. Bir tarafta halkoyuyla seçilmiş olan cumhurbaşkanı diğer tarafta halk tarafından seçilen bir parlamento ile bu parlamento içerisinde cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen bir başbakan ve onun tavsiyesi ile atanan bakanlar yer almaktadır (Kaynar, 2016, s. 322). Bakanlar kurulunu yani hükümeti idare etme yetkisi başbakanda bulunurken, bakanlar kuruluna başkanlık etme yetkisi cumhurbaşkanına aittir (Dunbay, 2012, s. 309).

Yürütmede oluşan bu ikili yapı yasama organında da mevcuttur. Fransa da yasama organı Ulusal Meclis ve Senato olmak üzere ikiye ayrılır (Kaynar, 2016, s. 322). Ulusal Meclis 577 üyeden oluşmakla birlikte bu üyelerin seçimi dar bölge ve çoğunluk esasına göre (Dunbay, 2012, s. 309) beş yılda bir halk oylaması ile yapılmaktadır (Gül, vd., 2017, s. 112). Burada aranan çoğunluk basit çoğunluk değil nitelikli çoğunluktur. Bu nedenle adayların ilk turda seçilebilmeleri için kayıtlı seçmenlerin oylarının en az %25'ini ve geçerli oylarında mutlak çoğunluğunu almaları gerekir. İlk turda hiçbir aday bunda başarılı olamazsa, ilk turda oyların en az %12,5'ini alan adaylar ikinci turda yarışır. Eğer hiçbir aday ilk turda bu oranı yakalayamazsa ikinci tura ilk turda en çok oyu alan iki aday kalır (Şencan, 2017, s. 58). Ulusal Meclise seçilen 577 üyenin 555'i Fransa'nın anavatan topraklarından geriye kalan 22 üye ise deniz aşırı topraklar ve yönetimlerden seçilmektedir (Dunbay, 2012, s. 312). Senato ise daha çok yerel yönetimlerin temsiline odaklanan bir yapıya sahiptir. Senato seçimleri, Ulusal Meclis seçimlerine göre biraz farklıdır. Senatörler sayıları yaklaşık 150.000 olan il, bölge ve meclis üyeleri tarafından seçilir. 1-3 arasında senatörün seçildiği seçim bölgelerinde iki turlu çoğunluk sistemi, 4 ve daha fazla senatörün seçildiği seçim bölgelerinde ise nispi temsil sistemi uygulanır (Şencan, 2017, s. 59). Senato toplam 348 üyeden oluşmaktadır. Senato üyelerinin 326'sı Fransa'nın anavatan topraklarından 22'si ise Fransa toprakları dışında oturan Fransızlar tarafından seçilmektedir. Senato üyelerinin görev süresi Ulusal Meclis üyelerinden farklı olarak 6 yıl olup, her 3 yılda bir Senato üyelerinin yarısı için yenileme seçimleri yapılmaktadır (Dunbay, 2012, s. 312).

Fransa'da cumhurbaşkanı 2000 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında beş yıl süre ile ve en fazla iki kez üst üste seçilebilmektedir. Yine 2000 yılında yapılan değişiklikle parlamento seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı tarihte yapılması yerine parlamento seçimlerinin cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yapılması hükme bağlanmıştır (Şencan, 2017, s. 41-42).

Fransa'da cumhurbaşkanı seçilebilmek için seçimde kullanılan geçerli oyların mutlak çoğunluğunu almak gereklidir. Cumhurbaşkanı adaylarından herhangi biri ilk turda bu çoğunluğa ulaşamadığı takdirde, ilk tur seçiminde en fazla oyu alan iki aday iki hafta sonra yapılacak ikinci tur seçimlerine katılmaya hak kazanır. Burada dikkat çeken nokta tarihsel olarak Fransa'nın sahip olduğu çok partili sistemden dolayı hiçbir cumhurbaşkanı adayının ilk turda gerekli olan mutlak çoğunluğa ulaşamamasıdır. Dolayısıyla seçilen cumhurbaşkanlarının tamamı ikinci turda yapılan seçimler sonucunda seçilebilmiştir (Şencan, 2017, s. 41-42).

Fransa'da genel olarak halk tarafından seçilen ve yürütme erkine sahip iki organ vardır. Bunlar cumhurbaşkanı ile yasama organı ve ona dayanan bakanlar kuruludur. Bu durum yarı başkanlık sistemlerinde çifte meşruiyete neden olduğundan bir yandan sistem üzerinde dengeleyici bir unsur olurken diğer yandan halk desteğine sahip bu iki

organın meşruiyet gücüne sahip olması kimi zaman devlet başkanı ve başbakan arasında siyasi gerilimler yaşamasına neden olabilmektedir.

Fransa'da 1958 Anayasın da yapılan değişikliklere kadar 1946-1958 arası Dördüncü Cumhuriyet döneminde uygulanan parlamenter sistem ile birlikte mevcut seçim sistemi ve bunun neden olduğu çok parçalı parti sistemi çoğu kez siyasi sistemin tıkanmasına yol açmıştır. Siyasi partiler arasındaki derin ideolojik kutuplaşmalar, partilerin seçim öncesi ve sonrasında ittifak ve koalisyon kurmaya yanaşmaması, kurabilseler dahi kısa süre içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar kurulan hükümetlerin kısa süreli olmasına neden olmuştur. Bu duruma çözüm olarak 1958 Anayasasıyla birlikte getirilen iki turlu dar bölge çoğunluk sistemi ve 1962 Anayasa değişikliği ile geçilen yarı başkanlık hükümet sistemi siyasi partileri başka partilerle ittifak kurmaya zorlamış, bu durum çok kutuplaşmış Fransız seçmeninin daha uzlaşmacı bir siyasi kültüre yönelmesinde önemli bir etken olmuştur (Şencan, 2017, s. 68). Bu yeni durum Duverger'in iki turlu dar bölgeli seçim sistemlerinin partiler arası işbirliklerini ve bir anlamda partilerin birbirlerine olan bağlılıklarını arttırdığı tezini doğrulamaktadır (Duverger, 1972, s. 23-32). Partilerin birbirlerine duydukları ihtiyacın artmasına paralel olarak partiler arası işbirliklerinin artması bazı küçük partilerin sistem içerisinde erimesine neden olmuş, parti sayısının azalmasıyla birlikte, parti sistemi sağ ve sol cephe olmak üzere iki temel blok altında toplanmıştır (Şencan, 2017, s. 68). Siyasi partilerin sağ ve sol olmak üzere iki temel ideolojik blok altında toplanıyor olması Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet döneminde karşılaşılmayan bir şekilde partiler içi dayanışmanın artmasına ve partiler arası uzlaşmaya dayalı siyasal bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Fransa da uygulanan yarı başkanlık hükümet sisteminin seçmen davranışları üzerindeki etkileri incelendiğinde farklı yapısal özelliklerin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki yürütme görevinin devlet başkanı ve başbakan arasında paylaşımı, ikincisi devlet başkanı ve parlamento seçimlerinde uygulanan farklı seçim sistemleri ve son olarak devlet başkanı ve parlamento seçimlerinin yapıldığı farklı tarihsel dönemlerdir.

Her şeyden önce Fransa'da uygulanan yarı başkanlık sisteminin en önemli özelliği yarı başkanlık sisteminin bir gereği olarak yürütmenin cumhurbaşkanı (devlet başkanı) ve başbakan arasında paylaşılıyor olmasıdır. Uygulamada cumhurbaşkanının gücü parlamentodan sağladığı güç ile doğru orantılıdır. Eğer cumhurbaşkanı bu gücü tam olarak sağlayamadığında anayasal gücü zayıflamakta, tersi bir durumda ise başbakanın anayasal gücü zayıflarken cumhurbaşkanının yasama üzerinde kontrolü artmaktadır (Elgie, 2009, s. 257). Yarı başkanlık sisteminin yürütme üzerindeki bu ikili yönetim yapısı hiç şüphesiz seçmenlerin seçimlerde farklı motivasyonlarla sandığa gitmelerine neden olabilmektedir. Fransa seçimleri üzerine yapılan bir çalışma seçmenlerin oy tercihlerinde stratejik davranarak ilk turda oluşan seçim sonuçları üzerinden hareketle ortaya çıkabilecek hükümet şekillenmelerini (bölünmüş-birleşik) dikkate aldığını göstermektedir (Gschwend ve Leuffen, 2005, s. 691). 2007 yılında Fransa parlamento seçimleri üzerine yapılan bir çalışma Fransız seçmenlerinin %13,7'sinin cumhurbaşkanının gücünü dengelemek ve yürütme üzerinde aşırı güçlenmesini önlemek amacıyla oylarını parlamento seçimlerinde değiştirerek, cumhurbaşkanın partisi dışında muhalefette yer alan bir partiye yönlendirdiklerini göstermektedir (Dolez ve Laurent, 2010, s. 2). Fransız hükümet sisteminin bu dengeleyici düalist yapısı özellikle başkanlık sistemlerinde görülen yönetimin kişiselleşmesinin ve belirli bir noktada güç birikiminin önüne geçmektedir. Dolayısıyla seçmenler stratejik davranarak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve daha sonra yapılan parlamento seçimlerinde farklı siyasi figürlere yönelerek bir anlamda sistemin kendi içerisinde dengelenmesini sağlamaktadır.

Yürütme üzerinde denge sağlamayı amaçlayan Fransız seçmenlerinin bu durumda anlamlı bir oy verme yaklaşımı yerine amaçlı bir oy verme yaklaşımı göstererek stratejik oy kullandıkları görülmektedir (Alvarez vd., 2006, s. 2). Hiç şüphesiz seçmenlerin bu davranışlarının temelinde parti tercihinin dışında seçim sonuçlarına ilişkin bir beklenti mekanizması geliştirdikleri ve seçim sonuçları üzerinden hareketle bir güç dengelenmesi yaratmayı amaçladıkları görülmektedir (Gschwend ve Meffert, 2017, s. 340-342). Fransa'da "kohabitasyon "dönemleri olarak adlandırılan ve yürütmeyi oluşturan başkan ve yasama çoğunluğunun farklı partilerde olduğu bu gibi dönemler cumhurbaşkanı ile başbakanı işbirliğine zorlayarak uzlaşmacı bir siyaset anlayışının oluşmasını sağlamıştır (Şencan, 2017, s. 82). Bu durum Fransa'da bir yandan uzlaşmacı siyasi anlayışın gelişmesini sağlarken diğer yandan seçmenler arası kutuplaşmanın azalmasına da yardımcı olmuştur. Uzlaşma ve kutuplaşmada anlayışında ortaya çıkan bu değişim Kedar'ın "telafi edici oylama" olarak adlandırdığı ve seçmenlerin partilerin ideolojik pozisyonlarından çok ortaya çıkan politik sonuçları değerlendirmeleriyle oluşan bir süreci ifade etmektedir. Telafi edici oylamada özellikle ılımlı seçmenler iki farklı seçim sürecinde (başkanlık ve parlamento

seçimleri) uzlaşmacı ve kutuplaşmadan uzak bir yaklaşımla farklı siyasi partiler arasında oy geçişkenlikleri sağlayarak politik alanda denge kurmayı amaçlamaktadırlar (Kedar, 2005, s. 187).

Fransa’da seçmenleri stratejik davranmaya iten diğer bir neden, cumhurbaşkanı ve parlamento seçimlerinin farklı tarihlerde yapılıyor olmasıdır. Fransa’da parlamento seçimlerinin cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yapılıyor olması seçmenlerin ilk seçim sonuçlarına göre farklı stratejiler geliştirmelerine olanak tanınması açısından önemlidir. Fransa seçimleri üzerine yapılan birçok çalışma cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin farklı tarihlerde yapılıyor olmasının seçmen davranışlarını etkilediğini ve bölünmüş hükümet yapılarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır (Dupoiriera ve Sauger, 2010, s. 22). Bu şekilde stratejik davranan seçmenlerin özellikle cumhurbaşkanı seçim sonuçlarının belirlenmesinden sonra gittikleri parlamento seçimlerinde beklentilerini analitik bir şekilde birleştirdikleri ve kendilerine göre bir denge oluşturdukları görülmektedir (Gschwend ve Meffert, 2017, s. 339).

Ancak seçmenlerin yaratmış olduğu bu ikili denge sistemi bazı durumlarda hükümet krizleri ve sistemin kilitlenme ihtimaline neden olabilmektedir. Fransız siyaseti bu gibi krizlerin yaşanmasına karşı “kohabitasyon” kavramını siyaset bilimi literatürüne kazandırmıştır (Korkmaz, 2016, s.51). Fransızca ve İngilizce “Cohabitation” olarak ifade edilen kelime birlikte yaşama ya da beraber oturma anlamına gelmektedir. Kelime siyaset bilimi alanında Fransa’daki yarı başkanlık sistemine yönelik olarak cumhurbaşkanının ve başbakanın kurumsal olarak birlikte var olmalarını, ülkeyi yönetilme anlamında birlikte hareket edebilmelerini ifade eder (Lüle, 2018). Kohabitasyon süreci cumhurbaşkanı ve başbakanın karşıt partilerden oldukları bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin bir tarafında doğrudan halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı diğer tarafında ise dolaylı olarak halk tarafından seçilmiş olan bir başbakan bulunmaktadır. Kohabitasyon dönemlerinde özellikle cumhurbaşkanının gereksinim duyduğu parlamento desteğinin karşıt siyasi aktör olan başbakanda olması, kohabitasyon dönemlerinde güç dengesinin başbakana doğru kaymasına neden olmaktadır (Benlioğlu, 2015, s. 84). Bu nedenle Fransa’da kohabitasyon dönemleri hükümet sisteminin yarı başkanlıktan parlamenter sisteme kaydığı dönemler olarak ifade edilebilmektedir (Teziç, 2007, s. 442).

Fransız siyasi kültürünün uzlaşmacı yanını tasvir etmekte kullanılan kohabitasyon dönemlerinin ilk örneği 1986-1988 yılları arasında yaşanmış ve cumhurbaşkanı Francois Mitterand ile başbakan Jacques Chirac arasında yaşanan bazı siyasi anlaşmazlıklar Fransız siyasi kültürünün ortaya koyduğu kohabitasyon etkisiyle sorunsuz bir şekilde aşılmıştır. İkinci kohabitasyon dönemi 1993-1995 yılları arasında cumhurbaşkanı Francois Mitterand ile başbakan Edouard Balladur arasında yaşanırken üçüncü kohabitasyon dönemi Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile başbakan Lionel Jospin’in başkanlığı döneminde yaşanmıştır (Benlioğlu, 2015, s. 83).

Yarı başkanlık sistemini karakterize eden kohabitasyon kavramının ilk olarak Fransa’da uygulanmış olması ve sistemin Fransa’da yaratmış olduğu başarı dikkate alındığında kavram Fransız hükümet sistemi ile özdeşleşmiştir. Özellikle son dönemlerde Fransa’daki hükümet sistemine yakın bir yönetim sistemini uygulayan Romanya, Makedonya ve Moldova gibi ülkelerde de kohabitasyon oluşumlarının yaşandığı görülmektedir (Benlioğlu, 2015, s. 86).

Fransa’da yarı başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte seçim sisteminde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte yürütme erkini oluşturan devlet başkanı ve yasama seçimlerinde iki turlu dar bölgeli çoğunluk sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Yeni seçim sisteminin uygulanmaya başlanması Fransız seçmenlere stratejik olarak oy verebilmeleri yönünde önemli teşvikler sağlamış (Bornschieer ve Lachat, 2009, s. 365), özellikle seçimlerin ikinci turlarında seçmenler kendilerinde yakın gördükleri ve kazanma şansı yüksek olan adayların etrafında toplanmıştır. Bu durum zamanla siyasi partilerin birbirlerine yaklaşmasını sağlayarak yarı başkanlık sistemi öncesinde var olan çatışmacı siyasi kültürün yerine uzlaşmacı ve ittifaklara dayalı bir siyasi kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Uzlaşmacı siyaset anlayışı Fransız parti sistemi üzerinde de etkili olmuş, parti sistemindeki parçalanmışlık yerini iki temel ittifak bloğundan ve az sayıda etkin partiden oluşan istikrarlı bir yapıya bırakmıştır (Şencan, 2017, s. 68-69).³ Parti sisteminde yaşanan bu değişim bir anlamda aşırı uçlarda yer alan marjinal sağ ve sol partiler için merkeze doğru bir çekim gücü yaratmıştır. Uçlarda yer alan partilerin merkeze doğru yaklaşımları bu parti seçmenleri üzerinde de etkili olmuş, merkez partilere yönelim bir yandan farklı seçmen

³ Fransa’da yapılan 2017 başkanlık seçimlerine kadar tüm başkanlar biri sağda diğer solda olmak üzere iki temel blok arasındaki rekabetin sonucu olarak seçilmiştir. Ancak 2017 seçim sonuçları Fransa’da birçok akademisyenin üçüncü bir bloğun varlığından söz etmesine neden olmuştur. Üçüncü blok klasik sağ ve sol blokların yanında bu seçimde etkili olan, özellikle göçmen karşıtlığını temel alan ve Le Pen’in temsil ettiği aşırı sağ blok (Gougou ve Persico, 2017, s. 304).

grupları arasında uzlaşmacı bir siyasal kültürün oluşumuna katkı verirken (Miş ve Duran, 2018, s. 14) diğer yandan küçük ve farklı seçmen gruplarının da siyasal sistem içerisinde temsil edilebilmesine olanak sağlamıştır.

5. TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK HÜKÜMET SİSTEMİ VE SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİLERİ

Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucunda mevcut hükümet sisteminde değişikliğe gidilmesi kabul edilmiş ve devamında 9 Temmuz 2018 tarihinden itibaren "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" ya da diğer adıyla başkanlık sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Böylece sırası ile 1921 Anayasasıyla uygulanan meclis hükümeti sistemi, 1924 Anayasasıyla uygulanan karma hükümet sistemi ve son olarak 1961 Anayasası ile uygulanan parlamenter sistem yerini başkanlık sistemine bırakmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında yürürlüğe giren 1982 Anayasası ile birlikte çift kanatlı yürütme şekli aynen devam etmekle birlikte 1982 anayasasıyla birlikte cumhurbaşkanına daha önce kendisinde bulunmayan önemli yetkiler ve görevler verilmek suretiyle yürütme erkinin gücü artırılmıştır (Yılmaz, 2018, s. 50).

Süreç içerisinde 2007 yılında anayasa değişikliği referandumu Türkiye'de hükümet sisteminin niteliği yönünde önemli değişikliklere neden olmuştur. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandum ile başta cumhurbaşkanının seçim usulü olmak üzere birtakım değişikliklerin yapılması referandum sonucunda kabul edilmiştir. Referandum sonucunda anayasanın 101. Maddesinde yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının beş yıl süreyle halk tarafından seçilmesi düzenlenmiş ve 2014 yılında yapılan seçimlerle cumhurbaşkanı ilk kez halk tarafından seçilmiştir (Zorlu, 2016, s. 39). Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmeye başlanmasıyla birlikte mevcut hükümet sistemi hakkında da tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır (Yavuz, 2007, s. 1188). 2014 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmeye başlanması ve sahip olduğu yetkiler düşünüldüğünde Türkiye'de hükümet sisteminin parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine doğru evrildiği görüşü tartışılmaya başlanmıştır. Bu görüşün ortaya çıkmasında Türkiye'de halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının parlamenter hükümet sistemlerinde olması gereken yetki ve sorumluluklardan daha fazla yetki ve sorumluluğa sahip olmasının etkisi vardır (Erat, 2015, s. 345-346).

Türkiye'de 2018 yılında uygulanmaya konan başkanlık sistemini incelediğimizde, dünyadaki örnekleriyle karşılaştırıldığında sahip olduğu kendine özgü sosyal, siyasal ve kültürel yönleriyle bazı farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Bu farklılıkların başında anayasal organların seçimi, yürütme organının görevleri, bütçe kanununu uygulanması ve cumhurbaşkanı kararnamelelerine ilişkin anayasal düzenlemeler gösterilebilir (Özdemir vd., 2020, s. 3643).

Türkiye'de uygulanan başkanlık sistemini diğer ülke başkanlık sistemlerinden ayıran önemli bir farklılık cumhurbaşkanı seçimleri ile yasama organı seçimlerinin aynı tarihlerde yapılıyor olmasıdır. Türkiye'den farklı olarak başkanlık sisteminin uygulandığı Latin Amerika ülkeleri, A.B.D (Barın, 2019, s. 16) ve Güney Kore'de (Alkan ve Çeliksoy, 2022, s.36) başkanlık seçimleri ve yasama organı seçimlerinin farklı tarihlerde yapıldığı görülmektedir. ABD ve Latin Amerika ülkelerinde başkanlık, Senato ve Temsilciler Meclisinde oluşan yasama seçimlerinin farklı tarihlerde yapılıyor olması, seçmenlerin başkanın politikalarına karşı tepki verme sürecini kısaltmaktadır. Özellikle başkanın uyguladığı politikalarından rahatsız olan seçmenler, yapılacak ilk yasama organı seçimlerinde başkanın partisini cezalandırabilmekte bu durum bir anlamda başkanın yasama üzerindeki gücünü kısıtlayabilmektedir. Oluşan bu durum yürütmenin yasama tarafından sınırlandırılmasını ve denetlenmesini sağlayarak sistem içerisinde bir denge ve fren görevi görmektedir. Türkiye'de ise yasama ve başkanlık seçimlerinin aynı tarihte yapılıyor olması ve her iki organın aynı sürelerle seçilmeleri, Türkiye'de seçmenlerin yürütmeye karşı bir denge ve fren sistemi oluşturabilme gücünü engellemektedir. Bir önceki bölümde değindiğimiz üzere Fransız yarı başkanlık sistemine benzer bir şekilde Latin Amerika ve A.B.D başkanlık sistemlerinde başkanlık ve yasama seçim tarihleri arasındaki farklılık bir anlamda başkanlık sistemi içerisinde de kohabitasyon dönemlerinin ve stratejik oy verme davranışının ortaya çıkmasına neden olabilmesi açısından önemlidir.

Türkiye'de uygulanmakta olan başkanlık sisteminin bir diğer ayırt edici özelliği, Amerika'da ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık sistemlerinin aksine yasama organının yapısındaki farklılıktır. Amerika'da ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık sistemlerinde yasama organı Senato ve Temsilciler Meclisi olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Bu durum hem yasamanın kendi içerisinde birbirini dengelemesini ve denetlenmesini sağlarken, hem de ayrı yetkilerle donatılmış Senato ve Temsilciler Meclisinin yürütmenin kararlarını sınırlandırmasını sağlamaktadır. Bu durum Amerikan başkanlık sisteminin kurumsal olarak çatışma ve pazarlık

sistemi olarak adlandırılmasına neden olan en temel unsurdur (Akarçay, 2016, s. 118). Türkiye’de ise yasama organı tek parçalı bir yapıya sahiptir. Tek parçalı bu yapı zaman içerisinde yürütmenin, yasama karşısında gücünü arttırarak gücü cumhurbaşkanlığı makamında toplamakta (Esen ve Gümüşçü, 2018, s. 43) ve yasama ile yürütme arasında ki denge ve denetleme mekanizması oluşumunu engellemektedir.

Yürütme yetkisi açısından başkanlık sistemini değerlendirdiğimizde Türkiye’de yürütme genel olarak cumhurbaşkanının etkin olduğu tek başlı bir yapıya sahiptir. Başkanlık sistemiyle yönetilen Güney Kore’de ise yürütme başkan, başbakan, başbakan yardımcısı ve 22 bakandan oluşan devlet konseyine aittir (Alkan ve Çeliksoy, 2022, s.37). Tüm bunların dışında dünyadaki örneklerine baktığımızda başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin önemli bir kısmının federal bir yapıya ve genel olarak çift yapıya sahip olması diğer önemli farklılıklar arasında yer almaktadır (Barın, 2019, s. 12).

Türkiye’de uygulanmaya konan başkanlık sistemi beraberinde bazı yeni düzenlemeleri de getirmiştir. 2017 yılında kabul edilen anayasa değişikliği ile birlikte 550 olan milletvekili sayısı 600’e çıkarılmış, yirmi beş olan seçilebilir yaş on sekize indirilmiştir (Turan, 2018, s. 48). Yeni hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin beş yılda bir olmak üzere aynı tarihte yapılması ve cumhurbaşkanı seçimini kazanan kişinin en fazla 2 defa seçilebileceği yeni getirilen düzenlemeler arasında yer almıştır (Turan, 2018, s. 56).

Türkiye’de cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin bir arada yapılması siyaset biliminde “kuyruk etkisi” (*coattail effect*) olarak adlandırılan bir durumun gerçekleşmesine neden olmaktadır. Özellikle başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde etkili olan kuyruk etkisi toplumsal karşılığı ve popülaritesi yüksek olan cumhurbaşkanı adayının yapılacak parlamento seçimleri üzerinde de etkili olacağı ve partisinin başarısını arttıracacağı varsayımına dayanmaktadır (Miş ve Duran, 2018, s. 16). Yapılan çalışmalar başkanlık ve yasama seçimlerinin aynı tarihte yapılmasının başkanın yaratacağı kuyruk etkisi gücünü arttırdığını göstermektedir (West ve Spoon, 2017, s. 580). Kuyruk etkisiyle popülaritesi yüksek olan başkan adaylarının hem seçmenleri sandıklara çekmekte hem de meclis seçimlerinin sonucuna yönelik önemli etkileri sahip oldukları görülmektedir. Amerikan başkanlık seçimleri ve sonrasında yapılan meclis seçimleri üzerine yapılan bir araştırmada 1980 ve 1984 meclis seçimlerinde başkanlık seçimini kazanan Ronald Reagan’ın yaklaşık %10’luk bir kuyruk etkisi yarattığı ve Cumhuriyetçi partinin meclis çoğunluğunu sağlamasında önemli bir etki yarattığı görülmektedir. Yine 2000 yılında A.B.D başkanlık seçimlerini kazanan Cumhuriyetçi George Bush’un meclis seçimlerinde kuyruk etkisiyle partisine fazladan 4 fazla sandalye kazandırdığı (Mattei ve Glasgow, 2005, s. 637) daha sonra 2008 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kazanan Demokrat Parti adayı Barack Obama’nın hem parti meclisi hem de senato seçimleri üzerinde kişisel etkisinin yüksek olduğu görülmüştür (West ve Spoon, 2017, s. 78). Türkiye’de 2018 yılında yapılan çalışmada, çalışmaya katılanların %31’i cumhurbaşkanı adayının güçlü kişisel etkisinin kendilerinin parlamento seçimlerindeki oy tercihleri üzerinde belirleyici olacağını ifade etmişlerdir (Göker ve Doğan, 2019, s. 693).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte cumhurbaşkanlığı ve yasama seçimlerinin aynı tarihte yapılması ve farklı seçim sistemleriyle yapılıyor olması, seçmenleri aynı tarihte gerçekleşen karma bir seçim sistemiyle karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye’de yasama organının oluşturan milletvekili seçiminde tek dereceli nispi temsil sistemi uygulanırken⁴, cumhurbaşkanı seçiminde iki turlu çoğunluk sistemi uygulanmaktadır. Buna göre cumhurbaşkanı adaylarından birinin cumhurbaşkanı seçilebilmesi için ilk turda kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu alması gerekmektedir. Hiçbir aday salt çoğunluğu elde edemediği takdirde seçim ilk turda en fazla oyu alan iki aday arasında ikinci tura kalmakta, ilk turu takip eden ikinci pazar günü yapılan ikinci turda geçerli oyların çoğunluğunu alan aday cumhurbaşkanı seçilmektedir.⁵ Seçim sisteminin çoğunlukçu ve nispi özellikleri bir araya getiren karma yapısı seçmenlerin aynı anda kullanacakları iki oyu farklı motivasyonlarla kullanmalarına neden olabilmektedir (Ünal, 2020, s. 109). İki turlu ve çoğunluk sisteminin uygulandığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçmenler kendi adaylarına şans tanımadıklarında özellikle seçimlerin ikinci turunda stratejik davranarak kendilerine daha yakın ve faydalı gördükleri başka bir adaya yönlenebilmektedir. Parlamento seçimlerinde ise nispi temsil sisteminin uygulanmasından dolayı seçmenler en çok tercih ettikleri parti lehine samimi oy kullanarak partilerinin meclise girmesini ve mecliste en fazla sandalyeyle temsil edilmesini amaçlamaktadırlar.

⁴ “Milletvekili Seçimi Kanunu” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

⁵ “Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

Türkiye’de yeni hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte cumhurbaşkanı ve milletvekilliği seçimlerinin birlikte yapıldığı ilk seçim 24 Haziran 2018 seçimleridir. Bu seçim sonuçları üzerine yapılan bir çalışma Türkiye’de seçmenlerin %9’unun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde stratejik davranarak oy kullandığını göstermektedir. Seçimlerde iki büyük parti Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi seçmenlerinin stratejik oy verme amacı taşımadıkları düşünüldüğünde stratejik oy kullanan seçmenlerin oranının %25’e ulaştığı görülmektedir (Ünal, 2020, s. 118). Bu oran ilk kez böyle bir seçim sistemini test eden seçmenler için oldukça yüksek bir orandır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte Türkiye siyaseti açısından ortaya çıkan yeniliklerden bir diğeri siyasi partiler arasında seçim ittifaklarının kurulabilmesinin yasal zemininin hazırlanmasıdır. Özellikle yeni sistemin gerektirdiği cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan %50+1 gibi yüksek bir oy alma zorunluluğu ve cumhurbaşkanının etkin yürütme gücüne sahip olabilmesi için gerekli olan güçlü parlamento desteğine duyulan ihtiyaç seçim kanununda bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır (Miş ve Duran, 2018, s. 8). Bu zorunluluğun sonucu olarak 13 Mart 2018 tarihinde 7102 sayılı seçim kanununda⁶ yapılan değişikliklerle siyasi partiler arasında seçim ittifaklarının kurulabilmesinin yasal olarak önü açılmıştır.

Siyasi partiler arasında ittifak kurulabilmesine imkan tanıyan kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisinde iki temel ittifak çatısı oluşmuştur. Bu ittifaklardan ilki 20 Şubat 2018 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında kurulan Cumhur İttifakıdır.⁷ Diğer ittifak ise 5 Mayıs 2018 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Demokrat Parti (DP) ve Saadet Partisi (SP) arasında kurulan Millet İttifakıdır.⁸ Bu ittifaklardan Cumhur İttifakı 2018 seçimleri öncesinde hem cumhurbaşkanlığı hem de milletvekili seçimlerini kapsayan bir işbirliği amacıyla kurulurken, Millet İttifakı sadece milletvekili seçimlerinde işbirliğini amaçlamıştır (Nişancı ve Doğan, 2022, s. 186).

Yapılan seçim ittifakları bir anlamda seçmenler arasında “ittifak oyları” (Miş ve Duran, 2018, s. 13) kavramının doğmasına ve ittifak içerisinde yer alan seçmenlere stratejik olarak oy kullanma imkanı yaratmıştır. Özellikle kurulan ittifaklar sayesinde oy oranı düşük olan partilerin hem ittifak sayesinde seçim barajı riskinden kurtulmaları hem de bu etkiyle seçmenlerinin oylarının boşa gitmeyeceğini düşünerek sandığa gitme eğilimlerinin artması sağlanmıştır (Miş ve Duran, 2018, s. 13).

Yeni hükümet sisteminin neden olduğu ve gücün tek kişide toplanmasını sağlayan ve kazananın her şeyi kazandığı yeni hükümet sistemi bir yandan siyasi rekabetin daha da keskinleşerek artmasını sağlayarak toplumsal ve siyasi kutuplaşmayı arttırmış, (Bektaş, 2019, s. 215; Levin, 2022, s.13-14; Erdoğan, 2023) diğer yandan ittifakı oluşturan siyasi partilerin ittifak protokolleri neticesinde kurumsal kimliklerinin zayıflamasına neden olmuştur (Ayata, 2021). Her bir oyun önemini arttırdığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bunun farkında olan bazı siyasi aktörler parti kurma yoluna giderek seçim sürecinde pazarlık gücü elde etmek amacıyla siyasi alanda varlık bulma cabasına girişmiştir. Bu durum parti sisteminde birçok oy oranı düşük küçük partinin kurulmasına neden olmuştur.⁹ Fiili olarak başkanlık sistemine geçildiği 2018 yılından 2021 yılına kadarki dönem incelendiğinde 3,5 yılda yeni kurulan parti sayısı 49’dur.¹⁰ Parti sayısının artması siyasi partilerin zayıflamasına, parti sisteminin çok parçalı bir yapıya dönüşmesine ve seçmen kırılganlığının artmasına neden olmuştur (Geyikçi, 2021). Bu kırılganlık seçmenlerin uzun yıllar aidiyet hissettikleri partiler dışında başka partilere oy vermek zorunda kalmaları bakımından önemli bir değişimdir. Bu zorunluluk bazı durumlarda seçmenleri kaotik bir duruma süreklerken,

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda 13 Mart 2018 tarihinde kabul edilen 7102 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, “Madde 12/A- Seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasi partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir. İttifak yapan siyasi partiler, kendi aday listelerini verir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete, 2023).

⁷ Bu ittifaka daha sonra Büyük Birlik Partisi (BBP) ve son olarak da Yeniden Refah Partisi (YRP) katılmışlar ve 14 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde Millet İttifakı içerisinde yer alan parti sayısı 4’e yükselmiştir (Vikipedi, 2023).

⁸ Daha sonrasında partiler arasında yapılan görüşmeler sonucunda Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ve Gelecek Partisi (GP) ittifaka katılmışlar ve Millet İttifakında yer alan parti sayısı 14 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde 6’ya yükselmiştir (Vikipedi, 2023).

⁹ Yargıtay kayıtlarına göre 2023 yılında Türkiye’de kurulmuş bulunan siyasi parti sayısı 126’dır (T. C. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2023).

¹⁰ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın 2 Kasım 2021 tarihinde yayımlanmış olduğu verilere göre başkanlık sisteminin yasalastığı 16 Nisan 2017 tarihinden itibaren 2018 yılında 2, 2019 yılında 3, 2020 yılında 27 ve 2021 yılında 17 yeni siyasi parti kurulmuştur. Bu 3,5 yıllık süreçte baktığımızda toplam olarak 49 yeni siyasi partinin kurulduğu ve başkanlık sisteminin parti kuruluşu üzerindeki yüksek etkisi görülmektedir (Gazete Duvar, 2023).

Miller ve Niemi bu durumu seçmenlerin tercih özgürlüklerinin elinden alındığı “kısıtlı ve koşullu seçmenler modeli” olarak ifade etmektedirler (Miller ve Niemi, 2002, s. 170).

2002 yılından cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulanmaya başlandığı 2018 yılına kadar ki dönemi incelediğimizde ise Türk parti sisteminin daha istikrarlı ve kırılardan uzak olduğu görülmektedir. Bu dönemde dindar merkez sağ seçmenlerin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), merkez sol seçmenlerin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), milliyetçi sağ seçmenlerin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Kürt seçmenlerin Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafından temsil edildiği, dolayısıyla her bir toplumsal grubun siyasette var olduğu bir sistem söz konusudur. Dolayısıyla her toplumsal ve siyasi gruba temsiliyet imkanı veren bu süreçte seçmenler kendi destekledikleri partiye oy verme imkanı bulmakta ve böylece seçmen kırılma noktalarının¹¹ (oyunlukluğunun) azaldığı görülmektedir (Geyikçi, 2021). Ergun Özbudun 2002-2017 arası dönemi Türk parti sisteminin 3 temel sorunu olarak ifade ettiği kutuplaşma, parçalanma ve oynaklık üzerinden açıklarken, bu dönemde oynaklık ve parçalanmışlığın azaldığına ve parti sisteminin yüksek bir kurumsallaşma seviyesine ulaştığına dikkat çekmektedir (Özbudun, 2016, s. 72).

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ülkelerin uyguladıkları farklı hükümet sistemlerinin, o ülkelerin yürütme ve yasama erkleri, seçim ve parti sistemleri, seçmen davranışları gibi birçok farklı unsur üzerinde etki yaratarak, ülkelerin siyasi ve sosyal yapıları üzerinde önemli farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ve Fransa gibi iki farklı hükümet sistemine sahip ülkenin, bu farklılıklarının seçmen davranışları üzerinde neden olduğu etkiler özellikle stratejik oy verme davranışı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de uygulanan başkanlık sisteminin niteliği itibariyle yürütme gücünü tek elde toplayan yapısı bunun yanında başkanlık ve parlamento seçimlerinin aynı tarihte yapılıyor olması ve parlamento seçimleri ile başkanlık seçimlerinde farklı seçim sistemlerinin uygulanıyor olması Türkiye’de seçmenlerin sempatican oldukları parti dışında başka partilere oy vermeleri anlamına gelen stratejik olarak oy kullanmalarını engelleyen önemli etkenlerdir. Türkiye’de uygulanmakta olan başkanlık sisteminin aksine Fransa’da uygulanan yarı başkanlık sisteminde yürütme yetkisinin paylaşıyor olması, parlamento ve başkanlık seçimlerinin farklı tarihlerde yapılması ve parlamento ve başkanlık seçimlerinde aynı seçim sistemi olarak çoğunluk seçim sisteminin uygulanıyor olması Fransa’da seçmeleri, Türkiye’deki seçmenlerin aksine stratejik oy kullanmaya iten önemli etkenlerdir. Özellikle yarı başkanlık sisteminin neden olduğu etkilerle stratejik davranarak başka partilere oy vermeye yönelen Fransız seçmenlerinin bu tutumu zaman içerisinde seçmenler ve siyasi partiler arasındaki politik mesafenin azalmasında ve parti sisteminin daha az sayıda partiden oluşan istikrarlı bir yapıya kavuşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransa’da seçmenler özellikle yürütme gücü üzerinde denge yaratmak istediklerinde daha önce yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinin sonuçlarına göre yasama seçimlerinde stratejik davranarak başka bir siyasi parti lehinde oy kullanabilmektedirler. Örneğin, 2007 yılında yapılan parlamento seçimlerinde Fransız seçmenlerinin %13,7’sinin stratejik oy kullandığı ve cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki tercihlerinden farklı bir şekilde bir başka siyasi parti lehine oy kullandıkları görülmüştür (Dolez ve Laurent, 2010, s. 2).

Türkiye’deki başkanlık hükümet sisteminde ise Fransa’nın aksine cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri aynı tarihte yapılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de seçmenler tek bir sandığa aynı anda attıkları oylarla hem cumhurbaşkanı hem de parlamento seçimini yapmaktadırlar. Türkiye’de her iki seçimin aynı tarihte yapılıyor olması seçmenlerin seçim sonuçları hakkında kesin bir bilgiye sahip olamamasına ve böylece Fransız seçmenlerine benzer tarzda stratejik oy davranışında bulunamamalarına neden olmaktadır. Bu durum Türk seçmenin stratejik davranarak cumhurbaşkanı ve yasama arasında denge sağlama olasılığını engelleyerek, zaten güçlü bir makam olan cumhurbaşkanlığı ile parlamentonun tek bir güçte toplanmasını ve siyasi kutuplaşmanın artma riskini de beraberinde getirmiştir. Fransa’da kohabitasyon dönemlerinin siyasi partiler ve seçmenler üzerinde yaratmış olduğu uzlaşmacı siyasi kültürün aksine yapılan pek çok çalışma Türkiye’de başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte tarihsel olarak aşırı kutuplaşmış Türk seçmenin daha fazla kutuplaştığını göstermiştir. 2018 yılında Dalton endeksinden yararlanılarak yapılan bir çalışmada Türkiye sahip olduğu 6,21’lik katsayı ile araştırmaya dahil 38 ülke içerisinde kutuplaşmasının en fazla yaşandığı ülke olmuştur (Erdoğan ve Semerci, 2018, s. 37). Bu

¹¹ Seçmen kırılma noktası ya da oynaklığı seçmenlerin birbirini takip eden seçimlerde farklı partilere oy vermesini ifade eder.

çalışmanın bir benzerinin yapıldığı 2022 yılında ise Türkiye araştırmaya konu 53 ülke arasında kutuplaşmanın en yüksek yaşandığı ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan ve Semerci, 2022, s. 13). Burada dikkat çeken nokta daha öncesinde var olan siyasi kutuplaşmanın giderek karşısındakini düşman gören ve uzlaşma kültüründen yoksun bir şekilde gelişen duygusal kutuplaşmaya ya da diğer tanımıyla negatif partizanlığa doğru evrildiğidir (Çarkoğlu, 2020).

Her iki ülke hükümet sistemlerinin seçmen davranışları üzerinde yarattığı etkinin bir diğer sebebi uygulamış oldukları seçim sistemleri ve bunun neden olduğu parti sistemidir. Fransa'da 1962 tarihinde uygulanmaya başlanan yarı başkanlık sistemiyle birlikte seçim sisteminde de önemli değişiklikler olmuştur. Sistemin istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi için yeni hükümet sisteminde hem cumhurbaşkanı hem de yasama organının seçiminde çoğunluğa dayalı seçim sistemi uygulanmaya başlamıştır. Çoğunluk sisteminin uygulanmaya başlaması ile siyasi partiler seçimlerde gerekli olan yüksek oy oranını sağlayabilmek için aralarında stratejik ittifaklar kurmaya başlamışlardır. Fransa'da uygulanan çoğunluk sisteminin seçmen üzerinde yarattığı iki temel etki vardır. Bunlardan ilki mekanik etkidir. Bu etki küçük partileri ve onların seçmenlerini cezalandırıcı bir etkidir. Çoğunluk sisteminde bir seçim bölgesinde en fazla oyu alan adayın seçilecek olması küçük partilerin kazanma şanslarını imkansız kılmaktadır. Bu nedenle bu partilerin daha çok başka partilerle ittifak kurmaları ve bu parti seçmenlerinin başka partilerin adaylarını desteklemeleri söz konusudur. İkinci etki psikolojiktir. Yine çoğunluk sisteminde özellikle kazanma şansları olmayan partilerin seçmenleri stratejik davranarak kendi partileri yerine kendilerine daha yakın gelen ve kazanma şansı yüksek olan başka bir partiye oy vermektedir. Dolayısıyla Fransa'da uygulanan iki turlu dar bölgeli sistem özellikle küçük parti seçmenlerini her iki etki altında stratejik oy vermeye teşvik ederek, oyların belirli ideolojik merkezlerde toplanmasını ve istikrarlı bir parti sisteminin oluşmasına neden olmaktadır (Anckar, 2000, s. 308). Biri sağda diğeri solda olmak üzere Fransa'da seçmenlerin toplam oyunun %90'unu oluşturan dört siyasi parti iki blok çatısı altında toplanmıştır. Bu durum Fransa'da bir taraftan parti sisteminin daha basit ve istikrarlı bir yapıya kavuşmasına diğer yandan seçmenler arasında uzlaşma kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır (Cole, 2003, s. 12). Bu yapıyla bazı siyaset bilimciler Fransız parti sisteminin giderek Amerika'dakine benzer bir şekilde iki partili bir sisteme benzediğini ifade etmektedirler (Gordon, 2002).

Türkiye'de uygulanan cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise karma bir seçim sistemi uygulanarak, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iki turlu çoğunluk seçim sistemi, parlamento seçimlerinde ise nispi seçim sistemi uygulanmaktadır. İki farklı seçim sisteminin bir arada uygulanması, seçmenlerin aynı gün yapılan seçimlerde sandığa farklı motivasyonlarla gitmelerine neden olmaktadır. Özellikle cumhurbaşkanı seçiminde cumhurbaşkanı seçilebilmek için aranan salt çoğunluğu elde etme gerekliliği hem siyasi partiler arasında stratejik ittifaklar kurulmasına hem de seçmenler tarafından, kurulan bu ittifaklara bağlı olarak stratejik oy geçişkenliklerinin yaşanmasına neden olmuştur. Kurulan seçim ittifakları tarihsel süreçte daha çok psikolojik ve sosyolojik etkenlere bağlı olarak oy kullanılan (Akgün, 2000, s. 89; Ulusoy, 2023) Türk seçmeni açısından stratejik oy verme davranışının önemli bir etken olmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda 2018 yılında yapılan bir çalışma cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçmenlerin yaklaşık %9'unun stratejik davranarak oy kullandığını göstermektedir (Ünal, 2020, s. 118). Yasama seçimlerinde ise nispi seçim sistemi uygulanmaktadır. Nispi sistemde her parti elde edeceği oy oranında mecliste temsil edilmektedir. İttifak içerisinde yer alan partiler ülke seçim barajının hesaplanmasında ittifakın toplanan oyu dikkate alındığından böyle bir riskten uzaktır. Ancak ittifak da yer alan her parti seçim çevresinde almış olduğu oy oranında milletvekili kazanacağından seçmenler stratejik davranıp başka bir partiye oy vermek yerine oy tercihlerinde samimi davranarak kendi partilerine oy vermektedir. Bu durum az sayıda partinin iki kutup altında bloklaştığı Fransa parti sisteminin farklı olarak, Türkiye'deki parti sisteminin daha parçalı bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte 24 Haziran 2018 parlamento seçimleri sonrasında mecliste temsil edilen parti sayısı 14'e yükselmiştir (Uslu, 2022). 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinde ise Cumhurbaşkanlığı İttifakından 5, Millet İttifakından 7, Hak ve Özgürlük İttifakından 4 olmak üzere toplam 16 parti parlamentoda temsil edilme hakkı kazanmıştır (Ekeyilmaz, 2023). 2018 ve 2023 yasama seçimlerinin sonuçlarına göre parlamentoda temsil edilen parti sayısı ortalama 15'tir. Bu yüksek oran Türkiye'de sadece parti sisteminin değil aynı zamanda partilerinde zayıflamasına ve kırılma eğilimine neden olan önemli bir etkidir. (Geyikçi, 2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte Ergün Özbudun'un tanımıyla Türk parti sisteminin üç temel hastalığı olan bölünme, kırılma ve kutuplaşma artan bir şekilde yeniden ortaya çıkmıştır (Özbudun'dan aktaran Geyikçi, 2021).

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akarçay, E. R. İ. (2016). Karşılaştırmalı perspektiften başkanlık sistemi tartışması: Koalisyon inşası ve kuvvetler birliğinden kaçınmak mümkün mü? *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 4(1), 105-127.
- Akgün, B. (2000). Türkiye'de seçmen davranışı: Partizan tutumlar, ideoloji ve ekonomik faktörlerin oy vermeye etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 75-92.
- Al, H. (2020). Başkanlık sistemi üzerine: Cumhurbaşkanlığı sisteminin zayıf halkası parlamento. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 14-44.
- Alkan, A. ve Çeliksoy, E. (2022). Türkiye ve Güney Kore hükümet sistemleri ve kamu yönetimlerinin yönetim bağlamında karşılaştırılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 32-51.
- Alvarez, R. M., Boehmke, F. J. ve Nagler, J. (2006). Strategic voting in British elections. *Electoral Studies*, 25(1), 1-19.
- Anckar, C. (2000). Size and party system fragmentation. *Party Politics*, 6(3), 305-328.
- Ayata, S. (2021). Prof. Sencer Ayata anlatıyor: 'Yeni anayasa' manevrası ne sonuçlar üretebilir; partilerin ittifaklar içindeki durumları ne, CHP otoriterleşmeye karşı neden kritik bir önem taşıyor?" <https://t24.com.tr/haber/prof-sencer-ayata-anlatiyor> adresinden 6 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aygen, M. (2017). Başkanlık sistemi üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 167-176.
- Aytaç, S. E., Çarkoğlu, A. ve Yıldırım, K. (2017). Taking sides: Determinants of support for a presidential system in turkey. *South European Society and Politics*, 22(1), 1-20.
- Barın, T. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde temsilde adalet ilkesi ve "seçim ittifakı" düzenlemesinin değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 1-34.
- Baujard, A. ve Lebon, İ. (2022). Not-so-strategic voters: Evidence from an in situ experiment during the 2017 French presidential election. *Electoral Studies*, 76, 1-7.
- Bektaş, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama-yürütme ilişkisi ve bu sistemin Türkiye demokrasisine etkiler, *Yasama Dergisi*, (39), 199-218.
- Benlioğlu, E. B. (2015). Fransız örneği ışığında kohabitasyon dönemleri: Cumhurbaşkanı ile başbakan çatışması ve uyumu. *A Journal of Policy and Strategy*, 1(1), 69-101.
- Bornschieer, S. ve Lachat, R. (2009). The evolution of the French political space and party system. *West European Politics*, 32(2), 360-383.
- Çarkoğlu, A. (2020). Prof. Dr. Çarkoğlu: 'Yaşadığımız duygusal kutuplaşma'. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/prof-dr-carkoglu-yasadigimiz-duygusal-kutuplasma> adresinden 29 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Cole, A. (2003). Stress, strain and stability in the French party system. J. Evans (Ed). *The French party system* içinde (s. 11-26). Manchester university press.
- Colomer, J. S. ve Negretto, G. L. (2005). Can presidentialism work like parliamentarism?. *Government and Opposition*, 40(1), 60-89.
- Çoşkun, S. ve Dulkadiroğlu, H. (2018). Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) idari devletin gelişimi ve Woodrow Wilson'un etkisi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(2), 21-54.
- Demir, F. (2013). Yarı başkanlık sistemi ve Türkiye. *Yaşar Üniversitesi E-dergisi*, 8, 831-876.
- Dolez, B. ve Laurent, A. (2010). Strategic voting in a semi-presidential system with a two-ballot electoral system. The 2007 French legislative election. *French Politics*, 8(1), 1-20.
- Dunbay, S. (2012). 23 Temmuz 2008 tarihli anayasa reformu ışığında Fransa'daki yarı başkanlık sistemi. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 293-315.
- Dupoiriera, E. ve Sauger, N. (2010). Four rounds in a row: The impact of presidential election outcomes on legislative elections in France. *French Politics*, 8(1), 21-41.
- Duverger, M. (1972). Factors in a two-party and multiparty system. V. O. Key (Ed.) *Party Politics and Pressure* içinde (s. 23-32). Thomas Y. Crowell.
- Duverger, M. (1980). A new political system model: Semipresidential government. *European Journal of Political Research*, 8(2), 165-187.
- Ekeyılmaz, A. (2023). *16 parti Meclis'te*. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/05/16/16-parti-mecliste> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Elgie, R. (2005). A fresh look at semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*, 16(3), 98-112.
- Elgie, R. (2009). Duverger, semi-presidentialism and the supposed French archetype. *West European Politics*, 32(2), 248-267.
- Elgie, R. (2016). Government systems, party politics, and institutional engineering in the round. N. Miş, S. Güleler, İ. Coşkun, H. Duran ve M. E. Ayvaz (Ed.) *Democracy watch: Social perception of 15 July coup attempt* içinde (s. 79-92). Seta Books.
- Erat, V. (2015). Türkiye'de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin hükümet sistemi üzerine etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 325-355.
- Erdem, K. (2017). Yarı-başkanlık sistemi: teori, pratik ve tartışmalar. S. Gökçimen (Ed.) *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi* içinde (s. 1-21). TBMM Araştırma Hizmetleri Yayınları.
- Erdoğan, M. (2016). Başkanlık sistemi, Latin Amerika tecrübesi ve Türkiye. *Liberal Perspektif Analiz*, (3), 4-37.
- Erdoğan, E. ve Semerci, P. U. (2018). *Fanusta Diyaloglar: Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, E. ve Semerci, P. U. (2022). *Kutuplaşmayı Nasıl Aşarız?* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, E. (2023). *Eksik seçimimizin ardından*. <https://medyascope.tv/2023/05/27/emre-erdogan-yazdi-eksik-secimimizin-ardindan> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.

- Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2018). Special focus on Turkey: The evolution of a referendum: The perils of “Turkish Presidentialism”. *Review of Middle East Studies*, 52(1), 43-53.
- Fırat, E. (2019). Türkiye ve dünyada hükümet sistemleri: Başkanlık sistemi Türkiye’de uygulanabilir mi? *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(35), 1-20.
- Geyikçi, Ş. Y. (2021). *Türkiye’de siyasal partiler, parti sistemi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. <https://www.politikyol.com/turkiyede-siyasal-partiler-parti-sistemi-ve-cumhurbaskanligi-hukümet-sistemi/> adresinden 8 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gschwend, T. ve Leuffen, D. (2005). Divided we stand – unified we govern? Cohabitation and regime voting in the 2002 French elections. *British Journal of Political Science*, 35(4), 691-712.
- Gschwend, T. ve Meffert, M. F. (2017). Strategic voting. K. Arzheimer, J. Evans ve M. S. Lewis-Beck (Ed.) *The SAGE handbook of electoral behaviour* içinde (s. 339-367). SAGE Publications.
- Gordon, P. (2002). *France already has a two-party system*. <https://www.brookings.edu/opinions/france-already-has-a-two-party-system> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gougou, F. ve Persici, S. (2017). A New party system in the making? The 2017 French presidential election. *French Politics*, 15, 303-321.
- Gökçe, A. F. (2013). Federal parliamentary democracy with a constitutional monarchy: Malaysia. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 327-346.
- Göker, G. ve Doğan, A. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde siyasal bilgi ve seçmen tercihi: 24 Haziran 2018 seçimleri öncesi Elazığ örneğinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30), 684-703.
- Gözler, K. (2009). *Prof. Dr. Mualla Öncel’e armağan*. C.I. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa hukukunun genel teorisi*. Ekin Yayınları.
- Gül, H., Kamalak, İ. ve Gül, S. S. (2017). Amerikan başkanlık ve Fransız yarı-başkanlık sistemleri ışığında Türkiye’nin cumhurbaşkanlığı hükümeti sistemi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 101-120.
- Harrop, M. ve Miller, W. L. (1987). *Elections and voters: A comparative introduction* (1. Baskı). The macmillan press.
- Hennessy, M., Carpini M. D., Blank, M. B., Winneg, K. ve Jamieson, K. H. (2015). Using psychological theory to predict voting intentions, *Community Psychol*, 43(4), 466-483.
- Hutchings, V. L. ve Jefferson, H. K. (2018). The sociological and social-psychological approaches. J. Fisher, E. Fieldhouse, M. Franklin, R. Gibson, M. Cantjoch ve C. Wlezien (Ed.), *The routledge handbook of elections, voting behavior and public opinion* içinde (s. 21-29). Routledge.
- Jones, D. R. (2001). Party polarization and legislative gridlock. *Political Research Quarterly*, 54(1), 125-141.
- Kama, S. (2016). Parlamenter hükümet sistemi olarak “Westminster Modeli” Britanya örneği üzerine bir deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 161-201.
- Kaynar, M. K. (2016). Anayasa, yasama, yürütme ve yargı. Y. Taşkın (Ed.), *Siyaset: kavramlar, kurumlar, süreçler* içinde (s. 285-325). İletişim yayınları.

- Kedar, O. (2005). When moderate voters prefer extreme parties: Policy balancing in parliamentary elections. *The American Political Science Review*, 99(2), 185-199.
- Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S. B. (2018). Türkiye'nin hükümet sistemleri üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (137), 67-96.
- Kılınç, F. ve Şener, T. (2022). Hükümet sistemleri bağlamında seçmen davranışları: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi örneği. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 70-92.
- Korkmaz, T. (2016). Türkiye eksenli bir hükümet sistemi analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 3(6), 43-57.
- Levin, P. T. (2023). Reflections on Şerif Mardin's center-periphery thesis. *Turkish Studies*, 1-23.
- Lijphart, A. (2016). *Demokrasi modelleri: Otuz altı ülkede yönetim biçimleri ve performansları*. (G. Ayas ve U. Bulsun, Çev.), İthaki Yayınları, (Orijinal eserin basım tarihi 1999).
- Linz, J. (1990). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 51-69.
- Lüle, Z. (2018). *Türkiye kohabitasyon'a hazır mı?* <https://t24.com.tr/yazarlar/zeynel-lule/turkiye-kohabitasyona-hazir-mi,19970> adresinden 23 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Mattei, F. ve Glasgow, J. (2005). Presidential coattails, incumbency advantage, and open seats: A district-level analysis of the 1976–2000 U.S. House elections, *Electoral Studies*, 24(4), 619-641.
- Mert, G. ve Akdemir, A. (2018). ABD başkanlık sisteminin stratejik niteliklerine ve Türkiye'de uygulanabilirliğine yönelik algının karşılaştırmalı araştırılması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(23), 1254-1283.
- Miller, W. L. ve Niemi, R. G. (2002). *Comparing democracies 2: New Challenges in the study of elections and voting*. Sage Publications
- Miş, N. ve Duran, H. (2018). *Seçim İttifakları*. SETA.
- Nişancı, Ş. ve Doğan, S. (2022). Türkiye'de 2018 yılında gerçekleştirilen seçim ittifaklarının kurumsal yönden tahlili. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(2), 183-194.
- O'Donnell G. (1994). Delegative democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55-99.
- Özbudun, E. (2015). Başkanlık sistemi ve Türkiye. *Liberal Perspektif Analiz*, (1), 1-18.
- Özbudun, E. (2016). *Türkiye'de parti ve seçim sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Özdemir, Ç. (2021). Seçmen davranışının kuramlar, seçimler ve çeşitli araştırmalar üzerinden analizi. *İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 31-46.
- Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 179-206.
- Özsemerci, K. (2003). *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri* (1. Baskı). Sayıştay Yayınları.
- Sarlamanoğlu, K. ve Jovanoski, A. (2014). Models of voting. *Journal of Arts, Science & Commerce*, 5(1), 16-24.

- Siaroff, A. (2003). Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. *European Journal of Political Research*, 8(2), 287-312.
- Şahin, L. ve Nişançı, Ş. (2018). Hükümet sistemlerinin yönetimin boyutları bağlamında değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 859-878.
- Şencan, H. (2017). Çatışmacı parlamentarizmden melez bir çözüme: Fransa'da yarı başkanlık sistemi. S. Gökçimen (Ed.) *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi* içinde (s. 25-96). TBMM Araştırma Hizmetleri Yayınları.
- Stewart, M. C. Ve Clarke, H. D. (2018). Economic voting. J. Fisher, E. Fieldhouse, M. Franklin, R. Gibson, M. Cantjoch ve C. Wlezien (Ed.), *The routledge handbook of elections, voting behavior and public opinion* içinde (s. 192-203). Routledge.
- Tataroğlu, M. (2016). Yürütmede etkinlik bakımından başkanlık sisteminin değerlendirilmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 74-97.
- Teziç, E. (2007). *Anayasa hukuku*. Beta Yayınları.
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Ulusoy, A. (2023). *It's the sociology, stupid!* <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/it-s-the-sociology-stupid> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uluşahin, N. (2003). Demokratik siyasal rejimlerin sınıflandırılmasında farklı bir yaklaşım: "Yarı-başkanlık"tan "iki başlı yürütme yapılanması"na. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 199-233.
- Uslu, S. (2022). *14 parti TBMM'de temsil ediliyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/14-parti-tbmmde-temsil-ediliyor> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ünal, B. A. (2018). Stratejik oy verme davranışı: Sistemik literatür incelemesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1415-1424.
- Ünal, B. A. (2020). Opening the ballot box: Strategic voting in Turkey's June 2018 presidential and parliamentary elections. *Romanian Political Science Review*, 20(1), 107-122.
- Visser, M. (1996). Voting: A behavioral analysis. *Behavior and Social Issues*, 6(1), 23-34.
- West, K. J ve Spoon, J. (2017). Coordination and presidential coattails: Do parties' presidential entry strategies affect legislative vote share?. *Party Politics*, 23(5), 578-588.
- Yavuz, B. (2008). 2007 Anayasa değişikliğinin doğurduğu tereddütler ve çözüm yolları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1173-1214.
- Yılmaz, F. (2018). Türkiye'de anayasalarda yürütme süreci. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 1(1), 43-54.
- Zengin, O. (2013). Hükümet sistemleri bakımından Türkiye-Latin Amerika değerlendirmesi. O. Zengin (Ed.) *Latin Amerika çalışmaları* içinde (s. 285-311). Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Zorlu, S. E. (2016). 5678 Sayılı kanunla gerçekleştirilen anayasa değişikliği sonrası Cumhurbaşkanı'nın seçimi ve demokratik seçimin genel ilkeleri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 37-68.

KAYNAK BAĞIMLILIĞININ ÖRGÜTLERDE REKABET AVANTAJI ÜZERİNE ETKİSİ: KAVRAMSAL BİR İNCELEME

THE IMPACT OF RESOURCE DEPENDENCE ON COMPETITIVE ADVANTAGE OF ORGANIZATIONS: A CONCEPTUAL REVIEW

Mehmet ZENGİN¹

ÖZ

Küreselleşme süreciyle birlikte küçük bir köy haline gelen dünyamızda örgütler, varlıklarını sürdürülebilmek için kaynaklarını etkili ve verimli kullanmanın yanı sıra başarılı bir şekilde de yönetmek durumundadır. Örgüt kuramlarından Sistem Teorisi ve Durumsallık Teorisi ile ilişkilendirebileceğimiz Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgütlerin çevreleriyle olan ilişkisini “kaynak, bağımlılık ve güç” üçgeninde ele almakta, ona bir organizma metaforuyla bakmaktadır. Kaynak Bağımlılığı Kuramı’nın kurucuları olan Jeffrey Pfeffer ve Gerald Salancik, örgütlerin çevreleriyle olan ilişkilerine odaklanarak örgütlerin daha iyi anlaşılabilmesini savunmuşlardır. Bu çalışmada, örgütler/işletmeler ekseninde kaynak bağımlılığı; onu meydana getiren tarihsel süreç ve ilişkili olduğu temel kuramlarla birlikte incelenerek özellikle dış çevreyle birlikte irdelenmiş, bağımlılığa karşı izlenen ya da geliştirilen stratejik yöntemler çeşitli sektörlerdeki örnek araştırmalarla değerlendirilmiştir. Turizm, tekstil, hazır giyim, organize sanayi, sağlık ve otomotiv endüstrisinde yapılan nitel ve nicel içerikli bulgulardan yararlanılmış, elde edilen sonuçlardan bir çıkarımda ve önermelerde bulunulmuştur. Kaynak bağımlılığı, örgütlerin sürdürülebilirliği açısından önem taşıdığından yönetsel açıdan da ele alınmış ve bu kuramın rekabete olan etkileri kavramsal bir bakış açısı ile ortaya konmuştur. Görülmüştür ki bağımlılığı azaltmaya ya da denge kurmaya yönelik stratejiler faaliyette bulunan sektöre göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın alan araştırmacılarına yeni bir ufuk açması amaçlanmakta olup, literatürdeki eksikliğin de giderilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Bağımlılığı, Yönetim, Örgüt, Rekabet.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M19.

ABSTRACT

In our world, which has become a small village with the globalization process, organizations have to manage their resources successfully as well as using their resources effectively and efficiently in order to survive. Resource Dependency Theory, which we can be associated with System Theory and Contingency Theory from organizational theories, deals with the relationship of organizations with their environment in the triangle of "resource, dependency and power" and looks at it with the metaphor of an organism. Jeffrey Pfeffer and Gerald Salancik, the founders of Resource Dependence Theory, argued that organisations can be better understood by focusing on their relationships with their environment. In the study, resource dependency on the axis of organizations/businesses; the historical process that created it and the basic theories it is related to are examined together with the external environment, and the strategy methods followed against addiction are evaluated with sample studies in various sectors. Qualitative and quantitative findings from tourism, textile, garment, organised industry, health and automotive industries are used and inferences and suggestions are made from the results obtained. Since resource dependence is important for the sustainability of organisations, it is also considered from a managerial perspective and the effects of this theorem on competition are presented from a conceptual perspective. It is seen that the strategies to reduce or balance dependence differ according to the sector in which the organisation operates. The study is intended to open a new horizon for the researchers in the field and it is also aimed to eliminate the deficiency in the literature.

Keywords: Resource Dependence, Management, Organization, Competition.

JEL Classification Codes: M10, M19.

¹ University of Northwest, İşletme Fakültesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, mehmet.zen@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Since the first half of the 20th century, the concept of management has gained a scientific quality, and together with the developments in the economic, political and technological fields, organizations have been examined more closely. As a result of this, there has been an increase in organizational theories and more research, and new ideas have been put forward on the management of already scarce resources. It is possible to trace the origins of resource and environment-based theories to the General System Theory, where the perspective of organizations began to gain a new dimension. In this study, the interaction of organizations with the environment in which they exist has been examined and an inference has been tried to be made by considering the effects of resource dependence on businesses and strategies. In this study, in which the meaning of the theorists' approach to organizations with the metaphor of a living organism is questioned for organizations, some suggestions have been developed based on sample studies

Design/methodology/approach:

In this study, literature review method was used. The infrastructural reasons for the formation of the Resource Dependency Theorem were examined, and the strategies that could be developed for the competition necessary for the survival of the enterprises/organizations on the axis of dependency were mentioned. It is aimed to understand that different strategies should be used in different sectors by including field studies in order to reduce resource dependence in various sectors.

Findings:

Resource Dependency Theory, which is based on inter-organizational relations as a field of study, took its place among organizational theories by its founders, Pfeffer and Salancik, in the late 1970s. Casciaro and Piskorski (2005) say that this theory continues to be referenced by scientists today. It was heavily influenced by Resource Dependency Theory, Systems Theory, and Contingency Approach. The theory has brought a different perspective to environmental factors by adding the phenomenon of dependency to inter-organizational relations. Managing resources effectively and efficiently is a vital element for businesses. Since all the resources required for production or service are not available in the enterprises, they are outsourced. This shows that there is a dependency on other organizations, namely the environment. This has been observed in the researches conducted on various sectors in Turkey, and it has been observed that companies apply different strategies regarding addiction and strive to gain competitive advantage. For example, in the research conducted by Uçar and Kaplan (2021) in the health sector, two prominent methods in reducing the uncertainty in the resource dependence of private hospitals are; "advertising and public relations" and "cooperating with other companies" have been determined. The rates of these two choices are over 50%. According to the research conducted by Akçagün (2011) in the Turkish ready-made clothing industry, it has been revealed that the enterprises in this industry mostly prefer the cost leadership strategy. In the research, companies in ISO 500 have adopted differentiation as the second method. In another study conducted by Yılmaz and Karademir (2021) on nearly 40 large-scale companies registered with the Istanbul Chamber of Industry (ISO), it was observed that businesses mainly use "influence and control strategies" to control resource dependence. In addition, it was concluded that the financial performance of the companies using this strategy increased.

Conclusion and Discussion:

It is seen that raising awareness by examining the relations between the organization and the environment gained intensity especially after the Second World War. The reason for this is that organizations are both affected by the environment and it is understood that they affect the environment they are in. Almost every company that provides service or manufactures is in a relationship of dependency with its environment. Businesses tend to reduce resource dependency or control resources. The reason for this is to maintain their existence and to provide economic and social benefits by continuing their activities in their environment. Field studies show that companies want to develop certain strategies and reduce their dependency in providing resource control, that is, managing them in a healthy way. The degree of dependency varies depending on the size of the relationship. The use of the strategies suggested by Michael Porter to the companies by the businesses both creates an advantage in competition and provides advantages in managing resource dependence. Companies; should deviate from their own situation according to tourism, ready-made clothing, health, industry or other sectors and develop their strategies regarding resources accordingly.

1. GİRİŞ

Günümüz küresel dünyasında örgütlerin sürdürülebilir olması; kaynakların etkililiği, verimliliği ve doğru yönetimi ile orantılı bir seyir göstermektedir. Kaynak ve bağımlılık konusu incelenirken, örgüt kavramına yönelik alanda yapılan çalışmaları incelemekte yarar bulunmaktadır. Multidisipliner bir kavram olan örgüt ile ilgili disiplinler ilk çalışmaların temeli Klasik Örgüt Kuramı ile ortaya atılmıştır. Klasik Örgüt Kuramı ya da diğer bir deyişle klasik dönem; Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, Yönetim Süreci Yaklaşımı ve Bürokrasi Yaklaşımı üçgeninde adı geçen bu ana ekollerden meydana gelmektedir.

Klasik yaklaşımın ortaya çıkış sebebi, geleneksel örgüt anlayışı ile geleneksel yönetim düşüncesine bir karşı duruştur, tepkidir. Bu bağlamda Frederick Winslow Taylor'ın Bilimsel Yönetim'i, Henri Fayol'un Yönetimsel Teorisi ve Max Weber'in Bürokrasi Kuramı'nın lokomotif unsur gösterdiği Klasik Örgüt Yaklaşımı, işlerin daha iyi yapılabilirdiği bir örgüt ekseninde insan dışındaki etkenlere yoğunlaşarak çalışmalarını sürdürmüştür. Neo-Klasik Örgüt Kuramı ise örgütlerde insan faktörünün önemini ele alarak klasik kuramdan farklı bir anlayış ortaya koymuştur (Yıldırım, 2018, s. 89-102).

Modern öncesi bu kuramlar, örgütleri çevreleri ile birlikte değerlendirmekten yoksun kalmış ve örgütleri çevreden bağımsız bir şekilde kapalı düşünerek araştırmalarını sürdürmüştür. Dolayısı ile Klasik Örgüt Kuramı ile Neo-Klasik Kuram'dan farklı olarak Sistem Yaklaşımı, Durumsallık Kuramı ve benzer ekseninde gördüğümüz Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı örgütleri canlı bir birey gibi çevreleriyle birlikte değerlendirmektedir (İlic, 2012, s. 2-20).

Aslında örgütlere bütüncül bir bakış açısının geliştiğine ve araştırmacıların bu yönde bir eğilim gösterdiğine özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından rastlanılmaktadır. Bu konuda öne çıkan isim ise yönetsel alana yeni bir unsur kazandıran Von Bertalanffy olmuştur. Biyolog Bertalanffy, Genel Sistem Kuramı ile indirgemeci anlayışa karşı tavrı olarak açık sistem bakış açısını getirmiştir. Açık sistemler çevreleriyle etkileşimde bulunan, girdileri farklılaştırarak çıktı üreten, sistemi oluşturan tüm birimlerin karşılıklı iletişimde olduğu bir yapıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla açık sistem çevreye uyumu sağlamaya yöneliktir. Kapalı sistemler ise statik bir vücuda sahip olmakla birlikte iç işleyişe odaklıdır. Kapalı sistemler, entropiye eğilimlidir ve zamanla yok olmaktadır (Terzioğlu, 2022, s. 14-26).

1970'li yıllarda Sistem Yaklaşımı'nın yerini alan Durumsallık Kuramı ise Paul Lawrence ve Jay Lorsch tarafından yerleşik hale getirilmiştir. Durumsal Yaklaşım, örgütlerde "tek bir en iyi yol yoktur" felsefesine dayanmaktadır. Yani bu kurama göre; örgüt ve yönetimde, hemen her yerde geçerli evrensel ilkeler söz konusu değildir. Koşullara göre organizasyon yapıları farklılık gösterebilmektedir (Bilgin, 1991, s. 20-26).

Örgütlerde faaliyetlerin sürekliliğinin bir varlık nedeni olduğu göz önünde tutulursa çevrenin önemli bir etken şeklinde öne çıktığı oldukça belirgin bir husustur. Çevrede meydana gelen değişimler, örgütleri etkilemekte ve bu değişime uyum sağlama ya da kendisini değiştirme gibi sonuçlara zorlamaktadır (Karaman, 2016, s. 11-16). Bu sebeple örgütler; içinde yer aldıkları çevreden hem etkilenmektedirler hem de çevrelerini etkilemektedirler. Bu unsuru göz önünde tutan Tümer'e (2011, s. 2-18) göre günümüz rekabet şartları dikkate alındığında örgütler, genellikle çevreye kanalizasyon olmaktan ziyade onu şekillendirme eğilimine girmektedirler. Bu eğilimde kaynak temelli yönetsel hususlar da etkilidir. Temel ekseninde örgütlerin gelişim seyrinde oldukça önemli bir yer tutan çevrenin, özellikle Sistem Yaklaşımı'ndan itibaren farklı bir düzeyde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu bakımdan örgüt ve çevresi incelenerek iç ve dış çevre unsurları değişik teoremlerle birlikte ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve kavramlaştırılmıştır.

20. yüzyılda ekonomik-teknolojik gelişmelerle birlikte kıt kaynaklara ulaşım her ne kadar kolaylaşmış görünse de artan rekabet nedeniyle kaynak kullanımının önemi daha da artmış ve buna paralel olarak kaynağı elde tutma ve kaynak yönetiminin başarısı daha çok ön plana çıkmıştır. Örgütlerin dışarıdan sağladığı girdiler çevrenin önemine işaret etmektedir. Bu nedenle örgütlerin yaşaması için gereken kaynaklar diğerleri tarafından da önem arz ettiğinden kaynak kontrolü konusunu gündeme getirmiştir. Dolayısıyla kaynaklara hangi örgüt hakim ise o daha güçlü olmakta ve diğerlerini de bu konu da savunmasız ya da bağımlı hale getirmektedir. Bahsedilen bu argümanlara yönelik geliştirilen yaklaşım, kaynak bağımlılığı ile ilgili çalışmaları içermektedir.

Bu kısımda örgüt temelinde kısaca bahsettiğimiz Sistem Yaklaşımı, Durumsallık Kuramı ve Kaynak Bağımlılığı teoremleri örgüte ve çevre ilişkisine yoğunlaştığından çevre konusunun detaylıca ele alınarak bu kuramların birbirleriyle olan ilişkilerine değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu nedenle ikinci bölümde çevre teması ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2. ÇEVRE VE ÖRGÜT

2.1. Çevre ve Örgüt İlişkisi

Canlıların hayatlarını sürdürdüğü ve cansız varlıkların da yer aldığı alan olarak tanımlanan çevre; içerisinde örgütleri de barındırmaktadır (Kaypak, 2013, s. 19). Uçak'ın (2020, s. 106-126) aktardığına göre de organizasyonlar, içinde yer aldıkları ortamdan yani çevreden izole edilmiş yapılar olmamakla birlikte çevreleriyle sürekli etkileşimdedirler. Dolayısı ile karşılıklı bir etki-tepki söz konusudur. Bu etkileşim, sosyal olduğu kadar ekonomik, kültürel, biyolojik ve fiziksel bir özellik göstermektedir.

Öztaş'ın (2017a, s. 17-18) örgüt tanımı da diğer bilim adamlarında olduğu gibi bu argümanı desteklemektedir. Örgütler, belirli insan grubunun ya da topluluğunun, ortak hedefleri gerçekleştirmek amacıyla bir araya geldiği yapılardır. Her örgüt bireylerden, birim ve kademelerden oluşmakla birlikte alt parça ve sistemlerden meydana gelmektedir. Örgütler, bir çevre içinde varlık gösterirler ve açık birer sistem olarak karşımıza çıkarlar.

Deneyel çalışmalarla birlikte 1960'larda ana unsurları belirlenen modern örgüt teorisi ile beraber örgütlere ilişkin yapıyı etkileyen hususların üzerine eğilim olduğu, bu kapsamda çevre, strateji, teknoloji ve büyüklük gibi kavramların incelenmeye başlandığı görülmektedir. Bu yıllarda çevre faktörünün örgütlerce anlaşılmasına yönelik çalışmalarda G. M. Stalker ve Tom Burns ile 1960'ların ikinci yarısında James D. Thompson, Paul Lawrence ve Jay Lorsch ön plandadır. (Donaldson,1996, s. 1-2).

Çevre etmeninin organizasyonlar tarafından anlaşılması gerektiği üzerine çalışan Stalker ve Burns; 1961'de mekanik örgütlerin genellikle değişimin yaşanmadığı koşullarda varlık gösterdiğini buna karşın yenilikçiliğin fazla olduğu çevrede yer alan organizasyonların ise organik yapıya sahip olması gerektiğini savunmuşlardır (İzdaş, 2018, s. 12).

1975'e kadar olan zaman diliminde örgütlerin sahip olduğu teknoloji, büyüklükleri ve benimsedikleri stratejilere göre yapılarının bağlantılı olduğu fikri çeşitli teorisyen ve araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Adı geçen yıl ile 1978 arasında örgütler için ortaya konan dört yeni teoremden bahsetmek mümkündür. İşlem Maliyeti Analizi, Yeni Kuramsal Kuram, Popülasyon Ekolojisi Kuramı ve 1978 yılında *Örgütlerin Dışarıdan Kontrolü* kitabını yayınlayan Pfeffer ile Salancik'in Kaynak Bağımlılığı Kuramı bu yeni organizasyon teoremleri arasında bulunmaktadır (Amburgey ve Rao, 1996, s. 1265-1266).

2.2. Çevrenin Örgütler Açısından Önemi

Tam rekabet şartlarında örgütlerde ya da işletmelerde kârın maksimizasyonu temel amaçtır. Bu amacı gerçekleştirmek için ise iki temel argümandan söz edilebilir. Bunlardan ilkinde belirli masrafla en fazla gelirin elde edilmesi, diğeri ise maliyetlerin düşük tutularak maksimum gelir veya faydaya ulaşılmasıdır (Bayramoğlu vd., 2010, s. 62). Aslında iki durumda da göz önünde bulundurulması gereken konu rasyonalite olmakla birlikte bir başka çarpıcı husus daha yer almaktadır. Bu da örgütlerin geleceğini doğrudan ilgilendiren çevre faktörüdür.

Çevre ile ilgili unsurların organizasyonları oldukça yakından ilgilendiriyor olması, çevredeki değişimlere karşı örgütlerin de yenilenmesini zorunlu kılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre bunun nedeni küresel alanda yaşanan büyük gelişmelerin örgütlerde değişimin de iyi yönetilmesini gerektirmesindedir. Bu da organizasyon ile çevresi arasındaki sınırın iyi tespit edilmesinin önemini gündeme taşımaktadır. Zira örgütler, kendi içlerinde gereksinim duyulan ihtiyaçları yapabilme konusunda iktidar iken, organizasyonun dışındaki unsurlara özgürce müdahale edememektedir ve bu güce de sahip değildir. Bu durum, dış güçlere uyma zorunluluğu anlamını taşımaktadır (Karaman, 2016, s. 12). Eren (2013, s. 119-120), örgütlerin, kendilerini etkileyen yakın ve genel çevre içinde yer aldıklarını söylemekte ve bu ikisi arasındaki karmaşıklık derecesinin geleceğe ilişkin karar vermede ya da tahminlerde yöneticileri zorda bıraktığını ifade etmektedir. Demek ki bu karmaşıklık, bir çevresel belirsizliğe işaret etmektedir.

Tüm ülke ekonomilerinde temel argümanlardan olan organizasyonların, küresel dünyadaki değişimlerden etkilenmeden varlığını sürdürmesi beklenemez bir durumdur. Çünkü değişim rüzgarı çevreyi de kapsamaktadır ve onun bünyesinde bulunan tüm unsurları da farklılaşmaya itmektedir. Organizasyonların bağımlı parçalardan meydana geldiği göz önüne alınırsa bu unsurların birbirleriyle karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğu da görülür. Bu husus, örgütlerin özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeniliklerle birlikte organizasyonlara açık birer sistem olarak bakma zarureti doğurmuştur (Naktiyok, 2000, s. 202).

2.3. Dış Çevre

Örgütlerin dış çevresi, faaliyette yer aldıkları ortamı temsil etmektedir. Dış çevre, organizasyonlarla birlikte farklı öğeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklı argümanlar, birbirlerine tesir etmekte, bireysel veya topluluk halindeki eylemler şeklinde kendini göstermektedir. Sistem Kuramı ekseninde değerlendirildiğinde çevre, organizasyonun bir üst sistemi gibi değerlendirilebilir. Örgütlerin doğrudan temasta olmadıkları dış çevre faktörleri de kendilerini dolaylı yollardan etkilemektedir. Bu faktörlerin yer aldığı çevre, örgütler açısından genel çevre ya da uzak çevre şeklinde adlandırılmaktadır (Karaman, 2016, s. 11-18).

Politik, ekonomik, teknolojik, yasal, kültürel, uluslararası ve demografik çevre gibi hususlara sahip genel çevre ile ilgili detaylar Tablo 1’de verilmiştir. Tabloya stratejik yönetim açısından yaklaşan Ülgen ve Mirze (2018, s. 62-102), çevresel etmenleri belirlemeye yönelik analizi dış ve iç çevre olmak üzere iki kısımda irdelemektedir. Dış çevre analizi genel çevre ve iş çevresini kapsamaktadır. Yiğit ve Yiğit (2011, s. 121-122), çevrenin; genel (gerçek) dış çevre, algılanan dış çevre ve uygulama çevresi (karar alanı) biçiminde üç şekilde incelenebileceğini belirtmektedir. Genel dış çevre ayrıntılarını açıklayacak olursak; örgütün ya da işletmelerin kendi iç çevreleri dışında kalan faktör ve koşulların yer aldığı alan gerçek dış çevreyi oluşturmaktadır. Satıcılar, hükümet düzenlemeleri, tüketiciler, rakipler, teknolojik unsurlar ve genel ekonomik çevreye sahip olan gerçek dış çevre; örgütsel başarı için iyi analiz edilmesi ve stratejilerinin başarılı şekilde uygulanması gereken bir özellik göstermektedir. Algılanan dış çevre ise yöneticilerin genel çevreyi algılama biçimi olarak ifade edilmektedir. Dolayısı ile yöneticiler, dış çevrede meydana gelen değişimleri fırsat ya da tehdit gözüyle yorumlayabilmektedirler. Ancak eğer bir başarı kriterinden söz edilecekse yöneticilerin dış çevreyi doğru anlaması gerektiği önem kazanır. İki unsur yani çevre ve onu doğru okuyabilme arasındaki mesafe ise riski tespit eden faktördür.

Tablo 1. Genel Çevre Unsurları

Politik Çevre	Yasal Çevre	Ekonomik Çevre	Kültürel Çevre	Teknolojik Çevre	Demografik Çevre	Uluslararası Çevre
Devlet ve Hükümet	İş Hukuku	Üretim maliyetleri	Değerler	Ar-Ge	Nüfus yapısı	Gümrük birliği
Politik İstikrar	Vergi Hukuku	Maliye politikaları	Tutumlar	Yeni teknoloji	Nüfus özellikleri	Globalleşme
Resmi İlişkiler	Ticaret Hukuku	Enflasyon	Bakış açısı		Nüfus trendi	Ambargo-kotalar
Devletin Müdahaleleri	Borçlar Hukuku	Konjonktör devreleri	Kültürel alışkanlık			Serbest ticaret alanları
Sendikalar	İcra ve İflas Hukuku	Milli Gelir	Davranış			Muhtemel savaş
Özelleştirme		Ödeme blançoları	Yaşam şekli			Desteklenen ülke
Politik Saygınlık						Ortak Pazar

Kaynak: (Yiğit ve Yiğit, 2011, s. 125).

2.4. İç Çevre

Karmaşık özelliklere sahip çevre ile örgütler arasındaki ilişkiyi anlamak güçtür. Bu sebeple gerek iç çevre gerekse de dış çevre ile olan iletişim önemlidir. Bir tanım yapılacak olursa iç çevreyi; bütünüyle denetlenmemesine karşın etki altına sokulabilen, örgütün icraatları ile bu icraatların neticelerinin etkileşim halinde bulunduğu ve ayrıca örgütün tüm iç öğelerinin yer aldığı alan olarak betimlemek mümkündür (Naktiyok, 1995, s. 21).

Örgütlerin veya işletmelerin hizmet, insan kaynakları, pazarlama, finansman, genel yönetim, kurumsal kültür, üretim kulvarlarındaki aksiyonları iç çevre unsurları arasında yer almaktadır ve bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Örgütlerin iç çevreleri aynı zamanda onların yetkinliklerinin de ipuçlarını taşımaktadır (Ülgen ve Mirze, 2018, s. 52-53) Bir başka ifadeyle iç çevreyi işletme özelinde örgütlerin rakiplerine olan üstünlüklerinin bir göstergesi olarak da görmek mümkündür. İç çevre unsurlarının bazı alt bölümleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. İç Çevre

Örgüt-İşletme İçi Çevre
Yönetim
İnsan Kaynakları
Pazarlama
Muhasebe
Finansman
Üretim
Altyapı

Kaynak: (Ülgen ve Mirze, 2018, s. 52).

Tablodan anlaşılacağı üzere örgütlerde iç çevre belirli alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu anlamda iç çevreyi bu alt sistemlerle birlikte maddi varlıklar, maddi olmayan varlıklar ve yetenekler şeklinde incelemek ya da irdelemek mümkündür. İç çevre argümanları, örgütleri doğrudan etkilemekle birlikte boyutsal olarak iki kısımda ele alınabilir. Bunlardan ilki teknoloji, çalışanlar, örgütün gücü, yöneticiler, örgütlenme gibi hususlar; ikincisi ise örgüt iklimi, değerler, iş bölümü, statü ve personel niteliği vb. öğelerdir (İlic, 2012, s. 56).

Jaffee (2001, s. 208), çevre teorilerinin bir başlık altında toparlanacak olursa “açık sistem modeli”dir vurgusu yapan bilim insanlarına (Pfeffer ve Salancik) atıfta bulunarak iç unsurlarla ilgili önemli bir tespitte bulunmaktadır. Yazar, sosyolojinin temellerinden birinin, bireyin davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan çevre olduğunu ifade ederek bu fikrin örgütlere de uyarlanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca tüm iç unsurların, kuruluşların dışında faaliyet gösteren güçler tarafından etkilenebilir ve şekillendirilebilir olduğunu savunmuştur.

3. KAYNAK BAĞIMLILIĞI YAKLAŞIMI’NIN OLUŞUM ZEMİNİ

Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı, şüphesiz kendisinden önceki bazı yönetsel teori ve görüşlerden etkilenecek inşa edilmiştir. Bu bölümde Sistem Yaklaşımı ve Durumsallık Kuramı kısaca incelenerek Kaynak Bağımlılığı’nın gelişimini hazırlayan süreç ve değişimler ele alınacaktır.

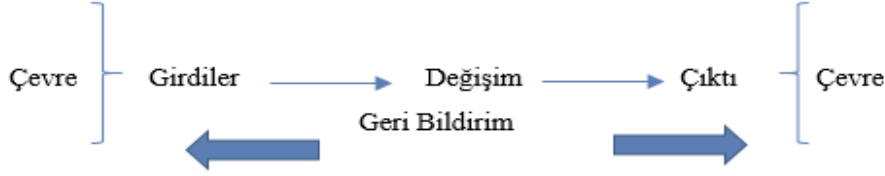
3.1. Sistem Yaklaşımı

Felsefi bir bakış açısına sahip olan sistem düşüncesinin köklerini Sokrates’ten önceye Aristoteles’e kadar götürmek mümkündür. Zira, ‘her şeyin her şeye bağlı olduğu’ veya ‘bütünün, kendisini oluşturan unsurlardan daha büyük bir anlam taşıdığı’ tanımını getiren Aristoteles’in bu betimlemesi, sistem düşüncesinin temeli olarak kabul edilmektedir. Ancak bu görüşün sonraki zamanlarda batı tarafından reddedildiği görülmüştür (Von Bertalanffy, 1972, s. 407).

Bilimsel bakışla sistem; kendi içinde tutarlılığa sahip ilkeler grubu, birbiriyle etkileşimde bulunan parçalardan meydana gelen ve kurallara göre işleyen bir mekanizma biçiminde ifade edilmektedir. Yani, sistemler; bir gayesi olmakla birlikte bir bütünün meydana getiren alt parçalardan oluşmaktadırlar. Bu görüşe uygun olarak Koontz (1980, s. 179-180), sistemi tanımlarken alt parçalardan oluştuğunu, tüm sistemlerin çevreleriyle etkileşime girdiğini belirtmekte ve bunun neticesinde de çevrelerinden etkilendiklerini ifade etmektedir.

Bu yönüyle içinde yer aldıkları çevre ile karşılıklı ilişkiler kuran sistemler açık sistem, çevresi ile ilişki kurmayan soyutlanmış, içine dönük sistemlere ise kapalı sistemler adı verilmektedir. Kapalı sistemler çevreleri ile etkileşim halinde olmadıklarından çevresel faktörlerden etkilenmemektedirler. Buna karşın açık sistemler çevrelerinden etkilenirler. Girdi almaktadırlar ve dinamik bir denge söz konusundan kendilerini de buna göre ayarlamaktadırlar. Yani açık sistemlerde girdi, çıktı ve değişim olmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Açık Sistem Modeli

Kaynak: (Şenaras ve Sezen, 2017, s. 48).

Bu açıklamaların ardından Sistem Yaklaşımı'nın gelişimine bakacak olursak; 1920'li yıllarda Von Bertalanffy'nin çerçevesini çizdiği Genel Sistem Teorisi'ne dayandığını görürüz. Bu teori; bilimde ortak analitik bir yaklaşım oluşturma amacı taşımaktadır. Genel ilişkileri açıklamak için kuramsal bir model geliştirmek Sistem Yaklaşımı'nın özünü meydana getirmektedir (Perker ve Akıncıtürk, 2012, s. 197-199).

Bertalanffy, organizmaları organik şekilde çalışmayı teklif etmiş, 1940'ta Açık Sistem Organizma ve ardından 1945 yılında Genel Sistem Kuramı'nı yayınlamıştır. Kuramın yaygınlaşmasında ise 1965 yılında Daniel Katz ve Robert L. Kahn tarafından yayınlanan The Social Psychology of Organizations isimli kitap etkili olmuştur (Öztaş, 2017b, s. 208).

1960'lı yıllardan itibaren başat bir özellik göstermeye başlayan Sistem Kuramı'na göre örgütler açık birer sistemdirler. Örgütler, çevreleri ile etkileşim halinde olup girdiler ve çıktılar yoluyla alışverişte bulunurken geri bildirim almaktadırlar. Sistem Yaklaşımı'na göre organizasyonlar, negatif entropi sayesinde varlıklarını korumaktadırlar. Organizasyonlarla ilgili bu yeni bakış tarzı, modern örgüt kuramlarının başlangıcını teşkil etmektedir (Öztaş, 2017a, s. 21).

3.2. Durumsallık Kuramı

Durumsallık Yaklaşımı açık sistem örgüt anlayışı üzerine yapılandırılmıştır. 1970'li senelerden itibaren yaygınlık kazanan bu yeni örgüt ve yönetim kuramının ana teması; organizasyonların kendi iç ve dış koşulları olduğunu savunmasıdır ve bu şartlara bağlı olarak her organizasyonun yönetim biçimi, yapısı ve örgütsel süreçleri farklılık göstermektedir. Bu yeni temadan hareketle Durumsallık Kuramı'nın örgütleri oluşturan alt unsurlarla bunlar arasındaki ilişkilere ve organizasyonun çevresiyle meydana getirdiği ilişkilere odaklandığını söylemek mümkündür. Bu kuram, yapılan çeşitli araştırmalara dayanmakla birlikte normatif bir özellik değil pozitif bir özellik göstermektedir (Öztaş, 2017b, s. 230-231). Tablo 3'te işletmelerle ilgili yapılan bazı araştırmalar ve faktörleri görülmektedir.

Tablo 3. Durumsal Faktörlerle İlgili Bazı Araştırmalar

Araştırmacı	Yıl	İlgili Unsur	Betimlenen Durumsal Etkenler
Joan Woodward	1953-1958	İngiltere Essex'deki 100 üreticide; teknik ve sistem arasındaki ilişki.	Teknoloji
Tom Burns ve G.M. Stalker	1961	Organizasyonla dış çevre arasındaki münasebet.	Mekanik-organik örgüt
Paul Lawrence ve Jay Lorsch	1967	Plastik, gıda ve konteyner firmalarında örgütler arasındaki performans farklılıkları	Çevre (Tüm şartlara uyan tek bir örgüt yapısı yoktur)
Aston Grubu	1960'ların sonu	Firmalarda yapı, teknoloji ve çevre ilişkisi	İşletme ölçeği ve teknoloji

Kaynak: (Akdemir, 2019, s. 38).

Woodward'ın Essex'te üreticiler üzerinde yaptığı çalışmada işletme yapısı ile teknoloji arasındaki ilişki araştırılmıştır. Burns ve Stalker, yaptıkları araştırmada ise mekanik-organik örgüt kavramını ortaya koymuşlardır. Bu açıdan iki araştırmacının çalışması büyük bir önem taşımaktadır. İki bilim insanı, makine ve elektronik alanında üretim yapan şirketlerle ilgili çalışmaları sonucunda örgütler arasında yapısal bir ayrım olması gerektiği sonucuna varmışlardır (Pugh ve Hickson, 2006, s. 57-60). Lawrence ve Lorsh'ın (1967, s. 1-47) yaptığı performansa dayalı araştırmaya göre ise tüm koşullara uyan bir örgüt yapısının bulunmadığı üzerinde durulmuştur. Yani her işletmenin kendine has koşulları ve yapısı bulunmaktadır. Aston Grubu'nun araştırmasında ise örgüt yapısı, teknoloji ve çevre arasındaki ilişki incelenmiş, işletme ölçeği ile teknolojinin orantılı olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırmalarda da görüldüğü üzere, örgütlerin yapıları sektörlere göre farklılık göstermekte, çevre ile ilişkileri de bu doğrultuda şekillenmektedir (Akdemir, 2019, s. 38).

Görüldüğü üzere Durumsallık Kuramı, organizasyonların hangi şartlarda daha olumlu neticeler alabileceğine ilişkin yöntemler üzerinde durmaktadır (Yıldırım, 2014, s. 20-25). Dolayısı ile örgütler için her zaman ve her yerde kabul edilmiş tek bir doğru bulunmamaktadır. Temelde, Sistem Yaklaşımı üzerine inşa edilen Durumsallık Yaklaşımı ile Sistem Yaklaşımı arasında baskın diyebileceğimiz bazı farklılıklar da vardır. Örneğin; Sistem Yaklaşımı tüm örgütler için doğrudan bir model oluşturur. Buna karşın Durumsallık Kuramı; her örgütün tek ve benzersiz olduğunu ileri sürer. Buradan hareketle de örgütün yönetimde kendisini esas alması gerektiğini savunur.

Henry Mintzberg'in strateji ile ilgili ekollerini sınıflandırmasında yer alan Tanımlayıcı Okullar kısmındaki Çevre Okulu'na ve Güç Okulu'na da yer gelmişken değinmekte fayda bulunmaktadır.

3.3. Çevre Okulu ve Güç Okulu

Çevre Okulu, Genel Sistem Teorisi kapsamında işletmelerin ya da örgütlerin iç çevre ve dış çevre argümanlarının kendilerini etkilediğini ve dolayısıyla çevre faktörünün örgütlerin stratejilerini de yönlendirdiğini savunmaktadır. Ülgen ve Mirze'ye (2018, s. 32-103) göre Çevre Okulu, açık sistem ve Durumsallık Yaklaşımı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüş olup, diğer okullardan farklı olarak analizlerde ve araştırmalarda çevre baş öge olarak ele alınmıştır. Bir başka deyişle Çevre Okulu, çevreyi örgütler açısından bir etken değil, belirleyici bir aktör olarak değerlendirmiştir.

Bununla birlikte çevre ve örgüt ilişkisi arasındaki çalışmaları iki dönem halinde ele almak mümkündür. Bu dönemlerden ilki, daha önce de bahsettiğimiz Sistem Teorisi'yle beraber 1950 sonlarıyla 1960'ların ilk yarısında örgütlerle ilgili analizlere çevre unsurunun eklenmesidir. İkinci dönem ise 1970'li yılların ikinci yarısıyla günümüze kadar olan süreçtir. Koşul Bağımlılık Kuramı ilk dönem tartışılan bir yaklaşım iken başta kaynak bağımlılığı olmak üzere popülasyon ekolojisi ve kurumsallaşma kuramları ikinci dönemin tartışılan teoremleri olarak ön plana çıkmıştır (Sarvan vd. 2003, s. 95-103).

Örgütler yaşamlarını idame ettirebilmek amacıyla dış çevrelerinde meydana gelen negatif ya da pozitif gelişmeleri kullanmak durumundadırlar. Dış çevre, organizasyonlar açısından gereken kaynaklara sahip olmakla birlikte belirsizliği de barındırmaktadır. Dış çevreden elde edilen kaynakların örgüt için önem mertebesi; bağımlılık düzeyi ile kaynağa ulaşımın kolaylığı gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Örgütler, çevrelerinde yaşanan olaylara yanıt verebilmek için iş birlikleri içinde olabilmektedirler. Burada; hedeflere, amaçlara ulaşmadaki faktörün güç kavramı olduğu belirmektedir. Güç Okulu'nda, kaynaklara erişimdeki zayıflığın ya da güçlülüğün, örgütlerin içindeki ve dışındaki etkenlere göre değişkenlik gösterdiği savunulmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2018, s. 68-69).

Dolayısıyla güç kavramı kaynakları elinde tutan işletmeler açısından daha farklı bir anlam taşıırken, kaynaklara sahip olmayan işletmeler açısından ise ayrı bir anlam ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaynakları elinde tutan örgütler etraflarında daha çok söz sahibi konumunda olabileceğinden güçlü olarak nitelendirilirler.

3.4. Kuramlararası İlişkilere Bakış ve Değerlendirme

Örgütler için çevre faktörünün önemli bir unsur olduğu aslında Neo-Klasik Dönem'de Hawthorne Deneylemleri ile ortaya çıkmış ancak o dönemde içsel bir argüman olarak değerlendirilerek çevresel bir etki olarak ele alınmamıştır. Bu husus, Sistem Yaklaşımı ile anlam kazanmaya başlamış, Bertalanffy'nin işletmelerin organik açıdan değerlendirilmesi yönündeki önerisi ve görüşü ile birlikte organizasyonların da çevreleriyle etkileşimde bulunan canlı birer varlıklar şeklinde düşünülmesinin önünü açmıştır.

Böylelikle örgütlerin çevrelerindeki çeşitli kaynaklardan yararlandığı (işgücü, enerji vs.) ve bu kaynakları kullanarak çıktılar meydana getirdiği Sistem Yaklaşımı ile benimsenen bir bakış açısı olmuştur. Bir başka ifadeyle örgütler, kendileri için gereken kaynakların hepsine sahip değildirler ve bu kaynakları etraflarından gidermeye eğilim gösterirler. Sistem Yaklaşımı, organizasyon ve çevresi arasında belirli bir örgütsel model ortaya koymaya çalışmıştır. Bu modelde yer alan ilişkide kaynak kullanımı söz konusudur ancak bir bağımlılık unsuru teşkil ettiği ve bunun yönetilmesi gerektiği üzerinde durulmamıştır.

Sistem Yaklaşımı'na göre örgütler, açık ve kapalı olarak iki şekilde gruplandırılmıştır. Kapalı örgütler entropiye uğrayarak yok olmaktadır. Bu sebeple hemen tüm işletmeler negatif entropi sağlamaya yönelik stratejiler, ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu, işletmelerin varlıklarını sürdürmeleri için gerekli bir koşuldur.

Durumsallık Yaklaşımı, Sistem Yaklaşımı'ndan yola çıkılarak inşa edilmiştir. Bu kurama göre örgütler, buldukları çevrede kendi koşullarına göre hareket etmelidir. Bu anlamda tek bir model olmayıp, işletme ya da örgütün kendi iç yetkinlikleri ile hangi sektörde faaliyet gösterdiği de önem kazanmaktadır.

Durumsal Kuram ile ilgili önerilerin tamamı bilim adamlarınca yapılan araştırmalara dayanarak geliştirilmiştir. Teknik, sistem, yapı ve büyüklük gibi hususlar düşünülerek yapılan araştırmalar içinde belki de en öne çıkan Burns ve Stalker'in 1961'de öne sürdükleri mekanik örgüt – organik örgüt kavramları olmuştur. Çevre ile uyumu ve etkisi ile ilgili yapılan tüm bu araştırmalar, örgütlerin buldukları çevrede kendi durumlarına göre ilişkilerini belirlemesi gerektiğini önermektedir.

Çevre ve örgüt arasındaki ilişkiler düşünülerek ortaya konan bakış açıları zamanla bir bağımlılık unsurunun olduğunun farkına varılmasına zemin hazırlamıştır. Örgütler çevrelerine bağımlı bir durumdadırlar ve bu bağımlılık da kaynak kullanımının miktarına göre ters orantılıdır. Yukarıda bahsedilen tüm bu gelişmelerin sonucu olarak 1970'lerin sonlarında Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın ortaya çıkışı söz konusu olmuştur.

4. KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI

4.1. Bağımlılık Kavramı

Pfeffer ve Salanick'e (2003, s. 51) göre kritik olarak nitelendirilen kaynaklara organizasyonların bağımlı olması, buldukları çevre içinde hayatta kalmaya çalışmalarının bir neticesi olarak görülmektedir. Bu nedenle örgütler için gereken kaynakların temininde karar yetisine odaklanmak önem taşımaktadır. Bu durum, başka grup veya kuruluşlara karşı bağımlılığı belirleyen bir husustur.

Geleneksel bakış açısında bağımlılık kavramına determinist yaklaşıldığını belirten Öztürk (2019, s. 12), bağımlılığın sebep ve sonuç bağlantısı şeklinde değerlendirildiğini söylemektedir. İki yaygın anlamda kullanılan kavram; tamamlanması gereken koşulları, şartları ve bunun yanı sıra ikinci anlam olarak da taraf ilişkilerinde maruz bırakma ya da tabi kılma şeklini tanımlamaktadır. Geleneksel olan bu iki kullanımda bağımlılık konusu, aktörler özelinde değil bağlam özelinde ifade edilmiştir. Bağımlılık özgür hareket edememe, birilerine tabi olma durumu olarak ifade edilmekte olup çeşitli kulvarlardaki kullanımlarında bir mecburiyet-zorunluluk olduğu yönünde birleşilmektedir.

Kotter'e (1979, s. 87) göre bağımlılık; ilişkilerde ya da eylemlerde tüm koşulların tam olarak kontrol edilemediği durumlardır. Bu açıdan yaklaşıldığında bağımlılık ilişkilerini şöyle özetlemek mümkündür:

- Organizasyonlar dış çevreye karşı belirli mertebelerde bağımlılığa sahiptirler. Bunun nedeni; sermaye, arazi, işgücü vb. kaynakları dış çevrede kontrol altında tutan başka unsurların bulunmasıdır.
- Bağımlılığın boyutu, organizasyonun özerkliğinin yanı sıra hayatı için bir tehdit unsuru olabilmektedir.
- Bağımlılıkla ilgili talepleri yerine getirmek örgütün hedeflerine ulaşabilmesi açısından değer taşımaktadır. Bu sebeple karar mercileri dışsal bağımlılıklarını çoğunlukla etkin bir biçimde yönetmeye istek duyar.
- Örgüt davranışı yalnızca iç etmenleri değil, dışsal bağımlılıkları da yönetme yaklaşımıyla tamamlanabilir.

Yasal olarak bağımsız görünen örgütler; gücün temelinde kaynaklar da olsa birbirlerine bağımlıdırlar. Bir başka deyişle kaynaklarla güçler arasında dolaylı olmayan bir bağımlılık söz konusudur. X ve Y iki kuruluş ise X'in Y kuruluşunun üzerindeki gücü X'in kaynaklarının Y kuruluşu tarafından ne kadar kullanıldığı ile doğru orantılıdır (Delke, 2015:5).

Bağımlılıkla ilgili yapılan bazı araştırmalar Tablo 4'te yer almaktadır (Gelderman ve Weele, 2004).

Tablo 4. Bağımlılıkta Belirleyici Unsurlara İlişkin Bazı Çalışmalar

Kaynak (Yıl)	Bakış	Bağımlılıkta Belirleyici Hususlar
Emerson (1962)	Sosyal Aktör	Diğerleri aracılığıyla ulaşılabilecek amaçlara motivasyonel yatırım Sosyal aktör ile ilişkinin dışında bu amaçların varlığı
El-Ansary ve Stern (1972)	Kanal Üyesi	Kanal üyesinin işteki yüzdesi Diğer üyeye bağlılık (göreceli önem) Diğer üye ile yer değiştirme zorluğu (maliyet ve çaba)
Thompson (1967)	Örgüt	Kaynağa duyulan ihtiyaç Diğerlerinin aynı kaynağı sağlama yeteneği
Bourantas (1989)	Örgüt	Kaynağın önemi Kaynağın ikame edilebilirliği Kaynağın üzerinde takdir yetkisi
Pfeffer ve Salancik (1978)	Sosyal Aktör	Kaynağın önemi: Büyüklük ve kritiklik Kaynak üzerindeki takdir yetkisi Alternatif kaynakların sayısı
Johnson (1999)	Dağıtım	Tedarikçinin ürün hattının değiştirilebilirliği İlişkinin sona ermesi durumunda kayıplar
Kim (2001)	Dağıtım ve Tedarik	Alternatiflerin zor bulunması Kaybı telafi etmenin zorluğu

Kaynak: (Gelderman ve Weele, 2004).

4.2. Kuramın Gelişimi ve İçeriği

Örgütlerin çevre ile olan ilişkisinin incelenmeye başladığı ve örgüt-çevre etkileşimi üzerine yoğunlaşıldığı 20. yüzyılın ilk yarısının sonları ile ikinci yarısının başlarında Sistem Teoremi ve ardından Durumsallık Kuramı'nın çalışmaları Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı'nın temel oluşum sathını meydana getirmektedir. Uçak ve Kaplan (2021, s. 15), kuramın çıkış noktasını Thompson'a dayandırmakta ve 1967'de Thompson tarafından kaynakların dışarıdan organizasyon içine doğru akışını inceleyerek elde ettiği bulguların aydınlatıcı unsurlar sunduğunu belirtmektedirler. Elbette bu husus önem teşkil etmektedir ancak Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı Pfeffer ve Salancik tarafından geliştirilmiştir. Aldrich (1976, s. 419-420), kaynak bağımlılığı ile ilgili yaklaşımın örgütler arası ilişkilere erken bir bakış açısı sunduğunu ifade etmektedir.

Örgütler kendileri için gerekli kaynakları tek başlarına sağlayamadıklarından çevreleriyle ilişki içine girerler ve bu durum işletmeler arası bir bağımlılık oluşturur (Salancik, 1979, s. 375).

Kaynak Bağımlılığı Kuramı özgünlüğünü üç temel unsur özelinde almaktadır. Sosyal bağlam, işletmenin özerkliği için stratejiler ve güç olan bu ana hususlar dahilinde kuram, örgütlerin tüm çevresi (iç ve dış çevre) ile olan münasebetlerini anlamak için güç ve bağımlılık olgularını kullanmaktadır. Kuram, işletmelerin dış çevre etkileşimlerini nasıl yönettiklerini güç ve bağımlılık ekseninde açıklamaya çalışmıştır (Davis ve Cobb, 2009, s. 23).

Çalışma seviyesi örgütlerarası ilişkiler olan Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın temelleri Pfeffer ve Salancik tarafından atılmıştır. İki bilim insanının 1978 yılında yazdıkları "Örgütlerin Dışarıdan Denetimi: Kaynak Bağımlılığı Bakış Açısı" isimli kitap, kuramın temel argümanlarını oluşturmaktadır. 2003 yılında Stanford Üniversitesi tarafından iş dünyası klasikleri içinde yeniden yayınlanan bu kitapta, organizasyonların karşılıklı bağımlılık içinde oldukları ve sosyal ilişkiler ağlarında yer aldığı savunulmaktadır (İlic, 2012, s. 11).

Casciaro ve Piskorkski (2005, s. 170-172), Pfeffer ve Salancik'in eserinin aradan uzun zaman geçmesine rağmen örgüt teorileri ile ilgili çalışmalarda çok başvurulan bir kaynak özelliği gösterdiğini ifade etmektedir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın, örgütsel analiz düzeyinde birleşik bir güç teorisi sunarak örgütsel araştırmalarda bir dönüm noktası oluşturduğunu söyleyen Casciaro ve Piskorkski, örgütsel araştırmalarda güç, bağımlılık, özerklik ve

kısıtlama kavramlarının ne kadar önemli olduğuna da işaret etmektedir. Araştırmacılara göre, kaynak bağımlılığı teorisi, güçlü bir genel metafor statüsü kazanmıştır.

Kaynak Bağımlılığı Teorisi'ne göre, kaynakları elde etme ve sürdürme yeteneği, örgütlerin hayatta kalmasının anahtarıdır. Hayatta kalma derecesi etkinliğe bağlıdır ve etkinlik, kaynaklar ve destek için farklı çıkar gruplarına bağlı taleplerin yönetiminden kaynaklanmaktadır (Seçkin, 2020:733-735). Çevrede bulunan kaynakların işletme tarafından kullanılması ve kaynakların belirli işlemlere tabi tutulmak suretiyle pay sahiplerine dağıtımını üzerine kurulu olan Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nda yer alan ana dayanakları şu şekilde özetlemek mümkündür (Yılmaz ve Karademir, 2021, s. 123-133):

- Toplumun anlaşılmasında ve örgütler arasındaki bağlantıların açıklanmasında temel öge örgüttür.
- Dışa bağımlılığı yönetmek her örgütün arzusudur ve bunu gerçekleştirmek için türlü faaliyetlerde bulunurlar.
- Örgütlerin devamlılığı, çevrelerinde bulunan kaynakları elde etmelerine bağlıdır.
- Güç ilişkilerine bağlı olarak örgütler, gücü elinde taşıyan tarafın isteklerini gidermeye eğilim gösterirler.
- Örgütler otonom olmayıp bağımlılık ağları ile kısıtlanırlar.
- Örgütün hangi davranışı sergileyeceği tamamen çevreyle ilgilidir. Örgüt, çevre sebebiyle oluşan ani durumlarla kısıtlamalara da koşulludur.
- Örgütler ve örgütsel çevre güç durumuna göre değişim geçirir.

İstikrarlı, stabil bir çevreye kaynak bakımından bağlı olmak, işletmeler ya da örgütler açısından büyük bir problem teşkil etmeyebilir fakat çevresel düzensizlik söz konusu olduğunda ihtiyaç duyulan kaynakların çevreden temininde güçlük yaşanabilmektedir. Dolayısı ile örgütler, bu belirsizliği gidermek amacıyla temin ettikleri kaynaklarda çevresel bağımlılığı yok edecek stratejiler üzerine eğilim gösterirler ve geliştirirler. Zira, kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak ve kontrol etmek bir güç kaynağı şeklinde görülmektedir. Ayrıca kaynağa ulaşmak, kullanımını elinde tutmak ve kaynağa sahip olmak vb. hususlar gücü kontrol etmenin yöntemleri arasında yer almaktadır (Leblebici, 2004, s. 289).

Pfeffer ve Salancik (2003), çevre koşullarından kendini dışlamış, izole bir yapıya sahip örgüt yapısının Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na göre mümkün görünen bir durum olmadığını vurgulamaktadır. Bu kurama göre çevre, örgütlerin hayatlarını devam ettirmek için girdi temininde bulunduğu ardından da meydana getirdiği çıktılara yön verdiği ortamdır. Burada bir etkileşim söz konusu olduğundan örgütler çevrelerine bağımlı hale gelmektedir. Bu gerçeklik, örgütlerle bağlı oldukları çevre arasında yönetsel güç ilişkisinin de ana ögesini oluşturduğu görüşünü gündeme taşımaktadır.

Güç dengesi örgütlerin varlığı açısından bir tehdit unsurudur. Bu unsur örgütleri yok olmakla ya da mevcut şartlara göre kendini yeniden tasarlamak gibi durumlarla karşı karşıya getirebilmektedir (Bozağaç ve Aktaş, 2018, s. 42-44). Ayrıca Pfeffer (1976, s. 36-46), karşılıklı bağımlılık durumunu "güç" olarak tanımlamaktadır. Bağımlılık derecesi ise hangi tarafın güçlü olduğunu belirleyen bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emerson (1962:31) ise gücün özellikle ilişkisel bir husus olduğunu, güçlü ile bağımlının arasında cereyan eden bir nitelik taşıdığını söylemektedir.

Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nda incelenen konulardan bazılarını aşağıdaki şekilde maddelemek mümkündür (Kobal, 2017, s. 66-82):

- Çevreye dair stratejiler
- Örgütsel yapı
- Yönetim kurulları
- Örgütler arası ilişkiler
- Satın alma ve birleşmeler
- Politik davranışlar

Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na göre organizasyonların tavırlarını belirleyen çevre; üç özelliği açısından ele alınmaktadır. Bunlar; yoğunluk, kaynak kıtlığı ve iç ilişkililiktir. Yoğunluk; güç sahibinin veya otoritenin çevrede yayılma durumunu ifade ederken, kritik kaynaklara erişim düzeyini kaynak kıtlığı açıklamaktadır. İç ilişkililik ise

örgütler arasındaki bağlantıları ve ilişkileri tanımlamaktadır (Sayın, 2020, s. 22). Görüldüğü üzere Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nda çevre faktörü önemli olmakla birlikte üzerinde durulması gereken asıl husus, örgütün çevreye olan bağımlılığının yanı sıra çevrenin güvenilmez oluşudur. Dolayısıyla çevre değişkenlik göstermekte, çeşitli örgütler çevreye girmekte ve çıkmaktadır. Ayrıca kaynaklar azalıp çoğalabilmektedir ki bu durum çevrenin öngörülebilir olmasını zorlaştırmaktadır (Üstüner ve Özçelik, 2013, s. 189-190).

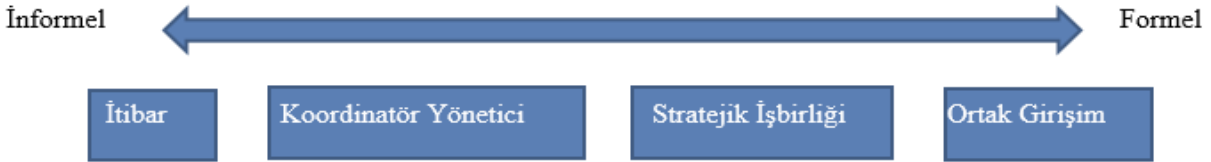
Örgütler amaçlarına birbirlerini bütünleştirici davranışlarda bulunarak, çeşitli ilişki yöntemleri geliştirerek ulaşmaya çalışmaktadırlar. Örgüt ya da işletmeler kendi sürdürülebilirliklerini güvence altına alacak kaynakların uyumuna tek başlarına sahip değildirlere (Levine ve White, 1961, s. 586-587).

Yukarıda ifade edilen nedenlerle örgütler buldukları ortamda bağımlılıklarını kontrol altında tutarak rekabette avantaj elde etme yolunu tercih etmektedirler. Dolayısı ile bu durum bir strateji ve yönetsel kararlar gerektirmektedir.

4.3. Kaynak Bağımlılığının Yönetimi ve Stratejiler

Farklı stratejiler uygulanarak kaynak bağımlılığını yönetmek mümkündür. Bunlar arasında işletmeler arasında kurularak geliştirilen işbirlikleri yaygın bir özellik göstermektedir. Yılmaz ve Karademir (2021, s. 124), kaynak bağımlılığını yönetme stratejilerinin üç başlıkta toplanabileceğini belirterek bunları “Etki ve kontrol stratejisi”, “Dışsal bağlantılar kurma stratejisi” ve “Örgütsel tasarım stratejisi” olarak açıklamaktadır. Bu üç başlık altında açıklanabilecek bazı alt unsurları verecek olursak; bir projeyi tek başına gerçekleştiremeyecek durumda olan işletmenin başka bir şirketle ortak girişim oluşturması; kaynak bağımlılığını azaltıp rekabette avantaj sağlama amacıyla yapılan şirket evlilikleri, işletmelerin hukuki durumlarını etkilemeyen centilmenlik anlaşmaları, çeşitlendirme, devralma, koalisyon, dikey entegrasyon ve tüzel kişilikleri etkileyen birleşmeler kaynak bağımlılığını yönetmek amacıyla kullanılan stratejiler arasında yer almaktadır. İşletmelerin çevrelerine göre izleyebilecekleri stratejik metotlara Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. İşletme Stratejisi

Kaynak: (Yıldırım, 2014, s. 184).

Yıldırım (2014, s. 184-190), işletmeler arası işbirliği stratejilerinden bir kısmını aşağıdaki şekilde maddelendirmektedir:

- Kooptasyon
- Uzlaştırıcı Yönetici
- Yönetici Transferleri
- Yönetim Sözleşmeleri
- Centilmenlik Anlaşmaları
- Üretim Sözleşmeleri
- Ortak Girişim
- Hisse Satınalma

Bu maddelerden bazılarını açıklayacak olursak, kooptasyon; işletmenin üst kademe yöneticilerinin diğer işletmenin yönetim organlarında görev yapabilmesidir. Uzlaştırıcı yönetici modelinde ise bir örgütün yöneticileri diğer örgütün yönetim organlarında görev yaparak iki örgüt arasında koordinasyon sağlamasıdır. Yönetici transferi ise sektörde tanınan kişilere yönetim kurullarında görev verilmesidir.

Bir şirketin kaynak akışını kontrolde tutmak maksadıyla; ihtiyacı olan hammaddeyi üreten işletmeyle karşılıklı yapılan sözlü ya da yazılı anlaşmalar ise centilmenlik sözleşmeleridir. Ancak yasal bağlayıcılığı yoktur.

Yönetim sözleşmelerinde ise bir işletme, diğer işletmenin yönetimini belirli bir süreliğine üstlenir. Buradaki amaç uzman desteği sağlamaktır. Ortak girişim ise iki veya daha fazla şirket bir araya gelerek firmaların kendilerinden bağımsız bir girişim oluşturmalarıdır. Görüldüğü üzere kaynaklara olan bağımlılığı azaltmak ya da hakimiyet kurmak amacıyla örgütler arasında işbirlikleri yapılması doğal görünmektedir.

Hillman vd. (2009, s. 1420) kaynak bağımlılığı üzerine yaptıkları incelemede çevresel alandaki bağımlılıkları azaltıcı etkileri olduğu düşünülen işletmeler arası birleşmeler, ortak girişimler, yöneticiler, yönetim kurulları ve politik eylem seçenekleri etrafında yoğunlaşmışlardır. Araştırmacılar, yaptıkları inceleme neticesinde firmaların çevrelerini etkiledikleri ve kısıtlayabildikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Yöneticilerin işletmelere sağladığı faydalar da bu açıdan önem kazanmaktadır. Yöneticilerle ilgili dört temel kriter söz konusudur. Bunlar, tavsiye ve danışmanlık, kurum ile çevre arasında bilgi kanallarına erişim, kaynak tercihi yapabilirlik ve ulaşılabilirlik ile son olarak da meşruiyettir (Hillman vd. 2009, s. 1415). Dolayısı ile yöneticilerin, kaynakların yönetiminde oldukça aktif bir rol üstlenerek fayda sağlamaları işletmeye yön verme ve bağımlılığı kontrol altında tutmada oldukça etkilidir denebilmektedir.

İşletmelerin sürekli bir rekabet avantajına sahip olması kritik bir şekilde işletmenin kaynak donanımlarına da bağlı olan bir husustur. Ender, taklit edilemeyen, ikamesi mümkün olmayan kaynak donanımları rekabette büyük avantaj sağlamaktadır. Fakat yönetsel analizler olmadan sürdürülebilir avantaj elde etmek de zordur. Çünkü yöneticiler, işletmenin donanımını ve ekonomik olarak da performans potansiyelini anlayabilen kişilerdir. Dolayısı ile yöneticilerin ve yönetim ekibinin firmanın özelliklerini ve niteliklerini iyi bilmesi önemli bir argümandır (Barney, 1991, s. 120).

Bununla birlikte bağımlılığın yönetimde çevresel analiz için gereken metotlara işletmenin sahip olması gerekmektedir (Dill, 1981, s. 757). Pfeffer ve Salancik (2003, s. 44), kaynakların diğer aktörlerce kontrol edildiğini ancak örgütler arası etkileşimin düzeyinin bazı koşullara göre değiştiğini söylemektedir. Bunların bir bölümü aşağıda yer almaktadır.

- Örgütün ana ekseninde bir varoluş ve süreklilik isteğinin olması.
- Çevresel taleplerde belirli bir farkındalık bulunması.
- İlgili çevre içerisindeki aktörler değerlendirildiğinde örgütün olası bir kaynağı kontrol konumunda olmaması.
- Örgütün kaynak veya destek talebinin bulunması.
- İlgili kaynaklar veya desteğin örgüt için kritik bir değer taşıması.
- Örgütün faaliyetlerinin neticelerinin çevresel aktörce gözlemlenebilir olması.
- Çevresel aktörün kaynağın tederiğini, kullanımını ve dağıtımını denetiminde bulundurması ve ilgili kaynak için başka bir alternatifin yer almaması.

Yukarıda bulunan bu argümanları daha da arttırmak söz konusudur. Burada önemli olan örgütün kendi üzerindeki çevresel baskıyı azaltma ve koşulları hem değiştirmek hem de yönetmek gayreti içine girmesidir. Örgütler arası ilişkilerin durumu bu nokta da önem kazanmaktadır. Anderson vd. (1994, s. 1) özünde iktisadi amaçlı gelişen ve şekillenen ilişkilerin doğrudan faydalarının bulunabileceğini ayrıca ileride ilişkiden beklenen bazı dolaylı işlevlerin de olabileceğini ifade etmektedir.

Örgütler, dış çevreden gelecek taleplerden kaçınma eğilimindedir. Oliver (1991, s. 174), işletmelerin çevrelerinden gelen taleplere karşı 'uyum' davranışını gösterebileceğini ya da itaat etmenin söz konusu olabileceğini belirtmekle beraber ancak bunun kurumsal kuramdan farklı özellikler taşıdığını söylemektedir. Çünkü Kaynak Bağımlılığı Kuramına göre örgütler özerkliğini kaybetmek istememektedir. Uyum gösterme tercihi, işletmenin geleceğini tehdit edici boyutlara ulaşabilmektedir.

Meyer ve Rowan (1977, s. 360-361), bir başka tercih olarak da taleplere görünürde uyum sağlama yani 'ayrı tutma' davranışını sergilemenin de mümkün olabileceğini belirtmektedir. Kalite standartlarında gerekli sertifikaları alan bir işletme kendi iç süreçlerinde bunu uygulamamakta, standartlara aykırı davranmayı devam ettirebilmektedir.

İşletmelerde yönetsel eğilimler dış örgütlerden etkilenmektedir. Dış çevrede yer alan örgütlerden gelen etkinin seviyesi, odakta yer alan işletmenin ya da örgütün karşılıklı bağımlılık derecesiyle yakından alakalıdır. Örneğin devlete daha fazla satış yapan işletmeler, kendilerini devletin taleplerinden daha fazla etkilenmiş olarak algılamaktadırlar. Daha kötü finansal koşullarda olan firmalar ise hem devletten hem de bankalardan daha fazla

etkilenmektedir. Ayrıca işletmenin başarısı için devletin kontrolünde olan faktörleri önemli gören yöneticilerin politik ilişkileri öncelikli olarak görmesi da kuvvetli bir olasılıktır (Pfeffer, 1972a, s. 317).

5. KAYNAK BAĞIMLILIĞININ REKABETLE İLİŞKİSİ

Örgütler arasındaki bağımlılık iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan ilki karşılıklı bağımlılığı ifade eden simbiyotik bağımlılık, diğeri ise rekabete yönelik bağımlılıktır. İşletmeler üretim için gereken hammadde vs. girdiler için diğeri firmalara ihtiyaç duymaktadır. Mesela bilgisayar üreten bir işletmenin, Intel'in ürettiği işlemciye ihtiyaç duyması buna örnek olarak verilebilir. Rekabete dönük bağımlılıkta ise işletmeler kaynak için mücadele etmektedir.

Jones (2013, s. 93-101), örgütler arası bağımlılıktan söz ederken bunu simbiyotik ve rekabetçi bağımlılık olarak ele almakta, rekabetçi bağımlılığı yönetme stratejilerini dört etapta toplamaktadır. Bunları yasal ve yasal olmayan gruplara ayıran yazar, rekabet stratejilerini hile ve kartel, üçüncü tarafların bağlantı sağlaması, stratejik ortaklıklar, birleşmeler ve satın almalar biçiminde incelemektedir.

İşletmelerin çevreleriyle olan ilişkilerinin durağan bir yapıya sahip olmadığından hareketle Oliver (1990, s. 241), örgütler arasında var olan ilişkilerin süreklilik gösterme eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Bu eğilim kaynak özelinde olabileceği ve iş birliği niteliği gösterebileceği gibi, kıt kaynak için rekabet etme anlamı da taşıyabilmektedir.

İşletmeler açısından değerlendirildiğinde hızla artan rekabet ortamında kaynak bağımlılığı rekabette nasıl bir etki oluşturmaktadır? Bu konuda yapılan araştırmalarda çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin kaynak bağımlılığını azaltıcı stratejilere ya da uygulamalara yöneldikleri görülmektedir. Örgütler karşılıklı bağımlılığı kontrol etmek için birleşmeye girerler. Araştırmalar, ampirik olarak bir endüstri tarafında birleşme faaliyetlerini açıklamak için satış veya satın alma karşılıklı bağımlılığının göreceli bir önemi olduğunu göstermektedir. Yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerde faaliyet gösteren firmalar, girdi sağlayan kuruluşlara göre döviz bağımlılığıyla başa çıkmak için birleşmeleri daha fazla kullanmaktadır.

Birleşme, bir kuruluşun çevresel karşılıklı bağımlılığı yönetmek için kullanabileceği olası stratejilerden biridir. Üç tür birleşme bulunmaktadır. Bunlar, simbiyotik karşılıklı bağımlılığı azaltanlar; ortaklaşa ya da rekabetçi karşılıklı bağımlılığı azaltanlar ve son olarak da karşılıklı bağımlılıkları çeşitlendiren ve önleyenler. Birleşme ile ilgili davranışlar incelendiğinde kaynak değişimi ile birleşme faaliyeti arasında güçlü bir bağlantı olduğu görülmektedir. Burada rekabetçi birleşmeler ve çeşitlendirme de dikkate alınmaktadır (Pfeffer, 1972b, s. 382).

Öte yandan, çeşitlendirme ile firmalar önceki bağımlılık kalıplarından kaçınabilir veya önemlerini azaltabilirler. Bu tür hareketler, tek bir müşteriye bağımlılık olduğunda veya hükümete satış yapmak gibi değiş tokuşların çok yoğun olduğu durumlarda telaffuz edilmektedir. Çeşitlendirme, özerklik kaybını ele alma girişimidir. Bazı araştırmacılar, büyümenin belirsizlik veya dış kontrol gibi karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Büyüme, kritik faaliyetler üzerindeki kurumsal kontrolü artırmakta ve zorunlu bağımlılığı azaltmaktadır. Büyük ticari işletmelerin sahip olduğu tekelsel güç, artan kâr biçiminden ziyade riskten kaçınma veya belirsizliği azaltma biçiminde düşünülmektedir. Teorisyenler, organizasyonların dışsal bağımlılıklarla başa çıkabilmeleri için iki yol önermektedir. Bunlardan ilki; yeni bir etki sahası seçerek dışsal bağlantı kurmak ya da etki sahasında kontrolü elde tutarak bağımlılığın dışsal baskılarını azaltmaktır. İkinci yol ise örgütsel tasarım stratejilerini uygulayarak iç yapılanmaya yönelmektir. Bu şekilde örgüt; kaynak bağımlılığının oluşturduğu dışsal baskılara karşı maliyetini en aza indirecektir (Özkoç ve Batman, 2012, s. 30-31).

Dış çevredeki şartları dikkate alarak işletmelerin gösterdiği performansı inceleyen Porter, beş güç modelini geliştirmiş ve buna dayanarak cazip sektörün nasıl olması gerektiğini tanımlamıştır. Porter, cazip bir sektörde fırsatların fazla olacağı öngörüsünde bulunarak işletmeyi tehdit edecek hususların daha az olacağını savunmuştur. İşletmelerin çevrelerini analiz ederek rekabet için nasıl bir strateji gerektiğini yine işletmenin kendisinin belirlemesi önerisini yapan Porter, yararlanılacak kaynakların da bu doğrultuda bulunmasını tavsiye etmiştir. Stratejiler uygulama aşamasına geldiğinde işletmelerin aynı kaynaklara sahip buldukları ya da kaynağa ulaşım olanaklarının eşit durumda olduğu varsayılmaktadır (Barney, 1991, s. 99-117).

Porter (2015, s. 42-49), rekabetteki beş güç modelini oluşturan a) Rakip firmaların durumu, b) Sektöre yeni girecek firmaların tehdidi, c) Alıcıların pazarlık gücü, d) Tedarikçilerin pazarlık gücü ve e) İkame ürün tehdidinde ilave olarak üç jenerik strateji önerisinde bulunmaktadır. Bunlar, Şekil 3'te sıralanmıştır.

Şekil 3. Porter'ın Jenerik Stratejileri

Kaynak: (Porter, 2015, s. 42).

Kısaca açıklanacak olursa; düşük bir toplam maliyet konumuna ulaşmak rakiplere göre yüksek pazar payı ve kaynaklara kolay erişim olanağı sunmaktadır. Farklılaştırmada ise işletme sektörde tamamen benzersiz bir ürün veya hizmet oluşturmaktadır. Odaklanma stratejisinde işletme, ürün yelpazesinin bir kısmına ya da coğrafi pazar üzerine yoğunlaşma göstermektedir.

Akçagün (2011, s. 165-167) tarafından Türk hazır giyim endüstrisindeki işletmeler için ele alınan bir araştırma bulgularına göre, sektör şirketleri en çok maliyet liderliği stratejisini benimsemekte ve uygulamaktadır. İSO (İstanbul Sanayi Odası) ilk 500'de bulunan işletmelerin tercih ettiği ikinci strateji ise farklılaştırmadır. Hazır giyim sanayindeki işletmelerin strateji tercihinde rakipler, pazara yeni giriş yapabilecek rakipler, müşteriler, tedarikçiler ve ikame ürünlerin oluşturduğu iş çevresinin de etkili olduğu çalışmada yer almaktadır.

Gulati ve Sytch (2007, s. 32), iki büyük ABD (Amerika Birleşik Devletleri) otomobil üreticisinin satın alma ilişkilerine ilişkin yaptıkları çalışmada örgütsel karşılıklı bağımlılığı incelemişler, ortak bağımlılığın imalatçılar için satın alma ilişkilerinin performansını artırdığını ve bu etkide, kısmen ortak eylem düzeyi ve ortaklar arasındaki bilgi alışverişinin kalitesinin de tesirli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kaynak bağımlılığına dair bir başka ölçüm ise Türkiye'de turizm sektörüne ilişkin olarak Özkoç ve Batman (2012, s. 30-31) tarafından yapılmıştır. Araştırmada, Türkiye'de faaliyette bulunan turizm işletme belgesine sahip üç, dört ve beş yıldızlı oteller temel alınarak bunların kaynak bağımlılığını yönetmek için uyguladıkları stratejiler tespit edilmeye çalışılmıştır. İşletmelerde kaynakla ilgili bağımlılığı idare etmek amacıyla tasarlanan stratejilerin uygulanma aşamasının önemli bir maliyet kalemi olduğunu söyleyen iki araştırmacı, dış bağımlılığın etkilerinin azaltılması için otellerin yarısından fazla kısmının etki ve kontrol stratejilerini benimsediğini belirlemiştir. Ayrıca örgütsel tasarım stratejilerinin de kullanıldığını tespit etmiştir. İncelemeye konu olan otel işletmeleri mevcut etki alanlarını kontrol altında tutabilmek adına çeşitli yöntemleri yani stratejileri takip etmektedir. Anlaşmalı acente ve şirketlerle pazarlık görüşmeleri yapılmakta, ticaretle ilgili birliklere katılım sağlanmakta, yönetmelikler takip edilerek haksız rekabeti önleyici yasal mevzuata gerektiğinde başvurulmaktadır. Turizm sektörü açısından değerlendirildiğinde bu stratejiler, otel işletmelerinin tek bir seyahat acentesi veya şirkete olan bağımlılıklarını büyük ölçüde azaltacak yöntemler arasında olduğu görülmüştür. Araştırmada etki ve kontrol stratejileri kadar çoğunlukta olmasa da otel işletmelerinin bir kesiminin, örgütsel tasarım stratejileri dahilinde yeni teknolojilere yatırım yaptığı, ticari ilişkileri kontrol etmek için yeni departmanlar oluşturduğu da görülmüştür.

Uçak ve Kaplan (2021, s. 173-174) tarafından sağlık sektöründe hastane özelinde yapılan bir diğer sektörel araştırmaya göre ise kaynak bağımlılığı ile ilgili belirsizliği azaltmak için hastanelerin %11,4'ü yönetim kurullarına yerel toplumdaki müşterilerini ve rakiplerini almakta ayrıca %5,7'si ise kooptasyondan faydalanmaktadır. Çalışmada kaynak bağımlılığı ile ilgili belirsizlikleri ve riskleri azaltmak için özel hastanelerin en yaygın yararlandıkları yöntemlerin ise %59,5 oranla reklam ve halkla ilişkiler, %56,7 ile işbirliği yapma, %40'la sözleşmeli üretim ya da hizmet, %37,1 ile türlü yasal anlaşmalar ve %34,8 ile know-how anlaşmaları olduğu tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Karademir (2021, s. 132) tarafından 450 ve üzeri çalışana sahip İSO'ya kayıtlı 38 büyük ölçekli tekstil işletmesinde yapılan incelemede ise kaynak bağımlılığını yönetme ile ilgili stratejilerin finansal verime etkisi analiz edilmek suretiyle ölçülmüştür. Bu analiz sonucunda "Etki ve kontrol stratejileri"nin, finansal performansı

olumlu etkilediğine ulaşılmıştır. Dışsal bağlantılar kurma ve örgütsel tasarım stratejilerinin ise anlamlı bir etki yaptığı ile karşılaşılmemiştir. Bu araştırmaya göre analiz edilen tekstil işletmeleri; tedarikçilerle pazarlık yapma, farklı ürün geliştirme, alternatif pazarlara yönelme, sanal iletişimi kullanma yöntemiyle tanıtım gerçekleştirme ve halkla ilişkilere yatırım yapma, ticari birlikler oluşturma ya da sektördeki mevcut birliklere dahil olma gibi stratejileri hayata geçirerek bağımlılıkla baş etme çabası içinde olmaktadır.

Elbette farklı sektörler açısından kaynak bağımlılığını azaltma ya da direnç gösterme yönünde farklı stratejiler uygulamak mümkündür. İşletmeler, örneklerde de görüldüğü üzere yer aldıkları endüstri kolundaki çevresel şartları ve kendi durumlarını da dikkate alarak bağımlılıklarını minimuma indirme yönünde stratejiler geliştirmektedir. Geliştirilen stratejilerin rakiplere üstünlük kurma, pazarda kaybolmama ve payını artırma, ticari ilişkilerin daha sağlıklı yürütülmesine dair önlemler alma, işbirlikleri vb. uygulamalarla rekabet avantajı elde etmeye çalıştıkları araştırmalarla da gözlemlenen olgulardır.

Bu verileri destekleyen bir başka araştırma ise Öztürk vd. (2019, s. 681,708-709) tarafından Türkiye'nin otomotiv sektörü esas alınarak analiz edilmiştir. Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada sektör firmalarından sekiz ana işletme ve 10 tedarik şirketine yoğunlaşarak yetkili kişileriyle mülakat yapılmıştır. Tam yapılandırılmış mülakatlarda bağımlılık koşullarının nasıl oluştuğuna ilişkin bulgulara bakıldığında işletmelerin kaynağın kullanılma oranından daha çok kaynağın kritiklik düzeyine baktığı, ayrıca kaynağı sağlayanın ikame edilebilirliği perspektifinden daha ziyade müşteri memnuniyeti, ürün, kalite, marka vb. niteliksel unsurların ön plana çıktığı belirlenmiştir. Araştırmanın bağımlılığın nasıl işlediği ile ilgili kısmında ise yönetsel olarak net bir biçimde stratejik yönetim yaklaşımının şirket yetkililerince vurgulandığı gözlenmiştir. Ana ve tedarik firmalarının yetkileri bağımlılık ilişkileri kullanılarak rekabet avantajı ve pazarlık gücü elde edebileceklerini düşünmekle birlikte özellikle pazarlık gücü üzerinden bağımlılık ilişkisinin tasvir edilmesi önemli bir husus olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynak bağımlılığını kontrol etmenin işletmeye sağladığı avantajlarla ilgili olarak Yılmaz ve Bedük (2013, s. 1304-1305) tarafından Konya 3. Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılan araştırma neticeleri de dikkate değerdir. İki araştırmacı dış kaynak kullanımının organize sanayideki işletmelere yararı olup olmadığını ölçmüş, 46 yönetici ile yüz yüze anket gerçekleştirmiştir. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre dış kaynak kullanımı, işletmelerin ek maliyetlerden kurtulmasını sağlamakta; zamandan tasarruf elde ettirmekte, işçilik maliyetlerinde, stok tutma maliyetlerinde ya da depolama maliyetlerinde düşme oluşturmaktadır. Bu durum, işletmeler arasındaki yoğun rekabet nedeniyle ihtiyaç duyulan girdi veya hizmetlerin daha ucuza ve daha kaliteli sağlanmasını mümkün kılmaktadır. İşletmeler dış kaynak kullanımından yaygın olarak yararlanmakta ve bu yöntemi bir maliyet azaltma, işlem maliyetlerinden kurtulma ve başarı için kaynaklara erişimde riskleri ve belirsizlikleri azaltmaya yardımcı olması gereken bir olgu olarak görmektedirler.

6. SONUÇ

Klasik dönem örgüt anlayışında yer almayan çevre konusu, özellikle 20. yüzyıldan itibaren değişen siyasi, ekonomik ve politik şartlara göre işletmelerin kendilerini yeniden konumlandırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu değişimde 1. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan 2. Dünya Savaşı daha da etkili olmuştur. Dolayısı ile çevresel etmenlerin değişim hızında büyük bir artış yaşanmış, işletmeler ayakta kalma konusunda mücadele ederken yeni kavram ve pratiklerle tanışmışlardır.

Bu kavramlardan olan Kaynak Bağımlılığı Kuramı köklerini, Von Bertalanffy ile başlayan Genel Sistem Teorisi ve ardından Durumsallık Kuramı'ndan alarak gelişme göstermiştir. Kuramın kurucuları Pfeffer ve Salancik; örgütlere çevre ve güç açısından yaklaşarak, çevrede bulunan kaynaklara hakim olma derecesinin işletmelerin bağımlılığında rol oynadığını ileri sürmüşlerdir.

Çalışmanın son bölümünde yer alan saha araştırmalarına ilişkin örneklerde de gözlemlendiği üzere işletmeler, buldukları endüstri kolunda varlıklarını devam ettirebilmek için çeşitli stratejiler geliştirmek durumundadır. Keza; Uçak ve Kaplan (2021) tarafından sağlık sektöründe, Özkoç ve Batman'ın (2012) turizm işletmelerinde, Akçağın'ın (2011) hazır giyim endüstrisinde, Yılmaz ile Karademir'in (2021) tekstil sektöründe (38 sanayi işletmesi), Yılmaz ve Bedük'ün (2013) Konya 3. Organize Sanayi Bölgesi'nde ve Öztürk vd. (2019) tarafından otomotiv sektöründe yapılan araştırmada da görüldüğü üzere örgütler, sektörün çevresel şartlarına uygun biçimde kaynak bağımlılıklarını azaltıcı önlemler alma yoluna gitmektedir. Bu da göstermektedir ki rekabet şartları sanayi kollarına, sektörlere göre farklılık içermektedir. Öyleyse kaynak bağımlılığına ilişkin uygulanacak stratejiler de farklılık göstermek durumundadır.

Bu sebeple işletmeler, özellikle dışsal bağımlılığı azaltmada, işbirliklerine gitme yolunu tercih etmekte, deneyimli yöneticilere teklif götürmekte, ticari ilişkileri daha sağlıklı devam ettirebilmek için iç bünyelerinde özel birimler oluşturmakta, dış kaynak kullanıma yönelmektedirler.

ABD’de satın alma ilişkileri üzerine örgütsel karşılıklı bağımlılığı iki büyük otomobil işletmesinde inceleyen Gulati ve Sytch’in (2007), bulguları da önem teşkil etmektedir. Araştırma, ortak bağımlılığın imalatçılar için satın alma ilişkilerinin performansını artırdığını göstermiştir. Ayrıca bu etkide, ortak eylem düzeyinin ve ortaklar arasındaki bilgi alışverişinin kalitesinin de kısmen rolü olduğu anlaşılmıştır.

Global dünyada önemli çevresel zorluklardan olan rekabet ortamında işletmeler; kendi süreklilikleri için kaynak bağımlılığını azaltıcı metotları uygulamak durumundadır. Bağımlılığın baskılarına direnç geliştirmeye çalışarak rekabet avantajı sağlamak zorunda kalan işletmeler, yönetsel becerilerini daha da geliştirmeli, ürün farklılığı oluşturmalı, kaynak ve tedarik alternatifini yaratmalı ve ilişkilerini de hem canlı tutmalı hem de daha etkili hale getirmelidir. Burada önemli olan bir diğer kavram yönetim ve yönetici olduğundan sektör duayenlerinin transferi de bir seçenek olarak göz önünde tutulmalıdır.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır ki kaynak bağımlılığını iyi yöneten, bulunduğu sektördeki çevresel şartları göz önünde bulundurarak stratejilerini oluşturan ve uygulayan örgütler, rekabet avantajı sağlamaktadır. Çeşitli araştırmalara dair veriler de bunu desteklemekte olup, bilim insanlarınca da dile getirildiği görülmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akçagün, E. (2011). *Türk hazır giyim sanayinde uluslararası pazarlarda üstünlük sağlmasına yönelik rekabet stratejisi modeli geliştirilmesi* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akdemir, F. (2019). Durumsallık yaklaşımı perspektifinde Türk vergi denetim örgütlerinin yapısal ve yönetsel analizi [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Aldrich, H. (1976). Resource dependence and inter-organizational relations: Local employment service offices and social services sector organizations. *Administration and Society*, 7(4), 419–454.
- Amburgey, T. L. ve Rao, H. (1996). Organizational ecology: past, present, and future directions. *Academy of Management Journal*. 39(5), 1265-1266.
- Anderson, J. C., Hakansson, H. ve Johanson, J. (1994). Dyadic business relationships within a business network context. *Journal of Marketing*, 58(4), 1-15.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage, *Journal of Management*, 17(1), 99-117.
- Bayramoğlu, Z., Aktürk D. ve Tatlıdil F. F. (2010). Kaynakların rasyonel kullanımının üretim maliyetleri üzerine etkisi: Kanola yetiştiriciliği örneği. *Selçuk Üniversitesi, Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24(3), 62-68.
- Bilgin, L. (1991). *Durumsallık yaklaşımı açısından işletme çevresi ile organizasyon yapısı arasındaki ilişkinin incelenmesi ve Eczacıbaşı Holding’e bağlı bazı işletmelerde yapılan bir uygulama* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.

- Bozağaç, F. ve Aktaş, M. (2018). Örgüt kuramları ve değişim (Theories of organization and change). *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 42-44.
- Casciaro, T. ve Piskorski, M. J. (2005). Power imbalance, mutual dependence and constraint absorption: A closer look at resource dependence theory. *Administrative Science Quarterly*, (50), 170-172.
- Davis, G. F. ve Coob, J. A. (2009). Resource dependence theory: Past and future. *Research in the Sociology of Organizations* 28(1), 21-42.
- Delke, V. F. (2015). *The resource dependence theory: Assessment and evaluation as a contributing theory for supply management* (Bachelor's thesis, University of Twente).
- Dill, W. R. (1981). The external control of organizations: A resource dependence perspective. *American Journal of Sociology*, 87(3), 757-759.
- Donaldson, L. (1996). *For positivist organization theory* (1. Baskı). Sage Publications.
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations, *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- Eren, E. (2013). *Stratejik yönetim ve işletme politikası* (9. Baskı). Beta Yayınları.
- Gelderman, C. J. ve Weele A. J. V. (2004). *Determinants of dependence in dyadic buyer-supplier relationships*. https://www.researchgate.net/publication/241143379_Determinants_of_dependence_in_dyadic_buyer-supplier_relationships adresinden 9 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gulati, R. ve Sytch, M. (2007). Dependence asymmetry and joint dependence in interorganizational relationships: Effects of embeddedness on a manufacturer's performance in procurement relationships. *Administrative Science Quarterly*, 52(1), 32-69.
- Hillman, A. J. ve Withers, M. C. ve Collins, B. J. (2009). Resource dependence theory: A review. *Journal of Management*, 35(6), 1404-1427.
- İlic, D. K. (2012). *Örgütlerarası ilişkilerde güç ve kaynak bağımlılığının yarattığı etkiler ve örgütlerarası etkileşim* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- İzdaş, H. (2018). *Kaynak bağımlılığını azaltma stratejilerinin, sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne etkisinin kesim genişliği bağlamına göre araştırılması* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Jaffee, D. (2001). *Organization theory: Tension and change* (1. Baskı). McGraw-Hill Companies.
- Jones, G. R. (2013). *Organizational theory, design and change* (7. Baskı). Pearson International Education.
- Karaman, D. (2016). *Çevresel belirsizliğin kaynak bağımlılığı üzerine etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma* [Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34.
- Kobal, H. Y. (2017). *Vekalet teorisi ve kaynak bağımlılığı teorisi bağlamında, yönetim kurulu özelliklerinin finansal performansa etkisi: Halka açık gıda şirketleri üzerinde bir araştırma* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Koontz, H. (1980). The management theory jungle revisited. *The Academy of Management Review*, 5(2), 175-187.

- Kotter, J. P. (1979). Managing external dependence. *The Academy of Management Review*, 4(1), 87-92.
- Lawrence, P. R. ve Lorsch, J. W. (1967). Differentiation and integration in complex organizations. *Administrative science*, 12(1), 1-47.
- Leblebici, D. N. (2004). Örgüt-çevre ilişkisinde yeni perspektif arayışı: Dinamik örgütsel çevre ve örgütsel doku. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 289.
- Levine, S. ve White, P. E. (1961). Exchange as a conceptual framework for the study of interorganizational relationships. *Administrative Science Quarterly*, 5(4), 583-601.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Naktiyok, A. (2000). Çalkantılı çevre dokusu ve örgütsel öncelikler. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 202.
- Naktiyok, A. (1995). *İşletmelerde çevre yönetimi - bir uygulama-* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Oliver, C. (1990). Determinants of interorganizational relationships: Integration and future directions, *Academy of Management Journal*, 15(2), 241-265.
- Oliver, C. (1991). Strategic responses to institutional processes. *Academy of Management Review*, 16(1), 145-179.
- Özkoç, A. G. ve Batman, O. (2012). Otel işletmelerinde uygulanan kaynak bağımlılığını yönetme stratejilerinin etkililiğinin ölçülmesi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(1), 30-31.
- Öztaş, N. (2017a). *Örgüt - Örgüt ve yönetim kuramları* (7. Baskı). Otorite Yayınları.
- Öztaş, N. (2017b). *Yönetim - Örgüt ve yönetim kuramları* (5. Baskı). Otorite Yayınları.
- Öztürk, O. (2019). *Firmalar için stratejik bir seçenek olarak bağımlılık: Kaynak bağımlılığı kuramına bir katkı* [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Öztürk, O., Dil, E. ve Özer, M. (2019). Kaynak bağımlılığı kuramı çerçevesinde bağımlılık kavramına ilişkin bir araştırma: Türkiye otomotiv sektöründe faaliyet gösteren ana firma-tedarikçiler arasındaki satın alma süreçleri üzerine nitel bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 12(2), 681-718.
- Perker, Z. S. ve Akıncıtürk, N. (2012). Sistem yaklaşımı bağlamında geleneksel Anadolu konutunun güne uyarlanmasını etkileyen üst sistemler ve sistemler arası etkileşime ilişkin bir irdeleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 197-199.
- Pfeffer, J. (1976). Beyond management and the worker: The institutional function of management. *The Academy of Management Review*, 1(2), 36-46.
- Pfeffer, J. (1972a). Interorganizational influence and managerial attitudes. *The Academy of Management Journal*, 15(3), 317-330.
- Pfeffer, J. (1972b). Merger as a response to organizational interdependence. *Administrative Science Quarterly*, 17(3), 382-394.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G.H. (2003). *The external control of organization*. Stanford University Press.
- Porter, M. (2015). *Rekabet stratejisi* (3. Baskı). (G. Ulubilgen, Çev.), Agora Kitaplığı (Orijinal basım tarihi 1980).

- Pugh, D. ve Hickson, D. J. (2006). *Writies on organizations* (6. Baskı). Sage Publicationspp.
- Salancik, G. R. (1979). Interorganizational dependence and responsiveness to affirmative action: The case of women and defense contractors. *Academy of Management Journal*, 22(2), 375-394.
- Sarvan, F., Arıcı, E. D., Özen, J., Özdemir, B. ve İçigen, E. T. (2003). On stratejik yönetim okulu: Biçimleşme okulunun bütünleştirici çerçevesi. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.D.*, 3(6), 95-103.
- Sayın, Z. (2020). *Kaynak bağımlılığı ve örgütsel değişimin yönetimi: Kâr amaçsız bir örgüt olarak Türk Kızılay'da değişim* [Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Seçkin, Ç. T. (2020). An overview of four fundamental theories of organizations. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 730-746.
- Şenaras, E. A. ve Sezen, H. K. (2017). System thinking. *Journal of Life Economics*, 4(1), 39-58.
- Terzioğlu, O. (2022). *Kaynak bağımlılığı ile tedarikçi performansı arasındaki ilişkide sosyal sermayenin aracılık etkisi: Eskişehir organize sanayi bölgesindeki KOBİ'lerde bir araştırma* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Tümer, B. A. (2011). *Örgütsel çevre-stratejiler bağlamında kaynak bağımlılığı ve kaynak temelli teorilere yönelik alan araştırması* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Uçak, H. (2020). *Kaynak bağımlılığı düzeyinin rekabet stratejileri üzerindeki etkisi: Algılanan çevresel belirsizliğin düzenleyici rolü* [Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Uçak, H. ve Kaplan, M. (2021). Kaynak bağımlılığı düzeyinin rekabet stratejileri üzerindeki etkisi: Algılanan çevresel belirsizliğin düzenleyici rolü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1), 153-177.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2018). *Stratejik yönetim* (9. Baskı). Beta Basım.
- Üstüner, M. ve Özçelik, E. (2013). Kaynak bağımlılığını yönetme stratejisi: Türkiye'nin enerji stratejisi örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 189-201.
- Von Bertalanffy, K. L. (1972) The history and status of general systems theory. *Academy of Management Journal*, 15(4), 407-426.
- Yıldırım, A. (2018). Örgütsel değişimin yönetilmesi bağlamında "çevre - uyum ilişkisi." Yeni kurumsal kuram ile kaynak bağımlılığı kuramları arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 89-102.
- Yıldırım, S. (2014). *Yönetim teorileri* (1. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Yılmaz, A. ve Bedük, A. (2013). Evaluation of the effect of the outsourcing on resource dependency and transaction cost approach: A research in Konya Oiz, Turkey. *International Journal of Social Science*, 6(6), 1285-1309.
- Yılmaz, A. İ. ve Karademir, M. (2021). Kaynak bağımlılığını yönetme stratejilerinin finansal performansa etkisi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (1), 122-132.
- Yiğit, S. ve Yiğit, A. M. (2011). Stratejik yönetimde dış çevre analizi: Kobi'ler ve büyük işletmeler arasında bir karşılaştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(38), 119-136.